T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

İŞGÜCÜ PİYASASINDA DÖNÜŞÜM VE SOSYAL KORUMA

İbrahim DEMİRBİLEK

Danışman
Prof. Dr. Zeki ERDUT

2024

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

İŞGÜCÜ PİYASASINDA DÖNÜŞÜM VE SOSYAL KORUMA

İbrahim DEMİRBİLEK

Danışman
Prof. Dr. Zeki ERDUT

İZMİR – 2024

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum "İşgücü Piyasasında Dönüşüm ve Sosyal Koruma" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

30.01.2024

İbrahim DEMİRBİLEK

ÖZET

Doktora Tezi

İşgücü Piyasasında Dönüşüm ve Sosyal Koruma

İbrahim DEMİRBİLEK

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Programı

Geleneksel sosyal güvenlik sistemleri, klasik dönem işgücü piyasası yapısına göre kurgulanmıştır. Klasik dönemde örgütlü ve bağdaşık yapı sergileyen işgücü piyasası, talebe bağlı esnek üretimin geçerli olduğu küresel dönemle birlikte değişim ve dönüşüme uğramıştır. İşgücü piyasası, küresel dönem değer zincirleri ve düzenleme biçimi doğrultusunda küresel düzlemde katmanlaşarak ayrışık hale gelmiştir.

Formel istihdamın geçerli olduğu klasik dönemde sosyal güvenliğe erişim, ücretli ve tam süreli çalışmaya dayalı olan standart çalışmayla bağlantılıdır. Arızi haller harici standart iş ilişkisine bağlı olarak aktif yaşam süresince çalışan bireyler, önceden tanımlı olan risklerin herhangi birine maruz kalmaları halinde koruma kapsamına alınarak, geçici ya da kalıcı risklerden kaynaklı gelir yoksunluklarının giderilmesi sağlanmıştır. Tali konumda olan sosyal yardımların aracılığıyla da sosyal koruma kapsamı genişletilmiştir.

Esnek üretim ve esnek işgücü yapısının belirgin olduğu günümüz küresel dönem yapılanma biçiminde, klasik dönemdeki haliyle bireylerin aktif yaşam süresinin tamamında tek bir çalışma biçimi içinde olabilmeleri mümkün görünmemektedir. Günümüzde bireyler, aktif yaşam süresi içinde birden fazla işyerinde, aynı anda birden fazla işverene bağlı olarak ya da dönemsel olarak kendi hesabına çalışabilmektedir. Teknolojik alanda yaşanan gelişme ve değişimler sonucu ortaya çıkan yeni tür ekonomik yapılanmaların da etkisiyle günümüz iş ve istihdam yapıları ile çalışma biçimleri giderek klasik dönemdeki biçimlerinden ayrışmaktadır.

İşgücü piyasasında yaşanan bu yöndeki değişim ve dönüşüm, geleneksel sosyal güvenlik sistemlerinin sağladığı korumaya erişimi engellemektedir. Esneklik ve eğretilik sonucu birincil gelir yönünden gelir yoksunluğu ve güvencesizliğine maruz kalan işgücünün, sosyal korumaya da erişimini engellemektedir. Böylece birincil gelir dağılımının yanı sıra ikincil gelir dağılımı yönüyle de eşitsizlik, güvencesizlik, yoksulluk ve yoksunluklar artış eğilimine girmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Koruma, İşgücü Piyasasında Dönüşüm, Katmanlı İşgücü Piyasası, Formel İstihdam, Enformel İstihdam, Standart Çalışma, Standart Dışı Çalışma, Yükselen Eşitsizlikler.

ABSTRACT

Doctoral Thesis

Doctor of Philosophy (PhD)

Transformation In The Labour Market And Social Protection

İbrahim DEMİRBİLEK

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Labour Economics and Industrial Relations

Labour Economics and Industrial Relations Program

Traditional social security systems were designed according to the classical period labour market structure. The labour market, which exhibited an organized and homogeneous structure in the classical period, has undergone changes and transformations with the global period in which flexible production based on demand is valid. The labour market has become heterogeneous by stratifying on the global level in line with the global value chains and the way of regulation.

In the classical period on which of formal employment is valid, access to social security is linked to standard work based on paid and full-time work. Persons working under a standard business relationship, except for incidental situations, throughout their active lives are covered by protection if they are exposed to any of the predefined risks, and income deprivation resulting from temporary or permanent risks are eliminated. The scope of social protection has also been expanded through social benefits.

In today's global period structuring, where flexible production and flexible workforce structure are evident, it does not seem possible for individuals to be in a single working style throughout their active life as in the classical period. Today, individuals can work in more than one workplace during their active life, for more than one employer at the same time or periodically for their own account. With the effect of new types of economic structuring that emerged as a result of the developments and changes in the technological field, today's business

and employment structures and working styles are gradually separating from the forms in the classical period.

This change and transformation in the labour market hinders access to the protection provided by traditional social security systems. It also prevents the access of the labour force, which is exposed to income deprivation and insecurity in terms of primary income as a result of flexibility and precariousness, to social protection. Thus, in addition to primary income distribution, inequality, insecurity, poverty and deprivation have tended to increase in terms of secondary income distribution.

Keywords: Social Protection, Labour Market Transformation, Segmented Labour Market, Formal Employment, Informal Employment, Standard Work, Non-Standard Work, Rising Inequalities.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR xii
TABLOLAR LİSTESİ xiv
ŞEKİLLER LİSTESİ xvi
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMLAR

1.1. İŞGÜCÜ PİYASASINDA DÖNÜŞÜM 6
1.1.1. Tanımı 8
1.1.2. Unsurları 11
1.1.2.1. Üretim ve Birikim Paradigması 12
1.1.2.2. Küreselleşme 19
1.1.2.3. Finansallaşma 25
1.1.2.4. Teknolojik Değişim ve Gelişim 29
1.2. SOSYAL KORUMA 34
1.2.1. Tanımı 34
1.2.2. Unsurları 40
1.2.2.1. Risk 40
1.2.2.2. Gelir Güvencesi ve Gelirin Yeniden Dağılımı 44
1.2.2.3. Dayanışma ve Toplu Tasarruf 47
1.2.2.4. Sosyal Devlet 50

İKİNCİ BÖLÜM
İŞGÜCÜ PİYASASINDA DÖNÜŞÜMÜN GEREKÇELERİ

2.1. PARADİGMA DEĞİŞİMİ 56
2.1.1. Yeni Liberal Ekonomi Politikaları 56
2.1.2. Kapitalist Döngü 61
2.1.2.1. Büyüme 63
2.1.2.2. Birikim 69
2.1.2.3. Bölüşüm 72
2.1.2.4. Borçlanma 78
2.2. ÜRETİM YAPISI 82
2.2.1. Üretim Yapısının Gelişimi ve Dönüşümü 82
2.2.1.1. Fordist Üretim 93
2.2.1.2. Post-Fordist Üretim 95
2.2.2. Yeni Ekonomik Yaklaşımlar 98
2.2.2.1. Dijital Ekonomi 99
2.2.2.2. Platform Ekonomisi 101
2.2.2.3. Yeşil Ekonomi 105
2.2.2.4. Döngüsel Ekonomi 110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DÖNÜŞÜMÜN BİÇİMİ

3.1. İŞGÜCÜ PİYASASI 114
3.1.1. Katmanlı İşgücü Piyasası 119
3.1.1.1. Tanımı ve Gelişimi 119
3.1.1.2. Gerekçeleri 126
3.1.1.3. Gerçekleşme Biçimi 132
3.1.2. Ayrışık İşgücü Yapısı 145
3.1.2.1. Atomize İşgücü 146
3.1.2.2. Örgütsüz İşgücü 149
3.1.2.3. Emek Hareketliliği 154
3.1.2.4. Aşınmış Üçlü Yapı 161

3.2. İSTİHDAM 165
3.2.1. Emeğin Uyumlaştırılması 169
3.2.1.1. Enformel İstihdam 170
3.2.1.1.1. Esneklik 174
3.2.1.1.2. Kayıtsızlık 177
3.2.1.1.3. Eşitsizlik 179
3.2.1.1.4. Eğretilik 181
3.2.1.1.5. Güvencesizlik 183
3.2.1.2. Yeni Ekonomik Yaklaşımların Etkileri 185
3.2.2. İstihdam İlişkisinin Dönüşümü 190
3.2.2.1. Standart Çalışma 191
3.2.2.2. Standart Dışı Çalışma 194
3.2.2.3. Kendi Hesabına Çalışma 199

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL KORUMANIN DÖNÜŞÜMÜ

4.1. SOSYAL KORUMADA DÖNÜŞÜM 207
4.1.1. Sosyal Korumanın Gelişimi 208
4.1.1.1. Altın Çağ Dönemi 210
4.1.1.2. Küresel Dönem 216
4.1.1.2.1. Bütüncül Yaklaşımlar 221
4.1.1.2.2. 202 Sayılı Tavsiye Kararı 225
4.1.2. Çalışmaya Dayalı Sosyal Koruma İlişkisinde Dönüşüm 231
4.1.2.1. Standart Çalışma ve Sosyal Koruma İlişkisi 231
4.1.2.2. Standart Dışı Çalışma ve Sosyal Koruma İlişkisi 234
4.1.2.3. Güvenlikten Korumaya Evrilme 243
4.2. DÖNÜŞÜMÜN ETKİSİ VE SONUÇLARI 255
4.2.1. Ekonomik Alana Yansımaları 256
4.2.1.1. Büyüme ve Bölüşüm Bakışımsızlığı 256
4.2.1.2. Yükselen Eşitsizlikler 262
4.2.1.3. Çalışan Yoksulluğu 271
4.2.1.4. Kalıcı İşsizlik 279

4.2.2. Sosyal ve Siyasal Alana Yansımaları 285
4.2.2.1. Sosyal Güvenceden Yoksunluk ve Dışlanma 286
4.2.2.2. Dayanışma ve Toplu Tasarrufun Yitirilmesi 291
4.2.2.3. Sosyal Adalet ve Sosyal Barışın Yitirilmesi 294
4.2.2.4. Yoksunluğun Sosyal ve Siyasal Davranışa Etkisi 295

SONUÇ 301
KAYNAKÇA 308

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AMECO	Annual Macro-Economic database of the European Commission
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
CD	Cambridge Dictionary
çev.	Çeviren
ÇSGB	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
DB	Dünya Bankası
Der.	Derleyen
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DİSKAR	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Dairesi
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EBSO	Ege Bölgesi Sanayi Odası
Ed.	Editör
EEA	European Environment Agency
et al.	Ve Diğerleri
ETUI	European Trade Union Institute
EUROSTAT	European Statistical Office
GDÜ	Gelişmiş Dolar Ülkeleri
GSH	Gayri Safi Hasıla
GSYİH	Gayri Safi yurt İçi Hasıla
ILO	International Labour Organization
ILOSTAT	The ILO Department of Statistics
IMF	International Monetary Fund
ISSA	International Social Security Association
IUCN	International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources
KİP	Katmanlı İşgücü Piyasası

OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
OED	Oxford English Dictionary
OWID	Our World In Data
ÖİB	Özel İstihdam Büroları
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
s.	Sayfa No
ss.	Sayfadan Sayfaya
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDK	Türk Dil kurumu
TK	Tavsiye Kararı (ILO-102 sayılı)
TODAİE	Türkiye Ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
UÇK	Uluslararası Çalışma Konferansı
UÇÖ	Uluslararası Çalışma Örgütü
UN	United Nations
UNDP	United Nations Development Programme
UNEP	United Nations Environment Programme
UNFCCC	United Nations Framework Convention on Climate Change
vd.	Ve devamı
WB	World Bank
WEOD	World Economic Outlook Database
WESO	World Employment and Social Outlook
WID	World Inequality Database
WLR	World Labour Report
WTO	World Trade Organization
WWF	World Wildlife Fund

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Sosyal Politika, Sosyal Koruma ve Sosyal Güvenlik Kapsamları s. 38
Tablo 2: Sosyal Risklerin Tasnifi s. 43
Tablo 3: Birinci ve İkinci Washington Uzlaşısına İlişkin Temel Politika Başlıkları s. 59
Tablo 4: Dünya Ekonomik Performansına İlişkin Temel Göstergeler (1500-1992) s. 63
Tablo 5: Dünya Ekonomik Performansına İlişkin Temel Göstergeler (1993-2020) s. 65
Tablo 6: Emeğin Payına Düşen Gelirin Dağılımı (Dünya, 2004 – 2017, %) s. 77
Tablo 7: Sanayi Dönemi ve Birikim Rejimi Evreleri (1750-2020). s. 87
Tablo 8: Seçilmiş Ülkelerde Kamu Sektöründe İstihdam Edilenlerin Oranı (%; 2015-2020) s. 137
Tablo 9: Sendikalaşma Oranı ve TİS Kapsamı (%, 2015-2019) s. 151
Tablo 10: Dünya İşgücü Verileri (2018) s. 166
Tablo 11: Enformel İstihdam Çerçevesi s. 173
Tablo 12: Çalışma İlişkilerinde Esnekliğin Genel Çerçevesi. s. 176
Tablo 13: Standart Dışı İstihdam, Kavramsal Çerçevesi s. 195
Tablo 14: Çalışma Statüsüne Göre İstihdam Sayı ve Oranları (2018; bin kişi) s. 203
Tablo 15: Bazı Ulusal ve Uluslararası Kurum/Örgütlerin Sosyal Koruma Kavramına Yaklaşımı s. 219
Tablo 16: Uzun Dönemli Kamu Sosyal Harcamaların GSYİH'ya Oranı (OECD; 1880-2022) s. 244
Tablo 17: AB, Sosyal Koruma Harcamaları ve GSYİH'ya Oranı (2009-2018) s. 246
Tablo 18: Eşitsizliklerin Genel Tasnifi s. 263
Tablo 19: Eşitsizlik Türlerine Göre İçsel Dağılım s. 264
Tablo 20: Dünya ve Bölgelere Göre Genç (15-24 Yaş) İşsizlik Oranı Gelişimi (% - 1991-2021) s. 280
Tablo 21: Sosyal Koruma Kapsamının Güncel Görünümü (2023) s. 287

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Sosyal Politika, Sosyal Koruma ve Sosyal Güvenlik Kapsamları s. 39
Şekil 2: Ekonomik Büyüme (Yıllık Ortalama) Göstergeleri % (Dünya, 0-2012) s. 64
Şekil 3: Dünya Ekonomik Performansına İlişkin Temel Göstergeler (1980-2020) s. 66
Şekil 4: Dünya Ekonomik Performansı, Temel Gösterge Değişim Oranları % (1980-2020) s. 66
Şekil 5: Marx'ın Sermayenin Genel Formülü Şematiği s. 71
Şekil 6: Emeğin GSYİH İçindeki Payı % (Dünya Ortalaması, 2004-2017) s. 73
Şekil 7: Seçilmiş Ülke/Bölgelerde GSYİH İçinde Emeğin Payı % (1960-2020) s. 74
Şekil 8: Nüfus Dilimine Göre Dünya Gelir Dağılımı (% - 2016) s. 75
Şekil 9: Ülke/Bölgelere Göre Kişi Başına Düşen Reel Gelir Seyri (2011, ABD $) s. 76
Şekil 10: Seçilmiş Bölgelerde 10. Dilimin Toplam Emek Gelirinden Aldığı Pay (%, 2017) s. 78
Şekil 11: Seçilmiş Ülkelerin Ortalamasına Göre Kamu, Hanehalkı ve Özel Kesim Borç Stoklarının GSYİH'ya Oranlarının Gelişimi (1980-2016) s. 80
Şekil 12: Katmanlı İşgücü Piyasası (KİP), Genel Çerçevesi s. 127
Şekil 13: Katmanlı İşgücü Piyasası (KİP), Çoklu Katman Piramidi. s. 135
Şekil 14: Çalışma Statüsü İstihdam Oranı (2018) s. 140
Şekil 15: Sendikalaşma ve TİS Kapsamı (Dünya -87 Ülke- Ortalaması- %, 2010-2019). s. 150
Şekil 16: Dünya İşgücünün Genel Görünümü (%, 1991-2020) s. 166
Şekil 17: Büyüme, İstihdam ve İşgücüne Katılım Değişim Oranları (% - 1980-2022) s. 167
Şekil 18: İşsizlik, Çalışan Yoksulluğu ve İstihdamda Olmayan Genç Oranı % (2000-2022) s. 168
Şekil 19: Ücretli ve Kendi Hesabına Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (2010-2019) s. 202
Şekil 20: Sosyal Korumanın Evrimi s. 229
Şekil 21: Klasik Dönem, İşgücü ve Çalışma İlişkileri Şeması s. 235

Şekil 22: Küresel Dönem İşgücü ve Çalışma İlişkileri Şeması 237
Şekil 23: Kamu Sosyal Harcamalarının GSYİH'ya Oranının Gelişimi (OECD&Dünya;1880-2022) s. 245
Şekil 24: Sosyal Koruma Harcamalarının GSYİH'ya Oranının Gelişimi (AB; 2009-2020) s. 247
Şekil 25: Sosyal Koruma Harcamalarının GSYİH'ya Oranının Güncel Görünümü (% - 2020/22). s. 247
Şekil 26: Sosyal Koruma Kapsamı (% - 2020/22) s. 248
Şekil 27: Sosyal Koruma Kapsamı (% - 2018) s. 249
Şekil 28: Küresel Gelir ve Servet Eşitsizliğinin Genel Görünümü (% - 2021) s. 268
Şekil 29: Küresel Gelir Eşitsizliğinin Uzun Dönemli Seyri (1820-2020) s. 269
Şekil 30: Çalışan Yoksulluğu Oranı (% - 2000-2022) s. 274
Şekil 31: Genç Çalışan Yoksulluğu Oranı (% - 2000-2019) s. 275
Şekil 32: Savunmasız/Kırılgan İstihdam Oranı, (Dünya -% - 1991-2019) s. 276
Şekil 33: AB, OECD ve Dünya, Genç (15-24) İşsizlik Oranı (% - 1991-2021) s. 281
Şekil 34: Cinsiyete Göre İşsizlik Oranının Gelişimi (Dünya, % - 1991-2021) s. 281
Şekil 35: Cinsiyete Göre Genç (15-24) İşsizlik Oranının Gelişimi (Dünya, % - 1991-2021) s. 282
Şekil 36. Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre İşsizlik Oranı (% - 2020). s. 283
Şekil 37: İşsizlik Sürelerine Göre İşsiz Sayılarının Gelişimi (bin kişi; OECD; 2010-2021) s. 283

GİRİŞ

İşgücü piyasası geçmişten günümüze ekonomik, sosyal ve siyasal değişim ve dönüşümlere uğramıştır. Geçtiğimiz yüzyıl başında belirginleşen fordist üretim tarzı, 1970'li yıllarla başlayan hegemonik yeni liberal politikalar kapsamında yerini, post-fordist üretim tarzına bırakmış; değer zincirlerinde yaşanan değişim ve dönüşümlerle birlikte işgücü piyasası da yeni sermaye birikim paradigması doğrultusunda tedrici olarak standart çalışma ilişkisinden uzaklaşarak esnekleştirilmiştir. Kitlesel üretimin gerçekleştiği fabrikanın yerini, çokuluslu değer zincirlerini içeren taşeron işletmelerin aldığı küresel dönemde, klasik dönemin başat unsuru olan standart çalışma, esnek çalışmaya evrilmiş; buna paralel olarak da işgücü piyasasında gelir ve istihdam güvencesizliği artış eğilimine girmiştir.

Küresel dönemde üretim ve birikim paradigmasının değişimi, sermaye lehine ve emek aleyhine gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Finansallaşma ve teknolojik alanda yaşanan değişim ve dönüşümlerin de etkisiyle günümüz üretim ve birikim paradigması, klasik dönemdeki reel büyüme yapısının aksine, küresel düzlemde finansal büyümeye evrilmiştir. Standart istihdam ilişkisinden uzaklaşılarak, eğreti ve güvencesiz istihdam ilişkilerinin gelişmesi; işgücünün küresel düzlemde ayrışık, atomize bir yapıya bürünmesine, böylece katmanlı işgücü yapısının oluşmasına ve dolayısıyla da büyüme ile bölüşüm arasında bakışımsızlığa yol açmıştır.

İşgücü piyasasında güvencesiz istihdam ve yoksullukla da kendini gösteren esneklik ve eğreti istihdam biçimlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, klasik dönemde standart çalışma biçimi çerçevesinde emekten yana hak olarak değerlendirilen tüm ekonomik ve sosyal kazanımlar tedrici olarak gerilemiştir. Bu durum, emeği daha da kırılgan ve bağımlı hale getirerek, çalışma ve gelir arasındaki ilişkiyi muğlaklaştırmış, çalışan yoksulluğu kavramı gibi paradoksal kavramların oluşmasına yol açmıştır.

Birikim paradigması kapsamında zayıflayan çalışma ve gelir ilişkisi; klasik dönemin ikincil gelir dağılımı çerçevesinde olgunlaşan ve çalışmaya bağlı olarak belirginleşen sosyal güvenlik sistemini de çalışma olgusundan ayrışık hale getirmiştir. Çalışma ile sosyal güvenlik bağının zayıflaması; klasik dönemde çalışmaya ve dolayısıyla da sosyal güvenliğe dayalı şekilde gerçekleşen ikincil gelir dağılımını çalışma olgusundan bağımsız, gerçekleştirilmesi keyfiliğe ve muğlaklığa dayalı sosyal

yardımlara bağlı hale getirmiştir. Böylece, klasik dönem çalışma ilişkileri üzerine kurulu mevcut sosyal güvenlik sistemleri, yeni liberal sermaye birikim paradigması doğrultusunda esnek ve eğreti istihdam ilişkisine dönüştürülmüş olan işgücü piyasasının koruma gereksinimini karşılamakta yetersiz hale gelmiştir.

Geleneksel sosyal güvenlik sistemleri, fordist üretim ve birikim paradigması kapsamında, dönemin koşullarında geçerli olan üretim ve tüketim kalıpları, endüstriyel ilişkiler, piyasa yapıları ve piyasa dengeleri ve standart istihdam ilişkisi doğrultusunda kurgulanmıştır. Klasik dönem için geçerli olan bu tür kavramlar günümüz için artık geçerli değildir. Küresel döneme özgü yeni paradigma kapsamında değişen üretim ve tüketim kalıpları, endüstriyel ilişki biçimleri, piyasa yapıları ve piyasa dengeleri, klasik dönem ekonomik ve sosyal yapılanma biçimine göre tasarlanmış olan sosyal güvenlik sistemlerini yetersiz kılmaktadır.

Geleneksel sosyal güvenlik sistemleri, tam istihdama dayalı ücretli çalışma ilişkisine göre kurguludur. Genel olarak sigorta tekniği üzerinden işleyen bu sistemler, ücretli çalışma ilişkisi içindeki işçinin, aktif yaşamı süresince kesintisiz biçimde standart çalışma ilişkisi içinde olduğu varsayımıyla tasarlanmıştır. Ancak günümüz küresel döneme özgü çalışma biçimi olarak gelişen eğreti, enformel, standart dışı istihdam ilişkileri, geleneksel sosyal güvenlik sistemlerini uyumsuzlaştırmaktadır. Dolayısıyla, dönemin üretim ve tüketim kalıpları ile işgücü yapısı ve çalışma biçimlerine göre tasarlanan geleneksel sosyal güvenlik sistemleri, standart dışı çalışma biçimlerinin geçerli olduğu günümüzde sosyal korumayı bütüncül olarak sağlamaktan ırak görünmektedir.

Esas itibarıyla ücretli çalışmaya dayalı olan geleneksel sosyal güvenlik sistemleri, sigorta tekniğine göre tasarlanan, sosyal sigortaların asli unsur olduğu bir yapıya sahiptir. Buna karşılık sosyal yardıma dayalı anlayışla oluşturulmaya çalışılan sosyal koruma ise ücretli çalışma ilişkisinden kopuktur. Sosyal sigorta rejiminden uzaklaşılarak, sosyal yardıma dayalı anlayışla oluşturulmaya çalışılan sosyal koruma sisteminin çalışma ilişkisinden kopukluğu; kişilerin sosyal güvenlik alanında bir hak olarak çalışmalarının karşılığı elde edecekleri kazanımlardan yararlanmaları anlayışından uzaklaşıldığını, sistem tarafından herhangi bir standarda tabi olmadan sunulan bir tür "lütuf/bağış" yaklaşımına evrildiğini göstermektedir. Bu durum açıkça "ahbap-çavuş ilişkisi"ne yol açmakta, böylece kişileri aktiflikten pasifliğe doğru

evirmekte, eş zamanlı ve doğal olarak kısır bir döngüye yol açarak ekonomik, sosyal ve siyasal dengeleri, demokratik değerleri ve insan onurunu alt üst etmektedir.

Günümüz küresel dönemde sosyal koruma harcamaları genel olarak artış eğiliminde olmasına rağmen, paradoksal biçimde sosyal korumanın kapsamı ve yeterliliği azalma eğilimine girmiştir. Sosyal yardımların, sosyal korumanın asli unsuru olma eğilimine girdiği günümüz küresel dönemde, klasik dönemde geçerli olan aktif katılıma dayalı sosyal sigorta anlayışından uzaklaşılmıştır. Böylece katılıma bağlı olmayan, dolayısıyla da çalışmayla ilişkisi zayıflatılmış, "edilgen ve bağımlı birey" yaklaşımının geçerli olduğu, "sosyal yardım" anlayışı giderek başat hale gelmiştir.

İşgücü piyasasında yaşanan değişim ve dönüşüm ve buna bağlı olarak aktif çalışmaya dayalı geleneksel sosyal güvenlik sistemlerinin sosyal yardımlara dayalı koruma yaklaşımına evrilmesi, küresel döneme özgü yeni paradigma doğrultusunda oluşan ve gelişen bakışımsızlık ve yüksek eşitsizliklerin, başka bir ifadeyle, faktör piyasaları arasında, ülke/bölgeler arasında veya bireyler arasında sermaye, gelişmiş ekonomiler ve üs katmanda yer alan bireyler lehine oluşan servet transferinin görünürlüğünü muğlaklaştırmaktadır.

Refah devleti uygulamasının tartışılmaya başlandığı 1970'li yıllardan itibaren işgücü piyasasının dönüşümüyle birlikte, kişilerin sosyal güvenlik hakkından yararlanma olanakları tedrici olarak zayıflatılmıştır. Bu kapsamda 1990'lı yılların başından itibaren sermaye tarafından hemen her platformda dillendirilen ve sürdürülebilir olmadığı ileri sürülen sosyal güvenlik sistemleri, değiştirilme taleplerinin yoğunluğu ve baskısı altında "reformlara" bağlı tutularak, bir yandan klasik dönemdeki koruma kapsamı ve düzeyi esnetilmiş, diğer yandan da klasik dönemdeki çalışmaya ve dolayısıyla da aktifliğe dayalı yapısı, sosyal yardımlar aracılığıyla pasifleştirilmiştir.

Günümüzdeki sosyal güvenlik sistemleri; çalışma ilişkisinden kopuk, sosyal sigortacılıktan uzak, gelir güvencesizliğine açık, temel gelirden yoksun ve giderek sosyal yardıma doğru evrilen bir yapıya bürünmüştür. Klasik istihdam ilişkisine göre tasarlanan sistem, esnek ve eğreti istihdamın başat olduğu işgücü piyasası içerisinde kişilerin korunmasını sağlamaktan uzak bir görünüm sergilemektedir. Bu bağlamda, yeni liberal ekonomi anlayışı ve işgücü piyasasının yapısı karşısında, kişileri aktiflikten uzaklaştırmadan, çalışma ilişkisi içinde ve buna bağlı olarak yeni anlayışa

sahip bir sosyal koruma sistemine olan ihtiyaç giderek belirginleşmektedir. Ekonomik ve hak temelli bir anlayışla, aktifliğin öne çıktığı, çalışma ilişkisine ve istihdama, dolayısıyla da reel üretime bağlı, toplumsal adalet ve barışı sağlama kabiliyetine sahip yeni bir sosyal koruma sisteminin oluşturulması zorunluluğu giderek belirginleşmektedir.

Bu tezde, işgücü piyasasında yaşanan dönüşüm ve bu dönüşümün sosyal korumaya etkisi; birikim paradigması ekseninde küreselleşme, finansallaşma ve teknolojik değişime bağlı olarak üretim ve istihdam yapısı çerçevesinde değerlendirilmiştir.

İşgücü piyasası, sanayi dönemiyle belirginleşen bir olgu olmakla birlikte, tarihsel genel gelişimi göz ardı edilmeden tezde, "işgücü piyasasının dönüşümü"nden kastedilen, esas itibarıyla; fordist üretim tarzının geçerli olduğu altın çağ dönemi ile halefi küresel dönemin mukayesesidir. Ancak teknolojik değişim ve gelişim bağlamında 1990'lı yıllarla birlikte, özellikle bilgi teknolojisi ve iletişim alanında yaşanan gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda, işgücü piyasasında dönüşümün bu dönemden sonra görünür olduğu gözlemlenmektedir. Bu itibarla, özellikle teknolojik değişim ve gelişim bağlamında işgücü piyasasında dönüşüm kavramının değerlendirilmesinde; öncesi göz ardı edilmeksizin asli olarak 1990'lı yılardan itibaren süregelen dönem dikkate alınmıştır.

Tez, her biri iki alt bölümü içermek üzere dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, işgücü piyasasında dönüşüm kavramı birikim paradigması ekseninde küreselleşme, finansallaşma ve teknoloji bağlamlarında değerlendirilerek, dönüşümün unsurları tartışılmıştır. Ardından sosyal koruma kavramı; risk, gelir güvencesi ve ikincil gelir bağlamında gelirin yeniden dağılımı ile dayanışma, toplu tasarruf ve sosyal devlet unsurları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

İşgücü piyasasında dönüşümün gerekçelerinin ele alındığı ikinci bölümde ilk olarak dönüşümün asli gerekçesini oluşturan paradigma değişimi bağlamında yeni iktisat politikaları ile kapitalist döngü bağlamında büyüme, birikim, bölüşüm ve borçlanma kavramları incelenmiştir. Devamında ise yeni teknolojik yaklaşımlarla birlikte üretim yapısında yaşanan değişim ve dönüşüm, yakın dönem tarihsel süreç kapsamında değerlendirilmiştir.

Dönüşümün biçimi özelinde işgücü ve istihdama yansımasının incelendiği üçüncü bölümde, işgücü yapısı ve istihdamın biçiminde yaşanan değişim ve dönüşümler incelenerek günümüz ayrışık, atomize olmuş ve katmanlı yapı sergileyen işgücü yapısı ile istihdam ve istihdamda yaşanan değişim ve dönüşümün biçim ve kapsamı görünür kılınmaya çalışılmıştır.

Tezin dördüncü ve son bölümünde ise işgücü piyasasında yaşanan değişim ve dönüşümlerin sosyal korumaya etkisi değerlendirilmiştir. Bu bölümde sosyal korumanın tarihsel aşamalarının belirlenmesi akabinde, yeni liberal ekonomik yaklaşımın hüküm sürdüğü, standart dışı çalışmanın başat olduğu günümüz endüstri ilişkileri içinde klasik sosyal koruma sistemlerinin yetersiz kaldığı yönündeki tespitler kapsamında sosyal korumada yaşanan dönüşüm ve bu dönüşümün ekonomik, sosyal ve siyasal alana yansımaları değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMLAR

1.1. İŞGÜCÜ PİYASASINDA DÖNÜŞÜM

Dönüşüm kavramı, özü itibarıyla içerisinde belirli bir süreci barındırır. Bu da tarihsel olarak yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal süreçtir. Sosyal alanlara ilişkin tarihsel süreç kesintisiz görünmekle birlikte, birbirlerini tetikleyen ve birbirlerinin antitezi konumunda olgunlaşan belirgin dönemlere ayrılmaktadır. Bu bağlamda günümüz itibarıyla artık "klasik" hale gelen "refah devleti"; "sosyal devlet" ya da diğer tanımlanmasıyla "altın çağ" dönemi sonrası oluşan yeni dönem, liberal yaklaşımı içerdiğinden, "yeni liberal"; "neoliberal" dönem olarak tanımlanmaktadır. Bu dönem, aynı zamanda küreselleşmeyi de içerdiğinden "küresel dönem" olarak da kabul edilmektedir.

Emek, sermaye, doğal kaynak ve girişimciden oluşan üretim faktörlerinden emek, sermaye ve doğal kaynağın piyasası bulunurken, girişimcinin arz ve talebin buluştuğu belirli bir piyasası yoktur. Dolayısıyla faktör piyasaları; emek, sermaye ve doğal kaynak piyasalarından müteşekkildir. Üretim ilişkilerinde sermaye ve doğal kaynak; gerçek ya da tüzel bir veya birkaç kişinin elinde bulunabilir, bu durum sermayeyi az sayıda belirli kişilerin tasarrufunda bulunan mal ve servet topluluğu olarak belirler. Mal ve servetin kolektifliği olarak sermayeyi tasarrufunda bulunduranlar ise girişimci olarak piyasaya dâhil olur. Oysa emeğin bizzati kendisi kolektif bir olgudur. Emeğin kolektifliği, emeği oluşturan gerçek kişilerin bir bütün olarak değerlendirilmesiyle belirir. Dolayısıyla sermaye, mal ve servet topluluğu;[1] emek ise insan topluluğudur.

İşgücü piyasası, faktör piyasalarının en dinamik aynı zamanda da en kırılgan piyasalarındandır. Dinamikliği; işgücünün gerçek kişilerden oluşmasıdır. İşgücü piyasasını diğer faktör piyasalardan ayıran en temel özelliği, öznesinin insan

[1] Thomas Piketty, **Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital**, çev. Hande Koçak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2018, s. 49-51.

olmasıdır.[2] Dolayısıyla, demografik her türlü değişim ya da toplumsal herhangi bir olay veya olgu işgücü piyasasını doğrudan etkiler. Doğum oranı, ölüm oranı, yaşlanma, yaşam süresi gibi insanın doğasına özgü olguların yanı sıra eğitim, göç, savaş, doğal felaketler vb. gibi toplumsal olgu ve olaylar da işgücü piyasasını etkileyen temel etkenlerdendir. Bu bağlamda sermaye piyasası salt ekonomik bir kurum olarak belirirken, işgücü piyasası ekonomik kurum olma özelliğinin yanı sıra sosyal bağlamı baskın olan bir kurum olarak belirir.[3]

İşgücü piyasasının kırılganlığı ise piyasanın öznesi olarak insanın diğer üretim faktörlerine karşı daha fazla savunmasız olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer üretim faktörlerinin, tek veya az sayıda kişinin elinde toplanması mümkün iken emeğin geliri olarak ücretlerin tamamının tek kişinin elinde toplanması mümkün değildir. Sermayenin karşısında ücret, ancak kolektif emeğin karşılığı olarak anlam ifade eder. Dolayısıyla sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşme eğilimi[4], onu emeğe karşı daha belirleyici ve denetleyici hale getirmektedir. Öte yandan tarihsel olarak da göz önüne alındığında; piyasanın işleyişini belirleyen asıl gücün sermaye olduğu, buna karşılık emeğin sadece kendisini sermayeye karşı konjonktürel olarak konumlandırdığı süregelen bir olgudur. Bu durum, günümüzde küresel ekonomik düzlemde daha da bakışımsız bir hal almıştır. Bir yandan gelirin yaratılması ile dağıtılması arasındaki coğrafi bakışımsızlık, diğer yandan sermaye lehine giderek artan eşitsiz dağılım, emeği sermayeye karşı daha da kırılgan ve güvencesiz duruma düşürmektedir.

Eşitlikçi toplumlar piyasa işleyişinin doğal sonucu değildir.[5] Eşitsizliklerin tarihi; ekonomik, sosyal ve siyasal aktörlerin tercihlerinin tarihidir. Bu da bölüşüm ilişkisi tarihinin; öz itibarıyla, ekonomi politik bir süreç olduğunu gösterir. Başka bir ifadeyle; eşitsizlik, ekonomik olduğu kadar siyasal sürecin de bir sonucudur.[6] İstikrar

---

[2] Berrin Ceylan-Ataman, **Çalışma Ekonomisi, Teori ve Politikalar,** 2. Baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2016, s. 6.

[3] Bkz. Anthony B. Atkinson, **Eşitsizlik Ne Yapılabilir?**, çev. Ömer Limanlı ve Elif Kaya, Efil Yayınevi, 1. Basım, Ankara, 2018, s. 79-82.

[4] Karl Marx, **Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi**, **I. Cilt, Sermayenin Üretim Süreci,** çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam Kitap, 11. Basım, İstanbul, 2018, (Kapital-I), s. 604-605; Tülin Öngen, "Tekelci Kapitalizm ve Sınıf Yapısı", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 49, Sayı: 3, 1994, s. 318.

[5] Janine Berg, "Emek Piyasası Kurumları: Adil Toplumların Yapı Taşları", **Emek Piyasaları, Kurumları ve Eşitsizlik**, (Der. Janine Berg), çev. Enes Işık, Efil Yayınevi, 1. Basım, Ankara, 2018, s. 1.

[6] Joseph E. Stiglitz, **Eşitsizliğin Bedeli,** Bugünün Bölünmüş Toplumu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?, çev. Ozan İşler, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2018, s. 81.

ve eşitliği bozucu eğilimleri ortadan kaldıracak doğal ve kendiliğinden oluşan bir süreç ise pek mümkün görünmemektedir.[7]

Günümüz post-modern dönemin ekonomik, sosyal ve siyasal yapısı modern dönem ve öncesindeki gibi standart ilişkilere dayalı değildir. Gerçeğin muğlaklaştığı, gerçek ile sanalın birbirine karıştığı[8] bu dönemde, görünenle gerçekleşen apayrı şeylerdir. Ancak bilimin görevi görünmeyeni görünür kılmaktır. Görünenle öz aynı olsaydı bilime gerek kalmazdı.[9]

1.1.1. Tanımı

Ekonomik, sosyal ve siyasal alanı belirleyen kapitalist sistemin yeni ekonomik yaklaşımını içeren küresel dönem ile selefi altın çağ (klasik dönem) arasında büyüme ve birikim düzeni gibi kapitalist sisteme içkin alanlar ile faktör piyasaları arasında ve piyasaların kendi içindeki bölüşüm ilişkisinde belirgin değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Bu değişim ve dönüşüm, asli olarak faktör piyasalarının en kırılganı olan işgücü piyasası aleyhine işlemiştir.

Küresel dönemde işgücünün geldiği aşama, klasik dönemdeki konumuna oranla oldukça kırılgan ve savunmasızdır. Günümüzde işgücü piyasası: toplu pazarlık, iş güvenliği, çalışma koşulları, ücret gibi aktif işgücü piyasası kurumlarında yaşanan zayıflama, gerileme ve işlevsizleşme[10]; emeğin bölüşümden aldığı payın azalması ve bunun istikrarlı bir seyir izlemesi ile bu değişim ve dönüşümlere bağlı olarak pasif işgücü piyasası kurumlarını kapsayan sosyal koruma ve korumaya erişimin muğlaklaşması gibi emek aleyhine özellikler içermektedir.

Ücret, asgari ücret uygulamaları, toplu pazarlık, çalışma biçimi, çalışma sözleşmeleri, çalışma saatleri gibi iş ve işyerini düzenleyen aktif politika uygulamalarını içeren işgücü piyasası kurumların yanı sıra işsizlik, işsizlik ödenekleri, emeklilik şartları, emeklilik maaşı, gelir yoksunluğunda bulunanlar için gelir desteği,

---

[7] Piketty, s. 22.

[8] Meryem Koray, **Kapitalizm Küreselleşirken Dünya Ahvali**, Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2011, (Dünya Ahvali), s. 73.

[9] Karl Marx, **Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi, III. Cilt, Bir Bütün Olarak Kapitalist Üretim Süreci**, Yayına Hazırlayan: Friedrich Engels, çev. Mehmet Selik ve Erkin Özalp, Yordam Kitap, 3. Basım, İstanbul, 2017, (Kapital-III), s. 804.

[10] Emek piyasası kurumları ve bu kurumlarda yaşanan zayıflama hakkında bkz. Berg, s. 1, 8.

sosyal kamu hizmetleri gibi pasif politika uygulamalarını içeren daha geniş kurumlarda yaşanan değişimler, işgücü piyasasında yaşanan değişim ve dönüşümleri belirginleştirmektedir.[11]

Yeni iktisat politikalarının yönlendirdiği küresel dönemde, işgücü piyasası kurumlarında gerileme ve zayıflama giderek belirginleşmektedir. Sendikalaşma oranındaki azalmaya bağlı olarak toplu pazarlık kurumunun zayıflaması; ücretler, iş sözleşmeleri, çalışma biçimi ve saatleri üzerinde emek aleyhine zayıflamaya yol açmıştır.[12] Bu durum, klasik dönemde geçerli olan standart ve formel çalışma ilişkisine dair işgücü piyasası yapısını enformel ve standart dışı yapıya büründürmüştür. Günümüzde dünyanın pek çok bölgesinde işgücünün büyük bir çoğunluğu yasal güvence ve sosyal koruma kapsamı dışında kalan enformel işlerde çalışmaktadır.[13]

Bununla birlikte, bir üretim faktörü olarak emeğin bölüşümden aldığı payda yaşanan azalma da işgücü piyasasında yaşanan dönüşümü görünür kılmaktadır. Yeni ekonomik politikaların belirginleşmeye başladığı 1970'li yıllarla birlikte küreselleşme ve finansallaşma, giderek ekonomi politiğin temel bileşenlerini oluşturmuş; 1990'lı yıllarla birlikte ise teknolojik alanda yaşanan gelişme ve ilerlemeler, küreselleşme ve finansallaşmayı daha da belirginleştirerek, küresel düzlemde sermaye hareketliliği tamamen serbestleştirmiştir. Buna karşın emeğin hareketliliği ulusal ve coğrafi sınırlara bağlı tutularak emek ile sermaye arasında başta coğrafi bakışımsızlık olmak üzere ekonomik, sosyal ve politik bakışımsızlık yaratılmıştır. Altın çağ döneminde emeğin gelirden aldığı göreli yüksek pay, selefi küresel dönemde azalmış; aynı dönemde sermayenin payı daha da artmıştır. Böylece yaklaşık üçüz yıllık kapitalist tarihinde otuz yıllık sürece emek lehine yaşanan iyileşme giderek silikleşmiş; klasik dönemde emeğin bölüşümden aldığı göreli yüksek pay düşüş eğilimine girmiştir.[14]

---

[11] Berg, s. 8-10.
[12] Berg, s. 8-14.
[13] Berg, s. 21.
[14] Emek-Sermaye arasındaki uzun dönemli değişim ile sermaye gelirinin 1970'li yıllarla birlikte tekrar artışa geçtiğine dair tespitler için bkz. Piketty, s. 44-46; İngiltere ve Fransa özelinde uzun dönemli sermaye-emek bölüşümü verileri için bkz. Piketty, s. 215'teki *Grafik 6.1* ve *6.2*. Ayrıca dünya genelinde emeğin gelirden aldığı payın giderek azaldığına dair International Labour Organization (ILO) verilerinden derlenen 2004-2017 dönemine ilişkin veriler için bkz. *Şekil 6*; Seçilmiş bazı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde emek gelirinin 1960'lı (1960-2020 verileri) yıllardan itibaren azaldığına dair Annual Macro-Economic database of the European (AMECO) verilerinden derlenen veriler için ise bkz. *Şekil 7*.

Bu kapsamda klasik dönem işgücü piyasası ile küresel dönem işgücü piyasası arasında yaşanan değişim ve dönüşümün genel olarak: *i)* üretim organizasyonlarının küresel düzlemde ayrıştırılması yoluyla küresel işgücü piyasasının katmanlı yapıya dönüşmesi, böylece ulusal ve bağdaşık görünümlü işgücü piyasası yapısının küresel düzlemde ayrışık ve katmanlı yapıya evrilmesi; *ii)* bağdaşık yapısından uzaklaşarak ayrışık hale gelen emeğin, örgütlü yapıdan örgütsüz yapıya evrilmesi ve emeğin kolektif mücadeleden yoksun bırakılması yoluyla toplu pazarlık, iş güvenliği, çalışma koşulları, ücret seviyesi gibi emek kurumlarının zayıflatılması ve geriletilmesiyle emeğin bölüşümden hak ettiği payı almasının engellenmesi; *iii)* sermaye ile emeğin coğrafi bakışımsızlığının yaratılması yoluyla küresel düzlemde serbestçe dolaşabilen sermayeye karşın, emeğin belirli ulusal ya da coğrafi sınırlara tabi bırakılması; *iv)* arza bağlı üretim yerine talebe bağlı üretime geçilmesi yoluyla geçici ve proje bazlı işlerin başat hale gelmesi, böylece eğreti iş ilişkisinin gelişmesi; *v)* istihdam biçiminin formel yapıdan enformel yapıya dönüşmesi yoluyla iş güvenliği, çalışma koşulları, ücret gibi emek gelirinin güvencesini sağlayan emek kurumlarının işlevsizleştirilmesinin yanı sıra formel istihdam biçimi üzerine tasarlanmış altın çağ dönemi sosyal koruma sistemlerinin işlevsizleştirilmesi; *vi)* standart ve tam süreli iş ilişkisinin (çalışma sözleşmesi, çalışma süresi ve çalışma saatleri, ücret gibi emek kurumları yönünden) esnek iş ilişkisine dönüştürülmesi yoluyla kırılganlığı arttırılarak gerek emek kurumları gerekse sosyal koruma kurumları yönünden emeğin sistemin aktif unsurluğundan dışlanması; *vii)* emek ile sermaye ilişkisinde üçüncü sacayağı konumunda bulunan devletin düzenleme, denetleme, dengeleme ve müdahale gücünün zayıflatılması yoluyla emek-sermaye çatışmasında emeğin güçsüz ve savunmasız bırakılması; *viii)* sosyal devlet anlayışının terk edilmesi yoluyla işgücü piyasası kurumlarının zayıflatılması, böylece emeğin yasal ve sosyal korumadan yoksun bırakılması; *ix)* finansallaşma yoluyla reel birikim ve büyümenin sanal birikim ve büyümeye evrilmesi, böylece klasik dönemdeki kol gücüne dayalı vasıfsız ve yarı vasıflı işgücüne duyulan gereksinimin azalması; *x)* teknolojik değişim ve gelişmeye bağlı olarak vasıfsız ve yarı vasıflı işgücüne duyulan gereksinimin azalması, vasıfların niteliğinde değişimin yaşanması, teknolojik değişim ve gelişim yoluyla eski işlerin yerini yeni tip işlerin alması, klasik dönemdeki bazı işlerin tamamen ortadan kalkması, böylece emeğin teknolojiyle ikame edilmesi yoluyla teknoloji ağırlıklı üretim yapısı

içinde emek gereksiniminde ve emeğin niteliğinde dönüşümün sağlanması şeklinde on temel alanda gerçekleştiği tespit[15] edilebilir.

Yukarıda on temel başlık altında özetlenmeye çalışılan işgücü piyasasındaki değişim ve dönüşümün her birinin diğerleriyle hem bağlantılı hem diğerlerinin tetikleyicisi hem de sonucu olduğu belirgindir. Bu bağlamda işgücü piyasasında değişim ve dönüşüm; birbirleriyle karmaşık biçimde ilişkili olan üretim ve birikim paradigması, küreselleşme, finansallaşma ve teknolojik değişim ve gelişimin, emeğin niceliğinde ve niteliğinde yarattığı değişim ve dönüşüm olarak tanımlanabilir. Bu değişim ve dönüşüm ise faktör piyasası olarak emeğin, sermaye karşısında yaşadığı güç kaybı ve bölüşümden aldığı paydaki azalmayla somutlaşmıştır.

1.1.2. Unsurları

Küresel dönemde işgücü piyasasında yaşanan değişim ve dönüşümler, emeğin payını azaltmıştır. Selefi döneme oranla küresel dönemde emeğin payının azalmasının temel gerekçeleri ise küreselleşme, finansallaşma, teknolojik değişim ve dönüşümle birlikte üretim ve dolayısıyla da birikim paradigması doğrultusunda işgücü piyasasının esnekleştirilmesi şeklinde sıralanmaktadır.[16]

Yeni liberal iktisat politikalarının ekonomik, sosyal ve siyasal alandaki neredeyse tüm karar ve süreçleri belirlediği küresel dönemde, teknoloji alanında yaşanan gelişmeler ve küreselleşme olgusunun etkisiyle, klasik dönemdeki ağırlıklı ulusal sermayeli şirketlerin yerini çokuluslu işletmeler almıştır. Böylece sermaye birikimi ulusal düzlemden küresel düzleme kaydırılmıştır. Sermayenin küresel düzlemde serbestçe dolaşıma terk edilmesi, nispeten bütüncül ve tek mekânlı klasik dönemdeki üretim sürecini ayrıştırarak, küresel düzlemde delokalize edilmesine yol açmıştır.[17] Dolayısıyla, başta küreselleşmenin bizzat kendisi olmak üzere, serbestleşen sermaye vasıtasıyla üretim ve birikimin, ağırlıklı olarak küresel düzlemde

[15] Bu tespitler, çalışmanın bütününden edinilen bilgi ve birikim doğrultusunda yazar tarafından ileri sürülmekte ve çalışma içinde test edilmektedir.

[16] Anıl Duman, "Türkiye'de Emeğin Değişen Payı ve Gelir Dağılımı", **Çalışma ve Toplum**, Sayı:60 (2019/1), 2019, s. 355.

[17] Zeki Erdut, "Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika", **Çalışma ve Toplum**, Sayı: 2 (2004/2), 2004, (Liberal Ekonomi), s. 12-15, 28; Mehmet Atilla Güler, **Birikim, Düzenleme ve Sosyal Devletin Dönüşümü**, Türk Metal Sendikası, Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları, Ankara, 2020, (Birikim ve Düzenleme), s. 50.

gerçekleşmesi, büyüme ve birikimin reel üretimden ziyade finans kapital üzerinden gerçekleşmesi ile birlikte bilgi teknolojileri başta olmak üzere teknolojik alanda yaşanan gelişmeler, işgücü piyasasının bugünkü yapısının oluşmasında etkili olmuştur.

Bu bağlamda küresel dönemde işgücü piyasasının dönüşümüne yol açan asli unsurları; küreselleşme, finansallaşma ve teknolojik değişim ve gelişmeler bağlamında, değişen üretim yapısı ve sermaye birikimine ilişkin değerler dizisinde yaşanan değişim ve dönüşümler olarak belirleyebiliriz.

1.1.2.1. Üretim ve Birikim Paradigması

Üretim ve dolayısıyla da sermaye birikim biçimi, kapitalist düzenin işleyişine içkin temel alandır. İşgücü piyasasında dönüşümün asli gerekçelerinden biri üretim yapısı ve birikim paradigmasında yaşanan değişim ve dönüşümdür. Kesintisiz biçimde değişen ve gelişen teknolojiye de bağlı olarak tarihsel perspektiften incelendiğinde; kapitalist düzenin gereksinimleri doğrultusunda değişen ve dönüşen üretim yapısı ve birikim paradigmasının hemen akabinde, ilk olarak işgücü piyasasının yeni düzene uyumlaştırılmasının gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, işgücü piyasasının değişim ve dönüşümün daima kapitalist düzenin işleyişine içkin olan üretim yapısı ve birikim paradigmasının değişim ve dönüşümünün ardılı olduğu, takip edenin işgücü, takip edilenin ise üretim, asli olarak da kapitalist düzen olduğu belirgindir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan 1929 Ekonomik Buhranı batılı kapitalist ülkelerde büyük durgunluğa ve yüksek oranda işsizliğe yol açmıştır. Kapitalizmin karşı karşıya kaldığı bu büyük krizden çıkış yolu ise müdahaleci devlet anlayışını gerekli kılan kalkınma iktisadı yaklaşımıyla bulunmuştur. Kalkınma iktisadı, özü itibarıyla, kamu harcamalarının arttırılması yoluyla devlet müdahalesinin gerekliliğini salık veren Keynesyen iktisat politikalarıdır. Bu kapsamda büyük bunalımdan üç yıl sonra ABD'de uygulamaya konulan yeni düzen/yeni uzlaşıyla (*New Deal*) kapsamlı ekonomik ve sosyal önlemler alınmış, ekonomi üzerinde devletin denetleme ve müdahalesi arttırılmıştır.[18]

[18] Fikret Şenses, **İktisada (Farklı Bir) Giriş,** 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 104.

İkinci Dünya Savaşı, dünyanın genelinde işgücü ve ekonomik kayıplara yol açmıştır. Özellikle sanayileşmiş ülkelerin işgücü ve ekonomilerinde büyük kayıplara yol açan savaş, bu ülkeleri de kalkınma iktisadı yaklaşımını benimsemesine yol açmıştır. Tam istihdam hedefi ve piyasalar üzerinde denetimin sıkılaştırılmasıyla birlikte eğitim, sağlık ve konut gibi alanlarında devletin etkinliği ve harcamaları arttırılmış, böylece refah devleti anlayışı giderek görünür olmaya başlamıştır.[19]

Ekonomik kalkınmanın, devletin denetiminde ve ulusal düzlemde gerçekleşen birikim süreci olduğunun kabulüyle hareket eden kalkınma iktisadı yaklaşımı, ilk yıllarda kalkınmayı büyümeyle özdeşleştirmiş, büyümenin temel kaynağı olarak da fiziksel sermaye (değişmez sermaye) birikimi ön plana çıkmıştır. Bu nedenle sanayileşmeye hız kazandırılarak tarımdan sanayiye doğru ekonomide yapısal dönüşümün sağlanması amaçlanmıştır. Bu da bir yandan ulusal sınırlar içinde merkezi planlama; diğer yandan ise gelişmiş ülkelerden, gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelere dış yardımlar yoluyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.[20]

Ancak özellikle 1960'lı yıllarla birlikte fiziksel sermayenin yanı sıra beşerî sermayenin de büyüme için önemli olduğu dikkate alınmış ve 1970'li yıllarla birlikte kalkınmanın tanım ve kapsamı; istihdam başta olmak üzere işgücü piyasası, yoksulluk ve gelir dağılımını da içerecek şekilde genişletilmiştir.[21]

İkinci Dünya Savaşı sonrası sanayileşme hedefinin öne çıkması, ekonomilerin ulusal sınırlar içinde, ithal ikameci yaklaşımla gelişmesine yol açmıştır. İthal edilen ürünlerin ulusal ekonomi sınırları içinde üretilmesine yönelik bu yaklaşım, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerce benimsenmiş ve uygulanmıştır.[22] Bu yaklaşım, ekonomilerin ulusal sınırlar içinde gelişmesinin belirgin özelliğidir.

Altın çağ ya da sosyal refah devleti olarak bilinen döneminin üretim biçimi, standart iş ilişkisinin kurulu olduğu fordist üretim tarzıdır. Aynı zamanda büyüme ve birikim biçimi olan fordist birikimin öznesi ise emektir. Bu da "*ücretli emek*" olarak belirginleşmiştir. Ulusal sınırlar içinde ve emeği korumaya dayalı fordist birikim rejiminde üretim, kitlesel talep doğrultusunda gerçekleşmiştir. Emek ile sermaye arasında bir tür uzlaşmanın olduğu, gelirin yaratıldığı alan ile dağıtıldığı alan arasında

[19] Şenses, 105.
[20] Erdut, Liberal Ekonomi, s. 12; Şenses, s. 105-106.
[21] Şenses, s. 106.
[22] Şenses, s. 108.

da bakışımlı bağın kurulduğu, böylece coğrafi alanda da emek ile sermaye arasında uzlaşmanın olduğu fordist birikim rejiminde, sosyal koruma sistemleri aracılığıyla da toplumsal riskler nispeten kontrol edilebilmiştir.[23]

1929 Ekonomik buhranı sonrası Keynesyen yaklaşımla benimsenen toplumsal yeni uzlaşmayla; refah devletinin bileşenleri olan yaşam düzeyi, sosyal koruma, eğitim, ulaşım, kültürel gelişme gibi hemen her alanda ilerleme sağlanmıştır. Refah devleti anlayışının yaygınlaşmasıyla, asgari ücret, sosyal güvenlik, işsizlik sigortası gibi bireysel riskler sosyalleştirilmiştir. Bu durum, İkinci Dünya Savaşını izleyen yaklaşık otuz yıllık sürenin elverişli koşullar içinde geçmesini sağlamıştır. Altın çağ olarak bilinen bu dönemde emek verimliliği hızla yükselmiş, satın alma gücü ve sosyal koruma artış göstermiş, bununla birlikte sermaye verimliliği de yükselmeye devam etmiştir.[24]

Bu bağlamda fordist üretim tarzının geçerli olduğu altın çağ döneminde faktör piyasaları olarak emek ve sermaye arasında uzlaşmadan bahsedilir. Bu uzlaşma; tam ve güvenceli istihdam, yükselen hane halkı geliri ve sosyal ücret alanında emeğe yansımıştır. Dolayısıyla fordist üretim döneminde emek ile sermaye arasındaki sömürü ilişkisi, daha önceki despotik biçiminin aksine, emeğin kapitalist üretim koşullarına rıza gösterdiği bir uzlaşma biçimiyle yaşanmıştır. [25]

Ancak uzlaşmaya dayalı bu ılımlı ve tedrici ilerleme 1970'li yıllarla birlikte; büyümenin yavaşlaması, verimlilikteki yükselişin gerilemesi, kâr oranının düşmesi, yüksek enflasyon baskısı ve emek maliyetlerinin yükselişinin devam etmesi karşısında daha fazla direnememiştir. Keynesyen atılım politikalarının yarattığı teşvik edici ortamda, kâr ile ücret arasındaki yarışın finans gelirlerine zarar veren enflasyonist baskıya dönüşmesiyle yeni birikim paradigması olarak neoliberalizm; finansallaşma, serbestleşme ve küreselleşme söylemleriyle sahneye çıkmıştır. Nihayetinde 1980'li yıllarla birlikte siyasal erki de arkasına alan, 1990'lı yıllarla birlikte ise neredeyse

[23] Güler, Birikim ve Düzenleme, s. 37.

[24] Gerard Dumenil ve Dominique Levy, **Büyük Yol Ayrımı, Neoliberalizme Son Noktayı Koymak,** çev. Ayşen Gür, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 13-14, 37; Nurhan Yentürk, "Post-Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadi İşbölümünün Geleceği", **Toplum ve Bilim Dergisi,** Sayı: 56-61, 1993, s. 44-45.

[25] David Neilson, "Remaking the Connections: Marxism and the French Regulation School", **Review of Radical Political Economics,** Sayı: 44(2), 2012, s. 164. Ayrıca bkz. Güler, Birikim ve Düzenleme, s. 32 (21 no'lu Dipnot).

dünyanın tamamına sirayet ederek küreselleşen hegemonik neoliberalizm, ana akım iktisat politikasına dönüşmüştür.[26]

Neoliberalizme göre işletme kârları açısından önemli olan maliyetlerin düşürülmesidir. Bu dönemde emek, maliyetin kaynağı olarak görülmüştür. Bu nedenle de 1970'li yıllarla birlikte siyasal erkin de desteğini arkasına alan sermaye, emeğin reel ücretini ve ücretlerdeki sosyal yardım artışlarını yavaşlatma ve azaltmaya yönelik politika ve uygulamaları gerçekleştirmiştir.[27]

Keynesyen iktisat politikalarıyla gelişen altın çağ döneminin sosyal refah devletinin neoliberal iktisat politikalarına evrilmesi genel olarak; *i)* teknolojik gelişmelerin, büyümenin asli unsuru haline gelmesi; *ii)* küreselleşmenin de hız kazanmasıyla finans kapitalin reel üretime baskın hale gelmesi; *iii)* esnek ve talebe bağlı üretim biçimiyle, farklılaşmış tüketim kalıplarına yönelik üretim anlayışının (talebe bağlı üretim) geliştirilmesi ve *iv)* küresel üretim ve tüketim için küresel düzlemin yeniden düzenlemesi ve bu kapsamda uluslararası kurumların güç kazanması şeklinde gerçekleşmiştir.[28]

Piyasa temelli liberal felsefenin yeni biçimi olan neoliberalizm, ulusal düzlem ile küresel düzlem arasında bir tür uyum ilişkisidir. Neoliberal dönemde klasik dönemin ulusal düzlemli sosyal devlet anlayışı, küresel düzlemli birikim paradigması önünde engel olarak görülmüş; bu nedenle de kapitalist sistemin sürekliliğini sağlayacak yeni temellerin oluşturulması için klasik dönem yaklaşımından kaynaklı engeller bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda, emek aleyhine ve sermaye lehine yeni ilişki biçimi kurularak, kalkınma iktisadı ve refah devleti anlayışında geçerli olan devlet müdahalesinin sınırlandırılması salık verilmiştir. Dolayısıyla özelleştirme, kamu harcamalarının kısıtlanması, işgücü piyasasına ilişkin nispeten koruyucu ulusal düzenlemelerin esnekleştirilerek zayıflatılması ve uluslararası ticaretin yaygınlaştırılmasına yönelik uygulamalar, neoliberal iktisadi yaklaşımın ana bileşenlerini oluşturmuştur. Finans kurumlarının genişletilmesi ve finans ile reel sektör

[26] Dumenil ve Levy, s. 14, 37, 82.
[27] Al Campbell, "ABD'de Neoliberalizmin Doğuşu: Kapitalizmin Yeniden Örgütlenmesi", **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, (Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston), çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, Yordam Kitap, 3. Basım, İstanbul, 2020, s. 320-322.
[28] Güler, Birikim ve Düzenleme, s. 39.

arasındaki ilişkinin finans sektörü lehine düzenlenmesi ise neoliberal iktisadi yaklaşımın bir diğer bileşeni olarak belirginleşmiştir.[29]

Büyüme ile kalkınmanın eş anlamda kullanıldığı altın çağ döneminde büyüme, genel olarak, ulusal sınırlar içinde gerçekleşmiş ve kalkınmanın başat unsuru olarak görülmüştür. Bu dönemde büyüme ile istihdam arasında güçlü bağ kurulmuş; büyümenin istihdamı arttıracağı yönünde genel fikir birliği oluşmuştur. Buna karşın hegemonik yeni liberal politikaların uygulanmaya başlandığı 1970'li yıllarla birlikte, büyüme ile istihdam arasında ilişki zayıflamış, bunun sonucu olarak da büyümenin yeterli istihdamı yaratmadığı, gelir eşitsizliğinin tarihte hiç olmadığı kadar arttığı bir dönem yaşanmaya başlanmıştır.[30]

Altın çağın sonuyla birlikte Keynesyen politikalar kapsamında varılan uzlaşmanın terk edilmesi; "*Birikim Rejimi"*[31] ile "*Düzenleme Biçimi"*[32] arasındaki uyumun tasfiye edilmesidir. Bu kapsamda neoliberal dönemle birlikte, selefi dönemin sosyal devlet anlayışı sorgulanmaya başlanmış; bütçe açıkları ile yüksek olduğu iddia edilen sağlık ve sosyal güvenlik harcamaları tartışmaya açılmıştır.[33]

Altın çağ dönemiyle halefi neoliberal dönem arasındaki önemli farklardan biri; sermaye birikiminin düzenleme biçimi bağlamında dönüştürülen gelirin yaratılması ile bölüştürülmesi arasındaki coğrafi bakışımsızlıktır. Klasik dönemde ulusal coğrafi sınırlar bakımından gelirin yaratılması ile bölüştürülmesi arasında bakışımdan söz edilebilir. Zira bu dönemde gelirin yaratılması ve bölüştürülmesi genel olarak ulusal sınırlar içinde gerçekleştirilmekteydi. Ancak başta bilgi teknolojisi olmak üzere teknolojik alanda yaşanan gelişmelerle birlikte, sermayenin küresel düzlemde serbestleştiği, finansın baskın birikim aracına dönüştüğü neoliberal dönemde, sermaye herhangi bir engele tabi olmaksızın küresel düzlemde geniş hareket kabiliyetine sahip

[29] Güler, Birikim ve Düzenleme, s. 40-41.
[30] Şenses, s. 161-162.
[31] "Birikim rejimi, belirli tarihsel bir dönem içinde kapitalist üretim ve tüketim sürecini düzenleyen, emeğin yeniden üretimini sağlayan, artık değer üretim ve bölüşüm biçimidir.", Onur Ender Aslan, **Kamu Personel Rejimi, Statü Hukukundan Esnekliğe,** TODAİE, Ankara, 2005, s. 10; "Talebin yaratılması, gelirin dağıtımı ve üretim arasındaki dinamik uyum.", Güler, Birikim ve Düzenleme, s. 26-27, 30 (*Şekil 1.1*).
[32] "Düzenleme biçimi, birikim rejiminin yapısı ve kuralları olarak değerlendirilir. Bu bağlamda düzenleme biçimi, birikim rejiminin devamı ve istikrarı ile yeniden üretim için oluşturulmuş kurumsal ve toplumsal yapı ve kurallar bütünüdür.", Aslan, s. 13; "Para rejimi, ücret-emek bağı, rekabet biçimleri, devletin yapısı, uluslararası rejime eklemleme şeklindeki kurumsal formlar aracılığıyla bireysel ve toplumsal davranış kalıplarını birikim rejimine kanalize etmek ve kurumsal formları yeniden üretmek.", Güler, Birikim ve Düzenleme, s. 27-28, 30 (*Şekil 1.1*).
[33] Güler, Birikim ve Düzenleme, s. 37; Yentürk, s. 45.

olmuştur. Bu durum, klasik dönemin ulusal düzlemli gelir yaratma biçimini çokuluslu işletmeler aracılığıyla küresel düzleme taşımıştır. Buna karşın gelirin dağıtımı, bir başka ifadeyle bölüşüm ise klasik dönemdeki gibi ulusal sınırlara hapsedilmiştir. Böylece sermayenin birikimi ulusal düzlemden küresel düzleme taşınmış, buna karşın bölüşüm, ulusal sınırlar içinde bırakılarak gelirin yaratılması ile dağıtılması arasında küresel sermaye lehine bakışımsız ortam yaratılmıştır.[34]

Gerçekten de fordist üretim sürecinin aksine günümüzde üretim, küresel coğrafi alanda parçalara ayrıştırılarak gerçekleştirilmektedir. Üretimin tasarım ve planlama aşaması, çok uluslu şirketlerin merkezinin olduğu gelişmiş ülke/bölgelerde yapılmakta, diğer aşamaları ise sermaye veya emeğin yoğunluk durumuna göre parçalara ayrıştırılarak işgücünün daha ucuz olduğu çevre ülke/bölgelerde gerçekleştirilmektedir. Böylece ucuz ve enformel işgücü üzerinden oluşturulan maliyet farkı, çok uluslu şirketler aracığıyla sermaye birikimine eklemlenmek üzere tasarım ve planlamanın yapıldığı merkez ülke/bölgeye aktarılmaktadır. Küresel coğrafyaya yaydırılan üretimle, bir yandan sermayenin küresel düzlemde büyümesi, öte yandan ise üretimin diğer faktörü olan emeğin ulusal sınırlara hapsolması sağlanmıştır. Bu durum, zaten sermaye karşısında kırılgan olan emeğin, bu defa da ulusal sınırlar gerekçesiyle daha da kırılgan ve savunmasız kalmasına yol açmıştır.[35]

Altın çağ dönemiyle halefi neoliberal dönem arasındaki önemli farklardan bir diğeri ise ölçek ekonomisinin (economies of scale) yerine çeşit/kapsam ekonomisinin (economies of scope) uygulanmasıdır. Ölçek ekonomisi; birim maliyetinin düşürülmesi için aynı ve standart malın miktarının seri üretimle arttırılması olarak tanımlanabilir. Çeşit (kapsam) ekonomisi ise farklı veya farklılaştırılmış malların ya da asli ürünün tamamlayıcı parçalarının aynı üretim ortamında birlikte üretilebilmesi olarak tanımlanır. Ölçek ekonomisi hacim ile ön plana çıkarken, çeşit ekonomisi ürün veya hizmet çeşitliği ile belirginleşir. Birden fazla ürünün ayrı işletmelerde üretilmesi yerine ürünlerin tamamının da aynı işletme organizasyonu içinde birlikte üretilebilmesi çeşit ekonomisi olarak belirir. Çeşit ekonomilerinde işletme, uzmanlık alanındaki yetkinliğini farklı ya da tamamlayıcı (kapsayıcı) ürünlerin üretilmesi veya hizmetlerin sunulması için kullanır. Talebin belirleyici unsur olduğu çeşit

[34] Erdut, Liberal Ekonomi, s. 12-15; Güler, Birikim ve Düzenleme, s. 37, 49-55.
[35] Zeki Erdut, **Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye,** Dokuz Eylül Yayınları, 2. Baskı, İzmir, 2003, (Küreselleşme), s. 10-12, 30-35.

ekonomisinde işletme, birden fazla mal veya hizmet üreterek maliyet azaltma yoluna gider. Teknolojik ilerleme ve gelişmenin etkili olduğu çeşit ekonomisinde, bir işletmenin birden fazla mal ya da hizmeti üretebilmesi, işletmelerin birden fazla sektörde faaliyet göstermesine de yol açmıştır.[36]

Neoliberal dönemde ölçek ekonomisi giderek terk edilmiş, çeşit ekonomisine geçiş yapılmıştır. Bu geçiş, teknolojik gelişmeler ve küreselleşmeyle birlikte belirginleşmiş ve böylece küresel düzleme taşınmıştır. İşletmeler, küreselleşmenin yanı sıra iletişim ve bilgi işlem teknolojisi vasıtasıyla küresel düzlemde yeni organizasyon biçimleriyle çeşit ekonomisine uyum sağlamışlardır.[37] Bu kapsamda işletmeler, bir yandan küresel düzlemde birbirleriyle bağlantılı olacak şekilde uzmanlık alanlarına göre ayrılarak küçülürken, diğer yandan ulusal veya küresel düzlemde devralma ya da birleşme yoluyla büyüyerek çokuluslu yapıya bürünmüşlerdir. Bununla birlikte, hukuki olarak birleşme olmasa da aynı ya da benzer sektördeki (entegre edilebilir iş veya sektör) işletmeler, işbirliği içine girerek tedarik ve değer zincirlerinin birleştirilmesi yoluyla çeşit ekonomisinin maliyet azaltma fırsatından yararlanma çabasına katılmıştır.[38] Bu durum, küresel düzlemde çokuluslu işletmeleri ön plana çıkarırken, aynı zamanda ve özellikle işgücünün ucuz olduğu ülke/bölgelerde taşeronlaşmaya yönelmeyi, böylece işgücünden kaynaklı riskleri çokuluslu işletmeler açısından bertaraf etmenin (dışsallaştırma) yolunu açmıştır.

Çeşit ekonomisi, esnek üretimin diğer adıdır. Bu da işgücünün esnekleşmesi anlamına gelir. Çeşit ekonomisi, bir yandan çok uluslu işletmelerin üretim ve yeni iş organizasyonu ile teknolojik değişim ve gelişmelerin etkisiyle emeğin niteliksel olarak esnekleşmesini zorlarken, diğer yandan da üretim ve işletmelerin ulusal ve küresel düzlemde esnekleşmesine yol açarak, çalışma süresi ve ücret yönünden işgücü piyasasını esnekliğe maruz kılmıştır.[39] Bu durum, bağdaşık görünümlü fordist dönem

---

[36] Biray Koçak, **Tedarik Zinciri Ölçek ve Kapsam Ekonomileri Modelinin Araştırılması,** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul, 2018, s. 4-5, 41-42, 46-47; Erhan Yıldırım, "Ekonomik Yapı ve ölçek Ekonomileri", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:3, Sayı:3, 1995, s. 70; The Investopedia Team, "Economies of Scope", (Reviewed by: David Kindness), (24.02.2021), https://www.investopedia.com/terms/e/economiesofscope.asp, (10.11.2021); Kobitek: Kabilerin İş Portalı, "Ölçek Ekonomisi ve Kapsam Ekonomisi", https://kobitek.com/olcek-ekonomisi-ve-kapsam-ekonomisi, (10.11.2021).

[37] Erdut, Liberal Ekonomi, s. 14-15.

[38] Algun Çifter, "Değişen Dünyada Endüstri İlişkilerinin İşletme Düzeyinde Yeni Boyutları", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı:41-42, 1998, s. 85; The Investopedia Team.

[39] Erdut, Liberal Ekonomi, s. 16.

işgücünün gerek işletme içinde gerekse de piyasa içinde ayrışık görünümlü yapıya dönüşmesine yol açmıştır.

Fordist üretim ve birikimin, teknoloji ve küreselleşmenin de yardımıyla piyasa merkezci anlayışıyla gelişen neoliberal üretim ve tüketim biçimine evrilmesi; işgücü piyasasının küresel düzlemde esnek yapıya bürünmesine yol açmıştır. İşgücü piyasasının esnekleştirilmesi ise asli olarak çokuluslu işletmelerin küresel düzlemde oluşturdukları yeni iş organizasyonları aracılığıyla geçekleştirilmiştir. Böylece sermayenin ücretli emekle olan ilişkisi muğlaklaşmış; bir yandan enformel istihdamın oluşmasına ve genişlemesine, diğer yandan da işsizliğin giderek artmasına, kalıcı ve yapısal bir hal almasına yol açmıştır. Bu durum, aynı zamanda da ulusal bazlı sosyal koruma sistemlerinin yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bölünmüş ve esnekleştirilmiş işgücü piyasası, işgücünün klasik dönemdeki örgütlenmesini de gerileterek, kolektif emeğin en belirgin kudreti olan sendikaların, niceliksel ve niteliksel gücünün gerilemesi ve silikleşmesi sonucunu doğurmuştur.[40]

1.1.2.2. Küreselleşme

Küreselleşme; ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel etkileri ve görünümleri olan bir olgudur.[41] Ekonomik anlamda küreselleşme, üretim ağlarının uluslararası düzlemde organize edildiği, mal ve hizmet üretimi ile ticaretin artış göstererek serbestleştiği ve çeşitlendiği, sermaye hareketlerinin serbestleştiği ve kuralsızlaştığı, başta bilgi teknolojisi olmak üzere teknolojinin belirgin şekilde ivme kazanarak yaygınlaştığı, böylece dünya ekonomisinin bütünleşme sürecine girdiği bir olguyu ifade etmektedir.[42] Bu bağlamda küreselleşme; klasik dönemdeki ulusal bazlı ekonomilerin, dünya piyasalarına eklemlenmesi, böylece sermaye birikimine ilişkin tüm ekonomik karar ve süreçlerin bir bütün olarak küresel düzlemde belirlenmesi olarak yorumlanmaktadır.[43]

Sermaye birikim sürecinin kapitalizmin ortaya çıkışıyla belirginleştiği, söz konusu birikimin ise özü itibarıyla herhangi bir ulusal sınır tanımadığı, başka bir

[40] Güler, Birikim ve Düzenleme, s. 39.
[41] Koray, Dünya Ahvali, s. 27, 32.
[42] Erdut, Küreselleşme, s. 1-2.
[43] Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, İletişim Yayınları, 18. Baskı, İstanbul, 2016, (Küreselleşme), s. 13.

ifadeyle, sermaye birikim sürecinin ulusal devlet sınırlarından bağımsız olarak gerçekleştiği, dolayısıyla da sermaye birikimi bağlamında kapitalizmin doğuşundan beri gerçekte bir dünya sisteminin var olduğu kabul edilmektedir.[44] Bu bağlamda küreselleşme olgusu, sermaye birikimi bağlamında ele alındığında günümüzün içinde bulunduğu süreçten daha eski bir olgudur. Belirgin olarak iki evre halinde görünen küreselleşme olgusunun birincisi 18. yüzyıl sanayi devrimi sonrası elektriğin de üretimde kullanılmasıyla belirginleşen ve ikinci sanayi dönemi olarak da adlandırılan 1870'li yıllar ve devamında özellikle de Avrupa kökenli büyük ölçekli şirketlerin ulus aşırı sınırlarda hüküm sürdüğü, sömürgeciliğin bu devasa şirketler aracılığıyla vahşi biçimde sergilendiği, bir dönem olarak belirlenmektedir. İki dünya savaşı sonrası, Keynesyen ekonomi yaklaşımıyla belirginleşen, ulusal devletlerinin görece bağımsız kalkınma ve ticaret politikalarıyla şekillenen dönemin (1914-1970) ardılı olan ve günümüze değin süren dönem (1970 ve sonrası) ise ikinci küreselleşme dönemi olarak belirginleşmektedir.[45]

Günümüz üretim yapısını, büyüme ve birikimi belirleyen temel unsurlardan olan ikinci küreselleşme dönemi, bir yandan dünya ekonomisinin bütünleşmesinden bahsedilmesine rağmen diğer yandan üretim yapısının ayrıştırıldığı, dağınık, muğlak, *"... basit bir kuramsal model ile kurgulamayacak düzeyde karmaşık ..."*[46] bir yapıya sahiptir. Ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel gibi çok boyutlu[47] sebep ve sonuçlarıyla görünür olan küreselleşme olgusu; özü itibarıyla ekonomik boyutu ağır basan, başka bir deyişle; sonuçları itibarıyla görece çok boyutlu olmakla birlikte asli kaynağı itibarıyla ekonomik temelli bir olgudur. Ekonomik bağlamda küreselleşme olgusu, ulusal ekonomilerin dünya piyasalarına eklemlenmesi, iktisadi karar süreçlerinin

[44] Yeldan, Küreselleşme, s. 13.

[45] Küreselleşmenin iki evre şeklinde gerçekleştiğine dair küresel devreler hakkında bkz. Yeldan, Küreselleşme, s. 14-16; Erinç Yeldan, **İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri**, çev. Murat Yıldırımoğlu ve Harun Öztürkler, Efil Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2011, (İktisadi Büyüme), s. 48-52. Burada "Küreselleşme kavramı ile "Uluslararasılaşma" kavramı arasındaki ayrıma dikkat çekmekte yarar olacaktır. Kimi kaynaklar, birinci küreselleşme dönemini de içine alan süreci "Uluslararasılaşma" olarak değerlendirmektedir. Bu görüşe göre uluslararasılaşma, uluslarasın geçmişte birbirleri arasında kurdukları ilişki yoğunlaşmasına ilişkindir. Küreselleşme ise günümüzde yaşanan ve ulusların aralarındaki ilişkiden öte, bağımlılığın söz konusu olduğu bir olgudur. Bkz. Erdut, Küreselleşme, s. 2. Ayrıca "Küreselleşme" kavramı ile düzenleme teorisi kapsamında "Uluslararasılaşma" kavramı hakkındaki ayrım için bkz. Güler, Birikim ve Düzenleme, s. 39 (27 no'lu Dipnot).

[46] Yeldan, Küreselleşme, s. 17.

[47] Küreselleşmenin çok boyutluluğu hakkında bkz. Koray, Dünya Ahvali, s. 31-33.

ulusal sınırlardan azade, küresel sermaye birikimi dinamikleriyle belirlenmesi olarak tanımlanmaktadır.[48]

Ekonomik küreselleşme kapsamında günümüzde büyüme; uluslararası ticaretin artışı, finansallaşma, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve kuralsızlaştırma, çokuluslu işletmeler ve üretim ağlarının küresel düzlemde yeniden organizasyonu ile teknolojik gelişmeler çerçevesinde görünür olmaktadır.[49]

Uluslararası mal ve hizmet ticaretinin artış göstermesi, esas itibarıyla ithal ikameci kalkınma iktisadından ihracata dayalı büyüme modeline geçiştir. Gerçekten de 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren kalkınma iktisadına yönelik eleştiriler giderek yoğunlaşmış, 1970'li yıllarla birlikte daha kapsamlı olarak ithal ikameci büyüme yaklaşımının terk edilmesi; iktisat politikalarının devlet müdahalesinden arındırılarak serbest ticaret ve ihracata yönelik büyüme modeline geçilmesi salık verilmiştir. Böylece sanayileşme ve büyümenin hızlanacağı, ihracat ve istihdamın artacağı, gelir dağılımının ise daha eşit bir yapıya kavuşacağı ileri sürülmüştür.[50]

Bu kapsamda, yeni iktisat politikaların görünmeye başladığı, 1970'li yıllarla birlikte dünya ekonomisi, ulusal ekonomilerin ithal ikameci yaklaşımında uzaklaşarak, küresel düzlemde ihracata bağlı olarak gelişmiştir.[51] 1990'lı yıllardan itibaren ise başta bilgi teknolojisi olmak üzere teknolojik alanda yaşanan baş döndürücü gelişmelerle birlikte, üretim süreçleri küresel düzlemde ayrıştırılmış; ulusal sermayeli şirketler yerine çokuluslu işletmeler belirginleşmiş ve üretimin klasik dönemdeki ülke/bölgesel bazlı yapısı delokalize edilerek "küresel mekân"a dönüştürülmüştür. Böylece üretimin klasik yapısı küresel yapıya uyumlaştırılmıştır.

Küreselleşmenin gittikçe belirginleştiği 1990'lı yıllarla birlikte dünya ekonomisi önemli değişim göstermiştir. Bu değişimlerin belirgin biçimlerinden biri[52], küresel değer zinciridir. Değer zinciri (value chain), üretime değer katan aşamaların tümünü kapsayan, başka bir ifadeyle, üretimin ilk aşamasından son müşteriye

[48] Yeldan, Küreselleşme, s. 13; Erdut, Küreselleşme, s. 1-2; Koray, Dünya Ahvali, s. 33-34.
[49] Erdut, Küreselleşme, s. 1-2.
[50] Şenses, s. 117.
[51] Erdut, Liberal Ekonomi, s. 12-13.
[52] Bir diğer belirgin biçimi ise serbest bölge (Export processing zones) uygulamasıdır. Serbest bölgeler; yabancı yatırımları çekmek için kurulmuş özel teşvikli sanayi bölgeleridir. Bkz. Marilyn Carr and Martha Chen, "Globalization, social exclusion and work: with special reference to informal employment and gender", **ILO Working Papers No.20**, Geneva, 2004, s. 1-2, https://www.ilo.org/integration/resources/papers/WCMS_079104/lang--en/index.htm, (09.11.2021).

ulaşmasına kadar nihai ürüne değer katan tüm aşamaları içeren süreç olarak tanımlanır. Küresel değer zinciri (global value chain) ise nihai ürünün üretilmesine ilişkin aşamaların her birinin küresel düzlemde farklı ekonomilerde gerçekleştirilmesi olarak tanımlanır.[53]

Küresel dönemde ulusal ekonomiler, giderek daha hızlı ve etkin biçimde küresel ekonomiye eklemlenmektedir. Küresel ekonomiye eklemlenme, ulusal ekonomilerin üretim süreçleri ve tüketim kalıpları üzerinde çeşitli etkilere yol açmaktadır.[54] Başta bilgi ve iletişim teknolojisi olmak üzere ulaştırma, taşımacılık, lojistik alanlarında yaşanan gelişmelerin de etkisiyle küresel dönemde üretim, tedarikçiler veya taşeronlar arasında parçalara ayrılarak küresel değer zincirleriyle gerçekleşmektedir. Üretim süreçleri küresel düzlemde parçalanarak, her bir aşaması, maliyeti en düşük olan ülke/bölgelere kaydırılmıştır.[55] Böylece ulusal ekonomiler, yaygınlaşan dikey uzmanlaşma[56] yoluyla küresel alanda iş bölümüne giderek, küresel değer zincirinin birer halkası haline dönüşmüşlerdir. Dolayısıyla küresel ekonomi, giderek birbirine eklemlenen ulusal ekonomilerden oluşmaktadır.[57]

Küresel ekonomilerde rekabet ise değerler zincirinin farklı faktör yoğunluğuna sahip süreçlere bölünmesi; her bir aşamanın en verimli, başka bir ifadeyle, en düşük maliyetli ekonomilere kaydırılmasıyla gerçekleşmektedir.[58] Bu da işletmelerin işgücü maliyetlerine duyarlı olmasını gerektirmektedir.[59] Küresel düzlemde birden fazla

---

[53] Carr and Chen, s. 1-2.

[54] Faruk Aydın ve diğerleri, **Dış Ticarette Küresel Eğilimler ve Türkiye Ekonomisi,** Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Çalışma Tebliği, No:10/01, TCMB, Ankara, 2010, s. 5.

[55] Aydın ve diğerleri, s. 5; Nihat Dağıstan, "Küresel Değer Zincirlerinin Türkiye'nin Dış Ticaret ve Üretim Yapısına Etkisi", **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 13, 2017, s. 825.

[56] "Bir ekonominin ihraç ettiği mallardaki ithal girdi kullanımı" olarak tanımlanan Dikey Uzmanlaşma: nihai malın üretimi için ardışık biçimde birbirine bağlı süreçlerinin her birinin farklı ekonomiler içinde üretilmesi halinde gerçekleşir. Küresel değer zincirinin bir unsuru olarak dikey uzmanlaşmada, ihraç edilecek nihai malın üretim halkalarından en az birinde ara mal ithal edilmesi ve ithal edilen bu ara malın ihraç edilecek malın üretiminde girdi olarak kullanılması gerekmektedir. Bu bağlamda dikey uzmanlaşma, küresel değer zincirinin oluşmasında önemli bir unsur olarak belirginleşir. Dikey uzmanlaşma yoluyla küresel değer zincirinin halkalarını oluşturan ekonomiler, nihai malın üretiminin her bir aşamasında ayrı ayrı uzmanlaşarak, birbirlerine bağımlılığı hale gelmektedir. Bu da üretim halkalarını oluşturan ekonomilerin her birinin, en az maliyetle üretimi gerçekleştirebileceği aşamada uzmanlaşmasını sağlamaktadır. Bkz. Faysal Gökalp ve Gonca Akgün, "Küresel Ekonomiye Katılım Sürecinde Türkiye'de Üretimin Uluslararasılaşması: Dikey Uzmanlaşma", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 1, 2011, s. 49-51. Ayrıca bkz. Dağıstan, s. 825; Aydın ve diğerleri, s. 14.

[57] Aydın ve diğerleri, s. 14, 95.

[58] Aydın ve diğerleri, s. 51.

[59] Erdut, Liberal Ekonomi, s. 22.

üretim mekanına sahip olan bu üretim biçimiyle, işletmelerin küresel düzlemde farklı ülke/bölgede gerçekleştirdiği üretimin süreçlerini yönetmesi ise bilgi ve iletişim teknolojisi, ulaşım, lojistik gibi alanların altyapısında yaşanan sürekli gelişmelerle sağlanmaktadır. Böylece üretim, tedarik ve talep arasında eşanlı uyum sağlanarak, klasik dönemin arza bağlı üretim biçimi yerine talebe bağlı ve anında üretim (*just in time*) yöntemiyle gerçekleşmektedir.[60]

Küreselleşme, klasik dönemde geçerli olan ulusal düzlemli üretim yapısının, küresel değerler zincirinde yeniden organizasyonunu olanaklı kılmıştır. Neoliberalizm kurallarıyla gerçekleşen bu yeni organizasyon biçimi, uluslararası mal ve hizmet ticaretinin küresel değerler zinciriyle gerçekleşmesini sağlamaktadır. Böylece, üretimin başlangıcından son müşteriye ulaşmasına kadar geçen her bir aşamanın küresel düzleme yayılması, başka bir ifadeyle, üretimin her bir aşamasının farklı bölgelerde gerçekleşmesi olanaklı olmuştur. Küresel dönemin bu yeni tip organizasyon yapısı ise genel olarak küresel çapta faaliyet gösteren çokuluslu işletmeler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Küresel düzlemde üretim ve tüketimin değerler zincirinde en önemli yeri edinen çokuluslu işletmeler, çok sayıda farklı taşeron işletmelerden sağlanan ürünlerin tek alıcısı konumundadır. Bu durum, değerler zincirinin tüm aşamalarında çokuluslu işletmelerin egemenliğine olanak sağlamıştır. Gerçekte, küresel değer zincirlerinin çoğu, kuzey menşeili lider alıcı veya üretici işletmeler tarafından yönetilmekte ve yönlendirilmektedir.[61]

Çokuluslu işletmeler aracılılığıyla üretimin küresel düzlemde değer zinciri içinde toplanması, bu işletmelere rekabet avantajı sağlamakta, böylece sermayenin küresel düzlemde giderek belirli bir grubun elinde toplanmasına (sermayenin merkezileşmesi) yol açmaktadır. Bu durum, bir yandan yerel girişimci ya da işletmelerin, giderek küresel değer zincirinin egemenliği konumunda bulunan çokuluslu işletmelere yerel tedarikçi ya da onların taşeronu olmasına yol açarken, diğer yandan da yereldeki bağımsız küçük esnafın bağımlı çalışanlara dönüşmesine yol açmaktadır. Öte yandan çokuluslu işletmeler değer zincirlerini, zincirin herhangi bir halkasını oluşturulan yerdeki maliyet ya da kendilerine sunulan çeşitli teşvik paketleri nedeniyle kolayca değiştirebilmektedir. Bu da küresel değer zincirinde istihdamın

[60] Aydın ve diğerleri, s. 51.
[61] Carr and Chen, s. 2-3; Güler, Birikim ve Düzenleme, s. 39, (27 no'lu Dipnot).

genellikle güvencesiz bir hale gelmesine yol açmakta, bağdaşık yapısı giderek silikleşen emeğin ücretinin azalmasına, toplu pazarlık imkânının azalmasına ve iş güvencesini yitirmesine yol açmaktadır.[62]

Ekonomik küreselleşmenin işgücü piyasası üzerinde çok boyutlu etkileri olmakla birlikte, bunlardan baskın görünümlü olanları; değişen üretim ve birikim paradigması doğrultusunda üretim organizasyonlarının küresel düzlemde ayrıştırılması yoluyla küresel işgücü piyasasının katmanlı yapıya dönüştürülerek işgücünün de yine küresel düzlemde ayrışık yapıya evrilmesi ve sermaye ile emek arasında coğrafi bakışımsızlığının yaratılması olarak belirlenmektedir.

Günümüzde sermayenin merkezileştiği gelişmiş ekonomilerin çoğu, teknolojideki gelişmelere de bağlı olarak iletişim, taşımacılık, lojistik gibi alanlarda yaşanan maliyet düşürücü gelişmeler ve kolaylıklar nedeniyle üretimin emek yoğun kısmını toplu pazarlık, ücret, iş güvenliği, çalışma standartları gibi emek kurumlarının zayıf olduğu ya da olmadığı ülke veya coğrafyalara taşere etmektedir.[63]

Çokuluslu işletmeler aracılığıyla üretimin emek yoğun kısmı ucuz işgücünün olduğu coğrafyalara kaydırılmakta, böylece üretimin yönetim, planlama ve tasarım kısmını oluşturan kısmında istihdam edilen az sayıdaki çekirdek işgücü merkezileşen sermayenin bulunduğu gelişmiş ülkelerde konuşlanırken, işgücünün sayısal çoğunluğunu oluşturan ikincil kısmı ise gelişmemiş ve/veya gelişmekte olan ekonomilerin oluşturduğu çeperde konuşlanmaktadır. İkili işgücü piyasası yapısında; çekirdek işgücü olarak da adlandırılan nitelikli ve yüksek ücretli az sayıdaki birincil işgücü, genellikle sermaye yoğun ekonomilerin bulunduğu gelişmiş ülke/bölgelerde nispeten yasal ve sosyal koruma kapsamında bulunurken, küresel işgücünün çoğunluğunu oluşturan ikincil ya da çeper/çevre işgücü ise emek yoğun ekonomilerin bulunduğu ülkelerde genellikle enformel, eğreti ve esnek işlerde çalışan, yasal ve sosyal korumadan yoksun piyasayı oluşturmaktadır.[64]

İşgücünün ikili yapısı, klasik dönemde bağdaşık ve ulusal çerçeveli işgücünün küresel düzlemde ayrışık hale gelmesine yol açmıştır. Böylece bir yandan emek ile

[62] Carr and Chen, s. 2-3; Güler, Birikim ve Düzenleme, s. 39, (27 no'lu Dipnot).
[63] Berg, s. 11; Yücel Uyanık, "Neoliberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 2, 2008, (İşgücü), s. 216.
[64] Erdut, Liberal Ekonomi, s. 16; Uyanık, İşgücü, s. 213, 2015; Yücel Uyanık, "Dualist (İkili) İşgücü Piyasası Teorisi", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 3, 1999, s. 3.

sermaye arasında coğrafi bakışımsızlık yaratılırken, diğer yandan da emeğin bağdaşık yapısının çözülmesi yoluyla, sermaye karşısında güç ve zemin kaybetmesine yol açılmıştır. Üretimin küreselleşmesiyle birlikte işgücü piyasasının da küreselleşmesi gerçekleştirilerek, küresel düzlemde herhangi bir yaptırıma maruz kalmayan ve serbestçe dolaşabilen sermaye karşısında işgücü rekabete açık hale getirilmiştir.[65] Emek ile sermaye arasında bakışımsızlık yaratan bu durum aynı zamanda sermayenin ulusal sınırlardan kaçınmasına, bir başka ifadeyle sermayenin, ulusal mevzuattan kaynaklı yükümlülük ve yaptırımlardan kaçınmasına da imkân tanımaktadır. Bu durum ise ulusal devlet anlayışının, sınırları içinde sahip olduğu denetim, müdahale ve yaptırım gücünün sermaye bakımından işlevsizleşmesine yol açmıştır.[66]

1.1.2.3. Finansallaşma

İşgücüne duyulan gereksinimin azalması ile işgücünün niteliğinde değişim gereksinimi özü itibarıyla iki etken tarafından gerçekleşmektedir. Bunlardan biri reel birikim yerine finansal birikim paradigması üzerinden büyüme ve birikiminin gerçekleşmesidir. Diğeri ise son dönemlerde baş döndürücü biçimde sürekli gelişen ve yenilenen teknoloji sonucu emeğin teknolojiyle ikamesi ve teknolojik değişim ve dönüşüm nedeniyle işgücünün yapısında gereksinim duyulan değişimdir.

1970'li yıllarla birlikte Bretton Woods para sisteminin çökmesi, serbest kur sistemi, petrol krizi ve stagflasyon gibi etkenlerle yaşanan talep yetersizliğinin giderilmesi ve talebin canlandırılması için krediler vasıtasıyla bireylerin borçlandırılması ve talep artışının sağlanması yöntemine geçilmiştir. Böylece borçlandırma yoluyla arz fazlalığı karşısında talep yaratılması sağlanmıştır. Bu durum, bireylerin yaşamlarının önemli bir kesitinde borçlanmayla tüketime dahil olmasının yolunu açmıştır.[67] Böylece karşılığı olmayan harcamayla tüketim kalıbı içine sokulan bireylerin gelecekteki gelirleri ipotek edilmektedir. Bu bağlamda finansallaşma, bireylerin borçlandırılması seferberliğidir. Herhangi bir ürünü almak isteyen birey, ürün ederinin karşılığı kendisinde olmadığından, önce finans kurumu olarak bankalar aracılığıyla finans kurumlarına faiz karşılığı borçlandırılmakta, ürünü bankanın

[65] Uyanık, İşgücü, s. 213-214.
[66] Erdut, Liberal Ekonomi, s. 27.-28.
[67] Göksel Tiryaki, **Para ve Finansın Dönüşümü**, Efil Yayınevi, Ankara, 2016, s. 81.

kendisine sağladığı krediyle satın alarak; ürünün kullanım süresi, hatta çoğu zaman bu süreyi aşacak şekilde finans otoritelerine borçlu duruma düşmektedir. Bu, borç-harcama-borç döngüsünün tarifidir.

Finansallaşma, kapitalizmin ağırlık merkezinin reel üretim ve birikimden finansa doğru evrilmesidir.[68] 1970'li yıllarla birlikte yaşanan dönüşümlerin önemlilerinden biri de finansal serbestleşmenin yarattığı birikim düzenidir. Bu dönemde reel birikimden finansal birikime doğru kayma yaşanmış; mevduat, sözleşmeli tasarruf ve yatırım aracı gibi finans kurumları güç kazanarak büyümüşlerdir.[69]

Finans, altın çağ ve öncesi dönemde tıpkı üretim ve birikim paradigması gibi ağırlıklı ulusal ölçekli iken, yeni liberal ekonomi politikalarının geçerli olduğu günümüzde artık neredeyse tamamen küresel niteliklidir. Küresel dönemde finans, kredi-borç-faiz ilişkisini içeren basit bankacılık işleminin ötesinde çeşitli ekonomiler arasında döviz, kur, kur farkı, arbitraj gibi[70] seçenekleri de serbestçe kullanabilen alandır. Bu bağlamda finansallaşmadan anlaşılması gereken mali piyasaların küreselleşmesi,[71] böylece finansın küresel düzlemde genişlemesidir. Küresel finansallaşma[72] olarak da adlandırılan bu durum, aynı zamanda küreselleşme olgusunun finansal boyutunun da açıklamasıdır.

Küresel finansallaşma, 1970'li yıllarla birlikte kapitalizmi derinden etkilemiştir. Finans kapitalin birikim paradigmasında üretim ve işgücü, en aza indirilmesi; hatta mümkün ise tamamıyla ortadan kaldırılması gereken maliyet olarak görülmektedir.[73] Dolayısıyla, finansallaşma yoluyla reel büyüme ve birikimin sanal büyüme ve birikime evrilmesi, böylece de klasik dönemdeki ağırlıklı kol gücüne dayalı vasıfsız ve yarı vasıflı işgücüne duyulan gereksinimin azalması veya gereksinim duyulan işgücünün sayısında azalmanın yanı sıra niteliğinde de değişimin yaşanması sağlanmıştır.

---

[68] Tiryaki, s. 102,

[69] Tiryaki, s. 88, 97.

[70] Günümüzde oldukça rağbet görme eğiliminde olan sanal parada yaşanan gelişmeler de finansallaşmanın yeni bir düzeyi olarak değerlendirilmelidir.

[71] Nicolas Pons-Vignon, "Giriş: Avrupa Güney'den Neler Öğrenebilir", **Finansla Yüzleşme**, (Ed. Nicolas Pons-Vignon ve Phumzile Ncube), çev. Yağmur Güney, Efil Yayınevi, Ankara, 2015, s. XIV.

[72] "Küresel Finans", kavramı ve gelişim hakkında detaylı bilgi için bkz. Vural Fuat Savaş, **Küresel Finans ve Makro İktisat**, Efil Yayınevi, Ankara, 2012, s. 7 vd.

[73] Pons-Vignon, s. XIV.

Küresel kapitalist düzende finans, kapitalist sınıfın baskınlığını taşıyan en önemli aktör olarak görünmektedir. Finans kurumları ise kapitalistlerce kontrol edilmektedir.[74] Günümüz küresel dönemin, ilk küresel evreye kıyasla en belirgin farkı, reel birikimden ziyade finansal birikimin öne çıkmış olmasıdır.[75]

Altın çağ döneminde büyüme reel birikim üzerinden gerçekleşmekteydi. Oysa 1970'li yıllarla başlayan hegemonik yeni liberal politikaların uygulandığı dönemde büyüme, reelden finansala doğru evrilmiştir. Altın çağ döneminde işgücü piyasası, büyüme oranındaki artışa paralel olarak gelişmiş, gelir dağılımı göreceli olarak azalmıştır. Buna karşın yeni liberal dönemde büyüme; finansal kapitalizm ekseninde gerçekleşmiş, işgücü piyasasının temel bileşenlerinden olan istihdam ile büyüme arasındaki ilişki, işgücü piyasası aleyhine bozulmuştur. Başka bir ifadeyle, yeni liberal dönemde işgücü piyasasısın büyümeden aldığı pay altın çağ döneminde aldığı paya oranla azalmıştır. Bu durum ise gelir dağılımının başta faktör piyasaları arasında olmak üzere, bölgesel ve kişisel bazda giderek bozulmasına yol açmıştır[76].

Küresel ekonomik yapıda sermayenin kârlılığını artırmak için hedeflenen, ulusal devletin denetim gücünün sınırlandırılması ve işgücü piyasası kazanımlarının kaldırılmasıdır. Bu da işgücü piyasasının esnekleştirilmesi ve finansal serbestleşmenin sağlanması yoluyla yapılmaktadır.[77]

Finansal büyüme sanal büyümenin bir başka tanımıdır. Bu büyüme türünde reel büyümenin özünü oluşturan üretim ya hiç yoktur ya da çok azdır. 20. yüzyıl küreselleşme döneminin en belirgin özelliklerinden biri finansın endüstriye baskın gelmesidir. Finansallaşma, reel üretimin gerçekleştiği endüstrinin sürdürülebilir kalkınmaya ve sosyal refaha yönelik uzun dönemli hedeflerinin aksine kısa dönemli, geçici ve esnek içeriklidir. Dolayısıyla finans kapitalin başat olduğu küresel dönemde gelir/kâr elde etmek üretim ve ticaret yolundan ziyade finansal dolaşım yoluyla gerçekleşmektedir.[78]

[74] Dumenil ve Levy, s. 29.
[75] Yeldan, Küreselleşme, s. 19.
[76] Gelir dağılımının bozukluğu hakkında detaylı bilgi için bkz. Piketty, s. 213-215, 236-237 ve 253-287.
[77] Yeldan, Küreselleşme, s. 24-25.
[78] Yeldan, İktisadi Büyüme, s. 52-53.

Bu dönemde belirginleşen etkenlerden biri de sermayenin reel üretime kanalize edilmesinden ziyade reklam, marka ve logo üretimine[79] yatırılmasıyla reel büyüme yerine sanal büyümenin artış göstermesidir. Günümüz finans kapital dönemde markalar ve logolar, önemli büyüklükte güç ve servetin kaynağı haline dönüşmüştür.[80] Bu durum, şirketlerin reel üretime yönelik defter değerleri ile sanal büyümeye yönelik piyasa değerleri arasında ciddi farkların oluşmasına yol açmaktadır.

Hesaplamalara göre ABD, Almanya, İngiltere, Fransa, Kanada ve Japonya'da şirketlerin piyasa değeri ile defter değeri arasındaki farkın (Tobin'in Q'su[81]); 1990'lı yıllarla birlikte belirgin şekilden artış gösterdiği, özellikle 2000'li yıllarda ABD ve İngiltere'de piyasa değerlerin defter değerlerinin %150'sine kadar çıktığı görülmektedir.[82] Başka bir ifadeyle finans kapitalin baskın olduğu küresel dönemde reel üretimin finans kapitale oranla gerilediği, şirketlerin faaliyet dışı gelirlerinin artış eğiliminde olduğu, reel faaliyetlerin, dolayısıyla da reel üretimin gerilediği bir süreç yaşanmaktadır.

1980'li yıllarda finans şirketlerinin kârının toplam payı, imalat şirketlerin payına ulaşmış, 1990'lı yıllarla birlikte onu da aşmıştır.[83] ABD ve Fransa'da finansal olan ve olmayan şirketlerin kâr oranlarına ilişkin yapılan bazı çalışmalara göre 1980'li yıllara kadar finansal olmayan şirketlerin kâr oranların finansal olan şirketlerin kârlarına oranla daha fazla olduğu, küresel finans kapitalin belirginleşmeye başladığı 1980'li yıllarla birlikte finansal şirketlerin kâr oranlarının, finansal olmayan şirketlerin oranlarıyla önce eşitlendiği akabinde de finansal olan şirketler lehine makasın giderek açıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre her iki ülkede de 1995'li yıllarda finansal olmayan şirketlerin kâr oranlarının %5'ler seviyesinde kaldığı, finansal şirketlerinki ise %20'ler seviyesine yükseldiği anlaşılmaktadır.[84]

---

[79] Ekonomik büyümenin reklam, marka ve logo üzerinden sanal olarak gerçekleşmesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Naomi Klein, **No Logo**, çev. Nalan Uysal, Bilgi Yayınevi, 10. Yıl Özel Basımı, 4. Basım, Ankara, 2012.

[80] Tijen Erdut, "İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü", **Çalışma ve Toplum,** Sayı: 2005/3, 2005 (Enformelleşme), s. 25.

[81] Şirketlerin piyasa değeri ile defter değeri arasındaki oranı açıklayan Tobin'in Q'su, ilk kez ekonomist James Tobin tarafından tanımlandığı için bu adla anılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Piketty, s. 202-203.

[82] Piketty, s. 202'deki *Grafik 5.6.*

[83] Maurizio Lazzarato, **Borçlandırılmış İnsanın İmali, Neoliberal Durum Üzerine Deneme,** çev. Murat Erşen, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2020, s. 19.

[84] Yeldan, İktisadi Büyüme, s. 57-58; ABD finans şirketlerinin yükselişine ilişkin aynı yöndeki tespitler için bkz. Patrick Bond, **The US Financial Meltdown**, 03.10.2008, http://ccs.ukzn.ac.za/files/us-

1.1.2.4. Teknolojik Değişim ve Gelişim

Teknoloji, üretim yapısı ve buna bağlı olarak da işgücü piyasasını değiştiren ve dönüştüren unsurdur. Teknolojik değişim ve gelişim; işgücü piyasasının nitel ve nicel özelliklerini, piyasa içinde konumlanan bireylerin devinim ve yetkinliklerini, hareket kabiliyetlerini, imkânlarını, imkânsızlıklarını, fırsat ve zorluklarını belirleyen alandır.

Teknolojik ilerleme ve gelişmenin niteliksiz işgücünün azalmasına ve bazı iş ve mesleklerin ortadan kaybolmasına yol açtığı, ancak nitelikli işgücüne olan ihtiyacı artırdığı ve esnek çalışma modellerini yaygınlaştırdığına yönelik literatürde genel kabul görmüş mutabakattan söz edilebilir.[85] Teknolojik değişim ve gelişim, üretim yapısı ve üretim ilişkilerinde geleneksel hale gelen yapılanmaları değiştirme ve dönüştürme özelliğine sahiptir. Her değişim ve dönüşüm var olan ilişki ve normları yenilerine dönüştürmekte, böylece üretimdeki iş organizasyonlarının, iş bölümlerinin ve işlerin yapılış biçimlerinin yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu da yeni iş alanları, yeni iş modelleri, yeni işletme türleri ve yeni meslekler gibi üretim ve tüketim kalıplarının yanı sıra toplumsal ilişkilerin yeniden organizasyonu ve tanımlanmasıyla görünür olmaktadır.[86]

Küreselleşmenin yarattığı imkânların da etkisiyle teknolojik değişim ve gelişim, üretim yapısı ile iş süreçleri ve iş organizasyonlarının yeniden belirlenmesine katkı sağlar. İş organizasyonlarındaki değişim, işin yapısını ve iş bölümünü değiştirdiğinden, giderek istihdamın yapısı ile mesleki yapıları da değiştirmektedir. Bu durum, toplumu oluşturan birey, örgüt ve kurumlar arasındaki toplumsal ilişkileri de değiştirmektedir.[87]

Teknoloji, üretim sürecini ve buna bağlı olarak toplumsal ilişkileri dönüştüren bir kavramdır. Üretim sürecinin dönüşmesi ise üretim teknolojisi ve teknik iş bölümünde değişim ve dönüşümün yaşanmasıdır. Bu; emeğin kendi içinde, diğer üretim araçlarıyla ve işverenlerle olan ilişkisinin değişmesi ve dönüşmesi anlamına

---

finmeltdown.pdf, s. 23, (01.03.2020); Hasan Bakır, "Neo-Liberalizmin Hegemonyası Altında Türkiye Emek Piyasası", **Çalışma ve Toplum,** Sayı: 2018/3 (58), 2018, s. 1461.

[85] Ali Kemal Nurdoğan, "Teknoloji ve İşgücü Piyasası İlişkisinin Kanonik Korelasyon Analizi ile İncelenmesi" **Çalışma ve Toplum,** Sayı: 2021/1 (68), 2021, s. 99.

[86] Gaye Karaçay ve Lütfihak Alpkan, "Dijital Dönüşümün İşgücü Piyasalarına Etkileri: Türkiye İşgücü Piyasası İçin sosyal Politika Önerileri", **Türk İdare Dergisi,** Yıl: 91, Sayı: 488, 2019, s. 347.

[87] Tijen Erdut, **Yeni Teknolojilerin İş İlişkisi Üzerindeki Etkisi**, TUHİS, İzmir, 1998, (Yeni Teknolojiler), s. 3.

gelmektedir. Teknolojik gelişim ve değişimle biçimlenen yeni iş organizasyonları ve iş süreçleri; tam süreli ve sürekli istihdam biçimi olan standart istihdam ihtiyacını azaltmakta ya da kimi durumlarda tamamen ortadan kaldırmaktadır. Gelişen ve değişen teknoloji; bir yandan eski işleri dönüştürerek ya da ortadan kaldırarak yeni iş ve meslekleri belirginleştirirken, diğer yandan ise uzaktan çalışma, tele çalışma, kısmi süreli çalışma, esnek, eğreti şeklindeki atipik, standart dışı istihdam biçimlerini belirginleştirerek işgücü piyasalarının esnekleşmesine yönelik uygulamaları mümkün kılmaktadır.[88]

Küresel dönemde üretim araçları zaman ve mekândan soyutlanmıştır. Bilgi ve iletişim ile ulaştırma alanında yaşanan gelişmelerin yanı sıra finansallaşma ve serbestleşmenin etkisiyle başta sermaye olmak üzere ürün ve kişilerin küresel düzlemde mobilitesi artmıştır. Bu mobilite, küreselleşmeyle daha da belirginleşmiştir.[89]

Küreselleşme sürecinin etken unsurlarından biri, bilgi-işlem ve iletişim teknolojisi başta olmak üzere teknolojik alanda yaşanan gelişmelerdir. Bu bağlamda teknoloji, küreselleşmenin lokomotifliğini üstlenmiştir. Teknolojinin üretimde etkin olarak kullanılmasıyla hızlı ve esnek üretim imkânı ve kabiliyeti gelişmiş; ürün kalitesinin yükselmesiyle birlikte, çeşitli ve değişen talebe bağlı üretimin yapıldığı, stoksuz, siparişin doğduğu anda karşılandığı küresel döneme özgü üretim ve birikim sistemi gelişmiştir.[90]

Küreselleşme ve bu kapsamda çokuluslu işletmelerin küresel düzlemdeki yeni iş organizasyonu biçimleriyle birlikte teknolojik gelişmenin de desteğiyle günümüz üretim yapılanması küresel düzlemde giderek parçalara ayrılmaktadır. Üretimin küresel düzlemde parçalara ayrılması, iki biçimde belirginleşmektedir. Birincisi; üretimin fabrikalar (üretim merkezleri olarak) bazında bölümlere ayrılması ve her bir kısmının maliyetin daha düşük olduğu coğrafyalara kaydırılmasıyla; ikincisi ise

[88] Uyanık, İşgücü, s. 215.
[89] İ. Semih Akçomak, "İşgücü Piyasasındaki Güncel Dinamikler: Teknoloji, Küreselleşme ve İthal Girdi Kullanımı", **Ekonomik Yaklaşım Dergisi,** Cilt: 24, Sayı: 88, 2013, s. 66.
[90] Uyanık, İşgücü, s. 215.

işletme ya da üretim merkezindeki bazı işlerin ya da işin bazı bölümlerinin taşeron işletmeye yaptırılması yoluyla gerçekleşmektedir.[91]

Serbestleştirmeye yönelik politikalar, ulaştırma maliyetindeki azalma, talebe dayalı üretim yaklaşımı ile fiyat ve kalite rekabetinin de etkisiyle, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler başta olmak üzere teknolojik değişim ve gelişmeler, günümüzde üretimin küresel düzlemde ayrıştırılmasını giderek hızlandırmaktadır.[92]

Yapılan bazı çalışmalar, 2000'li yıllarla birlikte düşük ücretli hizmet mesleklerinde istihdamın daha hızlı büyüdüğünü tespit etmiştir. Tespite göre bu durum, yarı vasıflı işçilerin yerinden edilmesini ifade etmektedir. Buna göre teknolojik değişim ve buna bağlı olarak üretim yapısı ve sektörel değişim sonucu yarı vasıf gerektiren işler, vasıfsız ve yüksek vasıf gerektiren işler arasında iki kutuplu eğilime doğru kaymaktadır. Böylece orta derecede vasıf gerektiren iş ya da görevlerde azalma, buna karşın, yüksek ve düşük vasıf gerektiren iş ve görevlerde ise artış yaşanacaktır. Bu durum, daha önce rutin işlerde yarı vasıflı çalışanlardan büyük bir kısmının, kol gücüne dayalı işler ya da hizmetler gibi düşük beceri gerektiren iş ve sektörlere kaymasına yol açacaktır.[93]

Küresel dönemin değerler zincirine dayalı ayrıştırılmış yeni üretim organizasyonu, işgücü piyasasının ikili yapıya bürünmesine ve böylece işgücünün kutuplaşmasına yol açmaktadır. Dışa kaydırma olarak da değerlendirilebilen küresel düzlemde üretimin ayrıştırılması, meslekler bazında değerlendirildiğinde, orta seviyede nitelik gerektiren iş ve mesleklerde talebin azalmasına, yüksek ve düşük nitelik gerektiren iş ve mesleklerde ise talebin artmasına yol açmaktadır. Böylece işgücünde orta nitelikli iş ve meslekler giderek silikleşmekteyken, teknolojinin gerektirdiği yüksek nitelikli, eğitimli ve işlevsel işgücü ile herhangi bir nitelik gerektirmeyen, temizlik, güvenlik, kişisel hizmetler, çocuk bakımı gibi daha ziyade fiziksel güce dayalı yapılan iş ve mesleklere ilişkin işgücü talebine olan ihtiyaç ise giderek artmaktadır.[94]

---

[91] Semih Akçomak ve H. Burcu Gürcihan, **Türkiye İşgücü Piyasasında Mesleklerin Önemi: Hizmetler Sektörü İstihdamı, İşgücü ve Ücret Kutuplaşması**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Çalışma Tebliği, No:13/21, TCMB, Ankara, 2013, s. 6.

[92] Akçomak, s. 71.

[93] Daron Acemoğlu and David Autor, "Skills, Tasks And Technologies: Implications For Employment And Earnings", **NBER Working Paper Series**, Working Paper 16082, s. 68, http://www.nber.org/papers/w16082, (24.11.2022).

[94] Akçomak, s. 70-71; Karaçay ve Alpkan, s. 358; Akçomak ve Gürcihan, s. 6-7.

İşgücünde karşıt uçlarda konumlanmasına, ortadaki işgücünün silikleşmesine yol açan ayrışma, işgücü piyasasında kutuplaşmayla sonuçlanmaktadır. Nitelikli işgücünün yoğunlaştığı kutupta yüksek ücretli ve az sayıda işgücünün oluşturduğu işgücü konumlanırken, karşı kutupta ise küresel işgücünün büyük çoğunluğunu oluşturan düşük ücretli, esnek ve eğreti biçimde enformel sektörü oluşturan işgücü konumlanmaktadır. Bu ikili yapı, bir yandan işgücünün organik ayrışıklığını getirirken, diğer yandan da ücretler bakımından işgücünün kutuplaşmasını ve adeta farklı sınıflara aitmiş gibi emeğin kendi içindeki bölüşümünü de belirlemektedir. Böylece faktör piyasaları arasındaki bölüşüm bakışımsızlığına ilaveten emeğin kendi içinde de bölüşüm bakışımsızlığı oluşmaktadır.[95]

Küresel dönemde işgücü piyasalarında yaşanan eğilimler; istihdamın sektörel dağılımının değişmesi (imalat sektöründeki gerilemeye karşın hizmetler sektöründe genişleme), düşük ve yüksek vasıflı işgücü olarak işgücü piyasasının ikili biçimde kutuplaşması ve buna bağlı olarak her iki kutup arasında ücret farklılaşmasının yaşanması şeklinde belirginleşmiştir. İşgücü piyasalarında gözlemlenen bu eğilimler, bir yandan teknolojik değişim ve gelişim, diğer yandan ise buna ve küreselleşmeye bağlı olarak üretimin coğrafi dağılımlı yapısından kaynaklanmaktadır. Küresel dönemde bilgi ve iletişim teknolojileri başta olmak üzere teknoloji alanındaki hızlı gelişmeler, iş organizasyonlarını ve işlerin yapılış biçimini değiştirmiştir. Bu da bir yandan var olan bazı iş ve mesleklerin kaybolmasına ve yeni bazı iş ve mesleklerin oluşmasına yol açarken, diğer yandan da var olan bazı iş ve mesleklerin niteliğinin değişmesine yol açmıştır.[96]

Teknolojik gelişme, üretim sürecini değiştirdiği gibi üretimi desteklemek üzere geniş bir hizmet sektörü de oluşturmakta ve tüm bu süreçte özellikle imalat sektöründe kol emeğinden ziyade beyin emeği giderek daha başat hale gelmektedir.[97] Teknolojik gelişim ve değişim, özellikle imalat sektöründe, vasıfsız ya da yarı vasıflı emeğe olan gereksinimi azaltmakta, buna karşın araştırma, planlama, yönetim gibi kısımlarda ise vasıflı emeğe olan ihtiyacı arttırmaktadır. Böylece vasıfsız emek, giderek hizmetler sektöründe yoğunlaşmakta ya da atıl duruma düşmektedir. Bu durum, bir yandan vasıfsız ya da yarı vasıflı emek bakımından işsizlik ile birlikte hizmetler sektöründe

[95] Akçomak, s. 70-71.
[96] Akçomak ve Gürcihan, s. 4-5.
[97] Koray, Dünya Ahvali, s. 337.

enformel yapıyı arttırırken, diğer yandan da vasıflı emek yönünden istihdam açığı özelliğiyle ortaya çıkmaktadır.[98] Bununla birlikte teknolojik değişim ve gelişim, istihdamın sektörel dağılımında da değişime yol açtığından, günümüzde imalat sektöründeki kol gücüne dayalı üretim giderek silikleşmekte, buna karşın hizmetler sektörü ise çeşitlenerek artış göstermektedir.

Günümüzde teknolojinin üretim sürecindeki rolü giderek daha da belirginleşmektedir. Teknolojinin üretim sürecinde artan rolü, emeğe olan ihtiyacın azalmasına ve emeğin yapısında değişim ve dönüşüme yol açmaktadır.[99] Bu bağlamda teknoloji, değişir sermaye olarak emeğin; buhar makinesi, üretim bandı, makine, teçhizat, robot gibi üretim araçlarını içeren değişmez sermayeyle ikame edilmesi olarak da değerlendirilmelidir.

Teknolojik gelişim ve değişim, emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretime geçiş olarak belirginleşmektedir. Söz konusu emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretime geçiş, bir yandan emeğin makinelerle ikamesini getirirken, diğer yandan da emeğin niteliğinde değişimi gerekli kılmaktadır. Günümüzde yaşanan teknolojik değişim ve gelişim, yüksek nitelikli işgücüne olan ihtiyacı artırmakta, buna karşın düşük nitelikli işgücüne olan gereksinimi azaltmaktadır. Bu durum, az ve düşük nitelikli işgücü içinde yaşanan işsizliği giderek belirginleştirerek, emeğin örgütlenmesinde gerilemeye yol açmaktadır. Emek örgütleri olarak sendikaların üye sayılarının azalması ise emeğin pazarlık gücünü zayıflatmaktadır.[100]

Bunlara ilaveten, günümüzde teknolojinin geldiği aşamayla üretim ve tüketim kalıpları giderek daha da değişmektedir. Sonraki bölümde ayrıntılı biçimde üzerinde değerlendirmenin yapılacağı dijital, platform, yeşil ve döngüsel ekonomi yaklaşımları asli olarak teknolojik gelişim ve değişime bağlı olarak gelişen yaklaşımlardır. Günümüzün başat ekonomik yaklaşımları olmaya başlayan bu yaklaşımların işgücü piyasası üzerindeki etkileri giderek belirginleşmektedir.

---

[98] Uyanık, İşgücü, s. 214-215; Teknolojinin istihdam ve işsizlik üzerine etkisine ilişkin literatür tartışması/taraması için bkz. Nurdoğan, s. 100-102.

[99] Koray, Dünya Ahvali, s. 29.

[100] Fatma Kocabaş, "Endüstri İlişkilerinde Dönüşüm", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 10, 2004, s.? [6], https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55313, (22.12.2021).

1.2. SOSYAL KORUMA

Klasik dönemde sosyal koruma, sosyal güvenlik kavramıyla belirginleşmiştir. Bu dönemde sosyal güvenlik, standart çalışma ilişkisine bağlı olarak ağırlıklı primli rejim üzerinden kurgulanmıştır. Küresel dönemde ise standart çalışma giderek silikleşmekte, yerine standart dışı çalışma etkili olmaktadır. Bu durum, primli rejime dayalı sosyal sigorta ve sosyal güvenlik sistemlerini yetersiz kılmakta, giderek bunları sosyal koruma yaklaşımına evirmektedir.

Günümüzde, sosyal güvenlik kavramından ziyade, giderek daha yaygın olarak kullanılan[101] sosyal koruma, toplumu oluşturan fertleri bütün hayatları boyunca ilgilendirdiğinden, sosyal politikanın en geniş kapsamlı vasıtası olarak ele alınmaktadır.[102]

1.2.1. Tanımı

"*Güvenlik (security)*" ve "*koruma (protection)*" kavramlarını birbirinden belirgin şekilde ayırmak güçtür. Her iki kavram da duruma göre birbirinin yerine ikame edilebilmektedir.

Cambridge Dictionary, "g*üvenlik*" kelimesini; "*being safe:* güvende olmak"[103] şeklinde tanımlamaktadır. Oxford Dictionary de benzer şekilde "*the state of being free from danger or threat:* tehlike veya tehditten uzak olma durumu"[104] şeklinde tanımlamaktadır. Oxford Dictionary'e göre "*security*" kelimesi; "*free from care [cura* (Latince)*]:*bakıma/korunmaya ihtiyacı olmama durumu anlamındaki Latince kökenli "*securus*: güvenli, *securitas:* güvenlik" kelimelerinden türeyerek İngilizceye geçmiştir. Türk Dil Kurumu (TDK) ise *"güvenlik"* kelimesini; *"toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu, emniyet"* olarak tanımlamaktadır.[105] "*Koruma*" kelimesini ise Cambridge Dictionary,

[101] Mesut Gülmez **Uluslararası Sosyal Güvenliğin Evrensel Sefaleti,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 10-16.
[102] Yusuf Alper, Yeni Bir Yüzyıla Girerken Yeniden Yapılanmanın Eşiğindeki Sosyal Güvenlik, **Çimento İşveren Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 2, 1999, s. 11.
[103] Cambridge Dictionary (CD), https://dictionary.cambridge.org/, (24.03.2023).
[104] Oxford English Dictionary (OED), https://www.oed.com/, (24.03.2023).
[105] TDK, https://sozluk.gov.tr/, (24.03.2023).

"*the act of protecting or state of being protected:* koruma eylemi veya korunma durumu"[106] şeklinde, Oxford Dictionary de yine benzer şekilde "*the action of protecting or the state of being protected:* koruma eylemi veya korunma durumu"[107] şeklinde tanımlamaktadır. Oxford Dictionary'e göre "*protection*" kelimesi; "*pro: ön/için* ve *tegere: örtmek/kapatmak"* kelimelerinin birleşimi olan "*Protegere: önünü kapatma: koruma"* anlamındaki Latince kökenli *"protegere* [sonradan *protectio* olarak gelişmiştir]: koruma" kelimelerinden türeyerek İngilizceye geçmiştir. TDK ise "*koruma*" kelimesini; *"korumak işi"* olarak tanımlamaktadır.[108]

Anlamları itibarıyla, "*güvenlik*" ve "*koruma*" kavramlarının birbirleriyle hemen hemen aynı oldukları anlaşılmakla birlikte, detaylı olarak incelendiğinde; "*güvenlik: security*" kavramının bir durumun/hâlin ifadesi, "*koruma: protection*" kavramının ise bir eyleme ilişkin olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla *güvenlik*, "güvenliğe sahip olma durumu; tehlikenin olmaması durumu" olarak belirginleşirken, *koruma*, "tehlikenin varlığının kabul edildiği" bir durum olarak belirginleşmektedir. Bu bağlamda *sosyal güvenlik*, kişilerin sosyal risklere/tehlikelere maruz kalmaması durumu olarak belirginleşirken, *sosyal koruma*, kişilerin sosyal risklere/tehlikelere maruz kalabildikleri; ancak uğranılan risk/tehdidin bertaraf edilmesi için çeşitli koruma yöntemleriyle sonuçlarının azaltılması ya da ortadan kaldırılması olarak belirginleşmektedir. Başka bir ifadeyle, sosyal güvenlikte *"önleyici işlev"* öne çıkarken, sosyal korumada *"tazmin/bertaraf"* işlevi öne çıkmaktadır. Dolayısıyla sosyal güvenlik, risklerin bizzat kendisiyle mücadele ederek, onların gerçekleşmesini engellemeye yönelik mücadeleyi kapsarken, sosyal koruma ise risklerin sonuçlarıyla mücadeleyi kapsamaktadır.

Kavram olarak birbirlerinin yerine ikame edilen[109] sosyal güvenlik ve sosyal koruma, Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) ve Birleşmiş Milletler (BM) uygulamalarını yansıtan genel bakış açısı doğrultusunda; sağlık hizmetlerine erişim eksikliği veya karşılanamaz erişim; işle ilgili gelir eksikliği veya yetersiz gelir, hastalık, sakatlık, analık, iş kazası, çocukların bakımı; bir aile üyesinin işsizliği, yaşlılığı veya ölümü; genel yoksulluk, savunmasızlık ve sosyal dışlanma gibi riskler

[106] CD, https://dictionary.cambridge.org/, (24.03.2023).
[107] OED, https://www.oed.com/, (24.03.2023).
[108] TDK, https://sozluk.gov.tr/, (24.03.2023).
[109] Gülmez, s. 12, 40.

karşısında insan onuru, sosyal adalet ve sürdürülebilir kalkınma için nakdi veya ayni fayda sağlayan tüm politika ve programları ifade etmektedir.[110] Bu bağlamda sosyal güvenlik ya da günümüzdeki ikame adıyla sosyal koruma; herhangi bir mesleki ya da sosyal risk nedeniyle gelir veya kazancı kesintiye uğrayan bireyin, başka birinin yardımına muhtaç olmaksızın geçimini ve ihtiyacının karşılanmasını sağlayan bir sistemdir.[111] Daha genel ifadeyle sosyal güvenlik; muhtelif sebeplerle kesintiye uğrayan gelirin devamını sağlamaya yönelik tedbirlerden oluşan bir sistemdir.[112]

Günümüzde sosyal koruma kavramının kullanımı oldukça yaygın olmakla birlikte, kavramın içeriği ve temel unsurları hakkında tam bir uzlaşıdan bahsedilmesi zordur. Buna karşın, özellikle de finans kapitalin yükselişiyle birlikte artış gösteren ve adeta süreğenleşen ekonomik krizler ve yoksunluklar karşısında sosyal korumanın geliştirilmesi hakkında uluslararası kuruluş ve örgütler arasında uzlaşmadan bahsedilebilir.[113]

Sosyal güvenlik ile sosyal koruma kavramları arasındaki ayrımı belirtmek güç olmakla birlikte sosyal koruma; genel bir sistemi nitelerken, sosyal güvenlik, bu genel sistemin bir alt unsuru olarak belirmektedir. UÇÖ, sosyal güvenliği sadece kamu programlarını kapsayan bir sistem olarak değerlendirirken, sosyal korumayı; sosyal güvenlik ile birlikte diğer bazı piyasa yapılarını da kapsayacak şekilde değerlendirmektedir. Bu bağlamda sosyal korumanın, sosyal güvenlik kavramına göre daha geniş kapsamlı bir sistemi ifade ettiği değerlendirilebilir.[114] Dolayısıyla sosyal güvenlik bir sosyal koruma yöntemi olmakla birlikte, sosyal korumadan daha dar kapsamlı bir koruma sistemi olarak belirmektedir.[115]

Bununla birlikte sosyal güvenlik, bireysel gelir yetersizliğine karşı korumayı sağlayan kolektif bir faaliyet olarak tanımlanmakta; dolayısıyla da "sosyal güvenlik",

---

[110] ILO, **Universal social protection for human dignity, social justice and sustainable development**, International Labour Conference, 108th Session, 2019, s. 2, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_673680.pdf, (04.03.2021).

[111] Cahit Talas, **Sosyal Güvenlik ve Türk İşçi Sigortaları,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953, s. 16.

[112] Talas, s. 55.

[113] Recep Kapar, "Sosyal Adalet İçin Daha Fazla Sosyal Koruma", **II. Ulusal Sosyal Politika Kongresi, "Sosyal Adalet İçin Ekonomi Politikaları", DİSK,** Ankara, 23-24 Kasım 2006, (Sosyal Adalet), s. 1-2.

[114] Sosyal korumanın, sosyal güvenliğin daha geniş ve kapsamlı bir sistemi olduğuna ilişkin genel kabule yönelik eleştirel değerlendirmeler için bkz. Gülmez, s. 10-16.

[115] Recep Kapar, **Sosyal Korumanın İşgücü Piyasasına Etkisi,** DİSK, Birleşik Metal-İş Yayınları, İstanbul, 2005, (Sosyal Koruma), s. 3; Kapar, Sosyal Adalet, s. 2.

gelir dağılımı politikaları içinde değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda Avrupa Birliği (AB) politikalarında sosyal güvenliğin geniş tanımı ile "sosyal koruma" çok benzer anlamda kullanılmaktadır[116].

Sosyal korumanın dinamik niteliği, onun amaç ve kapsamı açısından genişlemeye yol açmaktadır. Buna bağlı olarak sosyal politika ile sosyal güvenlik arasında aynı yönde bütünleşme yolu öne çıkmaktadır. Sosyal risklere maruz kalan kişilerin, maruz kaldığı risklerin ortadan kaldırılması veya azaltılması sosyal korumanın temel amacı olarak görülmektedir. Bu bağlamda sosyal koruma; bireylerin ekonomik güvencelerini sarsabilecek tüm olayları kapsamaktadır. Sosyal devlet olarak devletin mükellefiyeti ise gelir kaynağı belirli bir seviyenin altına düşen kişilere asgari yaşam düzeyi sağlamaktır[117].

Sosyal korumaya ilişkin farklı yaklaşımlar olmakla birlikte, özü itibarıyla sosyal korumayı; sosyal devlet anlayışı çerçevesinde kişilerin insan onuruna yaraşır şekilde asgari bir yaşam düzeyi sağlaması, gelir güvencesizliği karşısında yaşam koşullarının gerilemesinin önlenmesi ve iyileştirilmesi maksadıyla gelirin yeniden dağıtımı yoluyla sağlanan ve sosyal bütünleşmeye katkı sağlayan her türlü gelir ve sosyal yardım desteği olarak değerlendirebiliriz.[118]

Bu bağlamda sosyal koruma, temel ürün ve hizmetlere erişimi garanti eden; aktif sosyo-ekonomik güvenliği teşvik eden; yoksulluğun azaltılması ve sürdürülebilir kalkınma için bireysel ve toplumsal potansiyeli geliştiren hedefleri içeren kavram olarak belirginleşmektedir.[119]

Bununla birlikte, salt pasif politika uygulamalarından aktif politika uygulamalarını içeren ve bu yöne doğru evrilen sosyal koruma, kapsam olarak genişlemekle birlikte, belirlenen hedefler bakımından ise giderek muğlaklaşmıştır. Sosyal korumanın kapsamının ne olduğu oldukça tartışmalıdır. Sosyal korumanın tanımı ve kapsamı hakkında genel kabul gören tek bir yaklaşımın bulunmamasının temel nedenlerinden biri de "sosyal koruma" ve "sosyal güvenlik" kavramları

---

[116] Michael Hill, **Social Policy In The Modern World,** Blackwell Publishing, Singapore, 2006, s. 67.
[117] Ali Güzel ve diğerleri, **Sosyal Güvenlik Hukuku,** Yenilenmiş 15. Bası, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2014. s. 6.
[118] Kapar, Sosyal Koruma, s. 3; Kapar, Sosyal Adalet, s. 9.
[119] Bonilla García A. and J.V. Gruat, **Social Protection, A Life Cycle Continuum Investment For Social Justice, Poverty Reduction And Sutainable Development,** Version 1.0, Social Protection Sector, ILO, Geneva, November 2003, s. 22.

arasındaki muğlaklıktır. Bu nedenledir ki: literatürde "sosyal koruma" ve "sosyal güvenlik" kavramları genel olarak aynı çerçevede değerlendirilmekte ve birbirlerinin ikamesi olarak kullanılmaktadır.

Tablo 1: Sosyal Politika, Sosyal Koruma ve Sosyal Güvenlik Kapsamları

	SOSYAL RİSK KAPSAMI															
	Genel Riskler							UÇÖ, 102 sayılı Sözleşme Kapsamındaki Riskler**								
	Gelir-Gelir Dağılımı; Yoksunluk-Yoksulluk; Çalışma İlişkileri; İşgücü Piyasası-İşleyişi; Toplumsal Örgütler; Ayrımcılık-Dışlanma; Dezavantajlı Gruplar	Barınma (Konut)	Sağlık	Eğitim	İstihdam	Gelir Güvencesi		Hastalık		İşsizlik	Yaşlılık (İhtiyarlık) (Emeklilik)	İKMH*	Aile	Analık (Gebelik)	Sakatlık (Malüllük)	Ölüm
						Birincil (Ücret)	İkincil	Sağlık Yardımı (Tedavi)	İşgöremezlik Ödeneği							
Sosyal Politikalar	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
Sosyal Koruma	...√	...√	...√	...√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
Sosyal Güvenlik							√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
Sosyal Sigortalar							√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
Sosyal Yardımlar							√								√	
Sosyal Hizmetler								√							√	

*İKMH: İş Kazası, Meslek Hastalığı

**Sıralamada, UÇÖ'nün 102 sayılı sözleşmedeki madde sıralamasına uyulmuştur.

	POLİTİKA TÜRÜ		FİNANSMAN ŞEKLİ		İSTİHDAM DURUMU		
	Aktif	Pasif	Primli	Primsiz	İstihdamda Olan		İstihdamda Olmayan
					Formel	Enformel	
Sosyal Politikalar	√	√	√	√	√	√	√
Sosyal Koruma	√	√	√	√	√	√	√
Sosyal Güvenlik		√	√	√	√		
Sosyal Sigortalar		√	√		√		
Sosyal Yardımlar		√		√		√	√
Sosyal Hizmetler		√		√		√	√

	HUKUKİ İLİŞKİ TÜRÜ				Hedeflenen SOSYAL FAYDA						
	Kamu Hukuku			Özel Hukuk	Sosyal Adalet, Eşitlik ve Barış	Adil Bölüşüm	Sosyal İçerme	Sosyal Dayanışma	Sosyal Diyalog	Toplu Tasarruf	Yoksullukla Mücadele
	Devlet-İşveren-Birey	Devlet-İşveren	Devlet-Birey	İşveren-Birey							
Sosyal Politikalar	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
Sosyal Koruma	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
Sosyal Güvenlik	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
Sosyal Sigortalar	√	√	√	√	√		√	√		√	√
Sosyal Yardımlar			√		√		√...	√...			√
Sosyal Hizmetler			√		√		√...	√...			√

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur. [Tablo içeriği, çalışmanın bütününden edinilen bilgilerden derlenerek hazırlanmıştır. Verilerin derlenmesinde ağırlıklı olarak UÇÖ'nün 102 sayılı sözleşmeyle belirlenen risk alanları ile 202 sayılı tavsiye ve UÇÖ'nün güncel verileriyle belirlenen toplumsal risk alanları mukayese edilmiştir. Bkz. ILO, www.ilo.org, (17.05.2023); ILO, **Social Protection,** https://www.social-protection.org/gimi/ShowMainPage.action, (17.05.2023)].

Tablo 1 ve *Şekil 1*'de sosyal sigorta, sosyal güvenlik ve sosyal korumanın genel görünümü verilmeye çalışılmıştır. Tablo ve şekil verileri, özü itibarıyla 102 sayılı Sözleşmeyle somutlaşan klasik dönem ile 202 sayılı Tavsiye Kararıyla somutlaşan

günümüz arasındaki sosyal güvenliğe/sosyal korumaya yönelik yaklaşımları yansıtmaktadır. Bu bağlamda, *Tablo 1* ve *Şekil 1* verileriyle, 102 sayılı Sözleşmeyle belirlenen risk alanları, 202 sayılı Tavsiye Kararı ve UÇÖ'nün güncel verileriyle belirlenen toplumsal risk alanları mukayese edilmiştir.[120]

Şekil 1: Sosyal Politika, Sosyal Koruma ve Sosyal Güvenlik Kapsamları

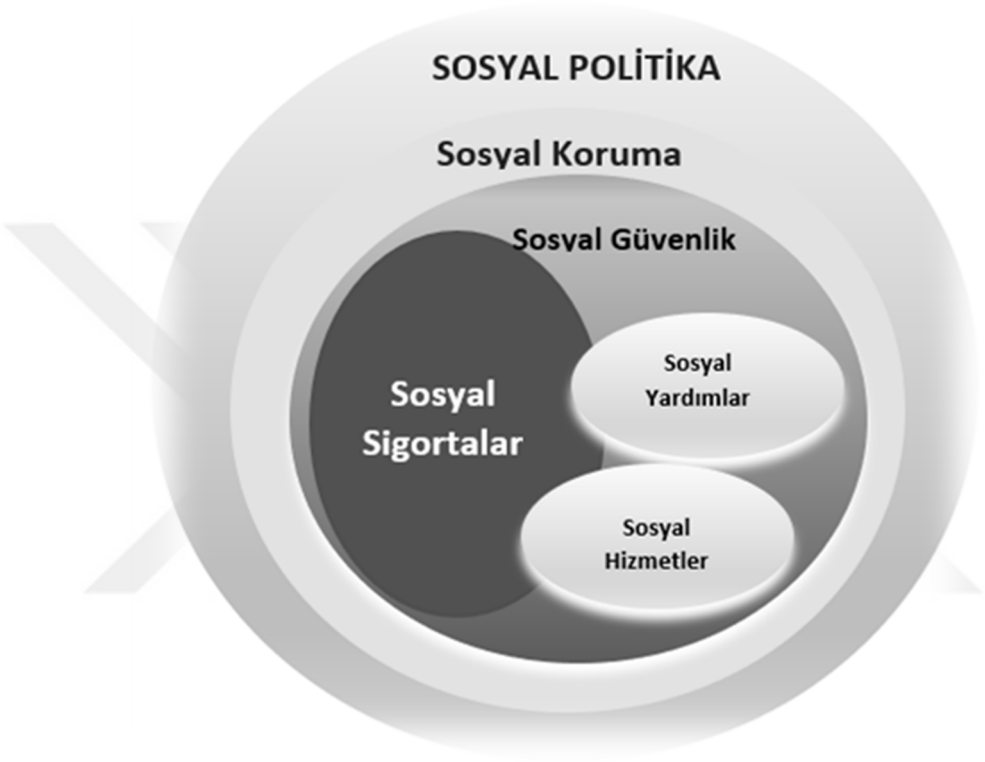

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur. (Şekil, *Tablo 1* içeriği doğrultusunda çalışmanın bütününden edinilen bilgilerden derlenerek hazırlanmıştır).

"*Sosyal sigortacılık dönemi*" olarak nitelendirilebilecek 102 sayılı sözleşme öncesi dönem; "*sosyal güvenlik dönemi*" olarak nitelendirilebilecek 102 sayılı sözleşme dönemi ve nihayet "*sosyal koruma dönemi*" olarak nitelendirilebilecek 202 sayılı tavsiye dönemi olarak üç dönem itibarıyla hazırlanan *Tablo 1* ve *Şekil 1* verileri, sosyal sigorta, sosyal güvenlik ve sosyal koruma arasındaki yaklaşım farklarını da içermektedir. Bu bağlamda, *Tablo 1* ve *Şekil 1* verileriyle, bir yandan kapsam

[120] Bkz. ILO, www.ilo.org, (17.05.2023); ILO, **Social Protection,** https://www.social-protection.org/gimi/ShowMainPage.action, (17.05.2023).

bakımından küçükten büyüğe doğru genişleme sunulmaya çalışılırken, diğer yandan da tarihsel süreç özetlenmeye çalışılmıştır.

Sosyal korumanın, tanım ve kapsamı ile tarihsel süreci incelendiğinde; sosyal korumanın başlangıçta *"sosyal sigortalar"* rejimiyle belirginleştiği, İkinci Dünya Savaşı ve akabindeki altın çağ döneminde *"sosyal güvenlik"* çerçevesine oturtulduğu, küresel dönemde ise giderek daha fazla sosyal politika içine gömülü hale getirilerek *"sosyal koruma*" kavramına doğru evrildiği anlaşılmaktadır.

1.2.2. Unsurları

Sosyal koruma; piyasanın işleyişinden kaynaklanan külfetler ile birlikte nimetlerin de toplumun tamamına dengeli, düzenli ve uzlaşmaya dayalı biçimde paylaştırılması olarak değerlendirilir.[121] Sosyal koruma vasıtasıyla piyasa kurallarının işleyişinden kaynaklanan olumsuz etkilerden zarar görenlerin korunmasını amaçlanmaktadır[122]. Dolayısıyla sosyal koruma, sosyal riskleri bertaraf etme gayesiyle sosyal devlet anlayışı çerçevesinde dayanışma, toplu tasarruf ve gelirin yeniden dağıtımı vasıtalarıyla gelir güvencesinin sağlanmasıdır.

1.2.2.1. Risk

Sosyal korumanın asli işlevi, her türlü ekonomik ve sosyal risklere karşı bireylere asgari koruma sağlanmasıdır. Genel olarak sosyal riskler: iş kazası ve meslek hastalığı gibi *mesleki*; hastalık, analık, sakatlık, yaşlılık, ölüm halleri gibi *fizyolojik*; gelir yoksunluğu, işsizlik, ailevi yükler gibi *sosyo-ekonomik* riskler şeklinde üç grup halinde tasnif edilmektedir.

Mesleki riskler, sadece çalışmaya bağlı gerçekleşebilecek risklerden iken; *fizyolojik riskler*, çalışmaya bağlı gerçekleşebileceği gibi herhangi bir çalışma olgusuna bağlı olmaksızın gerçekleşebilecek risklerdendir. Fizyolojik riskler; çalışma olgusu içinde olsun veya olmasın insanın doğal yapısı gereği yaşam süreci içinde karşılaşılması muhtemel olan, hatta bazıları kaçınılmaz olan risklerdendir. *Sosyo-*

[121] Zeki Erdut, "Günümüzde Sosyal Politikanın Açılımları", **I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi, "Yaşam Boyu Sosyal Koruma",** DİSK, Ankara, 22-24 Ocak 2004, (Sosyal Koruma), s. 57.
[122] Kapar, Sosyal Adalet, s. 1.

Ekonomik riskler ise fizyolojik riskler gibi çalışmaya bağlı gerçekleşebileceği gibi asli olarak çalışamamaya bağlı gerçekleşebilecek risklerdendir. Bu bağlamda sosyal risklerin bir kısmı sadece çalışmaya bağlı olarak gerçekleşebilecek türden olabileceği gibi daha geniş ve önemli bir kısmı ise çalışmaya bağlı olup olmadığına bakılmaksızın doğrudan fizyolojik, ekonomik, sosyal ve/veya siyasal durumlara bağlı olarak meydana gelebilecek risklerden kaynaklanabilmektedir.

Çalışmaya bağlı riskler daha ziyade sosyal sigorta veya daha geniş anlamda sosyal güvenlik alanına ilişkin risk grubu içinde yer almaktadır.[123] İş kazası, meslek hastalığı ile çalışmaya bağlı olarak gerçekleşebilecek sakatlık, ölüm, erken yaşlanma halleri veya çalışma içindeyken gerçekleşebilecek analık hali dahil her türlü iş göremezlik halleri, iş sağlığı ve güvenliği kapsamında maruz kalınabilecek türden riskler, sadece çalışmaya bağlı riskler grubunda sayılabilir. Bu türden risklere maruz kalabilmek için bireyin mutlaka bir çalışma olgusu içinde bulunması gerekmektedir.

Herhangi bir çalışmaya bağlı olmaksızın gerçekleşebilecek olan hastalık, analık, sakatlık, ölüm, yaşlılık halleri gibi riskler ise bireyin çalışma olgusu içinde olup olmadığına bakılmaksızın, ağırlıklı olarak insanın fizyolojik yapısından kaynaklanması muhtemel, hatta bazıları ise kaçınılmaz olan risklerdendir. Başka bir ifadeyle, bireyin bu tür risklere maruz kalması; herhangi bir çalışma olgusu içinde olup olmamasına bağlı değildir.

Eğitim, sağlık, barınma, istihdam, gelir, gelir yoksunluğu, yoksulluk, işsizlik, ailevi yükler gibi sosyo-ekonomik yapıdan kaynaklı riskler ise bireyin çalışma olgusu içinde olup olmadığına bakılmaksızın toplumsal yapı, piyasa işleyişi gibi sosyo-ekonomik sebeplerden kaynaklanabilen risklerdendir. Bir başka anlatımla, bireyin bu tür risklere maruz kalması için herhangi bir çalışma olgusu içinde olması zorunlu olmadığı gibi, bu tür riskler asli olarak herhangi bir çalışma olgusu içinde bulunamamaktan ya da herhangi bir gelir güvenliği olmadan enformel biçimde istihdamda bulunmaktan kaynaklanmaktadır. Burada önemli olan çalışma olgusu içinde bulunmak amacıyla istihdama (özellikle de formel istihdam) erişim yönüyle gerekli sosyo-ekonomik yapının tüm bireyler için uygun ve erişilebilir olup olmamasıdır.

[123] Talas, s. 16.

Fizyolojik riskler gibi çalışmaya bağlı veya herhangi bir çalışma olgusuna bağlı olmaksızın bireylerin maruz kalabileceği risklerden olan sosyo-ekonomik riskleri fizyolojik risklerden ayıran en önemli unsur, bireyin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik yapıya bağlı olmalarıdır. Başka bir ifadeyle; fizyolojik risklerin bir kısmı kaçınılmaz olarak insan yaşamı içinde en nihayetinde gerçekleşebilecek riskler iken, sosyo-ekonomik riskler; toplumun ekonomik, sosyal ve/veya siyasal yapısına bağlı olarak gerçekleşebilir ya da gerçekleşmeyebilir.

Bu bağlamda sosyo-ekonomik riskler, yeni (nesil) sosyal risk olarak da tanımlanabilmektedir.[124] Yeni nesil sosyal riskleri geleneksel risk anlayışından ayıran temel fark; geleneksel risk anlayışında risklerin sonuçlarına odaklanılırken, yeni nesil risk anlayışında yoksulluk ve yoksunluğu üreten, onu ortaya çıkaran etmenlere odaklanılmasıdır.[125]

Tablo 2'de sosyal risklerin tasnifi yapılmaya çalışılmıştır. Tablo verileri; bir yandan sosyal riskleri mesleki, fizyolojik ve sosyo-ekonomik yönden tanımlarken bir yandan da bu risklerin tarihsel süreç içinde sosyal sigorta, sosyal güvenlik ve sosyal koruma kapsamları bağlamında değerlendirilmiştir.

Tablo içeriğinden de görüleceği üzere; başlangıçta sadece çalışmaya bağlı gerçekleşebilecek risklerin kapsama alındığı, risklerin gerçekleşmesi halinde ise bunların tazmininin sadece sigorta tekniği yöntemiyle sosyal sigortacılık kapsamında değerlendirildiği, buna karşın günümüz toplumsal yapısı içinde sosyo-ekonomik risklerin daha baskın hale geldiği ve çeşitlendiği, bu tür risklerin klasik anlamda sosyal sigorta ve/veya sosyal güvenlik yaklaşımı kapsamında karşılanamayacağı, giderek belirginleşen ve diğerleri içinde baskın hale gelen sosyo-ekonomik risklerin dar anlamda sosyal koruma, geniş anlamda ise sosyal politika mantığı çerçevesinde değerlendirilmesi gerekliği anlaşılmaktadır. Zira tarihsel olarak da incelendiğinde; sosyal sigorta ve daha geniş anlamda sosyal güvenlik sadece çalışmaya dayalı riskleri kapsamaktayken, sosyal koruma, çalışmaya dayalı risklerin yanı sıra, hatta daha özelde, herhangi bir çalışma olgusuna bağlı olmaksızın bireylerin maruz kaldıkları/kalabilecekleri tüm sosyal riskleri kapsamaktadır.

---

[124] Şenol Öztürk, "Sosyal Korumada Yeni Sosyal Risk Kavramı", **Sosyal Siyaset Konferansaları,** Sayı: 66-67, 2014, s. 58; Doğa Başar Sarıipek, "Yeni Sosyal Riskler ve Yeni Refah Düzeni", **Karatahta İş Yazıları Dergisi,** Sayı: 11, 2018, s. 71.

[125] Öztürk, s. 58-59.

Tablo 2: Sosyal Risklerin Tasnifi

SOSYAL RİSKLER	GELENEKSEL RİSKLER		YENİ NESİL RİSKLER
	MESLEKİ RİSKLER (I. Nesil Riskler) [Sadece çalışmaya bağlı olarak gerçekleşebilecek Riskler]	**FİZYOLOJİK RİSKLER (II. Nesil Riskler)** [Çalışmaya bağlı olarak gerçekleşebileceği gibi çalışmaya bağlı olmaksızın da gerçekleşebilen Riskler]	**SOSYO-EKONOMİK RİSKLER (III. Nesil Riskler)** [Çalışmaya bağlı olup olmadığına bakılmaksızın, toplumsal yapı, piyasa işleyişi gibi dışsal etkenlerden kaynaklı olarak gerçekleşebilen Riskler]
İş Kazası	√		
Meslek Hastalığı	√		
Hastalık	… / √	√	
Analık		√	
Sakatlık		√	
Yaşlılık		√	
Ölüm		√	
İşsizlik			√
Aile			√
Barınma			√
Sağlık			√
Eğitim			√
İstihdam			√
Gelir-Gelir Dağılımı			√
Yoksulluk			√
Yoksunluk			√
Dışlanma			√
Ayrımcılık			√
Dezavantajlılık			√
Örgütlen[eme]me			√
…			√
KAPSAM	**SOSYAL SİGORTALAR**	SOSYAL SİGORTALAR / …	SOSYAL SİGORTALAR / …
	SOSYAL GÜVENLİK		SOSYAL GÜVENLİK / …
	SOSYAL KORUMA		

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur. (Tablo, *Tablo 1* ve *Şekil 1* içeriği doğrultusunda çalışmanın bütününden edinilen bilgilerden derlenerek hazırlanmıştır).

Bu durum, geleneksel riskler olarak değerlendirilebilecek olan mesleki ve fizyolojik risklerin ağırlıklı olarak sosyal sigorta ve sosyal güvenlik alanına ilişkin olduğunu; yeni nesil riskler ya da üçüncü nesil sosyal riskler olarak değerlendirilebilecek olan sosyo-ekonomik risklerin ise daha ziyade sosyal koruma veya geniş anlamda sosyal politika alanına ilişkin olduğunu göstermektedir. Burada vurgulanması gereken husus, çalışmaya bağlı riskler yerine, giderek çalışamamaya ya da daha hafif deyimle standart iş ilişkisi içinde bulunamamaya bağlı risklerin günümüzde daha da baskın hale gelmeye başladığıdır. Bu nedenledir ki: günümüzde UÇÖ dahil neredeyse tüm ulusal ve uluslararası otoritelerce sosyal sigorta ve/veya sosyal güvenlik kavramı yerine giderek sosyal koruma kavramı kullanılmakta ve sosyal koruma kavramı *Tablo 1* ve *Şekil 1'*de de gösterildiği üzere; giderek sosyal politika alanına daha da gömülü hale gelmektedir.

Bu bağlamda, asli işlevi bireyi her türlü sosyal risklere karşı güvenceye alma olan sosyal korumanın alan ve kapsamı, risklerin giderek sosyo-ekonomik alanda yoğunlaşması nedeniyle genişlemiş ve çeşitlenmiştir. Bu genişlik ve çeşitlilik; bir yandan sosyal risklerin tümüyle mücadele etme bağlamında olumlamaya yorumlanabilirken; aksi yönde ise hiç olmadığı kadar muğlaklaştığına da yorumlanabilmektedir. Tam da bu nedenledir ki: sosyal korumanın kapsam ve tanımına dair herkesçe kabul gören tam ve net bir tanımlaması günümüzde dahi söz konusu olamamıştır.

1.2.2.2. Gelir Güvencesi ve Gelirin Yeniden Dağılımı

Sosyal korumanın esas gayesi gelirin yeniden dağıtımıdır.[126] Böylece sosyal koruma, gelir güvencesinin sağlanmasına yönelik önemli bir temel işleve sahip olur.[127] Dolayısıyla sosyal koruma; insan onuru, sosyal adalet, sosyal barış ve sosyal dayanışma değerleri temelinde gelirin yeniden dağılımını sağlayan sistem olarak değerlendirilir.[128]

Sosyal güvenlik/koruma politikalarının temel amacı; *"Bireye, yaşamının her döneminde yeterli bir gelir düzeyi sağlayarak, onun güvenlik gereksinimini tatmin etmektir."*[129] Bu bağlamda sosyal koruma, bireysel ekonomik güvenceyi sağlamaya yönelik olan ve gelirin yeniden dağıtımını sağlayan politikalar bütünü olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla sosyal koruma, geçim için gerekli olan asgari geliri garanti etme amacı ve hedefinde olmalıdır.[130]

Sosyal korumaya ilişkin uluslararası normların özünün genellikle aynı noktada birleştiği, birleşilen bu noktanın ise "gelir güvencesi" olduğu belirgindir. Bu bağdamda "*gelir güvencesinin*", sosyal korumanın asli unsuru olmasının yanı sıra onun asli hedefi olduğu saptanabilir.

---

[126] Talas, s. 13.
[127] Kapar, Sosyal Koruma, s. 10.
[128] Kapar, Sosyal Adalet, s. 2.
[129] William Beveridge, **Social Insurance And Allied Services,** Report, London, 1942, s. 14, [Raporun orijinal metni (14-15. sayfalar eksik; bu sayfalar için http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/19_07_05_beveridge.pdf (21.10.2020) adresinden ulaşılabilir) için bkz. https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.275849/page/n15/mode/2up (21.10.2020) veya http://pombo.free.fr/beveridge42.pdf, (21.10.2020)].
[130] Beveridge, Report, s. 14; Güzel ve diğerleri, s. 3.

Geniş anlamda sosyal korumanın, dar anlamda ise sosyal güvenliğin öncelikli hedefi, gelir güvencesizliğini doğuran riskler karşısında bireylerin yaşam düzeylerini insan onuruna yaraşır seviyede güvenceye alınmasını sağlamaktır. Bu bağlamda sosyal korumadan beklenen; gelirin yeniden dağıtımı işleviyle sosyal içermeyi sağlayacak şekilde yoksulluğu azaltmak ve bireylere asgari bir yaşam düzeyini sağlama güvencesini sunmasıdır[131].

Sosyal risklerin gerçekleşmesi halinde sosyal koruma, doğrudan gelir desteği sağlayarak, bireyleri gelir yoksunluğuna karşı güvence altına alır. Bununla birlikte eğitim, sağlık, konut gibi birtakım hizmetlerin karşılanması, belirli bir seviyede harcamayı gerektirir. Bu tür hizmetlere ulaşmak için yapılan harcamalar bireysel gelirin yeterliliğini azaltır. Bu nedenle harcamalarda önemli artışa yol açacak olan birçok gereksinim, sosyal korumanın sağlayacağı hizmetler vasıtasıyla giderilir. Dolayısıyla, sosyal koruma; güvence sağlama, yoksulluğu önleme ve azaltma işleviyle ekonomik gelişmenin ürünü olan zenginliğin toplumun üyeleri arasında düzenli ve dengeli dağılımını yaparak bireylere insan onuruna yaraşır asgari bir yaşam düzeyi sunmayı amaçlar.[132]

Sosyal korumanın bir başka işlevi de üretim ilişkilerinin özünü değiştirmeksizin, bireylerin yaşam düzeyi ve yaşam koşullarının bütünüyle piyasa mekanizmaları tarafından belirlenmesini engelleyebilmesidir Dolayısıyla sosyal koruma, bireyin yaşam ve çalışma koşullarını etkileyen ve piyasanın işleyişinden kaynaklanan gelir güvencesizliğini gidererek, piyasa koşullarından bağımsız olarak bireyin insan onuruna yaraşır asgari bir yaşam düzeyi sağlaması amacına hizmet eder.[133]

Bireylere insan onuruna yaraşır şekilde asgari bir yaşam düzeyi sağlanması, her şeyden önce adil bir gelir dağılımı sonucunda gerçekleşen gelir güvencesine bağlıdır. Gelir, yaşam koşulunu ve temel gereksinimlerin tatmin düzeyini belirleyen en önemli unsurdur. Dolayısıyla görülmektedir ki kapitalist düzen içinde insanların yaşam koşullarını belirleyen temel unsur gelirdir. Gelirin yeterli ve düzenli olmaması; gelir güvencesizliği olarak tanımlanabilir. Gelir güvencesizliği; gelirin yokluğu ya da azlığı, gelirde öngörülen ya da öngörülemeyen bir azalma durumu olarak da

[131] Kapar, Sosyal Adalet, s. 7-9.
[132] Kapar, Sosyal Koruma, s. 10, 21-22.
[133] Kapar, Sosyal Koruma, s. 1.

değerlendirilebilir. Gelir güvencesi ise kişilerin ihtiyaçlarının makul düzeyde karşılanmasının garanti edilmesi olarak tanımlanabilir. Ancak söz konusu karşılamanın yeterli ve düzenli[134] olması gerekir. Bu bağlamda gelir güvencesi; yaşamaya yeterli bir gelirin düzenli olarak sağlanmasının garanti edilmesini ifade eder.[135]

Dolayısıyla gelir güvencesi; gelirin, bireyin gereksinimlerinin talep ve beklentileriyle uyumlu düzeyde karşılanabilmesi için düzenli ve sürekli olarak sağlanmasını ifade eder. Bu bağlamda gelir güvencesi, bireyin yaşamının idamesi için gerekli olan en temel güvencedir.[136]

Gelir dağılımı ise bir ekonomide belirli dönem içinde üretim sonucunda yaratılan kaynakların/gelirin, bireyler, gruplar veya üretim faktörleri arasında bölüşümünü ifade eder.[137]

Gelir dağılımı, diğer tasniflerinin yanı sıra birincil ve ikincil gelir dağılımı şeklinde ikiye ayrılır. Fonksiyonel gelir dağılımı olarak da adlandırılan birincil gelir dağılımı; gelirin üretim faktörleri (emek, sermaye, girişimci) arasındaki dağılımını ifade eder. Birincil gelir dağılımı, bir ekonomideki üretim sürecine kişilerin; emek, sermaye ve/veya servetleriyle katılması halinde gerçekleşir. Bu şekilde üretim sürecine katılanların, oluşan gelirden aldıkları payları veya bölüşümü belirleyen politikalar birincil gelir dağılımı politikalarıdır. İkincil gelir dağılımı ise gelirin çeşitli grup ve tabakalar arasında yeniden dağılımına ilişkindir. İkincil (Yeniden) dağılım, devletin aktif müdahalesiyle ve özü itibarıyla sosyal politika ya da daha öznel olarak sosyal koruma, sosyal güvenlik vasıtasıyla gerçekleşir.[138]

Asli hedefi sosyal barış ve sosyal adaleti sağlamak olan sosyal politikanın söz konusu hedeflerini gerçekleştirebilmesi, her şeyden önce dengeli ve adil bir gelir

---

[134] Bu tespit, UÇÖ'nün 2000 yılı Çalışma Raporunda da vurgulanmıştır. Bkz. ILO, **World Labour Report 2000: Income security and social protection in a changing World**, Geneva, 2000, (WLR-2000), s.12.

[135] Faruk Sapancalı, **Toplumsal Açıdan Yaşam Kalitesi,** Altın Nokta, İzmir, 2009, s. 137; Kapar, Sosyal Koruma, s. 9-10.

[136] Tijen Erdut, "İş ve Gelir Güvencesi", **I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi, "Yaşam Boyu Sosyal Koruma",** DİSK, Ankara, 22-24 Ocak 2004, s. 133.

[137] Rabihan Yüksel Arabacı, "Gelir Dağılımı ve Yoksulluk", **Sosyal Politika**, (Ed. Aysen Tokol, Yusuf Alper), Dora Yayıncılık, 5. Baskı, Bursa, 2014, s. 176; Mustafa Erdoğdu, "Türkiye'de Sosyal Bütçe ve Gelişimi", **Türkiye'de Sosyal Bütçe Nasıl Yapılıyor? Nasıl İzlenir?** (Ed. Ahmet Buldam), Tesev Yayınları, İstanbul, 2008, s. 23; Devrim Ersezer, Gelir Dağılımı Politikası ve Araçları, **Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 16, Sayı:1, 2006, s. 256; İsa Altınışık ve Hasan Sencer Peker, Eğitim ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği, **KMU İİBF Dergisi**, Yıl:10 Sayı:15, 2008, s. 102.

[138] Ersezer, s. 256.

dağılımına bağlıdır. Gelir dağılımı, bir ekonomide ortaya çıkan gelirin paylaşımını ifade eden temel ekonomik göstergedir. Öncelikli olarak piyasanın olağan işleyişi içinde birincil dağılım politikalarına göre belirlenen gelirin, ikincil dağılımı ise baskın olarak sosyal koruma politikaları vasıtasıyla belirlenir.

1.2.2.3. Dayanışma ve Toplu Tasarruf

Sosyal korumanın bir diğer unsuru da sosyal dayanışma ve toplu tasarruftur. Sosyal sigorta ya da sosyal güvenlik sistemleri, özü itibarıyla, bireysel tasarrufların yetersizliğinin anlaşılması sonucu bireyin ihtiyaçlarının kolektif bağlamda karşılanabilmesi düşüncesinden hareketle doğmuştur. Başka bir ifadeyle, tarihsel gelişim sürecinde zorunlu sosyal koruma kurumlarının oluşması; bireylerin tek başına yapacağı tasarrufların, karşılaşmaları muhtemel sosyal riskleri bertaraf etmedeki yetersizliğinin anlaşılmasıyla başlamış ve olgunlaşmıştır. Zira *Talas'*ın da isabetle belirttiği üzere; *"Ferdi tasarruf, işçinin aramakta olduğu emniyeti temin edecek kifayette bir hal çaresi değildir."*[139]

Toplu tasarruf, özü içerisinde dayanışmayı da barındırır. *"Korumaya sosyal niteliğini kazandıran dayanışmadır."*[140] Sosyal korumanın finansmanı, her şeyden önce zorunlu toplumsal dayanışma ve toplumsal tasarrufa bağlıdır. Toplumsal dayanışma ve toplu tasarrufun olmadığı bir ortamda sosyal koruma kalkanı sağlamanın olanağı bulunmamaktadır. Bu bağlamda sosyal korumayı; bir tür zorunlu dayanışma ve toplu tasarruf yöntemi olarak belirleyebiliriz.

Dayanışma ve toplu tasarruf yoluyla bireylerin aktif yaşam sürecinde elde ettikleri gelirlerin bir kısmını sisteme aktarmaları; herhangi bir sebeple sosyal risklerden herhangi biri veya birkaçının etkisine maruz kalmaları sonucu oluşan gelir kaybı veya kesintisine maruz kalmaları halinde ise bu defa, gelir kaybı veya kesintisinin giderilmesi makasıyla sistemden faydalanmaları hedeflenmektedir.

Tarihsel olarak incelendiğinde; toplumsal alana ilişkin olarak insanlığın çeşitli dayanışma yöntemleri[141] geliştirdiği belirgindir. Bu yöntemlerin bir kısmını kurumsal olmayan, bir kısmını ise kurumsal uygulamalar şeklinde tasnif edebiliriz. Kurumsal

[139] Talas, s. 9.
[140] Kapar, Sosyal Koruma, s. 10.
[141] Bu yöntemlerin tablolaştırılmış hali için bkz. Kapar, Sosyal Koruma, s. 12.

olmayan uygulamalar: sosyal gruplara üyelik temelinde oluşan kendi kendine yardım yöntemleri (aile, akrabalık, komşuluk vb.); dini, kültürel ve/veya sınıfsal bağlamında örgüt üyeliği yoluyla oluşan yardım yöntemleri (kooperatif, sendika, dernek vb.) ve piyasa temelli uygulamalar olan özel sigorta yöntemleri (özel sağlık, emeklilik veya hayat sigortası gibi.) şeklinde tasnif edilebilir. Kurumsal uygulamalar ise sosyal sigortalar, sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler ile yoksulluk programları gibi özü itibarıyla sosyal koruma programları olan sistemlerden oluşmaktadır.[142]

Sosyal dayanışmaya ilişkin kurumsal olmayan yöntemler, dar kapsamlı ve özü itibarıyla ihtiyari yöntemlerdir. Bu tür sistemlerin içinde bulunabilmek için ya içkin olunan grup ve/veya örgüte mensup veya üye olmak ya da özel sigorta sistemlerinde olduğu şekliyle gelirin bir kısmını tasarruf edebilecek kazanç ve bilince sahip olmayı gerektirir. Bununla birlikte piyasa temelli uygulamalar olan özel sigorta yöntemleri ise toplumsal dayanışmadan öte, hatta bunun tam karşıtı olarak çıkarı maksimize etmeye yönelik uygulama yöntemleridir. Bu tür tasarruf yöntemleri; gereksinim/ihtiyaç halinde gereksinimi/ihtiyacı bertaraf edecek kadar sistemden faydalanmayı belirleyen kurumsal sosyal dayanışmanın aksine, gereksinimi/ihtiyacı göz önünde bulundurmadan sisteme dahil oldukları oranda, başka bir ifadeyle, sisteme katkı sağladıkları oranda faydalanmaya yöneliktir. Bu bağlamda, piyasa temelli özel sigorta yöntemleri, gelirin yeniden dağılımını dışlayan yöntemler olmanın ötesinde, özü itibarıyla kapitalist birikim sisteminden farklı bir şey değildir.[143]

Zorunluluk esasına dayalı kurumsal nitelikteki sosyal dayanışma yöntemleri ise kapsamlı sosyal sistemlerdir. Toplumu oluşturan tüm bireyleri kapsayan ve özü itibarıyla gelirin yeniden dağılımını esas alan bu yöntem vasıtasıyla, bireysel olarak telafisi mümkün olmayan sosyal riskler karşısında bireyin güvence altına alınması hedeflenmektedir.

Kurumsal nitelikli sosyal koruma sistemlerinde, bireylerin sisteme katkı sağlamaları belirli bir seviyede gelir elde etmeleriyle başlar, aktif süreçteki birey elde ettiği gelirin bir kısmını vergi ve/veya prim adı altında sisteme aktarır. Gelirin herhangi bir sosyal riskin gerçekleşmesi nedeniyle kesilmesi veya azalması halinde ise önceden belirlenmiş kriterlere bağlı olarak sistemden faydalanır. Bu sistemde, aynı zaman

[142] Söz konusu dayanışma yöntemlerin tasnifi ve detaylı analizi için bkz. Kapar, Sosyal Koruma, s. 10-17.
[143] Detaylı bilgi için bkz. Kapar, Sosyal Koruma, s. 15-17.

dilimi içinde bireylerin bir kısmı sisteme gelirlerin belirli bir oranını aktararak toplu tasarruf sağlarken, aktif süreçte olmayan/olamayan bireylerin bir kısmı ise herhangi bir sosyal riskin gerçekleşmesi nedeniyle birikimden faydalanır.

Sisteme dahil olmak, içkin olduğu toplumun tamamı için zorunluluk arz eder. Dolayısıyla, kurumsal nitelikteki sosyal koruma sistemlerinde ihtiyarilikten bahsedilemez. Genel olarak sisteme katılım gelirle orantılıdır. Sistemden faydalanmak ise katılım oranına bağlı olmaksızın, sadece gerçekleşmiş sosyal riskin bertaraf edilmesiyle sınırlıdır. Gerçekleşmiş sosyal risk bertaraf edilmeden faydalanmanın kesintiye uğraması mümkün değildir.

Böylece toplumun tamamını kapsayan ve bireylerin aktif süreçlerindeki gelirlerinden, kazançları oranında katılımı zorunlu olarak sağlanan birikimden, geliri kesintiye uğrayan ya da azalan bireylere gelir transferi sağlayarak, gelirin yeniden dağılımı sağlanır. Zorunlu sosyal dayanışma ve toplu tasarruf sistemi olarak da adlandırılabilecek olan bu sistemle: bir yandan herhangi bir sosyal riske maruz kalan bireye kesintiye uğrayan gelirinin ikamesinin sağlanması suretiyle toplumun tamamına asgari gelir güvencesinin sağlanması hedeflenirken, diğer yandan da ikincil gelir dağılımı suretiyle piyasanın işleyişinden kaynaklı külfet ve nimetlerin toplumun tamamına dengeli ve düzenli biçimde paylaştırılması hedeflenmektedir.[144]

Bu bağlamda, sosyal dayanışma ve toplu tasarruf, salt sosyal korumanın unsuru olmaktan öte, sosyal devlet ilkesinin de asli unsurlarındandır. Zira sosyal dayanışmanın olmadığı; salt piyasa işleyişinin geçerli olduğu bir ortamda, sadece bireylerin kaderinin piyasanın işleyişine terk edilmesinden söz edilebilir. Böyle bir durum ise kapitalist sistemin temeli olan kârın maksimize edilmesi ilkesi karşısında, toplumun çoğunluğunun kaderlerine terk edilmesi demektir.

Sosyal barış ve sosyal içermenin sağlanması her şeyden önce, sosyal adalet ve eşitlik anlayışı içinde düzenli, dengeli ve sürdürülebilir bir gelir dağılımına bağlıdır. Gelirin dengeli ve düzenli dağılımı, öncelikle birincil gelir dağılımı yoluyla sağlanır. Bu da piyasaların düzgün, şeffaf ve kontrol edilebilir biçimde işlemesine bağlıdır. Piyasa işleyişinden kaynaklı birincil gelirin adil, dengeli ve düzenli dağılımının sağlanamadığı ya da aksaklıkların yaşandığı durumlarda ise sosyal koruma sistemleri

[144] Piyasa işleyişinden kaynaklı nimet ve külfetlerin paylaştırılması hakkında detaylı bilgi için bkz. Erdut, Sosyal Koruma, s. 57.

vasıtasıyla ikincil gelir dağılımının devreye sokulması, böylece eşitsizlik ve adaletsizliğin giderilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda denilebilir ki: sosyal barış, sosyal adalet ve sosyal içermenin sağlanması; toplu tasarruf ve sosyal dayanışmaya dayalı adil bir sosyal koruma sistemiyle mümkündür.

1.2.2.4. Sosyal Devlet

Sosyal devlet anlayışı, piyasa mekanizmasının işleyişine müdahale edilmesi gerekliliği düşüncesiyle oluşmuştur. Piyasanın işleyişine ilişkin kuralların düzenlenmesi ve üretim sonucu oluşan gelirin yeniden dağıtılması şeklinde iki biçimde müdahalede bulunan devlet, bu haliyle sosyal nitelik kazanır. Bu bağlamda sosyal devlet, toplumu oluşturan bireylerin asgari gelir güvencesinin sağlanması, belirsizliklerin kapsamının daraltılması, risklere karşı koruma, sosyal hizmetlerin yaygınlaştırılması amacıyla örgütlü güç olarak devlet aygıtının politik kararla devreye sokulmasıdır.[145]

Sosyal politikanın aktörleri; emek, sermaye ve devlet olmak üzere üçlü sacayağından müteşekkildir. Devlet, kapitalist düzen içinde uzlaşmaz hedefleri olan emek ile sermaye arasında bir denge unsurudur.[146] Bu itibarla, devlet erkinin sosyal politika alanındaki her bir tasarrufu ya da tasarrufsuzluğu, uzlaşmaz hedefleri olan emek ile sermaye arasındaki dengenin hangi aşamada kurulacağını belirler. Bir başka ifadeyle, söz konusu dengenin hangi aşamada sağlanacağı devletin vasfına bağlıdır. Buna göre devletin emek-sermaye dengesinde sermaye lehine tasarrufta bulunması halinde liberal devlet, emek lehine tasarrufta bulunması halinde ise sosyal devlet anlayışına yaklaşılır. Emek-sermaye arasındaki denge unsuru olarak beliren devletin, güçsüz olanı güçlüye karşı koruması beklenir. Güçsüzün korunması, temel demokratik ve hukuk anlayışıdır. Bu bağlamda devletin emek-sermaye dengesinde güçsüz olan emekten yana koruma tedbirleri alması sosyal devletin önemli işlevi olarak belirginleşir.

Sosyal devlet, piyasanın işleyişine ilişkin *düzenleme* yapma, piyasanın işleyişinden kaynaklı aksaklıkların giderilmesi, ortadan kaldırılması ve tazmini için

[145] Güler, Birikim ve Düzenleme, s. 7-8.
[146] Güler, Birikim ve Düzenleme, s. 8.

*müdahale*de bulunma, yaptığı düzenlemeler doğrultusunda piyasayı *denetleme ve yaptırım*da bulunma ve nihayet uzlaşmaz aktörler olan emek ile sermaye arasında *uzlaşma* sağlama unsurlarına sahiptir.[147]

Sosyal politikanın ana aktörlerinden devlet; yaptığı kanunlar, oluşturduğu kurumların yanı sıra işçi-işveren arasında arabulucu ya da bizzat işveren olarak sahip olduğu rolle, sosyal politikaların oluşturulmasında adeta başrol oyuncusudur. Devletin sosyal politikadaki aktörlüğü; bir yandan ülkenin siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapısına bağlı olarak değişkenlik gösterirken, diğer yandan da içinde bulunduğumuz küresel dönemde uluslararası ve/veya ulusüstü aktörler tarafından etkilenmektedir.[148]

Burada *"devlet"* kavramında zamanla yaşanan anlam değişiminin vurgulanması yerinde olacaktır. Zira kavramlar, maddi içerik ve yaklaşım olarak zamana, döneme ya da ülke ve uluslararası kuruluşlara göre değişkenlik gösterebilirler.[149] Günümüzde, küresel ekonomik yapıda ulusal devletlerin rolü ve etkisi giderek azalmakta; bunun yerine uluslararası norm ve standartlar belirginleşmektedir. Bu bağlamda, geniş anlamda çeşitli tanımlarına ulaşabileceğimiz *"devlet"* erkini, dar anlamda norm koyma, bir başka ifadeyle düzenleme yapma ile birlikte kontrol ve denetimi sağlama vasfına sahip "otorite" olarak tanımlayabiliriz. Dolayısıyla günümüzde "devlet" veya "sosyal devlet" olarak belirtilen kavramı, özü itibarıyla sosyal alanda düzenleme ve kontrol yetkisine haiz ulusal ve/veya ulusüstü ya da uluslararası her türlü otorite olarak algılamak yerinde olacaktır.

Gelinen noktada; ekonomik, sosyal, siyasal gibi tüm toplumsal alanlara ilişkin gelişmeler, önceki dönemlerin aksine ulus-devlet eksenli değil, küresel eksenlidir. Gelirin yaratılmasından, sermaye birikimine; üretim-tüketim biçimlerinin şekillenmesinden, sosyal politikaların belirlenmesine; devlet erkinin kullanım yönteminden, bu erkin kaynağının belirlenmesine kadar neredeyse toplumsal alana ilişkin tüm oluşum ve olgular küresel boyutta gerçekleşmektedir. Ulus-devlet eksenli

---

[147] Sosyal devletin unsurları hakkında detaylı bilgi için bkz. Güler, Birikim ve Düzenleme, s. 9-14.

[148] Aysen Tokol, "Sosyal Politikanın Tarafları", **Sosyal Politika**, (Ed. Aysen Tokol, Yusuf Alper), Dora Yayıncılık, 5. Baskı, Bursa, 2014, s. 75.

[149] Gülmez, s. 7. Bu durum, Türkler için "Rum-i", "Rumeli" kavramları veya Avrupalılar için "Ortadoğu", "Yakın Doğu" kavramlarında ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelere bağlı şekilde tarihsel olarak yaşanan değişimi andırmaktadır. Kavramların manasında ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelere bağlı olarak zamanla yaşanan değişim örnekleri için bkz. Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu,** Küre Yayınları, 76. Baskı, 2012, s. 120-122.

erkler ise küresel dönemde bir tür yerel yönetim biçimleri olarak etkili olabilmektedir. Zira küresel dönemde, başta devlet erkinin kaynağı olan anayasalar[150] olmak üzere hukuk kurallarının oluşturulması ya da uygulanmasından ekonomik alana ilişkin kuralların konulması ya da işletilmesine veya ekonomik ve sosyal alana ilişkin sosyal politikaların belirlenmesine kadar her türlü toplumsal alana dair düzenleme biçimleri, kuralların belirlenmesi ya da işletilmesi ulus-devlet eksenli olmaktan uzaklaşarak, küresel erk eksenli olmaya doğru evrilmiştir.

Bu bağlamda günümüzde, özelde ekonomik ve sosyal alan, genelde ise toplumsal tüm alanlara ilişkin olarak ulus-devlet eksenli otorite yerine giderek uluslararası ya da ulusüstü otoriteler belirginleşmektedir. Küresel dönemin ekonomik ve sosyal alana ilişkin uluslararası veya ulus üstü otoritelerin bir kısmı UÇÖ, AB, Dünya Bankası (DB), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı (OECD), Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kurumsal ve "meşru" yapıyla belirirken, bir kısmı ise "uluslararası şirket", "uluslararası sermaye" gibi görünür olmayan güç odakları olarak belirginleşmektedir. İkinci kısma örnek verilen uluslararası şirket veya sermaye, özü itibarıyla meşru olarak herhangi bir norm koyma ya da kontrol ve denetim yapısına sahip olmamasına rağmen, uluslararası sermayeyi kontrol edebilme kapasiteleri nedeniyle özelde ekonomik ve sosyal alana genelde ise toplumsal diğer alanlara ilişkin olarak doğrudan veya dolaylı biçimde etki yapabilmektedir.

Doğrudan etki, sermayeyi yönlendirebilme ve kontrol edebilme kapasiteleri nedeniyle doğrudan gerçekleşirken, dolaylı etki ise yine sermayeyi yönlendirebilme ve kontrol edebilme kapasiteleri nedeniyle gerek ulusal otorite olarak görünen ulus-devleti, gerekse de uluslararası veya ulusüstü kurumsal ve meşru otoriteleri etkileme, politikalarını belirleme veya yönlendirme şeklinde gerçekleşmektedir. Zaman zaman bu tür etki ve yönlendirmeler o kadar baskın olabilmektedir ki ulusal otoriteleri değiştirme ya da yeniden inşa edebilme kapasitelerinin yanı sıra uluslararası veya ulusüstü otoriteleri de değiştirme veya dönüştürme kapasitesine ulaşılabilmekte, hatta bazı uluslararası otoriteleri işlevsizleştirebilme ya da yeni kurumsal ve meşru otorite

[150] Devlet erkinin kaynağı olarak anayasalar bağlamında küresel dönem gelişmeler hakkında detaylı bilgi için bkz. İbrahim Demirbilek, T**ürk Anayasalarında Anayasa Yapma ve Değiştirme (Devletin İnşası ve Tadili),** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, TODAİE, Ankara, 2012, s. 26-31.

oluşturulabilme kapasitesine ulaşılabilmektedir. Bu bağlamda, denilebilir ki özelde ekonomik ve sosyal alan olmak üzere toplumsal alanları düzenleyen görünür gücün, zaman ve mekâna bağlı olarak değişen ulus-devlet ve/veya kurumsal ve meşru yapıya sahip uluslararası/ulusüstü kurum ve kuruluşlar olduğu; buna karşın, görünür olmayan ve de asli olan gücün ise yine zaman ve mekâna bağlı olarak farklı biçimlerde yansıyan sermaye olduğudur.

Bu kapsamda görünürde "otorite" olan "devlet" erkinin vasfı; sosyal politikaların belirlenmesinde daha da önem kazanmaktadır. Sosyal politikanın ana aktörlerinden olan devletin düzenleme biçimi, sosyal politikaların asli yönünü belirlemektedir. Kapitalist düzen içinde uzlaşmaz hedefleri olan emek ile sermaye arasında bir denge unsuru olarak devlet, dengenin kurulacağı seviyeyi tayin edebilecek tek güçtür. Emek ile sermaye dengesinde emek lehine düzenleme yapan otorite anlayışı, sosyal devlet olarak adlandırılır.

Sosyal devletin gelişimi[151] daha eskilere dayanmakla birlikte, anlayışın olgunlaştığı dönemi "altın çağ" olarak belirtebiliriz. Bu kapsamda emek-sermaye arasında geçmişten beri yaşanan yoğun çelişkiler sonucu altın çağ döneminde bir uzlaşıdan bahsedilebilir. Sosyal devlet anlayışının baskın olduğu altın çağ döneminde genelde ekonomi ve sosyal politika, özelde ise sosyal koruma alanında emek lehine gelişmelerin yaşandığı bilinen gerçekliktir. Buna karşın, 1970'li yıllarla başlayan yeni liberal politikalar döneminde sosyal devlet anlayışının giderek terk edildiği, bunun yerine vahşi kapitalizmin zirvesini yaşadığı 18. yüzyıl ve 19. Yüzyıl dönemini aratmayan liberal devlet anlayışının başat hale geldiği bir süreç yaşanmaktadır.

Görünen odur ki: yaşamakta olduğumuz küresel hegemonik yeni liberal dönemde sosyal devlet anlayışı yerine piyasa erki anlayışı geçerli kılınmıştır. Gerçekten de yapılan çalışmalar[152] da teyit etmektedir ki: sosyal devlet anlayışının baskın olduğu altın çağ döneminde emeğin çeşitli yöntemlerle korunduğu; emeğin, birikimin öznesi haline geldiği, büyüme-istihdam ve gelir dağılımı arasında bağın kurulduğu, gelirin yaratıldığı ve dağıtıldığı alan/sınırlar arasında bakışımın geçerli olduğu, tam istihdam anlayışının geçerli olduğu bir süreç yaşanmıştır. Buna karşın,

[151] "Sosyal Devlet" kavram ve anlayışının tarihsel süreci hakkında bkz. Güler, Birikim ve Düzenleme, s. 7, 15-21.

[152] Güncel çalışma için bkz. Mehmet Atilla Güler, "Sosyal Devletin Dönüşümü ve Düzenleme Teorisi: Karşılaştırmalı Bir Çalışma", **Çalışma ve Toplum**, Sayı:67 (2020/4), 2020.

sosyal devlet anlayışının terk edildiği küresel neoliberalizm döneminde ise çözülmelerin yaşandığı, asli belirleyici unsur olarak sermayenin baskın hale geldiği, birikim ile bölüşüm arasında bakışımsızlığın yaşandığı, gelirin küresel bazda yaratıldığı, ancak bölüşümün ulusal sınırlara bağlı bırakıldığı, büyüme ile istihdam ve gelir dağılımı arasında bakışımsızlığın belirginleştiği, reel birikim yerine finansal birikimin başat hale gelmesiyle "büyüme" yaşanmasına rağmen bunun yeteri kadar "istihdam" yaratmadığı, işgücü piyasasında daralmanın yaşandığı, dolayısıyla da işsizliğin adeta süreğen hale geldiği, "doğal işsizlik" kavramının olağan olarak kabul gördüğü, işgücü piyasasındaki daralmanın yanı sıra ücretlerde de gerilemenin yaşandığı, enformel ve kayıt dışı istihdamın başat hale geldiği, formel istihdama dayalı sosyal koruma sistemlerinin işlevsizleştiği, emek örgütlenmesinde dağılma ve gerileme yaşanmasıyla sendikalaşmanın giderek silikleştiği, böylece sınıflı toplum yapısının gerilediği ve emeğin atomize olduğu bir faktör piyasasının baskın hale geldiği bir döneminin tekrar görünür hale geldiği bir süreç yaşanmaktadır.

Oysa özü itibarıyla sosyal devlet, piyasa işleyişinden kaynaklı aksaklıkların giderilmesi maksadıyla piyasaya müdahale fonksiyona sahip düzeltici ve düzenleyici bir otorite anlayışıdır. Sosyal devletin müdahalesi iki alanda somutlaşır. Bunlardan ilki, birincil müdahale olarak değerlendirilebilecek olan piyasanın işleyişine yönelik kuralların düzenlenmesi ve sürekliliğinin sağlanması iken, diğeri ise ikincil müdahale olarak değerlendirilebilecek olan üretim sonucu oluşan gelirin yeniden dağılımının sağlanmasıdır.[153] Bu bağlamda sosyal devleti; piyasanın işleyişini düzenleyen, piyasanın işleyişinden kaynaklı aksaklıklara birincil ve ikincil müdahale yöntemleriyle müdahale eden, piyasanın işleyişini denetleyen, düzenlemelere uymayanlara yaptırım uygulayan, sosyal politikanın diğer aktörleri olan emek ile sermaye arasında uzlaşma sağlayan otorite veya sosyal politika aktörü olarak tanımlayabiliriz.[154]

Sosyal devlet; sosyal barış ve sosyal adaleti sağlamak maksadıyla sosyal ve ekonomik hayata müdahaleyi gerekli gören anlayışı ifade etmektedir. Bu bağlamda sosyal devlet, herkese insan onuruna yaraşır asgarî bir yaşam seviyesi sağlamayı amaçlayan bir devlet anlayışıdır.[155] Dolayısıyla temel amacı; bireylere, insan onuruna

[153] Sosyal devletin çeşitli tanım ve kapsamları için bkz. Güler, Birikim ve Düzenleme, s. 7-8.
[154] Detaylı bilgi için bkz. Güler, Birikim ve Düzenleme, s. 7-14.
[155] Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 2009, s. 132-147; Gül Kayalıdere ve Hande Şahin, Sosyal Devlet Anlayışı Çerçevesinde Türkiye'de Sosyal Koruma

yaraşır asgari yaşam standartlarını sağlamak olan sosyal devlet, bu asli amaç doğrultusunda ekonomik ve sosyal hayata müdahalelerde bulunarak sosyal adaleti ve sosyal barışı sağlamaya çalışır.[156]

Sosyal koruma bağlamında sosyal devlet ise sosyal koruma sistemi vasıtasıyla geliri yeniden dağıtarak, çeşitli sosyo-ekonomik ve/veya fizyolojik nedenlerle üretim sürecine katılamayanlara asgari bir yaşam düzeyi sağlamakla mükellef olan devlet anlayışıdır.

Harcamalarının Gelişimi ve Yoksulluk, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, Yıl:2, Cilt:2, Sayı:2, 2014, s. 59.

[156] Cemil Rakıcı ve Tarık Zeki Yılmaz, "Refah Devleti Kavramı ve Türkiye'de Refah Devleti Uygulamaları", **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar,** Cilt: 48, Sayı: 559, 2011, s. 6,10; Kayalıdere ve Şahin, s. 57.

İKİNCİ BÖLÜM
İŞGÜCÜ PİYASASINDA DÖNÜŞÜMÜN GEREKÇELERİ

2.1. PARADİGMA DEĞİŞİMİ

Salt ekonomik unsurlarla açıklanması mümkün görünmeyen zenginliğin paylaşım tarihi, esas itibarıyla, politik bir süreçtir.[157] *"Tüm toplumların bugüne kadarki tarihi, sınıf savaşımlarının tarihidir".*[158] *Komünist Manifesto'*nun ilk cümlesiyle yapılmış bu tespit, aslında kapitalizmin tarihini çözümlememizde yol göstericidir. Zira *"... kapitalizm, sürekli evrim halindeki bir toplumsal ilişkiler sistemidir."*[159] Dolayısıyla, yaklaşık üç asırlık kapitalist tarih; üretim yapısı, birikim paradigması, krizler ve savaşlar arasında yaşanan salınımdır. Sadece son yüzyıl içinde iki dünya savaşıyla birlikte, 1929 Büyük Buhran, 1973 Petrol Krizi, 1997/98 Asya Finans Krizi ve 2008 Finans Krizi olmak üzere en az dört büyük ekonomik kriz yaşanmıştır. Yaşanan bu savaşlar ve krizlerin akabinde ise kapitalist düzene içkin üretim yapısı ve sermaye birikim paradigması yeniden düzenlenmiştir.

2.1.1. Yeni Liberal Ekonomi Politikaları

Yeni liberal ekonomi politikaları, klasik dönem sonrası liberalizme dönüşü ifade eden neoliberalizmdir. *"Neoliberalizm her şeyden önce politik-ekonomik pratikler teorisidir."*[160] Neoliberalizm, emeğin gücünü azaltma ve sermayeyi koruma amacıyla gelişen kapitalizme özgü bir yapılanmadır. Bu yapılanma, dış baskıların yanı sıra, finans dünyası, iş dünyası, sanayi ve ticaret insanları, rantiyeciler, medya, siyasi liderler, yüksek kamu görevlileri ve ordu gibi iç kuvvetlerin dayattığı ekonomik sosyal

[157] Piketty, s. 22.
[158] Karl Marx ve Friedrich Engels, **Komünist Manifesto,** çev. Celal Üster ve Nur Deriş, Can Sanat Yayınları, 30. Basım, İstanbul, 2018, s. 49.
[159] Dumenil ve Levy, s. 20.
[160] Harvey, s. 10.

ve siyasal dönüşümler aracılığıyla gerçekleşmiştir.[161] Bu bağlamda neoliberalizm, *"kapitalizmin yeniden örgütlenmesidir."*[162]

Kapitalizmin yeniden örgütlenmesine ilişkin yeni liberal ekonomi politikalarının başlangıcını kesin olarak tarihlendirmek zor olmakla birlikte, 1944 yılından itibaren *Bretton Woods Sistemi* doğrultusunda uygulanan doların *rezerv para* olarak kullanılmasının 1971 yılında terk edilmesi ve hemen akabinde 1973 yılında başlayan *petrol krizi*yle birlikte *altın çağ* ve *Keynesyen* iktisat politikalarının sorgulanarak terk edilmeye başlanması, yeni politikaların ayak sesleri; 1970'li yılların sonları ile 1980'li yılların başında *Reagan*'ın ABD'de başkan, *Thatcher*'ın İngiltere'de başbakan olması; Çin'de *Xiaoping* yönetiminin yavaş yavaş serbest piyasa ekonomisine geçeceğini duyurması ve merkezi planlama yerine "*piyasa sosyalizmini*" devreye sokması[163] gibi simgesel bazdaki gelişmeler, neoliberalizmin ana akım iktisat politikası olacağının ilanı olarak belirginleşmiştir.[164]

Zamansal ve mekânsal bazda farklı şekilde uygulama alanı bulan yeni liberal iktisat politikaları, 1980 yıllarla birlikte neredeyse tüm dünyada kademeli ve değişik biçemlerde uygulamaya konulmuş; 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması, 1991 yılında ise Sovyetler Birliği'nin dağılması ve 1990'lı yılların başından itibaren merkezi planlamaya dayanan ekonomilerin çöküşüyle birlikte neoliberal iktisat

---

[161] Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, "Giriş", **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, (Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston), çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, Yordam Kitap, 3. Basım, İstanbul, 2020, s. 17-18.

[162] Campbell, s. 308.

[163] David Harvey, **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, çev. Aylin Onocak, Sel Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2015, s. 9-10. Ayrıca, merkezi planlamaya dayalı "Sosyalist" bir ekonominin, "Sosyalist Piyasa Ekonomisi" gibi paradoksal bir kavramla kapitalizme yönelişi ve neoliberal dönemde dünyanın üretim atölyesine dönüşümünün gerçekleştiği Çin'deki dönüşümün kapsamlı analizi için bkz. Seriye Sezen, **Çin'in İkinci Uzun Yürüyüşü**, TODAİE Yayınları, Yayın No: 348, 1. Basım, Ankara, 2009.

[164] Eroğlu ve Yeter, s. 61. Ayrıca detaylı bilgi için bkz. Cengizhan Yıldırım, **Neoliberal İktisat Politikalarının Türkiye'de Orta Sınıfa Etkisi,** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Bolu, 2011, (Neoliberal İktisat), s. 69-75. Ayrıca neoliberalizmin gelişim süreci hakkında detaylı bilgi için bkz. Şenses, s. 115-119.

politikaları hegemonik[165] hale bürünerek, ana, hatta tek iktisat politikası haline dönüşmüştür.[166]

Neoliberal iktisat politikalarının ne olduğunu genel hatlarıyla gösteren temel öğelerin başında *Washington uzlaşısı* (Washington Consensus) yer almaktadır. Washington uzlaşısı, ilk defa 1989 yılında iktisatçı *John Williamson* tarafından kullanılan ve merkezi Washington'da bulunan DB, IMF ve ABD Hazine Bankası gibi önde gelen mali kuruluşlarca tavsiye edilen ve sonradan dünya genelinde giderek benimsenen ortak iktisat politikalarını ifade eden bir düşünce mutabakatıdır. Söz konusu mutabakatın özü ise yeni liberal iktisat politikalarıdır. 1980'li yıllarla birlikte gelişen söz konusu mutabakat *"birinci Washington uzlaşısı"* olarak adlandırılmış ve ilgili dönemde ana akım iktisat politikası haline bürünmüştür. Dünya mali otoritelerince üzerinde uzlaşılan Birinci Washington Uzlaşısının 1990'lı yıllarda başta Latin Amerika, Doğu Avrupa ve Sahra Altı Afrika ülkeleri olmak üzere; politikaların uygulandığı ülkelerde beklenen sonucu gerçekleştirmediğinin anlaşılması sonrası yapılan sorgulama ve eleştiriler sonucu "*ikinci Washington uzlaşısı*"na evrilmiştir.[167]

Yeni liberal iktisat politikalarının genel görünümünü belirten birinci ve ikinci Washington uzlaşısının içerdiği temel politikalar ile birinci uzlaşı politikalarına yönelik başlıklar *Tablo 3*'te verilmiştir. Washington uzlaşısının temel politikalarını

---

[165] Hegemonya kavramını ortaya koyan Gramsci'ye göre Hegemonya: "… politik olarak baskın olan sınıfın, toplumun diğer kesimlerini kendi politika, kültürel yapı ve değer yargıları doğrultusunda ikna etmesidir. …" Bakır, s. 1463-1464. Ayrıca Gramsci'nin Hegemonya kavramı hakkında detaylı bilgi için bkz. Antonio Gramsci, **Hapishane Defterleri**, Felsefe ve Politika Sorunları -Seçmeler-, çev. Adnan Cemgil, Belge Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2014, s. 33-35, (15 no'lu Dipnot); A. Baran Dural, "Antonio Gramsci ve Hegemonya", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt: 11, Sayı: 39, 2012, s. 311-313; Muharrem Tünay, "Türk Yeni Sağının Hegemonya Girişimi", çev. Nazım Güveloğlu; Demet Dinler, **Praksis (5)**, 2002, s. 179-184. Buna göre hegemonya sadece egemen sınıfın kendi içinde ekonomik ve siyasi birliğin kurulması değil; aynı zamanda egemen sınıfın, toplumun diğer kesimleri üzerindeki ahlaki ve entelektüel liderliği ya da liderliğe bürünmüş tahakkümüdür. Bkz. Tünay, s. 179.

[166] Eroğlu ve Yeter, s. 62; Yıldırım, Neoliberal İktisat, s. 69-105; Cengizhan Yıldırım, "Birinci ve İkinci Nesil Washington Uzlaşması: Neoliberal İktisat Politikalarının 1980'den Sonraki Evrimi", **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,** Cilt:7, Yıl:7, Sayı:2, 2011, (Washington Uzlaşması) s. 1-3; Hüseyin Özel, "Yeni Ekonomik Düzen Eski 'Şıranın' Yeni Şişede Sunumu mu Olacak?", **İktisat ve Toplum Dergisi,** Yıl: 10, Sayı: 119, 2020, s. 19-20.

[167] I. ve II. Washington Konsensüsü hakkında detaylı bilgi için bkz. John Williamson, "A Short History of the Washington Consensus", 2004, https://www.piie.com/sites/default/files/publications/papers/williamson0904-2.pdf, (12.08.2020); Dani Rodrik, "Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform", **Journal of Economic Literature,** Cilt: XLIV, 2006, (Goodbye); Dani Rodrik, **İktisadı Anlamak,** çev. Can Madenci, 1. Basım, Efil Yayınevi, Ankara, 2016, (Anlamak), s. 146-154; Yıldırım, Washington Uzlaşması, ss. 1-23, (13.08.2020); Yıldırım, Neoliberal İktisat, ss. 75-105.

gösteren bu başlıklar, yeni liberal ana akım iktisadın dünyada hegemonik hal almasına yönelik adımların neler olduğunu da göstermektedir. Gerçekten de tabloda verili temel politika başlıkları, neoliberalizmin sadece iktisadi alanla sınırlı olmadığını; kamu yönetimi, sosyal politika, işgücü piyasası, sosyal koruma gibi hemen hemen tüm alanlara sirayet ettiğini, böylece hegemonyasını kurumsallaştırmaya yönelik olduğunu göstermektedir.[168]

Tablo 3: Birinci ve İkinci Washington Uzlaşısına İlişkin Temel Politika Başlıkları

Washington Uzlaşısının Temel Politikaları	Temel Politika Başlıkları		Birinci Uzlaşıya Yöneltilen Temel Eleştiri Başlıkları
	Birinci Washington Uzlaşısına Göre Kabul Gören Temel Politikalar	Mali Disiplin	Piyasanın Sorunlu Varsayımları
		Kamu Harcamalarının Yeniden Düzenlenmesi	Büyümenin Gerçekleşmemesi ve Krizler
		Vergi Reformu	Her ülkeye Aynı Reçete
		Finansal Serbestleşme	Reçetenin Tek Parça Halinde Uygulanması
		Tek Tip ve Rekabetçi Döviz Kuru	Devlet ve Piyasa Arasındaki Karşılıklı İlişki
		Ticaret Serbestleştirmesi	Finansal serbestliğin Yol Açtığı Zararlar
		Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına Açıklık	Kurumların İhmali
		Özelleştirme	Yoksulluk ve Gelir Dağılımı
		Deregülasyon	
		Mülkiyet Haklarının Güvence Altına Alınması	
	Birinci Uzlaşıya Getirilen Eleştiriler Sonrası Eklenen Politikalar (İkinci Washington Uzlaşısı)	Ortaklaşa Yönetim (Yönetişim)	**Washington Uzlaşısının Temel Politikaları**
		Yolsuzlukla Mücadele	
		Esnek İşgücü Piyasaları	
		DTÖ Anlaşmaları	
		Finansal Kural ve Standartlar	
		"İhtiyatlı" Sermaye Hesabı	
		Aracısız Döviz Kuru Rejimi	
		Bağımsız Merkez Bankaları / Enflasyon Hedeflemesi	
		Sosyal Güvenlik Ağları	
		Yoksulluğu Azaltma Hedefi	

Kaynak: Rodrik, Goodbye, s. 978; Yıldırım, Washington Uzlaşması, s. 18.

Bu bağlamda yeni iktisat politikalarının kavramsal çerçevesi olarak belirginleşen Washington Uzlaşısı; devletin küçültülmesi, finans kapitalin serbestleşmesi, sosyal koruma alanlarının zayıflatılması, işçi sendikaları ve işgücü piyasalarına ilişkin korumaların zayıflatılması, üst dilim vergi oranlarının azaltılması,

[168] Thomas I. Palley, "Keynescilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması", **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, (Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston), çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, Yordam Kitap, 3. Basım, İstanbul, 2020, s. 51-52. Ayrıca bkz. Eroğlu ve Yeter, s. 61-63.

uluslararası mal ve sermaye piyasalarının geliştirilmesi ve doğal oran yaklaşımı[169] doğrultusunda tam istihdamın terk edilmesi politikalarını kapsamaktadır. Böylece özelleştirme, serbest ticaret, ihracata dayalı büyüme, finansal sermaye hareketi, işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi ve kemer sıkma politikalarını salık veren Washington Uzlaşısı, uluslararası iktisadın egemenliğine bürünmüştür.[170]

Dolayısıyla, 1970'li yıllarla birlikte ilk adımlarını hissettiğimiz; 1990'lı yıllarla birlikte ise politikaları belirginleşen ve halen yaşamakta olduğumuz yeni liberal iktisadi sistem, salt iktisadi alanla sınırlı kalmayarak, baskın politik yapıya bürünmüş ve tüm toplumsal alanlara sirayet ederek hegemonik yapıya kavuşmuştur.[171]

Neoliberalizmin temel özelliklerinden biri de finans kapitalin istem ve erimi doğrultusunda, devlet erkinin sistemli kullanılması, uluslararası düzlemde de küreselleşme aracılığıyla bunu yeniden üretmesidir.[172]

2008 yılında gerçekleşen küresel finans krizi de dikkate alındığında, küresel dönem hegemonik ana akım iktisat politikası haline gelen neoliberalizmin geçirdiği aşamalar; 1970-1973, Bretton-Woods sisteminin çöküşü ve petrol krizi; 1980-1990, finans piyasalarının teknolojik gelişme ve küreselleşmeyle kazandığı ivme ve nihayet 2008 yılında ABD'de patlak veren ve kısa sürede tüm dünyaya sirayet eden küresel finans krizi olmak üzere üç şekilde belirmektedir.[173]

Birinci aşamayla, altın çağ döneminde uygulanan Keynesyen iktisat politikaları ve bu çerçevede vücut bulan sosyal devlet ilkeleri kapsamındaki planlı ve müdahaleci iktisadi yaklaşım terk edilerek, serbest piyasa ekonomisine dönüş sağlanmıştır. İkinci aşama ise esas itibarıyla neoliberalizmin küresel düzlemde kurumsallaşma aşamasıdır. Bu bağlamda, altın çağ sonrası fiilen uygulanan neoliberalizm, Washington Uzlaşıları

---

[169] "Doğal Oran" hipotezi; işsizliğin uzun dönemde kendiliğinden doğal oranına ulaşacağını ileri süren yaklaşımdır. Bu hipoteze göre herhangi bir krizin ya da şokun ardından işsizlik oranı uzun dönemde kendiliğinden denge seviyesine tekrar ulaşacaktır. Doğal oran hipotezinin aksi yöndeki hipotez ise "Histeri Hipotezi"dir. Bu hipoteze göre ise işgücü piyasasındaki katılıklar nedeniyle krizler, işsizlik üzerinde kalıcı etkilere sahiptir. Dolayısıyla ekonomilerde yaşanan herhangi bir kriz sonrası işsizlik artacak ve tekrar aynı seviyeye geri dönmeyecektir. Oluşacak yeni denge ise önceki seviyenin üzerinde kalacaktır. Bkz. Devran Şanlı, "Makro Ekonomik İstikrarsızlıklar ve Doğal İşsizlik Oranı: 1980-2016 OECD ve Türkiye Ekonomisi Örneği", **Bulletin of Economic Theory and Analysis,** Sayı: 3(3), 2018, s. 161; Burcu Özcan, "İşsizlik Histerisi Hipotezi OECD Ülkeleri İçin Geçerli mi? Yapısal Kırılma Birim Kök Analizi", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Sayı: 40, 2012, s. 97.

[170] Palley, s. 51.

[171] Harvey, s. 9-12.

[172] Saad-Filho ve Johnston, s. 17.

[173] Eroğlu ve Yeter, s. 61.

vasıtasıyla teorik çerçeveye oturtulmuş, küresel gelişme ve bilgi teknolojileri başta olmak üzere teknolojik gelişmelerin de aktif olarak kullanılmasıyla birlikte, IMF ve DB gibi ulus üstü finans kurumlarınca, yapısal uyum programları aracılığıyla neoliberalizm gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere transfer edilmiştir. 2008 küresel finans krizini ise hegemonik yeni iktisat politikasının ilk küresel kriz aşaması olarak belirleyebiliriz. Zira bundan önceki bir dizi krizler daha ziyade ülke/bölgesel düzeyde gerçekleşmiştir. Bu durum, neoliberalizmin savunucuları tarafından; *"... krizlerin az gelişmiş ülkelere has bir durum olduğu, ... bu ülkelerde kurumsal olarak neoliberal politik düşünceye sağlıklı bir şekilde entegre edilememesinin sonucu finansal krizlerin yaşandığı ..."* yönündeki yerleşik düşünce ve inancıyla savurulmaya çalışılmıştır. Ancak 2008 yılında ABD'de başlayarak kısa sürede tüm dünyaya sirayet ederek küresel hale dönüşen finans krizi, bu savununun boşa çıktığını göstermiştir.[174]

Bu bağlamda birikim paradigması yönünden incelendiğinde, 1970'li yıllarla birlikte geliştirilen düzenleme biçiminin neoliberalizm olduğu görülmektedir. Neoliberal iktisat politikalarıyla birlikte, devlet müdahalesi ve denetimini içeren Keynesyen iktisat politikalarından ıraksama yaşanmış; klasik dönemin uzlaşmaya dayalı sosyal devlet yaklaşımı tasfiye edilerek, piyasa merkezci yeni düzenlemeler uygulamaya konulmuştur.[175]

2.1.2. Kapitalist Döngü

Kapitalist döngü, sermaye getirisinin azaldığı her dönemde getiriyi yeniden maksimize etmek için kapitalist düzene içkin üretim yapısı ve organizasyonun, dolayısıyla da birikim paradigmasının yeniden örgütlenmesi ve bunun salınım halinde yeniden üretilmesidir. Bu bağlamda altın çağın sonlarına doğru krize giren sermaye, 1970'li yıllarla birlikte yeni iktisat politikaları bağlamında yeni liberal yaklaşıma dönüş sağlamıştır. Ancak bu defa birikim paradigması, heybesine küreselleşme, finansallaşma ve yeni teknolojik gelişmeleri de ekleyerek yeni yörüngeye girmiştir.

Kapitalizmin küresel döneme özgü yapılanmasını klasik dönemden ayıran en belirgin fark, klasik dönemdeki katı emek ve sermaye ayrımı yönündeki sınıflı

[174] Eroğlu ve Yeter, s. 61.
[175] Güler, Birikim ve Düzenleme, s. 38.

yapılanmanın, küresel dönemde çok katmanlı ve muğlak görünümlü bir yapıya dönüşmüş olmasıdır. Klasik dönemde geçerli olan sınıflı toplum ile bu sınıflar arasındaki uzlaşmaz çelişki ve bu kapsamda yaşanan mücadele ve rekabet, günümüz küresel kapitalist yapılanmasında atomize olmuş işgücü piyasası katmanların kendi aralarındaki mücadele ve rekabetine dönüşmüştür. Böylece, alt katmanlardan başlayarak, daha fazla payın üst katmanlara servet olarak akmasının yolu açılmıştır.

Sınıflı yapı özelliği gösteren klasik dönemde emek ile sermaye arasındaki gelir paylaşımı; üçte iki şeklinde genel görünüme sahipken[176], küresel dönemde bu denge, vahşi kapitalizmin belirginleştiği 19. ve 20. yüzyılın ilk dönemlerini aratmayacak şekilde yarı yarıya seviyesine yaklaşma eğilimi içine girmiştir.[177]

Kapitalist birikim rejimini düzenleyen üst katmandaki sermaye, üretimi parçalara ayırarak her bir parçasını daha alt katmanlara bırakmakta, böylece üretim aşamasındaki tüm risk ve maliyetler alt katmanlara doğru yönlendirilirken, yaratılan gelir risksiz ve maliyetsiz olarak üst katmanlara doğru yönlendirilmektedir. Günümüz küresel kapitalist yapılanmasında servet ve sermaye, esas itibarıyla, en üst katmanda yoğunlaşmakla birlikte, bunun bir kısmı daha alt katmanlara eşitsiz biçimde yayılmıştır. Buna karşılık, emek de kendi içinde katmanlara ayrılmıştır. "Sermayenin bir kısmının taşeronlaştırılması" olarak tanımlanabilecek olan bu durum, sermayenin klasik dönem yapılanmasındaki "blok" görünümlü yapısını muğlaklaştırmış, servet ve sermayenin toplumun tüm kesimlerine yaygınlaştırıldığı yanılsamasını yaratmıştır. Diğer yandan bu durum, klasik dönemdeki emek ve sermaye arasındaki belirgin ayrım ve paylaşımı muğlaklaştırmış, günlük yaşamda kimin hangi katmanda ya da sınıf içinde konumlandığını belirsizleştirmiştir.

Sermayenin klasik dönemin aksine toplumun daha geniş kesimine yaygınlaştırıldığı yanılsaması, servetin üst katmanlarda yer alan küçük bir elit grubun elinde yoğunlaştığı gerçeğini perdelemektedir. Oysa günümüz ekonomik yapılanma biçiminde; servet ve sermayenin gerek ülke ve bölgeler boyutuyla gerekse bireyler boyutuyla nasıl merkezileşmiş, toplumun çok az bir kesiminin toplam gelirin büyük çoğunluğuna el koymuş, bakiye gelirin ise katmanlaşmış toplumsal yapı içinde

[176] Piketty, s. 44, 637.
[177] Piketty, s. 214-215. Ayrıca bkz. *Şekil 6*.

katmanlar arasında yine eşitsiz biçimde pay edilmiştir.[178] Bu durum, sınıflı toplum yapısının belirgin olduğu klasik dönemde emek ve sermaye arasında emek lehine olan üçte iki oranındaki gelir dağılımının neden günümüzde yarı yarıya pay edilmeye dönüştürüldüğünün açıklaması olarak da değerlendirilmelidir.

2.1.2.1. Büyüme

Büyüme; bir ekonomide belli bir dönemdeki toplam mal ve hizmet üretiminin bir önceki döneme oranla değişimini ifade eder. Başka bir ifadeyle, bir ekonomideki mal ve hizmet artışı büyüme olarak belirir.

Tablo 4: Dünya Ekonomik Performansına İlişkin Temel Göstergeler (1500-1992)

TEMEL GÖSTERGELER (1500-1992)						
Seçili Dönemler	**Dünya Nüfusu**		**GSYH** (kişi başı)		**Dünya GSH'sı**	
	Değer (milyon)	Değişim* %	Değer (1990 $)	Değişim* %	Değer (milyar, 1990 $)	Değişim* %
1500	425		565		240	
1820	1.068	0,29	651	0,04	695	0,33
1992	5.441	0,95	5.145	1,21	27.995	2,17

* Değişim oranı; bileşik bazda yıllık ortalama verisidir.

Kaynak: Maddison Angus Maddison, **Monitoring the World Economy,** Published by the OECD Development Centre, Paris, 1995, http://www.ggdc.net/maddison/Monitoring.shtml, (12.11.2019) ve Yeldan, İktisadi Büyüme, s. 11 verilerinden derlenmiştir.

Tablo 4'te dünyanın yaklaşık 500 yıllık genel büyüme kayıtları sunulmuştur. Tablo içeriğine göre dünya nüfusu 1500-1992 yılları arasındaki yaklaşık 5 asırlık dönem içinde toplamda 12 kat büyümüştür. Buna karşın, dünyanın toplam gayri safi hasılası (GSH[179]) aynı süre içinde toplamda 116 kat büyümüştür. Dünya nüfusu ve GSH'sı 1500-1820 yılları arasındaki 3,2 asırlık süre içinde ortalama 2,5 kat artış

[178] Gelir eşitsiz dağılımı için bkz. *Şekil 8.* Emek gelirinin, toplam gelir içinde düşen eğilimi için bkz. *Şekil 6* ve *7.* Ülkeler ve bölgeler arasında eşitsiz gelir dağılımı için bkz. *Şekil 9* ve *10*; Emek gelirinin kendi içinde eşitsiz dağılımı için bkz. *Tablo 6*.

[179] Gayri Safi Hasıla (GSH): Yıl içinde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin piyasa değeri. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH): Bir ekonomide/yurtta yıl içinde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin piyasa değeri. bkz. Yeldan, İktisadi Büyüme, s. 6.

gösterirken, 1820-1992 yılları arasındaki 1,7 asırlık süre içinde dünya nüfusunun yıllık bileşik bazda ortalama %1'in altında olmak üzere 5 kat, GSH'nın ise yıllık bileşik bazda ortalama %2'nin üzerinde olmak üzere 40 kat artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Bunun doğal sonucu olarak kişi başı GSH da bu süre içinde yıllık bileşik bazda ortalama %1'in üzerinde olmak üzere yaklaşık 8 kat artış göstermiştir.

Dünyanın, 0-2012 yılları arasındaki iki bin yıllık süreçte yıllık ortalama büyüme oranlarını gösteren *Şekil 2*'deki verilere göre dünya üretiminin sanayi devriminden itibaren ivme kazandığı, 1700 yılından önceki büyümenin %0,1'in altında kaldığı, en fazla sıçramanın 20. yüzyılda gerçekleştiği, sanayi devrimi sonrası 1700-2012 yılları arasındaki dönemde dünya üretiminin yıllık ortalama %1,6 oranında, nüfus ve kişi başına düşen hasılanın ise aynı dönemde yıllık ortalama %0,8 oranında gerçekleştiği anlaşılmaktadır.[180]

Şekil 2: Ekonomik Büyüme (Yıllık Ortalama) Göstergeleri % (Dünya, 0-2012)

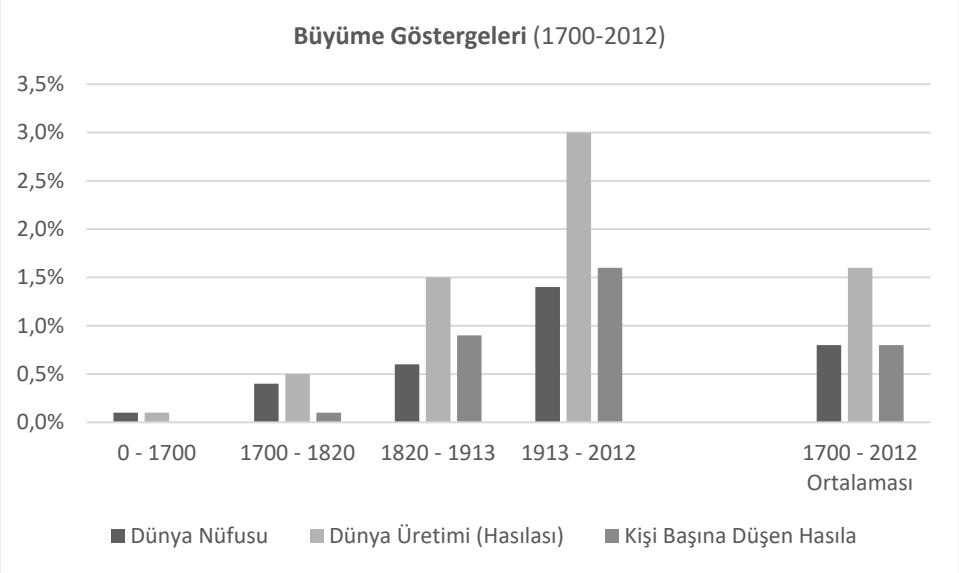

Kaynak: Piketty, s. 79.

Tablo 4 ve Şekil 2 verilerinden de açıkça görüldüğü üzere; büyümenin özellikle sanayi dönemiyle birlikte ivme kazandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla büyümenin, 18. yüzyılda sanayi devrimiyle başlayan yeni bir olgu olduğu anlaşılmaktadır.[181] Bununla

[180] Piketty, s.79, 99.
[181] Yeldan, İktisadi Büyüme, s. 9-10.

birlikte *Şekil 2* verilerine göre büyümenin sıçrama yaptığı asıl dönemin 20. yüzyılda olduğu görülmektedir.

2020 yılı itibarıyla, yaklaşık son çeyrek asırlık döneme ilişkin dünyanın ekonomik performans göstergesi ise *Tablo 5*'e işlenmiştir. *Tablo 4 ve Tablo 5'in* mukayesesinde; 1992-2020 dönemindeki yaklaşık 30 yıllık sürede dünya nüfusunun 1,41 kat, GSH'nın 3,09 kat, kişi başı GSYİH'nın ise 2,18 kat büyüdüğü anlaşılmaktadır.

Tablo 5: Dünya Ekonomik Performansına İlişkin Temel Göstergeler (1993-2020)

Ekonomik Performans Temel Göstergeleri (1993-2020)			
Dönem	**Dünya nüfusu** (Milyon)	**Kişi başı GSYH** ($ - 2000)	**Dünya GSH'sı** (Milyon $ - 2000)
1993	5.581	4.638	25.883.605
1995	5.744	5.401	31.024.291
2000	6.143	5.512	33.858.446
2005	6.541	7.273	47.570.502
2010	6.956	9.499	66.073.382
2015	7.379	10.134	74.779.477
2019	7.713	11.228	86.598.831
2020	7.794	11.614	90.519.608

Kaynak: Dünya nüfusu; United Nations (UN), **World Population Prospects 2019,** File POP/1-1: Total population (both sexes combined), 2019, (2019), https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/, (13.01.2020); Dünya GSH'sı ise IMF, World Economic Outlook Database (WEOD), https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/02/weodata/, (13.01.2020) verilerinden derlenmiştir.

1980-2020 dönemindeki ekonomik performans göstergeleri ise *Şekil 3'*te sunulmuştur. Şekil verilerine göre 40 yıllık süreçte dünya nüfusunun doğrusal olarak %74 artışla 4,5 milyardan 7,7 milyara yükseldiği, buna karşın aynı süre içinde GSH'nın dalgalı olarak %700'den fazla artışla 11 katrilyon dolardan yaklaşık 90 katrilyon dolara, kişi başı GSH'nın ise dünya gelirine paralel olarak %350'den fazla artışla yaklaşık 2.500 dolardan 11.500 dolar seviyesine yükseldiği görülmektedir.

Şekil 3: Dünya Ekonomik Performansına İlişkin Temel Göstergeler (1980-2020)

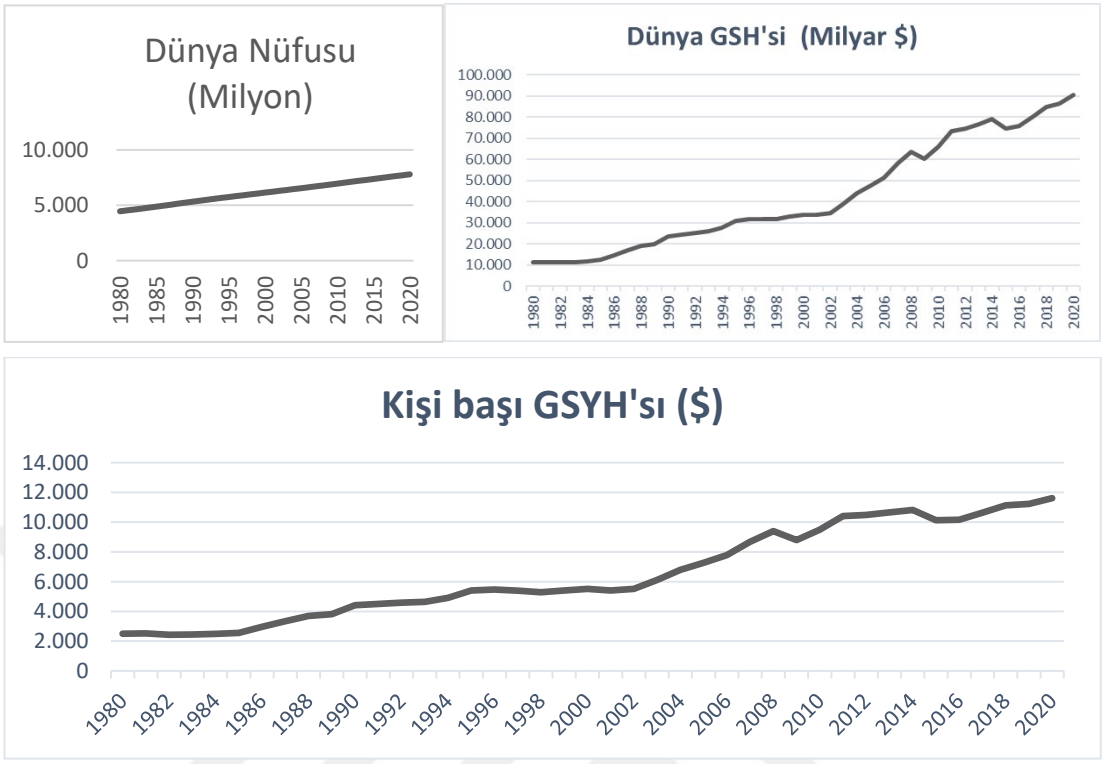

Kaynak: UN, 2019 ve IMF, WEOD verilerinden derlenmiştir.

Şekil 4: Dünya Ekonomik Performansı, Temel Gösterge Değişim Oranları % (1980-2020)

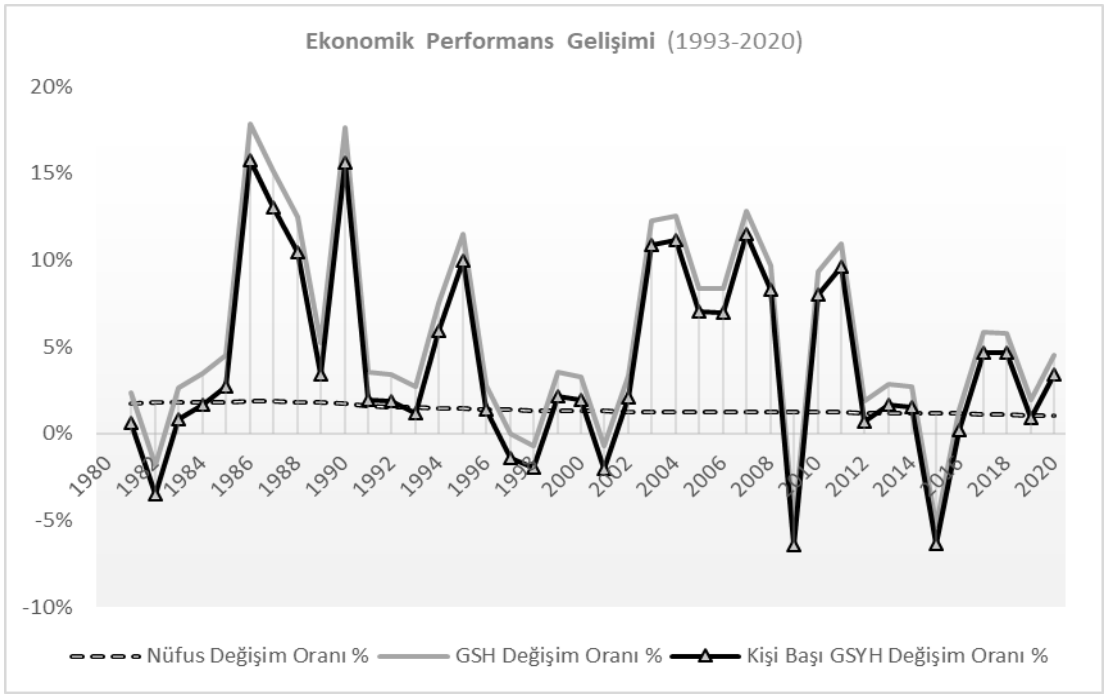

Kaynak: UN, 2019 ve IMF, WEOD verilerinden derlenmiştir.

1980-2020 dönemi dünya ekonomik performansına ilişkin *Şekil 4* incelenmesinde ise son 40 yıllık süreçte dünya nüfusunun yıllık ortalama %1,41 artışla doğrusal olarak 1,75 kat, dünya GSH'nın dalgalı şekilde yıllık ortalama %5,52 artışla 8,11 kat, kişi başı GSYİH'nın ise dünya GSH'sına paralel olarak yıllık ortalama %4,05 artışla 4,64 kat büyüdüğü gözlemlenmektedir.

Küresel ekonomik büyümeye ilişkin yukarıda verili göstergeler çerçevesinde yapılacak değerlendirmede; büyümenin, geçmişten beri süregelen bir olgu olduğu, dönemsel konjonktürlere bağlı olarak zaman zaman yavaşlama geçirdiği, ancak uzun dönemli seyirde büyümenin kesintisiz olduğu, neoliberal iktisat politikalarının hüküm sürdüğü küresel dönemde daha da ivme kazandığı görülmekte ve anlaşılmaktadır.

Öte yandan küresel dönemde büyüme, ağırlıklı olarak küresel düzlemde gerçekleştirilen mal ve hizmet ticaretiyle sağlanmaktadır. Uluslararası ticaret hacmi giderek artış göstermektedir.[182] Eldeki verilere göre dünyanın toplam mal ve hizmet ticaretinin küresel gelire oranı, 1970'lerden 2000'li yıllara kadar neredeyse bir kat artarak, 1973 yılında %17,8'den 2006 yılı itibarıyla %30,6'ya kadar yükselmiştir. Bu oran 1850'li yıllarda %5'ler seviyesindedir.[183] 2006 yılı itibarıyla dünya toplam geliri 1970 yılına oranla üç kat artarak yaklaşık 300 trilyon dolar seviyesine çıkarken, aynı dönem içinde dünya ticaret hacmi dokuz kat artarak 1 katrilyon dolar seviyesine yaklaşmıştır.[184] Günümüzde ise bu hacim, yaklaşık 15 yıllık süre içinde 20 kat artarak 19 katrilyon dolar seviyesine ulaşmıştır.[185] Bölgesel bazda incelendiğinde ise 2020 yılı itibarıyla ticaret hacmi sıralamasının; yaklaşık 10 katrilyon dolarla Avrupa, 6 katrilyon dolarla Asya ve 2,5 katrilyon dolarla Kuzey Amerika şeklinde olduğu görülmektedir.[186] Dışa açıklık oranı bağlamında ise en fazla açığın az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bulunduğu Asya bölgesi (Japonya hariç) ve Doğu Avrupa olduğu görülmektedir.[187] Ulusal gelir içinde mal ve hizmet ihracatı payının

---

[182] Aydın ve diğerleri, s. 46.
[183] Aydın ve diğerleri, s. 7-8, "*Tablo 1.1*".
[184] Aydın ve diğerleri, s. 10, "*Grafik 1.2*".
[185] World Trade Organization (WTO), https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/statis_bis_e.htm?solution=WTO&path=/Dashboards/MAPS&file=Map.wcdf&bookmarkState={%22impl%22:%22client%22,%22params%22:{%22langParam%22:%22en%22}}, (12.11.2021); Statista, https://www.statista.com/statistics/264682/worldwide-export-volume-in-the-trade-since-1950/, (12.11.2021).
[186] WTO, (12.11.2021).
[187] Aydın ve diğerleri, s. 13, (*Grafik1.4*).

karşılaştırmasında, 1980'li yıllarla birlikte ulusal gelir ile dış ticaret ilişkisinin geçmişe oranla daha hızlı artış gösterdiği saptanmaktadır. Günümüzde de birçok ülke yönünden ulusal gelir içindeki ihracatın payı geçmişe göre daha yüksektir.[188]

Uluslararası mal ve hizmet ticaretinin artış göstermesi, dünya ekonomisinin geçmişe oranla çok daha hızlı büyümesine yol açmıştır. Gerçekten de uzun dönemli ve güncel verilerden oluşturularak aşağıda sunulan genel ekonomik göstergelere ilişkin tablo ve grafik kayıtlarına göre büyümenin, neoliberal iktisat politikalarının hüküm sürdüğü küresel çağda geçmişe oranla çok büyük sıçrama yaptığı anlaşılmaktadır.

Neoliberal birikim paradigmasının geçerli olduğu küresel çağda dünya ekonomisinde yaşanan büyüme ile istihdam arsındaki bu bakışımsızlık; klasik dönemin ulusal sınırlar içinde bağdaşık ve nispeten güçlü görünümlü işgücü piyasası ve ağırlıklı ölçek ekonomisine dayalı üretim yapısıyla gerçekleşen birikim paradigmasının dönüşümünden kaynaklanmaktadır. Bu dönüşüm; ölçek ekonomisi ve bağdaşık işgücü piyasasıyla gerçekleşen ulusal düzlemli birikimin, çeşit ekonomisine dayalı üretim yapısı ve ayrışık işgücü piyasasının geçerli olduğu küresel düzleme kaydırılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla küreselleşme; finansallaşma, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve teknoloji unsurları gibi paradigma dönüşümünün aracı olarak görünmektedir.

Paradigma dönüşümünün aracı olarak küreselleşme, yukarıda çalışıldığı üzere uluslararası mal ve hizmet ticaretinin artışıyla dünyanın tek tip bir üretim ve tüketim merkezine dönüşmesini sağlanmış; böylece büyüme, tarihte hiç olmadığı kadar ivme kazanmıştır. Küresel dönemde büyümenin sağlanması ise finansallaşma ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile teknolojik gelişmelerin yanı sıra çokuluslu işletmeler ve üretim ağlarının küresel düzlemde yeniden organizasyonu vasıtasıyla sağlanmıştır.

Finans kapitalin belirgin olduğu küresel dönemde yaşanan diğer bir özellik ise kamuya ait varlıkların özelleştirilmesi yoluyla kamu sermayesinin özel sermaye lehine geriletilmesidir. Hesaplamalara göre 1970-2010 yılları arasında dünyanın sekiz gelişmiş ekonomisinde özel sermaye/milli gelir oranındaki artışa paralel olarak kamu sermayesi/milli gelir oranı azalmıştır. 1970'li yıllarla birlikte ABD, Almanya, İngiltere, Kanada, Japonya, Fransa, İtalya ve Avustralya'da kamu sermayesi/milli gelir

[188] Erdut, Küreselleşme, s. 3-4. Ayrıca bkz. Aydın ve diğerleri, s. 9, "*Tablo 1.2*".

oranı ile özel sermaye/milli gelir oranı arasındaki makasın kamu sermayesi aleyhine; özel sermaye lehine oldukça açılmıştır. Buna göre gelişmiş sekiz ekonomideki kamu sermayesi/milli gelir oranı 1970'li yıllarda yaklaşık %20 ilâ %80 arasında iken, 2010'lu yıllarda bu oranın, yaklaşık -%70(eksi) ilâ %50/%60 arasına gerilediği, bunun aksine 1970'li yıllarda %200 - %350 seviyesinde olan özel sermaye/milli gelir oranının ise 2010'lu yıllarda %400 - %700 seviyesine yükseldiği tespit edilmiştir.[189]

Kapitalist iktisadi büyüme; piyasadaki mevcut girdileri piyasaya sürülebilir çıktılara dönüştürmek için işgücünü, gerekli üretim araçlarıyla birleştiren üretim örgütlenmesidir. Kapitalist üretim; üretim sürecinde ürünün parasal değerinde gerçekleşen artışa dayanmaktadır[190]. Aynı zamanda kesintisiz bir birikim süreci olan büyüme; üretim faktörlerinin artmasını ve niteliklerinin değişmesine bağlı olarak sermayeyle birlikte işgücünün artmasını ve niteliklerinin değişmesini de içerir[191].

2.1.2.2. Birikim

Birikim, kapitalist düzenin temelidir.[192] Kârın (artı değerin) sermayeye/kapitale dönüşümü olarak tanımlanabilecek olan birikim; özü itibarıyla sermaye birikimini ifade eder. Bu da sabit (değişmez) sermaye stoğunun artışı anlamını taşır. Birikim, yeniden üretim için gelirlerin bir kısmının üretime harcanması sonucu sermayenin önceki döneme oranla artışıdır.[193] Bu bağlamda büyüme ve birikim birbirini tamamlayan ve döngüsel olarak birbirine bağlı kavramlardır.

Kapitalist üretim, aynı zamanda yeniden üretimi de kapsar. Dolayısıyla kapitalist üretim, sadece maddi üretim olarak meta üretmekle kalmaz, aynı zamanda meta üretimini sağlayan üretim ilişkilerini ve buna bağlı olarak da bölüşüm ilişkilerini yeniden üretir.[194]

Üretim faktörleri olarak girişimci, sermaye, toprak ve emeğin bir araya gelmesi sonucu oluşan üretimden elde edilen çıktının bir kısmı "ücret" olarak emeğe, bir kısmı

[189] Piketty, s. 196-197 ve s. 197'deki *Grafik 5.5*.
[190] Duncan K. Foley ve Thomas R. Michl, **Büyüme ve Bölüşüm,** çev. Benan Eres, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2015, s. 17.
[191] Yılmaz Akyüz, **Sermaye Bölüşüm Büyüme,** Efil Yayınevi, Ankara, 2009, s. 59.
[192] Güler, Birikim ve Düzenleme, s. 1, 7.
[193] Duncan K. Foley ve Thomas R. Michl, s. 17.
[194] Marx, Kapital-III, s. 860.

"rant" olarak toprağa, bir kısmı "faiz" olarak sermayeye bir kısmı da "kâr" olarak girişimci/kapitaliste gider. Emeğin karşılığı olarak ücret, emek gücünün yeniden üretimi[195] için günlük ihtiyaçlara harcanır. Rant, faiz ve kâr ise genellikle tek bir kişi veya grup olarak kapitalistin elindedir.[196]

Süreklilik gösteren bu durumda kapitalistin ilk sermayesini aynı miktarda tekrar üretime kanalize etmesi halinde basit yeniden üretim; ilk sermaye ile birlikte üretim sonucu elde edilen kârın (artı değerin) bir kısmını veya tamamını tekrar üretime kanalize etmesi halinde ise genişleyen/genişletilmiş yeniden üretim gerçekleşmiş olur.[197] Başka bir ifadeyle; üretilen net çıktının tamamının tüketildiği, kullanılan üretim araçlarının aynen yenilendiği üretim süreci basit yeniden üretim, buna karşın, üretim sonucu elde edilen kârın (artık değerin) bir kısmının veya tamamının tüketilmeden ilk sermayeye eklenerek üretime sokulması halinde ise genişleyen yeniden üretim söz konusu olacaktır. Bununla birlikte, birikim süreci; üretim faktörlerinin önemli unsurlarından emeğin de artmasını ve niteliklerinin değişmesini gerektirir.[198]

> *Üretim sürecinin toplumsal biçimi ne olursa olsun, bu sürecin sürekli olması ya da periyodik olarak sürekli aynı aşamalardan yeniden geçmesi zorunludur. ... her toplumsal üretim süreci aynı zamanda bir yeniden üretim sürecidir.*[199]
> *... kapitalist üretim tarzı, aynı zamanda bunları durmadan yeniden üretir. Maddi ürünleri üretmekle kalmaz, bunların üretilmesini sağlayan üretim ilişkilerini ve bunlar aracılığıyla da aynı zamanda bunlara karşılık gelen bölüşüm ilişkilerini durmadan yeniden üretir.*[200]

Marx'ın bu yöndeki tespitine göre ister basit yeniden üretim olsun, isterse genişletilmiş yeniden üretim olsun her iki durumda da sermaye kendini yeniden üretecektir. Böylece sermaye birikimi ve büyümesi sonsuz bir döngü olarak gerçekleşecektir.

---

[195] Emek gücünün yeniden üretimi hakkında bkz. Marx, Kapital-I, s. 172-173.
[196] Marx, Kapital-III, s. 801, 863
[197] Marx, Kapital-I, s. 547; Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi,** Remzi Kitabevi, 21. Basım, İstanbul, 2018, s.319-320. Ayrıca basit yeniden üretim ve genişletilmiş ölçekte birikim ve yeniden üretim kavramları hakkında detaylı bilgi için bkz. Marx, **Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi, II. Cilt, Sermayenin Dolaşım Süreci**, Yayına Hazırlayan: Friedrich Engels, çev. Mehmet Selik, Yordam Kitap, 6. Basım, İstanbul, 2017, (Kapital-II), s. 68-84.
[198] Akyüz, s. 57-65.
[199] Marx, Kapital-I, s. 547.
[200] Marx, Kapital-III, s. 860.

Şekil 5: Marx'ın Sermayenin Genel Formülü Şematiği

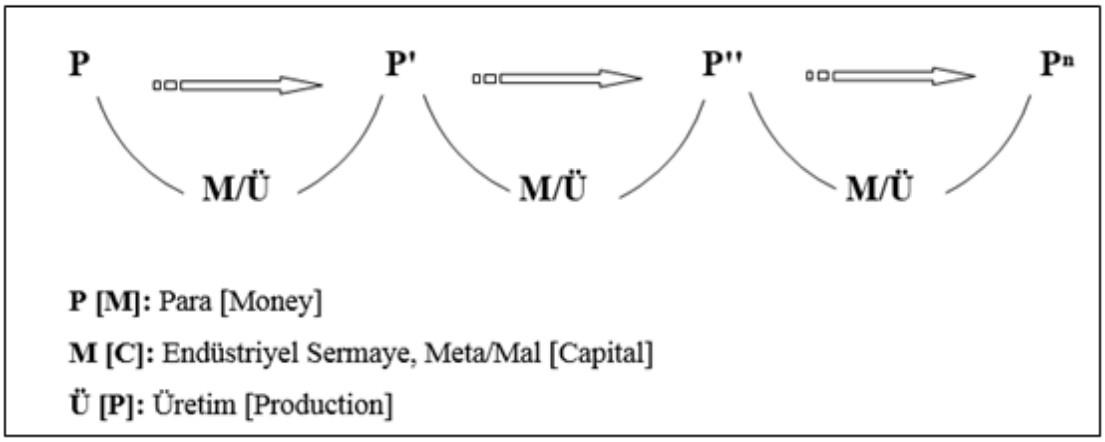

Kaynak: Marx, Kapital-I, s. 151-159'daki anlatımdan yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Marx, sermeyenin genel formülünü; **M – C – M'** [Para-Meta/Sermaye-Para: **P – M – P'**] olarak ifade etmiştir.[201] *Marx'*ın, sermayeye ilişkin bu genel formülü *Şekil 5*'te şematize edilmiştir. Buna göre kapitalist tarafından meta üretimi ve dolaşımı vasıtasıyla para sermaye (**P**) daha yüksek para sermayeye (**P'**) dönüşmek için endüstriyel sermayeye (**M**) yatırılır[202]. Böylece başlangıçtaki **P, M**'ye yatırılarak başlangıçtaki para sermayeden daha fazla olan **P'** elde edilir. **P-M-P'** sürecinin bütünün vardığı sonuç; *Marx'*ın ifadesiyle, **P-P''**dir[203].*Marx'*ın, sermayenin genel formülasyonuna ilişkin *Şekil 5*'teki şema, birikim sürecinin kesintisiz olduğunu göstermektedir. Şemada gösterildiği üzere; kapitalist, başlangıçtaki bir miktar para sermayesini (**P**) daha yüksek tutardaki para sermayeye (**P'**) dönüştürmek için endüstriyel sermayeye, başka bir ifadeyle meta/mal alımına ya da doğrudan üretime yatırır.

P - M/Ü - P' sürecinin dolaysız hali P-P' olmakla[204] birlikte, her şeyden önce P-P' sürecinin gerçekleşmesi için ilk sermayenin öncelikle **M/Ü** sürecinden geçmesi gerekmektedir. **M/Ü** süreci ise değişmez sermaye (ham madde, meta, mal, fabrika, toprak, makine, teknoloji vs.) ile değişir sermayenin (emek/işgücü) bir araya gelmesini gerektirir. Bir başka ifadeyle, **M/Ü** süreci; değişmez sermaye ile birlikte değişir

[201] Paranın sermayeye dönüşümü ve sermayenin genel formülü için bkz. Marx, Kapital-I, s. 151-159.
[202] Yeldan, İktisadi Büyüme, s. 56-57.
[203] Marx, Kapital-I, s. 152.
[204] Marx, Kapital-I, s. 159.

sermaye olarak işgücünü/emeği gerekli kılar. Bu durum **P-M-P'** döngüsünün ancak emeğin sürece dahil edilmesiyle tamamlanacağını zorunlu kılar.

Ancak öyle görünmektedir ki; kapitalistler *Marx'*ın **P - M/Ü - P'** döngüsünde **M/Ü**'yü devreden çıkarmanın bir yolunu bulmuş gibiler… *Marx'*ın dolaysız hal olarak belirtiği **P-P'** döngüsü günümüz yeni liberal süreçte gerçekleşebilmektedir. Zira yeni liberal sistemde klasik dönemdeki gibi **P**, finans kapital yoluyla araya herhangi bir mal dolaşımı ve/veya üretim gerçekleşmeden doğrudan **P'**'ye dönüştürülmektedir. Bu, kapitalistin **P-P'** döngüsünü gerçekleştirmek için artık **M/Ü** sürecine ihtiyaç duymadığı ya da iyimser ifadeyle daha az ihtiyaç duyduğu anlamındadır. Böylece dolaysız süreç olan **P-P'** döngüsünün tamamlanması için değişir sermaye olarak emeğe ya hiç gerek kalmamakta ya da klasik döneme kıyasla daha az ihtiyaç duyulmaktadır.

2.1.2.3. Bölüşüm

En yalın haliyle bölüşüm; mal ve hizmet üretiminden oluşan gelirin, üretim faktörleri arasındaki dağılımına ilişkindir. Başka bir ifadeyle; üretim sonucu oluşan gelirden üretim faktörleri olarak emek, sermaye ve toprağın aldığı pay bölüşüm ilişkisi olarak belirir.

Bölüşüm ilişkisi temel olarak faktör piyasaları arasındaki bölüşümü belirtmekle birlikte bu ilişki, faktör piyasalarının kendi içinde, ülke ve/veya bölgeler arasında bölüşüm şeklinde de incelemeye tabi tutulacağı gibi bireyler arasında gerçekleşen bireysel gelir dağılımı olarak da belirginleşebilir. Bunun daha detaylı hali ise toplumsal cinsiyete (gender) dayalı bölüşüm, eğitime dayalı bölüşüm, yaşa göre bölüşüm olarak da incelemeye tabi tutulabilir. Ancak hangi tür bölüşüm ilişkisi incelenirse incelensin, günümüzde bölüşüm ilişkisinin, refah devleti döneminin aksine, sermayenin lehine ve emeğin aleyhine bozulduğu gözlemlenmektedir.

Bir ekonomideki toplam gelir; sermaye geliri ve emek gelirinden oluşur. Emek ve sermaye arasındaki gelir paylaşımı hakkında kabul gören genel görüşe göre emeğin gelirdeki oranı üçte iki, sermayenin ise üçte bir olduğu kabul edilmektedir. Başka bir ifadeyle; milli gelirin faktörler arasındaki dağılımı, ücretler ve diğer emek gelirleri için %65-70; kâr, kira ve diğer sermaye gelirleri için %30-35 şeklinde olduğu

ekonomistlerin genel kabul gören görüştür.[205] Ancak uzun dönemli incelemelerde gerçeğin bu kadar sade ve istikrarlı olmadığı, emek ve sermaye arasındaki dağılımın oldukça dalgalı olduğu anlaşılmaktadır.[206]

Yapılan hesaplamalara göre İngiltere ve Fransa'da uzun dönemli sermaye emek bölüşümünün; dalgalı seyir izlediği, buna göre 19. yüzyıl başına kadar %30 sermaye geliri (kira, kâr, kâr payı, faiz vs.), %70 emek geliri (ücret ve ücret dışı gelirler) oranındaki bölüşümün vahşi kapitalizmin yaşandığı 19. yüzyıl ortalarında neredeyse yarı yarıya (%40/45 - %55/60) yaklaştığı, Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar iki faktör piyasası arasında yakınsamanın önce arttığı, sonra azaldığı, Dünya Savaşlarının hemen akabinde emek lehine ıraksamanın yaşandığı, ancak, 1970'li yıllardan itibaren sermaye lehine ve emek aleyhine yakınsamanın tekrar artışa geçtiği, bu durumun dünya genelinde de benzer şekilde seyir izlediği anlaşılmaktadır.[207]

Son döneme ilişkin olarak UÇÖ verilerinden derlenen, emeğin GSYİH içendeki payını gösteren *Şekil 6* verilerine göre emeğin payı, sadece son 14 yıl içinde %2,3 seviyesinde değer kaybetmiştir.

Şekil 6: Emeğin GSYİH İçindeki Payı % (Dünya Ortalaması, 2004-2017)

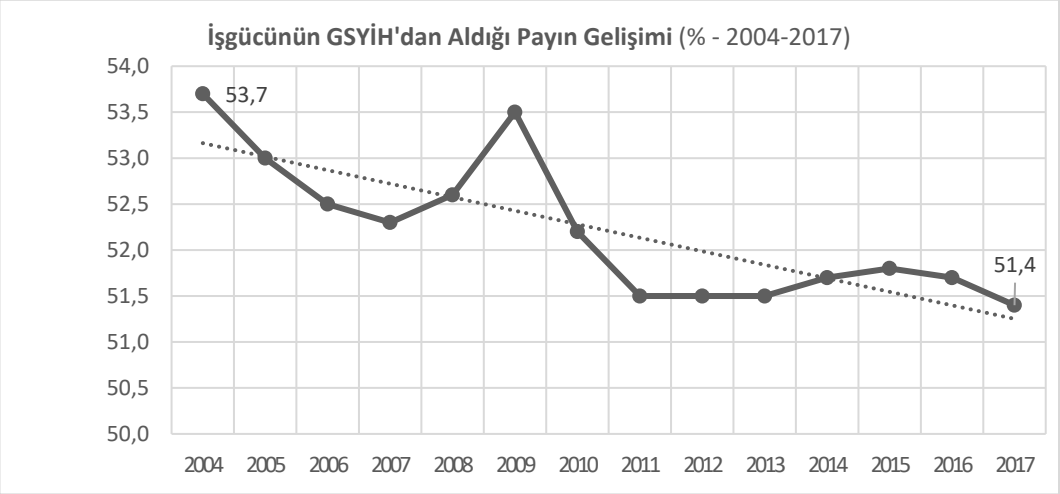

Kaynak: The ILO Department of Statistics (ILOSTAT), https://ilostat.ilo.org/data/, (02.01.2020) verilerinden[208] derlenmiştir.

[205] Piketty, s. 44, 637
[206] Piketty, s. 44-46.
[207] Piketty, s. 215'teki *Grafik 6.1* ve *6.2*; s. 44-46.
[208] Ücretler ve sosyal koruma transferleri dâhildir.

Şekil 6 verileri dikkate alındığında, emek ve sermaye arasındaki gelir paylaşımı hakkında; emeğin gelirdeki oranının 2/3, sermayenin ise 1/3 olduğu yönündeki genel kabul gören görüşün, küresel dönem için pek de geçerli olmadığı, söz konusu emek lehine kabul gören genel görüşün, emek aleyhine ve sermaye lehine giderek bozulduğu, güncel emek-sermeye bölüşümünün ortalama ½ seviyesine gerilediği anlaşılmaktadır.

Şekil 7: Seçilmiş Ülke/Bölgelerde GSYİH İçinde Emeğin Payı % (1960-2020)

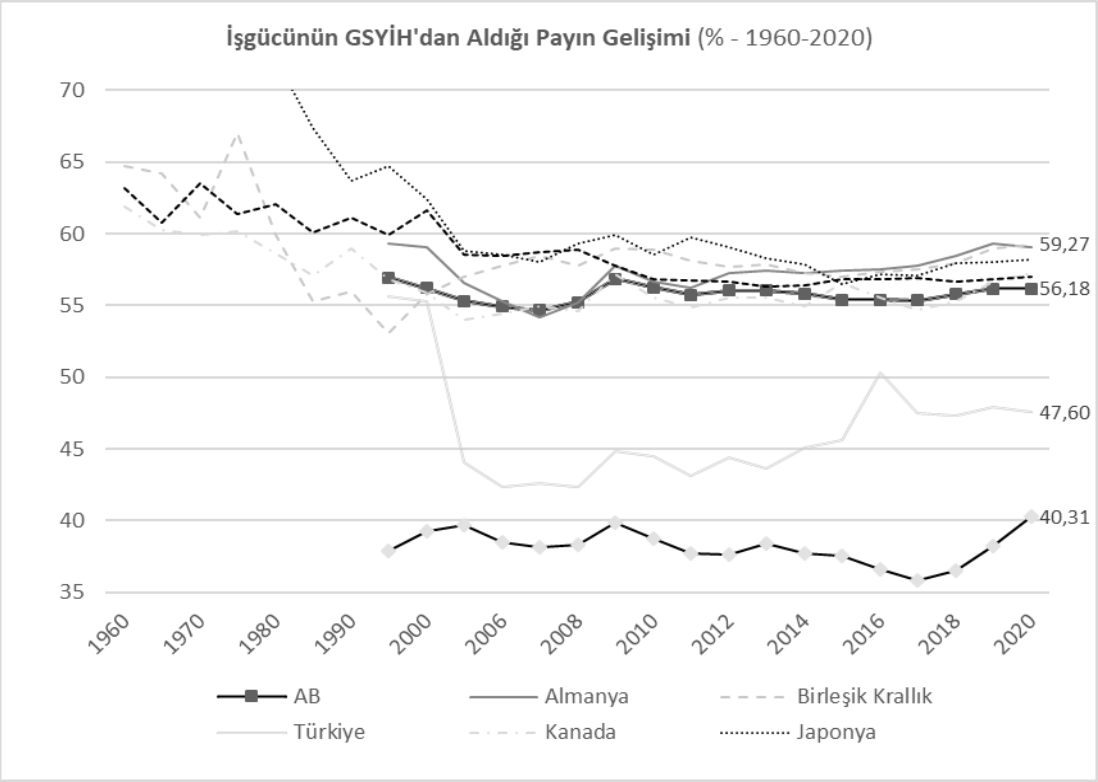

Kaynak: European Commission, **Economic and Financial Affairs** (AMECO), https://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm, (14.01.2020) verilerinden[209] derlenmiştir.

Avrupa Komisyonu AMECO verilerinden derlenen *Şekil 7*'de verilen seçilmiş bazı ülkelerde emeğin GSYİH'dan aldığı payların incelenmesinde; AB ortalamasının %55-60 bandında seyrettiği, Japonya'nın 1980'li yıllarda %72-%73 seviyesinde olan oranının 40 yıllık süreç içinde %15-%20 arasında değer azalışıyla AB ortalamasına gerilediği, AB, Birleşik Krallık, Almanya ve ABD'nin nispeten yumuşak eğilim

[209] Düzeltilmiş gerçek ücret payı / Brüt değer.

sergilediği, ancak tüm seçilmiş ülkelerde de istikrarlı bir azalmanın olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre 1960'larda %65'ler seviyesinde olan ortalamanın, 2000'li yıllarla birlikte yaklaşık yarım yüzyıl içinde %10 seviyesinde bir düşüşüyle %55'ler seviyesine gerilediği, günümüz itibarıyla gelişmiş ülkeler gurubunda olan AB, Birleşik Krallık, Almanya, Japonya ve ABD'nin %55-60 bandında seyrettiği, buna karşın Türkiye ve Meksika gibi gelişmekte olan ülkelerin ise %40-50 bandında seyir izlemekte olduğu, özellikle 2000'li yıllardan itibaren en düşük payın Meksika ve Türkiye'de olduğu gözlemlenmektedir.

Kişisel gelir dağılımı bakımından ise *Şekil 8*'de gösterildiği üzere; günümüz itibarıyla, dünyadaki toplam gelirin yaklaşık %90'ını nüfusun üstteki %50'lik dilimi almaktadır. Gelirin kalan %10'lik dilimi ise nüfusun alttaki %50'lik dilimine düşmektedir. *Şekil 8*'in farklı ifadesine göre ise toplam gelirin %50'sinden fazlası nüfusun %10'luk üst kesimine; gelirin diğer %50'lik dilimi ise nüfusun %90'lık alt ve orta kesimine, kendi dilimleri içinde de eşitsizliği barındır biçimde paylaşılmaktadır.[210] *Piketty*'nin ifadesine göre çarpıcı olanın; tüm toplumlarda nüfusun en yoksul yarısının hiçbir şeye sahip olmamasıdır.[211]

Şekil 8: Nüfus Dilimine Göre Dünya Gelir Dağılımı (% - 2016)

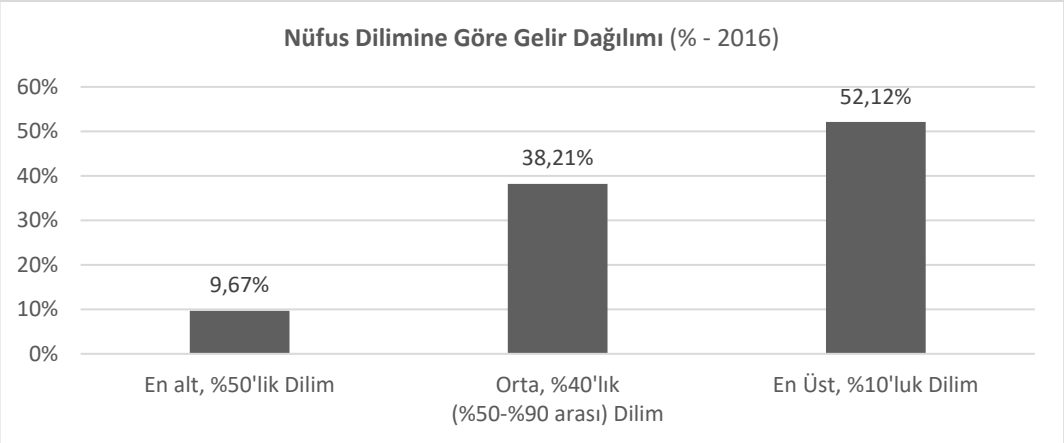

Kaynak: WID.

DB verilerine göre 2015 yılı itibarıyla günlük 1,90$ olarak belirlenen uluslararası mutlak yoksulluk sınırının altında gelire sahip nüfusun oranı %10 seviyesindedir.

[210] World Inequality Database (WID), https://wid.world/data/, (24.10.2019); Piketty, s. 260-265.
[211] Piketty, s. 273.

Günlük 3,20$ ve altında gelire sahip olan yoksulların oranı ise yine 2015 yılı itibarıyla %26 seviyesindedir.[212] UÇÖ verilerine göre dünya genelinde 15 yaş ve üstü çalışanların yaklaşık %7'si çalışmasına rağmen yine de günlük 1,90$ olarak belirlenen uluslararası mutlak yoksulluk sınırının altında gelirle yaşamlarını idame etmektedir.[213]

Bu durum, bölgesel/ülkeler arası bölüşüm ilişkileri yönünden incelendiğinde de benzer bir tablonun belirdiği görülmektedir. *Piketty*'nin *"Sermayenin yarattığı eşitsizlik, uluslararası olmaktan ziyade ulusal sorundur."*[214] yönündeki görüşüne rağmen ülkeler/bölgeler arası gelir dağılımının incelenmesinde; gerçeğin, uluslararası ve bölgelerarası boyutunun da aynı olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre gelir dağılımının sadece ulusal sorun olmadığı, aynı zamanda da uluslararası ve bölgelerarası bir sorun olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 9: Ülke/Bölgelere Göre Kişi Başına Düşen Reel Gelir Seyri (2011, ABD $)

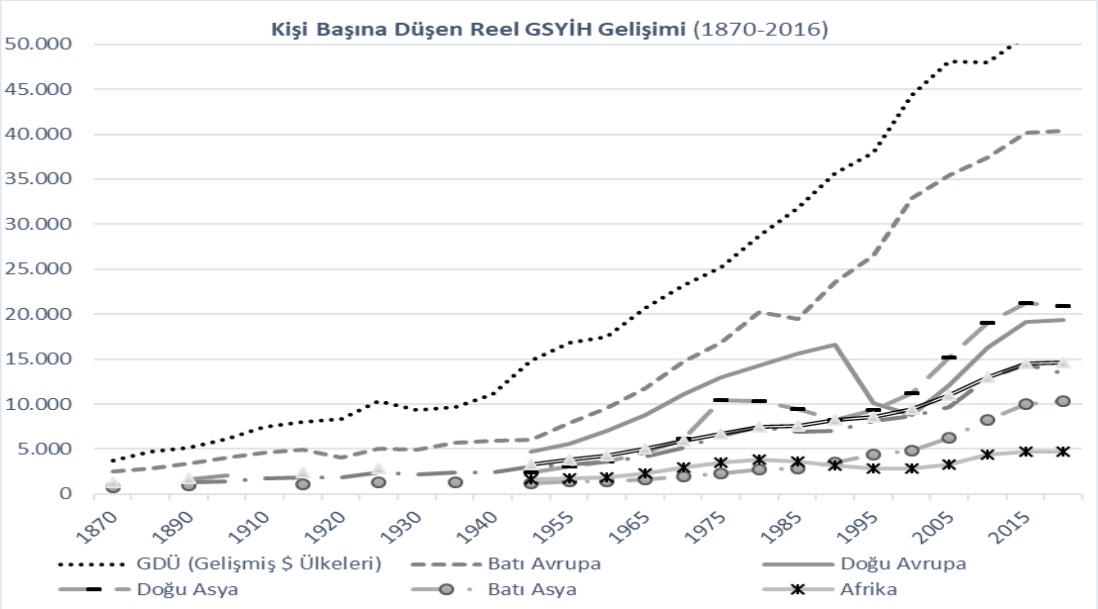

Kaynak: Maddison Project Database, www.ggdc.net/maddison; https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database-2018, (24.02.2020).

[212] The World Bank (WB), **Global Monitoring Report 2015/2016**, Development Goals in an Era of Demographic Change, Washington, 2016, s. 3-4.; WB-Data, **World Poverty headcount ratio,** https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.DDAY?end=2015&locations=1W&start=1981&view=chart, (24.10.2019).

[213] ILOSTAT, https://ilostat.ilo.org/data/, (24.10.2019).

[214] Piketty, s. 48.

Şekil 9'da sunulan ülke/bölgeler bazındaki kişi başına düşen GSYİH göstergelerine göre Gelişmiş Dolar Ülkeleri (GDÜ - *Western Offshoots*) olarak bilinen ve İngiltere hariç ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda ülkelerini kapsayan Dörtlü Batı Ülke Grubu ile Batı Avrupa ülkelerini kapsayan bölgelerin istikrarlı şekilde kişi başı GSYİH'larını arttırdığı, GDÜ'nün kişi başına GSYİH'nın 50.000 ABD dolarının üzerinde olduğu, Batı Avrupa ülkelerinde ise 40.000 ABD doları seviyesinde seyrettiği, Dünya ortalamasının ise 1955 yılından itibaren istikrarlı ancak düşük oranda artışla günümüzde 15.000 ABD doları seviyesine ulaştığı görülmektedir. Buna karşın daha çok gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeleri kapsayan Afrika ve Doğu Asya ülkelerinde ise kişi başı GSYİH'nın 10.000 ABD dolarının altında olduğu, Latin Amerika ülkelerinin seyir ve ortalamasının Dünya ortalamasıyla ve aynı seyirle ilerlediği, Doğu Asya ile Doğu Avrupa arasında yakınsamanın olduğu, en fazla ıraksamanın GDÜ ve Batı Avrupa ile Dünya ortalaması ve Diğer Bölgeler arasında yaşandığı anlaşılmaktadır. 2016 yılı itibarıyla GSYİH ortalaması bakımından en düşük ortalamaya sahip Afrika ile en yüksek ortalamaya sahip GDÜ ülkeleri arasındaki farkın; yaklaşık 45.000 ABD doları, en yüksek ortalama ile Dünya ortalaması arasındaki farkın ise yaklaşık 35.000 ABD doları seviyesinde olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Emeğin Payına Düşen Gelirin Dağılımı (Dünya, 2004 – 2017, %)

EMEĞİN KENDİ İÇİNDEKİ GELİR DAĞILIMI (%)											
Yıl	% 10'luk Dilimler										Toplam
	1. Dilim	2. Dilim	3. Dilim	4. Dilim	5. Dilim	6. Dilim	7. Dilim	8. Dilim	9. Dilim	10. Dilim	
2004	0,12	0,38	0,74	1,29	2,11	3,50	5,82	10,24	20,27	55,54	100
2005	0,12	0,39	0,77	1,34	2,20	3,65	6,02	10,43	20,19	54,90	100
2006	0,12	0,39	0,78	1,37	2,27	3,78	6,20	10,62	20,24	54,23	100
2007	0,12	0,40	0,80	1,42	2,36	3,92	6,39	10,84	20,22	53,52	100
2008	0,13	0,42	0,84	1,49	2,48	4,10	6,60	11,05	20,30	52,60	100
2009	0,13	0,44	0,87	1,55	2,56	4,21	6,78	11,15	20,29	52,02	100
2010	0,13	0,44	0,89	1,58	2,62	4,30	6,89	11,18	20,17	51,78	100
2011	0,14	0,46	0,92	1,63	2,70	4,43	7,04	11,23	20,05	51,40	100
2012	0,14	0,47	0,95	1,67	2,79	4,55	7,18	11,38	20,08	50,78	100
2013	0,14	0,48	0,96	1,71	2,86	4,68	7,35	11,55	20,12	50,14	100
2014	0,15	0,49	0,98	1,74	2,92	4,76	7,46	11,66	20,12	49,72	99,9999
2015	0,15	0,49	0,99	1,77	2,96	4,82	7,52	11,71	20,08	49,51	100
2016	0,15	0,49	1,00	1,79	2,99	4,87	7,59	11,79	20,11	49,23	99,9998
2017	0,15	0,50	1,01	1,81	3,03	4,90	7,64	11,88	20,14	48,95	99,9999

Kaynak: ILOSTAT.

Bölüşüm ilişkisindeki bozukluğun, bir başka ifadeyle gelir dağılımındaki bozukluğun başka bir boyutu da emek gelirinin kendi içindeki bozukluğudur. UÇÖ verilerinden derlenen ve *Tablo 6*'da sunulan bilgilere göre emek gelirinin kendi içinde

de oldukça bozuk olduğu, onuncu dilimdeki emek gelirinin toplam emek geliri içindeki payının %50 seviyesinde olduğu, kalan %50'lik payın da diğer dokuz dilim içinde yine adaletsiz şekilde dağıldığı görülmektedir.

Emeğin kendi içindeki gelir dağılımı Dünya ortalaması olarak bu şekilde olmakla birlikte, bölgesel bazda incelendiğinde durumun daha da bozuk olduğu görülmektedir. UÇÖ verilerinden derlenerek *Şekil 10*'da sunulan bilgilere göre emek gelirinin kendi içindeki dağılımının bölgelere göre de farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır.

Şekil 9 ve *Şekil 10*'un mukayesesinde; gelir dağılımının ülke/bölgeler arasında özellikle Afrika, Asya ve Güney Amerika aleyhine diğer Batı ve Kuzey ülkelerine oranla bozuk olmasıyla birlikte, gelirden en az pay alan bu bölgelerde emek gelirinin de kendi içinde diğer zengin olan Batı ve Kuzey ülke/bölgelere oranla daha bozuk olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir anlatımla; dünyadaki gelirden en az pay alan ülke/bölgelerin kendi içindeki emek geliri bölüşümü en çok bozuk olan ülke/bölgeler olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 10: Seçilmiş Bölgelerde 10. Dilimin Toplam Emek Gelirinden Aldığı Pay (%, 2017)

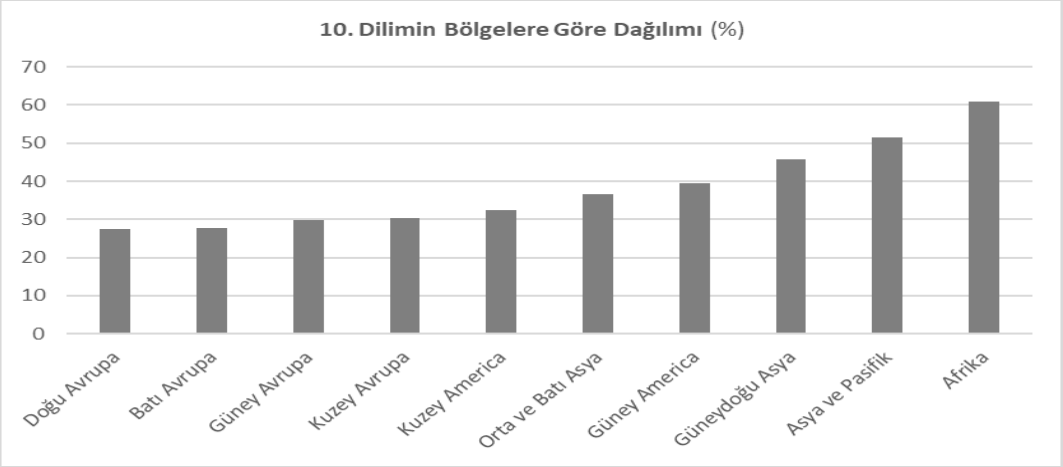

Kaynak: ILOSTAT.

2.1.2.4. Borçlanma

Günümüz kapitalist düzenini, önceki yapılarından ayıran belirgin farkı; finansallaşma ve borçlanmanın kapitalist döngünün öznesi haline getirilmesidir.

Gerçekten de günümüz küresel kapitalist yapılanma düzeninde borçlu olmayan herhangi bir devlet, şirket, kurum ya da birey neredeyse yoktur. Gelişen bilişim teknolojisinin de yardımıyla ekonomi ve sosyalin küreselleşmesi, yeni tip borç ilişkisini oluşturan kredi müessesini ve onun finansal türevlerini geliştirmiş, çeşitlendirmiş ve aynı zamanda da karmaşıklaştırmıştır. Bu durum bir yandan devlet, şirket, kurum ya da bireylere küresel düzlemde finansa erişimi kolaylaştırırken, diğer yandan da esas itibarıyla bunların geleceğini ipotekli hale dönüştürmektedir. Borca dayalı tüketimin başat olduğu günümüzde neredeyse hiçbir ürün ya da hizmet peşin bedelle alınmamakta, bunun yerine gelecekteki emek ve üretiminin teminatı karşılığı aslında kendi üretim ve birikimi olmayan borç/krediyle elde edilmektedir. Böylece sermaye, "kumarhane kapitalizmi" alarak tanımlanan finansallaşma vasıtasıyla herhangi bir ürün ya da hizmet sunumu riski üstlenmeden doğrudan parayı satarak büyüme ve birikime yönelmiştir.

"Borç, yeni bir iktidar tekniği yaratır. Borçluya uygulanan denetim ve baskı, disiplin toplumlarında olduğu gibi dışarıdan değil, bizzat borçlunun kendisinden gelir."[215] Borçlu konumda olan devlet, şirket, kurum ya da bireyler; alacaklı konumunda olan sermayenin beklenti, algı ve mantığına hapsolarak, bir tür otonom terbiye yöntemiyle içsel disipline tabi olurlar.[216] Bu da devlet, şirket, kurum ya da bireylerin küresel düzlemde sermayenin hegemonyasına teslim olmalarıyla sonuçlanmaktadır.

Yeni iktisat politikalarıyla birlikte sermayenin emek üzerindeki tahakkümünü arttırmak için geliştirilen stratejilerin başında finansal serbestleşme gelmektedir. Altın çağ döneminin sonlarına doğru özellikle gelişmiş ülkelerde yaşanan kâr oranlarındaki düşüş, sermayeyi küresel düzlemde kâr arayışına yöneltmiştir. Bu kapsamda 1970'li yıllarla birlikte tüm dünyayı finansal getiriler için uygun bir alana dönüştürme, yeni iktisat politikalarının başat hedefi olmuştur. Finansal serbestleşme yoluyla devletler, kurumlar, şirketler, hanehalkı ve bireyler küresel düzlemde borçlandırılarak, küresel sermaye birikim rejimine entegre edilmiştir. Böylece 1980'li yıllarla birlikte içinde Türkiye'nin de bulunduğu gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere dünyanın neredeyse tüm ulusal ekonomileri tedrici olarak küresel ekonomiye entegre

[215] Maurizio Lazzarato, **Borçla Yönetmek,** çev. Şule Çiltaş, Otonom Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul, 2015, (Borçla Yönetmek), s. 58.
[216] Lazzarato, Borçla Yönetmek, s. 55.

edilmiştir.[217] Bu eklemlenme sürecinde birçok ulusal devlet içinde ekonomik krizlerin yanı sıra siyasal krizler, iç çatışmalar ya da darbeler gibi olağan dışı süreçler de yaşanmıştır.[218]

Şekil 11, seçilmiş ülkelerin[219] ortalamasına göre kamu, hanehalkı ve özel kesim borç stoklarının GSYİH'ya oranlarının, 1980 sonrası seyrini sunmaktadır. Şekil verilerine göre kamu borç stoğu oranının 1980-2016 yılları arasında %31'den %81 seviyesine yaklaşık 50, hanehalkı borç stoğu oranının 2000-2016 yılları arasında %34'ten %48 seviyesin: e yaklaşık %15 ve özel kesim borç stoğu oranının ise aynı dönem içinde %107'den %156 seviyesine yaklaşık %50 seviyesinde değerlerle yükseldiği görülmektedir.

Şekil 11: Seçilmiş Ülkelerin Ortalamasına Göre Kamu, Hanehalkı ve Özel Kesim Borç Stoklarının GSYİH'ya Oranlarının Gelişimi (% - 1980-2016)

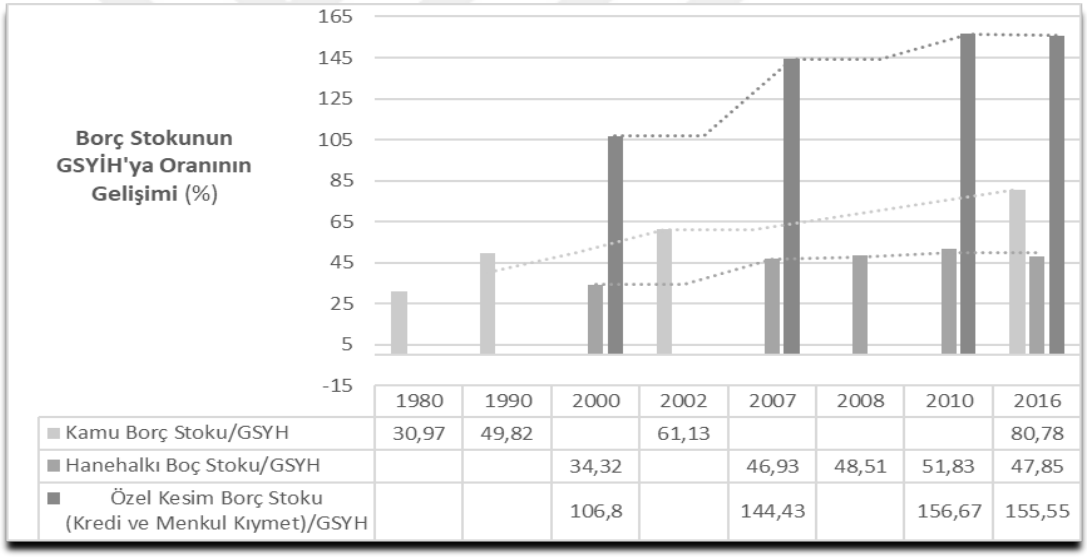

	1980	1990	2000	2002	2007	2008	2010	2016
Kamu Borç Stoku/GSYH	30,97	49,82		61,13				80,78
Hanehalkı Boç Stoku/GSYH			34,32		46,93	48,51	51,83	47,85
Özel Kesim Borç Stoku (Kredi ve Menkul Kıymet)/GSYH			106,8		144,43		156,67	155,55

Kaynak: Çolak, s. 395-397'de kayıtlı "*Tablo 1*", "*Tablo 2*" ve "*Tablo 3*" verilerinden derlenmiştir.

[217] Bedirhanoğlu, s. 375-376.

[218] Ömer Faruk Çolak, "Küreselleşme, Kriz ve Borçlanma: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Analiz", **Çalışma ve Toplum**, Sayı:60 (2019/1), 2019, s. 391-392.

[219] Seçilmiş Ülkeler; Arjantin, Avusturya, Belçika, Brezilya, Kanada, Şili, Çin, Fransa, Almanya, Yunanistan, İzlanda, Hindistan, İrlanda, İtalya, Japonya, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Portekiz, Rusya, G. Afrika, Türkiye, İspanya, İngiltere ve ABD olmak üzere toplam 25 ülkeden, "Kamu Borç Stoku" için 18 ülke, "Hanehalkı Borç Stoku" için 19 ülke ve "Özel Kesim Borç Stoku" için 24 ülkeden oluşmaktadır. Bkz. Çolak, s. 395-397.

Borçlanma, kapitalist birikim rejiminin neoliberalizm adı altında yeni iktisat politikalarıyla şekillendiği 1980'li yıllarla birlikte giderek artan yeni tip sermaye birikim aracı haline dönüşmüştür. Gerçekten de 1980'li yıllarla birlikte, eş zamanlı ancak farklı içeriklerle uygulamaya konulan neoliberal finansal serbestleşme politikaları aracılığıyla sermaye lehine küresel düzlemde elverişli yeniden üretim ortamları oluşturulmuştur. Bu dönemle birlikte karmaşık finansal piyasalar aracılığıyla devletler, şirketler, kurumlar ve bireyler giderek artan oranda borç ilişkisi içine girmiş; bu da küresel düzlemli kapitalist kriz sıklığını önceki dönemlere oranla daha da arttırmıştır.[220]

Bu bağlamda 2008 Finans Krizi, özü itibarıyla bir tür borçlanma krizidir. Zira 2008 finans krizine giden süreçte neoliberal finans-kapital politikalar doğrultusunda eşitsizlikler giderek artış göstermiş, bu artış da hanehalkının satınalma gücünde azalma ve durgunluğa yol açmıştır. Böylece hanehalkının borçlanma eğilimi giderek artmıştır. Eş zamanlı olarak finansal tasarruflardaki yükselen getiri nedeniyle finans kurumlarının krediye ulaşmayı kolaylaştırmaları, borç-kriz-borç döngüsünü daha da belirginleştirmiştir.[221]

Finansal serbestleşme aracılığıyla yaratılan karmaşık borçluluk ilişkileri, yeni iktisat politikalarının temel bileşenidir. Günümüz sermaye birikim yapısında finans alanının rolü, kapitalist tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar artmıştır. Bu dönemde finans, geleneksel sınırlarını aşarak küresel düzlemde kurumsal ve bireysel tüm ekonomik ve toplumsal alana yayılmıştır. Günümüzde finansallaşma ve dolayısıyla da borçluluk ilişkisi, küresel düzlemde sermayenin hareket kabiliyetini, emeğin yapısı ve süreciyle birlikte devletlerin ekonomik ve politik yapısı üzerinde baskı oluşturabilen bir güce sahiptir. Böylece küresel düzlemde ekonomik, sosyal ve siyasal ilişkiler, sermayenin rahatlıkla yönlendirebileceği ve yönetebileceği belirgin bir disipline tabi kılınmıştır.[222]

[220] Pınar Bedirhanoğlu, "Finansallaşma, Yeni Sınıfsal Çelişkiler ve Devletin Dönüşümü", **Çalışma ve Toplum**, Sayı:60 (2019/1), 2019, s. 374.
[221] Piketty, s.316-317.
[222] Bedirhanoğlu, s. 374-375.

2.2. ÜRETİM YAPISI

Sosyal bilimler alanını kapsayan sosyal olgular çok fazla parametreyi barındırırlar. Bu nedenledir ki sosyal alanların herhangi birinde yaşanan değişim ve dönüşüm beraberinde diğer alanlarda da değişim dönüşümlere yol açar. Bu bağlamda üretim ve birikim paradigması ile işgücü piyasasında değişim ve dönüşümün kaynağı salt tarih, siyaset veya ekonomi olmadığı gibi bu alanda yaşanan değişim ve dönüşümler de diğer sosyal alanlara sirayet etmektedir.

Toplumsal olguların özünü daha belirgin şekilde kavrayabilmek için zamansal ve mekânsal bakış açısıyla; olguların tarihsel süreç içindeki evrimlerini gözden kaçırmadan analizini gerektirmektedir. Böylece olguların tarihsel süreç içinde politik ekonomi bağlamda hangi aşamalardan geçerek günümüze ulaştığı ve gelecekte ne yönde ilerleyebileceği hakkında büyük resme ulaşabilir ve izdüşümlerini daha sağlıklı görünür kılabiliriz. Bu bağlamda uzun dönemli tarihsel sürece bağlı olarak işgücü piyasasını incelediğimizde; işgücünün tarihsel olarak hangi aşamalardan geçtiğini, ekonomi-politik sürece bağlı olarak ne yöne evrildiğini, içinde bulunduğu ekonomik ve toplumsal yapının gelişimiyle bir bütün olarak daha belirgin şekilde algılayabiliriz.

2.2.1. Üretim Yapısının Gelişimi ve Dönüşümü

Kapitalist sisteme içkin göstergelerden biri olan üretim yapısı, sistemin döngüsünü görünür kılan temel alandır. Bu bağlamda üretimin genellikle feodal yapı içinde ve ağırlıklı olarak insan gücü ve basit araç ve gereçlerle gerçekleştiği sanayi öncesi dönemde; ihtiyaçtan fazla üretimin belirginleşmediği, üretimin genellikle kendi ihtiyacı için gerçekleştirildiği, dolayısıyla da kâr amacı güdülmeyen üretim yapısı nedeniyle kapitalizmden bahsedilemeyeceğinden, bu dönemde kurumsallaşmış bir işgücünden ve bunun doğal sonucu olarak da işgücü piyasasından bahsedilemez. Ancak sanayi döneminin başlamasıyla, dağınık ve üretenin kendi ihtiyacı için yaptığı üretimin yerini, "fabrika" olarak somutlaşan belirli bir veya birkaç yapı veya mekânda gerçekleşen kitlesel üretim almıştır. Böylece sanayi öncesi dönemde üreten köylü,

basit zanaatçı, serf ya da köleler, yeni tip devasa üretim mekânı olan fabrikaların etrafındaki yeni yaşam alanlarında öbekleşen birer "Proleter"e dönüşmüştür.[223]

Kapitalizm tarihinin özgün koşullarına bağlı olarak değişen ve dönüşen üretim, klasik dönemde asli olarak fabrika olarak somutlaşan ve genellikle aynı yapı veya mekân içinde konuşlandırılmış üretim alanlarında gerçekleşmiştir. Fabrika tipi üretim yapısında, üretimin tüm aşamaları genel olarak aynı yapı veya mekânda gerçekleşmiş, ham maddeden mamul maddeye, oradan da nihai tüketim ürününe dönüştüğü aşamaların tümü hemen hemen aynı bina/alan içinde gerçekleşmiştir.

Sanayi dönemine özgü üretim yapısı içinde fabrikalarda gerçekleşen üretim biçimi de kendi içinde zaman ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak değişimler geçirmiştir. Sanayinin ilk dönemlerinde insan gücünün baskın olduğu, ancak zamanla gerçekleşen teknolojik gelişmelerle birlikte, insan gücünün yerini; giderek buhar, kömür, elektrik gibi muhtelif enerji kaynaklarıyla çalışan makinalara bıraktığı, insanların ise makinaların birer uzantısı olarak görüldüğü ve "bant düzeni", "seri üretim" ya da "fordist üretim" olarak belirginleşen üretim biçimleri olgunlaşmıştır. Ancak söz konusu üretim biçimleri, sanayi döneminde belirginleşen işgücünün yapısal özelliklerinde belirgin dönüşüme yol açmamıştır. 1970'li yıllarla birlikte belirginleşmeye başlayan küreselleşme ve hegemonik yeni iktisadi yaklaşımla birlikte, işgücünün yapısal özelliklerinde belirgin değişim ve dönüşümler yaşanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla, başlangıçta ağırlıklı olarak kendi ihtiyacı için üretimi gerçekleştiren köylü, basit zanaatçı, serf ya da köleler, sanayi döneminde tek bir sınıf olarak belirginleşerek bağdaşık bir yapıyı içeren proletaryayı oluşturmuş, küreselleşmeyle birlikte ise tekrar dağınık vaziyete bürünerek ayrışık yapıya bürünmüştür.

Sanayi Devrimine kadar üretim yapısı bağlamında yapılan genel tarihsel incelemede; 16. yüzyıl ile sanayileşmenin olgunlaştığı 19. yüzyıl arasında üretim yapısı ve buna bağlı olarak gelişen işgücünün genel olarak, *"Ev ya da aile sistemi";*

[223] İşgücü hareketliliği kapsamında işgücünün zanaatkârlıktan işçiliğe geçişi, fabrika kavramı ve fabrika işçiliğinin sosyolojik bağlamda değişim ve dönüşümüne ilişkin detaylı bir çalışma için bkz. Serkan Güzel, **Çalışma Sosyolojisi, Modern İşgücünün Oluşumu,** Literatürk Yayınları, İstanbul, 2008, s. 54-60.

"Lonca sistemi"; "Eve iş verme sistemi" ve *"Fabrika sistemi"* olmak üzere dört temel aşamadan geçtiği anlaşılmaktadır.[224]

Üretim yapısı ve buna bağlı olarak gelişen işgücünün bu aşamalarının her birini kesin bir çizgi ile birbirinden ayırabilmek mümkün değildir. Özellikle geçiş süreçleri olmak üzere, birden fazla aşama aynı zaman içinde aynı veya farklı yerde birlikte var olabilmiştir. Genel hatlarıyla tespit edilebilen bu aşamaların temel özellikleri ise şu şekilde belirginleşmiştir: *i) Ev veya aile içi üretim:* erken orta çağ döneminde geçerli olan bu üretim şeklinde hane halkının kendi ihtiyaç ve kullanımı için aile içinde ve hane halkı tarafından gerçekleştirilen üretim geçerlidir; *ii) Lonca sistemi:* orta çağ döneminde geçerli olan bu üretim şeklinde ise yanında bir veya birkaç kişi çalıştıran bağımsız ustanın, küçük bir pazar için yaptığı üretim şekli geçerlidir. Çırak, kalfa, usta ilişkisinin geçerli olduğu lonca sistemi üretiminde, emeğin kendisi değil, emek ürününün satılması söz konusudur; *iii) Eve iş verme sistemi:* 16-18. yüzyıl arası dönemde (sanayileşme öncesi - sanayileşmeye geçiş aşaması) geçerli olan bu üretim yapısında lonca sisteminde olduğu şekliyle usta ve yardımcılardan oluşan işgücü, giderek genişleyen pazar için üretim yapmaktadır. Bu sistemde ustalar, üretim araçlarına sahip olmakla birlikte, lonca sisteminde olduğu şekliyle bağımsız değildirler. Zira daha geniş pazar için üretim yapan loncalar, üretim için gerekli olan ham maddeleri aracılardan temin etmekte, aynı zamanda da üretilen nihai malı doğrudan tüketiciye satmaktan ziyade tüccarlara vermektedirler. Bu da lonca sisteminde geçerli olan emek ürünün satılmasının, doğrudan emeğin satılmasına dönüşmesidir. Başka bir ifadeyle, bu sistemde emek, ücret karşılığı parça başı üretimi gerçekleştiren bir yapıya bürünmüştür; *iv) Fabrika sistemi:* 19. yüzyıl ve sonrası dönemde (sanayileşme dönemi) geçerli olan bu üretim yapısında ise üretimin fabrika adı verilen devasa merkezlerde gerçekleştiği, insan gücünün yanı sıra makinelerin üretimde etkin olarak kullanıldığı, yaşam alanı olarak ev ile üretim yeri olarak atölye/fabrikanın birbirinden kesin olarak ayrıştığı, emek ve sermayenin de belirgin şekilde ayrıştığı, emeğin ücret karşılığı kiralandığı, emekten ziyade sermayenin önem kazandığı, işçi ve işveren kavramlarının belirginleştiği bir sistemi içermektedir. [225]

---

[224] Leo Huberman, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, çev. Murat Belge, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1995, s. 132.

[225] Huberman, s. 132-133; Meryem Koray, **Sosyal Politika,** İmge Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, 2012, (Sosyal Politika), s. 42-43.

Makina kullanımının yaygınlaşmasıyla ustalığın eskisi kadar önem taşımadığı fabrika sisteminde işçiler, ham madde ve üretim araçları üzerindeki bağımsızlıklarını tamamen yitirmiş; işverenin sıkı denetim ve gözetimi altında ücret karşılığı çalışan birer *meta*[226]'ya dönüşmüştür. Böylece su ve buhar gücünün üretimde kullanılmasıyla başlatılan sanayi dönemi, fabrika sistemiyle somutlaşmıştır.

Sanayileşme dönemi, genel olarak 18. yüzyıldan günümüze kadar olan süreç olarak kabul edilmektedir. Ancak literatürde, bu dönemin kendi içinde belirli alt evrelere ayrıldığı ve her bir alt evrenin üretim yapısı ile bunun doğal sonucu olarak işgücü ve işgücü piyasasının nitelikleri bakımından farklılık gösterdiği de kabul gören diğer bir yaklaşımdır. Bu kapsamda, günümüze kadar süregelen yaklaşık üç asırlık sanayi dönemi; her birinin yeni teknolojik gelişmeleri içeren en az dört aşamalı alt evreleri içerdiği kabul edilmekte, bu alt evreler de I., II., III. ve IV. Sanayi Dönemleri (Sanayi/Endüstri 1.0; Sanayi/Endüstri 2.0; Sanayi/Endüstri 3.0; Sanayi/Endüstri 4.0) olarak adlandırılmaktadır. Sanayi döneminin bölünmüş bu evrelerini kesin tarihlerle belirlemek mümkün olmamakla birlikte, ilk evrenin 18. yüzyılın ikinci yarısında (1750-80) su ve buhar enerjisinin kullanılması ve mekanik üretime geçişle başladığı, 19. yüzyıl ikinci yarısında (1870-90) elektriğin yanı sıra çelik, petrol ve kimyanın kullanılması ve montaj hattı üretimine geçişle sonlandığı kabul edilmektedir. İkinci aşama ise ilk evrenin sonlanmasıyla başlayıp 20. yüzyılın ikinci yarısının ortasında (1970[227]) elektronik ve bilgi teknolojileri alanında yaşanan gelişmeler doğrultusunda otomasyon sistemine geçişle sonlanmıştır. Bu bakımdan sanayi döneminin ilk iki evresi yaklaşık olarak birer asırlık süreyi kapsamaktadır. Üçüncü evre ise ikinci

[226] Nesnelleşmiş emek olarak, emek gücünün bir tür meta olarak alınıp satılması, değeri ve buna ilişkin çelişkiler hakkında detaylı bilgi için bkz. Marx, Kapital-I, s. 169-178, 513-520.

[227] Bazı kaynaklar ikinci aşamanın sonlanmasını Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla (1914) sonlandırmakla birlikte, bu tarihlendirmeye ilişkin belirgin bir bağlantı belirtilmemektedir. Kaldı ki: ikinci evrenin 1914 yılında sonlandığının kabulü halinde 1914 ila 1970 yılları arasının hangi evre içinde değerlendirileceği ise muğlaktır. Bkz. Didem Koca, "Sanayi Devrimlerinin Tarihsel Arka Planı ve İşgücü Becerileri Üzerindeki Yansımaları", **OPUS, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi,** Cilt: 16, Sayı: 31, 2020, s. 4536. Bazı kaynaklar ise "Elektrikle çalışan ilk üretim bandının/montaj hattının bu dönemde ortaya çıkmasını" gerekçe göstererek ikinci evrenin başlangıcını 20. yüzyıl (yüzyıl başlangıcı) olarak belirtmektedir. Bkz. Kamil Çelik ve diğerleri, "4. Endüstri Devrimine Kuramsal Bakış", **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,** Cilt: 5, Sayı: 9, 2018, s. 87; Necati Atalay Davutoğlu ve diğerleri, "İşletme Yönetiminde Sanayi 4.0 Kavramı ile Farkındalık Oluşturularak Etkin Bir Şekilde Değişimi Sağlamak", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,** Yıl: 5, Sayı: 52, 2017, s. 547.

evrenin sonlanmasıyla başlayıp 2010'lu[228] yıllara kadar süren yaklaşık 40 yıllık dönemi kapsamaktadır. Analog sistemlerin yerini dijital sistemlerin aldığı bu evre, programlanabilen ilk akıllı kontrol cihazının (PLC) ortaya çıkmasıyla (1969) başlatılır. Elektronik ve bilişim teknolojilerinin üretimle bütünleştirilmesi olarak tanımlanan bu evrede bilgisayar ve bilgi işlem en önemli faktörlerdir. 2010'lu yıllarla birlikte başlayarak günümüz itibarıyla devam eden internet ve nesnelerin iletişimi, akıllı ağ, akıllı fabrika, bulut uygulaması gibi yeni kavramların başat rol oynadığı son evre ise dördüncü evre olarak adlandırılmaktadır.[229]

Teknolojik değişim ve gelişim bağlamında incelendiğinde; sanayinin birinci evresinde üretimde makineleşmek için su ve buhar gücünün kullanılması, ikinci evresinde seri üretim için elektriğin kullanılması, üçüncü evresinde üretimde otomatikleşme için elektronik ve bilgi teknolojisinin kullanılması ve nihayet dördüncü evresinde ise dijital devrimin gerçekleştirilmesi yoluyla küresel düzlemde üretim ve tüketimin sağlanması aşamalarının gerçekleştiği anlaşılmaktadır.[230]

Sanayi döneminin dört aşamalı bu evreleri, sadece teknolojik değişim ve dönüşümlere bağlı kılınarak ayrıştırılmıştır. Oysa *Tablo 7*'de verili bilgilere göre yapılan incelemede; teknolojik gelişmelere bağlı ayrıştırılan evrelerin, kapitalist sistemin birikim rejimi dönemleriyle tam olarak uyuşmadığı görülmektedir. Gerçekten de sanayi döneminin teknolojik gelişmelere bağlı olarak ayrıştırılan her bir evresi, değişen ve dönüşen üretim yapısı, işgücü piyasası özellikleri ile bölüşüm ve birikim rejimi bağlamında ekonomik ve sosyal ilişkiler yönünden farklılık gösterebilmektedir.

---

[228] Bu tarih kesin değildir. Sanayi 4.0 ya da 4. Endüstri Devrimi, ilk defa Almanya Hannover Fuarı'nda kullanılmıştır. Bkz. Ege Bölgesi Sanayi Odası (EBSO), Araştırma Müdürlüğü, "Sanayi 4.0 Uyum Sağlamayan Kaybedecek", **EBSO Dergisi**, Ekim 2015, s. 7-8; Davutoğlu ve Diğerleri, s. 546.

[229] EBSO, s. 4-7; Koca, s. 4533-4534; Çelik ve diğerleri, s. 87; Davutoğlu ve diğerleri, s. 547-548; İ-SCOOP, "Industry 4.0 and the fourth industrial revolution explained", **Industry 4.0**, https://www.i-scoop.eu/industry-4-0/, (03.11.2021); Karaçay ve Alpkan, s. 349; İbrahim Akben ve İlker İbrahim Avşar, "Endüstri 4.0 ve Karanlık Üretim, Genel Bir Bakış", **Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,** Cilt: 3, Sayı: 1, 2018, s. 27-28; Ela Bulut ve Taner Akçacı, "Endüstri 4.0 ve İnovasyon Göstergeleri Kapsamında Türkiye Analizi", **ASSAM uluslararası Hakemli Dergi,** Sayı: 7, 2017, s. 52-53; Saniye Ümit Fırat ve Oktay Zihni Fırat, "Sanayi 4.0 Devrimi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Kavramlar Küresel Gelişmeler ve Türkiye", **Toprak İşveren Dergisi,** Sayı: 114, 2017, s. 11.

[230] Serpil Çiğdem, "Endüstri 4.0 ve Dijital Emek Platformlarının İnsana Yakışır İş Bağlamında Değerlendirilmesi", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi** Sayı: 77, 2019, s. 161.

Tablo 7: Sanayi Dönemi ve Birikim Rejimi Evreleri (1750-2020)

SANAYİ DÖNEMİ VE BİRİKİM REJİMİ EVRELERİ										
DEĞİŞİM ALANLARI		**BİRİNCİ EVRE**	**İKİNCİ EVRE**				**ÜÇÜNCÜ EVRE**		**DÖRDÜNCÜ EVRE**	
		1750/80 - 1870/90	**1870/90 - 1969/70**				**1969/70 - 2000/10**		**2000/10 - ∞**	
			1870 - 1914	1914 - 1929	1929 - 1945	1945 - 1970	1969/70 - 1980/90	1980/90- 2000/10		
TEKNOLOJİ		Su ve Buhar Enerjisi	Elektrik, Demir, Çelik, Petrol, Kimya				Bilgisayar, Programlama, Elektronik, Robot, Akıllı Kontrol Cihazı (PLC)		İnternet, Neslelerin İletişimi, Akıllı Ağ, Akıllı Fabrika, Bulut	
ÜRETİM	Biçimi	Geçiş ve Değişim Aşaması (Karışık, Dağınık, Pre-Fordist, Mekanik)	Fordist (Montaj Hattı, Seri, Kitlesel)				Fordist/P-Fordist (Kitlesel/Esnek)	Post-Fordist (Esnek)		
	Mekanı	Atölye/Fabrika	Fabrika				Fabrika/Parçalı	Küresel Düzlemde Parçalı		
		Yerel/Ulusal	Yerel/Ulusal				Ulusal/Küresel	Küresel		
	A/T Ekseni	Talep/Arz	Arz				Arz/Talep	Talep (Siparişe Dayalı)		
EMEK YAPISI	İşgücü Yapısı	Oluşma ve Geçiş Aşaması (Ücretli Emek - Bağdaşık İşgücü)	Ücretli Emek - Bağdaşık İşgücü				Bağdaşık/Ayrışık (Çözülme)	Ayrışık İşgücü - Parçalı Ücretli (Eğreti, Enformel, Proje Bazlı Ücret)		
	İstihdam	Enformel (Kurumsallaşmış Yasal Korumalar Gelişmemiş)			Enformel/Formel	Formel	Formel/Enformel	Enformel		
	Sosyal Koruma	Sosyal Yardım (Aile ve Cemiyet içi Nispi Dayanışma)	Sosyal Sigorta (İlk Adımlar)	Sosyal Sigorta (Nispi)	Sosyal Güvenlik (İlk Adımlar)	Sosyal Güvenlik	Sosyal Güvenlik	Sosyal Koruma (İlk Adımlar)	Sosyal Koruma	
BÖLÜŞÜM		Eşitsiz	Yüksek Eşitsiz	Eşitsiz	Nispi Eşit	Eşit	Nispi Eşit/Eşitsiz	Eşitsiz	Yüksek Eşitsiz	
DİĞER ÖZELLİKLER		Emperyalizm	Kolonyal Emperyalizm	1. Dünya savaşı	2. Dünya savaşı	Ulusal Kapitalizm	Küresel Üretim ve Tüketim ile Küresel Düzlemde Sermaye Serbestisi ve Finansallaşma			
		Liberal Kapitalizm		Ekonomik Buhran	Kalkınma İktisadı		Neoliberal Küresel Kapitalizm			
AŞAMALAR		İNŞA VE GEÇİŞ	VAHŞİ KAPİTALİZM	SAVAŞ VE BUHRAN	SAVAŞ VE İNŞA	ALTIN ÇAĞ	ÇÖZÜLME VE GEÇİŞ	KÜRESEL VAHŞİ KAPİTALİZM		
BİRİKİM REJİMİ		**LİBERALİZM**			**SOSYAL REFAH DEVLETİ**		**NEOLİBERALİZM**			

Tablo 7 verilerinin incelenmesinde; teknolojik değişim ve gelişime bağlı olarak evrelendirilen sanayi döneminin birinci ve dördüncü evrelerinin ilgili evrenin birikim rejimi ile genel olarak uyumlu olduğu, ancak ikinci ve üçüncü evrenin mutabık olmadığı görülmektedir. Buna göre ikinci evre kendi içinde en az dört, üçüncü evre ise kendi içinde en az iki döneme ayrılmaktadır. İkinci evrenin ilk iki dönemi liberal birikim rejimiyle belirginleşirken, sonraki iki evresi ise Keynesyen iktisat politikaları doğrultusunda kalkınma iktisadı yaklaşımı kapsamında sosyal refah devleti birikim rejiminin inşası ve uygulaması ile geçmiştir. Bununla birlikte üçüncü evrenin ilk dönemi sosyal refah devleti rejiminin çözülmesi sürecini kapsarken, ikinci dönemi küresel neoliberalizm hegemonik uygulamasını içermektedir. Dolayısıyla, teknolojik değişim ve gelişime bağlı ayrıştırılan birinci ve ikinci evrenin ilk iki döneminin tamamen aynı birikim rejimini içerdiği, bir başka ifadeyle ikinci evrenin ilk yarısının birinci evrenin birikim rejimiyle gerçekleştiği, ancak ikinci yarısından itibaren liberal birikim rejiminden sosyal devlet yaklaşımına geçiş ve uygulamanın yaşandığı, üçüncü evrenin ilk döneminin sosyal devlet rejiminin çözülmesini içerdiği, ikinci dönemin ise tamamen yeni liberal iktisat politikalarıyla şekillendiği anlaşılmaktadır.

19. yüzyılın son çeyreğine kadar süren ve yaklaşık yüzyıllık bir süreci kapsayan sanayileşmenin ilk evresinin öne çıkan özelliği, buhar gücünün üretimde kullanılmasıdır. Bu kapsamda sanayileşme dönemi, üretimde makinaların kullanılmasıyla başlatılabilir. 18. yüzyılın son çeyreğine doğru ilk olarak İngiltere'de başlayan buhar gücünün üretimde kullanılmasının akabinde gemi ve lokomotiflerde de kullanılmasıyla suyolu ve demiryolu taşımacılığı belirginleşmiş, böylece sanayi öncesi dönemde yerel merkezli ham madde tedariği ve pazar sınırları genişlemiştir. Bu durum, sanayi öncesi dönemde insan gücü esasına dayalı üretimin yerine makine gücüyle ikame edilmiş üretim biçiminin gelişmesine ve dolayısıyla da üretimin hacminde büyük genişlemeye, ürünlerin birim maliyetlerinin de düşmesine yol açmıştır. Taşımacılıkta yaşanan genişlemenin de eklenmesiyle, sermayenin büyümesi[231] ve mekânsal bağlamda hareketliliği artmış, böylece sermaye birikimi hızlanmıştır. Bu bağlamda üretimde makinelerin kullanılması, sanayileşmenin

[231] Avrupa genelinde (Fransa, Almanya ve İngiltere) özel sermayenin, ulusal gelirin yüzdesi olarak uzun dönemli evrimi için bkz. Piketty, s. 28'deki *Grafik 1.2*. Buna göre 1910'lu yıllara kadar özel sermayenin toplam değerinin ilgili dönemin milli gelirin 6-7 katına eşit olduğu, 1950'li yıllarda bunun 2-3 kat seviyesine düştüğü, 2010'lu yıllarla birlikte tekrar artışa geçerek 4-6 kat seviyesine ulaştığı anlaşılmaktadır.

başlangıcı olduğu kadar, kapitalizmin genişlemesinin de başlangıcı olarak kabul edilir. Sermaye birikimindeki genişleme, beraberinde *özel sermayeli büyük işletmelerin*[232] de ortaya çıkmasına yol açmıştır. Buna karşılık işgücü yönünden sanayi öncesi dönemde kısmen de olsa geçerli olan üretim araçları üzerindeki mülkiyet ortadan kalkmış, ücretli emeğe dönüşen işgücü giderek sermayeye daha fazla bağımlı hale gelmiştir.[233]

19. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak 20. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadarki yaklaşık yüzyıllık bir sürede geçerli olan sanayi döneminin ikinci evresi; birikim rejimi, işgücü piyasası ve bölüşüm ilişkileri bağlamında kendi içinde dört alt döneme ayrılarak belirginleşmiştir. Alt dönemlerden ilk ikisi Birinci Dünya Savaşı ile 1929 Ekonomik Buhranını içeren yaklaşık yarım asırlık süreyi (1870-1929) kapsayan dönemdir. İkinci evrenin bu ilk iki dönemi, önceki evreyle aynı yöndeki liberal birikim rejimiyle gelişen dönemdir. Sonraki iki evre ise kalkınma iktisadı kapsamında Keynesyen iktisat politikalarının oluştuğu ve uygulandığı sosyal refah devleti dönemini içermektedir. İkinci evrenin son iki dönemini (1929-1970) içeren bu dönemde Ekonomik Buhran ve İkinci Dünya Savaşı sonrası birikim ve bölüşüm ilişkileri emek lehine genişlemiştir. İnsan hakları, sosyal adalet, sosyal barış ve sosyal güvenlik alanında emek lehine yaşanan evrensel yüksek standartlar, ikinci evrenin bu son iki döneminde oluşturulmuş ve uygulanmıştır.

Sanayi döneminin ikinci evresinin belirlenmesinde, birinci evredeki İngiltere etkisi yerine bu defa Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) etkisi rol almıştır. Elektrik başta olmak üzere, demir ve çeliğin sanayide kullanımının yanı sıra telefon, telgraf gibi haberleşme araçlarının kullanıma sokulmasıyla sanayi döneminin ikinci evresine geçilmiştir. Makinaların enerji kullanımında buhar gücünün yerini elektrik ve petrol gibi yeni enerji kaynaklarının alması sanayi döneminin bu ikinci evresinin en önemli parametrelerindendir.[234]

---

[232] İngiltere ve Fransa özelinde, sanayi dönemini de kapsayan uzun dönemli özel sermaye ile kamu sermayesi arasındaki ıraksama ve yakınsamaya ilişkin genel görünüm için bkz. Piketty, s. 135'teki *Grafik 3.5, Grafik 3.6* ve Avrupa geneli için s. 155'teki *Grafik 4.4*. Buna göre milli gelirin yüzdesi olarak özel sermayenin, 1910'lu yıllara kadar %700-800 bandında seyrettiği, 1910'lu yıllarla birlikte düşüşe geçtiği, 1950'li yıllarda %300'ler seviyesine düştüğü, akabinde tekrardan yükselişe geçerek 2010'lu yıllarda %500'ler seviyesini aştığı, buna karşın kamu sermayesinin; genel olarak milli gelir seviyesinde seyir izlediği, ıraksamanın yaşandığı dönemlerde ise milli gelir seviyesinin altına düştüğü anlaşılmaktadır.

[233] Koray, Sosyal Politika, s. 42-44; Koca, s. 4534-4536.

[234] Koca, s. 4536-4537. Ayrıca fordist üretimin gelişimi hakkında bkz. T. Erdut, Yeni Teknolojiler, s. 51.

Sanayi döneminin bu ikinci evresi, yeni tür enerji kaynağı olarak petrolü, stratejik bir kaynak haline dönüştürmüştür. Bu durum, petrolün yanı sıra ham madde ihtiyacını belirginleştirmiş, böylece sanayinin ortaya çıktığı Avrupa menşeili özel sermayeli şirketler aracılığıyla başta Asya ve Afrika olmak üzere dünyanın geri kalmış diğer bölgelerine yönelik kolonyal emperyalizmin gelişmesine yol açmıştır. Bu nedenle sanayi döneminin birinci evresiyle birlikte bu ikinci evresi; başat olarak özel sermaye olmak üzere, sermayenin tarihte hiç olmadığı kadar büyüdüğü[235], buna karşın emeğin payının gerilediği[236] bir dönemi içermektedir. "*Vahşi Kapitalizm*" deyimi esas itibarıyla sanayileşme döneminin ikinci evresinin tasvirini içeren bir deyimdir. Sanayi döneminin bu ikinci evresi, sermaye ile emek arasındaki ayrımı kesin çizgilerle belirginleştirmiş, emeğin sermayeye bağımlılığı kesinleşmiştir. Bu bağlamda, "*emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan işçi sınıfının"* baskın bir sınıf olarak belirginleşmesi de bu devreye tekabül etmektedir. Üretimde fordist üretim tarzına doğru evrilmenin belirginleştiği sanayi döneminin bu ikinci evresinde, ürün miktar ve çeşidi ile ham madde miktar ve çeşidi, ilk evreye oranla daha da genişlemiştir. Fabrikalarda seri üretim tarzının neredeyse tek üretim biçimini aldığı sanayileşmenin bu ikinci evresinde, işgücünün ücretli emek statüsü kalıcılaşmıştır.

20. yüzyılın üçüncü çeyreği içinde başlayarak küresel dönemin zirve yaptığı 2000-2010'lu yıllara kadarki sürede (1970-2010) geçerli olan üçüncü evre ise ikinci evrenin son iki dönemini belirleyen altın çağ döneminde emek lehine oluşan kazanımların çözülmesi ile küresel neoliberal birikim rejimine geçiş ve uygulamasını içeren iki alt dönemi kapsamaktadır. Bilgisayar, programlama, elektronik ve otomasyonun belirginleştirdiği üçüncü evre, fordist üretimin sorgulandığı ve dönüşmeye başladığı ilk alt dönem (1970-1980/1990) ile post-fordist üretimin ve dolayısıyla da esnek üretimin genel üretim biçimi olduğu ikinci alt dönemi (1980-2010) kapsamaktadır. Birikim rejimi olarak yeni liberal iktisat politikalarının yeniden ve bu defa küresel düzlemde belirleyici olduğu bu dönemde finansallaşma ve

[235] Bu dönemde emek-sermaye arasındaki ıraksama için bkz. Piketty, s. 27-28.

[236] İngiltere ve Fransa özelinde, milli gelirin yüzdesi olarak emek ile sermaye bölüşümünün uzun dönemli görünümü için bkz. Piketty, s. 214 ve 215'teki *Grafik 6.1* ve *Grafik 6.2*. Buna göre milli gelirin yüzdesi olarak sermaye gelirinin (kira, kâr, kâr payı, faiz vs.) 1910'lu yıllara kadar %40'lar; emek gelirinin (ücret ve ücret dışı gelirler) ise %60'lar seviyesinde dalgalı seyir izlediği, 1920'li yıllarla birlikte sermaye gelirinin yine dalgalı düşüş yaşayarak 1970'li yıllara kadar %20-30'lar seviyesine kadar gerilediği, emek gelirinin ise aynı dönemde ıraksama yaşayarak %70-80'ler seviyesine kadar yükseliş gösterdiği, bu tarihten sonra tekrar yakınsamanın olduğu anlaşılmaktadır.

sermayenin küresel düzlemde serbestleşmesi belirgin unsurlar olarak görünür olmuştur. Altın çağ döneminde emek lehine oluşturulan tüm kazanımlar üçüncü evrenin ilk döneminde çözülme sürecine dahil edilmiş ve tedrici olarak geriletilmiş, ikinci döneminde ise tamamen ortadan kaldırılmıştır. Böylece üçüncü evrenin ilk döneminde çözülmeye maruz bırakılan altın çağ kazanımları, evrenin ikinci dönemiyle birlikte, hegemonik yeni birikim rejimi doğrultusunda küresel düzlemde tamamen terk edilmiştir.

2000-2010'lu yıllardan başlatılarak günümüze değin süreci kapsayan evre ise dördüncü sanayi evresi olarak belirginleşmektedir. Bu evrenin temel belirleyicisi internet ve buna bağlı olarak bilgi-işlem ve iletişim teknolojisi (BİT) alanında yaşanan gelişim ve değişimdir.[237] Sanayinin dördüncü evresi, akıllı fabrikalar, siber-fiziksel sistemler, otonom robotlar, 3D yazıcılar, nesnelerin interneti, büyük veri, bulut bilişim sistemi, arttırılmış gerçeklik, sistem entegrasyonu ve simülasyon gibi yeni kavram ve uygulamalarla belirginleşmektedir.[238] Milenyum yıllarıyla birlikte 3D yazıcılar, sürücüsüz araçlar, siber-fiziksel sistemler, sensörler, yapay zekâ ve otonom robot gibi ileri teknoloji alanında yaşanan gelişmeler, fiziksel ve sanal dünya arasında bağlantı kurulmasını mümkün kılmış, böylece dijitalleşme ve dijital dönüşüm giderek gündelik yaşamımızda yer almaya başlamıştır.[239]

İçinde bulunduğumuz sanayinin dördüncü evresi, insan gücüne hatta insan yönetim ve yönlendirmesine gerek kalmaksızın makinelerin, otonom şekilde çalışabilmesi, böylece üretimi ve üretim sürecini yönetebilmesi olarak da tanımlanabilir.[240] Bilgisayar, internet ve iletişim teknolojisindeki gelişmelerin günümüzde geldiği aşamayla, kendini yönetebilen üretim süreçlerini içeren akıllı fabrikalar, siber-fiziksel sistemler ve nesnelerin interneti aracılığıyla mümkündür.[241]

"Dördüncü Sanayi Devrimi", "Sanayi 4.0", Endüstri 4.0", "Dijital Dönüşüm", "İnternet+", "Bağlantılı Endüstriler ve Toplum 5.0", "4.0 Değişim", "Akıllı Endüstri",

[237] BİT alanında yaşanan gelişme ve bunun küresel ekonomik yapıya etkisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Richard Boldwin, **Büyük Yakınsama, Bilgi Teknolojisi ve Yeni Küreselleşme**, çev. Kemal Akın, Efil Yayınevi, Ankara, 2021, s. 83 vd.
[238] EBSO, s. 9.
[239] Candan Yeşiltaş ve Okşan Artar, "Ekonomideki Dijital Dönüşüm ve İstihdam Üzerindeki Etkisi", **İstanbul Ticaret Üniversitesi, Working Paper Series**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2021, s. 45.
[240] EBSO, s. 7.
[241] EBSO, s. 9.

"Akıllı Fabrika", "Geleceğin Endüstrisi" gibi kavramlarla adlandırılan[242] sanayinin dördüncü evresi, fiziksel ve sanal dünyanın entegrasyonuna dayalıdır. Nesneler arasında gerçek zamanlı, hızlı ve kesintisiz veri transferi; klasik üretimde insan gücüne dayalı rutin işlerin robotik makinalarla yapılmasına olanak tanımıştır. Bu durum, üretimde insan gücü yerine giderek daha fazla robot/makine gücünün kullanılmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte son dönemlerde yapay zekâ teknolojisinde yaşanan gelişmeler, bir yandan üretim yapısını değiştirirken, diğer yandan da tüketim kalıplarını değiştirip dönüştürmekte, aynı zamanda da küresel düzlemde üretim, tüketim ve ticaretin dönüşmesine yol açmaktadır.[243]

Dijitalleşme ve akıllı sistemler üzerinden ağ entegrasyonunun sağlanmasına dayalı sanayinin son evresinde, akıllı sistemler vasıtasıyla seri üretimden talebe bağlı özelleştirilmiş üretime geçilmesi, kaynakların esnek ve verimli kullanılmasının yanı sıra kalite, hız ve maliyet konularında etkinliğin sağlanması mümkün kılınmıştır. İşletmeler, rekabet kabiliyetlerini sürdürmek ve geliştirmek için işgücü ve teknolojiyi yeniden konumlandırmış, böylece işgücünün yeni ekonomik yapıya uyumlaştırılması çabaları geliştirilmiştir.[244]

Sanayinin dördüncü evresinde küresel neoliberal birikim rejiminin, bilgi-işlem ve iletişim teknolojisi alanında yaşanan bu gelişmelerin etki ve katkısıyla geldiği aşamada, işgücü piyasası giderek daha da karmaşık bir yapıya bürünmektedir. Yapay zekâ, otonom üretim, akıllı fabrika gibi teknolojik alanlardaki gelişmelere bağlı olarak günümüzün üretim ve tüketim kalıpları işgücünün niteliği ve niceliğinde öngörülemez değişim ve dönüşüme yol açmaktadır. Ücretli ve standart emek ilişkisinin giderek silikleştiği, bunun yerine proje bazlı, eğreti, esnek ve enformel istihdam gibi standart dışı çalışma ilişkisinin başat hale geldiği bu dönemde, işgücünün klasik dönemdeki nitel ve nicelik yapısına olan gereksinim giderek azalmaktadır. Bunun yerine daha az sayıda, dijital çağdaki teknolojik gelişmelere uyum sağlayabilen ve sürekli gelişim gösterebilen, yüksek nitelikli ve esnek işgücüne artan gereksinim belirginleşmektedir.

[242] Aysen Tokol, "Dördüncü Sanayi Devrimi, Çalışma Hayatı ve Sendikalar", **Karatahta İş Yazıları Dergisi,** Sayı: 22, 2022, s.34.
[243] Karaçay ve Alpkan, s. 349.
[244] Çiğdem, 167.

2.2.1.1. Fordist Üretim

Fordist üretim tarzı, ilk kez 1900'lü yılların başında Ford otomobil fabrikasında uygulanan, emeğin niteliğine gereksinimin düşük seviyede olduğu montaj hattı üretim biçimidir. İşlem sırasına göre sıralanmış makine ve iş istasyonlarından oluşan üretim süreci, dikey ve katı iş bölümü ve görevlerden oluşmaktadır. Üretim sürecindeki her bir görev; farklı, basit ve tekdüze işlerden oluşan bu üretim tarzında, her bir görevin vasıfsız ya da yarı vasıflı işçi tarafından yapılmasına olanak sağlanarak, nitelikli işgücü gereksinimi bertaraf edilmiştir.[245] Emeğin niteliğinden ziyade niceliğinin öne çıktığı fordist üretim tarzında işçi, montaj hattının bir uzantısı haline gelerek adeta robotlaştırılmıştır.[246]

1970'li yıllara kadar, başka bir deyişle altın çağ döneminin sonuna kadar üretim yapısı fordist üretim tarzıyla gerçekleşmekteydi. Üretimin ağırlıklı olarak fabrika şeklinde organize edilmiş büyük ölçekli üretim yerlerinde gerçekleştiği bir yapıya sahip fordist üretimde ölçek ekonomisi geçerlidir. Bilimsel yönetim olarak adlandırılan bu yöntem, işçi başına üretim, ayrıntılı iş bölümü ve standart mal üretimi esasına göre düzenlenmiştir. Ürünlerin standartlaştırıldığı, zaman-hareket ilkesine göre dizayn edilmiş mekanik bant ya da hat sisteminin geçerli olduğu fordist üretim tarzında; işçi, en küçük ayrıntısına kadar tanımlanmış rutin bir işi sürekli olarak yapması gereken kol gücü (mekanik bandın uzantısı) olarak tasarlanmıştır. Belirgin herhangi bir vasfa gerek duyulmayan bu üretim tarzında işçi, sadece önünde kayan bant üzerinde kendisine detaylı olarak tanımlanmış işi yapmakla görevliydi. İşçiler yönünden genel olarak herhangi bir vasfa ihtiyaç duyulmayan bu sistemde, ağırlıklı olarak işçinin beden gücünden faydalanılmıştır. Kayan bantlardan oluşan makinalarla işçi arasında sabit bir ilişkinin kurulduğu bu üretim sisteminde, standart ve kitlesel üretim gerçekleştirilmekteydi.[247]

Fordist üretimin temel unsuru hareketli montaj hattıdır. Hareketli montaj hattıyla kitlesel standart üretim mümkün kılınmıştır. Böylece üretim sisteminin etkinliği; sürekli, kesintisiz ve standart üretimle sağlanmıştır. Ancak bu üretim

[245] Koca, s. 4538.
[246] Kocabaş, s.? [3].
[247] Yentürk, s. 43-44; Umut Çakmak, "Esnek Üretim Sistemi: İstihdama Etkisi ve Toyota Örneği", **Ekonomik Yaklaşım Dergisi,** Cilt: 15, Sayı: 52-53, 2004, s. 237-238.

tarzında hacimce büyük üretim bantlarının belirli ve standart ürünler için tasarlanmış olması, ürünlerde değişikliğe gidilmesini zorlaştırmıştır. Bu nedenle ürün niteliğinden çok niceliği öncelenen fordist üretim, esnek olmayan standart ve stoklu üretim tarzı olarak belirginleşmiştir.[248]

Fordist üretim yapısında rekabet, ölçek ekonomisi bağlamında seri üretimle çok sayıda aynı malı ucuza üretmek üzerine kurulmuştur. Verimliliğin artışı ise ücretlerin nispeten yüksekliğiyle sağlanmıştır. Altın çağın egemen üretim tarzı olan fordist üretimin başarısı ise standart tüketim kalıpları ile geniş ve istikrarlı pazarların varlığına bağlı kılınmıştır. Daha öncesinde benzeri görülmemiş bir büyüme ve yatırım artışının yaşandığı İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan ekonomik konjonktür, bu başarının sağlanması için büyük miktarda üretilmiş standart malların pazarlanmasına elverişli bir ortam sunmuştur.[249]

Sosyal koruma araçlarının yanı sıra tüketimin teşvik edildiği, tüketici kredilerinin yaygınlaştırıldığı savaş sonrası bu dönemde, tasarruflar azaltılarak tüketim artışı sağlanmıştır. Aynı zamanda devlet harcamaları ve devletin bölüşüm ve yeniden dağıtım mekanizmaları vasıtalarıyla ücretler ve satın alma gücü yükseltilerek, geniş ve istikrarlı pazarlar oluşturulmaya çalışılmıştır. Böylece fordist üretim yapısının sağladığı üretim artışı ile istikrarlı büyük pazarlar ve yüksek talep arasında karşılıklı uyum sağlanmıştır. Bu durum, altın çağın temel bileşeni olan fordist üretim tarzının genişlemesini ve egemen üretim yapısına kavuşmasını sağlamıştır.[250]

Bu bağlamda fordist üretim tarzının bileşenlerini; büyük ölçekli üretim merkezleri (fabrikalar), seri, standart ve stoklu mal üretimi ile ağırlıklı olarak vasıfsız ya da yarı vasıflı ücretli emekten oluşan bağdaşık işgücü yapısı olarak belirleyebiliriz. Fordist üretim tarzının geçerli olduğu altın çağ döneminde işgücü, ölçek ekonomisi üretim biçimiyle uyumlu, tek tip, ulusal düzlemde bağdaşık, standart ve tam süreli iş ilişkisine dayalı formel yapıya sahiptir. Dolayısıyla altın çağ döneminde kitlesel standart üretim, buna bağlı olarak da tam süreli, formel ve standart çalışma ilişkisi geçerlidir. Bir başka ifadeyle, kitlesel standart üretime dayalı üretim süreci,

[248] T. Erdut, Yeni Teknolojiler, s. 42.
[249] Yentürk, s. 44.
[250] Yentürk, s. 44-45; Güler, Birikim ve Düzenleme, s. 32-33.

kurumsallaşmış işçi-işveren ilişkisini geliştirerek emeğin payı olarak ücret ve sosyal hakların gelişmesine yol açmıştır.[251]

Fordist üretim biçiminde işgücü piyasası ve iş ilişkisi üretim tarzıyla paralel şekilde katı kurumsallaşmayı içermektedir. İşe alma, işten çıkarma, işin tanımı, ücretin belirlenmesi, ihbar önelleri gibi konularda kapsamlı ve ayrıntılı hükümler içeren ve genellikle belirsiz süreli olarak düzenlenen iş sözleşmeleri oluşturulmuştur. Böylece üretimin sürekliliğinin sağlanmasının hedeflendiği, işçi devrinin düşük tutulduğu, ağırlıklı mavi yakalılardan oluşan yüksek ücretli işgücü piyasası belirginleşmiştir.[252]

Ölçek ekonomisi, standart ve kitlesel üretimin geçerli olduğu fordist dönemde ortaya çıkan istihdam biçimi; standart iş ilişkisi içinde ücret karşılığı, tek işverene bağlı, tam gün ve belirsiz süreli sözleşmelerle çalışan ücretli emek şeklinde olgunlaşmıştır. İstihdamın hukuksal güvencede bulunduğu bu dönemde, emeğin yasal haklardan faydalandığı, işveren ve devletin de yükümlülük ve sorumluluk yüklendiği standart ve güvenceli istihdam biçimi gelişmiştir. Bu durum zamanla emeğin örgütlülüğünü, toplu iş ilişkilerini ve toplu pazarlık gücünü de geliştirmiştir. Böylece gelişen iş hukuku, toplu pazarlık, sosyal güvenlik çerçevesinde istihdam biçimi giderek güvenceli ve standart hale dönüşmüştür.[253]

2.2.1.2. Post-Fordist Üretim

1970'li yıllarla birlikte, kitlesel üretimin tanımı olan fordist üretimin krize girmesiyle, esnek üretim olarak tanımlanan post-fordist üretim tarzına geçilmiştir. Amerika'da bilgisayar destekli tekniklerin kullanılmasıyla geliştirildikten sonra kapsamlı uygulama örneğiyle Japonya'da Toyota araba üretiminde kullanılan ve post-fordist olarak adlandırılan esnek üretim modeli, altın çağ döneminin ardılı olan küresel dönemin başat üretim tarzı olarak belirginleşmiştir.[254]

Fordist üretim, stoklu ve *arz*'a dayalı üretim biçimidir. Post-fordist üretim ise stoksuz ve talebe dayalı yalın üretim[255] biçimidir. Bu bağlamda post-fordist üretim, talep çeşitliliği, başka bir ifadeyle, esnek talebi karşılamaya yönelik esnek üretim

[251] T. Erdut, Yeni Teknolojiler, s. 43, 52.
[252] T. Erdut, Yeni Teknolojiler, s. 52.
[253] T. Erdut, Yeni Teknolojiler, s. 52.
[254] T. Erdut, Yeni Teknolojiler, s. 44; Koca, s. 4539; Çakmak, s. 243.
[255] "Yalın Üretim" kavramı hakkında detaylı bilgi için bkz. T. Erdut, Yeni Teknolojiler, s. 44-47.

modelidir.[256] Dolayısıyla, günümüzde geçerli olan post-fordist üretim, küresel düzlemde çokuluslu işletmeler aracılığıyla ve giderek sanayi toplumu öncesi zanaat toplumunda geçerli olan siparişe dayalı üretim modelinin günümüze uyarlanış biçimiyle gerçekleşmektedir.[257]

Sanayileşme dönemindeki devasa fabrika ve makinaların yerine küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin öne çıktığı post-fordist dönemde, değişim ve hız önem kazanmıştır. "*Arz*"a bağlı üretimin "*Talep*"e göre üretime dönüştüğü bu dönemde; yalın üretim, stoksuz üretim, tam zamanında üretim, esnek üretim gibi kavramlar içselleştirilmiştir. Post fordist dönem; üretimin temel belirleyicisinin teknoloji olduğu, üretimin, tek bir fabrikada yapıldığı otomasyon sisteminin yerine bölümlere ayrılarak yapıldığı, her bir aşamasının farklı ülke ve/veya coğrafyalarda gerçekleştirildiği, bilgi ve iletişimin daha fazla öneme sahip olduğu bir süreci içermektedir.

Esnek üretim, üçüncü sanayi evresine geçişle başlayan üretim biçimidir. Üçüncü evrenin ilk döneminde çözümleme ve geçiş aşamasına giren kitlesel ve standart üretime dayalı fordist üretim, evrenin ikinci döneminde ise yerini tamamen esnek üretime dayalı post-fordist üretime bırakmıştır. Bu dönem, aynı zamanda yeni iktisat politikalarının küresel düzlemde hegemonik hale geldiği dönemi de kapsamaktadır. Esnek üretim döneminde, kitlesel üretimde geçerli olan hareketli montaj hattının yerini bilgisayar, programlama, elektronik, robot, PLC gibi yeni tip teknolojilerle desteklenen otomasyon sistemleri almıştır. Ölçek ekonomisine dayalı tek tip, standart mal üreten devasa fabrikalar giderek, çeşit ekonomisine dayalı parçalı ve esnek üretim gerçekleştirebilen yeni tip küçük ölçekli ve parçalı üretim merkezlerine dönüşmüştür. Üretimin esnekleşmesi, beraberinde istihdamda da esnekleşmeyi getirmiştir. Teknolojik değişim ve gelişimin de etkisiyle finansallaşma ve küreselleşmenin belirginleşmesi, sermayeyi küresel düzlemde serbestleştirmiş, buna karşın işgücü piyasası ise küresel düzlemde giderek esnekleşmiş ve ayrışık hale gelmiştir.

Çalışma ilişkilerini düzenleyen iş yasalarında esneklik, ücret ve toplu pazarlığın yönteminde esneklik ile işsizlik ve ödenekleri, sosyal güvenlik prim ve ödemeleri gibi ücret dışı sosyal transferleri içeren sosyal hak ve yardımlarda esneklik

[256] T. Erdut, Yeni Teknolojiler, s. 43.
[257] Erdut, Liberal Ekonomi, s. 14-15.

şeklinde işgücü piyasalarında gerçekleştirilen esneklik, aktif ve pasif işgücü politikaları aracılığıyla sağlanmıştır.[258] Bununla birlikte, iş sürelerinin esnekleştirilmesi, işe alma ve çıkarmada yasal güvencenin esnekleştirilmesi gibi işgücü talebini arttırmaya yönelik politikalar ile birlikte mesleki eğitim, hayat boyu eğitim, yaygın eğitim gibi işgücü arzına yönelik aktif işgücü politikaları vasıtasıyla da işgücü piyasasının esnekleştirilmesi gerçekleştirilmiştir.[259]

Günümüz işgücü piyasasındaki esneklik, esnek üretim ve buna uygun olarak oluşturulan üretim organizasyonu sonucu belirginleşmiştir. Küreselleşme ve teknolojik değişim ve gelişimin yanı sıra, ekonomi politik tercihler doğrultusunda olgunlaşan birikim rejimi, sermayenin küresel düzlemde serbestleşmesi ve finansallaşmayla birlikte işgücü piyasası, klasik dönemdeki standart ve güvenceli iş ilişkisine dayalı yapısından uzaklaştırılarak ayrışık hale getirilmiştir.[260]

İkinci sanayi evresinin sonlarına doğru verimliliğin azalması ile birlikte teknolojik değişim ve gelişimle uyumsuz hale gelen kurumsal ve toplumsal yapı, selefi tam ve standart istihdama dayalı toplumsal alandaki ekonomi politik uyumu zayıflatmış ve bölüşüm ilişkisinde, önceki dönemde sağlanan uyum bozulmuştur.[261] Bu, altın çağ döneminde sosyal refah devleti yaklaşımıyla olgunlaşan ekonomi politik anlayışında dönüşümün yaşanmasıdır.

Küreselleşme ve teknolojik değişimle oluşan ekonomi politik dönüşümde rekabet koşullarına uyum sağlanabilmesi için esnek üretim ve bunun doğal sonucu olarak da işgücü piyasalarında esneklik gerçekleşmiştir. Post-fordist dönemde teknolojik değişim ve gelişimle birlikte küresel düzlemde oluşturulan yeni üretim biçimi ve iş organizasyonları, klasik dönemin tam süreli ve standart çalışma biçimlerini giderek silikleştirmiş; bunun yerine kısmi veya esnek süreli çalışma, esnek ücretli çalışma, çağrı üzerine çalışma, tele çalışma, evde çalışma gibi atipik çalışma biçimlerini gelenekselleştirmiştir.[262]

İşgücü piyasasında esnekleşme; bir yandan birden fazla işveren nezdinde çalışma, taşeron işletmede çalışma veya eğreti çalışma gibi atipik/standart dışı istihdam biçimlerini gelenekselleştirirken, diğer yandan da ücret ve çalışma

[258] T. Erdut, Yeni Teknolojiler, s. 55 vd.
[259] T. Erdut, Yeni Teknolojiler, s. 55.
[260] T. Erdut, Yeni Teknolojiler, s. 53.
[261] T. Erdut, Yeni Teknolojiler, s. 54.
[262] Kocabaş, s.? [7].

koşullarının bireyselleşmesine yol açtığından, toplu ve ortak çıkarları savunma konumunda bulunan emek örgütlerinin sayısal olarak azalmasına ve etkinliklerini yitirmesine yol açmaktadır. Öte yandan esneklik, işçinin işverene olan bağımlılığını daha da artırdığından, işverene karşı güç mücadelesine girilmesini sekteye uğratmakta ve örgütlü mücadele içinde bulunmaya çekinceli yaklaşılmasına yol açmaktadır. Günümüzde giderek yaygınlaşan esnek çalışma, toplu pazarlığın yapısını ve şeklini değiştirmekte ve toplu pazarlığın düzeyini klasik dönemde olduğu şekliyle bütünsellikten uzaklaştırarak, işletme ve/veya işyeri düzeyine indirgemektedir.[263]

2.2.2. Yeni Ekonomik Yaklaşımlar

Yeni ekonomik yaklaşımlar, bir yandan teknolojik alanda yaşanan keskin değişim ve gelişmeler sonucu dijital çağ olarak da adlandırılan günümüz ekonomik ve sosyal görünümü; diğer yandan ise ekonomik büyümenin yol açtığı küresel eko-sistemin bozulması ve kaynakların yok olması kapsamında tartışılan, geliştirilen ve giderek uygulamaya konulan çağımıza özgü yaklaşımlardır.

Yeni ekonomik yaklaşımlardan dijital ekonomi ve platform ekonomisi; günümüz dijital çağda bilgi işlem, iletişim, internet, sosyal medya, sanal ticaret gibi dijital teknoloji alanında yaşanan genişleme ve ilerlemenin etkisiyle ekonomik yapıdan sosyal ve siyasal alanlara kolaylıkla ve hızlı şekilde sirayet eden, küreselleşme kavramını da aşarak adeta dünyanın tamamını ekonomik ve sosyal alanda bütünleştiren yeni tür üretim ve tüketim kalıplarına ilişkin yaklaşımlardır. Yeşil ekonomi ve döngüsel ekonomi ise eko-sistemin bozulması ve kaynak kıtlığı nedeniyle sürdürülemez büyümeye çare olarak geliştirilen yaklaşımlardır.

Ekonomik ve sosyal alanda önemli değişim ve dönüşüm özelliği sergileyen yeni ekonomik yaklaşımlar, üretim ve tüketim kalıplarıyla birlikte, işgücü ve işgücü piyasasını da değiştirme ve dönüştürme eğilimi göstermektedir. Bu bağlamda, sanayinin üçüncü evresinde dönüşüme uğrayan işgücünün, çağımızda yeni bir dönüşüme uğraması uzak görünmemektedir. Günümüzde giderek daha da belirginleşen yeni ekonomik yaklaşımların işgücü ve işgücü piyasası üzerine olası etkileri henüz tam olarak belirginleşmemekle birlikte, değişim ve dönüşümün

[263] Kocabaş, s.? [8].

kaçınılmaz olacağı görünmektedir. Bu bağlamda özellikle iş hukuku kapsamında çalışma, iş sözleşmesi, bağımlılık, ücret gibi kavramların tartışmaya açıldığı, yeni kavramlarla birlikte mevcut kavramların yeniden tanımlanması zorunluluğu giderek belirginleşmektedir.

2.2.2.1. Dijital Ekonomi

Dijitalleşme; bilgi, iletişim, internet teknolojisi gibi alanlarda son 20-30 yılda yaşanan gelişmelere bağlı olarak ekonomiden sosyale, neredeyse yaşamımızın hemen her alanına sirayet eden nispeten yeni bir olgudur. Bilgi tabanlı ekonomiyi ifade etmek üzere kullanılan[264] dijital ekonomi; bilişim uygulamalarından e-ticaret uygulamalarına, online mağaza uygulamalarından web tabanlı reklamcılığa kadar geniş bir alanı kapsayan, bilgi işlem, bilişim ve iletişimi içeren ve yeni tür teknolojik ilerlemelerle beslenen ekonomik faaliyet alanlarına ilişkindir.[265]

Dijitalleşme; verilerin toplanması, depolanması, kullanılması veya aktarılmasını kolaylaştırarak, büyük verilerin işlenmesine olanak tanır. Dijital platformların ortaya çıkmasına ve genişlemesine yol açan dijitalleşme, büyük ve karmaşık verileri ekonomik kaynak haline getirerek, ekonominin farklı sektörlerine daha fazla nüfuz etmektedir.[266] Bilgi işlem teknolojisi devrimi olarak da tanımlanan dijitalleşme döneminde karmaşık süreçlerin uzaktan kontrol ve koordinasyonu kolaylaşmış, böylece ulusal düzlemli ekonomik yapılanma biçimleri küresel düzleme kolaylıkla eklemlenmiştir.[267]

Sanayinin dördüncü evresiyle yakından ilişkili olan dijital ekonomi, internetin ortaya çıkması ve yaygınlaşmasıyla birlikte önemli ilerleme ve genişleme göstermiştir. Bu bağlamda günümüzde dijital ekonomi, giderek küresel ekonominin lokomotifi vasfına bürünmüştür. Ekonomik ve sosyal ilerlemenin tetikleyicisi[268] olarak da kabul

---

[264] Oya Gürdal, "Bilgi Ekonomisi ve/veya Yeni Ekonomi'nin Reddettikleri", **Bilgi Dünyası Dergisi**, Sayı: 5(1), 2004, s. 50.

[265] Pelin Mastar Özcan, "Dijital Ekonominin Vergilendirilmesinde Karşılaşılan Sorunlar: BEPS 1 No'lu Eylem Planı Kapsamında Bir Değerlendirme", **Electronic Journal of Vocational Colleges**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2016, s. 74.

[266] ILO, **World Employment and Social Outlook 2021: The role of digital labour platforms in transforming the world of work**, ILO Flagship Report, Geneva, 2021, (Digital Platform), s. 39, 58.

[267] Boldwin, s. 85, 111.

[268] Mastar Özcan, s. 74.

gören dijital ekonomi; nesnelerin interneti, dijital modeller, yazılım alanına ilişkin gelişmeler, yeni otomasyon sistemleri, robotik gelişmeler gibi unsurlarla giderek daha da belirginleşmektedir.[269] İşletmeler, veriler ve cihazlar arasında çevrimiçi bağlantıdan oluşan ekonomik faaliyet alanı olarak tanımlanan[270] dijital ekonomi; yeni tür teknoloji aracılığıyla yaygın, etkin ve hızlı üretim ve tüketimi gerçekleştirebilme kabiliyetine sahiptir.[271]

Dijital çağda mal ve hizmetlere ulaşım, hızlı ve kolay hale gelmiştir. Günümüzde ürün ve hizmetlerin tüketiciye ulaştırılması çok daha hızlı ve kolay gerçekleşmektedir. Bu durum, küresel düzlemde üretim ve tüketimin kolaylaşmasına ve artmasına yol açmaktadır.[272]

Dijitalleşmeyle birlikte otomasyon ve robotlaşma daha da belirginleşmiştir. Sadece basit ve rutin işlerle sınırlı olmayan ve sanayileşmenin ilk dönemlerine kadar uzanan bir süreci içeren otomasyon; makineler, robotlar ve algoritmaların üretimde kullanımının artmasını ifade eder. Günümüzde bilgisayar ve internetin kullanımıyla birlikte, giderek karmaşıklaşan robotik üretime ilişkin yazılım, yapay zekâ, bilişsel hesaplama, büyük veri analizi, nesnelerin interneti gibi yeni tip teknolojik gelişmelere paralel olarak üretimin otomasyonu hızlanmıştır. Bu bağlamda dijital ekonominin, üretim ve hizmetlerin büyük ölçekli otomasyonuna dayandığı belirtilmektedir.[273]

Dijital teknoloji alanında yaşanan ilerleme ve genişlemeler, ekonomik ve ticari faaliyetlerin giderek web tabanlı mağazalar üzerinden yapılabilmesini mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda günümüzde, üretici ve tüketiciler sanal ortamda bir araya gelebilmekte, böylece, mal ve hizmet üretimi veya tüketimi, ürünün tasarımı ya da tanıtımı, talebin alınması, sözleşmenin yapılması, ödeme işlemlerinin

---

[269] Rumana Bukht and Richard Heeks, "Defining, Conceptualising and Measuring the Digital Economy" **Development Informatics Working Paper Series**, Working Paper No: 68, Centre for Development Informatics, 2017, s. 2, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3431732, (27.12.2021).

[270] Doloitte, "What is digital economy?, Unicorns, transformation and the internet of things", Article**,** https://www2.deloitte.com/mt/en/pages/technology/articles/mt-what-is-digital-economy.html, (27.12.2021).

[271] Mehmet Yüce ve Nilay Akbulut, "BEPS Eylemi Kapsamında Dijital Ekonominin Vergilendirilmesine İlişkin Alınan Önlemler", **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 68, 2018, s. 109.

[272] Anıl Gacar, "Paylaşım Ekonomisi Üzerine Yapılan Uluslararası Yayınların Bibliyometrik Analizi", **Dokuz Eylül University Faculty of Economics and Administrative Sciences, İzmir International Congress on Economics and Administrative Sciences, İZCEAS**, (Ed. Kamil Tüğen ve diğerleri), Detay Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 22.

[273] Tijen Erdut, "Dijitalleşme ve İşgücü Piyasası", **Karatahta İş Yazıları Dergisi,** Sayı: 19, 2021, (Dijitalleşme), s. 34.

gerçekleştirilmesi gibi geleneksel ekonomik faaliyetlerin tamamı dijital ortamda hızlı ve güvenli biçimde gerçekleşebilmektedir.[274]

Ekonomik dijitalleşme, iş, işgücü, işgücü piyasası ve istihdam alanında da değişim ve dönüşümlere yol açmaktadır. Yapılan araştırmalar, dijital ekonominin işgücü piyasasına etkisinin belirgin olacağını göstermektedir. Dijital ekonominin; bazı klasik işleri ortadan kaldıracağı, bazılarının yapım biçimini ya da süreçlerini değiştireceği, bunun yanı sıra daha önce olmayan yeni işler de yaratacağı, dolayısıyla ekonomik faaliyetleri büyük oranda etkileyeceği anlaşılmaktadır.[275]

Rutin ve tehlikeli iş ve görevlerin yakın gelecekte tamamen robotlar aracılığıyla yapılacağının öngörüldüğü dijital çağda; eğitim, kariyer, çalışma hayatı gibi alanlar ile bu alanlara ilişkin politikaların da değişim ve dönüşüme uğraması kaçınılmaz görünmektedir. Ücretli çalışmada yaşanacak sayısal azalmanın yanı sıra dijital alanda yetkin işgücüne olan gereksinimin artması, belirli yaşı aşmış kişilerin giderek işgücü piyasasını terk etmesine yol açmaktadır. Bu durum, bir yandan aktif işgücü piyasası ve bu piyasaya ilişkin politikalarda değişim ve dönüşümü gerektirirken, diğer yandan ise pasif işgücü piyasası politikaları kapsamında sosyal korumaya ilişkin düzenleme ve politikalarda da değişim ve dönüşümü tartışmaya açmaktadır.[276]

2.2.2.2. Platform Ekonomisi

Platform ekonomisi, dijitalleşme ve dijital ekonomiyle bağlantılıdır.[277] Dijital ekonomik platformlar ise dijital ortamda oluşturulmuş platformlar aracılığıyla ürün ya da hizmeti sağlayan, başka bir ifadeyle, arz ve talebi birleştiren çevrimiçi ortamlardır. Platform ekonomisi; çevrimiçi serbest pazar yerleri, arama motorları, sosyal medya, yaratıcı içerik ya da uygulama mağazaları, iletişim hizmetleri, ödeme sistemleri gibi

[274] Mustafa Cemil Kara ve Ersan Öz, "Dijital Vergilendirmeye Küresel Bir Bakış", **Vergi Dünyası Dergisi**, Sayı: 424, 2016, s. 31.
[275] World Economic Forum, "The Future of Jobs, Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution", **Global Challenge Insight Report**, 2016, s. 3; Cem Kılıç, "Dijitalleşmenin İşgücü Piyasasına Etkileri", **Kamu-İş Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 4, 2019, s. 17-18; T. Erdut, Dijitalleşme, s. 39-40.
[276] Kılıç, s. 18.
[277] Bkz. Bukht and Heeks, s. 13'te kayıtlı *Şekil 3*.

ekonomik faaliyetlerin yanı sıra konaklama, ulaşım, ev ya da kişisel hizmetler gibi geçici çalışmayı içeren ekonomik faaliyetleri de içermektedir.[278]

Dijital olarak etkinleştirilmiş faaliyetleri kapsayan platform ekonomisi, bu tür ekonomilere yaklaşım bağlamında türetilen çeşitli isimlerle de adlandırılmaktadır.[279] Bu bağlamda, mal ve hizmete ilişkin paylaşımın sağlanması nedeniyle genellikle paylaşım ekonomisi (*sharing economy*) ile ilişkilendirilen platform ekonomisi, geçici nitelikteki ev işleri, ulaşım, konaklama veya yemek siparişi gibi işgücü arz ve talebini birleştiren hizmet sunumuna ilişkin işleri de kapsadığından talebe bağlı (talep üzerine) ekonomi (*on-demand economy*) ya da geçici ekonomi (*gig-economy*) olarak da adlandırılabilmektedir. [280] Bununla birlikte, araç paylaşımı, ev ya da oda paylaşımı gibi ürün veya hizmetlerin paylaşımı nedeniyle paylaşım ekonomisi[281] olarak da tanımlanan ekonomik faaliyet, dijital platformalar aracılığıyla sanal ortamda gerçekleştiğinden platform ekonomisiyle iç içe geçmiş durumdadır. Ancak platform ekonomisi, paylaşım ekonomisini de içeren daha geniş ekonomik alandır.[282]

Dijital platformlar, ürün ya da hizmetin tüketiciye ulaşmasını sağlayan sanal aracılardır. Dijital platformlar aracılığıyla ürün ya da hizmet sunumu, arz ve talebin çevrimiçi olarak eşleştirilmesiyle gerçekleşir. Buna göre arz ve talep, dijital ortamda

---

[278] ILO, Digital Platform, s. 33; OECD, **An Introduction to Online Platforms and Their Role in the Digital Transformation**, OECD, Paris, 2019, s. 20.

[279] Martin Kenney and John Zysman, "The Rise of the Platform Economy", **Issues in Science and Technology**, Cilt: XXXII, Sayı: 3, 2016, https://issues.org/rise-platform-economy-big-data-work/, (29.12.2021).

[280] Emma Bossuyt, "Baskı Altındaki Platform Ekonomisi: Artan Demokratik Mülkiyet Çağrısı", çev. Aylin Çiğdem Köne, **Sosyal Ekonomi,** 27.01.2020, https://sosyalekonomi.org/baski-altindaki-platform-ekonomisi-artan-demokratik-mulkiyet-cagrisi/#_edn2, (28.12.2021). Platform ekonomisinin dijital ekonomi içinde geçici ekonomi, paylaşım ekonomisi gibi kavramlarla iç içe geçmiş biçimi için bkz. Bukht and Heeks, s. 13'te kayıtlı *Şekil 3*. Ayrıca AB ülkelerinde platform çalışması için; "sharing economy", "platform economy", "gig economy", "crowd employment", "on-demand economy", "collaborative economy", crowd sourcing", "peer-to-peer economy (P2P) ve "freelance" gibi alternatifli adlandırmalar da kullanılmaktadır. Eurofound, **Digital Age, Employment and working conditions of selected types of platform work**, Research Report, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2018, s. 10.

[281] "Paylaşım Ekonomisi" kavramı, unsurları ve gelişimi ve literatür taraması hakkında detaylı bilgi için bkz. Yasemin Koçak ve Şevki Ulema, "Paylaşım Ekonomisinde Yasal Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Airbnb Örneği", **Journal of Tourism and Gastronomy Studies**, Cilt: 8, Sayı: 4, 2020, s. 3022; Hakan Kiracı ve Aydın Kayabaşı, "Yeni Nesil Bir Ekonomik Sistemin Ülkemizdeki Potansiyeli: Paylaşım Ekonomisindeki İş Modeli Örneklerinin İrdelenmesi", **Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 4, 2017, s. 77-79.

[282] Florian A. Schmidt, **"**Digital Labour Markets in the Platform Economy, Mapping the Political Challenges of Crowd Work and Gig Work", **A Project by The Friedrich-Ebert-Stiftung, 2015 – 2017**, 2017, https://library.fes.de/pdf-files/wiso/13164.pdf, (28.12.2021). s. 6-7.

oluşturulmuş "ürün/hizmet sunucusu-platform-müşteri" şeklindeki üçlü platform mimarisi[283] üzerinden sağlanır. Üçlü mimaride platformlar, arz ve talep arasında aracı konumundadırlar.[284] Dijital platformların üçlü yapılanma biçiminde; talep eden olarak *müşteri,* aracı olarak *platform* ve arz eden olarak *ürün ya da hizmeti sunan* yer almaktadır.[285]

Dijital ekonomik platformların melez özellikler barındırmaları, açık ve net tasnifini güçleştirmektedir. Genellikle platformlar; sunulan hizmet ve platformda yapılan çalışma biçimine göre "web tabanlı çalışma: *web-based labour*" ve "konum/lokasyon tabanlı çalışma: *location-based labour*" olmak üzere iki ana kategoride tasnif edilmektedir.[286] Web tabanlı platformlar; serbest pazar yeri (*freelance marketplaces*) platformları, mikro görev bazlı kitlesel çalışma (kalabalık çalışma/iş topluluğu[287]) platformları ve yarışmaya dayalı kitle çalışma (*contest-based creative crowd work*) platformları şeklinde üç alt grupta, konum tabanlı platformlar ise yerel bazlı geçici iş ya da hizmetleri kapsadığından geçici ekonomi (*gig economy*) kapsamında değerlendirilmektedir.[288]

Üçlü mimari üzerine kurulu tüm platformlar, arz ve talebi çevrimiçi ortamda eşleştirmektedir. Bu nedenle de talepte bulunan müşteri ile ürün ya da hizmeti sunan aynı platform üzerinde buluşmaktadır. Dolayısıyla, dijital ekonomik platformlar, ekonomik faaliyeti gerçekleştiren bir tür "dijital piyasa" özelliğine sahiptirler.[289]

Platform ekonomisinin gelişimi, işgücü piyasasına ilişkin türlü tartışmalara da yol açmaktadır. Teknolojinin ikame etkisi sonucu artan işsizliğin yanı sıra eksik ve

---

[283] "Üçlü Platform Mimarisi" için bkz. Schmidt, s. 10'da kayıtlı *Şekil 3*.

[284] Schmidt, s. 10; Janine Berg ve diğerleri, **Dijital İşgücü Platformları ve İstihdamın Geleceği: Çevrimiçi Dünyada İyi Çalışmaya Doğru,** çev. Serenay Dıraz, Efil Yayınevi, Ankara, 2020, s. 33.

[285] ILO, "Decent Work in the Platform Economy", Technical Paper submitted to the G7 Employment Working Group, 2018, s. 2, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---ddg_p/documents/publication/wcms_728139.pdf, (06.01.2022).

[286] Schmidt, s. 5-7; ILO, Digital Platform, s. 40'da kayıtlı "*Şekil 1.1*". Ayrıca; *i)* "çevrimiçi emek, kalabalık çalışma, dijital emek ve mikro çalışma" şeklinde çalışma ve emek odaklı, *ii)* "çevrimiçi dış kaynak kullanımı (Online Outsourcing) ve kitle kaynak kullanımı (Crowdsourcing)" şeklinde işveren (emek talebi) odaklı ve *iii)* "gig ekonomisi, dijital platform ekonomisi" şeklinde platform odaklı yaklaşımlar olarak literatürde farklı tasnife tabi tutulabilmektedir. Çiğdem, s. 180-181. Dijital platformların alternatif tasnifi hakkında ayrıca bkz. European Parliamant, **The Social Protection of Workers in the Platform Economy**, s. 32, https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/614184/IPOL_STU(2017)614184_EN.pdf, (01.02.2022).

[287] "İş Topluluğu" kavramı ve gelişimi için bkz. Janine Berg ve diğerleri, s. 24 vd.

[288] Schmidt, s. 5, 7 (*Şekil 2*); Janine Berg ve diğerleri, s. 24 (*Şekil 1.1*).

[289] Schmidt, s. 10; Ayhan Görmüş, "Gig Ekonomisinde İstihdam ve Endüstri İlişkileri: İstihdam Statüsünden Kaynaklanan Zorluklar", **Sosyal Güvenlik Dergisi,** Cilt: 10, Sayı: 2, 2020, s. 229.

esnek istihdamın artışı, platformlarda gerçekleşen yeni tür iş ilişkisi nedeniyle işçi-işveren ilişkisinde yaşanan muğlaklık, bu tartışmaların belirgin olanlarıdır. Öte yandan platformlarda çalışanların yasal güvence ve sosyal korumadan yoksun olarak güvencesiz çalışmaları diğer tartışmalı sorunsal alanı teşkil etmektedir.

Platformlarca doğrudan istihdam edilenler (*iç istihdam - internal employment*) ve katılımı ve/veya çalışmaları platformlar aracılığıyla gerçekleşen istihdam (*dış istihdam - external employment*) olmak üzere, dijital platformlarda belirgin olarak iki tür istihdam biçimi söz konusudur.[290] Dış istihdam biçimi, kendi içinde kalabalık (crowd) çalışma ve talep üzerine çalışma olmak üzere belirgin olarak iki şekilde gerçekleşir.[291] Birincisi, web tabanlı platformlardaki şekliyle kalabalık çalışmayı içeren, genellikle de kısa süreli basit ve rutin görevleri tamamlamaya, ikincisi ise dolaylı dışsal emek kullanımına dayalıdır. Bu bağlamda, ihtiyaç duyulan becerilerin düzeyi ile işin organize ve kontrol edilme biçimine göre farklılık gösteren platform çalışması, genel olarak, geçici yerel emeğe dayalı çalışma ve web tabanlı emek kullanımına dayalı çevrimiçi çalışma olmak üzere iki biçimde gerçekleşmektedir.[292]

Platformlarda çalışma, tek tip ve homojen bir yapı üzerine kurulu değildir.[293] Dijital ekonomik platformlar; yerel iş ve görevlerin yanı sıra web tabanlı iş ve görevleri içeren ekonomik faaliyetleri kapsamamakta ve bu faaliyet alanları giderek çeşitlenmekte ve genişlemektedir. Platformların "*aracı*" konumu; kullanılan emeğin genellikle bağımsız yüklenici, serbest çalışan ya da kendi hesabına çalışan olarak görülmesine yol açmaktadır. Bu nedenle platformlar, emek yönünden dış kaynak kullanımına aracılık etmektedir. Bu durum, emeğin küresel düzlemde kolaylıkla istihdam edilmesine olanak sağlamaktadır.[294] Dolayısıyla dijital platformlar, emeği bağımsız yükleniciler ya da kitle çalışanlarına dönüştürerek, küresel düzlemde dış

[290] ILO, Digital Platform, s. 47.
[291] Çiğdem, s. 177.
[292] European Commission, **Proposal for a Directive Of the European Parliament And Of The Council on improving working conditions in platform work**, COM (2021) 762 final, 2021/0414 (COD) Brussels, 2021, s. 1.
[293] Valerio De Stefano, **The rise of the just-in-time workforce: On-demand work, crowdwork and labour protection in the "gigeconomy**, Conditions of Work and Employment Series No. 71, ILO, Geneva, 2016, s. 3.
[294] Can Kaya, "Eski İş, Yeni Güvencesizlik: Dijital Emek Platformları", **Sendika.Org e-dergi: Dijitalleşen Dünya, Değişmeyen Mücadele**, (Ed. Funda Başaran ve Diyar Saraçoğlu), 2021, s. 23, https://dergi.sendika.org/wp-content/uploads/2021/07/dijital-son2.pdf, (15.01.2022).

emek kaynağına erişimin yenilikçi yollarını sunan yeni tip "aracı" oluşumlar olarak belirmektedir.[295]

Paylaşım yaklaşımının aksine dijital ekonomik platformlar, malların ortak kullanımına değil, mal veya hizmetlerin ticari koordinasyonuna dayalıdır. Dışsal emek kullanımına dayalı platformların iş ve organizasyon biçimi, işletmelere ihtiyaç halinde küresel düzlemde işgücüne kolay ve ucuz erişim imkânı sağlamaktadır. Zira dijital platformların iş ve organizasyon biçimi, esas itibarıyla, anlık olarak işe alınabilen ve gerektiğinde çıkarılabilen, geçici ve kısa süreli emek üzerine kuruludur.[296] Dijital ekonomik platformlar, çalışanlara esnek ve özerk olabilecekleri ancak herhangi bir güvence içermeyen, görev odaklı ve kısa süreli geçici işleri vermektedir. Dolayısıyla dijital platformlar, kendilerine iş veya görev verildikçe kendi adına bağımsız çalışanların emeği üzerine kuruludur.[297]

Esas itibariyle geçici ve esnek iş ilişkisine dayalı olan platform çalışması, atipik çalışmanın bir türü olarak belirginleşmektedir. Dijital ekonomik platformlarda geçerli olan bu tür çalışma biçimi, yeni standart çalışma biçimi olma eğilimindedir. Teknolojik gelişmelerin de desteğiyle bu tür geçici ve esnek iş ilişkilerini bir araya getirmeyi kolaylaştıran dijital platformlar, sermayenin küresel düzlemde esnek işgücüne kalaylıkla erişimine zemin oluşturmaktadır.[298] Bu da sermayenin, ucuz ve geçici emeğe kolayca erişebilmesine olanak tanımaktadır.

2.2.2.3. Yeşil Ekonomi

Küreselleşmeyle birlikte ekonomik büyümenin çevre ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerinin sorgulanmasıyla "sürdürülebilir kalkınma" ve bunun tamamlayıcı kavramı olarak kabul gören "yeşil ekonomi *(green economy)*", dünyanın düştüğü ekonomik, sosyal ve ekolojik krizden çıkış ve gelecekte daha güvenli bir yaşamın sürdürülebilmesi amacıyla ortaya çıkmıştır. Yeşil ekonomi; sürdürülebilir bir yaşam

[295] ILO, Digital Platform, s.106.
[296] Schmidt, s. 3; T. Erdut, Dijitalleşme, s. 46.
[297] Çiğdem, s. 175.
[298] T. Erdut, Dijitalleşme, s. 43.

için büyüme ve kalkınma süreçlerinin ekolojik, ekonomik, sosyal ve siyasal alanda dengeli olarak sürdürülmesini hedefler.[299]

UÇÖ, istihdam odaklı yaklaşımla yeşil ekonomiyi, *"yeşil iş"* bağlamında değerlendirmektedir. Buna göre yeşil iş: *"... geleneksel alternatiften çevresel anlamda daha sürdürülebilir ekonomik faaliyetlerce sürdürülen, aynı zamanda da uygun işin kabul edilmiş standartlarını karşılayan çalışma koşulları sunan işler..."*[300] şeklinde tanımlanmaktadır. UÇÖ yaklaşımına göre standartlarına nazaran çevresel açıdan daha sürdürülebilir olan bir iş, uygun çalışma koşullarını içermedikçe "yeşil iş" olarak kabul edilmez. Buna göre yeşil olduğu halde uygun çalışma koşullarını sağlamayan işler "yeşil iş" kapsamında değerlendirilemezler.[301]

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) ise yeşil ekonomiyi; çevresel riskleri ve ekolojik kıtlıkları azaltırken, refahı ve sosyal eşitliği arttıran bir ekonomi olarak tanımlamaktadır.[302] Buna göre yeşil ekonomi; çevresel riskleri ve ekolojik kıtlıkları azaltan ve çevreyi tahrip etmeden sürdürülebilir kalkınmayı amaçlayan bir ekonomi modelidir.[303] Bu bağlamda yeşil ekonomi, sürdürülebilir kalkınma ve buna bağlı olarak "*Döngüsel Ekonomi*", ekolojik dengenin korunması ve doğal kaynakların gelecek nesillere aktarımı unsurlarıyla belirginleşmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma (sustainable development) kavramı, ilk kez 1980 yılında BM'nin Dünya Koruma Stratejisi[304]'nde; "*sürdürülebilir kalkınma için kaynakların korunması"* mottosuyla kullanılmıştır.[305] Ekolojik yaklaşımla tanımlanan

---

[299] A. Zafer Yalçın, "Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yeşil Ekonomi Düşüncesi ve Mali Politikalar", **Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Cilt: 6, Sayı: 1, 2016, s. 750.

[300] Andrew Jarvis ve diğerleri, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Yeşil İş Potansiyelinin Değerlendirilmesi: Bir Uygulayıcı Kılavuzu,** çev. Banu Barış, Efil Yayınevi, Ankara, 2017, s. 2.

[301] Jarvis ve diğerleri, s. 9-10.

[302] UNEP, **Towards a Green Economy, Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication, A Synthesis for Policy Makers**, UNEP, 2011, s. 1, https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/126GER_synthesis_en.pdf, (23.12.2021).

[303] Ceyda Erden Özsoy, "Yeşil İşler ve İstihdam Olanakları Üzerine Bir Tartışma", **Aksaray Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Cilt: 8, Sayı: 1, 2016, (Yeşil İşler), s. 51; Davuthan Günaydın, "Yeşil İşler ve İşgücü Piyasasına Etkileri", **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 3, 2015, s. 504.

[304] Raporun tam metni için bkz. International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN), World Wildlife Fund (WWF) and United Nations Environment Programme (UNEP), **World Conservation Strategy**, Living Resource Conservation for Sustainable Development, 1980, https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/wcs-004.pdf, (24.12.2021).

[305] Uluslararası Doğal Kaynakları ve Doğayı Koruma Birliği (IUCN), Dünya Yabani Hayat Fonu (WWF) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından hazırlanan Dünya Koruma Stratejisi (The World Conservation Strategy-WCS) Raporu, sürdürülebilir kalkınma için

bu tarife göre; kalkınmanın, "e*kolojik süreçlerin korunması*", "*kaynakların sürdürülebilir kullanımı*" ve "*genetik çeşitliliğin korunması*" olmak üzere üç unsuru bulunmaktadır[306]. Kavram, daha sonra 1987 yılında BM Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayımlanan "Ortak Geleceğimiz" başlıklı raporla genişletilerek yaygın olarak kullanılmıştır. Buna göre sürdürülebilir kalkınma; "*gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılayabilen kalkınma*" olarak tanımlanmıştır.[307]

Sanayi dönemiyle birlikte üretim için ihtiyaç duyulan enerji, genel olarak fosil yakıtlar kullanılarak sağlanmıştır. Fosil yakıt enerjisine bağlı olan mevcut "kahverengi ekonomi[308]" olarak adlandırılan ekonomide, ham madde ihtiyacı ekolojik denge gözetilmeksizin karşılanmıştır. Bu durum, giderek kaynakların azalmasına, kıt kaynakların yok olmasına ve buna bağlı olarak da çevresel sorunların baş göstermesine yol açmıştır. Kaynakların azalması, kıt kaynakların yok olması ile birlikte artan çevre kirliliği sonucunda; gelecek nesillere yönelik olarak sürdürülebilir kalkınma anlayışı çerçevesinde üretim ve paylaşım ilişkilerinin yeniden düzenlenmesine yönelik çalışma ve gayretler günümüzde giderek belirginleşmiştir[309].

Birleşik Krallığının ev sahipliğinde Galasgow'da Ekim-Kasım 2021 tarihlerinde 26 ncısı düzenlenen BM İklim Değişikliği Konferansı (Climate Change Conference of the Parties - COP26[310]) ve önceki iklim değişikliği konferanslarında tartışılan ve alınan kararların yanı sıra AB Konseyi'nin "Avrupa Yeşil Anlaşması (European Green Deal[311])" gibi küresel düzlemde yaşanan sosyal ve siyasal gelişmeler

---

kaynakların korunması (Living Resource Conservation for Sustainable Development) mottosuyla 1980 yılında yayımlanmıştır. Rapor; yaşamı içeren ve sürdüren gezegenin ince örtüsü olarak biyosferi sembolize eden daire içinde küçükten büyüğe ve koyudan açığa doğru sıralı piramit şeklinde birbiriyle kenetlenmiş şekilde örtüşen üç ok ile sembolize edilmiştir. Bu oklar eko-sistemi korumanın üç hedefini sembolize etmektedir. Bu hedefler ise "temel ekolojik süreçlerin ve yaşam destek sistemlerinin bakımı"; "genetik çeşitliliğin korunması" ve "türlerin ve ekosistemlerin sürdürülebilir kullanımı". olarak belirlenmiştir. Bkz. IUCN, WWF and UNEP, s. Kapak ve İç Kapak.

306 Yalçın, s. 752; Recep Bozlağan, "Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı:50, 2005, s. 1017-1018.

307 Yalçın, s. 752.

308 "Kahverengi Ekonomi" kavramı ve bu ekonominin sürdürülebilirliğinin tartışması hakkında bkz. UNEP, s. 1 vd.

309 Günaydın, s. 503-504.

310 COP26 hakkında detaylı bilgi için bkz. UN, **Climate Change Conference UK21**, https://ukcop26.org/, (24.12.2021).

311 "Avrupa Yeşil Anlaşması" ve bu kapsamda "Fit for 55" hedefi hakkında detaylı bilgi için bkz. European Council, **European Green Deal**, https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/, (23.12.2021).

de göstermektedir ki kahverengi ekonominin yerküremize verdiği zararlar artık geri döndürülemez aşamaya gelmiştir. Dolayısıyla vakit kaybedilmeden kahverengi ekonomiden tamamen kopularak, yeşil ekonomiye geçişin sağlanması gerekmektedir.

Yeşil ekonomi, toplumsal refahın ve sosyal eşitliğin arttırılmasına yönelik sosyal içerikli faaliyetlerle birlikte düşük karbon, kaynak verimliliği gibi çevresel riskler ve ekolojik kıtlıkların azaltılmasına yönelik ekonomik faaliyetleri kapsamaktadır. Bu nedenle yeşil ekonomide düşük karbon salınımı, kaynakların etkin kullanımı ve sosyal sorumluluk gibi kavramlar öne çıkmaktadır. Öte yandan yeşil ekonomi; gelir, istihdam ve büyüme dengesini kamu ve özel sektör desteğini de içerecek şekilde karbon emisyonlarının azaltılması, biyolojik çeşitliliğin artırılması, ekosistem hizmetlerinin kaybının önlenmesi hedeflerini içerir.[312]

Yeşil ekonomiye geçiş; fosil kökenli enerjiden beslenen kahverengi ekonomide oluşan işlerin giderek ortadan kalkması ya da dönüşmesi, ancak aynı zamanda da yeni işlerin yaratılması anlamındadır. Ayrıca geçiş sürecinde yeşil ekonomideki işlerde istihdam edilmek üzere işgücünün yeniden eğitilmesi ve vasıflandırılması gerekecektir.[313]

Dolayısıyla yeşil ekonomiye geçişle, sosyal politika ve daha özelinde ise işgücü piyasasına yönelik tartışılan ve tartışılması gereken önemli gri alanlar belirginleşmektedir. Bunlardan biri yeşil ekonominin, yaratacağı sektörel değişim, başka ifadeyle, sektörler arasında ağırlık merkezinin değişimi ve buna bağlı olarak da kahverengi ekonomide geçerli olan eski işlerin yerini alan yeşil işlerin istihdam ve işgücü piyasasına olası etkileridir. Bir diğeri ise mevcut işlerde istihdam edilenlerin yeşil işlere geçişi sorunsalıdır. Özellikle karbon yoğun sektörlerde/işlerde istihdam edilenlerin yeşil ekonomiye geçişte karşılaşacakları olası ekonomik ve sosyal sorunlar söz konusu tartışmanın ana eksenini oluşturmaktadır.

Yeşil ekonomi, rüzgâr ve güneş enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynakları, sanayi ve ulaşımda enerji etkin yapılar, çevresel mal ve hizmet üretimi, sürdürülebilir tarım ve ormancılık, geri dönüşüm ve atık yönetimi ile toplu taşıma gibi oldukça geniş yelpazedeki iş ve sektörleri kapsamaktadır.[314]

---

[312] Günaydın, s. 504; UNEP, s. 1-2.
[313] UNEP, s. 5.
[314] Özsoy, Yeşil İşler, s. 51; Günaydın, s. 507; Ceyda Özsoy, "Yeşil Ekonominin İstihdama Olası Etkileri", **TİSK İşveren Dergisi**, Cilt: 51, Sayı: 3, 2013, s. 87; Ceyda Özsoy, "Yeşil Ekonominin

Yeşil ekonomiye geçişin; *i) Eski İşin Ortadan Kalkması:* Çevreye zararlı üretimlerin tamamen yasaklanması yoluyla bazı işlerin ikame edilmeden ortadan kalkması; *ii) Mevcut İşin Yeniden Yapılanması:* Mevcut işler yeniden tanımlanarak yeşil ekonomiye duyarlı biçime getirilmesi; *iii) İkame İş:* Kahverengi ekonomide geçerli olan fosil kökenli enerjiler yerine güneş ve rüzgar enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş, karayolu yerine demiryolu taşımacılığını önceliklendirme, atıkların geri dönüştürülmesi gibi yeni tip ekonomik faaliyetler sonucu yeni istihdam türlerinin eskilerin yerine ikame edilmesi; *iv)- İlave İş:* Kirletmeyi denetim altında tutabilmeye yönelik cihazların (filtreleme cihazları) kullanılması yoluyla ilave işlerin yaratılması şeklinde dört ana başlık altında istihdam biçimini etkileyeceği öngörülmektedir.[315]

Yeşil ekonomiye geçişin sosyal politika ve daha özelinde işgücü piyasasına yönelik sorunlarından bir diğeri ise mevcut işlerde istihdam edilenlerin yeşil işlere geçişin mümkün olup olamayacağı, geçişin ne şekilde gerçekleşeceği ile sonuçlarının neler olabileceğidir. Bu kapsamda kahverengi ekonomide karbon yoğun sektörlerde/işlerde istihdam edilenlerin yeşil ekonomiye geçişi sorunsalına ilişkin olarak, sosyal taraflardan biri olan sendikalarca "adil geçiş (just transition)" sistemi önerilmektedir. Adil geçiş sistemiyle, karbon yoğun sektörlerde/işlerde çalışanların, yeşil ekonomideki sektör/işlere transferinin; sosyal diyalog yoluyla sosyal içermeyi sağlayacak biçimde gerçekleştirileceği belirtilmektedir.[316]

İklimle mücadelede sendikal bir yaklaşım olarak "adil geçiş"; sürdürülebilir bir topluma doğru değişimi kolaylaştırmak ve yeşil ekonominin herkes için geçim kaynakları ve uygun iş kapsamında değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (International Trade Union Confederation - ITUC)'nun 2010 yılı kongresinde oybirliğiyle kabul edilen "adil geçiş" kavramıyla; çevresel ve sosyal politikaların birbiriyle çelişkili olmadığı, aksine birbirini güçlendirici özelliğinin bulunduğu yaklaşımı vurgulanmıştır. Bu kapsamda adil geçiş kavramı; iklimin korunmasının ekonomik büyüme ve kalkınmadan ziyade, sosyal adaletle

Dinamikleri: Yeşil İşler ve Beceriler", **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar,** Cilt: 48, Sayı: 562, 2011, (Yeşil Dinamikler), s. 20.

[315] Günaydın, s. 510; Özsoy, Yeşil Dinamikler, s. 22.

[316] Berkan Özyer, "Dosya/Adil Geçiş: Hiçbir Çalışanın Geride Kalmaması İçin Adil Geçiş, Ölü Bir Gezegende İş Yoktur", **EKOIQ, Yeşil İş/Yeşil Yaşam Dergisi,** Sayı: 60, 2016, s. 44. https://ekoiq.com/arsiv/ekoiqsayi60.pdf, (25.12.2021).

gerçekleşeceğine, iklim koruma politikaları sonucunda ortaya çıkacak olumsuz etkilerin herkesçe paylaşılmasına odaklanmaktadır.[317]

Adil geçiş hakkı, UÇÖ'nün de benimsediği politikalardandır. Bu kapsamda UÇÖ, Çalışma Konferansının 2013 yılında yapılan 102 nci oturumunda adil bir geçiş için sürdürülebilir kalkınma, insana yakışır iş ve yeşil işler ile ilgili politika çerçevesi ortaya koyan bir dizi kararları kabul etmiştir. UÇÖ'nün 2015 yılında yayımladığı, "Sürdürülebilir Çevresel Ekonomiler ve Toplumlar İçin Adil Geçiş Kılavuzu" ile insana yaraşır iş gündemi kapsamında adil geçişe ilişkin UÇÖ'nün kurumsal yaklaşımı, yeşil ekonomi ve sürdürülebilir kalkınmanın getirebileceği zorluklar ve fırsatlar ile izlenmesi gereken politikalara yönelik birtakım tavsiyeler önerilmiştir.[318] Kılavuzla, çevresel açıdan sürdürülebilir bir ekonomiye herkes için adil bir geçişin iyi yönetilmesi ve herkes için insana yakışır iş, sosyal içerme ve yoksulluğun ortadan kaldırılması hedeflerine katkıda bulunulması gerektiği vurgulanmıştır.[319] UÇÖ'nün bu yaklaşımı, BM'ce de İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kapsamında benimsenerek vurgulanmaktadır.[320]

2.2.2.4. Döngüsel Ekonomi

Döngüsel ekonomi *(circular economy)*; ürünlerin, bileşenlerin ve materyallerin ekonomik kullanımını ve değerlerinin muhafaza edilmesini amaçlayan onarıcı (restoratif) bir modeldir. Böylece, üretimde yeni malzeme ve enerji girdi ihtiyacı minimize edilerek, kaynak, emisyon ve atıklara bağlı çevresel baskıların azaltılması hedeflenir. Bu durum, doğal kaynakların yaşam döngüsü boyunca verimli ve sürdürülebilir biçimde kullanımını ve çevresel baskıların azaltılmasını sağlar.[321]

---

[317] Özyer, s. 44.

[318] ILO, **Guidelines for a just transition towards environmentally sustainable economies and societies for all,** 2015, (Just Transition), s. 3-4. Kılavuzun tam metni için bkz. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/documents/publication/wcms_432859.pdf , (25.12.2021).

[319] ILO, Just Transition, s. 4.

[320] United Nations Framework Convention on Climate Change, (UNFCCC), **Just Transition of the Workforce, and the Creation of Decent Work and Quality Jobs**, Technical paper, s. 19, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/Just%20transition.pdf, (25.12.2021).

[321] European Environment Agency (EEA), **Circular economy in Europe, Developing the knowledge base,** EEA Report, No:2/2016, Luxembourg, 2016, s. 9.

"*Büyümeyi kaynak tüketiminden ayırmak"*[322] anlamında da kullanılan döngüsel ekonomi, atık oluşumunu minimize etmek için kaynak kullanımı sonrasında ürün döngüsüne geri dönerek, ürün döngüsünü mümkün olan en uzun sürece muhafaza etmek olarak tanımlanabilir.[323]

Kaynak, ham madde ve ürün değerlerinin mümkün olduğunca az kaybolduğu, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanıldığı dairesel[324] bir sistemi kapsayan döngüsel ekonomi, 3-R yaklaşımı olarak adlandırılan; *i) Reduce (Azaltma):* ham madde ve kaynak kullanımının azatlımı, *ii) Reuse (Yeniden Kullanım):* ürün ve bileşenlerin yeniden kullanımı, *iii) Recycle (Geri dönüşüm):* ham madde ve kaynakların geri dönüşümü şeklinde üç unsuru barındırır.[325]

Mevcut doğrusal (lineer) ekonomi modeli, doğal kaynakların bol ve çekincesiz tüketilebilecek kadar ucuz ve kolay erişilebilir olduğu varsayımına dayanır. Ancak kaynakların yeterli olmaması nedeniyle bu durumun sürdürülemez olduğu giderek daha da belirginleşmektedir. Bu bağlamda döngüsel ekonomi, günümüze kadar ağırlıklı olarak uygulanan klasik "al-yap-kullan-at" döngüsündeki doğrusal üretim ve tüketime dayalı ekonomik modelin temel bir alternatifini temsil etmektedir. Dolayısıyla sürdürülebilirlik açısından önemli bir araç olarak değerlendirilen döngüsel ekonomi, bütünsel bir süreci içeren, kaynakların verimli ve yeniden kullanımının mümkün olduğu ekonomik bir model olarak değerlendirilir.[326]

Döngüsel ekonomi, yeşil ekonomi yaklaşımıyla doğrudan bağlantılıdır. Yeşil ekonomi; kaynakların azalması, ekolojik denge ve çevresel riskler nedeniyle klasik kahverengi ekonomiden kaynaklı sorunların bertaraf edilmesi amacıyla geliştirilen bir yaklaşımdır. Temel amacı ekonomik refah ve çevre kalitesi olan döngüsel ekonominin

---

322 BASF, **Circular Economy at BASF** https://www.basf.com/global/en/who-we-are/sustainability/we-drive-sustainable-solutions/circular-economy.html, (26.12.2021); Veysel Yılmaz, "Sürdürülebilir Kalkınma ve Döngüsel Ekonominin Bibliyometriği", **Enderun Dergisi**, Cilt: 3, Sayı:2, 2019, s. 63.

323 Türkiye Döngüsel Ekonomi Platformu, https://donguselekonomiplatformu.com/knowledge-hub/article_1-what-is-the-definition-of-a-circular-economy_11.html?page=5#articlePageTitle, (25.12.2021).

324 Döngüsel ekonomiye ilişkin dairesel döngünün şematize edilmiş hali için bkz. EEA, s. 10.

325 Het Groene Brein, "What is the definition of a circular economy?", **Circular Economy,** https://kenniskaarten.hetgroenebrein.nl/en/knowledge-map-circular-economy/what-is-the-definition-a-circular-economy/, (25.12.2021); Yılmaz, s. 63.

326 EEA, s. 9; Evren Sapmaz Veral, "Döngüsel Ekonomi: Engeller, Stratejiler ve İş Modelleri", **Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi**, Cilt: 8, Sayı:1, 2021, s. 7-8; Şenay Balbay ve diğerleri, "Dünya'da ve Türkiye'de "Döngüsel Ekonomi / Endüstriyel Sürdürülebilirlik" Yaklaşımı", **Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi**, Sayı: 27, 2021, s. 558.

ise sosyal eşitlik ve gelecek kuşaklar üzerinde etkisi bulunduğundan, sürdürülebilir kalkınmayla da bağlantısı bulunmaktadır.[327] Bu bağlamda, kaynakların daha az tüketildiği, üretimde çevresel etken ve ekolojik dengenin dikkate alındığı ekonomik modeli ihtiva eden yeşil ekonomi, döngüsel ekonomi yaklaşımının amacıdır. Dolayısıyla yeşil ekonomi amaç; döngüsel ekonomi ise bu amaca ulaşmak için geliştirilen araç olarak değerlendirilebilir.

Döngüsel ekonomi modeline geçişin bir yandan yeni iş imkanlarının ortaya çıkmasını sağlayacağı diğer yandan ise klasik iş ve iş modellerinde değişiklere yol açacağı kabul edilmektedir.[328] Mevcut iş ve iş modellerinin değişmesi, yeni iş ve iş modellerin ortaya çıkması, istihdamda değişim ve dönüşümlere; bunun doğal sonucu olarak da işgücü piyasasında değişim ve dönüşümlere yol açması kaçınılmazdır.

Döngüsel ekonomi modeline geçişin yeni iş imkanlarının ortaya çıkmasını sağlayacağı belirtilmektedir.[329] Avrupa'da yapılan etki değerlendirmesine göre sadece geri dönüşüm ve bu bağlamda daha az atık depolama yoluyla 2030 yılına kadar 200 bin seviyesine yakın doğrudan yeni işin yaratılabileceği hesaplanmıştır. Bununla birlikte döngüsel ekonomide ürünleri hizmetlerle değiştirmenin, aynı zamanda eğitimli insanlara iş sağlayabileceği öngörülmektedir. Bu kapsamda yapılan bir çalışmaya göre döngüsel ekonominin uygulanmasıyla Lüksemburg'un inşaat, otomotiv, imalat, finans, lojistik araştırma ve geliştirme ile idari sektörlerinde 2030 yılına kadar çoğunlukla mavi yakalı işçiler için 2.200 yeni işin yaratılabileceğini tahmin edilmektedir. İngiltere için yapılan bir çalışmaya göre ise tamamen döngüsel değer zincirlerinin geliştirilmesi halinde sadece Birleşik Krallık için 500 bin seviyesinde yeni işin oluşacağı tahmin edilmiştir. Aynı çalışmada örneğin yeniden kullanım veya geri dönüşüm için ürün ve malzemelerin hazırlanması ve sınıflandırılması gibi emek yoğun stratejilerin esas olarak düşük vasıflı emeğe yönelik işler sağlayabileceği, buna karşın kapalı döngü geri dönüşüm ve yeniden imalatta orta vasıflı işlerin ve biyolojik arıtmada yüksek vasıflı işlerin yaratılması öngörülmüştür.[330]

Döngüsel ekonominin, klasik iş ve iş modellerini değiştireceği, yeni iş ve istihdam biçimleri yaratacağı; başka bir ifadeyle, bir yandan mevcut iş ve iş modelleri

[327] Yılmaz, s. 61.
[328] EEA, s. 13-14; Sapmaz Veral, s. 13-15.
[329] EEA, s. 13-14; Sapmaz Veral, s. 13-15; Şenay Balbay ve diğerleri
, s. 567.
[330] EEA, s. 14.

değişirken bir yandan da yeni işlerin belirginleşeceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla döngüsel ekonominin, yeşil ekonomiye geçişin yaratacağı etkiler gibi işgücü ve piyasası özelinde istihdam biçimlerini dönüştüreceği, bu değişim ve dönüşümün, tıpkı yeşil ekonomiye geçişin etkileri gibi; bazı eski işlerin kaybolması, mevcut işlerin yeniden tanımlanması, eski işler yerine ikame işlerin ve mevcut işler harici ilave işlerin yaratılması şeklinde gerçekleşeceği anlaşılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DÖNÜŞÜMÜN BİÇİMİ

3.1. İŞGÜCÜ PİYASASI

İşgücü, üretimin dinamik ve kırılgan faktörüdür. Kapitalist üretim ve birikim sisteminde gerek birikim rejimi değişiminden gerekse teknolojik gelişmelerden kaynaklı yaşanan her türlü değişim ve dönüşüm, işgücünü ve dolayısıyla da işgücü piyasasını doğrudan etkilemektedir.

İşgücü ve işgücü piyasası, esas itibarıyla sanayileşmenin başlamasıyla belirginleşen olgulardır. Sanayileşmeyle birlikte üretim yapısında yaşanan genişleme ve değişim, ücretli emek olarak işgücünü belirginleştirmiş; bunun sonucu olarak da işgücü piyasası oluşmuştur.[331]

İşgücü, tarım toplumu döneminde köle, serf ve zanaatkârlardan oluşmaktaydı. Bu toplum, kısıtlı ve toprağa dayılı üretimin olduğu, aile içi çalışmalarla gerçekleşen, basit araç ve gereçlerin kullanıldığı bir çalışma biçimini içerirdi.[332] Bu dönemde "çalışma" geçimi sağlamanın bir aracı olarak öne çıkmaktadır.[333] Ülkeler ve bölgeler arasında farklılıklar göstermekle birlikte bu dönemde, genellikle kölelik, kast ve zümre gibi tabakalaşmanın belirgin olduğu ve ağırlıklı olarak feodal sistemin egemen olduğu bir toplumsal yapı söz konusu olmuştur.

On beşinci yüzyıldan itibaren başlayan ve ilk küreselleşme[334] dönemi olarak değerlendirilebilecek olan coğrafi keşiflerle birlikte, başta merkantilizm olmak üzere, insanlığın piyasa toplumuna dönüşümünün başlangıcı belirlenmiş; 18. yüzyılda ise su ve buhar gücüyle çalışan makinalarının icadı ve üretimde kullanılmasıyla birlikte "sanayi devrimi" başlamıştır.[335]

---

[331] Koray, Sosyal Politika, s. 42-43. İşgücü piyasasının tarihsel süreci içinde yaşanan değişim ve dönüşümlerin genel görünümü hakkında bkz. Piketty, s. 1-16; Gülten Kazgan, **Liberalizmden Neoliberalizme, Neoliberalizmin Getirisi ve Götürüsü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016, (Neoliberalizm), s. 13-34; Yeldan, İktisadi Büyüme, s. 3-28.

[332] Huberman, s. 66-67, 132.

[333] Güzel, s. 21.

[334] Yeldan, ilk küreselleşme dönemini; sanayi devriminin teknolojik gelişmelerine bağlı olarak 1870-1914 yılları olarak belirtmektedir: Yeldan, Küreselleşme, s. 14-15.

[335] Huberman, s. 193-196; Koray, Sosyal Politika, s. 42.

Sanayileşme dönemi; üretimin fabrika olarak kavramlaştırılan büyük üretim merkezlerinde gerçekleştiği, makineleşmenin etkin olduğu, ihtiyaçtan fazla üretimin gerçekleştiği bir dönemi içermekteydi. Sanayileşmeyle birlikte, coğrafi olarak dağınık ortamlarda yaşayan insanlar, fabrikaların etrafında yaşamaya başlamışlardır.[336] Böylece kentleşme ve kent kültürü yaygınlaşmış, seri üretim, ticaret, taşımacılık, pazarlama gibi kavramlar belirginleşmiştir.

Sanayileşme, çok boyutlu toplumsal değişim ve dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Gerçekten de sanayileşme ile birlikte toplumsal yapıda önemli dönüşümler yaşanmaya başlanmış, sanayi öncesi katı toplumsal yapı çözülmeye başlamış, din, ahlak ve diğer toplumsal değerler önce sorgulanmış, akabinde de değişim ve dönüşüme uğramıştır.[337] Bu dönemde, daha öncesinde olmayan sınıflar belirginleşmeye başlamış toplumsal tabakalaşmalar sınıflar aracılığıyla yeni boyuta evrilmiştir. Sanayi öncesi dönemde mevcut toplumsal tabakalaşmalar arasındaki geçişgensizlik, nispeten yumuşamakla birlikte, modern dönem olarak adlandırılan sanayi döneminde ise sınıflar arasında belirginleşerek süregelmiştir. Bu dönemde ayrıca ham madde ihtiyacı nedeniyle batı dışındaki ülkelere yönelik arayışlar sonucunda sömürgecilik olgusu belirginleşmiştir. Bu arayış, bir yandan dünya savaşlarının patlamasına vesile olurken bir yandan da doğu ve batı toplumları arasında çeşitli olumlu ya da olumsuz ilişki ve etkileşimlerin gelişmesine yol açmıştır. Nihayetinde de uluslararası kurum, kuruluş, norm ve değerlerin oluşmasına vesile olmuştur. Bu bağlamda sanayileşme dönemini küresel dönemin hazırlayıcısı olarak değerlendirebiliriz.

Sanayi döneminde fabrikalar etrafına öbekleşen insanların tek gelir kaynağı kendi emekleriydi. Emeklerinden başka satacak bir şeyi olmayan bu sınıf, endüstrileşmeyle ortaya çıkan "işçi" sınıfıdır. Diğer taraftan sanayileşmeyle birlikte, tarım toplumunda imtiyazlı tabaka olan aristokrasinin yerini "burjuva" olarak adlandırılan kent soyluları almıştır. Sermaye birikimi için kazanç hırsının meşru görüldüğü, rasyonel ve kendi çıkarını ön plana alan iş adamı tipinin belirginleştiği, fabrikaların düzenli ve disiplinli işgücüne ihtiyaç duyduğu bu dönemde, zaman ve iş disiplini öne çıkmıştır.[338] Sanayi döneminde ayrıca geniş aile biçimi yıkılmaya yüz

[336] Fabrika işçiliğinin sosyolojik incelemesi için bkz. Güzel, s. 57-60.
[337] Koray Sosyal Politika, s. 43-44.
[338] Fabrikalaşma döneminde disiplinli ve dakik çalışma biçimi hakkında bkz. Güzel, s. 59.

tutmuş, bireysel çıkar ve kişisel hırslar öne çıkmıştır. Dolayısıyla sanayi dönemiyle birlikte, öncesinde mevcut olan tüm toplumsal değerler adeta yerle yeksan olmuştur.

Sanayi döneminde, gelişen sermaye sınıfına karşılık işçi sınıfı oluşmuş, bunun doğal sonucu olarak da işçi-işveren ilişkileri belirginleşmiştir. Bununla birlikte işçi sınıfına karşı görece daha güçlü konumda olan sermaye sınıfına karşılık işçilerin bir araya gelmesiyle gelişen sendika, sanayileşme döneminin önemli parametrelerindendir. İşçi işveren ilişkisi ve mücadelesinin etki ve sonucu olarak da devletin müdahalesinin gerekliliği düşüncesi belirginleşerek; sosyal devlet anlayışı, sosyal devlet politikaları ve sosyal güvenlik sistemleri gelişmiştir.

Sanayileşmenin ilk dönemleri, çalışanlar aleyhine oldukça kötü şartları[339] barındıran, âdeta bir tür modern köleliğin hüküm sürdüğü, işçilerin üretimde sadece bir girdi ya da maliyet olarak görüldüğü dönemdir. Bu dönemde işçiler adeta metalaştırılmış[340], dev makinaların birer uzantısı olarak değerlendirilmiştir. Ancak sanayileşmenin son dönmelerinde, işçinin bir meta olarak görülemeyeceği, verimliliğinin, çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesiyle arttırılabileceği yaklaşımları gelişmeye[341] başlamıştır. Bu bağlamda özellikle 1900'lü yıllardan itibaren sosyal devlet anlayışı güçlenmeye başlamış, nihayetinde de iki Dünya Savaşı sonrasında "Kapitalizmin Altın Çağı (*Trente Glorieuses*)[342]" olarak adlandırılan 1945-1975'li yıllar "sosyal devlet", "refah devleti" anlayışıyla yaşanmıştır.

Kapitalizmin altın çağı olarak da bilinen refah devleti, birey ya da sınıflar arasında bölüşümü düzenlemek için devletin üretim ve bölüşüm süreçlerine müdahale ettiği ekonomik model olarak tanımlanmaktadır.[343] Refah devleti ya da sosyal refah rejimi; toplumsal yeniden üretim için kamu sosyal harcamaları, vergileme politikaları ile çalışma ilişkileri dâhil sosyal yaşama dair tüm kurum ve düzenlemeleri kapsamaktadır.[344]

---

[339] Gerry Rodgers ve diğerleri, **Uluslararası Çalışma Örgütü ve Sosyal Adalet Arayışı, 1919-2009,** çev. Beyza Selçuk, (çev. Ed. Ömer Faruk Çolak), Efil Yayınevi, Ankara, 2014, s. 77; Kazgan, Neoliberalizm, s. 41; Koray Sosyal Politika, s. 46-47.

[340] Emek gücünün metalaştırılması hakkında bkz. Marx, Kapital-I, s. 169-170; Güzel, s. 53.

[341] "UÇÖ'nün kuruluş gerekçelerinden biri de sanayi döneminin ilk dönemlerinde işçilerin karşı karşıya kaldıkları korkunç çalışma koşullarının iyileştirilmesi ihtiyacıdır." Bkz. Rodgers ve diğerleri, s. 77.

[342] Piketty, s. 78.

[343] Birsen Nacar, "Refah Devleti Mit mi Gerçek mi?, Türkiye Genel Bütçe Harcamaları Örneği (2006 – 2020)" **İktisat ve Toplum Dergisi,** Sayı: 131, 2021, s. 108.

[344] Nacar, s. 108-109.

Refah devleti döneminde ülkeler veya bölgeler bağlamında farklılıklar görülmekle birlikte, tüm dünyada görece müdahaleci devlet anlayışının hâkim olduğu, devletin sadece düzenleme ya da denetlemeyle sınırlı kalmadığı, piyasalara müdahale eden, emek ile sermaye ilişkisinde dengeleyici unsur olarak üçlü sacayağından biri konumunda bulunan, böylece emeği, sermayenin hegemonyası karşısında koruyan devlet anlayışının egemen olduğu yönünde genel kabul görmüş mutabakattan söz edilebilir.

Sosyal refah devleti döneminin üretim ve birikim sistemi olarak belirginleşen fordist birikimin krize girdiği 1970'li yıllarla birlikte, refah devleti yaklaşımı tartışmaya açılarak tekrar liberal politikalara dönülmesi[345] gerekliliği salık verilmiştir. Böylece 1970'li yıllarla birlikte, "Piyasanın, etkili bir nispi temsil sistemi olduğu, rolünün ise uzlaşma olmadan ittifak kurulmasını mümkün kılması olduğu"[346] yönündeki *laissez-faire* yaklaşımına dönüş yapılmıştır.[347]

Yeni liberal iktisat politikalarının belirlediği küresel dönemde teknolojik gelişmelerin de katkısıyla, değer zincirlerinde yaşanan değişim ve dönüşümlerle, kitlesel üretimin gerçekleştiği fabrikanın yerini, çokuluslu değer zincirlerinin içerdiği taşeron işletmeleri almış, buna paralel olarak işgücü ve işgücü piyasaları da yeni sermaye birikim anlayışı doğrultusunda esnek ve eğreti yapıya büründürülmüştür. 1990'lı yıllarla birlikte ise teknolojik alanda yaşanan değişim ve gelişim, üretim yapısını klasik dönemdeki fordist yapıdan tamamen koparark, klasik dönemdeki işgücü ve işgücü piyasalarının yapısını bir daha geri dönmemek üzere dönüştürmüştür.

Yeni liberal iktisat politikaları doğrultusunda gelişen küresel ekonomideki yapısal dönüşüm, ülkelerin işgücü piyasalarını da etkilemektedir. Dönüşümün etkisi; işgücü piyasalarının yapısal özelliklerine ve işgücü piyasasına yapılan devlet müdahalelerinin yerindeliğine göre değişiklik gösterebilmektedir.[348] Bu bağlamda

---

[345] Kazgan'a göre neoliberalizmi, liberalizmden ayıran temel fark: altın para sisteminden kâğıt para olarak dolara geçilmesi ve sistemin patronluğun İngiltere'den ABD'ye geçmesidir. Bu bağlamda esas fark, sermaye hareketliliğinin serbestliğindedir. Değişmeyen ise liberal felsefedir. Kazgan, Neoliberalizm, s. 23-24.

[346] Milton Friedman, **Kapitalizm ve Özgürlük**, çev. Doğan Erbek ve Nilgün Himmetoğlu, Eksi Kitaplar, 5. Baskı, Ankara, 2018, s. 56.

[347] Kazgan, Küreselleşme, s. 23-24; İlhan Eroğlu ve Fatih Yeter, "Neoliberal Politik Düşünce Ekseninde Yeni Para Politikası Arayışları", **Sosyal Bilimler Metinleri,** Cilt: 2017, Sayı**:** 1, 2017, s. 62.

[348] Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB**), Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023), Eylem Planları (2014-2013),** 2014, s. 1.

işgücü piyasalarının esnekleştirilmesine yönelik politikaların gerekçesi, genel olarak küresel ekonomideki yapısal dönüşüm olarak gösterilmektedir.[349]

Değişen istihdam politikaları neticesinde işgücü yapısı üzerinde temel değişimler yaşanmıştır. Bunlar genel olarak; işsizliğin yapısallaşması sonucunda çalışanlar üzerindeki baskıların atması, imalat sektöründeki istihdam kapasitesinin düşmesi ve hizmet sektöründeki istihdamın artması, enformel istihdamın hızlı şekilde artması, tam gün çalışmanın azalarak yerini kısmi süreli ve çağrı üzerine çalışma gibi esnek çalışmaya bırakması, kadın ve çocuk emeğinin artması, işgücü piyasasının seri üretime bağlı olarak alt işveren (taşeron) uygulamaları vasıtasıyla merkez-çevre işgücü şeklinde ayrışması, iş güvencesinde faydalanan çekirdek işgücünün sayısında hızlı azalmaya karşın çeperdeki işçi sayısının artması karşısında çeperdeki işçiler arasında iş bulabilme endişesinin artması şeklinde ortaya çıkmıştır.[350]

İstihdam yapısında yaşanan önemli değişikler neticesinde özellikle gelişmiş ülkelerde sanayi sektöründeki istihdam gerilemiş, hizmet sektöründeki istihdamda artış kaydedilmiştir. Bunun sonucu olarak da işgücü piyasasında nitelikli işgücüne olan talep artmıştır.[351] Üretim teknolojilerindeki değişimlere de bağlı olarak istihdam yapısında niteliksel değişimler yaşanmış, geçmişte ağırlıklı kol gücüne dayanan istihdam biçimi yerine, hizmet ve beyin işgücüne dayalı istihdam biçimi başat hale gelmiştir. Bununla birlikte hizmet sektörünün gelişimi kadın istihdamının daha da artmasına yol açmış; böylece çalışma hayatı cinsiyet açısından da değişime uğramıştır.[352]

Küresel dönemin üretim sistemi gereği, üretimin parçalara bölünerek işletme dışına çıkarılması; fason üretimin yaygınlaşmasına, işletmeler arasında -hatta kimi durumlarda aynı işletme içinde dahi birbirinden farklı ücret ve koşullarla[353]- farklı koşullarda çalışanların bulunduğu katmanlı işgücü yapısının belirginleşmesine yol açmıştır. Katmanlı işgücünün küçük kısmını oluşturan çekirdek işgücü; iş güvencesi, yüksek ücret, koruyucu çalışma koşullarından faydalanırken, diğer büyük kısmı ise

[349] ÇSGB, s. 26; Yücel Uyanık, Neoliberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Sayı: 10/2, 2008, s. 215.
[350] Gülşen Sarı Gerşil ve Mehtap Aracı, "Küreselleşme Sürecinde Türk İşçi Sendikacılığı ve Yaşanan Örgütleneme Sorunu", **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt:14, Sayı: 2, 2007, s. 159.
[351] Hasan Ejder Temiz, **Küreselleşmenin Sosyal Boyutları ve Türkiye Açısından Etkileri,** Genel-İş Matbaası, Ankara, 2004, s. 110.
[352] Koray, Sosyal Politika, s.167.
[353] Koray, Sosyal Politika, s. 171.

esnek ve güvencesiz çalışmaya dayalı geçici veya taşeron işletmelerde çalışan, fason üretime katılan ve genellikle de düşük ücrete tabi tutulan çalışanlardan oluşmuştur. Böylece işletmeler, sayısal ve işlevsel esneklikten faydalanarak emeğin maliyetini düşürme eğilimini pekiştirmiştir.[354]

Yeni liberal iktisat politikalarının belirlediği küresel dönemde, standart istihdam tedrici olarak terk edilmiş; emek lehine koruma sağlayan kuralların esnetildiği ya da erişim dışında tutulduğu enformel istihdam ise aksi yönde artış göstermiştir. Geçici çalışma, kısmi çalışma gibi eğreti istihdam biçimlerinin yanı sıra sosyal korumanın da geçerliliğini yitirdiği küresel dönemde enformel istihdam giderek asli istihdam biçimine bürünmüştür. Sektörel, niteliksel ve cinsiyete dayalı farklı çalışma biçimleri şeklinde ortaya çıkan düzensiz (post-modern; standart dışı) istihdam yapısı, işletmelerin esnek işgücü uygulamalarıyla birlikte küreselleşme döneminin yükselen eğilimine dönüşmüştür.[355]

3.1.1. Katmanlı İşgücü Piyasası

"Katmanlı İşgücü Piyasası (KİP: Labour Market Segmentation-LMS)" olgusu, son dönemlerde gözlemlenen önemli gelişmelerden biridir. Katmanlaşma; işgücü piyasasının, farklı özellik ve davranış kurallarını barındıran alt katmanlara ayrılması anlamını taşımaktadır. Katmanlara ayırma; iş sözleşmelerinin geçici ya da sürekli olmalarına, formel ya da enformel istihdam durumuna göre olabileceği gibi ilgili katmanlardaki iş ya da işçi türlerine göre de belirlenebilmektedir.[356]

3.1.1.1. Tanımı ve Gelişimi

Katmanlı işgücü piyasası yaklaşımının temel hipotezi; piyasadaki gelir/ücret farklılıkları kaynağının, yetkinlik farklılıklarının bir sonucu olmadığı, daha ziyade

[354] Koray, Sosyal Politika, s. 167-170.
[355] Koray, Sosyal Politika, s. 170-172.
[356] ILO, **Labour Market Segmentation**, https://www.ilo.org/global/topics/employment-security/labour-market-segmentation/lang--en/index.htm, (27.07.2022); ILO, **Research Workshops: Employment Quality in Segmented Labour Markets**, https://www.ilo.org/global/topics/employment-security/WCMS_194268/lang--en/index.htm, (27.07.2022).

işgücü piyasasının katmanlı yapılanmasının doğrudan bir sonucu olduğudur.[357] Bu bağlamda katmanlı işgücü piyasası, işgücü piyasasındaki bireylerin çalışma koşullarında yalnızca üretkenlik farklılıklarına bağlanamayan kalıcı farklılıkları ifade eder. Bu da işgücü piyasasında bazılarının yüksek ücret, istikrarlı ve güvenli kariyer fırsatına erişebilmeleri, diğerlerinin ise istikrarsız istihdam, gelir belirsizliği ve düşük kariyer fırsatları ile karşı karşıya kalmaları anlamını taşımaktadır.[358]

Gelir/ücret, çalışma koşulları, iş güvenliği, eğitim fırsatları ve kariyer beklentileri açısından üst katmanların fırsatları yüksektir. Alt katmanlar için bu fırsatlar daha düşüktür. Katmanlı işgücü yapısındaki önemli öğelerden biri de katmanlar arasındaki hareketliliğin, başka bir ifadeyle katmanlar arasındaki geçişgenliğin sınırlı olmasıdır. Bu, katmanlar arasındaki farklılıkların, yalnızca bireyin işgücü piyasasına ilk girişi ya da yeniden girişiyle ilgili olmadığını, daha çok süreğen bir durum olduğu manasını taşımaktadır.[359]

Katmanlı işgücü piyasası, daha fazlasını içerebilmesine rağmen genellikle çekirdek (birincil) ve çeper (ikincil) olarak tanımlanan iki bölüme ayrılan bir işgücü piyasası ile karakterize edilmektedir.[360] Bu nedenle katmanlı işgücü piyasası kavramı, literatürde genellikle ikili (düalist) işgücü piyasası kavramı bağlamında ele alınmıştır.

Esası itibariyle aralarında tamamlayıcılık ilişkileri bulunan[361] ikili yapılanma; tüm işlerin, "birincil" ya da "ikincil" sektöre ait olduğunu ifade eder. Birincil sektör, normal olarak kurumsal kuralların işlendiği firmalarda bulunan tüm iyi işleri içerir. Yüksek pazarlıklı ücretler, ekonomik güvenlik ve kariyer gelişimine açık işler birincil sektöre ilişkin işlerdir. İkincil sektör ise tipik olarak vasıfsız olan, düzenli kariyer basamakları sunmayan ve ücret oranlarının düşük ve rekabetçi bir şekilde belirlendiği kötü işleri içerir.[362]

---

[357] Marianthi Rannia Leontaridi, "Segmented Labour Markets: Theory And Evidence", **Journal Of Ekconomic Surveys,** Cilt: 12, Sayı: 1, 1998, s. 69.

[358] Eurofound, **Labour market segmentation**, 31.07.2019, (LMS), https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relations-dictionary/labour-market-segmentation, (20.07.2022).

[359] Eurofound, LMS.

[360] Eurofound, LMS; Janine Leschke, "The segmentation potential of non-standard employment; A four-country comparison of mobility patterns", **International Journal of Manpower,** Cilt: 30, Sayı: 7, 2009, s. 694.

[361] Zeki Erdut, "Dönüşüm Sürecinde İşgücü Piyasaları", **II. Ulusal Sosyal Politika Kongresi, "Sosyal Adalet İçin Ekonomi Politikaları",** DİSK, Ankara, 23-24 Kasım 2006, s. 171.

[362] Leontaridi, s. 69.

İşgücü piyasasının ikili yapısı yaklaşımına göre birincil sektör; emekten ziyade sermayenin yoğun olduğu, önemli ölçüde yatırım yapılan alana ilişkin çekirdek işgücünden oluşmaktadır. Birincil sektör; beden gücü gerektiren işlerden ziyade beyin gücüne dayalı tasarım, planlama, programlama, strateji belirleme, organizasyon gibi nitelikli işlerde çalışan işgücünden oluşmaktadır. İşgücünün birincil sektörü; teknolojik gelişmeyle uyumlu, belirgin yetkinliklere sahip, yüksek ücretli, istikrarlı istihdam koşullarına sahip, kolayca vazgeçilemeyecek çalışanlardan oluşmaktadır. Buna karşın, ağırlıklı beden gücüne dayalı niteliksiz işlerin bulunduğu piyasa ise ikincil sektörü oluşturmaktadır. İşgücü piyasanın çeperini oluşturan ikincil sektörde istihdam koşulları istikrarsızdır. Özellikle ekonomik resesyon dönemlerinde kolayca gözden çıkarılabilen ikincil sektör çalışanları, düşük ücretli ve güvencesiz çalışma koşulları altında istihdam edilmektedir. Dolayısıyla ikincil sektörde istihdam edilenler, işgücü piyasasının savunmasız ve kırılgan kesimini oluşturmaktadır.[363]

Bununla birlikte, iyi ve kötü şeklindeki ikili piyasa yapısında; her biri kendi içinde ayrı bir ücret stratejisi ve istihdam politikası barındırır. Birincil piyasadaki işgücü; açık kariyer fırsatları, yüksek ücret, formel ve istikrarlı istihdam, iyi ve kendi içinde eşit çalışma koşullarına sahiptir. İkincil piyasadaki işgücü ise düşük ücret ve istikrarsız istihdama dayalı, kariyer fırsatı içermeyen, sınırlı sosyal haklar, sağlıksız çalışma koşulları, yüksek işgücü devri gibi birincil piyasaya oranla çok daha kötü koşulları içeren bir yapıya sahiptir. Düzenli ve yüksek üretim hacminin olduğu sermaye yoğun üretime dayalı birincil piyasada, işgücünün eğitim düzeyi ile sendikalaşma oranı ikincil piyasaya oranla yüksektir. İkincil işgücü piyasası ise daha çok birincil piyasadaki üretime bağımlı ve onun bir tür taşeronluğunu içeren, emek yoğun ve rekabetçi üretime dayalıdır. İşgücünün eğitim düzeyinin düşük olduğu ikincil piyasada sendikalaşma oranı çok daha düşüktür.[364]

Katmanlaşma teorisine göre, birincil kesime erişim özellikle kadınlar, etnik azınlıklar, göçmen işçiler, engelliler ve gençler söz konusu olduğunda daha da kısıtlıdır. Katmanlaşma, yalnızca işverenlerin ayrımcı uygulamalarından değil, aynı

[363] Eurofound, LMS; İsmail Hakkı İşcan ve Mesut Çakır, "Türkiye'deki Sığınmacı ve Mültecilerin Türk İşgücü Piyasasına Etkisi: Bir Saha Araştırması", **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, Yıl: 19, Sayı: 43, 2019, s. 192-193.

[364] Hacer Simay Karalp-Orhan ve Deniz Aksoylu, "Ücret Farklılıklarına Neden Olan Faktörler ve İşgücü Piyasasında Tabakalaşma: Ankara İli İnşaat Sektörü Üzerine Bir Alan Araştırması", **Sosyal Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 2, 2018, s. 7-8.

zamanda sendikaların işgücü arzı, bilgi eksiklikleri ve geri bildirim mekanizmalarının işleyişi üzerindeki baskılamalarından da kaynaklanabilmektedir. İkincil bir işgücü piyasası katmanının varlığı, arz ve talebin bu kanal üzerinden uyarlanması yoluyla yararlanılabilen göreli esnekliği nedeniyle işverenler/işletmeler yönüyle avantajlıdır.[365]

Katmanlı işgücü piyasası kavramının geçmişi daha eskilere dayanmakla birlikte, esas itibarıyla 1960-1970'li yıllardan itibaren artan işsizlik ve işgücü piyasasında en az iki katmanın varlığına dair artan değerlendirmeler doğrultusunda literatürde daha fazla yer bulmuştur.[366] İşgücü piyasasının en az iki katmanlı yapıya sahip olduğuna dair yerleşen genel kabulün akabinde katmanlı bu yapı, piyasanın çeperinde yer alanları kapsayan reformlarla tahkim edilmiştir. Bu bağlamda örneğin 1980'lerde ve 1990'larda Avrupa ülkelerinde yürürlüğe giren reformlarla, artan yapısal işsizliği baskılamak ve ulusal ekonomilerin rekabet gücünü artırmak için istihdamı koruma mevzuatı gevşetilmiştir. Ağırlıklı olarak işgücü piyasasının çeperine ilişkin olan bu reformlarla, ikincil işgücü piyasası için daha fazla iş yaratılmasına rağmen, büyük çoğunluğu güvencesiz işlerden oluşan bu tür işlerle birlikte istihdam edilenler arasında artan bir "çeperdekiler" stoğu oluşmuştur. İşgücü piyasasının esnekleştirilmesine yönelik bu süreç, 2008-2009 krizinden sonra daha da hızlanmıştır.[367]

Ölçülmesi ve anlaşılması zor bir kavram olan KİP üzerine günümüzde henüz tam bir mutabakattan söz edilemez. Farklı yaklaşımların yanı sıra, farklı teoriler de giderek belirginleşmektedir. Ancak bu kapsamdaki mevcut teoriler, genellikle belirli benzerliklere sahip yaklaşımların toplamı olarak ele alınmaktadır.[368]

Katmanlı işgücü piyasasına yönelik temel yaklaşımlar; "İşgücü Piyasasının Bölümlendirilmesi"; "Feminist Sosyo-Ekonomik" ve "Karşılaştırmalı Kurumsalcı" olmak üzere üç temel yaklaşım biçimi altında toparlanmaktadır.[369]

---

[365] Leschke, s. 694.
[366] Eurofound, LMS; Leontaridi, s. 65.
[367] Eurofound, LMS.
[368] Eurofound, **Labour market segmentation: Piloting new empirical and policy analyses**, Research Report, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2019, (Segmentation), s. 7.
[369] Damian Grimshaw, et al., "A New Labour Market Segmentation Approach For Analysing Inequalities: Introduction And Overview", **Making Work More Equal: A New Labour Market Segmentation Approach,** (Ed. Damian Grimshaw, Colette Fagan, Gail Hebson and Isabel Tavora), Manchester University Press, Manchester, 2017, s. 5-7.

İşgücü piyasasının bölümlendirilmesi yaklaşımına göre katmanlar arasındaki eşitsizliklerin temel kaynakları; işverenlerin ücret ve istihdam uygulamaları, böl ve yönet stratejileri, teknoloji ve yetkinliğe sınırlı yatırım, çalışanların üretkenlik potansiyelini yansıtmayan iç ve dış yapılanma biçimleri ile dezavantajlı gruplar için daha düşük rezervasyon ücretleridir.[370]

Feminist sosyo-ekonomik yaklaşıma göre eşitsizlikler genellikle toplumsal cinsiyete dayalı piyasa yapısından kaynaklanmaktadır. Buna göre ev ve bakım işlerinin cinsiyet ayrımına dayalı olması, işyeri ve evdeki güç ilişkilerinin etkileşimi, annelikle ilgili yerleşmiş klişeler, cinsiyete dayalı ücret uygulamaları, kadınlarla ilgili işlerin "kadın işi" şeklinde küçümsenmesi, iş arkadaşları ile işverenler ya da müşteriler tarafından yapılan cinsiyet ayrımcılığı, cinsiyete dayalı aile desteği gibi farklı standartlar iyi-kötü iş şeklinde katmanlaşmayı biçimlendirmektedir. Bu yaklaşıma göre ekonomik döngüler cinsiyete dayalı istihdam etkilerine sahiptir.[371]

Karşılaştırmalı kurumsalcı yaklaşımına göre ise farklı dağıtım sonuçlarıyla bağlantılı çeşitli ulusal istihdam örgütlenmesi modelleri (düzenleyici belirsizlikler), sosyal aktörlerin farklı yapıları, karakterleri ve güç kaynakları ile eğitim, işgücü piyasası düzenlemeleri, sosyal koruma sistemleri, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve normları, aile politikaları ve refah sistemleri, endüstriyel ilişkiler, kurumsal yönetim, yenilikçi sistemler gibi çok çeşitli kurumlar iş ve istihdam eşitsizliklerini şekillendirmektedir.[372]

Eurofound, katmanlı işgücü piyasasına yönelik temel teorilerini; "İkili İşgücü Piyasası Teorisi; "Radikal Katmanlaşma Teorisi"; "İçeridekiler-Dışarıdakiler Teorisi" ve "Cambridge Katmanlaşma Okulu" olmak üzere dört başlık altında ele almaktadır.[373]

İşgücü piyasasının zamanla "birincil" ve "ikincil" olmak üzere iki sektöre ayrıldığını ileri süren ikili (düalist) işgücü piyasası teorisi 1970'li yıllarda geliştirilmiştir. Teoriye göre birincil sektör iyi ücret, istikrarlı, ilerleme fırsatları ve iyi çalışma koşulları ile karakterize edilirken, ikincil sektör ise düşük ücret, güvencesiz, ilerleme fırsatı düşük ve kötü çalışma koşulları ile karakterize edilir. Her iki sektör

[370] Grimshaw, et al., s. 5.
[371] Grimshaw et al., s. 6.
[372] Grimshaw et al., s. 7.
[373] Eurofound, Segmentation, s. 7.

arasındaki hareketliliğin oldukça sınırlı olduğu belirtilen ikili işgücü piyasası teorisine göre ikili katmanlaşmanın nedeni, modern ekonomilerdeki talebin belirsizliğinin yanı sıra teknoloji ve üretim organizasyonunun sunduğu farklı tepkilerdir. Bu durum, işgücünün düalist yapısı içinde ikincil piyasadakileri talep veya üretimde yaşanan dalgalanmaları emen değişken faktör olmaya mahkûm kılarken, birincil piyasadakileri ise istikrarlı istihdam ve yüksek ücrete erişebilen, yarı sabit üretim faktörleri olarak yeri doldurulamaz hale getirmektedir. İkili teori, ücret yapıları ve istihdam koşullarının yalnızca işçilerin bireysel nitelikleri tarafından değil, aynı zamanda işveren özellikleri ve ekonominin daha geniş yapısı ile birlikte işçilerin sendikalar halinde örgütlenmesi gibi talep yönlü itici güçler tarafından da belirlendiğini savunur.[374]

Radikal katmanlaşma teorisi, toplumdaki farklı grupların farklı işgücü piyasası katmanlarıyla sınırlandırılma gerekçelerini inceler. Bu teoriye göre işgücü piyasası katmanlaşmasının temel nedeni tekelci kapitalizmdir. 19. yüzyılda birleşik (homojen ve nispeten örgütlü) hale gelen işgücü, tekelci şirketlerin işgücü üzerindeki kontrolüne tehdit oluşturmuş; bu tehdit karşısında, 19. yüzyılın sonlarından itibaren tekelci şirketler, birleşik işgücü üzerindeki kontrollerini tahkim etmek için işgücünün birleşik yapısını bozmuştur. Radikal katmanlaşma teorisine göre bu durum, farklı endüstrilerdeki eşit olmayan büyüme oranları nedeniyle endüstriyel yapılarda ve aynı zamanda da çalışma ortamlarında, ücretlerde ve işgücünün iç hareketlilik yapısında farklılıklara yol açmıştır. Teoriye göre çalışma ortamı, ücret ve iç hareketlilik yapısında bölünmenin yaşanması, tekelci şirketlerin yatırımlarını tam olarak kullanabilmek için emek talebi açısından istikrara ihtiyaç duymalarından kaynaklanmıştır. Teori, kurumsal değişiklikleri ve davranış kurallarını, işgücü piyasası yapılarını belirleyen kilit unsurlar olarak vurgular. Bununla birlikte, radikal perspektif KİP'i, yalnızca ikili yapının bir yansıması olarak görmek yerine, daha geniş politik-ekonomik sistem içindeki bürokratik mekanizmalar aracılığıyla çalışanlar üzerinde sömürü ve kontrol gibi toplumsal üretim ilişkileri bağlamında inceler.[375]

Büyük ölçüde ikili işgücü piyasası teorisine dayanan içerdekiler-dışardakiler teorisi, KİP'in temel itici güçlerine büyük ölçüde mikroekonomik bir bakış açısı sunar. Teori, istihdamı koruma mevzuatı, toplu pazarlık veya sendikalar gibi işgücü piyasası

[374] Eurofound, Segmentation, s. 7-8.
[375] Eurofound, Segmentation, s. 8.

kurumlarının, daha yüksek işgücü devir maliyetlerine sahip bazı işlere yol açtığını ileri sürer. Teoriye göre içeridekiler (hali hazırda işletmede çalışan işçiler), dışarıdakilerle (işletme dışındaki işçiler) değiştirilmesine ilişkin devir maliyetlerinden faydalanır ve bu da iki bölüm arasındaki hareketliliği engeller. Buna göre dışardakiler, aynı işi içeridekilerden daha düşük ücretle yapmaya istekli ve yetenekte olsalar bile devir maliyetleri, işçinin değiştirilmesini engelleyebilir. Böylece işten çıkarma maliyetleri, işgücü piyasasının bölümlenmesini süreğen hale getirir. Bu kapsamdaki işgücü devir maliyetlerinden bazıları; işe alım, eğitim ve işten çıkarma gibi maliyetler olarak belirir. Bu durum, iş sözleşmesinin türüne, sendika üyeliğine ve diğer faktörlere bağlı değişkenlik gösterebilmektedir.[376]

İçerdekiler-Dışardakiler teorisi, salt iş sözleşmesi türüne bağlı olarak işgücünün "içeridekiler" ve "dışarıdakiler" şeklinde basit bir şekilde bölümlendirdiği gerekçesiyle eleştirilmekte, iki grubun karşıt çıkarlarını vurgulayan aşırı basitleştirme olarak görülmektedir.[377] Eleştiriye göre gerçekte işgücü; sosyal sınıf, piyasaya ve eğitime erişim, aile yapısı, coğrafi kısıtlamalar, yaş ve ayrımcılığa karşı savunmasızlık gibi faktörler tarafından katmanlara ayrılmaktadır.[378]

Cambridge katmanlaşma okulu, daha önce geliştirilen ikili işgücü piyasası ve radikal katmanlaşma teorilerine yapıcı eleştiri biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Okul, bu iki teoriyi ekonomik yapının ve işgücü piyasalarının gelişimini kapitalistlerin motivasyonları ve eylemleri yoluyla ele aldığı ve işçilerin rolüne önem vermediği gerekçesiyle eleştirmektedir. İçerdekiler-Dışardakiler teorisine benzer şekilde Cambridge Okulu, işgücü piyasasında süregelen eşitsizlikleri açıklamak için ekonomideki ve kurumsal/düzenleyici çevredeki yapısal gelişmeleri dikkate alma ihtiyacını önemser. Cambridge okulu; kadınlar, gençler ya da göçmenler gibi işgücü piyasasındaki bazı grupların yaşadığı dezavantajları açıklamak için yaşam boyu bakış açısını savunur. Okulun diğer bir yaklaşımı; KİP'in farklı işgücü arz ve talep faktörlerinin bir araya gelmesiyle yönlendirilebileceği fikridir. Bu bağlamda

[376] Eurofound, Segmentation, s. 8.

[377] Valerio De Stefano, "A Tale of Oversimplification and Deregulation: The Mainstream Approach to Labour Market Segmentation and Recent Responses to the Crisis in European Countries", **Industrial Law Journal**, Cilt: 43, Sayı: 3, 2014, s. 258-259; Jill Rubery and Agnieszka Piasna, "Labour Market Segmentation And The EU Reform Agenda: Developing Alternatives To The Mainstream", **European Trade Union Institute, Working Paper 2016.10**, ETUI, Brussels, 2016, s. 25.

[378] Rubery and Piasna, s. 25.

katmanlaşma, çalışanların sosyoekonomik özellikleriyle birlikte istihdam düzenlemelerinde yapılan değişiklikleri de içerebilir. Bununla birlikte diğer teorilerin aksine Cambridge Okulu, işgücü piyasasının sadece iki bölüme ayrılmasını reddeder ve çoklu bölümleme biçimlerini yakalamak için çeşitli dezavantaj ve eşitsizlik faktörlerinin incelenmesini savunur.[379]

Cambridge okulu, işgücü piyasasında katmanlaşmayı, karşılaştırmalı kurumsalcı yaklaşıma benzer şekilde çoklu etken bağlamında incelemektedir. Esasında karşılaştırmalı kurumsalcı yaklaşım, Cambridge okulundan etkilenmiştir.[380] Karşılaştırmalı kurumsalcı yaklaşım, piyasayı etkileyen tüm etkenleri dikkate alma yöntemini benimsemektedir. Bu bağlamda karşılaştırmalı kurumsalcı yaklaşım, işgücü arz ve talebi, emek/ücret ekonomisi ve sosyal aktörlerin ötesinde eğitim ve öğretim sistemleri, refah devleti ve sosyal koruma sistemleri, cinsiyet ilişkileri, aile ve yapısı, endüstriyel ilişkiler, işyeri davranışları ve organizasyon kültürleri, kurumsal yönetişim ve yenilik sistemleri gibi daha geniş çerçeveyi kapsar.[381]

3.1.1.2. Gerekçeleri

Katmanlı işgücü piyasasını etkileyen temel faktörler, öncelikle arz yönlü ve talep yönlü olmak üzere iki grup altında incelenebilir. Arz yönlü faktörler, işgücünün sunumuna etki eden faktörlerdir. Bu faktörler; yaş, cinsiyet gibi demografik etkenler olabileceği gibi aile, eğitim seviyesi, vasıflar, göçmenlik ya da azınlık statüsü gibi sosyo-ekonomik etkenler de olabilmektedir.

Talep yönlü faktörler ise işgücüne olan talebi etkileyen faktörlerdir. Bu faktörler ise refah rejimleri, istihdam düzenlemeleri, yapısal ekonomik durum gibi yapısal faktörler; ekonomik gelişim düzeyi, teknolojik değişim ve gelişim, endüstriyel ilişkiler (iş döngüleri/çevrimleri) gibi ekonomik gelişim ve iş döngüleri ile verimlilik artışına yönelik stratejiler, işe alma stratejileri, işletme büyüklüğü ve işyeri parçalanması (ölçek-çeşit ekonomisi – taşeronlaşma) gibi işveren stratejileri biçiminde tasnif edilebilir.

[379] Eurofound, Segmentation, s. 8.
[380] Eurofound, Segmentation, s. 8.
[381] Grimshaw et al., s. 10.

Şekil 12: Katmanlı İşgücü Piyasası (KİP), Genel Çerçevesi

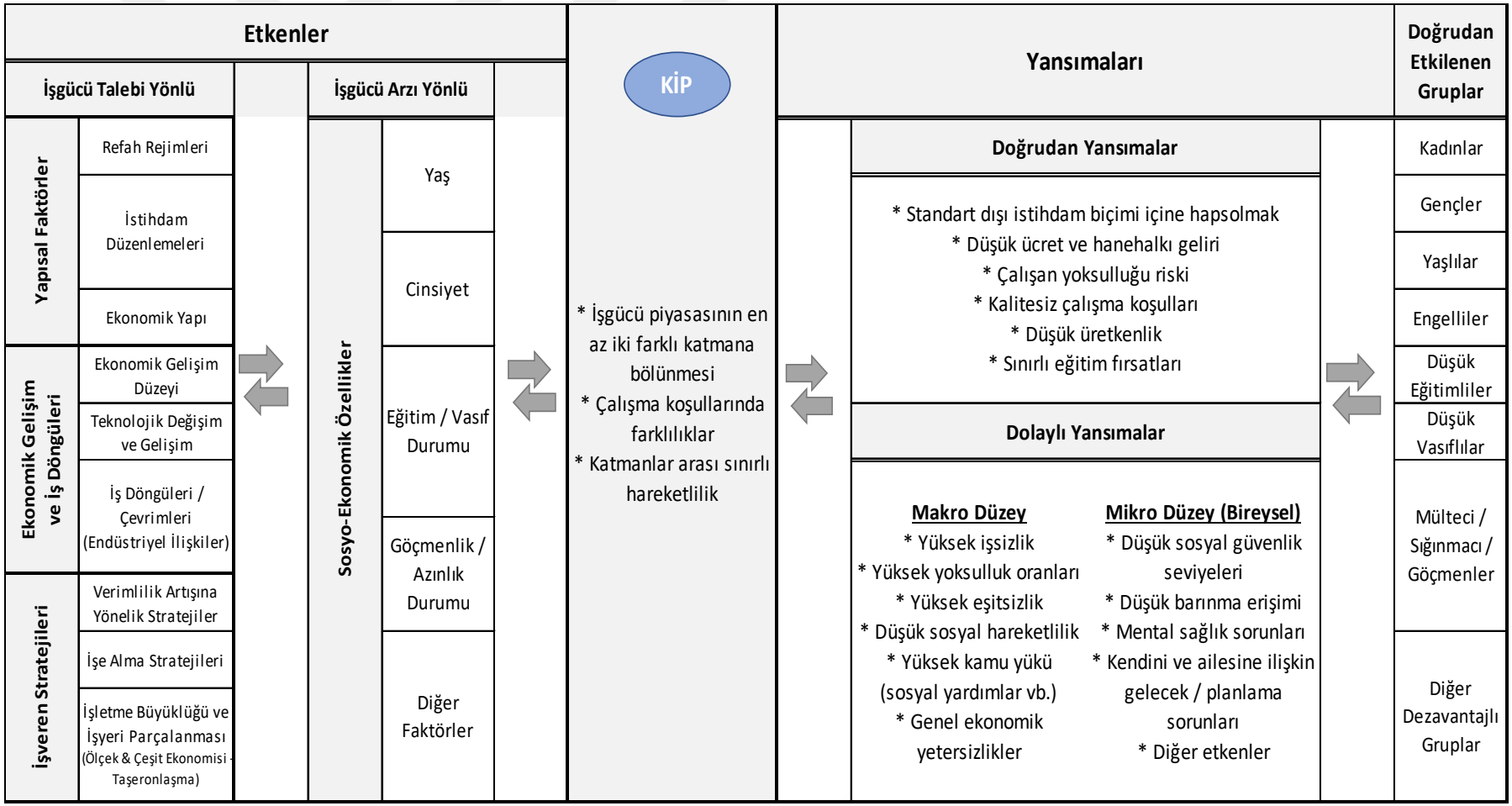

İşgücü piyasasında katmanlaşmanın unsurlarına ilişkin olarak büyük ölçüde karşılaştırmalı kurumsalcı yaklaşım ve Cambridge okulu teorisi doğrultusunda çoklu etken bağlamında değerlendirilen etkenler ile bunların katmanlaşması ve genel olarak da işgücü piyasası üzerine oluşturulmuş Katmanlı İşgücü Piyasasının (KİP) genel çerçevesi *Şekil 12*'de sunulmuştur.

Refah rejimleri, istihdam düzenlemeleri ve ekonomik yapı gibi faktörler, işgücü piyasasının katmanlaşmasını belirleyen temel yapısal faktörlerdendir. Ülkelerin farklı refah rejimleri ve işgücü piyasası düzenlemeleri, farklı istihdam yapısı türlerini yaratabilir. Bu durum, işgücü piyasasında çeşitli dışlama biçimlerine ve katmanlaşmaya yol açabilmektedir.[382]

Refah devletleri, sürekli ve tam zamanlı işlerde çalışanlar ile geçici veya yarı zamanlı işlerde çalışanlara yönelik yardımlara erişimdeki farklılıklar yoluyla işgücü piyasası katmanlaşmasını güçlendirebilmektedir. Bu kapsamda yapılan çalışmalara göre Kıta Avrupası ve Güney Avrupa refah rejimlerinde sosyal politikalar, vergi ve transferlerin yeniden dağıtılması yoluyla katmanlaşmayı güçlendirebileceği[383] çoğu İskandinav refah rejimindekinin aksine Fransa, Almanya ve İspanya'da vergilerin ve transferlerin devlet tarafından yeniden dağıtılmasından sonra bile farklı işgücü piyasası katmanlarındaki çalışanlar arasında gelir farklılıklarının önemini koruduğu tespit edilmiştir.[384]

Katmanlaşma kapsamında istihdam düzenlemelerine ilişkin olarak son dönemlerde giderek ana biçim olma yönünden belirginleşen standart dışı iş sözleşmelerinin artışı ve yaygınlığı, politika tartışmalarında genellikle katmanlaşma varlığının göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda yapılan çalışmalar[385], geçici ve sürekli sözleşmelere sahip işçiler arasında iş istikrarındaki bakışımsızlıkla birlikte genellikle "iki katmanlı sistem" ile sonuçlanan kuralsızlaştırma ve standart dışı istihdam biçimlerindeki artışın, katmanlaşmayı arttırdığını göstermiştir. Geçici

[382] Eurofound, Segmentation, s. 10-11.
[383] Silja Häusermann, "The Politics of Old and New Social Policies", **Zurich Open Repository and Archive**, University of Zurich, 2012, https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/65869/1/Ch6_hausermann-3.pdf, (24.11.2022).
[384] Eurofound, Segmentation, s. 10.
[385] Bkz. Tito Boeri and Pietro Garibaldi, "Two Tier Reforms of Employment Protection: A Honeymoon Effect?", **The Economic Journal,** Cilt: 117, Sayı: 521, 2007; Pierre Cahuc, et al., "Explaining the Spread of Temporary Jobs and its Impact on Labor Turnover", **International Economic Review,** Cilt: 57, Sayı: 2, 2016.

çalışanlar, emsallerine göre (sürekli sözleşmeye dayalı çalışanlar) daha kötü durumda olduklarından ve standart istihdam biçimlerine kıyasla sınırlı hareketliliğe sahip olduklarından, standart dışı istihdam biçimleri katmanlaşmayı daha da belirginleştirmektedir.[386]

Yapısal faktörlerden biri de ülkelerin ekonomik yapısıdır. Bu bağlamda tarım, turizm, hizmetler gibi döngüsel işgücü talebi dalgalanmalarının daha belirgin olduğu sektörleri içeren bazı ekonomiler, potansiyel olarak daha istikrarsız ve parçalanmış istihdam ilişkilerine yol açabilmektedir.[387]

Ekonomik gelişim düzeyi, teknolojik değişim ve gelişimle birlikte endüstriyel ilişkilere ilişkin iş döngüleri/çevrimleri işgücü piyasası düzenlenmeleri ve istihdam biçimleri üzerine doğrudan etkili olan faktörlerdir.

Ekonomilerin gelişmişlik düzeylerine ilişkin olarak düşük düzeyde ekonomik kalkınmaya sahip ülkeler, daha büyük işgücü piyasası eşitsizlikleri, yüksek oranda enformel ve kayıt dışı çalışma ile daha yüksek işsizlik ve eksik istihdamla karşı karşıyadır. Bu tür ekonomilerde, rekabetin fiyat/maliyet üzerinden gerçekleşme eğilimi göstermesi ile birlikte, birincil işgücü piyasası katmanıyla ilişkili olan yüksek katma değerli sektörlerin daha küçük olma eğiliminde olması nedeniyle katmanlar arası yukarı doğru hareketlilik fırsatlarının sınırlı olması sonucu işletmeler, verimlilik odaklı stratejiler benimseme konusunda baskılanmaktadır.[388] Bu durum, bu tür ekonomilerde enformel istihdam, eşitsizlik ve işsizlik gibi olumsuz etkiler ile buna bağlı olarak işgücü piyasasında katmanlaşmanın daha da belirginleşmesine yol açmaktadır.

İşgücü piyasasının katmanlaşmasında etkili olan ekonomik gelişim ve iş döngüsü alanındaki etkenlerden biri de teknolojik değişim ve gelişimdir. Teknolojik değişim ve gelişim, düşük ve orta vasıflı çalışanlarca gerçekleştirilen görevleri otomatikleştirmekte veya bu görevlerin dışarıdan teminini kolaylaştırmaktadır. Böylece teknolojinin giderek artan kullanımı, özellikle düşük ve orta vasıflı çalışanları giderek daha fazla gereksiz hale getirmekte, düşük vasıflı işçileri yüksek vasıflı işçilere

[386] Eurofound, Segmentation, s. 10.
[387] Eurofound, Segmentation, s. 10.
[388] Eurofound, Segmentation, s. 10.

oranla daha dezavantajlı duruma getirmektedir. Bu durum da zaten var olan eşitsizlikleri daha da pekiştirmektedir.[389]

Teknolojik ilerleme ve gelişme, ekonominin talep ettiği, belirli beceri ve uzmanlık gerektiren, farklı çalışma koşulları ve sosyal statü içeren iş türlerini ve bunların iş/görev içeriği veya iş organizasyonu ile ilgili niteliklerini etkilemektedir. Teknoloji, işgücü piyasasında katmanlaşma için potansiyel itici bir güç oluşturmaktadır. Bu kapsamda günümüz teknolojisi olarak kabul edilen dijitalleşme, işgücü piyasasını etkileyen ana faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Dijitalleşme ve çevrimiçi platformların yükselişi, bazen istihdam statüsü ve istikrarın erozyonu ile birlikte düşük gelir ve güvencesiz ödemelere yol açmaktadır.[390]

İşgücü piyasasının katmanlaşmasında etkili olan ekonomik gelişim ve iş döngüsü alanındaki etkenlerden bir diğeri ise endüstriyel ilişkiler kapsamında değerlendirilebilecek olan iş döngüleri/çevrimleridir. Yapılan çalışmalar, konjonktür/ekonomik döngünün, bireyin istihdam kariyerinde sonraki başarılarını bir dereceye kadar belirlediğini ve ekonomik durgunluk döneminde piyasaya girmenin olumsuz etkisinin olduğunu göstermiştir. Ekonomik gerilemeler, genellikle artan eşitsizliklerle ilişkilidir ve bu tür dönemler yukarı doğru hareketlilik için azalan fırsatları içerir. Bu dönemlerde çalışanların, işverenlerin standart olmayan istihdam biçimlerine daha fazla başvurması nedeniyle çalışma koşullarında giderek artan bozulmalar yaşanabilmektedir.[391]

İşgücü piyasasının katmanlaşmasına etki eden işveren stratejileri; işletmelerin verimlilik artışına yönelik stratejileri, işe alma stratejileri ve ölçek-çeşit ekonomisi ve buna bağlı olarak gelişen taşeronlaşma kapsamında işletme büyüklüğü ve işyeri parçalanması olarak üç alt başlık altında incelenebilir.

Rekabet baskıları, iş süreçlerinin artan standartlaşması ve küresel pazarlardaki talep dalgalanmaları, işverenleri verimlilik ve maliyet tasarrufu sağlayan önlemleri aramaya yöneltmektedir.[392] Böylece daha esnek ve daha az korumalı istihdam

[389] Acemoğlu and Autor, s. 43-44, 61-62,70 vd.; Eurofound, Segmentation, s. 10.
[390] Eurofound, Segmentation, s. 10-11.
[391] Janine Leschke, "Has The Economic Crisis Contributed To More Segmentation In Labour Market And Welfare Outcomes?", **European Trade Union Institute, Working Paper 2012.02**, ETUI, Brussels, 2012, s. 14-15, 39-41; Eurofound, Segmentation, s. 10-11.
[392] Valeria Pulignano, et al., "Trade Unions And Labour Market Dualisation: A Comparison Of Policies And Attitudes Towards Agency And Migrant Workers in Germany and Belgium", **Work, Employment and Society,** Cilt: 29(5), 2015, s. 809.

düzenlemeleri yaratılmakta ya da daha önce herhangi bir firmada istihdam edilen işçilerin, iş ilişkisinin niteliğinde önemli değişiklikler olmaksızın dışsallaştırılarak taşeronlar haline gelmelerini sağlayan bir tür sahte kendi hesabına çalışanlar yaratılabilmektedir. Öte yandan işverenlerin, işletme içindeki çalışanlar arasında ayrım yapma olasılığı yüksek olduğundan, bazı yetkinlikteki işçileri elde tutmak için daha cömert çalışma koşulları sunulabilmektedir. Bu durum ise aynı işi yapan kişilerin sözleşme düzenlemelerindeki farklılıklar vasıtasıyla farklı çalışma koşullarına sahip, "çekirdek" ve "çevre" çalışanların olduğu ikili işgücü piyasalarının ortaya çıkmasına yol açar.[393]

İşverenler, işgücü piyasasında giderek daha az uygun durumda olan gruplar arasındaki bölünmeyi artırarak, işgücü piyasasında belirli grupları kayırabilir. Böylece katmanlaşma giderek belirginleşir. Yapılan bazı araştırmalar, işletme boyutunun KİP'in potansiyel itici gücü olarak değerlendirildiğini, küçük işletmelerin işçi temsili ve toplu sözleşmeye sahip olma olasılığının düşük olduğunu göstermiştir. Öte yandan küçük ve orta ölçekli işletmeler, dahili yukarı doğru hareketlilik için daha az fırsat sunmaktadır.[394]

Yaş, cinsiyet, eğitim, beceri düzeyi, aile durumu vb. gibi çeşitli sosyoekonomik özellikler, işgücü piyasası sonuçlarını belirlemede arz yönlü önemli değişkenler olarak kabul edilmektedir.

Gençler, kadınlar, göçmenler gibi bazı dezavantajlı gruplar daha düşük pazarlık gücüne sahiplerdir. Bu tür dezavantajlı gruplara dahil olanlar, işverenler tarafından ayrımcılığa maruz kalmaya, standart olmayan istihdam biçimlerine hapsolmaya ve eğitime daha az erişme eğilimindedir. Bu da işgücü piyasasında yükselmelerini engelleyebilir veya mevcut eşitsizliklerin daha da artmasına yol açar. Üretkenlik düzeyleri göz önünde bulundurulduğunda, bu gibi dezavantajlı gruplarda yer alanlar kendilerini, haklı gösterilecek olandan daha kötü şartlar ve koşullarla çalışmayı kabul etmek zorunda bulmaktadırlar. Bu durum, işgücü arz yönlü faktörlerle etkileşim halinde olan kurumlar, işveren stratejileri, makro düzeyde yapısal değişiklikler gibi

[393] Eurofound, Segmentation, s. 10.
[394] Eurofound, Segmentation, s. 10.

işgücü talebi yönlü faktörlerin, işgücü piyasası sonuçlarını nasıl belirleyebileceğini ve katmanlaşmaya yol açabileceğini açıklamaktadır.[395]

3.1.1.3. Gerçekleşme Biçimi

İşgücü piyasasında katmanlaşmaya ilişkin olarak son dönemlerde literatüre yansıyan çalışmalara göre ikili katmanlaşma yerine daha fazla katmanlaşmanın varlığının kabulü giderek belirginleşmektedir. Bu kapsamda örneğin *Leontaridi*'ye göre işgücü piyasasındaki katman sayısı iki ile altı arasında değişmektedir.[396] Dolayısıyla, işgücü piyasası giderek daha fazla katmanlı halde görünür olmaktadır. İkili katmanlı haline oranla diğer katmanlar daha muğlak olmakla birlikte hem birinci hem de ikinci katmanlar içinde daha çok alt katmanlaşma eğilimi belirginleşmektedir.

İkili katmanlaşma daha belirgindir. Çoklu katmanlaşma ise ölçme zorluğunun yanı sıra, neoliberal küresel döneminin postmodernite özelliği gereği muğlaktır. Altın çağ dönemindeki her şeyin önceden belirlenmiş standart özelliği, günümüz post modern dönemde terk edilmiştir. Bu durum, işgücü piyasasının katman sayısının tespiti ile katmanlaşma biçimleri ile katmanlar arasındaki ayrımların belirgin şekilde tespitini de güçleştirmektedir.

Günümüzde KİP yapısı; ikili katmanlaşmayı aşan, çok katmanlı bir yapı sergilemektedir. Bu kapsamda günümüz işgücü piyasasının katmanlı yapısı; *i)* çoklu katman, *ii)* katmanlar arası farklı çalışma koşulları ve *iii)* katmanlar arası kısıtlı hareketlilik olmak üzere temel olarak üç farklı biçimde görünüm sergilemektedir.

Günümüz işgücü piyasasının çoklu katmanlı halini simgeleyen piramit, *Şekil 13*'te sunulmuştur. Piramit, yedi katman olarak belirlenmiştir. Belirlemede, *Standing*[397]'in "*Prekarya*" sınıflandırmasının yanı sıra, *Giddens*[398], *Golphore*[399] ve

---

[395] Anneleen Forrier and Luc Sels, "Temporary Employment And Employability: Training Opportunities And Efforts Of Temporary And Permanent Employees in Belgium", **Work, Employment and Society,** Cilt: 17, Sayı: 4, s. 662; Eurofound, Segmentation, s. 10.

[396] Leontaridi, s. 96.

[397] Guy Standing, **Prekarya, Yeni Tehlikeli Sınıf,** çev. Ergin Bulut, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2017, s. 21-22.

[398] Anthony Giddens, **Sosyoloji,** (Yayıma Hazırlayan: Cemal Güzel), çev. Hüseyin Özel ve diğerleri, Abdülkadir Sönmez, Zeynep Mercan, İsmail Yılmaz, Eren Rızvanoğlu, Mehmet Ali Sarı, Şebnem Pala Güzel ve Muttalip Özcan, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2012.

[399] *Golphore*'nin sınıf ayrımı ve şeması için bkz. Giddens, s. 350-352; Mehmet Zincirkıran ve diğerleri, Şuayyip Çalış, Şenol Baştürk, Aşkın Keser, Umut Omay ve Zerrin Sungur, "Çalışma Yaşamında

Wright[400]'ın sınıf çözümlemeleri ve değerlendirmeleri de dikkate alınmıştır. Bu bağlamda, *Şekil 13*'te belirtilen katmanlı yapı, aynı zamanda sosyolojik olarak günümüzün "sınıf" görünümüne de bir tür atıf özelliği sunmaktadır.

Piramit'in en tepesinde yer alan üst düzey yöneticiler, sermaye sınıfına en yakın olanlardır. Oldukça az sayıda olan bu gruptakiler, *Standing*'in sınıflandırmasının en tepesinde yer alan "*Elit Sınıf"*[401] ile *Piketty*'nin gelir ve servet gruplandırmasındaki %1'lik dilimde yer alan "*Hakim Sınıf"*[402]a tekabül etmektedir.

Birinci katmanda yer alanların sermaye sınıfı ile aralarındaki fark oldukça muğlaktır. Bu nedenle *Wright*, bunları "çelişkili/yarı çelişkili mevki: üst düzey yöneticiler" olarak gruplandırmaktadır.[403] *Wright*'in *"Para ve finansal kaynaklar üzerindeki kontrol, Üretimin fiziksel araçları (arazi, fabrika, işyeri vb.) üzerindeki kontrol ve emek gücü üzerindeki kontrol"* yönündeki ayrımı[404] göz önünde bulundurulduğunda; esas itibarıyla, bu katmandakilerin para ve finans kaynakları, üretimin fiziksel araçları ile emek gücü üzerinde kontrolü bulunmamaktadır. Görünümdeki kontrolleri, özü itibarıyla sermaye nam ve hesabınadır. Ancak bu katmanda yer alanların sermaye nam ve hesabına ellerinde bulundurdukları kontrol gücü, onları emek sınıfından uzaklaştırmakta ve sermaye sınıfına yakın görünümlü hale getirmektedir. Bununla birlikte, bu katmanda yer alanlar, sadece "üst yönetici" olmalarından kaynaklı, bulundukları ilişki nedeniyle bu katmanda tasnif edilmektedir. Zira bu katmandakilerin neredeyse tamamının üst yöneticilik ilişkisi dışında ve üst yöneticilik durumundan elde ettikleri bilgi, birikim, gelir ve servetin de katkısıyla, üst yöneticilik harici, ekonominin aynı veya başka alanlarında sermayedar statüsünde bulunabilmekte ve böylece de üst yöneticilik durumları nedeniyle çok yüksek seviyede emek geliri elde edilmesi yoluyla emek sınıfının en üstünde yer almanın yanı sıra, bundan bağımsız olarak da sermaye sınıfında yer alabilmektedirler. *Piketty* bu durumu; "rantiye toplumu" ile "süper yönetici toplumu" olarak tanımlanan iki tip aşırı eşitsiz toplum arasındaki naif ve aşırı karşıtlık olarak betimlemektedir.[405]

Toplumsal Tabakalaşma ve Sınıf Tartışmaları", **Çalışma Sosyolojisi,** (Ed. Zerrin Sungur), Anadolu Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, Eskişehir, 2014, s. 141-142.

[400] *Wright*'nin sınıf ayrımı ve şeması için bkz. Giddens, s. 348-349; Zincirkıran ve diğerleri, s. 142-144.

[401] Standing, s. 21.

[402] Piketty, s. 263-265.

[403] Zincirkıran ve diğerleri, s. 144, "*Tablo 5.3*".

[404] Giddens, s. 348; Zincirkıran ve diğerleri, s. 143-144.

[405] Piketty, s. 281-282.

Birinci katmandakilerin sermaye sınıfı ile olan muğlaklığı; bir yandan bu katmandakilerin emek gelirinden çok yüksek seviyede pay almalarından, diğer yandan da söz konusu yüksek payın yanında rantiyeden de yüksek seviyede gelir ve servet elde edebilme kapasitesinden kaynaklanmaktadır. Finans kapitalin belirgin olduğu günümüz kapitalist yapılanmasında; finans kapital üzerinden ve özellikle de bilgiye hızlı ve öncelikli ulaşabilme kapasiteleri ve zaman zaman da spekülasyonlar sonucu bu katmandakilerin rantiye geliri ve kârı daha da çeşitlenmiş ve derinleşmiştir.

İkinci katmanda yer alan ürün tasarımı, planlama, projelendirme, organizasyon vb. işlerde çalışanlar, *Piketty*'nin gelir ve servet gruplandırmasındaki %1'lik dilimden sonraki %9'luk dilimi oluşturan "*Müreffeh Sınıf*"[406] ile *Standing*'in sınıflandırmasında "*Profisyenler*"[407]olarak tanımlanan gruba tekabül etmektedir. Bu katmanda yer alan işgücü, sahip oldukları eğitim ve yetkinlik nedeniyle yüksek pazarlık gücüne sahiptir. Bu katmandakiler, ilk katmandakiler kadar yüksek olmasa da emek gelirinden oldukça büyük oranda pay almakla birlikte, bunların üst yöneticiler gibi para ve finans kaynakları, üretimin fiziksel araçları ile emek gücü üzerinde dolaylı da olsa kontrolü bulunmamaktadır. Ancak bu katmanda yer alanlar emek gelirinden yüksek pay aldıklarından, ilk katmandakiler gibi emek geliri harici, servet ve rantiye geliri elde edebilmeleri diğer alt katmanlara oranla daha çok mümkündür.

Çoklu katman piramidinin en üstünde yer alan, "üst düzey yöneticiler" ile "ürün tasarımı, planlama, projelendirme, organizasyon vb. işlerinde çalışanlar"dan oluşan ilk iki katman; *Piketty*'nin gelir ve servet gruplandırmasındaki %1'lik dilimde yer alan "*Hakim Sınıf*" ile %9'luk dilimde yer alan "*Müreffeh Sınıf*"dan oluşan ve %10'luk dilim olarak tanımlanan "*Üst Sınıf*"[408]a tekabül etmektedir. Aynı zamanda, yukarıda *Tablo 6*'da verili emek geliri dilimlerindeki onuncu dilime tekabül eden bu iki katmanda yer alanların emeğin toplam gelirinden aldığı pay, %50 civarında gerçekleşmektedir.[409]

[406] Piketty, s. 263-265.
[407] Standing, s. 21.
[408] Piketty, s. 263-265.
[409] *Tablo 6*; *Piketty*'nin hesaplamasına göre sadece "Emek Geliri" dikkate alındığında bu dilimdekilerin aldığı pay; dönem ve eşitsizlik seviyelerine göre %20 ilâ %45 oranında, "Emek ve Sermaye Geliri" birlikte dikkate alındığında ise %25 ilâ %60 oranında seyir izlemektedir. Bkz. Piketty, s. 263, 265.

Şekil 13: Katmanlı İşgücü Piyasası (KİP), Çoklu Katman Piramidi

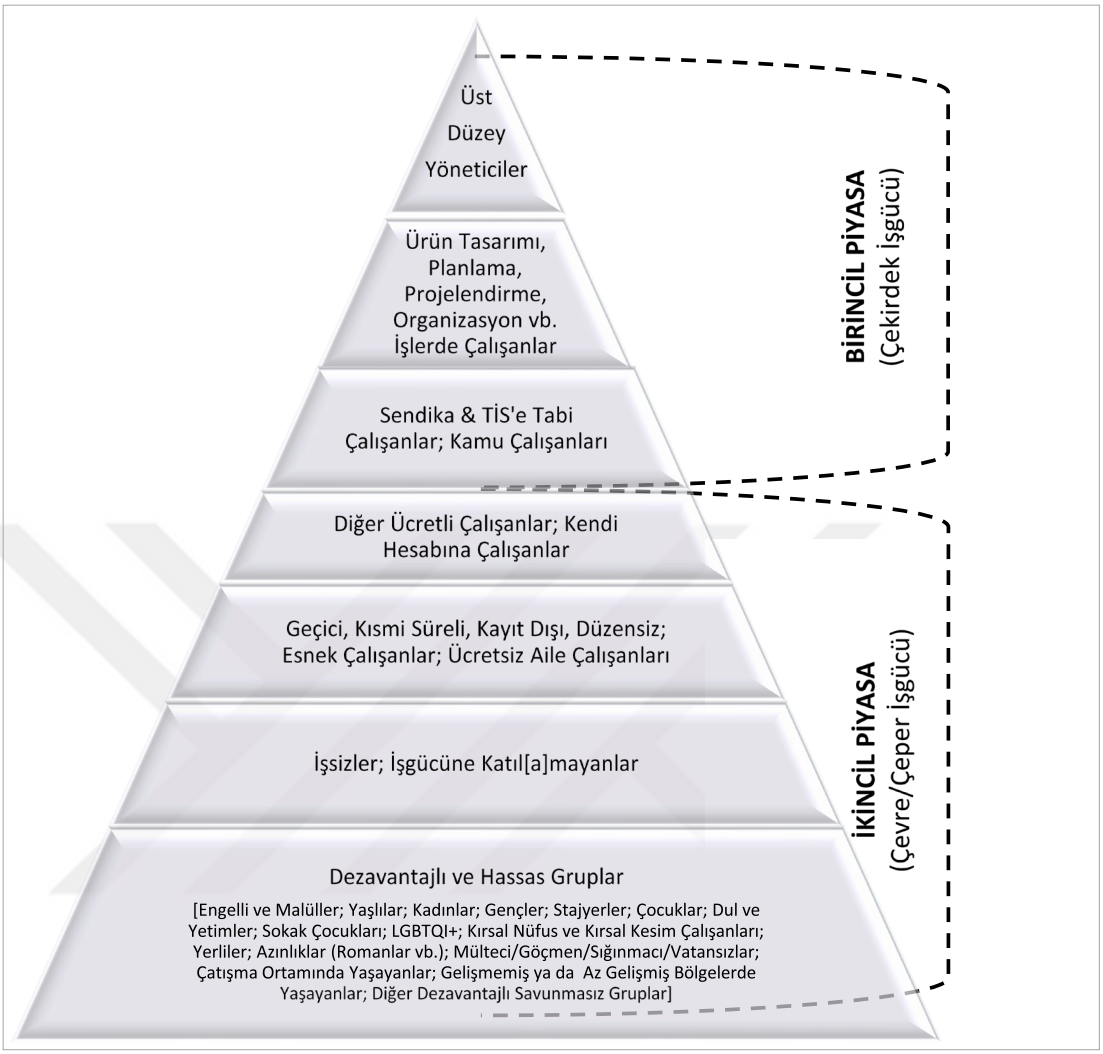

Kaynak: Piramit ve içeriği, çalışmanın bütününden edinilen bilgilerden derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur. Piramidin oluşturulmasında, *Piketty*'nin gelir ve servet sınıflandırması (Piketty, s. 263-267), *Standing*'in *Prekarya*'sında yer alan sınıflandırma (Standing, s. 21-22), *Golphore* ve *Wright*'in sınıf çözümlemeleri (Giddens, s. 348-352; Zincirkıran ve diğerleri, s. 141-144) ile birlikte *Giddens*'in sınıf ve tabakalaşma hakkındaki tespit ve değerlendirmeleri (Giddens, s. 337 vd.) dikkate alınmıştır. Piramidin en alt katmanında yer alan "Dezavantajlı ve Hassas Gruplar" katmanının içeriği; UN, **Non-discrimination: groups in vulnerable situations,** https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-health/non-discrimination-groups-vulnerable-situations, (29.11.2022) ve Social Protection & Human Rights, https://socialprotection-humanrights.org/key-issues/disadvantaged-and-vulnerable-groups/, (29.11.2022) sayfalarından derlenmiştir.

Piramidin üçüncü katmanında yer alan sendikalı ve/veya toplu iş sözleşmesine (TİS) tabi çalışanlar ile kamu çalışanları altın çağ dönemine özgü proletarya özgünlüğünü nispeten koruyabilen, günümüz üretim sistemi içinde giderek sayıları azalan, bu bağlamda, klasik dönem işgücü yapısının son kalıntılarıdır. Bu katmanda yer alanlar, daha ziyade, klasik dönemin ölçek ekonomisi kapsamında oluşturulmuş, bu vasfı ile birlikte kurumsal yapılarını nispeten koruyan özel işletmelerde ücretli çalışanlarla birlikte, yine klasik dönemde devletin ekonomik hayata doğrudan müdahil olduğu kamu işletmelerinde ve kamunun genel ve yerel yapılanmalarında çalışanlardan oluşmaktadır.

Detayları aşağıda *"Örgütsüz İşgücü"* başlığı altında verilmeye çalışılan sendikalaşma oranı ve TİS kapsamı bilgilerine göre, günümüzde (2019 yılı verileri) sendikalaşabilir çalışanlar içindeki sendikalı olanların oranı %22 seviyesindedir. TİS kapsamı ise bu oranın yaklaşık %32 seviyesindedir. TİS kapsamında olanların sendikalaşabilir çalışanlar içindeki oranı ise yaklaşık %7 seviyesinde gerçekleşmektedir. Başka bir ifadeyle, toplam çalışanların yaklaşık %93'ü[410] TİS kapsamında değildir.

Aşağıda *"Örgütsüz İşgücü"* başlığı altında sunulu *Şekil 15* ve *Tablo 9* verileri, sendikalaşabilir çalışanlar içindeki sendikalaşma oranını ve TİS kapsamındakilerin buna oranını sunmaktadır. Oysa, sendikalaşabilir çalışanlar dışında kalan diğer işgücünün de (kendi hesabına çalışanlar, kayıt dışı çalışanlar, işsizler vb.) eklenmesiyle oluşan toplam işgücü sayısı dikkate alındığında; sendikalaşma oranı ve TİS kapsamı %10 civarına gerileyeceği anlaşılmaktadır.

UÇÖ verilerinden derlenen ve seçilmiş ülkelere göre kamu sektöründe istihdam edilenlerin toplam istihdama oranını gösteren *Tablo 8*'de verili olduğu üzere; piramidin üçüncü katmanında sendikalı ve TİS'e tabi çalışanlarla birlikte yer alan kamu çalışanları ise toplam istihdam edilenlerin yaklaşık %20'sini oluşturmaktadır. *Tablo 8* verileri, kamu sektöründe istihdam edilenlerin toplam istihdama oranına ilişkindir. Dolayısıyla, kamu sektöründe istihdam edilenlerin toplam işgücüne oranı daha düşüktür. Bu oran, *Tablo 10* verileriyle birlikte dikkatle incelendiğinde; kamu

[410] Bu oran, Türkiye için de geçerlidir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Türkiye %93 oranla dünya ortalaması seviyesindedir. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Dairesi (DİSKAR), "Türkiye'de Sendikalaşma, Toplu İş Sözleşmesi Kapsamı ve Grevler (2013-2019)" **Sendikalaşma Araştırması,** İstanbul, 2019, s. 3.

sektöründe istihdam edilen %20'lik dilimin, toplam istihdam oranı olan %58'lik dilime ilişkin olduğu, işgücüne katılım oranı olan %61'lik dilim içinde bu oranın daha da aşağı düşeceği belirginleşmektedir. Yine *Tablo 10* verilerine göre kamu sektöründe istihdam edilen %20'lik dilimin, toplam faal nüfus içindeki oranının ise %10'lar seviyesinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Tablo 8: Seçilmiş Ülkelerde Kamu Sektöründe İstihdam Edilenlerin Oranı (%; 2015-2020)

KAMU SEKTÖRÜ İSTHDAM ORANI (%; 2015-2020)							
S. No	**Ülke**	**Yıl**					
		2015	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**
1	G. Kore		9,0%	9,0%	9,1%	9,5%	10,2%
2	Japonya	9,0%	9,0%	9,0%			
3	Şili	11,0%	10,5%				
4	Hollanda	12,7%	12,5%				
5	Türkiye	13,0%	13,2%	12,7%	14,3%	16,3%	17,8%
6	Meksika	13,9%	13,7%	13,6%	13,6%	13,5%	
7	İsviçre	14,8%	14,9%	14,8%	14,8%	15,0%	15,5%
8	İspanya	16,7%	16,4%	16,1%			
9	ABD	16,7%	16,5%	16,4%	16,2%	16,1%	
10	Avusturya	16,9%	17,0%	16,9%	16,8%	16,7%	
11	İngiltere	17,6%	17,3%	17,1%	16,5%	16,5%	17,4%
12	Lüksemburg	17,8%	17,8%	17,6%	17,6%	17,7%	18,2%
13	Yeni Zelanda	19,5%	19,1%	18,8%	18,8%	19,3%	
14	Slovakya	21,5%	21,0%	21,1%	20,7%	20,7%	21,2%
15	Yunanistan	21,5%	21,4%				
16	İrlanda	22,8%	22,3%	22,1%	21,6%	21,3%	22,1%
17	Çekya	22,6%	22,7%	23,0%			
18	Malta	25,6%	24,4%	25,1%	22,5%	21,6%	21,8%
19	Slovenya	24,8%	24,5%	23,8%	23,5%	23,1%	23,3%
20	Macaristan	26,6%	26,0%	25,0%	24,0%	23,1%	23,0%
21	İsveç	28,8%	29,1%	29,2%	29,0%	29,1%	29,4%
22	Norveç	30,1%	30,4%	30,5%	30,4%	30,2%	30,8%
23	Litvanya	31,3%	30,6%	29,9%	29,3%	28,5%	28,4%
24	Kosta Rika			14,3%	12,7%		
25	Hırvatistan			29,4%	29,7%	30,1%	29,8%
26	Danimarka	31,7%		30,6%		30,0%	30,8%
27	Gürcistan				17,7%	17,7%	23,7%
Ortalama	**Yıllık**	**20,3%**	**19,1%**	**20,3%**	**19,9%**	**20,8%**	**22,7%**
	6 Yıllık	**20,5%**					

* 2015-2020 yılları arasına ilişkin en az 2 yıllık kaydı bulunan ülke verileri dikkate alınmıştır.
** Sıralama 2016 yılına göre yapılmıştır.

Kaynak: ILOSTAT.

Bununla birlikte, sendika ve TİS kapsamında çalışanların oranı olan yaklaşık %10'luk dilimin büyük çoğunluğunun aynı zamanda kamu sektöründe istihdam edilenlerden oluşuğu dikkate alındığında, piramidin üçüncü katmanını oluşturan sendikalı ve TİS kapsamı kümesi ile kamu sektöründe istihdam edilenlere ilişkin kümenin büyük oranda kesiştiği görülecektir. Dolayısıyla, üçüncü katmanda yer

alanların oranı, her iki kümenin toplamından daha düşüktür. Bu bağlamda, sendikalı ve TİS kapsamı çalışanlarla birlikte kamu sektöründe istihdam edilenlerin oluşturduğu üçüncü katmanın toplam işgücü içindeki oranın yaklaşık %20-25'ler seviyesinde gerçekleştiği çıkarımsal olarak doğru sonucu verecektir.

Bu bilgilere göre sendikalı ve TİS'e tabi çalışanlarla birlikte kamu çalışanlarının oluşturduğu üçüncü katmanın, toplam işgücünün yaklaşık %20-25'lik kesimine denk geldiği anlaşılmaktadır. Bu tespit dikkate alındığında; piramidin birinci katmanında yer alan üst düzey yöneticiler ile ikinci katmanda yer alan ürün tasarımı, planlama, projelendirme, organizasyon vb. işlerde çalışanlarla birlikte üçüncü katmanda yer alan sendikalı ve/veya TİS'e tabi çalışanlarla kamu çalışanlarından oluşan ve işgücü piyasasının çekirdeğini oluşturan ilk üç katmanın, toplam işgücünün yaklaşık %30-35'ini oluşturduğu belirginleşmektedir.

Bu tespit, *Tablo 10* verileriyle de uyumludur. *Tablo 10* verilerine göre istihdamda olanların yaklaşık %40'ı formel, %60'ı ise enformel biçimde istihdam edilmektedir. İşsizler ile potansiyel işgücü (işgücüne katılamayanlar) sayılarının eklenmesi halinde toplam işgücü içinde formel istihdam edilenlerin oranı %35 seviyesine gerileyecektir. Bu, işgücü piyasasının çeperini oluşturan %65-70'lik dilimin sadece %5 ilâ %10'u arasındaki küçük bir kısmının formel biçimde istihdam edildiğini, geri kalan %90-95'inin ise enformel biçimde istihdam edildiğini ortaya çıkarmaktadır. Bir başka ifadeyle, işgücünün çeperini oluşturan ve KİP piramidinin dördüncü ve devamı alt katmamalarında yer alanların %90-95'inin enformel istihdam içinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan, işgücü piyasasının çekirdeğini oluşturan ilk üç katmanın, *Tablo 6*'da verili emeğin toplam gelirinden aldığı pay ise *Tablo*'nun dokuzuncu ve onuncu dilimlerin toplamından oluşan %70'lik emek geliri seviyesine denk gelmektedir. Çoklu katman piramidinin yaklaşık %65-70'lik kesimine denk gelen ve işgücünün çeperini oluşturan diğer dört katmandakilerin, emeğin toplam gelirinden alabildiği pay ise *Tablo 6*'daki ilk sekiz dilimden oluşan yaklaşık %30 seviyesine denk gelmektedir. Bu durum, işgücünün çekirdeğini oluşturan yaklaşık %30'luk kesimin toplam emek gelirinin %70'ini, çeperi oluşturan diğer %70'lik kesimin ise bakiye gelirin %30'unu yine kendi arasında eşitsiz şekilde aldığını göstermektedir. Bu aşırı yüksek eşitsizlik durumu, UÇÖ tespitleriyle de sabittir. UÇÖ hesaplamalarına göre en alt onluk

dilimdeki bir işçi yılda 374 dolar, en üst onluk dilimdeki işçi ise 98.383 dolar seviyesinde kazanç elde etmektedir.[411]

İkincil piyasada konumlandırılan ve çoklu katman piramidinin dördüncü katmanında kendi hesabına çalışanlarla birlikte yer alan diğer ücretli çalışanlar, sendikaya ve dolayısıyla da TİS'e tabi olmayan, ancak nispeten uzun süreli ve istikrarlı çalışma içinde olan, diğer yandan ise iş ve sosyal haklarının tamamından sendikalı ve TİS'e tabi çalışanlar kadar iş güvencesine sahip olmayan, özellikle ekonominin durgunluk, gerileme ya da dalgalı dönemlerinde risklerle daha fazla karşı karşıya kalabilen, ücretli/maaşlı işgücünden oluşmaktadır.

Dördüncü katmanda yer alan kendi hesabına çalışanlar ise yanında az sayıda işçi çalıştıran esnaf ve küçük işverenlerden ya da sadece kendi hesabına çalışanlardan oluşmaktadır. UÇÖ verilerine göre 2018 yılı itibarıyla dünya genelinde kendi hesabına çalışanların, istihdam oranı %30'lar seviyesinde gerçekleşmiştir.[412] Bu, dünya genelinde 3,3 milyar olan istihdam sayısının yaklaşık 1 milyarının kendi hesabına çalışanlardan oluştuğunu göstermektedir.

UÇÖ verilerinden derlenen *Şekil 14* ile *"Kendi Hesabına Çalışma"* başlığı altında sunulan *Tablo 14* ve *Şekil 19* verileri, dünya genelinde toplam 102 ülke bilgilerini içermektedir. Buna göre 2018 yılı itibarıyla kendi adına çalışanların toplam istihdam içindeki oranı yaklaşık %30 seviyesinde gerçekleşmiştir. İşveren, ücretsiz aile çalışanları ile kooperatif üyelerinin de eklenmesi halinde, bu oran yaklaşık %40 seviyesinde gerçekleşecektir.

Öte yandan UÇÖ kaynaklarından derlenen toplam 102 ülke verilerinden oluşan *Tablo 14* bilgilerine göre kendi adına çalışan oranının, gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ya da gelişmemiş ülkelere doğru artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle, gelişmiş ya da serveti yüksek olan ülkelerde ücretli çalışma oranı yüksektir. Daha düşük servete sahip ya da gelişmemiş ülkelerde ise kendi hesabına çalışma daha yüksektir.

Enformel istihdamın öznesini oluşturan ve beşinci katmanda yer alan geçici, kısmi süreli, kayıt dışı, düzensiz, esnek çalışanlarla ücretsiz aile çalışanları, günümüz işgücü piyasasının ana ekseninde yer almaktadır. Bu katmanda yer alan işgücü, ayrışık

[411] ILOSTAT, "Labour income in PPP$ by decile", 2019, https://ilostat.ilo.org/topics/labour-income/, (01.12.2022).
[412] Bkz. *Tablo 14*.

işgücünü belirginleştiren, istihdam biçiminin özelliği gereği, işgücü piyasası içinde giderek artış gösteren yeni istihdam biçimiyle uyumludur.[413]

Şekil 14: Çalışma Statüsü İstihdam Oranı (2018)

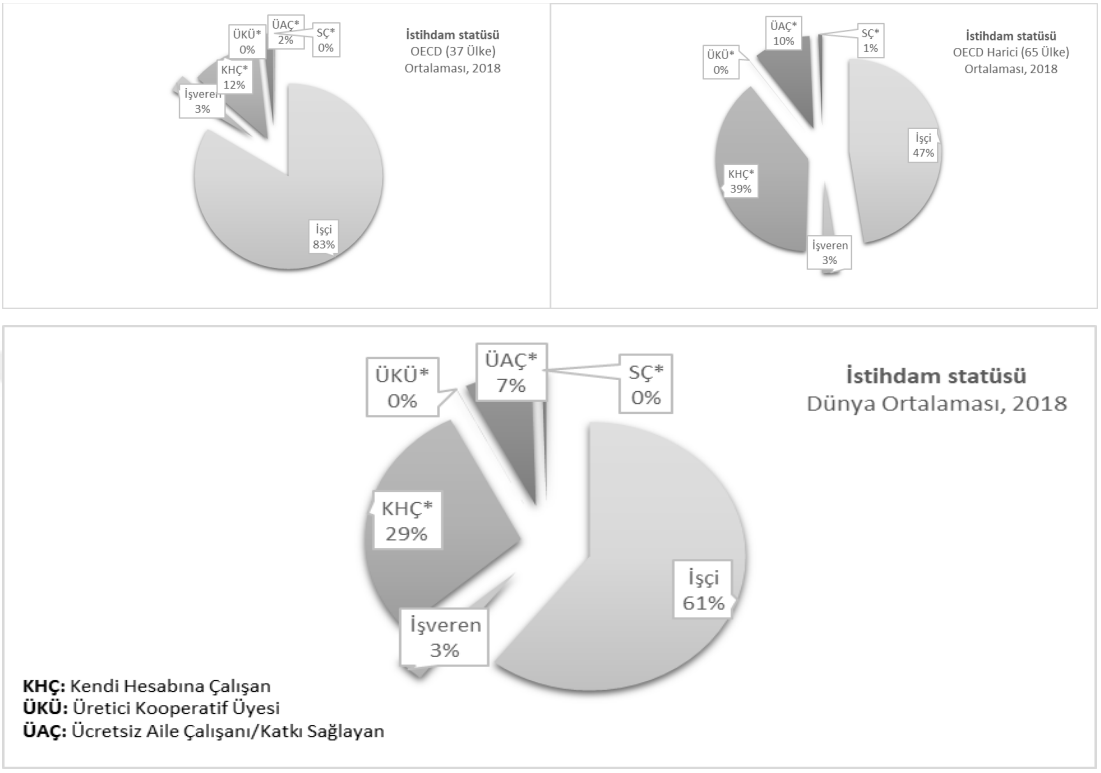

Kaynak: ILOSTAT verilerinden derlenen *Tablo 14*'te kayıtlı 102 ülke verilerinin ortalamasıdır.

Altıncı katmanda yer alan işsizler ile işgücüne katıl[a]mayanlara ilişkin UÇÖ tahminlerine göre 2022 yılı dünya genel işsizlik oranı %6 seviyesinde, işgücüne katılım oranı ise %60 seviyesinde gerçekleşmektedir.[414] Bu, dünyadaki kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusun (kurumsal olmayan 15 yaş ve üstü nüfus[415]) yaklaşık %40'lık[416] kısmının işgücüne katılmadığını göstermektedir. Söz konusu

[413] Günümüz enformel istihdam yapısının tipik özelliklerini barındıran beşinci katman ile nispeten uzun süreli ve istikrarlı çalışma içinde olmakla birlikte, giderek enformel istihdama kayma eğilimi gösteren, bu bağlamda, klasik dönem işgücü yapısıyla günümüz işgücü yapısı arasında adeta bir geçiş özelliği sergileyen dördüncü katmanda yer alan işgücü hakkında çalışmanın bundan sonraki kısımlarında detaylı incelemeye yer verilmiştir.

[414] ILOSTAT, https://ilostat.ilo.org/data/, (22.03.2023).

[415] "Kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus" vb. işgücü kavramları ve detaylı tanımları için bkz. Ceylan-Ataman, s. 20-23.

[416] Son 30 yılda işgücüne katılmama oranının %30'lar seviyesinden %40'lar seviyesine yükseldiğine dair bkz. *Şekil 16.*

%40'lık dilimin bir kısmı ise çalışmaya hazır olmasına rağmen iş ara[ya]mayanlar ya da iş bulma umudunu yitirenlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla, geniş tanımlı işsizlik dikkate alındığında, gerçekte işsizlik oranının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda OECD hesaplamalarına göre 2020 yılı geniş tanımlı işsizlik oranı %10 seviyesine[417] yaklaşmaktadır. Bu oran, sadece gelişmiş ekonomileri kapsayan OECD için geçerlidir. Oysa bilinmektedir ki: gelişmemiş ya da az gelişmiş ekonomilerde bu oran çok daha yüksektir. Bu bağlamda kayıtlı işsizlerle birlikte, herhangi bir sebep ya da saikle gerçek iradesi dışında işgücüne katılmayanların da dikkate alınmasıyla; piramidin altıncı katmanında yer alanların, dünya genelindeki işgücünün neredeyse %15'lik dilimini oluşturduğu tahmin edilebilir.

Altıncı katmanda yer alanlar, işsizler ve işgücüne katılamayanlardan oluştuğundan, bunların beşinci veya daha üst katmanlara erişebilmeleri, yeni iş fırsatlarının belirmesi ve bu fırsatlara erişebilmeleri için de gerekli eğitim ve yetkinliğe sahip olmalarına bağlıdır. Bununla birlikte, altıncı katmanda yer alan işgücüne katılmayanların, işgücüne katılmaları ya da bu katmanda yer alan işsizlerin istihdama erişmeleri halinde, bu defa, dahil olabilecekleri en muhtemel katman, beşinci katman olacaktır. Dolayısıyla, altıncı katmanla beşinci katman arasında sürekli bir devinimden bahsedilebilir. Öte yandan formel ya da enformel alanda istihdam edilen beşinci ve daha üst katmanda yer alanların istihdamdan ayrılmaları halinde tabi olacakları katman doğrudan altıncı katman olacaktır. Bu bağlamda altıncı katmanda yer alanlar, istihdama erişebilmeleri halinde nispeten sıralı üst katmana dahil olurken, üst katmanlardan altıncı katmana katılım doğrudan gerçekleşecektir.

Yedinci ve son katmanda yer alan dezavantajlı ve hassas durumda (engelli ve maluller, yaşlılar, kadınlar, gençler, stajyerler[418], çocuklar, dul ve yetimler, sokak çocukları, LGBTQI+, kırsal nüfus ve kırsal kesim çalışanları, Yerliler, azınlıklar (Romanlar vb.), mülteci/göçmen/sığınmacı/vatansızlar, çatışma ortamında yaşayanlar, gelişmemiş ya da az gelişmiş bölgelerde yaşayanlar ve diğer dezavantajlı savunmasız

[417] Hesaplama tahmini, 2020 yılının son çeyreğine ilişkindir. Bu süreç, aynı zamanda COVID-19 sürecini de içermektedir. Bkz. OECD, "Urgent action needed to stop jobs crisis becoming a social crisis", 07.07.2020, https://www.oecd.org/newsroom/urgent-action-needed-to-stop-jobs-crisis-becoming-a-social-crisis.htm, (13.12.2022).

[418] "*Ucuz ve kolay elden çıkarılabilecek emek*" ve "*suni istidam, işsizliği gizleme ve özgeçmişi parlatma"* işlevi bağlamında stajyerlerliğin işgücü piyasasında giderek artan yeri ve etkisi hakkında bkz. Standing, s. 133-135.

gruplar) olanlar; demografik özellik, fiziksel engellilik, kültürel kalıplar, ekonomik ve siyasal yapı gibi çeşitli ve çok boyutlu sebeplerle bu katmanda yer alırlar. Bu bağlamda örneğin, engelli ve maluller ile yaşlılar, fiziksel engellilik ve demografik özellik sonucu bu katmanda yer alırken, çocuklar, kadınlar ve sokak çocukları ise ağırlıklı olarak ekonomik ve kültürel kalıplar sonucu oluşan toplumsal yapı nedeniyle, çatışma ortamında yaşayanlar, mülteci/göçmen/sığınmacı/vatansızlar, yerliler, azınlıklar gibi gruptakiler ise ağırlıklı olarak siyasal yapı nedeniyle bu katmanda yer alırlar.

Yedinci katmanda yer alanlar, istihdam ve buna bağlı olarak gelire erişim fırsatı bağlamında diğer katmanlarda yer alanlara oranla daha eşitsiz konumda bulunmaktadır. Zira, bu katmanda yer alanlar, diğer katmanlarda yer alanların karşı karşıya oldukları fırsat eşitsizliklerinin harici, içinde bulundukları fiziki, demografik, kültürel ya da siyasal eşitsizliklerle de başa çıkmak zorundadırlar. Bu nedenle bu katmanda yer alanlar istihdama ve dolayısıyla da gelire erişimde en alt katmanda yer alırlar. Öte yandan, bir üst katmanda yer alan işsizler ile işgücüne katılamayanların nicel çoğunluğu, bu katmanda yer alanların istihdama erişim fırsatını daha da baskılamaktadır. Yedinci katmanda yer alanlar, işgücü piyasası ve sosyal politika alanında yapılan pozitif ayrımcılık uygulamalarıyla ya da doğrudan sosyal koruma vasıtalarıyla nispeten gelire erişim fırsatı yakalayabilirler.

Günümüz KİP yapısında, katmanlar arasında belirleyici olan en önemli faktör iş ve gelir güvencesidir. Bu bağlamda birinci katmanda yer alanlar, sermaye ile birlikte hareket ettiklerinden, sermaye ortadan kalkmadığı sürece iş güvencesine sahiptir. Ayrıca bunlar, işgücü geliri harici rantiye ve servet gelirine de sahip olduklarından, iş güvencesi riski taşımamaktadırlar. İkinci katmanda yer alanlar ise genel olarak yüksek yetkinliğe sahip olduklarından herhangi bir sebeple işten ayrılmaları halinde çok kısa sürede başka bir alanda başka bir işe kolaylıkla erişebilir ya da öncesinde elde ettikleri yüksek emek geliri nedeniyle makul bir sürece gelir yoksunluğunu hissedemeyebilirler. Üçüncü katmandakiler ise sendikalı ve TİS'e tabi olduklarından, genel olarak istikrarlı ve güvenceli işe sahiptirler. Bu katmandakiler ekonomilerde çok önemli ve kalıcı şoklar ya da durgunluklar veya savaş, göç gibi şiddetli toplumsal olaylar yaşanmadığı sürece sahip oldukları istikrarlı ve güvenceli işleri nedeniyle gelir güvencesine sahiptirler.

Buna karşın, dördüncü katmanda yer alanlar diğer alt katmandakilere oranla nispeten daha güvenceli olmakla birlikte, ekonomik durgunluk, kriz vb. gibi herhangi ekonomik ya da toplumsal dalgalanmalara karşı oldukça savunmasızdırlar. Bu katmandakiler, ekonomik durgunluk, kriz vb. gibi herhangi ekonomik ya da toplumsal dalgalanmalarda en önce gözden çıkarılabilecek grupta yer almaktadır. Dördüncü katmanda yer alanların diğer bir özelliği ise enformel sektörde istihdam edilebildikleri gibi formel sektörde enformel biçimde de istihdam edilebilmeleridir. Beşinci katmanda yer alanlar ise günümüzde giderek artış gösteren, hatta asli istihdam biçimi olmaya başlayan enformel istihdamın öznesini oluşturmaktadır. Geçici, kısmi süreli, kayıt dışı, düzensiz, esnek çalışma, ücretsiz aile çalışması gibi enformel istihdamın öznesini oluşturan bu katman, istihdam biçiminin özelliği gereği, işgücü piyasası içinde giderek artış gösteren yeni istihdam tipolojisine en uygun katmandır. Bu katmanda yer alanların güvencesizliği, sadece iş güvencesi yönünden değil, aynı zamanda diğer iş ve sosyal güvenlik haklarına erişim yönünden de kısıtlıdır.

Piramidin altlarında yer alan altıncı katmandaki işsizler ile işgücüne katılamayanlar ve yedinci katmandaki dezavantajlı ve hassas gruplar, iş güvencesinden önce, işe erişim yönünden güvencesizdir. Bu bağlamda, altıncı ve yedinci katmanda yer alanların iş güvencesinden ziyade, erişmek zorunda oldukları "herhangi bir iş" sorunsalı da bulunmaktadır. Bu katmanlardakilerin erişebilecekleri herhangi bir iş ise yüksek oranda beşinci katmandakilerin erişebildiği enformel sektöre ilişkin olacaktır. Beşinci katmanda yer alanların erişebildiği iş, genellikle istikrarsız ve güvencesiz olduğundan, altıncı ve yedinci katmandakiler bu katmandaki işe erişseler dahi, tekrar alt katmanlara tabi olmaları kaçınılmaz olacaktır.

KİP yapısının diğer özelliklerinden biri de katmanlar arası çalışma koşullarının farklı olmasıdır. Her bir katmanın gelir ve çalışma koşulları diğer katmanınkinden farklılık göstermektedir. Bu değişiklik, piramidin altına doğru gidildikçe alt katmanlardaki emeğin aleyhine, üst katmandakiler ile sermayenin lehine gelişme özelliği göstermektedir. Bu kapsamda daha üst katmanda yer alanlar daha alt katmanlarda yer alanlardan daha fazla gelir, gelir güvencesi ve diğer sosyal haklara erişme imkanına sahiptir. *Şekil 13*'te gösterilen piramidinde tabana doğru gidildikçe gelir, gelir güvencesi ve diğer sosyal haklara erişim giderek azalmakta ve silikleşmektedir.

KİP'in görünen bir diğer özelliği ise katmanlar arası kısıtlı hareketliliktir. Kısıtlı hareketlilik, bir katmandan diğer bir katmana geçisin çok sınırlı, hatta kimi durumlarda imkânsız olmasıdır. Bu geçişgensizlik, işgücü piyasasına dahil olan herhangi bir bireyin, genellikle hangi katmanda yer alıyorsa yaşamı boyunca da bu katmanda kalmasını ifade eder. Burada katmanlar arası hareketliliğin kısıtlılığından kasıt, ağırlıklı olarak yukarı doğru dikey hareketliliktir. Söz konusu yukarı doğru kısıtlı dikey hareketlilik, birincil piyasanın kendi içindeki ilk üç katman arasında ve birincil piyasa ile ikincil piyasa arasında daha da katıdır. Gerçekten de içinde bulundukları katmanların özelliği gereği çeperde konumlandırılan ilk üç katman arasında nesil içi yukarı doğru hareketlilik neredeyse imkansızdır. Bu durum, çeperde yer alan birincil piyasa ile çevrede yer alan ikincil piyasa arasındaki geçişgensizlik için de geçerlidir. Bu bağlamda, birincil piyasa ile ikincil piyasa arasında neredeyse mutlak geçişgensizlik mevcuttur. Her iki piyasa arasında nesil içi yukarı doğru hareketlilik neredeyse imkansızdır.

Genel olarak katmanlar arasında nesillerarası yukarı doğru dikey hareketlilik mümkün olabilmekle birlikte, bu ihtimal çok kısıtlıdır. Zira nesillerarası dikey hareketlilik, ancak gerekli eğitimle mümkündür. Alt katmanlarda yer alanlar eğitime erişimde üst katmandakilerle aynı fırsata sahip olamadıklarından, bu kısıtlılık hali, adeta bir kısır döngü halinde süreklilikle sonuçlanmaktadır. Bunun tersi olarak, aşağı doğru dikey hareketlilik ise özellikle nesillerarasında oldukça geçerlidir. Bu durum, çeperde konumlanan birinci ve ikinci katmandakiler için daha az ihtimalle gerçekleşse de üçüncü ve diğer katmanlarda yer alanların aşağı doğru hareketlilik yaşaması oldukça muhtemeldir. Özellikle, sendika ve TİS'e tabi çalışanların oluşturduğu üçüncü katmandakilerin, nesil içi olmasa da nesillerarasında birincil piyasadan ikincil piyasaya aşağı doğru hareketlilik yaşaması oldukça muhtemeldir. Zira mevcut neslin içinde bulunduğu sendikalı ve TİS'e tabi iş, günümüzde giderek azalmaktadır. Bu, mevcut durumda çeperde konumlanan üçüncü katmanında yer alanların bir sonraki neslinin, ikincil piyasa içinde konumlanan dördüncü ya da daha alt katmanlara kaymalarına yol açacaktır. Aşağı doğru dikey hareketlilik, çevrede konumlanan dördüncü ve diğer alt katmanda yer alanlar için ise sadece nesillerarası değil, aynı zamanda aynı nesil içinde de geçerlidir. Bu bağlamda denilebilir ki: birincil piyasada yer alan katmanlar ile ikincil piyasada yer alan katmanlar arasındaki en belirgin fark;

aşağı doğru hareketliliğin, birincil piyasada nesillerarasında, ikincil piyasada ise hem nesillerarasında hem de nesil içinde gerçekleşebilmesidir.

Netice itibarıyla günümüz KİP yapısı, katmanlar arası kısıtlı hareketlilik, fırsat eşitsizliği ve yüksek oranda gelir dağılımı bozukluğuyla sonuçlanmaktadır. Bu kapsamda işgücü piyasasında katmanlaşma; bir yandan bireylerin standart dışı istihdam biçimi içine hapsolmaları, düşük ücret ve düşük hanehalkı geliri, çalışan yoksulluğu riski, kalitesiz çalışma koşulları, düşük üretkenlik ve sınırlı eğitim fırsatları gibi geniş kapsamlı olumsuz etkiler gibi doğrudan yansımaların yanı sıra, yüksek işsizlik seviyeleri, yüksek yoksulluk oranları, yüksek eşitsizlik, düşük sosyal hareketlilik, yüksek kamu yükü (sosyal yardımlar vb.) ve genel ekonomik yetersizlikler gibi makro düzeydeki etkilerle birlikte, düşük sosyal güvenlik seviyeleri, düşük barınma erişimi, mental sağlık sorunları, bireyin kendisinin ve ailesinin geleceğe dair planlama sorunları vb. gibi çeşitli ve çok boyutlu dolaylı yansımalarla sonuçlanmaktadır.[419]

3.1.2. Ayrışık İşgücü Yapısı

Klasik dönemde işgücü bağdaşık (homojen) bir yapı sergilemekteyken, günümüz işgücü, ayrışık (heterojen) bir yapı sergilemektedir. Ayrışık işgücü yapısı; işletme içi, işletme dışı, sektörel düzlemde gerçekleşeceği gibi, ülke ve bölge bağlamında coğrafi düzlemde gerçekleşmeyi de içermektedir.

Klasik dönem işgücü piyasası ile küresel dönem işgücü piyasası arasındaki en belirgin fark: önceki dönemde sınıflı toplum ve nispeten bağdaşık yapı sergileyen işgücünün; yeni dönemde, sınıflı yapının muğlaklaştığı[420], kendi içinde ayrışık, çoklu katmanlı ve atomize olmuş bir faktör piyasasına dönüşmüş olmasıdır. *Marxist* terminoloji[421] bağlamında küresel dönemde sınıflı toplumun ortadan kalktığı ileri sürülemez. Ancak bu dönemde sınıf yapısının klasik dönemdeki kadar görünür

[419] Eurofound, Segmentation, s. 14.

[420] Kapitalistler, yöneticiler ve masa başı çalışanlarla işçilerden oluşan halk sınıfları kavramı ile sınıflı toplumsal yapının karmaşıklığı, sınıflardaki melez konumlar hakkında bkz. Dumenil ve Levy, s. 26-28. Sosyolojik bağlamda toplumsal tabakalaşma biçimi olarak sınıf kavramı ve özellikleri hakkında bkz. Giddens, s. 344 vd. Ayrıca toplumsal tabakalaşma ve sınıfa ilişkin klasik ve çağdaş kuramlar hakkında bkz. Zincirkıran ve diğerleri, s. 128-146.

[421] Marx'ın sınıf kavramı için bkz. Marx, Kapital-III, s. 865-866.

olmadığı da başka bir gerçekliktir. Anlaşılan odur ki: küresel dönemdeki örgütlü ve sınıflı toplumun, günümüzde atomize şekilde ayrışık bir yapıya bürünmüş hali, klasik dönemdeki şekliyle görünür olan sınıflı toplum yapısını muğlaklaştırmakta ve görünmez kılmaktadır.

3.1.2.1. Atomize İşgücü

Neoliberalizm, *"her koyun kendi bacağından asılır"* yaklaşımı bağlamında esas itibarıyla atomize olmuş bir toplum biçiminden beslenir. Bu durum, sadece işgücü piyasası özelliğiyle sınırlı değildir. Toplumsal alanın tümüne ilişkin olarak bireyselliği ve esnekliği salık veren neoliberalizm, atomize olmuş bir yaşam biçimini dayatmaktadır. Böylece toplumun var olan dayanışma ve bir arada yaşama bağlarını koparark, her bireyi bir diğerine potansiyel rakip olarak konumlandırmaktadır.[422]

Yeni liberal ekonomik yaklaşımının başat olduğu küresel dönemde işgücü piyasası, klasik dönemdeki bağdaşık yapısından uzaklaşarak, atomize biçimde ayrışık bir yapıya evrilmiştir. Bir başka ifadeyle klasik dönemde bağdaşık bir yapı gösteren işgücü, küresel dönemde örgütlü ve sınıflı toplum yapısından uzaklaşarak, emeğin atomize olduğu bir faktör piyasasına dönüşmüştür.

Yeni liberal ekonomik yaklaşım, ulus devlet kavramlarının sorgulandığı, sermayenin küresel boyutta hareket ettiği ve özellikle de çokuluslu işletmeler aracılığıyla sınırsızlaştığı, buna karşın işçi sınıfının hareketliliğinin kısıtlı olduğu, klasik dönemdeki etkin işçi sınıfı ve sendikalaşmanın gerilediği süreci içermektedir.[423]

Ulusal sınırlar içinde birikim yerine, uluslararası düzeyde birikimin belirginleştiği küresel dönemde; ölçek ekonomisinin yerini çeşit ekonomisi almış, büyüme ve birikim, reel sektörden ziyade finans sektörü üzerinden gerçekleşmiş; böylece finansal yoğunlaşma yaşanmaya başlamıştır. Bu dönemde, büyüme ve bölüşüm ilişkisinin zayıflaması sonucu gelir dağılımı bozukluğu giderek belirgin hal almış, ekonomi ile sosyal bakışım, bakışımsızlığa; gelir-harcama döngüsü ise borç-harcama-borç döngüsüne dönüşmüştür. Reel üzerinden birikim yerine finans üzerinden birikimin belirginleştiği bu dönemde, krizler adeta düzenli hale gelmiş,

[422] Naciye Yıldız, "Neoliberal Küreselleşme ve Eğitim", **D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, S**ayı:11, 2008, s. 11.
[423] Erdut, Küreselleşme, s. 120-123.

teknolojide yaşanan baş döndürücü gelişmelerle birlikte işgücü piyasasının esnekleştirilmesi sonucu işsizlik adeta süreğenleşmiştir.[424] Bu bağlamda denilebilir ki: 18. yüzyıl ve devamındaki liberal süreç, emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan "*Proletarya*"yı yaratmışken, 21. yüzyıldaki küresel yeni liberal süreç ise *"emeği dâhil, satacak hiçbir şeyi olmayan işsizler ile birlikte eğreti/geçici, belirsiz, esnek, güvencesiz, atipik gibi enformel işlerde çalışan yığınlar"* olarak tanımlanabilecek "*Prekarya*[425] "yı yaratmıştır.

"Küreselleşmenin çocuğu"[426] olarak tanımlanan *prekarya*, günümüz işgücü piyasasının asli aktörü olarak kabul görmektedir. İlk defa 1980'li yıllarda Fransız sosyologlar tarafından geçici ve mevsimlik işçileri tanımlamak için kullanılan Prekarya terimi, güvencesiz anlamındaki "precarious" sıfatı ile "proletariat" (proletarya) adının birleştirilmesinden oluşturulmuştur.[427]

Klasik dönem sınıf yapıları dünyanın çeşitli bölgelerinde varlığını sürdürse de günümüzde yedi[altı] çeşit sınıfın tanımlanabileceğini ileri süren *Standing'*e göre prekarya yeni oluşan toplumsal sınıfların[428] en altında yer almaktadır.[429] Bu sınıfların en üstünde az sayıda ancak inanılmaz derecede zengin küresel vatandaşların oluşturduğu "elit" sınıfı[430] yer almaktadır. Elit sınıfın altında ise "maaşlılar" yer

---

[424] Kazgan, Neoliberalizm, s. 151.

[425] "Prekarya" kavramı, ortaya çıkışı, gelişimi, kapsamı, toplumsal özellikleri hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Standing. Kavram hakkındaki kimi inceleme ve eleştirel yaklaşımlar için bkz. Denizcan Kutlu, "Kitap İncelemesi: "Prekarya" Üzerine Eleştirel Notlar ve Düşünceler", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 70, Sayı:1, 2015; Denizcan Kutlu, "Prekarya ve "Prekarya Bildirgesi" Üzerine Bir Kaç Soru, Gözlem ve Görüş", **Çalışma ve Toplum**, Sayı:53 (2018/3), 2018; Serter Oran, "Kitap İncelemesi: Modern Zamanların Tutunamayanları Prekarya: Sınıf mı, Sınıftan Kaçış mı?", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 70, Sayı:1, 2015; Elif Hacısalihoğlu, "Kitap İncelemesi: Prekarya: Yeni ve Tehlikeli Bir Sınıf (Mı?)", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 70, Sayı:1, 2015; Cem Özkurt, "Yeni Krizler Çağı, Çalışmanın İflası ve Prekarya", **Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Sayı:2, 2018; Yusuf Odabaş, "Göçmen Karşıtlığı ve Prekarya", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:49, 2020; Aslı Vatansever, "Prekarya Geceleri, 21. yüzyıl Dünyasında Geleceği Olmayan Beyaz Yakalıların Rüyası", **Lefke Avrupa Üniversitesi (LAÜ), Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 4, Sayı:2, 2013.

[426] Standing, s. 18.

[427] Standing, s. 21, 24.

[428] Bu bölümde "*Prekarya*" kavramı; *Marx*, *Weber* ya da *Giddens*'ın toplumsal sınıflara ilişkin tanım ve ayrımları üzerinde durulmaksızın, *Standing*'in belirlediği kapsam ve çerçevede işsiz, standart iş ilişkisi dışında kalan, çalışan yoksul gibi refah devleti döneminde belirgin olmayan insanlardan oluşan topluluk olarak değerlendirilmiş ve kullanılmıştır.

[429] Standing, s. 22.

[430] Bu grubu, *Piketty*'nin gelir ve servet gruplandırmasındaki %1'lik dilimde yer alan "*Hakim Sınıf*" ile %9'luk dilimde yer alan "*Müreffeh Sınıf*"dan oluşan %10'luk dilim olarak tanımlanan "*Üst Sınıf*"a tekabül etmektedir. Buna göre söz konusu %10'luk dilim, toplam gelirin yaklaşık %50'sine sahiptir. Piketty'nin gelir durumuna göre yaptığı sınıf kapsam ve ayrımları için bkz. Piketty, s. 263-271.

almaktadır. Klasik istihdamın şartlarına sahip, genelde büyük şirketlerde ve kamuda istihdam edilen bu grup, içinde bulunduğu sosyal konumdan memnundur. Maaşlı sınıfın yanında ise profesyonel ve teknisyen sözcüklerinden oluşan "profisyen" sınıf yer almaktadır. Standart istihdam ilişkisi dışında olan bu sınıf, sözleşmeye dayalı yüksek gelirler elde edebilen, danışmanlık ya da kendi işinde çalışan küçük bir grup olarak tanımlanmıştır. Profisyen sınıfın altında ise el emeğiyle çalışanların giderek daralan çekirdek kısmından oluşan ve klasik "işçi sınıfı"nın özünü oluşturanlar yer almaktadır. Bu dört grubun dışında ise bir tarafta "işsizler ordusu" ayrı bir sınıf olarak tanımlanırken işsizler ile birlikte toplumun uç kısımlarında yaşayan ve toplumun genel yapısıyla uyuşmayan, ayrıksı biçimde konumlanmış özgül bir sınıf olarak "prekarya" adlı giderek büyüyen bir sınıf yer almaktadır.[431]

*Standing'*e göre prekarya, klasik dönem işçi sınıfı için geçerli olan yedi tip güvenceden yoksun kişileri kapsamaktadır. Bu kapsamda, "sanayi vatandaşlığı", "sanayi proletaryası" olarak adlandırılan klasik dönem işçi sınıfı ve emeğe dair güvenceler: *İşgücü piyasası güvenliği* (tam istihdama bağlı yeterli gelir getirici fırsatlar); *İstihdam güvenliği* (işe alım ve çıkarmada yasal güvence); *İş güvenliği* (istihdamda vasıf ve statüyü geliştirme ile statü ve gelir bağlamında yukarı/dikey hareketlilik fırsatı); *Çalışma güvenliği* (çalışma saatlerine ilişkin düzenleme, iş kazası veya meslek hastalığına karşı koruma, kaza ya da hastalıktan kaynaklı maliyetlerin karşılanması); *Vasıfların yeniden üretiminin güvenliği* (vasıf kazanmaya ve becerilerin kullanılmasına yönelik fırsatlar); *Gelir güvenliği* (asgari ücret mekanizması, gelir sınıflandırılması, kapsamlı sosyal güvenlik, gelir eşitsizliğinin giderilmesine yönelik çeşitli yöntemlerle sabit gelirin sağlanması) ve *Temsil güvenliği* (sendika ve grev hakkı gibi yöntemlerle sosyal diyalog) şeklinde belirlenmiştir.[432]

Klasik dönem işçi sınıfı ve emeğe dair yukarıda belirtilen güvenceler, standart istihdam ve 1970'lerin sonlarına kadar sanayileşmiş ülkelerde giderek onunla ilişkilendirilen haklar ve güvenliklere ilişkindir. Standart istihdama ilişkin güvencelerin biri, birkaçı ya da tamamından yoksun, bir başka ifadeyle standart istihdama ilişkin güvenceleri azaltan faktörleri içeren istihdam tipi ise güvencesiz

[431] Standing, s. 21-22; Özkurt, s. 117.
[432] Standing, s. 26.

istihdam (precarious employment) olarak tanımlanabilir.[433] Bu bağlamda prekarya standart istihdama ilişkin güvencelerden yoksun kişileri içeren topluluk olarak değerlendirilebilir.

*Standing'*in sınıf tanımlaması eleştiri ve tartışmalara[434] açık olsa da işçi sınıfının değişen yapısı ile istihdam şeklinin klasik dönemdeki formel yapısından giderek uzaklaşarak enformel ağırlıklı bir yapıya dönüştüğü bir gerçekliktir. Dolayısıyla, günümüzde sınıf adı ya da sınıf değişiminden ziyade sınıfı oluşturan topluluğun vasfında değişimin yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu da klasik dönemin bağdaşık görünümlü işgücünün, günümüzde atomize olmuş, örgütsüz ve ayrışık işgücüne evrildiğini göstermektedir.

3.1.2.2. Örgütsüz İşgücü

Klasik dönem bağdaşık işgücü yapısı, güçlü ve etkili sendikalaşmayı da beraberinde taşımıştır. Oysa günümüz işgücü yapısı, bağdaşık geçmişine oranla oldukça örgütsüz ve ayrışık görünüme sahiptir.

Şekil 15 verilerine göre 2019 yılı itibarıyla dünya genelinde sendikalaşma oranı; %22,51, TİS kapsamı oranı ise %32,10 seviyesinde gerçekleşmiştir. Her iki oran da son 10 yıllık süre içinde gerilemiştir. Buna göre sendikalaşma oranı %2'den fazla, TİS kapsamındaki çalışanların oranı ise aynı süre içinde %11'den fazla düşüş yaşamıştır.

Tablo 9 verileri doğrultusunda OECD ülkeleri ile diğer ülkelerin mukayesesi amacıyla oluşturulan ve *Şekil 15*'in üst kısmında verilen bilgilere göre sendikalaşma oranı ve TİS kapsamının OECD ülkelerinde daha yüksek, diğer ülkelerde ise daha düşük olduğu görülmektedir. Buna göre OECD ülkelerinde sendikalaşma oranı son 5 yıl (2015-2019) içinde yaklaşık %2 artış göstermiş buna karşın TİS kapsamı ise aynı süre içinde yaklaşık %5 gerilemiştir. Aynı süre içinde diğer ülkelerde ise sendikalaşma oranı yaklaşık %2, TİS kapsamı ise yine yaklaşık %5 değerinde azalmıştır. Ancak her halükârda OECD ülkelerinde sendikalaşma oranı ve TİS kapsamı, diğer ülkelerin

[433] Tomas Gutierrez-Barbarrusa, "The growth of precarious employment in Europe: Concepts, indicators and the effects of the global economic crisis", **International Labour Review,** Cilt: 155, Sayı: 4 , 2016, s. 482.

[434] *Standing*'in sınıf tanımlamasına yönelik eleştiri ve tartışmalar hakkında bkz. 425 no'lu Dipnot.

ortalamasından yüksektir. Buna göre OECD ülkelerinde sendikalaşma oranının diğer ülkelerin ortalamasından %4-8, TİS kapsamının ise bazı dönemlerde iki katına yaklaşacak seviyede ortalama %16-21 üzerinde olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 15: Sendikalaşma ve TİS Kapsamı (Dünya -87 Ülke- Ortalaması- %, 2010-2019)

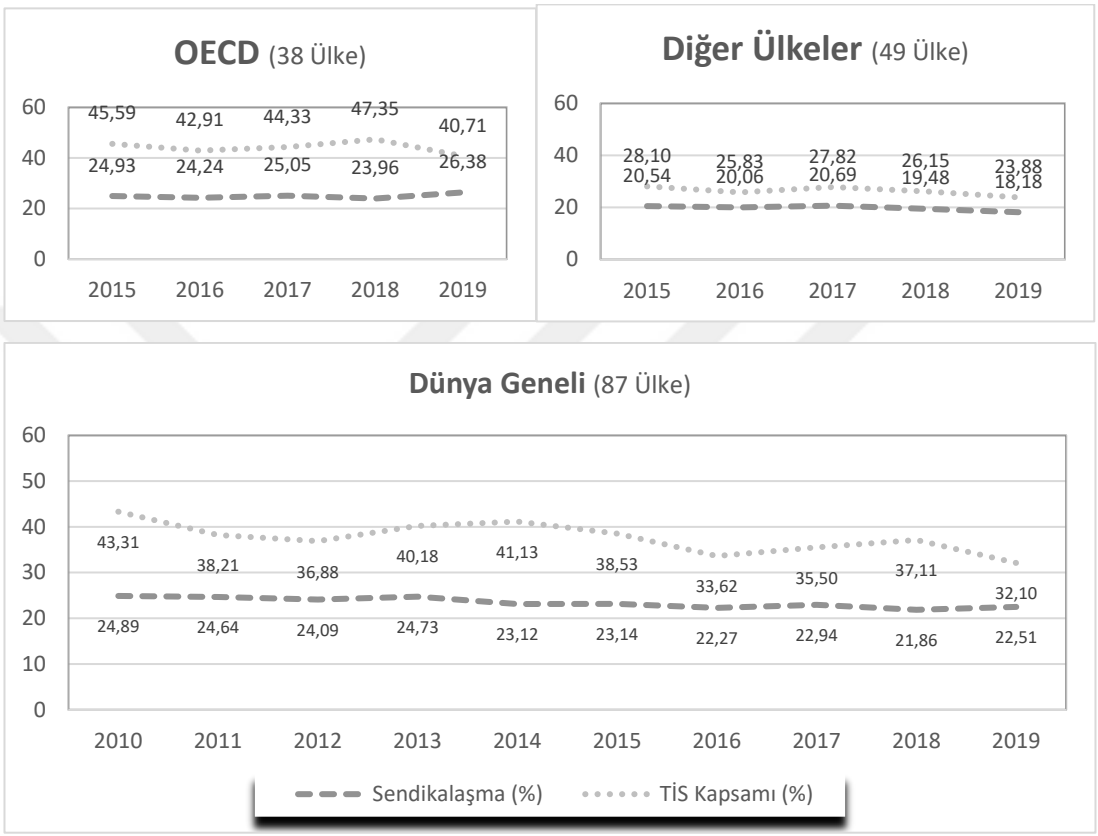

Kaynak: ILOSTAT. (Şekil, ILOSTAT verilerinden derlenerek oluşturulan *Tablo 9* verilerine, "Dünya Geneli (87 Ülke)" için 2010-2014 yıllarına ait verilerin de eklenmesiyle (bkz. *Tablo 9*) oluşturulmuştur.

Öte yandan, *Tablo 9* verilerine göre sendikalaşma oranının; İzlanda, Danimarka, Finlandiya, İsveç, Norveç Belçika gibi Kuzey Avrupa ve İskandinav ülkelerinde oldukça yüksek olduğu, Fransa, Almanya, Hollanda, Portekiz, İspanya, İsviçre gibi diğer Avrupa ülkelerinde ortalamanın altında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, tablonun detaylı incelenmesinde; dünya ortalamasını, ilk 10 ülkedeki seviyelerin yükselttiği, bu ülke verilerinin dışlanması halinde sendikalaşma oranının dünya genelinde %20'ler seviyesinin altında gerçekleşeceği, ortalama %16-17'ler seviyesine gerileyeceği anlaşılmaktadır.

Tablo 9: Sendikalaşma Oranı ve TİS Kapsamı (%, 2015-2019)

SENDİKA VE TİS KAPSAMI											
S. N.	Ülke	Sendikalaşma Oranı					TİS Kapsamı				
		2015	2016	2017	2018	2019	2015	2016	2017	2018	2019
1	İzlanda*	91,6	90,5	90,8	90,6	91,4	90	90	90	90	90
2	Danimarka*	68,2	67,4	66,7	67,6	67	84			80,3	
3	Finlandiya*	67,6	65,7	62,9	60	58,8	89,3		88,8	89,2	
4	İsveç*	62,2	61,7	60,8	60,1	65,2	90	90	89	90	90
5	Belçika*	52,3	51,6	50,7	50	49,1	96	96	96	96	96
6	Norveç*	49,8	50	50	49,9	50,4		70	69		
7	Malta	48,6	47,5	46,9	44	42,9					
8	Çin	43,9	44,6	44,2				44,9	45		
9	Kıbrıs	43,6	43,3				43,6	43,3			
10	Ukrayna	43,8	41,2	39,1	38,8	36,6	45,9	44,7	44,1		39,7
11	İtalya*	34,2	33,6	33,2	32,6	32,5	99	99	99	99	99
12	Lüksemburg*	33,3	32,2	32,1	30,4	28,2					
13	Botsvana		29	28,1	29,1	29,4		36,1	36	37,9	33,8
14	Togo		28,7	24,2	23,8	23,8		28,7	24,2	23,8	23,8
15	Kanada*	28,6	28,4	28,4	28,1	28,3	30,6	30,3	30,4	30,1	30,2
16	Mauritius	28,1	28,2	27,9	27,7				45	40	
17	Rusya	28,3	28	27,4				28,9	29,6	28,1	28,5
18	Güney Afrika	27,3	28	28,7	29,3	29,1	29,1	29,9	30	30,1	30,1
19	Tunus		27,2	36,9	36,6	38,1		64,3	61,5	62,4	62,9
20	Avusturya*	27,4	26,9	26,6	26,3	26,2	98	98	98	98	98
21	Slovenya*	25,1	26,9				67,5	70,9			
22	Esvatini		23,9					28,4			
23	Moldova	24	23,9	22,4	20	18,6	42,3	43	39,4	39,1	42,5
24	İrlanda*	25,2	23,3	24,1	24	24,9					
25	İngiltere*	24,6	23,3	23,1	23,2	23,4	27,9	26,3	26	26	26,9
26	Ermenistan	24,8	23,2	22,7	23,4	20,6	24,9	24,1	25,7	19,9	19,4
27	Singapur	21,2	21,8	22,2	21,9	22,2					
28	Romanya		21,6		21,4				15		
29	Gürcistan		19,6			17,9					
30	Panama	17,5	19,6	24,5	26,3	26,3	1,3	1	2		
31	Kosta Rika*	18,6	19,3	19,3	19,4	20,5	9,3	10,6	10,8	10,2	10,3
32	Yunanistan*		19				16,7	17,8	18,7	25,8	
33	Yeni Zellanda*	17,8	18,8	18,5	19,2	18,8		15,9	18,3	19,2	18,4
34	Gana	16,9	17,7	17,4	17	16,8	28,8	41,1	39,1	38	37,1
35	Namibya		17,6		18,3			39,1	38,3	38,7	40,2
36	El Salvador	12,9	17,4	10,8	8,7		4,3	5	4,5	4,6	
37	Japonya*	17,5	17,4	17,1	17	16,8	17,5	17,3	17,1	16,9	16,8
38	Hollanda*	17,7	17,3	16,8	16,5	15,4	79,4	79,3	77,1	76,7	75,6
39	Almanya*	17,5	17	16,7	16,5	16,2	56,8	56,4	54,5	54,3	51,8
40	Brezilya	17,9	16,9	16,8	14,6	13	65,8	61,9	59,9	58,5	57,7
41	Şili*	15,4	16,9	17,4	17,1		17,6	17,9	20,5	21	
42	Portekiz*	16	15,3				73,6	74,1	73,1	76,5	
43	Sri Lanka	14,4	15,3		13,1	10,1	5,9	4,8	3,9	3,6	3,2
44	İsviçre*	15,7	15,2	14,9	14,4			48		47,7	
45	Avustralya*	16,6	14,6		13,7			61,3		61,2	

S. N.	Ülke	Sendikalaşma Oranı					TİS Kapsamı				
		2015	2016	2017	2018	2019	2015	2016	2017	2018	2019
46	Polonya*		14	13,4	12,7		17,2				
47	İspanya*	14,4	13,9	13,4	13	12,4	79,6	80,8	78,9	80,1	
48	Bulgaristan	13,6	13,7				11,6	10,8			
49	Meksika*	13,1	12,7	12,5	12	12,4	9,8	9,9	10	10	10,4
50	G. Kore*	12,4	12	12,4	12,5	12,4	12,5	12,5	13,1	14,5	15,6
51	Çekya*	11,9	11,9	11,7	11,4		31,6	30,3	30,9	31,5	32,1
52	Slovakya*	10,9	11,8	11,4	11,1	11,1	24,4	25,8	25,1	21	22,4
53	Letonya*	12,5	11,5	11,5	11	10,7	18,7	18,7	20,5	17,3	27,3
54	Fransa*	9	11	9	8,9		98			98	
55	ABD*	10,6	10,3	10,3	10,1	9,8	11,8	11,5	11,9	11,7	11,6
56	Kenya		9,3			9,7					9,7
57	Macaristan*	9	9,2		8,3	8,7	20				17,8
58	Malezya	8,8	8,8	8,7	8,7		1,2	1,3	0,6	0,4	
59	Etiyopya	8,5	8,6	8,8	8,8	9,3		1,2	1,1	1,1	1
60	Senegal		8,3	8	9,7	7,4		11,3	10,7	10,2	10,1
61	Türkiye*	8	8,2	8,6	9,2	9,8	5,6	5,9	7,7	6,1	7,4
62	Filipinler	8,5	8	8	7,7	7,6		1,2		1,4	
63	Litvanya*	7,9	7,7	7,7	7,1	7,4	7,9	7,7	7,7	7,1	7,4
64	Paraguay	6,8	7	6,4	6,9	6,9	0,7	0,7			
65	Fas		6	6,4	10,3	10,9		2,8	3,1	3	2,9
66	Kolombiya*	5,4	5,2	4,8	4,7	4,7	14,5	15,7			
67	Estonya*	4,5	5	4,7	5,9	6	18,6	14,4	14,7	15	
68	Tayland	3,5	3,4	3,3	3,4	3,3	2,7	3,1	2,4	2,2	2,4
69	Peru	3,1	2,8	2,8	2,3		2,5	2,2		2,4	
70	Honduras	3	1,8	2,6			2,5	1,9			
71	Arnavutluk			36,9			56,6	54,4	50,9	51,1	
72	Arjantin						52,9	51,8	48,4	49,4	
73	Bangladeş				11,9			2,6	2,3	1,6	1,6
74	Belize					7,4					
75	Kamerun							16,5			
76	Hırvatistan	24		22	20,8		48,2	46,7			
77	İsrail*			25,1				28			
78	Kazakistan			46,9							
79	Nikaragua										
80	Makedonya					16,7					
81	Ruanda			5,4	5	5,9			5,2	4,9	5,7
82	Tobago							20	19,5		19,4
83	Uganda			10,3				15,1	29,6	32,1	30,2
84	Uruguay						94,7	94,6	94,9	94,7	
85	Venezuela							23,4			
86	Vietnam				49,6		24,7	24,9	24,5	24,5	
87	Zambiya			24,6	25,4	23,9			26	28,5	23,5
ORT.	**OECD** (38 Ülke)	24,9	24,2	25,0	24,0	26,4	45,6	42,9	44,3	47,3	40,7
	Diğer (49 Ülke)	20,5	20,1	20,7	19,5	18,2	28,1	25,8	27,8	26,2	23,9
	Genel (87 Ülke)	**56,3**	**50,3**	**53,6**	**52,6**	**59,5**	**75,8**	**62,3**	**69,1**	**70,7**	**77,3**

Sıralamada, 2016 yılı baz alınmış ve OECD ülke (38 ülke) adlarının yanına * işareti konulmuştur.

Sendikalaşma ve TİS kapsamının herhangi birinde 5 yıl içinde en az bir (1) verisi olan toplam 87 ülke dikkate alınmıştır.

Basit ortalama hesabında, ilgili sütunda yer alan ülke sayıları dikkate alınmıştır. Bunun altında ise 5 yıllık ortalamaya yer verilmiştir.

Ortalamanın altındaki kayıtlar koyu renkle gösterilmiştir.

Kaynak: ILOSTAT.

TİS kapsamı, ülkelerin endüstri ilişkileri biçimi ve mevzuatına bağlı olarak sendikalaşma oranının üstünde veya altında gerçekleşebilmektedir. Bu kapsamda *Tablo 9* ve *Şekil 15* verilerine göre gerek OECD ülkeleri gerekse diğer ülkelerde TİS kapsamı, sendikalaşma oranının üzerinde seyir izlemektedir. OECD ülkelerinde TİS kapsamı ile sendikalaşma oranı arasındaki farkın daha yüksek olması, OECD ülkelerinde teşmil müessesesinin daha işlevsel olduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir. OECD ve AB ülkelerinin çoğunda mevcut teşmil sistemi nedeniyle sendika üyesi olmayanlar da TİS kapsamına alınabildiğinden, bu ilkelerde TİS kapsamı oranın, sendikalaşma oranının üzerinde gerçekleşmesine yol açabilmektedir.[435] Bu bağlamda, *Tablo 9* verilerinin incelenmesinde; örneğin Fransa'da sendikalaşma oranı %9'lar seviyesinde olmasına rağmen, TİS kapsamı %98 seviyesinde gerçekleşmiştir. Benzer şekilde Hollanda, Almanya, Brezilya, Portekiz, İsviçre, Avusturalya, İspanya, Arnavutluk, Arjantin, Hırvatistan, Uruguay gibi ülkelerde TİS kapsamı sendikalaşma oranının oldukça üzerinde gerçekleşmiştir.

Belirtilmesi gerekir ki sendikalaşma oranı, başka bir ifadeyle, sendika yoğunluğu (trade union density), toplam işgücü içindeki sendikalı oranı değil; sendikalı çalışan sayısının, sendikalaşabilir çalışan sayısına oranıdır.[436] Dolayısıyla, *Şekil 15* ve *Tablo 10* verileri bu bağlamda değerlendirildiğinde; sendikalaşma oranının toplam işgücü içindeki payı, daha da düşük seviyelerde gerçekleşecektir. Diğer taraftan TİS kapsamı oranı ise TİS'e tabi olanların toplam işgücüne ya da toplam çalışan sayısına oranı değil; sendikalı işgücüne oranını göstermektedir. Dolayısıyla TİS kapsamı oranı, toplam sendikalı işgücünün TİS'e tabi olan kısmını gösterdiğinden, TİS'e tabi olan işgücü, sendikalı işgücü içindeki TİS'e tabi olanların oranını göstermektedir. Bu bağlamda incelendiğinde; *Şekil 15* ve *Tablo 9* verilerine göre 2019 yılı itibarıyla dünya ortalaması olarak toplam sendikalaşabilir çalışanın %22,51'inin sendikalı olduğu, bunun %32,10'unun da TİS'e tabi olduğu dikkate alındığında, 2019 yılı itibarıyla TİS'e tabi işgücünün toplam sendikalaşabilir çalışana oranının ortalama %7,23 seviyesinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bunun tersten okunuşu ise; toplam çalışanların yaklaşık %93'ünün TİS kapsamında olmadığıdır.

[435] DİSKAR, s. 7.
[436] DİSK-AR, s. 6.

Öte yandan, her ne kadar teşmil müessesesi vasıtasıyla sendikalı olmayanlar da TİS'e tabi tutulabilmekteyse; *Tablo 9* verileri dikkate aldığında, hiçbir ülkede TİS kapsamının, sendikalı oranının %100'ünü aşmadığı, sendikalı olmayanların hariç tutulması halinde, TİS kapsamı oranının daha da düşük seviyede olduğu belirginleşecektir.

3.1.2.3. Emek Hareketliliği

Toplumsal hareketliliğin önemli bir unsuru olan emek hareketliliği (mobility of labour), işgücünün dikey ya da yatay hareketliliği ile birlikte işgücü göçünü kapsayan geniş ve karmaşık bir kavramdır. Emek hareketliliğinin bir üst kavramı olan toplumsal hareketlilik (social mobility) kavramı, birey ya da grupların farklı sosyoekonomik konumlar arasındaki devinimlerine ilişkindir. Toplumsal hareketlilik; birey veya grupların ekonomik, sosyal ve siyasal konumlarındaki değişikliklerini ifade eder. Dolayısıyla, toplumsal hareketlilik; farklı toplumsal konumlar arasındaki hareketlilik olarak belirir.[437]

Toplumsal hareketliliğin alt kavramlarından olan emek hareketliliği, toplumsal hareketliliğin başat unsurlarındandır. Emek hareketliliği; bir ekonomideki nüfusun üretici konumunda bulunan, işveren, ücretli, kendi hesabına çalışan ile aile içinde çalışan ve işsizlerden oluşan birey ya da grupların, zaman ve mekân bakımından hareketliliğini kapsar. Dolayısıyla emek hareketliliği; işgücünü oluşturan birey ya da grupların işgücü piyasasındaki farklı statü ve buna bağlı olarak değişen sosyoekonomik konumlar arasındaki devinimleri olarak belirir.

Emek hareketliliği kavramı, hiyerarşik farklılaşma kavramıyla yakından ilişkilidir. Literatürde yaygın olarak kullanılan emek hareketliliği, oldukça karmaşık kavramlardan biridir. Karmaşık olmasının önemli etkenlerinden biri; sadece fiziki/coğrafi hareketliliği niteleyen göç olgusuyla sınırlı olmamasıdır. Zira emek hareketliliği, bir yandan fiziki/coğrafi hareketliliği kapsarken, diğer yandan da yatay ve dikey hareketliliği de kapsar.[438] Bu bağlamda, emeği oluşturan birey ya da grupların

[437] Giddens, s. 1075; Neriman Açıkalın, "Yoksulluk ve Genç Kuşakların Toplumsal Hareketlilik Olanakları: İstanbul ve Gaziantep Örnekleri", **Çalışma ve Toplum,** Sayı: 2007/2, 2008, s. 137.
[438] Güzel, s. 45.

zaman ve mekân bakımından hareketliliğini kapsayan emek hareketliliğinin gerçekleşme biçimlerini; dikey, yatay ve coğrafi hareketlilik olarak belirleyebiliriz.

Dikey hareketlilik (vertical mobility); bir toplumsal tabakalaşma sisteminde, konumlar hiyerarşisindeki yukarı ya da aşağı doğru hareketlilik olarak tanımlanır.[439] Dolayısıyla dikey hareketlilik, birey ya da grupların farklı sosyal ve ekonomik konumlar arasındaki hareketliliğini ifade eder. Bir başka ifadeyle, dikey hareketlilik, birey ya da grupların toplumsal statü, saygınlık ve gelir açısından mevcut konumlarından daha aşağıdaki veya daha yukarıdaki bir toplumsal konuma geçişlerine ilişkindir.[440] Buna göre emeğin dikey hareketliliği, işgücünü oluşturan birey ya da grubunun konum, statü, makam ya da iş düzeyinin aşağı veya yukarı doğru değişmesi olarak belirginleşir.[441] Dikey hareketlilik, kuşakların kendi içinde gerçekleşebildiği gibi kuşaklar arasında da gerçekleşebilir. Kuşak içi(ötesi) hareketlilik (intragenerational mobility); bir toplumsal tabaka hiyerarşisinde, kişisel yaşam/kariyer süresince gerçekleşen aşağı veya yukarı doğru hareketliliktir. Kuşaklararası hareketlilik (intergeneralitonal mobility) ise; bir toplumsal tabaka hiyerarşisinde, bir kuşaktan diğerine gerçekleşen aşağı veya yukarı doğru hareketliliktir.[442]

Yatay hareketlilik (lateral mobility); birey ya da grupların benzer sosyal ve ekonomik konumlar arasındaki hareketliliğini ifade eder. Bir başka ifadeyle, yatay hareketlik; toplumsal statü, saygınlık ve gelir açısından aynı ya da benzer bir başka konuma geçişine ilişkindir.[443] Yatay hareketlilik, aynı tabaka, katman, sınıf ya da statü içindeki hareketlilik türüdür. Birey ya da grupların bulundukları katman, tabaka, sınıf veya statüsü değişmeksizin yaşadıkları hareketlilik yatay hareketlilik olarak değerlendirilir. Buna göre emeğin yatay hareketliliği, işgücünü oluşturan birey ya da grubunun konum, statü, makam ya da iş düzeyinde herhangi bir değişiklik olmaksızın yer, iş veya meslek değişimi olarak belirginleşir. Yatay hareketlilik de dikey hareketlilikte olduğu gibi, kuşakların kendi içinde gerçekleşebildiği gibi kuşaklar arasında da gerçekleşebilir.

---

[439] Giddens, s. 1056.
[440] Nadir Suğur, "Eğitim ve Toplumsal Hareketlilik", **Eğitim Sosyolojisi ve Felsefesi**, Ed. A. Boyacı, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, No: 973, Eskişehir, 2008, s. 4.
[441] Kenan Ören, **Çalışma Sosyolojisi,** Nobel Yayıncılık, Ankara, 2014, (Sosyoloji), s. 54.
[442] Giddens, s. 1066.
[443] Suğur, s. 4.

Emeğin coğrafi hareketliliği ise işgücünün çeşitli ekonomik, sosyal, siyasal ya da doğal afetler sonucu ülke içindeki bölgeler arasında veya ülkeler arasında fiziki yer değişikliğini ifade eder. Emeğin coğrafi hareketliliği yatay hareketlilik şeklinde gerçekleşebileceği gibi aşağı ya da yukarı dikey hareketlik şeklinde de gerçekleşebilir. Literatürde, genellikle coğrafi hareketlilik, yatay hareketlilikle aynı olarak değerlendirilir. Buna göre yatay hareketlilik, kişilerin bir ülkenin bir bölgesinden diğerine, ya da ülkeler arasındaki hareketi olarak tanımlanmaktadır.[444]

Emeğin coğrafi hareketliliği (işgücü göçü), emeğin coğrafi/fiziki yer değişikliği anlamındadır. Emek göçü, her şeyden önce "göç" olgusuyla alakalıdır. Göçü etkileyen ekonomik, sosyal, siyasal ya da doğal afetler gibi türlü etkenler bulunmaktadır. Savaş, toplumsal olaylar, olağanüstü hâl, sıkıyönetim, ülke veya bölgesel olaylar, ekonomik gelişmişlik düzeyi, kültürel etkenler gibi birçok gerekçelerle oluşan göçlerin doğal sonucu olarak da emeğin göçü ortaya çıkar.

Genel olarak göç olgusu; fayda-maliyet yaklaşımı, itici-çekici güçler yaklaşımı ve seçkinlik yaklaşımı olarak literatürde üç temel yaklaşımla incelenmektedir. Fayda-maliyet yaklaşımı; göç kararının fayda-maliyet çerçevesinde belirlenmesini ifade eder. İtici-çekici güçler yaklaşımı; göçün, kaynak bölge/ülkedeki itici ya da hedef bölge/ülkedeki çekici faktörler üzerinden değerlendirilmesini ifade eder. Seçkinlik yaklaşımı ise; göç edenlerin eğitim, yaş, cinsiyet, medeni durum gibi unsurlar bakımından göç etmeyenlere oranla daha seçkin olduğunu ifade eder.[445]

Birey veya grupların yaşadıkları yeri bırakarak başka bir yerleşim yerine gitmesini ifade eden göç kavramı; ekonomik, sosyal ya da siyasal gerekçelerle, yeni ya da daha iyi imkân ve şartları elde etme gayesiyle insanların yaşadığı çevreyi ve toplumu değiştirme olgusudur.[446]

Göç, özü itibarıyla demografik bir süreçtir. Coğrafi bölgeler ya da ekonomik/idari alanlar arasındaki yerleşim yeri değişiklikleri olarak tanımlanan göç; ekonomik, sosyal, siyasal ya da kültürel, dini, doğal gibi türlü nedenlerle gerçekleşen nüfus hareketleri olarak da tanımlanabilir. Buna göre göç, ekonomik, sosyal ve siyasal

---

[444] Giddens, s. 1079.; Ören, Sosyoloji, s. 53.

[445] Ozan Bahar ve Fehime Korkmaz Bingöl, "Türkiye'de İç Göç Hareketlerinin İstihdam ve İşgücü Piyasalarına Etkileri", **Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:15, Sayı: 2, 2010, s. 46-47.

[446] Ahmet Yılmaz Gökdere, **Yabancı Ülkelere İşgücü Akımı ve Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1978, s. 10-11; Ören, Sosyoloji, s. 54.

gerekçelerle insanların bireysel veya kitlesel olarak yer değiştirme eylemidir.[447] Bu bağlamda göç, insanların daha iyi yaşam beklentisiyle yaşadıkları yerleri bırakarak, sürekli ya da geçici olarak yeni yerleşim yerlerine gitmesi olarak tanımlanır.[448]

Coğrafi hareketlilik türü olarak göç gerekçeleri, ağırlıklı olarak dört ana başlık altında değerlendirilmektedir. Bunları; ülkelerarası farklı demografik özellikler, kapitalizmin devresel krizleri, ülke/bölgeler arası gelir farklılıkları ve küresel olarak yeniden yapılanmaya zorlanan ekonomiler şeklinde sıralayabiliriz.[449]

Fiziki/coğrafi hareketlilik türü olarak göç olgusunun herhangi bir veya birden fazla gerekçeyle gerçekleşmesi; göçe katılan birey veya grupların içinde barındırdığı emeğin de hareketliliğini gerçekleştirir. Böylece emek göçü (emek/işgücü mobilitesi/seyyalitesi), kendisinden bağımsız olarak gerçekleşen göç olgusu sonucunda gerçekleşir. Ancak, bazı durumlarda ise bunun tam tersi hareketlilik yaşanabilir. Bu ikinci durumda emek göçü, kendi içsel ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleşir. Bunun sonucunda da işgücü göçünü de aşan şekilde toplumsal göç olgusu gerçekleşebilir.

Gerek yerel gerekse de uluslararası bazda gerçekleşen emek göçünün önemli gerekçelerinden biri; kişilerin içinde bulunduğu ortamdaki ekonomik, sosyal ve siyasal alanda yaşadıkları tatminsizliklerdir. Bireyler; ekonomik, sosyal ya da siyasal alanda yaşadıkları tatminsizlikleri gidermek, sahip oldukları fırsatlardan daha iyi imkânlara ulaşmak maksadıyla çeşitli devinimler gerçekleştirirler. Birey ya da grupların gelir düzeyi ve buna bağlı olarak hayat standartlarının yükseltilmesi gayesiyle, mevcut ekonomik alan içinden daha iyi standartlara ve getiriye sahip olacakları ekonomik alana doğru yapılan emek göçü tamamen ekonomik gerekçelere bağlıdır.[450]

Ekonomik gerekçelerle gerçekleşen emek göçü sonucunda bireylerin hayat standartlarında hareketliliğinin yaşanması kaçınılmazdır. İşgücü göçünün ekonomik gerekçelerle gerçekleşmesinin asıl amacı; yukarıya doğru dikey hareketlilik arzusudur. Ancak her zaman istenilen sonuca ulaşabilmek mümkün görünmemektedir. Zira göç

[447] Fuat Güllüpınar, "Göç Olgusunun Ekonomi-Politiği ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme", **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 4, 2012, s. 56.
[448] Bahar ve Korkmaz Bingöl, s. 44.
[449] Güllüpınar, s. 56.
[450] Ören, Sosyoloji, s. 54-59.

sonucu başka bir ekonomik alana giden kişi, yine türlü gerekçelerle gittiği ekonomik alanın en alt katmanında yer alabilmektedir.[451]

Coğrafi hareketliliğin gerekçelerinden olan doğal afet, savaş vb. gibi durumlarda emek hareketliliği, genellikle toplu biçimde ve aşağı doğru dikey ya da iyi ihtimalle yatay hareketlilik şeklinde gerçekleşmektedir. Buna karşın, eğitim ve/veya istihdama erişimde fırsat eşitliğine ulaşmak, daha iyi yaşam koşullarına kavuşmak saikiyle gerçekleşen coğrafi emek hareketliliği ise genellikle bireysel biçimde ve yatay ya da yukarı doğru dikey hareketlilik şeklinde gerçekleşmektedir.

Öte yandan, emeğin coğrafi hareketliliği gerek çıktığı ekonomik alan gerekse de hedef ülke/alan veya transit ülke/alan için türlü ekonomik sonuçlar doğurur. Göç olgusu, göç edenlerin yaşamını etkilediği gibi birey ya da grupların ayrıldıkları ve içine girdikleri topluluklarda da ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel türlü değişikliklere yol açabilmektedir. Göçün dışsallıkları olarak kavramlaştırılan bu durumun işgücü piyasalarına yansıması da kaçınılmaz bir gerçeklik olarak belirir. Bu bağlamda göç ve işgücü piyasaları karşılıklı olarak birbirlerini etkileyen olgulardır. Günümüz küreselleşme gerçekliği ile yaygınlık kazanan yeni üretim biçimleri de bu etkileşime farklı boyutlar kazandırmaktadır.[452]

Herhangi bir sebeple (ekonomik, sosyal, siyasal vd.) yapılan göçün neticesinde transit veya hedef ülkeye ulaşan göçmenler girdikleri ekonomik alanda işgücünün yeniden hareketliliğine de yol açarlar. Zira ekonomiye yeni katılan işgücünün daha ziyade vasıfsız işlerde çalıştıkları, düşük ücretli işlerde ve genellikle enformel işgücünde çalıştırıldıkları bilinen bir gerçekliktir. Bunun doğal sonucu transit veya hedef ülkedeki yerel işgücü daha vasıflı, yüksek ücretli işlere doğru kaydırılmaktadır. Bu durum, göç eden emeğin, gittiği ülke/bölgedeki yerel işgücüne oranla daha fazla sosyal dışlanmaya maruz kalmasıyla sonuçlanmaktadır.[453]

Emek göçünün bir başka etkisi ise transit veya hedef ülkeye göç edenlerin belirli zaman sonra göç ettikleri ülkede edindikleri bilgi ve birikimlerini kaynak ülke/ekonomilerine aktarmalarıdır. Bu durumda, göçerler tarafından hedef ülkede edinilen bilgi, birikim ve deneyimlerin zamanla kaynak ülkelerine transferi söz konusu

---

[451] Tuğçe Elif Nakhoul, **Uluslararası İşgücü Göçü ve Türkiye**, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014, s. 11.

[452] Bahar ve Korkmaz Bingöl, s. 44.

[453] Ören, Sosyoloji, s. 59-68.

olur. Böylece bilgi, teknoloji ve yatırım transferleri yapılarak, geriye dönüş durumlarında dışarıda elde edilen bilgi ve deneyim, kaynak ülkenin kalkınma çabalarına aktarılabilmektedir.[454]

Emeğin dikey ve yatay biçimdeki hareketliliği, genel olarak çalışma yaşamının tarihsel gelişimine paralel seyir izlemektedir. Zira diğer değişkenlerden bağımsız olarak değerlendirildiğinde; işgücünün, çalışma yaşamındaki gelişmeler dışında deviniminin söz konusu olması mümkün bulunmamaktadır. Çalışma yaşamının herhangi bir sürecinde olmayan iş, meslek, statü, sınıf gibi toplumsal konumlar karşısında herhangi bir devinimden de bahsedilemeyecektir. Buna karşın, emeğin coğrafi hareketliliği, çalışma yaşamının tarihsel gelişimine paralel seyir izlemekle birlikte, bunun ötesinde çok farklı toplumsal kurum ve olgulara da bağlıdır. Emeğin coğrafi hareketliliği sonucunda dikey ya da yatay hareketlilik gerçekleşebilmekle birlikte, bu durum; gerçekleşme olanağı bulunan dikey ya da yatay hareketliliğin kaynağının coğrafi hareketlilik olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Günümüzde ekonominin küreselleşmesi ve mobilitesinin artması sonucunda gelişmemiş ya da az gelişmiş ülke/bölgelerden gelişmiş/endüstrileşmiş ekonomilere doğru emek göçü hareketi belirginleşmiştir. Bu kapsamda birey ya da grupları göçe yönelten unsurları; işsizlik, istihdam şartları, çalışma koşulları, sosyal haklar, sosyal içerme ve sosyal diyalog biçiminde sıralayabiliriz.[455]

Günümüzde işgücü piyasalarının küreselleşme eğilimi, diğer piyasaların küreselleşme eğiliminden daha dezavantajlı konumdadır. Bu bağlamda sermayenin küresel düzlemde hareketliliği ile emeğin hareketliliği aynı fırsatlara sahip değildir. Küresel dönemde emek dışındaki diğer üretim faktörlerinin ve ürünlerin uluslararası dolaşımı daha kolay ve serbest iken, emek ise sınırlı bir uluslararası hareketliliğe sahiptir. Dolayısıyla küresel dönemde mal, sermaye ve finans piyasalarında artan uluslararası hareketliliğine karşılık emeğin hareketliliği ulusal sınırlar içine hapsolmaktadır. Günümüzde emeğin uluslararası hareketliliğini sınırlayan türlü belirleyicileri olmakla birlikte bunların başatları; işgücünün uluslararası hareketliliğinin maliyeti ve vatandaşlığa/çalışmaya ilişkin yasal düzenlemeler, kültürel

[454] Şenay Gökbayrak, "Uluslararası Göç ve Kalkınma Tartışmaları: Beyin Göçü Üzerine Bir İnceleme", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,** Sayı: 63-3, 2008, s. 69-70.

[455] Demet Tüzünkan, "Uluslararası İşgücü Göçünün Uluslararası Sosyal Politika ve Düzgün İş Unsurları İçinde İncelenmesi", **Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi,** Cilt: 5, No: 1, 2013, s. 164-165.

farklılıkların hareketliliği engelleyici işlevi ve hedeflenen ülke/bölgedeki işgücü piyasa koşulları hakkındaki bilgi eksikliği olarak belirlenebilir.[456]

Emek hareketliliğini yukarı doğru dikey toplumsal hareketlilik biçiminde gerçekleştirebilmenin temel unsurları arasında eğitim ve teknolojiyi sıralayabiliriz. Eğitim, günümüz toplum yapısında yukarı doğru dikey toplumsal hareketliliği sağlamanın ana unsurudur. Eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması, temel eğitimin tüm kesime yaygınlaştırılması ve zorunlu hale getirilmesi, örgün, yaygın eğitim ile birlikte mesleki eğitimin yaygınlaştırılması günümüz küresel toplumunda demokrasi ve gelişmişlik seviyesinin belirlenmesinin önemli kıstaslarındandır. Bu bağlamda göç olgusuna seçkinlik yaklaşımı ile bakıldığında; göç edenlerin eğitim, yaş, cinsiyet, medeni durum gibi unsurlar bakımından göç etmeyenlere oranla daha seçkin olduğu, seçkinlik yaklaşımında belirleyici olanın bilgi ve eğitim olduğu anlaşılmaktadır.[457]

Eğitim, özellikle endüstri sonrası küresel dönem emek hareketliliğini belirleyen temel etkenlerdendir. İşgücünün vasıflı hale gelebilmesinin belki de yegâne yolu eğitimdir. Eğitim yoluyla vasıflı duruma gelen işgücü daha fazla gelir getirici işlerde çalışma fırsatını yakalar. Böylece, işgücü nitelikli işlere yönelerek hareketliliğinin yukarı doğru dikey biçimde gerçekleşmesini sağlar. Bu bağlamda, uluslararası alanda yaşanan işgücü hareketlilik türlerinden biri de beyin göçüdür. Beyin göçü; eğitim ya da yüksek vasıflı kişilerin çalışmak veya yaşamak amacıyla kaynak ülke/bölge dışında başka bir ülke/bölgeye gitmesi olarak ifade edilebilir. Beyin göçü genellikle gelişmemiş ya da az gelişmiş ülke/bölgelerden gelişmiş ülke/bölgeye doğru yapılır. Burada yüksek vasıflı ve/veya eğitimli bireylerin, daha yüksek standartlı ülke/bölgeye kayması söz konusudur.[458]

Teknoloji ise, çalışma yaşamının gelişimini en az eğitim kadar belirleyen diğer temel unsurdur. Teknoloji; üretimde gücü ve bilgiyi elde tutma, gerektiğinde bunu işleme amacıyla oluşturulan makine, araç gereç, aygıt ya da yöntemleri kapsayan

[456] Birgül Şimşek, "İşgücü Piyasalarının Küreselleşmesi ve Küresel İşgücü Piyasasında Ulusal İşgücü Piyasalarının Yeri" **İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi,** Cilt: 2, Sayı: 1, 2000, http://www.isguc.org/?p=article&id=85&cilt=2&sayi=1&yil=2000, (09.12.2022).

[457] Bahar ve Korkmaz Bingöl, s. 47.

[458] Gülay Toksöz, **Uluslararası Emek Göçü**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 226.

bütünlük olarak değerlendirilir. Bu bağlamda teknoloji; örgütün amaçlarını gerçekleştirebilmek için kullanılan tüm kuramsal ve teknik bilgileri içerir.[459]

Toplumsal değişim ve dönüşümde önemli bir araç olarak belirginleşen teknoloji, toplumsal hareketlilik ve emek hareketliliğinin de temel tetikleyici unsuru olarak belirir.[460] Temel unsurlarından birinin emek olduğu üretimin, diğer değişkenlerinden birisi de teknolojidir. Teknolojik gelişmeler bir yandan üretim yapısını değiştirirken diğer yandan ve buna bağlı olarak da yeni üretim yapısına göre talep edilen işgücü yapısını da belirlemiş olur. Bu bağlamda teknoloji ile işgücü yapısı ve hareketliliği arasında sıkı ilişkinin varlığı yadsınamaz.

3.1.2.4. Aşınmış Üçlü Yapı

Klasik dönemde endüstri ilişkileri, işçi-devlet-işveren troykasından müteşekkildi. Bu durum, sermayeye karşı daha korumasız durumda olan emeğin devlet otoritesi aracılığıyla korunmasını sağlamaktaydı. Oysa günümüzde troykanın denge unsuru olan "devlet"in gücü zayıflatılmış, hatta bu güç, sermaye lehine bozulmuştur.

Liberal devlet anlayışının başat olduğu, vahşi kapitalizmin doruğa ulaştığı 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan gelişmeler sonrası devlet, emek ve sermaye arasında bir denge unsuru olarak belirmiştir. Bu durum, genel olarak 20. yüzyıl başlarında belirginleşmiş, Birinci Dünya Savaşı ve akabinde yaşanan 1929 Ekonomik Buhran sonrası ise olgunlaşarak genel ekonomik hayata tesir etmiştir. Bu süreç, altın çağ döneminde adete zirvesini yaşamış, 1970'li yıllarla birlikte liberalizmin, bu defa küresel bazda ve finans kapitalin de desteğiyle neoliberalizm hegemonyası altında tekrar yükselişe geçerek günümüze ulaşmıştır.

Endüstri ilişkileri tarihinde devletin üç temel rolü belirginleşmiştir. Bunlardan birincisi doğrudan ekonomik faaliyette bulunma yoluyla "işveren" rolü, ikincisi kural koyma yetkisiyle "piyasa düzenleyici" rolü ve üçüncüsü ise uzlaşmaz çelişki içinde

[459] Zincirkıran ve diğerleri, s. 91.
[460] Zincirkıran ve diğerleri, s. 91.

olan emek-sermaye ilişkisinde dengeleyici ve denetleyici unsur olarak "hakem" rolüdür.[461]

Devletin işveren rolü iki biçimde gerçekleşmektedir. Birincisi, kamu hizmetleri kapsamında yerel ve genel örgütlenmesinde devlet memuru/kamu çalışanı vasfındaki çalışanlara sahip olmasıdır. İkincisi ise günümüzde devletin küçülmesi ve ekonomik hayattan dışlanması bağlamında giderek azalan, ancak özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında genellikle de kamu iktisadi teşekkülleri (KİT) vasıtasıyla devletin ekonomik hayata doğrudan dahil olması halinde geçerli olan biçimdir. Endüstri ilişkileri kapsamında devletin ikinci rolü olan düzenleyici rolü, esas itibarıyla, piyasa ve bölüşüm ilişkilerine ilişkin olarak kural koyma yetkisidir. Böylece devlet, piyasanın işleyişi genelinde asli olarak emek ile sermaye arasındaki bölüşüm ilişkisini kuralların belirlemesi yoluyla en baştan belirler. Devletin hakem rolü ise emek ve sermaye arasında gerçekleşen ekonomik ve sosyal ilişkilerinde çatışmayı önleme, uzlaşmaz çelişkiyi dengede tutma, özellikle toplu pazarlık ve bunun araçlarının eşit şekilde kullanılmasını sağlamaya ilişkindir.[462]

Endüstri ilişkilerindeki devletin söz konusu bu rolleri kalkınma iktisadı politikalarının etkin olduğu altın çağ döneminde daha belirgindir. Ancak hegemonik neoliberal küresel dönemde devletin bu rollerinin bir kısmı silikleşmiş, bir kısmının ise yönü değişmiştir. Bu bağlamda, devletin işveren rolünün kamu görevlisi dışında kalan ekonomik hayata doğrudan müdahale kapsamındaki işletmeci varlığı, neoliberal ekonomi politikalarının "devletin küçülmesi" yaklaşımı kapsamında özelleştirme uygulamaları vasıtasıyla sonlandırılmıştır. Günümüzde devletin ekonomik hayata doğrudan müdahalesi kapsamında, neredeyse hiçbir işletmeci devlet kalmamıştır.[463]

Devletin düzenleyici ve hakem rollerinde ise klasik dönem ile günümüz küresel neoliberal dönem arasında, emek aleyhine ve sermaye lehine önemli dönüşümler yaşanmıştır. Gerçekten de yeni liberal politikaların küresel düzlemde hegemonik hale gelmesiyle birlikte emek-devlet-sermaye arasında klasik dönemde geçerli olan denge dönüşüme uğramıştır. Ekonomik faaliyetin ulus devlet sınırları içinde geçerli devlet

[461] Zeki Erdut, **Avrupa Topluluğu'na Tam Üyelik Bakımından Türk Endüstri İlişkileri Sisteminin Değerlendirilmesi,** Kamu-İş, Ankara, 1992, (Endüstri İlişkileri), s. 108-112; Ramazan Tiyek, "Devletin Endüstri İlişkilerindeki Rolü ve Taşeron Çalışma", **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi,** Cilt: 3, Sayı: 7, 2014, s. 13-14.
[462] Erdut, Endüstri İlişkileri, s. 108-111; Tiyek, s. 14-15.
[463] Tiyek, s. 16.

müdahalesi ve sosyal taraflar aracılığı gerçekleşme hali, bu dönemde küresel piyasa güçlerine terk edilmiştir. Böylece küresel döneme özgü olan sermayenin uluslararasılaşmasıyla birlikte ekonomik faaliyet, ulusal sınırların etki alanından çıkarılarak, çok uluslu işletmeler aracılığıyla küresel sermayenin etkisine tabi olmuştur. Bu durum, ulusal sınırlara hapsedilen çalışanlara karşılık, sermayeyi küresel düzlemde serbestleştirmiş, böylece emek ile sermaye arasında klasik dönemde geçerli olan denge ve görece bakışımı, küresel düzlemde sermaye lehine bakışımsızlığa dönüştürmüştür.[464]

Klasik dönemde ekonomik faaliyetin ulusal sınırlar içinde gerçekleşmesi, devletin ekonomik ve sosyal politika alanına ilişkin düzenlemelerini, ulusal sınırlar içindeki emek ve sermaye bakışımsızlığını giderebilme yetisine sahip kılmaktaydı. Ancak küresel dönemde ekonomik faaliyetin küresel düzlemde gerçekleşmesi, ulusal sınırlar içinde geçerli olan düzenlemeleri yetersiz kılmaktadır. Ayrıca günümüz devlet yapılarının giderek hegemonik yeni liberal anlayışı benimsemeleri, bu zorunluluk durumunu ihtiyarilikle pekiştirmiştir.

Gerçekten de günümüz küresel dönemde uluslararası rekabetin yoğunlaşmasının ekonomik ve sosyal alana ilişkin yol açtığı sorunlar ve güçlüklerin giderilmesine yönelik olarak ulusal devletler, eskisine oranla daha az becerikli ve istekli görünmektedir. Kamu harcamalarının kısılması, vergilerde sermaye lehine düzenlemelerin yapılması, başta işgücü piyasası olmak üzere piyasalarda kuralsızlaştırmanın yaygınlaştırılması günümüz yeni liberal anlayış güdümündeki devletlerin genel görünümü olarak belirginleşmiştir. Bu durum, küreselleşmenin ulus devletlerin rolünü azalttığını, sosyal politika alanına ilişkin olarak ulusal sınırlar içinde sahip olunan etkinin yitirildiğini göstermektedir.[465] Söz konusu etkinin azalışı ve yitirilmesi, bir yandan günümüzdeki haliyle ekonomik faaliyetlerin küresel düzlemde gerçekleşmesi sonucu zorunluluktan kaynaklanırken, diğer yandan ise ulusal devletlerin bu yeni anlayışa istekli olarak sahip çıkmaları nedeniyle ihtiyarilikten de beslenmektedir.

Bazı durumlarda ise devletler, salt sermaye lehine düzenleme yapmaktan öte, işgücü piyasasında artan işsizliği baskılamak, ulusal ekonomilerin rekabet gücünü

[464] Erdut, Küreselleşme, s. 120-122.
[465] Erdut, Küreselleşme, s. 121.

artırmak maksadıyla da bazı gevşetme politikalarını hayata geçirilebilmektedir. Bu kapsamda örneğin klasik dönemde geçerli olan emeği ve istihdamı korumaya yönelik görece katı düzenlemeler, 1980'lerden itibaren Avrupa ülkelerinde yürürlüğe giren reformlarla gevşetilmiştir. Söz konusu gevşetme politikalarının gerekçesi ise artan yapısal işsizliği baskılamak ve ulusal ekonomilerin rekabet gücünü artırmak olarak belirlenmiştir. İşgücü piyasasının esnekleştirilmesi ve kuralsızlaştırılmasına yönelik bu durum, 2008-2009 krizinden sonra daha da belirginleşmiştir.[466]

Endüstri ilişkileri kapsamında devletin düzenleme rolünün giderek etkisizleşmesinin yanı sıra küresel dönemde devletin hakem rolü de giderek sermaye lehine dönüşmüştür. Emek kesiminde örgütsüzlüğün belirginleşmesi sendikaların sermaye karşısında gücünü yitirmesine de yol açmıştır. Özellikle toplu iş hukuku ve toplu pazarlık süreçlerinde tarafsız hakem rolünde olan devlet, bu rolünü, örgütlülüğün ve toplu iş hukukunun bireysel düzleme dönüşmesiyle yitirmiştir. Bu durum, bir yandan işgücü piyasasında örgütlülüğün azalması sonucu iş hukuku ve toplu pazarlık müesseselerin silikleşmesi sebebiyle gerçekleşirken, diğer yanda ise devletlerin yeni liberal anlayışı benimsemesi kapsamında, toplu iş hukukunun giderek bireysel iş hukukuna evrilmesi yönündeki düzenlemeler ile birlikte mevcut toplu iş hukuku süreçlerinde sermaye lehine politikalar izlemeleriyle de gerçekleşmektedir.

Endüstri ilişkileri kapsamında günümüz küresel yeni liberal politikalar doğrultusunda devletin düzenleme ve hakem rolündeki yıpranış ve azalma, emek ve sermaye arasındaki bölüşüm ilişkisini doğrudan etkilemektedir. Zira devlet, ekonomi ve sosyal politikalar alanında sahip olduğu düzenleme ve hakem rolüyle, aslında, uzlaşmaz çelişki içinde olan bu iki sosyal taraf arasındaki bölüşümü belirleyen asıl aktördür.

Ekonomik ve sosyal dengeyi sağlamak devletin görevidir.[467] Oysa günümüzde devletlerin bu görevini tam olarak yerine getirdiklerinden bahsedilemez. Bu durum, klasik dönemde emek-devlet-sermaye ekseninde oluşan güçlü ve dengeli troyka yapısının aşınmasına, devletin giderek sermaye lehine çekilmesiyle üçlü yapının ikili yapıya dönüşmesine yol açmıştır. Bu bağlamda gelinen aşamada, dengeleyici unsur olarak devletin yokluğu, politika ve bölüşüm ilişkilerinin güçlü olan sermayece

[466] Eurofound, LMS.
[467] Erdut, Endüstri İlişkileri, s. 108.

belirlenmesine ve böylece mevcut bakışımsızlığın giderek onarılmaz hale gelmesine yol açmıştır.

3.2. İSTİHDAM

Büyümenin genel görünümüne ilişkin göstergeler,[468] pozitif bakış açısıyla dünyanın genel ekonomik performansı hakkında temel görünümleri sunmaktadır. Sadece bu göstergelere bakarak dünya nüfusu ile birlikte dünya GSH'nın istikrarlı şekilde büyüdüğü, kişi başına gelirin de büyümeye paralel olarak doğrusal oranda etkilendiği ileri sürebilir. Oysa görünürün gerçek olmadığı, büyüme ile gelir dağılımı arasında paralelliğin ve doğrusal orantının olmadığı, dünya ekonomisinde büyüme ile istihdam artışı arasındaki bağın kopuşa doğru evrildiği başka bakış açısıyla incelendiğinde fark edilmektedir.

UÇÖ kaynaklarından derlenen sunulu dünya işgücü verilerine ilişkin *Tablo 10*'un incelenmesinde; 2018 yılı itibarıyla çalışma çağındaki kişi sayısının 5,7 milyar olduğu, işgücüne katılanların 3,5 milyar (%61,4), katılmayanların ise 2,2 milyar (%38,6) kişi olduğu, yaklaşık 200 milyon (%4,9) kişinin işsiz olduğu, istihdamda olan 3,3 milyar (%58,4) kişiden sadece %39'unun formel istihdamda bulunduğu, %61'inin ise enformel istihdamda bulunduğu görülmektedir.

Tablo 10 bilgilerine göre sadece istihdamda bulunanlardan 2 milyarı aşkın kişinin enformel istihdamda oldukları, buna 172 milyon işsiz ile 140 milyon potansiyel işgücünün eklenmesiyle yaklaşık 2,5 milyar kişinin işsiz ya da eğreti işlerde çalıştığı anlaşılmaktadır. İşgücüne katılmayan 2 milyarı aşkın kişinin de eklenmesiyle, çalışma çağında bulunan 5,7 milyar kişiden yaklaşık ¾'ünün (%76 - 4,4 milyar kişi-) işgücüne katılmadığı, işsiz olduğu ya da çalışmasına rağmen standart iş ilişkisine tabi olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun tersten ifadesi ise çalışma çağında bulunan 5,7 milyar kişiden sadece dörtte birinin (%23, 1,3 milyar kişi) standart iş ilişkisi kapsamında bulunduğudur.

UÇÖ verilerinden derlenen işgücünün 1991-2020 yılları arasındaki seyrini gösteren *Şekil 16* verilerine göre dünya işsizlik oranının son 30 yıl içinde istikrarlı şekilde %5-6'lar seviyesinde ilerlediği, işgücüne katılmayanların ise aynı dönem

[468] Bkz. *Tablo 4* ve *5* ile *Şekil 2, 3* ve *4*.

içinde %34 seviyesinden %40'lar seviyesine doğru ilerlediği, buna paralel olarak da işgücüne katılım (faal nüfus) oranının %65 seviyesinden %61 seviyesine gerilediği, buna göre son 30 yıl içinde işsizlik oranı nispeten aynı seviyede ilerlese de; işgücüne katılımın azalmasıyla işsizliğin gizli şekilde arttığını saptayabiliriz. Bununla birlikte yine dünya genelinde istihdam oranının son 30 yıllık sürede yaklaşık %5 azalışla, %63 seviyesinden %58 seviyesine gerilediği belirgindir.

Tablo 10: Dünya İşgücü Verileri (2018)

İŞGÜCÜ VERİLERİ		
Çalışma çağındaki nüfus (15 yaş ve üstü)*	**5,7 milyar**	
İşgücüne katılmayan	**2,2 milyar**	**38,6%**
Potansiyel işgücü**	140 milyon	6,4%
İşgücüne katılım	**3,5 milyar**	**61,4%**
İşsiz	172 milyon	4,9%
İstihdamda olan	**3,3 milyar**	**58,4%**
Ücretli çalışan	**52%**	**Formel istihdam**
Kendi hesabına çalışan	**34%**	**39%**
Aile içi çalışan	**11%**	**Enformel istihdam**
İşveren	**3%**	**61%**

* UÇÖ, çalışma çağındaki nüfusu belirlerken üst yaş sınırı uygulamamaktadır.
** Potansiyel İşgücü: Yeterince kullanılmayan emek (iş arayan ancak işe giremeyen ya da iş aramak için müsait olmayan grup). Potansiyel işgücü kadınlarda %11, erkeklerde ise %7 seviyesinde gerçekleşmektedir. (Bknz. ILO, WESO-2019, s. 2)

Kaynak: ILO, **World Employment Social Outlook-WESO, Trends 2019**, International Labour Office, Geneva, 2019, s. 5-6.

IMF ve UÇÖ verilerinden derlenen 1980-2020/2022 dönemi içindeki yaklaşık 40 yıllık sürede büyüme, işgücüne katılım ve istihdamdaki değişim oranlarının karşılaştırmasını içeren *Şekil 17* verilerine göre dünya genelinde son 40 yıl içinde dalgalı seyir izlemekle birlikte büyümenin; yıllık ortalama %3-4 seviyesinde artış gösterdiği, buna karşın işgücüne katılım ve istihdamın büyüme oranındaki artışın aksine yıllık ortalama -%0,2/3 oranında azalış gösterdiği görülmektedir.

Sadece *Şekil 17* verilerine bakıldığında dahi büyüme ile istihdam ve işgücüne katılım arasında ciddi bir kopuşun olduğu, dünya ekonomisinde büyüme ve istihdam artışlarının birbirinden kopmakta ve bu durumun kalıcı hale gelmekte olduğu anlaşılmaktadır.[469]

[469] Erinç Yeldan, "ILO ve DİSK'ten işgücü piyasaları üzerine gözlemler", **Cumhuriyet Gazetesi**, 24.10.2018, (ILO ve DİSK),

Şekil 16: Dünya İşgücünün Genel Görünümü (%, 1991-2020)

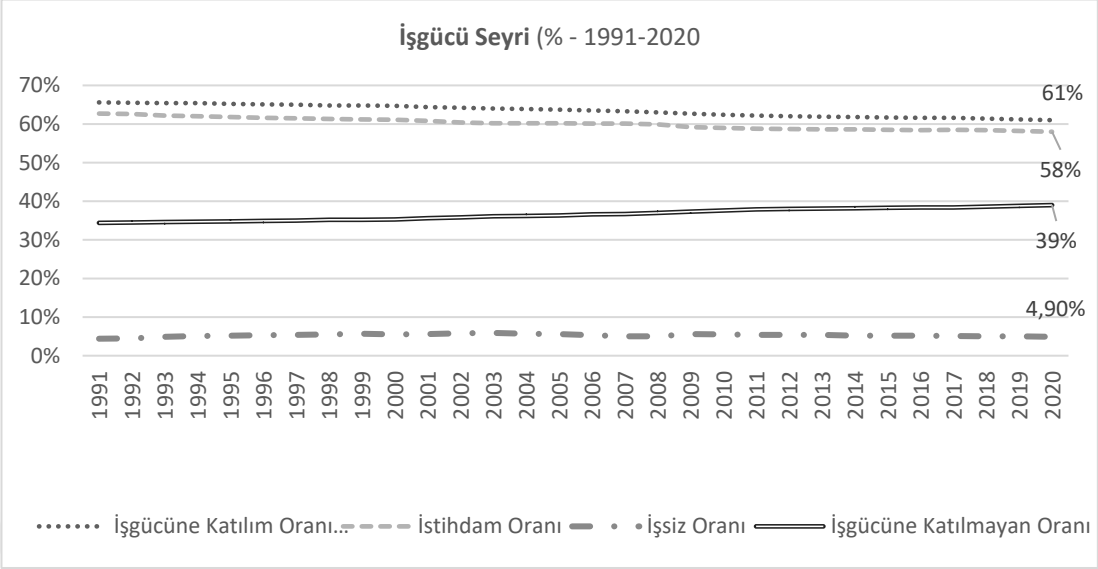

Kaynak: ILO, https://www.ilo.org/wesodata/, (17.01.2020).

Şekil 17: Büyüme, İstihdam ve İşgücüne Katılım Değişim Oranları (% - 1980-2022)

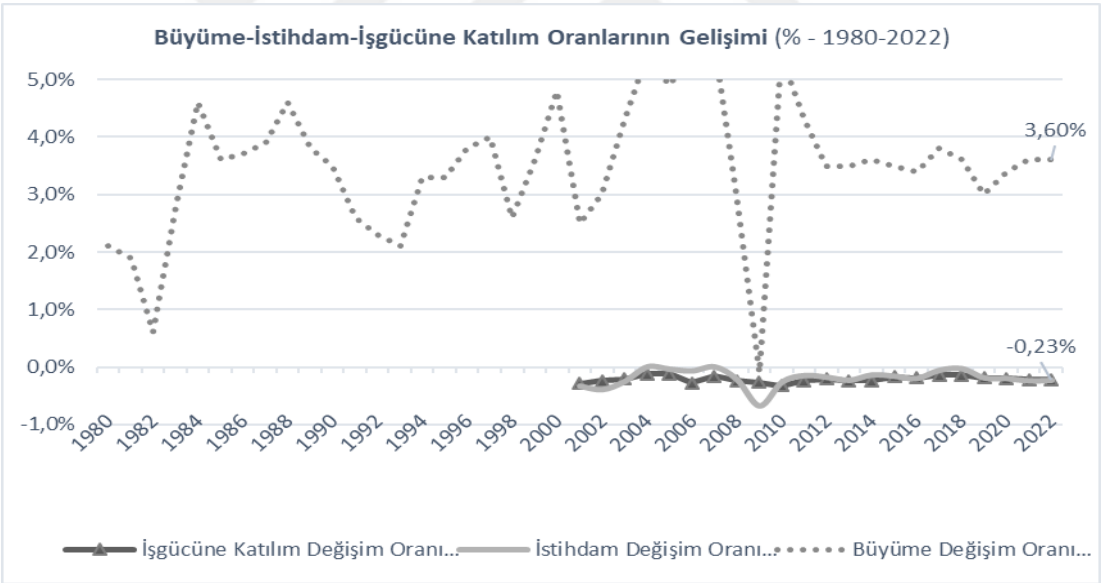

Kaynak: İşgücüne katılım ve istihdam verileri ILOSTAT; Büyüme ise IMF, https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD, (15.01.2020) verilerinden derlenmiştir.

http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/1120040/ILO_ve_DiSK_ten_isgucu_piyasalari_uzerine_gozlemler.html, (14.01.2020).

2000-2020 dönemindeki 20 yıllık süreçte dünyanın işsizlik, istihdamda olmayan genç (15-24 yaş) ve çalışan yoksul oranlarının kıyaslamasını içeren *Şekil 18* verilerine göre mutlak yoksulluk sınırı olarak UÇÖ hesaplamasında esas alınan günlük 1,90$ ve altında kazanç elde eden çalışanların oranının son 20 yıl içinde %26'lar seviyesinden %7'ler seviyesine doğru giderek azaldığı, istihdamda olmayan gençlerin oranının ise %22'ler seviyesinde göreceli kalıcı hale geldiği, işsizlik oranının da buna paralel olarak %5-6'lar seviyesinde kalıcı halde olduğu görülmektedir. Çalışan yoksulların oranındaki düşüşün bir kısmının istatistiki verilere ve veri işlemeye ilişkin olduğu belirgin olmakla birlikte, çalışan yoksulluğa esas alınan tutar da tartışmalıdır. Zira günlük 1,90$, aylık en fazla 60$, yıllık ise 720$ seviyesine ulaşacaktır. Bu tutar, *Tablo 5'*te verili 2020 yılı "Dünya ortalama kişi başına gelir seviyesi" olan 11.614 $'ın yaklaşık 1/16'sına tekabül etmektedir.

Öte yandan, *Şekil 18* verilerine göre istihdamda olmayan gençlerin oranının %22'ler seviyesinde göreceli istikrarlı seyir izlemesi ile birlikte benzer şekilde işsizlik oranının da %5-6'lar seviyesinde göreceli istikrarlı seyir izlemesi, işsizliğin "geçici" değil, "kalıcı" bir unsur olarak ekonomi alanında belirginleştiğini göstermektedir.

Şekil 18: İşsizlik, Çalışan Yoksulluğu ve İstihdamda Olmayan Genç Oranı % (2000-2022)

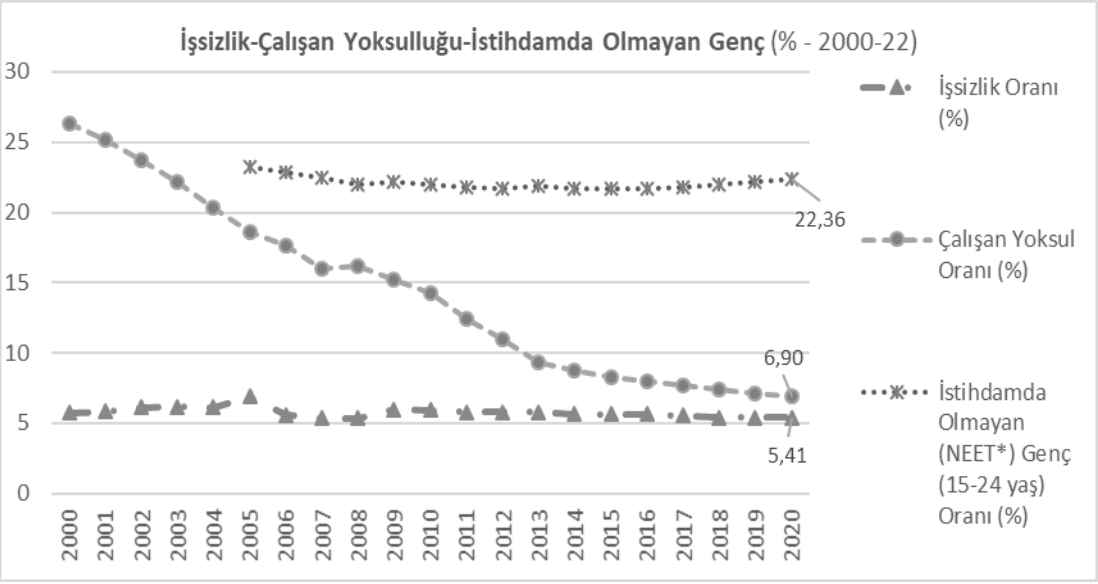

Kaynak: ILOSTAT verilerinden derlenmiştir (NEET; Not in Employment, Education or Training; İstihdam, Eğitim ve Öğretimde olmayanlar).

Neoliberal iktisat politikalarının egemen olduğu küresel dönemde büyüme ile istihdam arasında bakışımın olmadığı ve bunun giderek kalıcı hale geldiği anlaşılmaktadır. *Tablo 4* ve *5* ile *Şekil 2, 3* ve *4* göstergeleri ile emek ve istihdama ilişkin *Tablo 10* ile *Şekil 16, 17* ve *18* göstergelerinin mukayesesinde; neoliberal iktisat politikalarının tamamen egemen olduğu küreselleşme dönemi içindeki son 30 yıl (1990-2020) içinde dünya GSH'nın, yaklaşık 4 kat büyüyerek, 20-25 katrilyon dolar seviyesinden 100 katrilyon dolar seviyesine ulaştığı, buna karşın, aynı dönem içinde istihdamın aynı şekilde artış göstermediği, hatta gerilediği anlaşılmaktadır. Dünya GSH'sı, 1990 yılından itibaren yaklaşık 4 kat (1980 yılından itibaren ise yaklaşık 10 kat) büyümesine rağmen, dünya genelinde istihdam oranı, son 30 yıllık sürede yaklaşık %5'lik azalışla, %63 seviyesinden %58 seviyesine gerilemiştir. Dolayısıyla büyüme, son 30 yıllık süre içinde yıllık ortalama %3-4 oranında artarak toplamda yaklaşık 4 kat artmasına rağmen, işgücüne katılım ve istihdamın oranı ise tam aksi istikamette, yıllık ortalama -%0,2-3 oranında azalış göstermiştir.

Bu görünüm, sadece nicelikseldir. Zira UÇÖ verilerinden derlenen *Tablo 10* göstergelerine göre günümüzde çalışma çağındaki 5,7 milyar kişiden yaklaşık ¾'ünün (%76 - 4,4 milyar kişi-) işgücüne katılmadığı, işsiz olduğu ya da çalışmasına rağmen standart iş ilişkisine tabi olmadığı dikkate alındığında, dünya işgücünün sadece 1/4'ünün (%23, 1,3 milyar kişi) standart iş ilişkisi kapsamında bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, küresel dönemdeki büyümenin göz kamaştırıcı durumu karşısında işgücünün niceliksel gerilemesiyle birlikte aynı zamanda niteliksel olarak da gerilediğini aydınlatmaktadır. Bu durum, büyüme ile istihdam arasındaki bağın koptuğunu, büyüme ile istihdam arasında bakışımsızlığın yaşandığını açıkça göstermektedir.

3.2.1. Emeğin Uyumlaştırılması

> *Asgari ücret, iş güvenliği, sosyal güvenlik gibi işgücü piyasası politikaları genelde refahı yükseltmeye veya sömürüyü azaltmaya yöneliktir. Ancak bu tür politikalar, gerçekte formel sektördeki işgücü maliyetini yükseltmek ve işgücü talebini azaltmak için çalışıyor. 1970'ler ve 1980'lerde yapılan araştırmalar, iş güvenliği düzenlemelerinin uzun vadeli işgücü talebini Hindistan'da tahmini %18 ve Zimbabve'de %25 oranında azalttığını göstermiştir. Kayıtlı sektörde her halükârda çok az yoksulluk var. Yine de oradaki işçilerin refahını iyileştirmeye çalışan hükümetler, kayıtlı sektör*

istihdamını azalttı, kırsal ve kentsel kayıt dışı sektörlere işgücü arzını artırdı ve böylece yoksulların çoğunun bulunduğu yerlerde işgücü gelirlerinin düşmesine neden oldu.[470]

DB'nın, 1990 yılı Dünya Kalkınma Raporuyla yukarıda verili tespit ve yaklaşıma yer verilmiştir. Bu yöndeki eğilim, OECD'nin 1994 yılı "İş Piyasası Araştırması"yla da benimsenmiştir.[471] Bu, neoliberalizmin işgücü piyasasına yaklaşımını belirgin şekilde göstermektedir. Metinden de açıkça anlaşılacağı üzere; neoliberal dönemde, klasik döneme ilişkin işgücü piyasası düzenlemelerinin terk edilmesi salık verilmektedir. Klasik döneme içkin formel sektör ve bu sektöre yönelik düzenlemeler, işgücü talebini azaltmaya yönelik tehdit olarak algılanmıştır. Bu yaklaşım, işgücü piyasasının giderek enformel yapıya dönüşmesine; klasik dönemde asli konumda olan formel sektörün istisnai konuma, istisnai konumda olan enformel sektörün ise asli konuma devşirilmesine yol açmıştır.[472] Böylece, işgücü piyasası neoliberal ekonomi politikaları doğrultusunda işgücü aleyhine ve sermaye lehine olacak şekilde yeni düzene uyumlaştırılmıştır.

Günümüzde gelinen aşamada işgücü piyasası, küresel düzlemli ekonomik ve sosyal sistemle uyumlaşamayan, teknolojik değişim ve gelişime bağlı olarak baskılanan, ücretli emeğe bağlı yapısından uzak, enformel istihdama dayalı, sınıflı toplum yapısından uzak, atomize ve kutuplu bir görünüm sergilemektedir.

3.2.1.1. Enformel İstihdam

"Enformel sektör" kavramı, ilk defa UÇÖ'nün 1972 yılındaki Kenya Raporu[473]nda kullanılmıştır[474]. Raporda enformel sektör, kente yapılan göçler

---

[470] WB, **World Development Report 1990**, Oxford University Press, Washington, D.C., 1990, s. 63, https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/5973/WDR%201990%20-%20English.pdf?sequence=5&isAllowed=y, (25.10.2022).

[471] OECD, **The OECD Jobs Study, Fact, Analysis, Stategies**, 1994, https://www.oecd.org/els/emp/1941679.pdf, (25.10.2022); Rodgers ve diğerleri, s. 85.

[472] Bkz. *Tablo 10*.

[473] Rapora ulaşmak için; ILO, **Employment, incomes and equality**: A strategy for increasing productive employment in Kenya, International Labour Office, Geneva, 1972, https://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/1972/72B09_608_engl.pdf, (09.11.2022).

[474] ILO, **Decent work and the informal economy, Report VI**, Sixth item on the agenda, International Labour Conference, 90th Session, Geneva, 2002, (Decent-2002), s. 1, http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc90/pdf/rep-vi.pdf (09.11.2022).

neticesinde formel sektörün kısıtlı iş yaratma kapasitesinden dolayı yaşamın sürdürülmesi için kötü şartlarda yapılan ancak kaydedilmemiş, tanınmamış veya düzenlenmemiş çalışmalarla yürütülen ekonomik faaliyetlerin tanımlanması için kullanılmıştır. Başlangıçta geçici olarak değerlendirilen durum, zamanla kalıcı bir yapıya kavuşmuştur. Enformel sektörün kalıcılığının kabulü neticesinde sektörün kapsamı ve bu sektörde yaratılan istihdamın kapasitesi hakkında araştırmalar yaygınlaşmıştır.[475]

Kimi kaynaklara göre enformel sektör kavramının kullanımı daha eskilere dayanmaktadır. Buna göre 60'lı yılların başında UÇÖ'nün bir misyonunca dillendirilen enformel sektör, yapısallaşmamış sektör ifadesiyle, daha ziyade perakende mal ve hizmet üretimine ilişkin olarak belirsiz ve heterojen sektörü tanımlamak için kullanılmıştır. Akabinde 70'li yıllar ve sonrasında da 90'lı yıllarda enformel sektörün anlamlandırılması için tanımlamalar yaygınlaşmıştır.[476]

Uluslararası Çalışma Konferansı (UÇK)'nın 1991 yılındaki 78. Oturumunda "yapısallaşmamış sektör ikilemi" tartışılmıştır. Bu ikilem; UÇÖ'nün istihdam ve gelirin kaynağı olarak enformel sektörün mevzuat ve sosyal koruma kapsamına alınmasına yönelik çaba harcanması zorunluluğu yönünden değerlendirilmiştir.[477]

Günümüzde enformel istihdamın tanımı üzerine literatürde tam bir fikir birliğinden söz etmek mümkün görünmemektedir. Ancak enformel istihdamın kapsamından yola çıkarak genel bir tanımlama yapılmaya çalışılabilir. Bu bağlamda istihdam ile işsizlik arasındaki gri bir alanı içeren enformel istihdamın hangi istihdam biçimlerini kapsadığını değerlendirmekte yarar olacaktır.

Literatürdeki genel kabule göre enformel istihdam; faaliyetlerin veya çalışanların bildirilmediği, geçici, rastlantısal veya kısa süreli, standart dışı iş süreleri veya ücretleri içeren, kayıtsız işletmeler veya hanehalkına bağlı çalışmayı içeren, iş mevzuatının uygulanmadığı veya çeşitli gerekçelerle tanınmadığı işleri kapsamaktadır.[478]

---

[475] Gülay Toksöz ve Şerife Türcan Özsuca, "Enformel Sektörde İstihdamın ve İşgücünün Özellikleri", **İktisat, Ev Eksenli Çalışma Özel Sayısı,** Sayı: 430, 2002, s.1.; ILO, Decent-2002, s.1.

[476] Zeki Erdut, "Enformel İstihdamın Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Etkileri", **Çalışma ve Toplum,** Sayı: 2007/1 (12), 2007, (Enformel), s.61-62.

[477] Erdut, Enformel, s.62; ILO, Decent-2002, s.1.

[478] Erdut, Enformel, s.55.

Bu kapsam çerçevesinde değerlendirildiğinde enformel istihdam ile kayıt dışı istihdam arasında belirgin farklar bulunmaktadır. Zira kayıt dışı istihdam; çalışanların herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bildirilmeden yapılan çalışmaları içerirken, enformel istihdam; kayıt dışı istihdamı da kapsayacak şekilde diğer biçimsel olmayan istihdam biçimlerini de kapsar. Dolayısıyla enformel istihdam, üretim faaliyetlerinin dışsallaştırılması sonucunda ortaya çıkan düzensiz, istikrarsız ve güvencesiz her türlü istihdam biçimini kapsamaktadır.[479]

Avrupa Çalışma ve Yaşam Koşullarını İyileştirme Vakfı (Eurofond), enformel istihdamı, "bildirilmemiş çalışma (undeclared work)" olarak tanımlamaktadır.[480] UÇÖ ise "bildirilmemiş çalışma"yı; yasadışı, yeraltı veya gizlenmiş çalışma, gizli istihdam, "kara" emek, ek iş, olarak tanımlamaktadır.[481] Buna göre enformel istihdam; yasal olmasına rağmen, vergi, sosyal güvenlik ve/veya iş hukuku bakımından bildirilmemiş çalışma olarak belirginleşmektedir.[482]

UÇÖ tarafından kabul edilen enformel istihdamın istatistiki tanımına ilişkin yönergelere göre enformel istihdam; enformel sektöre özgü işletmelerde çalışanlar ile bu işletmelere sahip işverenler, formel veya enformel sektördeki işletmelerde ücretsiz aile çalışanları, enformel üretici kooperatiflerin üyeleri, enformel bir işte çalışan ücretli hanehalkı çalışanları, hanehalkının nihai kullanımına yönelik malların üretiminde bağımsız çalışanlara ilişkin istihdam türlerini kapsamaktadır.[483]

UÇÖ'nün enformel sektör ve enformel istihdama ilişkin istatistik el kitabında yer alan enformel istihdamın ölçülmesine yönelik tasnif yukarıda *Tablo 11*'de sunulmuştur. Tablo bilgilerine göre, formel sektörde istihdam edilen enformel çalışanlar, hane gelirine katkı sağlayan hanehalkı çalışanları; enformel sektörde kendi hesabına çalışanlar, işverenler ve üretici kooperatiflerin ortakları, enformel çalışanlar, hane gelirine katkı sağlayan hanehalkı çalışanları ile kendi nihai kullanımı için üretim

[479] Kenan Ören, **Sosyal Politika**, 3. Basım, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 72.

[480] Eurofound, Tackling undeclared work in Europe, **(**05.02.2015), http://www.eurofound.europa.eu/tackling-undeclared-work-in-europe (28.10.2022).

[481] ILO, **Labour Inspection and Undeclared Work in the EU**, EC Project GLO/12/24/EEC, Labour Inspection Strategies for combatting undeclared work in Europe, Working Document Number 29 Geneva, 2013, s. 3.

[482] Erdut, Enformel, s.54.

[483] Erdut, Enformel, s.54-55; ILO, **The Informal Economy And Decent Work: A Policy Resource Guide,** Supporting Transitions To Formality, International Labour Office, Employment Policy Department, Geneva, 2013, s. 6.

yapan hanehalkı çalışanlarından enformel istihdam edilenler ve kendi hesabına çalışanlar enformel sektörün bileşenlerini oluşturmaktadır.[484]

Tablo 11: Enformel İstihdam Çerçevesi

<table>
<tr><th colspan="3">FORMEL SEKTÖR</th><th colspan="2">ENFORMEL SEKTÖR</th></tr>
<tr><td rowspan="2">Formel Sektör Girişimcileri
(Kendi hesabına çalışanlar; İşverenler; Formel sektördeki üretici kooperatiflerin üyeleri/ortakları)</td><td colspan="2">ENFORMEL İSTİHDAM</td><td rowspan="3">Enformel sektörde istihdam edilen Formel çalışanlar</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Formel sektörde istihdam edilen Enformel çalışanlar</td><td>Enformel Sektör Girişimcileri
(Kendi hesabına çalışanlar; İşverenler; Enformel sektördeki üretici kooperatiflerin üyeleri/ortakları)</td></tr>
<tr><td>Enformel sektörde istihdam edilen Enformel çalışanlar</td></tr>
<tr><td>Formel sektörde istihdam edilen Formel çalışanlar</td><td>Formel sektörde katkı sağlayan hanehalkı çalışanları</td><td>Enformel sektörde katkı sağlayan hanehalkı çalışanları</td><td></td></tr>
<tr><td>Kendi nihai kullanımı için üretim yapan hanehalkı çalışanlarından Formel istihdam edilenler</td><td>Kendi nihai kullanımı için üretim yapan hanehalkı çalışanlarından Enformel istihdam edilenler</td><td>Hanehalkının nihai kullanımı için üretim yapanlardan kendi hesabına çalışanlar</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="5">HANEHALKI</td></tr>
</table>

Kaynak: ILO, Measuring Informality, s. 40.

Bu kapsamda, *Tablo 10'*da verili işgücü piyasasının güncel görünümü, istihdam şeklinin klasik dönemdeki formel yapısından uzaklaştığını, enformel ağırlıklı bir yapıya büründüğünü göstermektedir. Bu bağlamda *Standing*'in prekarya kavramından yola çıkarak, proletaryanın sahip olduğu güvencelerden yoksun prekaryayı oluşturan sayı tartışmalı olsa da sadece işgücüne katılanlar (istihdamda olanlar ile işsizler) dikkate alındığında bu sayının yaklaşık 2,2 milyar (işgücüne katılan 3,5 milyarın %71'i) kişi civarında olduğu, bir başka ifadeyle sadece işgücüne katılanların 2/3'i seviyesini aştığı anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla, işgücüne katılanlar dikkate alındığında 2/3; katılmayanlar dikkate alındığında ise çalışma çağındaki kişilerin 3/4'ü, formel istihdamda bulunmamaktadır. Başka bir ifadeyle işgücünün klasik dönemdeki güvencelerinden yoksun olarak ya herhangi bir sebeple işgücüne katılmamakta veya katılmakla birlikte standart iş

[484] ILO, **Measuring informality: A statistical manual on the informal sector and informal employments**, International Labour Office, Geneva, 2013, (Measuring Informality), s. 36-40.

ilişkisiyle formel istihdamda bulunmamakta ya da işsiz durumda bulunmaktadır. Bu durum, adı ve vasfı tartışmalı olsa da işgücünü oluşturan topluluğun 2/3'ü ile 3/4'ünün klasik dönem istihdam yapısından ve onun yarattığı güvenceden yararlanmayan, refah devleti döneminde olduğu şekliyle yaratılan ekonomik nimetten faydalanamayan ya da çok az faydalanan, ekonominin yaratılmasında oluşan külfetin ise önemli bir kısmını yüklenen bir topluluğun varlığını göstermektedir.

Bu durum, işgücünün, klasik dönemdeki standart çalışma ilişkisine dayalı yapısından uzaklaştığını ve giderek standart dışı yapıya doğru evrildiğini göstermektedir. Dolayısıyla, klasik dönemin başat unsuru olan ve geleneksel istihdam biçimi olarak kabul gören standart istihdamın; eğreti/geçici, belirsiz, esnek, güvencesiz, atipik gibi enformel istihdam lehine azaldığı, başka bir ifadeyle küresel dönemin başat istihdam tipinin standart dışı istihdam olduğu gerçeğini belirginleştirmektedir.[485]

3.2.1.1.1. Esneklik

"Rijit/katı" teriminin karşıtı anlamında olan "esnek/esneklik" terimi, olumlu çağrışımlara sahiptir. Bu karşıtlık, esneklik kavramı etrafında inşa edilen ideolojik ve teorik söylemin temelini oluşturmuştur. Esneklik, 1990'lardan itibaren birçok Avrupa ülkesinde işsizliğin azaltılmasına katkıda bulunurken, iş arayanların önemli ve artan bir oranını, esnek istihdamı kabul etmeye zorlamıştır. Bu durum, özellikle Anglo-Sakson ülkelerinde birçok iş sözleşmesinin, "ihtiyaç halinde başlatılan, şarta bağlı ve geçici istihdam" ilişkilerini ifade eden "koşullu çalışma" olarak tanımlanmasına yol açmıştır.[486]

Küresel döneme içkin post-fordist üretim sisteminin belirginleşmesi ile birlikte esnek üretim yaygınlaşmıştır. Küreselleşme döneminde işgücü maliyetlerinin düşürülmesi için özellikle çok uluslu işletmeler tarafından işgücünün dışsallaştırılması yolu tercih edilmiştir. Böylece, üretim süreci parçalanarak, işgücüne daha fazla gereksinim duyulan ve genellikle de niteliksiz işgücü tarafından tamamlanacak süreçler emek yoğun ülke/bölgelere aktarılmıştır. Rekabetin yoğunlaşmasıyla birlikte

[485] Gutierrez-Barbarrusa, s. 477.
[486] Gutierrez-Barbarrusa, s. 478-479.

siparişe dayalı üretimi gerçekleştiren işletmeler, iş organizasyonunu yeniden yapılandırarak çalıştırdıkları işçi sayısını azaltma yoluna başvurmuş, emek maliyetinin düşük olduğu ülkelerde yerelleşme yoluna gitmişlerdir. Bu durum ise ücret ve istihdam üzerine olumsuz sonuçlar doğurmuş, ücret seviyeleri düşmüş, istihdamın esnekleşmesi giderek artmıştır.[487]

Esnek üretimin egemen olduğu küresel dönemde ikili işgücü piyasası yapısı ekseninde işgücü piyasası giderek daha da katmanlaşmıştır. Çoklu katman içinde belirgin olan birincil piyasayı çekirdek kadroda yer alan işgücü oluştururken, ikincil piyasa ise adeta *"tek kullanımlık"* olan, pazar talebi doğrultusunda ihtiyaç olduğu sürece bir çeşit kiralanıp kullanılabilen, işleri bitince de atılabilecek işgücünden oluşturulmuştur.[488] Bu kapsamda örneğin Türkiye'de, 1980'li yıllardan itibaren ithal ikameci politikalar yerine tercih edilen ihracata dayalı politikalar kapsamında uluslararası piyasalara üretim yapan işletmeler, rekabet sürecinde maliyeti düşürmek amacıyla ilk olarak emek maliyetlerine müdahale edilmiştir. Maliyetleri düşürmek üzere oluşturulan ücret esnekliği esas itibarıyla fason ilişkiler üzerinden sağlamıştır. Böylece, doğrudan kayıt dışına çıkması pek muhtemel olamayan büyük işletmeler, üretim sürecini parçalara bölerek küçük ve orta işletmeler üzerinden esnek işgücünden faydalanarak emeğin maliyetini düşürmüştür.[489]

Esnek üretim; ürün farklılaşması, kişisel performansa dayalı ücretlendirme, iş tanımı sınırlarının ortadan kalkmasını ifade etmektedir. Esnek üretimin yaygınlaşmasına bağlı olarak işgücünün esnekleştirilmesi sağlanmış, böylece tek zamanlı, kurallı iş sözleşmelerinin yerini güvencesiz, geçici ve düzensiz iş sözleşmeleri almıştır.[490]

Literatürde esneklik; üretim, ücret, çalışma, teknik, emek süreci, mali, pazarlama gibi farklı esneklik kavramlarıyla kullanılabilmektedir.[491] İşgücü piyasasında esneklik türleri çeşitli tasniflere tabi tutulabilmektedir. Sayısal esneklik, fonksiyonel (işlevsel) esneklik, içsel esneklik, dışsal esneklik türleri esnekliğin belli

[487] Erdut, Küreselleşme, s. 29-36; Erdut, Liberal Ekonomi, s.14-17.
[488] Neriman Açıkalın, "Enformel Sektör ve Yoksulluk: Kentsel İşgücü Pazarı Üzerine Etkileri, İstanbul ve Gaziantep Örnekleri", **Sosyoekonomi,** Cilt: 6, Sayı: 6, 2007, (Enformel), s. 49.
[489] Toksöz ve Özsuca, s.5.
[490] Açıkalın, Enformel, s. 48-49.
[491] Zeki Parlak ve Süleyman Özdemir, "Esneklik Kavramı ve Emek Piyasalarında Esneklik", **Sosyal Siyaset Konferansları**, Sayı: 60, 2011, s. 4.

başlı tasnifleri arasında yer almaktadır. İstihdam esnekliği, ücret esnekliği, esnek süreli çalışma, taşeronluk vasıtasıyla işgücünün uzaklaştırılması (dışsallaştırma) gibi esneklik türleri ise en belirgin esneklik biçimleri olarak görünür olmaktadır.

Son dönemlerle birlikte günümüzde, enformel istihdam ve bu kapsamda eğreti ve atipik çalışma biçimleri oldukça çeşitlenmiş ve yaygınlaşmıştır. Bu çeşitlilik ve yaygınlaşma, işgücü piyasalarındaki esnekliğin artmasının yansıması olarak değerlendirilmektedir. Çeşitli esnek istihdam biçimlerinin ortak özelliği, aralarında ortak bir paydanın bulunmamasıdır. Başka bir ifadeyle, her bir esneklik biçimi kendine özgü özellik barındırmaktadır.[492] Ancak işgücü piyasasında esnekliği aşağıda *Tablo 12*'de gösterildiği şekilde genel bir tasnife tabi tutabiliriz.

Tablo 12: Çalışma İlişkilerinde Esnekliğin Genel Çerçevesi

<table>
<tr><td colspan="2" rowspan="2">ÇALIŞMA İLİŞKİLERİNDE ESNEKLİK
[Genel Çerçeve]</td><td>SAYISAL</td><td colspan="2">İŞLEVSEL</td></tr>
<tr><td>[Niceliksel Esneklik]</td><td colspan="2">[Fonksiyonel / Niteliksel Esneklik]</td></tr>
<tr><td rowspan="5">İÇSEL</td><td rowspan="5">Üretim Sürecinde Esneklik
[Çalışma Süreleri ve İşletme Organizasyonunda Esneklik]</td><td>Esnek Zaman/Kayan İş Saatleri</td><td colspan="2">Ücret Esnekliği</td></tr>
<tr><td>Fazla Çalışma</td><td colspan="2">Çoklu Görev/ Çoklu Vasıf</td></tr>
<tr><td>Vardiyalı Çalışma</td><td colspan="2">İş Zenginleştirme</td></tr>
<tr><td>Yoğunlaştırılmış İş Haftası</td><td colspan="2">İş Paylaşımı</td></tr>
<tr><td>Yıllık Süre/Denkleştirme</td><td colspan="2">Takım Çalışması</td></tr>
<tr><td rowspan="8">DIŞSAL</td><td rowspan="8">İstihdam İlişkilerinde Esneklik
[Geçici İş İlişkisi - Dışsallaştırma]</td><td>Belirli Süreli Sözleşme</td><td>Dışarıdan Tedarik</td><td rowspan="8">Tele Çalışma
Evden Çalışma
Proje Bazlı Çalışma
Platform Çalışması</td></tr>
<tr><td>Kısmi Süreli Çalışma</td><td>Taşeronlaştırma</td></tr>
<tr><td>Mevsimlik Çalışma</td><td>Kendi Hesabına Çalışma</td></tr>
<tr><td>Çağrı (Sıfır Saat) Çalışma</td><td>Hane İçi Ücretsiz Çalışma</td></tr>
<tr><td colspan="2">Aşamalı (Esnek/Geçişsel) Emeklilik</td></tr>
<tr><td colspan="2">Stajyerlik Uygulamaları</td></tr>
<tr><td colspan="2">Özel İstihdam Büroları</td></tr>
</table>

Kaynak: Karadeniz, s. 86; Parlak ve Özdemir, s. 6, 9 (Tablo içeriği; "Karadeniz" s. 86'da kayıtlı "*Tablo 1*" ve "Parlak ve Özdemir", s. 6 ve 9'da kayıtlı "*Tablo 1*" ve "*Tablo 2*" baz alınarak, "T. Erdut, Yeni Teknolojiler" çalışmasının "İkinci Bölüm'ünde yer alan "Esnek Yapılanma Biçimlerinin (s. 64-101)" de mukayeseli derlemesiyle oluşturulmuştur. Çalışma ilişkilerinde esnekliğin genel tasnifinin sunulmaya çalışıldığı içeriğin belirlenmesinde, günümüz çalışma ilişkilerinde görünür olan güncel esneklik biçimleri de dikkate alınmıştır).

Tablo 12 verileri bize, esnekliğin genel çerçevesini sunmaktadır. Buna göre esnekliğin çerçevesi; içsel (çalışma süreleri ve işletme organizasyonunda esneklik) ve

[492] Oğuz Karadeniz, "Türkiye'de Atipik Çalışan Kadınlar ve Yaygın Sosyal Güvencesizlik", **Çalışma ve Toplum,** Sayı: 2011/2 (29), 2011, s. 85-86.

dışsal (geçici iş ilişkisi, işgücünün dışsallaştırılması) olmak üzere iki başlık altında tasnif edilebilmektedir. İçsel ve dışsal şeklindeki bu tasnifler de kendi içlerinde sayısal (niceliksel) ve işlevsel (fonksiyonel/niteliksel) kategorilere ayrılabilmektedir.

"İçsel-Sayısal" esneklik türleri daha ziyade işletme organizasyonundan kaynaklı ve küresel dönem öncesi de işletmelerde kısmen uygulama örnekleri bulunan esneklik kategorisidir. Bu bağlamda "Dışsal-Sayısal" kategorisi içinde tasnif edilen belirli bir işin tamamlaması bağlamında belirli süreli, belirli bir mevsime özgü mevsimlik çalışma gibi esnek çalışma biçimleri de küresel dönem öncesi örnekleri bulunan çalışma biçimlerdir. Ancak "Dışsal-Sayısal" kategorisinde yer alan diğer çalışma biçimleri ile "İçsel-İşlevsel" ve "Dışsal-İşlevsel" kategorilerdeki esnek çalışma biçimlerinin neredeyse tamamı küresel döneme içkindir.

Gerek içsel gerekse dışsal esneklik olsun her ikisinin de işlevsel kategorisinde yer alan esneklik türleri, daha ziyade, klasik dönem üretim yapısında olmayan, küresel neoliberal üretime içkin nispeten yeni tür esneklik türlerdir. Bu yeni tip esneklik türlerinin belirgin ortak özelliği, işgücü risk ve maliyetlerinin, dolayısıyla da işgücünün dışsallaştırılmasıdır. Özellikle "Dışsal-İşlevsel" kategorisinde yer alan esneklik biçimlerinin temel hedefi dışsallaştırmadır.

Dijital teknolojide yaşanan ilerleme ve genişlemenin üretim ve tüketime yön verdiği günümüz dünyasında; tele çalışma, evden çalışma, platform çalışması gibi dijital alt yapılı esnek ve dışsal çalışma biçimleri giderek daha da belirginleşmektedir. Geçtiğimiz yıllarda yaşadığımız ve etkisinin halen devam ettiği COVID-19 küresel salgın, bu süreci daha da hızlandırmış ve belirginleştirmiştir. Bu kapsamda günümüzde, dijital alt yapıya dayalı dışsallaştırılmış yeni tip esnek çalışma modelleri giderek ana akım çalışma biçimine evrilmektedir.

3.2.1.1.2. Kayıtsızlık

Enformel istihdamın belirgin unsurlarından biri de kayıtsızlık ve bu kayıtsızlığa bağlı olarak bu tür istihdamın ölçülememesidir. AB kaynakları, enformel istihdamı kaydedilmemiş, bildirilmemiş istihdam olarak tanımlamaktadır.[493] Herhangi bir yetkili organa/kuruma bildirilmemiş istihdamın ölçülmesi oldukça zordur.

[493] Eurofound, s.1.; Erdut, Enformel, s.56.

Saklı üretimin gerçekleştirilmesi bakımından özellikle gelişmiş ülkelerde saklama veya kaçakçılık enformel faaliyetin temel özelliklerinden sayılmaktadır. Bu tür faaliyetlerin bildirilmemiş olması nedeniyle tespiti de zor olmaktadır.[494]

Enformel istihdamın kayıtsızlık unsuru nedeniyle ölçülmesi belirgin değildir. Uygulamada genellikle dolaylı yollardan bir ölçümleme yapılmaya çalışılmakta, bunun için çeşitli yöntemler denenmektedir.[495]

Kayıtsızlık, belirgin olarak üç yönüyle sorunsal alan oluşturmaktadır. Birincisi, kayıtsızlığın gerçek durumun tespitlenmesini engellemesi nedeniyle ölçmenin sekteye uğraması ve böylece makro bağlamda ekonomik ve sosyal politikaların belirlenmesinin zorlaşması; ikincisi, kayıtsızlık nedeniyle vergi ve sigorta primi gibi temel gelirlerin tespiti ve tahsili engellendiğinden, mali ve finansal kaynaklarının yeterliliğinin azalması sonucu ülkelerin iktisadi ve sosyal ödevlerinin sınırlarının daralmasına yol açması; üçüncüsü ise kayıtsızlık nedeniyle formel sisteme dahil olamayan veya eksik ya da hatalı/sahte biçimde kayıtlanan bireylerin sosyal hak ve menfaatlere ulaşmasının engellenmesi şeklinde belirginleşmektedir.

Kayıtsızlığın yol açtığı üçüncü durum, bireylerin örgütsüz ve savunmasız kalmalarına, ücret ve ekleri, tazminat ya da çalışma koşulları, haksız işten çıkarma gibi istihdam ve çalışmadan kaynaklı hak ve alacaklara karşı savunmasız duruma düşmelerine, bu hususların yargıya konu edilmesi halinde ise ispata dair kesin ve güçlü delillerden mahrum olmalarına, resmi kayıtlara yansımadığından tam ve doğru biçimde sosyal korumaya erişimlerinin engellenmesine yol açmaktadır. Böylece bireyler hem iş hukuku hem de sosyal güvenlik hukuku yönünden korunmasız ve savunmasız duruma düşmektedir.

Enformel istihdam, sosyal koruma olanaklarından faydalanmayı etkilemektedir.[496] Kaydedilmemiş, bildirilmemiş istihdam sonucunda çalışanların primli rejime dayalı sosyal güvenlik haklarından faydalanmaları mümkün değildir. Bununla birlikte sosyal güvenlik sistemine kaydedilmeyen çalışmalar sonucunda

[494] Erdut, Enformel, s.58.
[495] Erdut, Enformel, s.58-59.
[496] Hasan Ejder Temiz, "Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeni Yapılanması", **Çalışma ve Toplum,** Sayı: 2004/2 (2), 2004, (Eğreti), s. 62; Açıkalın, Enformel, s.49.

sosyal güvenlik sisteminin gelirlerini azalacağından sistemin finansman sorunlarını da olumsuz etkilemektedir.[497]

Öte yandan sosyal korumaya ilişkin olarak kayıt dışılık ve bu bağlamda enformel istihdamın sebep olduğu etkilerden biri de prim ödemekten kaçınma, sosyal yardımları kötüye kullanma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde işveren ve belirli çalışanların prim ödemekten ve vergilerden kaçınmak maksadıyla enformel ekonomiyi bilinçli olarak tercih ettiği gözlemlenmektedir.[498]

3.2.1.1.3. Eşitsizlik

Eşitsizlik, enformel istihdam ve buna bağlı olarak gelişen katmanlı işgücü piyasasıyla doğrudan ilişkilidir. Çekirdek işgücü ile çeperdeki işgücü arasındaki fırsat ve gelir eşitsizliğinin yanı sıra yukarıda *Şekil 13*'te verili çoklu katmanlı yapıda her bir katman arasındaki eşitsizlik giderek daha da belirginleşmektedir.

İşgücü piyasasının gerek ikili gerekse de çoklu katmanlı yapısında, katmanlardan her biri içinde yer alan işgücünün piyasaya erişimi; gerekli olan yetkinliğe ulaşmak için alınması gereken eğitime erişim; katmanlar arası geçişe erişiminin yanı sıra, bulunduğu katman içinde sosyal hak ve korumaya (uygun iş, düzenli ve yeterli gelir, gelir eşitliği, sosyal koruma gibi) erişim yönünden eşitsizlik günümüz işgücü piyasasının temel sorunsal alanını oluşturmaktadır.

Eşitsizlik, işgücü piyasasında enformelleşmeyle birlikte giderek belirginleşen bir unsurdur. Bu durum, sadece piyasayla sınırlı kalmayıp, giderek tüm sosyal alana da yansıma eğilimindedir. İşgücü piyasasında eşitsizlik; istihdam biçimlerini çeşitlendirilerek, piyasada çoklu katmanlaşmanın oluşmasına ve kalıcılaşmasına, böylece katmanlar arası ücret ve çalışma koşullarına ilişkin diğer haklar yönünden kalıcı farklılıkların oluşmasına sebep olmaktadır.[499]

Atomize olmamış, nispeten örgütlü ve bağdaşık yapılı bir işgücü piyasasının geçerli olduğu klasik dönemde; emek ve sermaye gelirlerinin kendi içindeki dağılımı nispi olarak daha eşittir. Toplam gelirin artışında ücretlerin payının yüksek olduğu klasik dönemde, ücret gelirleri de daha eşit dağıtılmıştır. Oysa küresel hegemonik yeni

[497] Toksöz ve Özsuca, s.7.
[498] Erdut, Enformel, s.60.
[499] T. Erdut, Enformelleşme, s. 23.

iktisat politikalarının belirginleştiği 1970'li yıllardan itibaren eşitsizlikler, hemen her alanda giderek artış göstermiştir. Küresel dönemde gerek faktör piyasaları arasında gerekse piyasaların kendi içinde ya da bireysel gelir dağılımında klasik dönemdeki dağılımın aksi yönde eşitsizlikler artmıştır. Yapılan hesaplamalara göre milli gelirin yüzdesi olarak ücretlerin payı; 1950'li yıllardan itibaren artış eğilimine girmiş, 1970'lerde en üst seviyesine ulaşmış, ancak bu dönemden itibaren düşüşe geçerek 2000'li yıllarda tekrar 1950'lilerdeki seviyesine geri dönmüştür.[500] Klasik dönemin hilafına sermaye geliri kendi içinde eşitsiz dağılmış, milli gelirin artışında ücret payı azalmış ve ücret gelirleri eşitsiz dağılmıştır. Bu durum, 1970'li yıllardan itibaren belirginleşmeye başlayan küresel dönem iktisat politikaları ve buna bağlı olarak değişen ve dönüşen işgücü piyasası sonucu emek gelirinin, bir yandan sermaye karşısında eridiğini, diğer yandan ise piyasanın kendi katmanları arasında eşitsiz dağıtıldığını berraklaştırmaktadır.

Kriz, durgunluk gibi ekonominin düzgün işlemediği dönemlerde eşitsizlik daha da belirginleşmektedir. Ekonomik kriz ve durgunluk döneminde işgücünün en kırılgan durumunda olan çeperdekiler, çekirdek işgücünden daha hızlı ve kolay gözden çıkarılabilmektedir. Çeperdekilerin bu durumu, onları daha da güvencesiz ve kırılgan duruma düşürmekte ve adeta işsizlik ile terbiye edilmelerine yol açmaktadır. Diğer yandan, işsizlik ve düzensiz gelir baskısı altındaki çeperdeki işgücünün varlığı, çekirdekte yer alan işgücü için de ayrı bir baskı oluşturmaktadır.[501] Bu, *Marx*'ın yaklaşık 1,5 asır önce vurguladığı "yedek işgücü ordusu" baskısından başka bir şey değildir. Bir yandan çeperdekiler ile çekirdek arasında rekabet ve baskı oluşturulmuşken, diğer yandan da her bir katman, kendi içinde rekabet içine sokulmaktadır. Böylece klasik dönemde sermayeye karşı rekabet içinde olan ve nispeten bağdaşık yapı sergileyen proletarya, günümüz küresel finans kapital döneminde prekaryalaşarak, kendi içinde ayrışık ve atomize olmuş şekilde kendi kendisiyle rekabet içine hapsedilmektedir.

[500] Atkinson, s. 60-61.
[501] T. Erdut, Enformelleşme, s. 23.

3.2.1.1.4. Eğretilik

Eğreti; "*belirli bir süre sonra kaldırılacak olan, bir şeyin yerine geçici olarak kullanılan*", "*iyi yerleşmemiş, yerini bulmamış olan*" "*belli belirsiz olan*", "*uyumsuz, yakışmamış*" anlamında kullanılan bir sıfattır.[502] Eğreti istihdam (precarious work/employment) ise geçici, belirsiz, istikrarsız, güvencesiz, sosyal korumadan yoksun, ekonomik ve sosyal açıdan kırılgan, çalışma koşulları kötü, bedensel ve ruhsal sağlığa yönelik riskler içeren istihdam biçimi olarak tanımlanmaktadır.[503] Bu tanım, enformel istihdamla paralellik arz etmekle birlikte enformel istihdam, eğretiliği de kapsayan daha kapsamlı bir istihdam biçimidir. Bununla birlikte, enformel ekonomi ve dolayısıyla enformel istihdam sebep, eğretilik ise sonuçtur. Ancak enformel istihdamın en önemli bileşenlerinden olan eğretilik; esneklik, eşitsizlik, kayıtsızlık, güvencesizlik gibi diğer bileşenleri de kapsayan, bu nedenle de enformel istihdam kavramına en yakın olan kavramdır.

Enformel istihdam, yukarıda *Tablo 11*'de verili olduğu üzere, formel sektörde faaliyet gösteren ekonomik faaliyetler içindeki enformel istihdam edilenler ve kendi hesabına enformel olarak yer alan hanehalkı çalışanları ile kendi hesabına çalışanlar da dahil olmak üzere, enformel sektörde faaliyet gösteren tüm bileşenleri kapsamaktadır. Bununla birlikte enformel istihdam, kayıt dışı ekonomik faaliyet ve kayıt dışı çalışmayı da kapsamaktadır. Dolayısıyla enformel istihdam, salt çalışma biçiminden ziyade, daha geniş olarak, ekonomik faaliyet sektörü (formel ya da enformel), kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı çalışmayı da kapsayan daha geniş bir kavram olarak belirginleşmektedir. Buna karşın eğreti istihdam, daha ziyade çalışmaya dayalı faaliyetleri kapsamaktadır. Bu bağlamda eğreti istihdam, enformel istihdamın alt bileşeni olmakla birlikte, kapsam bakımından enformel istihdama en yakın ve onun diğer bileşenlerini kapsayan istihdam biçimi olarak belirmektedir.

Güvencesizlik ve istikrarsızlık eğretiliğin öne çıkan unsurlarıdır.[504] Burada vurgulanan güvencesizlik ve istikrarsızlık bireysel çalışma koşullarına ilişkindir. Bu kapsamda incelendiğinde; eğreti istihdam, daha ziyade, bireysel çalışma koşulları üzerinden değerlendirilmeye yöneliktir. Enformel istihdam ise kurumsal/yapısal

[502] TDK, https://sozluk.gov.tr/, (24.03.2023).
[503] Temiz, Eğreti, s.59.
[504] Temiz, Eğreti, s. 59.

özellik barındırır. Başka bir ifadeyle, eğreti istihdamın öznesi birey iken, enformel istihdamın öznesi kurumsal yapılanma biçimi olarak belirmektedir.

Enformel istihdamın önemli kaynaklarından olan eğreti istihdam; biçimi ve süresi belli olmayan (standart dışı) çalışma ve istihdam biçimidir. Geçici çalışma, belirli süreli çalışma, kısmi süreli çalışma ve kendi hesabına çalışma gibi biçimler, eğreti istihdamın belirgin unsurlarıdır. Bu bağlamda, eğreti istihdam, genellikle standart dışı istihdam olarak değerlendirilir. Bu da atipik iş ya da atipik çalışma kavramıyla özdeşleşir. Genel olarak tipik olanın dışında kalan tüm çalışma biçimlerini ifade eden atipik çalışma; tam süreli ve güvenceli, ücretli çalışma biçimlerinden farklılık gösteren çalışma şekillerini ifade etmektedir.[505] Bu kapsam, atipik çalışmayı eğreti istihdama yaklaştırmaktadır. Burada her iki kavramın ortak öznesi "standart dışı çalışma" olarak belirmektedir.

Standart iş ilişkisi, çalışanın genellikle bir işverene bağlı olarak tam süreli çalıştığı iş ilişkisini ifade etmektedir. Buna göre belirli bir işverene bağlı olmayan ve tam süreli çalışmayı içermeyen, aynı süre içinde birden fazla işverene bağlı olarak çalışmayı ya da iki veya daha fazla işte çalışmayı içeren, geçici, kısmi, belirli süreli, kendi hesabına, mevsimlik gibi çalışmalar, atipik çalışmanın ve dolayısıyla da eğreti istihdamın kaynağını oluşturmaktadır.[506]

Güvencesizliğin yanı sıra eğreti istihdamı standart istihdamdan ayıran özelliklerden biri olan istikrarsızlık, genel olarak işin niteliği itibarıyla sürekli olmamasını ifade etmektedir. Standart istihdamda genellikle tek işverene bağlı çalışma ve çalışmanın belirsizlikten uzak olması ile yaşam boyu süreceği algısı mevcuttur. Bu nedenle çalışmanın tek işverene bağlı olmaması, belirsiz olması ve yaşam boyu süreceği algısının mevcut olmaması, eğreti istihdamın belirgin özelliklerini oluşturmaktadır. Çalışma ve izin süreleri, ücret, sosyal koruma gibi konularda esnek olan çalışma biçimleri, eğreti istihdamı derinleştirmektedir.[507]

İstikrarsızlık, geleceğe dair umudun belirsizliği ya da yokluğunun ve dolayısıyla da güvencesizliğin hissedilmesine yol açar. Eğreti işler, istikrarsızlık

[505] Karadeniz, s. 84.
[506] Temiz, Eğreti, s. 55-56; Karadeniz, s. 85.
[507] Temiz, Eğreti, s. 62.

riskini artırmakta, çalışanların gelirlerinin düzensizleşmesine, böylece güvencesizliğin hissedilmesine ve geleceğe dair umutların tükenmesine yol açmaktadır.[508]

3.2.1.1.5. Güvencesizlik

Güvencesizlik, atipik ve eğreti çalışmayı, dolayısıyla da enformel istihdamı besleyen temel unsurdur. Değişen istihdam koşulları beraberinde türlü riskler de taşımaktadır. Bu riskler sadece işsiz kalma ile sınırlı kalmamakta aynı zamanda çalışılmasına rağmen iş ve gelir güvencesizliğini de içermektedir. Güvencesizlik, çalışmadan kaynaklı belirsizliğin olması veya artması olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda işte kalma süresinin azalması güvencesizliği artırmaktadır. Bu nedenle güvencesizlik, işte kalma süresi kısa olan çalışmalarda oldukça yüksektir. Bununla birlikte, yeni üretim teknikleri ve gelişen teknolojiye uyum sağlayamama nedenleriyle işte kalma süresinin uzun olması halinde de güvencesizlik söz konusu olabilmektedir.[509]

Devamlı ve düzenli olmayan esnek çalışmalar nedeniyle oluşan gelir güvencesizliği, işin kaybedilmesi durumunda yeni iş bulma güvencesizliği veya işsizlik durumunda sosyal korumadan yararlanma güvencesizliği eğreti istihdamın belirgin sonuçları olarak ortaya çıkmaktadır.[510]

Güvencesiz istihdamın dört temel boyutu bulunmaktadır. Bunlar, istihdam ilişkisinin devamlılığına ilişkin güvensizlik; düşük ya da yetersiz ücret, istihdam ilişkisinin bozulması ve çalışanların kırılganlığı ve kuralsızlaştırmayla bağlantılı iki önemli yönü olan sosyal korumanın zayıflamasıdır.[511]

Kuralsızlaştırmayla bağlantılı sosyal korumanın zayıflaması; çalışma ve istihdam koşulları ile endüstriyel ilişkilere ilişkin mevzuatın öneminin ve esnekliğinin azalması ve bu alanlarda işverenlere verilen daha geniş takdir yetkisi ile özellikle işsizlik yardımları ve emeklilik maaşları olmak üzere kamu sosyal koruma planlarının yetersiz kapsamı şeklinde belirginleşmektedir. Bu durum, işçilerin piyasa güçleri karşısında belirsizliğini ve kırılganlığını artırmaktadır. Yapılan çalışmalar, refah

[508] Temiz, Eğreti, s. 62-63.
[509] Temiz, Eğreti, s. 59-60.
[510] Temiz, Eğreti, s. 60-61.
[511] Gutierrez-Barbarrusa, s. 482-483.

devletinin krize girmesiyle birlikte, işsizlik ve emeklilik sigortası sistemlerindeki reformların bir sonucu olarak koruma seviyelerinin son 30 yılda düştüğünü göstermektedir.[512]

Enformel ekonomi kapsamında çalışanlar, genellikle gelirlerinin büyük bir kısmını beslenme, barınma, sağlık ve eğitim gibi temel gereksinimlere harcamaktadır. Gelir yetersizliği nedeniyle sosyal koruma, daha sonraki sıralara düşmektedir. Dolayısıyla bu kapsamdakilerin sosyal güvenlik sistemine katkıda bulunma gücü düşüktür. Bununla birlikte özellikle gelişmekte olan ülkelerin çoğunda enformel ekonomide çalışanların sosyal korunmasına yönelik bir takım yasal kısıtlamalar mevcuttur. Bu bağlamda örneğin kendi hesabına çalışanlar, evde çalışanlar, rastlantısal çalışanlar genellikle dışlanmıştır.[513]

İşgücü piyasasında güvencesizlikle sonuçlanan enformelleşme, piyasada yer alanları savunmasız ve kırılgan duruma düşürmektedir. Ekonomik zayıflıklar, kötü yönetim, toplumsal ve sosyal uyumsuzluk gibi farklı durum ve evrelerde hemen herkes kırılgan duruma düşebilir. Kırılganlık ile yoksulluk arasında çok boyutlu bağlantı mevcuttur. Sağlık, eğitim, maddi kaynaklar, güvenlik gibi çeşitli boyutlar bakımından asgari olarak kabul edilebilir bir eşiğin altında kalan bireyler yoksulluğa karşı oldukça savunmasız ve kırılgan duruma düşerler. Öte yandan, aralarında çok boyutlu bağlantı bulunan kırılganlık ve yoksulluğun bazen birbirlerini bir türlü kısır döngü içinde tetikledikleri de görülebilmektedir.[514]

BM, İnsani Gelişim Raporu Ofisine göre yoksullar ve enformel çalışanlar sınırlı kapasiteler nedeniyle ekonomik şoklar ve sağlığa erişim bakımından; dezavantajlı konumda olan kadınlar, çocuklar, gençler, yaşlılar, engelliler, göçmenler ve azınlıklar gibi gruplar coğrafi alan, toplumsal statü, yaşam döngüsünün hassas dönemleri nedenleriyle doğal afetler, ilkim değişiklikleri ve endüstriyel riskler yönünden; bütün topluluklar ve bölgeler ise düşük sosyal uyum, kötü yönetim ve uyumsuz kurumlar nedeniyle toplumsal huzursuzluk ve çatışmalar yönünden kırılgan ve savunmasız konumdadır.[515]

---

[512] Gutierrez-Barbarrusa, s. 483.
[513] Erdut, Enformel, s.61.
[514] United Nations Development Programme (UNDP), **Human Development Report 2014**, Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience, UNDP, New York, 2014, s. 18-19.
[515] UNDP, s. 19-23.

BM verilerine göre 2014 yılı itibarıyla 2,2 milyar kişiden fazlası çok boyutlu olarak kırılgan ve savunmasız durumdadır. Bunun içindeki yaklaşık 1,5 milyar kişi yoksullardan oluşmaktadır. Yoksulların dörtte üçü kırsal kesimde yaşamaktadır. Dünyada yaklaşık 1,2 milyar kişi (%22) günlük 1,25 doların altında gelirle geçinmektedir. Günlük 2,50 doların altında kazananların sayısı yaklaşık 2,7 milyar kişiye ulaşmıştır.[516]

Öte yandan UÇÖ kaynaklarına göre kırılgan ve savunmasız durumda olan istihdamın toplam istihdam içindeki oranı eskisine oranla düşüş eğilimi göstermekle birlikte, 2013 yılı verilerine göre dünyadaki kırılgan ve savunmasız istihdamın oranı, ortalama %35'ler seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu oran, Güneydoğu Asya ve Pasifik ülkelerinde; %60'ın üzerine, Güney Afrika ve Sahraaltı Afrika'da ise %70'ler seviyesine ulaşmıştır.[517]

3.2.1.2. Yeni Ekonomik Yaklaşımların Etkileri

Yukarıda *"Yeni Ekonomik Yaklaşımlar"* başlığı altında detaylandırılan dijital, platform, yeşil ve döngüsel ekonomiler, teknolojinin gelişmesiyle birlikte çalışma yaşamının merkezine oturan yeni tip ekonomik yaklaşımlardır. Bu yeni tip ekonomik yaklaşımlar, teknolojik gelişmeler doğrultusunda toplumsal yaşamımıza girmekle birlikte, sonuçları itibarıyla çalışma ilişkilerini değiştiren ve dönüştüren özelliğe sahiptirler.

Çalışma süresinde esneklik, gelişen iş düzenlemeleri ve geleneksel doğrusal yaşam boyu kariyer yolundan kopuşu içeren istihdam kalıpları bakımından günümüzde birçok ekonomik alan giderek klasik yapılanmasından uzaklaşarak standart dışı hale gelmektedir. "Endüstri/Sanayi 4.0" olarak adlandırılan ve sanayinin dördüncü evresinde geçerli olan dijital ekonomi, teknolojiyle ikame riski taşıyan birçok iş kategorisi vasıtasıyla bu eğilimleri hızlandırmaktadır.[518]

Teknolojinin değişim ve dönüşümüyle birlikte günümüz çalışma hayatında yaşanan köklü değişimler, doğası gereği tüm toplumları etkilemektedir. Bu durum,

---

[516] UNDP, s. 19.
[517] ILO, **World Employment and Social Outlook, Trends 2015**, ILO, Geneva, 2015, s. 27.
[518] International Social Security Association (ISSA), **10 Global Challenges For Social Security 2016**, ISSA, Geneva, 2016, (2016), s. 29.

işgücü piyasası başta olmak üzere toplumun tüm katmanlarının yeni zorluklarla mücadelesini zorunlu kılmaktadır. Değişen iş ve üretim yapıları bazı işlerin değişip dönüşmesine, bazı işlerin ortadan kalkmasına bazılarının da yeni formatlara evrilmesine, bu da yeni iş ve istihdam yapılarına uyumda yeni sorunlar ve zorlukların yaşanmasına yol açmaktadır. Yapay zekâ, otomasyon ve robotik üretim gibi teknolojik gelişmeler; giderek üretim, tüketim ve iş türleri ile bunların yapılış biçimlerini değiştirip dönüştürmektedir. Değişen, dönüşen ya da yeni türeyen iş ve görevlerde yeni istihdam biçimlerinin yaratılması veya var olanların ortadan kalkması, mevcut iş ve görevlerde istihdam edilenlerin uyum ve geçişlerini de sorunsallaştırmaktadır. Bu değişim ve gelişmeler, yeni fırsatlar sunulabileceği gibi mevcut çalışma pozisyonlarının kaybedilmesine yol açabilecektir.[519]

Günümüz dijital teknolojisi, iş ve üretim biçimlerini ve buna bağlı olarak da işgücü yapısını dönüştürmektedir. Yapılan tahminlere göre günümüzdeki mevcut işlerin %45'inin otomatikleştirebilir türden olduğu, %5'inin ise tamamen otomatikleşeceği, 2050 yılına kadar mesleklerin %60'ıyla ilişkili işlerin %30'unun otomatikleşebileceği belirtilmektedir. Buna göre yaklaşık 7,1 milyon işin dijital dönüşüm sonucu kaybolacağı, günümüzde ilkokula başlayan çocukların %65'inin mezun olduklarında henüz var olmayan iş türlerinde çalışıyor olacağı tahmin edilmektedir.[520]

Yine benzer yöndeki hesaplama ve tahminlere göre ABD'deki işçilerin %47'sinin mevcut işlerin yerini otomasyona bırakma riskiyle karşı karşıya olduğu, OECD'deki işlerin ortalama %9'unun yüksek otomasyon riski altında olduğu, gelişmekte olan ülkelerdeki işlerin 2/3'ünün otomasyona açık olduğu, mevcut işlerin %50 ilâ %70'i tamamen değiştirilebilecek işlerden olmakla birlikte, bu işlere ilişkin görevlerin önemli bir kısmının otomatikleştirilerek iş ve görevin yapılış biçiminin dönüştürüleceği öngörülmektedir. Bununla birlikte, şirketlerin yaklaşık %50'sinin otomasyonlaşma sonucu yakın zaman içinde tam zamanlı işgücünde azalma bekledikleri, COP21-Paris İklim Konferansı kapsamında belirlenen süreçlerin tamamlanmasının, küresel çapta yaklaşık 6 milyon iş kaybına, buna karşılık 24 milyon

[519] ILO, **Work for a brighter future – Global Commission on the Future of Work**, ILO, Geneva, 2019, (Future of Work), s. 18.
[520] ISSA, 2016, s. 33; Karaçay ve Alpkan, s. 348; ISSA, **10 Global Challenges For Social Security 2019,** Developments and Innovation, ISSA, Geneva, 2019 (2019), s. 61.

yeni işin yaratılmasına yol açacağı, 2050 yılına kadar toplam bağımlılık oranının, Avrupa'da keskin bir şekilde artacağı, buna karşın, Afrika'da ise aksi yönde azalacağı ve bölge nüfusunun yaklaşık yarısının genç nüfustan oluşacağı tahmin edilmektedir.[521]

Küresel Yetenek Rekabeti Endeksi-2017 bilgilerine göre yeni ekonomik yaklaşımların belirginleştiği dijital dönemde, çalışma biçimi ve işgücü piyasasında on farklı biçimde değişikliğin yaşanması muhtemeldir. Bu değişim ve dönüşümlerin: "*i)* iş ve mesleklerin ayrıştırılması ve yeniden tanımlanması; *ii)* katı ve tek tip iş ve işyeri organizasyon yapısından esnek, proje bazlı organizasyon yapısı ve proje bazlı çalışma biçimine geçiş; *iii)* ücretli çalışmanın yerine bağımsız çalışmaya doğru evrilme; *iv)* işyeri ve işverence belirlenen çalışma saatlerinin çalışan tarafından belirlenmesine geçiş; *v)* işgücünün coğrafi mobilitesi yerine dijital platformlar vasıtasıyla işgücünün yerel yapıdan küresel yapıya dönüşmesi; *vi)* işe alma ve ücret belirlemede eğitim seviyesinin ötesinde profesyonel birikim ve yetkinliğin öne çıkması; *vii)* ücretli çalışmanın yanı sıra sosyal sorumluluk, sosyal tatmin gibi finansal olmayan motivasyon veya ücretsiz çalışmanın belirginleşmesi; *viii)* sendikal yapılanmanın çözümlenmesi ve yerine giderek çevrimiçi topluluklar, sosyal ağ toplulukları gibi yeni tip geçici topluluk bazlı yapılanma biçimlerinin gelişmesi; *ix)* klasik sermaye ile emeğin uzlaşmaz çelişkisinden, dijital sermaye bağlamında emek-sermaye uzlaşısına geçiş; *x)* işe alım, iş yaratımı ve yetenek tespiti gibi alanlarda tek tek işletmelerce belirlenen stratejiler yerine giderek ortak dijital platformlar aracılığıyla birden fazla işletme arasında etkileşim yoluyla ekosistem tarafından yaratılan iş ve stratejiye geçiş" şeklinde gerçekleşeceği öngörülmektedir.[522]

UÇÖ'nün değerlendirmelerine göre bugünün becerileri yarının işleriyle eşleşmeyecek ve yeni edinilen beceriler hızla geçerliliğini yitirebilecektir. Mevcut rotasına müdahale edilmediğinde, dijital ekonominin gerek bölgesel gerekse cinsiyet ayrımlarını genişletmesi muhtemeldir. Platform ekonomisi bağlamında gelişen kalabalık çalışma, uygulama üzerinden çalışma (gig çalışma) gibi yeni tip çalışma biçimleri, sanayi öncesi zanaat toplumlarında geçerli olan siparişe dayalı çalışma biçimlerini günümüz koşullarına göre dönüştürülmüş biçimde canlandırarak, gelecek

[521] ILO, Future of Work, s. 19.

[522] Jacques Bughin, et al., "Ten New Work Orthodoxies for the Second Machine Age", **Global Talent Competitiveness Index-2017,** (Ed. Bruno Lanvin and Paul Evans), INSEAD, Fontainebleau, France, 2016, s. 44-47.

nesil "*gündelik dijital işçiler"*i yaratabilir. Öte yandan, iklim değişikliğinin etkilerini bertaraf etmeye yönelik yeşil ekonomi kapsamında değişen ve dönüşen yeni çalışma biçimlerine geçiş, mevcut işgücü piyasalarını daha da bozma eğilimine sahiptir. Bazı bölgelerde artan genç nüfusun, genç işsizliği ve göç baskısını şiddetlendirmesi, yaşlı nüfusun ise sosyal güvenlik ve bakım sistemleri üzerinde ek baskı oluşturması diğer sorunsal alanlar olarak belirmektedir.[523]

Teknolojinin istihdam ve dolayısıyla da işgücü piyasası üzerine esas itibarıyla iki önemli etkisi söz konusudur. Birincisi; gelişen teknolojinin kol gücüne duyulan gereksinimi azaltması, böylece emeğin sermaye ile ikamesi yoluyla işgücünün ağırlıklı kol gücüne dayalı kısmına yönelik gereksinimin silikleşmesidir. İkincisi ise özellikle günümüz dijital teknolojisinin etkisiyle değişen ve dönüşen üretim ve tüketim kalıpları sonucu yeni tip iş ve mesleklerin ortaya çıkması, böylece mevcut iş ve mesleklerin bir kısmının değişim ve dönüşüme uğraması, bir kısmının ise tamamen ortadan kalkması ve yeni tip iş ve mesleklerin belirginleşmesidir.[524]

Teknolojinin kol gücüne dayalı işgücü piyasası üzerindeki etkisi, sanayi sektörü gibi emek ağırlıklı üretimle beslenen sektörler için daha belirgindir. Bu, salt emeğe olan gereksinimin azalması manasındadır. Zira klasik dönemde "emek" kavramından anlaşılan, beden gücüne dayalı olanıdır. Başka bir ifadeyle, klasik dönem emeği; üretimin neredeyse tüm aşamasında gerçekleşen, ağırlıklı beden gücüne dayalı emek biçiminde görünür olmuştur. Oysa günümüzde gerçekleşen üretimin birçok aşaması otomasyonlaştırılmış ya da robotlaştırılmıştır. Bu durum, beden gücüne dayalı emeğe olan gereksinimi azaltmış, hatta, kimi sektörlerde ortadan kaldırmıştır. Ancak üretim sürecinin değişmesi, diğer yanda da beden gücüne dayalı emek yerine giderek beyin gücüne dayalı emeğe olan gereksinimi ise arttırmıştır. Bu bağlamda, günümüz üretim yapısında emek; daha ziyade, hizmet sektörüne içkin eğitim ve bilgiye dayalı bilişim ve bilişim teknolojileri, organizasyon, tasarım, planlama, finans gibi ekonomik alanlarda gerçekleşmektedir. Bununla birlikte yukarıda *"Yeşil Ekonomi"* başlığı altında belirtildiği üzere; günümüzde özellikle yeşil ekonomi bağlamında fosil kökenli enerjiden beslenen kahverengi ekonomideki işlerin giderek ortadan kalkma zorunluluğu, klasik dönemde ve halen bu alanda istihdam edilen işgücünü doğrudan

[523] ILO, Future of Work, s. 18.
[524] Çiğdem, s. 170.

etkilemektedir. Fosil kökenli enerjiden beslenen kahverengi ekonominin yeşil ekonomi bağlamında ortadan kalkması, bu ekonomide şimdiye kadar istihdam edilen işgücünün yeşil ekonomide yaratılan işlere geçişi doğrudan mümkün olamayacağından, kahverengi ekonomide istihdam edilenler yönünden oldukça sorunlu bir alan oluşturmaktadır. Dolayısıyla devletlerin ve sosyal tarafların, sendikalarca bu kapsamda ileri sürülen "adil geçiş" düşüncesi üzerinde ciddiyetle durmaları önem arz etmektedir.

Teknolojinin işgücü piyasası üzerindeki ikinci belirgin etkisi olan yeni iş ve mesleklerin oluşması, bazılarının değişmesi veya dönüşmesi ya da ortadan kalkması ise bazı yönleriyle birinci etkiyle; bazı yönleriyle ise doğrudan günümüz dijital teknolojinin etkisiyle değişen ve dönüşen üretim ve tüketim kalıplarıyla bağlantılıdır. Gerçekten de günümüzde geçerli olan dijital, platform, yeşil ve döngüsel ekonomiler; klasik dönemdeki üretim ve tüketim kalıplarını kökünden değiştirmiştir. Bu değişim ve dönüşüm, özellikle 2019 yılı ve devamında yaşadığımız COVID-19 süreciyle de perçinleşmiştir. Böylece bu yeni tip ekonomik kalıplar, toplumsal yaşamımızda geri dönülmez biçimde yer edinmiştir.

Üretim ve tüketim kalıplarını değiştiren ve dönüştüren yeni tür ekonomilerin tedrici olarak başat hale gelmesiyle; klasik dönem işgücü yapısı ve işgücü piyasası da değişim ve dönüşüme maruz kalmıştır. Bu bağlamda, klasik dönemdeki tek işverene bağlı, ücretli ve tam zamanlı çalışma biçimi; kendi hesabına çalışma, proje bazlı çalışma, aynı zaman dilimi içinde birden fazla işverene bağlı çalışma, dijital platformlar üzerinde çalışma, evden çalışma, uzaktan çalışma gibi çok türlü ve çok boyutlu çalışma biçimine evrilmiştir.

Yeni tür ekonomiler, bir yandan da işgücü piyasasının uluslarasılaşmasına yol açmaktadır. Gerçekten de özellikle platform ekonomisi dikkate alındığında; klasik dönemdeki şekliyle ekonominin yaratıldığı ulusal sınırlara tabi olan işgücünün, bu dönemde küresel düzlemde akıcı hale geldiği ve giderek küresel düzlemde atomize olduğu görülmektedir. Yukarıda *"Platform Ekonomisi"* başlığı altında çalışma biçimi detaylandırıldığı üzere; dijital platformlar üzerinde yaratılan iş ve görev, sunulan emek ile yaratılan değerler arasında küresel coğrafik alanda tam bir bakışımsızlık söz konusu olmuştur. Platform ekonomisinin üçlü mimari özelliği gereği platform sunucusu ile

emeği sunan işçi ve hizmet ya da malı talep eden müşteri arasında klasik dönemdeki ulusal sınırlı bakışım, giderek küresel düzlemde bakışımsızlığa evrilmiştir.

Yeni tür ekonomilerin işgücü piyasası üzerine olan etkilerinden bir diğeri ise eğitime erişim fırsatını giderek daha önemli/belirgin hale getirmiş olmasıdır. Yeni tür ekonomiler her şeyden önce bilgi ve bilgi teknolojisi üzerine kurulu olduklarından, bireylerin işgücü piyasasına erişebilmesi ve piyasada kalabilmeleri; çalışma çağı öncesi ve aktif çağda yaygın ya da sürekli eğitime erişebilmelerine bağlıdır. Gerçekten de yeni tür ekonomilerin başat olduğu günümüz dijital çağda, bireylerin işgücü piyasasına erişebilmeleri ya da piyasaya eriştikten sonra burada tutunabilmeleri veya üst katmanlara doğru dikey hareketliliği gerçekleştirebilmeleri; iş-görev-meslek için gerekli olan yetkinliğe sahip olabilmelerine bağlıdır. Bu yetkinliğe ulaşmak ise ancak bireylerin örgün ya da yaygın eğitim yoluyla elde edilebilir. Bu bağlamda, özellikle beden gücüne dayalı emeğin başat olduğu klasik dönemde, eğitim ve eğitime erişim günümüzdeki kadar etkili değildi. Oysa günümüzde eğitim, işgücü piyasasına girebilme ya da orada tutunabilmenin en önemli unsuru, hatta olmazsa olmaz koşulu haline bürünmüştür.

Günümüzde gelinen aşamada, klasik dönemdeki işgücü yapısının ayakta kalma şansı yok denecek kadar azdır. Zira klasik dönemdeki üretim tarzı artık tamamen terk edilmiş durumdadır. Bunun sonucu olarak da klasik dönemde işçiler tarafından yapılan işler ya da bu işlerin organizasyon biçimlerinin çoğu ortadan kalkmıştır. Devam edenler ise kısa ve orta vadede ortadan kalkmaya mahkûm gibi görünmektedir. Hızla gelişen teknolojinin de baskısıyla, klasik dönemde önemli sayıda yer tutan vasıfsız ve yarı vasıflı emeğin kol gücüne dayalı standart çalışma ve iş görüm şekline duyulan ihtiyaç giderek silikleşmektedir. Bunun yerine, gelişen teknolojiyle uyumlu, kol gücünden ziyade beyin gücüne dayalı, teknolojiyi her alanda iyi kullanabilen, eğitimli, küresel bazda ve sanal ortamda organize olabilecek türde farklı ve yüksek yetkinliklerle donanımlı emeğe duyulan ihtiyaç giderek artmaktadır.

3.2.2. İstihdam İlişkisinin Dönüşümü

Standart istihdam ilişkisinin; "çalışanları ekonomik ve sosyal risklere karşı koruma", "sosyal eşitsizliği azaltma" ve "ekonomik verimliliği artırma" olmak üzere

üç temel hedefi vardır. Klasik dönemde bu hedeflerin eşzamanlı olarak gerçekleştirilme çabası; emek, sermaye ve bir bütün olarak toplumun çıkarları arasında görece uzlaşmayı sağlayabilmiştir.[525] Oysa günümüzde geçerli olan standart dışı istihdam ilişkisi, klasik dönemde nispeten gerçekleşen bu uzlaşıyı, emek aleyhine ve sermaye lehine tedrici olarak bozmuştur.

3.2.2.1. Standart Çalışma

"*Standart*" ya da "*tipik*" çalışma; işveren ile çalışan arasında toplu sözleşme veya belirsiz süreli bir iş sözleşmesi kapsamında akdedilmiş, tek işverene bağlı, belirli bir işyerinde gerçekleşen, tam süreli, aile gelirinin önemli bir bölümünü sağlayan, istikrarlı, muhtemel kariyer fırsatları sunan, ücretli iş ilişkisi olarak tanımlanır.[526]

Standart istihdam ilişkisinde iş sözleşmesinin üç ana unsuru vardır. Bunlar; "ücret", "zaman" ve "bağımlılık" unsurlarıdır. Ücret unsuru, işçinin sunduğu emek karşılığı işverence çalışana yapılan ödemedir. Zaman unsuru, iş sözleşmesi kapsamında belirlenen iş görme ediminin gerçekleştirilmesi için belirlenen saatlik, günlük, haftalık, aylık çalışma süresini ihtiva eder. Bağımlılık unsuru ise iş sözleşmesi çerçevesinde çalışanın, işverenin emir ve talimatları doğrultusunda iş görme edinimini gerçekleştirmesidir. İş sözleşmesi kapsamında belirlenen işin görülme edimi, tamamen işverenin emir ve talimatları doğrultusunda gerçekleşir. İşçinin günlük ya da haftalık çalışma süreleri, sözleşmeye konu iş ya da görevler, işin görülme biçimi gibi iş ve görevin yapılış biçimi ve işin süresi, işverence önceden belirlenen kurallar ya da işin görülme esnasında işverence verilen talimatlar doğrultusunda gerçekleşir. Dolayısıyla, bağımlılık unsuru bağlamında işçinin sorumluluğu, işverenin belirlediği kurallara göre belirlenir. Çalışan, sözleşme süresince işverenin verdiği ya da vereceği emir ve talimatlar doğrultusunda iş görme edinimini gerçekleştirmekle sorumludur.

Standart istihdam ve dolaysıyla da standart çalışma, özü itibarıyla güvenlik ve istikrarla ilişkilidir. Bu nedenle geleneksel istihdam olarak da tanımlanan standart istihdam, 1970'li yılların sonlarına kadar özellikle sanayileşmiş ülkelerde kademeli

[525] Gerhard Bosch, "Towards a New Standard Employment Relationship in Western Europe", **British Journal of Industrial Relations,** Cilt: 42,Sayı: 4, 2004, s. 632-633.

[526] Guy Caire, "Atypical wage employment in France", **Precarious jobs in labour market regulation: The growth of atypical employment in Western Europe,** (Ed. Gerry Rodgers Jamne Rodgers), ILO (International Institute for Labour Studies-Free University of Brussels), Geneva, 1989, s. 75.

olarak uygulama alanı bulan sosyal haklar, güvenlik ve istikrarla ilişkilendirilir. Dolayısıyla standart istihdam; tam istihdam yaklaşımına dayalı, iş, işyeri, çalışma koşulları ve saatleri, iş sağlığı ve güvenliği ile işten çıkarılmaya karşı koruma sağlayan, becerilerin sürdürülmesi, ücretler, temsil ve sosyal korumaya ilişkin standartlar aracılığıyla emeğin güvenliği ve istikrarının sağlanmasına yöneliktir.[527]

Yasal güvenceli, tam süreli ve ücretli çalışmayı içeren standart/tipik/geleneksel istihdam ilişkisinde, istihdam edilme herhangi bir süreye tabi değildir. Başka bir ifadeyle, iş sözleşmesi belirsiz sürelidir. Klasik döneme içkin Fordist üretim sürecinde başat halde olan standart çalışma ilişkisinde işçi, işveren ve devlet arasında göreli uzlaşı geçerlidir.[528]

"Standart çalışma/standart istihdam" ya da daha öznel tanımıyla "standart istihdam ilişkisi"; esas itibarıyla, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Birleşik Krallık ve Kıta Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan ve istihdam ile serbest meslek arasında yasal ayrımı belirlemek için istihdam ilişkisinin yasalarca düzenlemesi, başka bir ifadeyle, istihdam ilişkisinin sözleşmeli hale getirilmesiyle belirmiştir. Bu bağlamda standart istihdam ilişkisi, üretim biçimi ve ekonomik değişimler doğrultusunda, ücretli çalışmanın belirginleşmesi ve bunun sonucu olarak da iş hukukunun ortaya çıkmasıyla birlikte tedrici olarak belirginleşmiştir.[529] Dolayısıyla standart çalışma; ekonomik değişim ve dönüşüme bağlı olarak 19. yüzyıldan itibaren belirginleşen, devamında tedrici olarak gelişerek klasik döneme içkin Fordist üretim yapısı içinde olgunlaşan, iş sözleşmesiyle bağıtlanmış, tek işverene bağlı, ücretli, sürekli ve tam süreli istihdama haiz, güvenceli emek sunum modelidir.

Standart istihdam; toplu ya da bireysel bir iş sözleşmesiyle bağıtlanmış, tek işverene bağlı ve belirli bir işyerinde ücret karşılığı tam süreli çalışmayı içeren, belirsiz süreli istihdama haiz, yasal olarak belirlenmiş çalışma saatleri ve çalışma koşullarını içeren, iş sağlığı ve güvenliği ile iş güvencesi ve sosyal koruma yönünden erişime açık, muhtemel kariyer fırsatları sunan geleneksel bir istihdam modeli olarak belirginleşmektedir. Bu bağlamda, standart istihdam ilişkisinin temel unsurlarını; *i)* belirsiz süreli bir iş sözleşmesiyle bağıtlanma, *ii)* tek işverene bağlılık, *iii)* çalışmanın

[527] Gutierrez-Barbarrusa, s. 482.
[528] Temiz, Eğreti, s. 55-56; Karadeniz, s. 84.
[529] ILO, **Non-standard employment around the world: Understanding challenges, shaping prospects**, ILO, Geneva, 2016, (Non-standart), s. 10.

belirli bir işyerinde gerçekleşmesi, *iv)* tam süreli çalışma, *v)* ücret karşılığı çalışma, *vi)* yasal olarak belirlenmiş çalışma saatleri ve çalışma koşulları, *vii)* iş sağlığı ve güvenliği ile iş güvencesi ve sosyal koruma yönünden erişilebilirlik ve *viii)* kariyer fırsatlarına açıklık şeklinde sekiz ana başlık altında tasnife tabi tutabiliriz.

Geleneksel/standart istihdam ilişkisinden anlaşılan; bir işçinin işe alımından itibaren aktif çalışma yaşamından ayrılmasına kadar geçen süre içinde herhangi bir olağan dışı gelişme yaşanmadığı sürece aynı işyerinde ve aynı ya da gelişen şartlarla çalışmaya devam etmesidir. Dolayısıyla bireyin iş başlamasından itibaren emeklilik, ölüm, malullük veya sair haller nedeniyle aktif çalışma yaşamından ayrılmasına kadar geçen süre içinde aynı iş sözleşmesi ve çalışma şartlarıyla istihdam edilmesi geleneksel ya da standart istihdam olarak belirmektedir.

Hâl böyle olmakla birlikte, standart istihdama ilişkin bu durum, bireyin çalıştığı işyerinin de sürekliliğine bağlıdır. Başka bir ifadeyle, klasik dönem ekonomik yapılanmasında geçerli olan ölçek ekonomisi kapsamındaki işyerinin devamlılığı, birey yönünden çalışmanın istikrarı için belirleyicidir. Aksi halde günümüz ekonomik yapılanmasında geçerli olan çeşit ekonomisinde olduğu şekliyle işletmenin küçüklüğü ve istikrarsızlığının olduğu durumlarda, ortada istikrarlı biçimde var olan bir işyerinden bahsedilemeyeceğinden işçi yönünden de istikrarlı bir çalışmadan bahsedilemez. Zira günümüzde işyerleri genel olarak çeşit ekonomisi kapsamında küçük ölçekli ve istikrarsız görünüm sergilemektedirler. İşyerinin istikrarsızlığının doğal sonucu olarak, çalışanların çalışma süreleri de istikrarsızlaşmaktadır. Dolayısıyla, standart istihdam ilişkisinde, işçinin çalışma süresinin istikrarı aynı zamanda işyerinin de sürekliliğine bağlıdır.

İşyerinin istikrarsızlığı; belirsiz süreli sözleşmeyle çalışma, ücret güvencesi, yasalarla belirlenmiş çalışma saatleri ve çalışma koşulları, iş sağlığı ve güvenliği ile iş güvencesi gibi standart istihdamın unsurlarını oluşturan diğer yasal güvencelerden yoksun kalınmasına yol açar. Standart istihdama ilişkin bu tür güvencelere erişimden yoksun kalınması, standart istihdam modeline göre tasarlanmış sosyal korumayı da işlevsiz hale getirmektedir.

Bununla birlikte, çeşit ekonomisinin başat olduğu küresel ekonomik yapılanmada, salt işletme/işyerinin istikrarlı olması, standart istihdamın geçerli olmasını sağlamaz. Zira günümüz ekonomik yapılanmasında nadiren de olsa ölçek

ekonomisi kapsamında faaliyet sürdüren istikrarlı işletmeler/işyerleri bulunsa da bu tür işletme ya da işyerlerinde çalışanların, standart istihdamın diğer unsurları yönünden klasik döneme oranla aynı güvencelere sahip olduklarından bahsedilebilmesi mümkün görünmemektedir.

3.2.2.2. Standart Dışı Çalışma

Günümüzde geleneksel istihdam biçimi olarak kabul gören standart istihdam ortadan kalkarken; yarı zamanlı, geçici ve kendi hesabına çalışanlar veya belirli görevler veya hizmetler için sözleşmeleri olanlar gibi esnek veya atipik sözleşmelere sahip işçilerin oranı giderek artış eğilimine girmiştir. Bu eğilim, uluslararası otoritelerce de kabul edilmektedir.[530]

Standart dışı istihdamın belirgin bir tanımı bulunmamaktadır. Genellikle "standart istihdam ilişkisi" alanı dışında kalan çalışma biçimlerinin tanım ve tasnifi için kullanılmaktadır.[531] Bu nedenle standart dışı istihdam ya da standart dışı çalışmanın tarifi ve tasnifi genel olarak "standart" istihdam dışında kalan farklı istihdam biçimlerinden yola çıkılarak yapılmaktadır. Başka bir ifadeyle, standart dışı istihdam biçimlerinin tarif ve tasnifinde dikkate alınan ortak nokta, bunların "standart" istihdam olmamalarıdır.[532] Dolayısıyla standart dışı istihdam, standart istihdam ilişkisinden sapan farklı istihdam ilişkisi biçimlerini bir araya toplayan şemsiye bir terim olarak belirmektedir.[533]

Standart dışı istihdam biçimlerinin genel tasnifini içeren kavramsal çerçeve *Tablo 13*'te sunulmuştur. *Tablo* içeriğine göre standart dışı istihdam biçimleri; geçici istihdam, yarı zamanlı ve çağrı üzerine çalışma, çok taraflı istihdam ilişkisi ve gizli istihdam şeklinde dört temel gruba ayrılmaktadır.

İşçilerin belirli bir süre için çalıştırıldığı geçici istihdam; proje veya göreve dayalı belirli süreli sözleşmelerin yanı sıra günlük çalışmalar da dahil olmak üzere mevsimlik veya geçici işleri kapsar. Proje veya göreve dayalı çalışmanın yanı sıra belirli süreli sözleşmelerle formel ya da enformel istihdam ilişkisinde bulunabilir.

[530] Gutierrez-Barbarrusa, s. 477.
[531] ILO, Non-standart, s. 7.
[532] ILO, Non-standart, s. 10.
[533] ILO, Non-standart, s. 9.

Gündelik çalışma, işçilerin günlük veya periyodik çalışma sözleşmesi kapsamında belirlenen belirli bir ücret karşılığı çok kısa süreli veya ara sıra ya da aralıklı olarak ve genellikle belirli saat, gün hafta boyunca çalıştırılmasıdır. Gündelik işler, düşük gelirli ve gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ücretli istihdamın önemli bir özelliğidir. Ancak son zamanlarda gelişmiş ekonomilerde "talep üzerine (on demand" veya "gig (geçici)" tipi yeni ekonomik yaklaşım çeşitleriyle ilişkili işlerde ortaya çıkan çalışma biçimleri olarak da belirginleşmektedir.[534]

Tablo 13: Standart Dışı İstihdam, Kavramsal Çerçevesi

STANDART DIŞI İSTİHDAM BİÇİMLERİ (Genel Tasnif)		
İSTİHDAM TÜRÜ		**İLİŞKİ BİÇİMİ**
GEÇİCİ İSTİHDAM	* Belirli süreli sözleşmeler (Proje veya görev bazlı sözleşmeler dahil) * Mevsimlik İşler * Gündelik işler	. Kapalı uçlu (Eğreti)
YARI ZAMANLI VE ÇAĞRI ÜZERİNE ÇALIŞMA	*Çalışma saatleri tam zamanlı eşdeğerlerinden az olan istihdam *Marjinal yarı zamanlı istihdam * Sıfır saat sözleşmeler dahil, çağrı üzerine çalışma	. Kısmi süreli
ÇOK TARAFLI İSTİHDAM İLİŞKİSİ	*Taşeron işçiliği * Geçici acentelik/komisyonculuk işleri (Sevkiyat, aracılık ve işçi kiralama vb.)	. Son kullanıcıyla doğrudan ilişkili olmayan (İkincil ilişki)
GİZLİ İSTİHDAM / BAĞIMLI SERBEST ÇALIŞMA	* Örtülü istihdam * Bağımlı serbest çalışma, * Sahte veya yanlış sınıflandırılmış serbest çalışma	. Çalışma ilişkisinin parçasısı görünümlü olmayan

Kaynak: ILO, Non-standart, s. 8.

Bu tür geçici ya da eğreti istihdam biçimlerinde sözleşme süreleri kapalı uçludur. Başka bir ifadeyle bu tür çalışma biçimleri süreksiz değildir. Mevsimlik işler, proje ya da görev bazlı sözleşmeleri de içeren belirli süreli sözleşmelere dayalı işler ile geçici ve gündelik iş türleri bu grubun belirgin istihdam biçimleri içinde yer almaktadır. Bu grupta tasnif edilen istihdam biçimleri, standart istihdamın temel unsurlarından “belirsiz süreli”, “tam süreli” ve “kariyer fırsatları” unsurları yönünden doğrudan, diğer unsurlar yönünden ise dolaylı olarak ayrışmaktadır.

Yarı zamanlı çalışmada, çalışma saatleri emsali tam zamanlı çalışanlara göre daha azdır. Birçok ülkede yarı zamanlı çalışmaya karşı tam zamanlı çalışmayı

[534] ILO, Non-standart, s. 7-8.

tanımlayan, dolayısıyla da yarı zamanlı çalışmayı yasal terimlerle ayıran belirli yasal eşikler[535] vardır. Bazı durumlarda çalışma düzenlemeleri, çok kısa saatler içerebilir ya da çalışma süreleri öngörülebilir sabit saatler içermeyebilir. Genellikle "çağrı üzerine çalışma" olarak tanımlanan bu durum, "sıfır saat sözleşme" biçimleri de dahil olmak üzere ülkelere göre değişkenlik gösterebilmektedir.[536]

Kısmi süreli çalışmayı kapsayan yarı zamanlı ve çağrı üzerine çalışma biçimleri, standart istihdamın temel unsurlarından "belirsiz süreli", "tam süreli", "çalışma saat ve koşulları" ve "kariyer fırsatları" unsurları yönünden doğrudan, diğer unsurlar yönünden ise dolaylı olarak ayrışmaktadır.

İşçinin, emeğini sunduğu işletme tarafından istihdam edilmemesi halinde çok taraflı istihdam ilişkisi ortaya çıkar. Bunun en belirgin özelliği özel istihdam büroları (ÖİB) aracılığıyla yapılan çalışma biçimidir. ÖİB aracılığıyla yapılan çalışma biçiminde; işçinin formel hizmet akdi, istihdam bürosuyla yapılmakta, ücreti de söz konusu ÖİB tarafından ödenmektedir. Oysa işçinin emeğini doğrudan sunduğu işletme ise farklıdır. Gerek formel gerekse enformel ekonomik yapılanma içinde ve genellikle de güvenlik, temizlik gibi hizmet sektöründe günümüzde giderek gelişen bu tür çalışma biçimlerinde, emeğin sunulduğu işletme ile formel hizmet akdinin yapıldığı işletme -ÖİB- farklıdır. Her iki işletme arasındaki ilişki ise emek temini kapsamında bir tür ticari sözleşme mahiyetindedir. Burada emeğini sunan işçi ile emeği doğrudan kullanan işletme arasında fiili emek arz ve talep ilişkisi sağlanmasına rağmen, her ikisi arasında herhangi bir istihdam ilişkisinin olmadığı kabul edilir. ÖİB işletmesi, emek arz ve talebi arasında aracı (emek arz ve talebini buluşturan) konumundadır. Bu ilişkide en çarpıcı olanı ise emeğin doğrudan sunulduğu işletmelerin sürekli (bazen günlük sürelerle) değişebilmesidir. Örneğin bir güvenlik işçisi ÖİB aracılığıyla bir gün bir işletmede diğer gün ise farklı bir işletmede çalışabilmektedir. Bu tür istihdam ilişkisi içinde birden fazla taraf olması nedeniyle, işçinin haklarına yönelik kimi

[535] Bu eşik, Türkiye için 4857 sayılı İş Kanunun 13 ve 63 üncü maddeleri ile buna dayanılarak çıkarılan İş Kanununa İlişkin Çalışma Süreleri Yönetmeliği ve bu kapsamda Yargıtay içtihatlarıyla sabitlenmiş olan 2/3 oranıdır. Türkiye'de normal çalışma süresinin 2/3 oranına kadar yapılan çalışmalar kısmı süreli çalışma olarak değerlendirilir. Buna göre Türkiye'de haftalık 30 saat ya da aylık 20 güne kadar yapılan çalışmalar kısmı süreli çalışma olarak değerlendirilir. Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 8.12.2009 günlü kararı, 2009/44744 E., 2009/33940 K., https://www.calismatoplum.org/Content/pdf/yargitay-kararlari-6027-82102d08.pdf, (19.01.2023).

[536] ILO, Non-standart, s. 8-9.

sınırlamaların getirilebilmesi veya haklarla ilgili karışıklıkların yaşanması muhtemeldir.[537]

Taşeron işçiliği ile sevkiyat, aracılık ve işçi kiralama (ÖİB aracılığıyla) gibi son kullanıcıyla doğrudan ilişkili olmayan (ikincil hizmet ilişkisi içinde olan) hizmet ilişkisini içeren çok taraflı istihdam ilişkisi; küresel dönem işgücü piyasası yapısının temel bileşeni haline gelmiştir. Bu grupta tasnif edilen standart dışı istihdam biçimleri, başta "tek işverene bağlılık" ve "belirli bir işyeri" unsurları olmak üzere "belirsiz süreli", "tam süreli", "çalışma saat ve koşulları", "kariyer fırsatları" gibi standart istihdamın temel unsurları yönünden doğrudan ayrışmaktadır.

Bunun ötesinde, çok taraflı istihdam ilişkisi grubu altında tasnif edilebilen ve yukarıda ikinci bölümün *"Yeni Ekonomik Yaklaşımlar"* ile üçüncü bölümün *"Yeni Ekonomik Yaklaşımların Etkileri"* başlıkları altında detaylandırılmaya çalışılan, emeğin son kullanıcıyla istihdam ilişkisi içinde olmadığı görünümüne sahip bu tür ikincil istihdam biçimleri, özellikle dijital ekonomi ve buna bağlı gelişen yeni ekonomik yaklaşımların yanı sıra son dönemlerde tüm dünyanın ana gündemine oturan COVID-19 sürecinde ayrıca belirginleşmiştir. Günümüz küresel döneminin günümüze daha yakın dönemlerinde giderek daha da belirginleşen bu tür yeni standart dışı istihdam biçimleri, hemen tüm unsurları yönünden standart istihdam biçiminden ayrışmaktadır. Bu yeni tür istihdam biçimleriyle birlikte, klasik dönemin "işveren", "işyeri" gibi kavramlarının yanı sıra "bağımlı çalışma", "bağımsız çalışma", "ücretli çalışma", "kendi hesabına çalışma" gibi kavramları birbirinin içine geçmiştir. Dolayısıyla, günümüzde özellikle yeni ekonomik yaklaşımlar kapsamında giderek büyüyen ve gelişen çok taraflı istihdam ilişkisini barındıran bu yeni tür çalışma biçimleri, klasik dönem iş ve sosyal güvenlik hukukuna göre tasarlanmış kavram ve bağlamlarla da uyuşmamaktadır.

Gizli istihdam ya da bağımlı serbest çalışma ise özü itibarıyla klasik dönem iş ve sosyal güvenlik hukuku kapsam ve bağlamına uymayan yeni tür standart dışı istihdam biçimleridir. Örtülü istihdam, bağımlı serbest çalışma ya da sahte veya yanlış sınıflandırılmış serbest çalışma biçimleri olarak kavramlaştırılmaya çalışılan bu tür istihdam biçimleri standart istihdam ilişkisinin hemen hemen tüm unsurlarıyla uyumsuzdur.

[537] ILO, Non-standart, s. 9.

UÇÖ'ya göre gizli istihdam; yasalarca sağlanan korumayı ortadan kaldırmak ya da etkilerini azaltmak maksadıyla gerçeklikten farklı bir görünüm sağlamaktadır. Buna göre gizli istihdam, çalışanı üçüncü bir taraf aracılığıyla işe alma ya da iş sözleşmesi yerine farklı türde bir sözleşme kapsamına sokma yoluyla gerçekleşir. Bu tür istihdam ilişkisinde aynı zamanda işveren, çalışma faaliyetini işçinin bağımsız statüsü ile bağdaşmayacak şekilde izler ve yönlendirir. Gerçekte işverenin, işverenlik kimliği ise gizli/örtülü bir hal alır. Böylece, aslında ikincil bir istihdam ilişkisi içinde olan işçinin kasıtlı olarak "bağımsız", "kendi hesabına çalışan" olarak yanlış sınıflandırılması gerçekleşir.[538]

Örtülü veya gizli istihdam, yanlış veya sahte sınıflandırılmış istihdam ya da bağımlı serbest çalışma, yukarıda da belirtildiği üzere, özellikle yeni ekonomik yaklaşımlar bağlamında küresel ekonomik dönemin günümüz yapılanmasında giderek daha fazla görünür olmaya başlayan standart dışı istihdam ilişkileridir. Aşağıda *"Kendi Hesabına Çalışma"* başlığı altında detaylandırılan, bağımlı serbest çalışma başta olmak üzere, örtülü veya gizli istihdam biçimleri, klasik dönemde geçerli olan standart istihdam unsurlarının tamamıyla uyumsuzdur. Zira bu tür istihdam biçimlerinde iş, çalışma ya da istihdam ilişkisi başından itibaren yanlış ya da sahte sınıflandırıldığından, standart istihdamın unsurlarının geçerliliğinden ya da mukayesesinden bahsedilebilmesi mümkün değildir.

Yeni ekonomik yaklaşımlar başta olmak üzere, günümüz ekonomik üretim ve tüketim kalıpları bağlamında değerlendirildiğinde; klasik dönemde geçerli olan ve standart istihdam ilişkisine göre tasarlanmış yasal düzenlemeler ve uygulama biçimleri, günümüzde giderek belirginleşen gizli veya örtülü biçimdeki standart dışı istihdam ilişkilerinin tespit, tasnif ya da sınıflandırmasında yetersiz kalmaktadır. Standart dışı bu tür yeni istihdam biçimlerine yönelik mevzuattaki boşluklar ya da yetersizlikler, bu tür istihdam ilişkilerini daha da belirsiz kılmaktadır. Yasal tanım ve kapsamdan yoksun olan bir alanda hizmet sunan kişiler, mevcut tanım ve kapsamlarla bağdaşmayan iş ya da çalışma ilişkisi içinde bulunduklarında, gerçekleşen ekonomik ilişkinin yanlış, bazen de sahte biçimde "kendi hesabına çalışma" olarak tasnife tabi

[538] ILO, Non-standart, s. 9.

tutulabilirler. Bu durum, bu alanda emek sunanların, tipik iş kanunları ya da istihdama dayalı sosyal güvenlik kapsamı dışında kalmalarına yol açmaktadır.[539]

3.2.2.3. Kendi Hesabına Çalışma

Ülkelerin farklı sosyo-ekonomik yapılanmaları, endüstri ilişkileri biçimi, istihdamı düzenleme biçimleri, yasal düzenlemeler gibi öznel koşulları nedeniyle kendi hesabına çalışmanın (self-employment) uluslararası alanda ortak kabul gören bir tanımlaması ve kavram birliği bulunmamaktadır.[540] Kendi hesabına çalışmanın kapsamı, bağlamı ve adlandırılması da ülkelere göre farklılık gösterebilmektedir. Bu bağlamda örneğin kimi ülkelerde "kendi hesabına çalışan", kimi ülkelerde "serbest çalışan" ya da Türkiye'de de yaygın olarak kullanıldığı şekliyle kimi ülkelerde ise "bağımsız çalışma" olarak adlandırılabileceği gibi bazı durumlarda "girişimci", "işletme sahibi/yöneticisi", "mal sahibi", "tüccar" gibi terimler de kendi hesabına çalışma kavramı bağlamında kullanılmaktadır.[541] Özellikle günümüzde giderek belirginleşen yeni ekonomik yaklaşımların içerdiği yeni istihdam biçimleri bağlamında istihdam ilişkilerinde yakın dönemde yaşanan değişim ve dönüşümlerle birlikte, ekonomilerin farklı istihdam ilişkisi biçimlerini içermesi, istihdam ilişkilerinin dünya genelinde giderek daha karmaşık ve ayrışık bir yapıya evrilmesi gibi haller, kendi hesabına çalışmanın ortak kapsam, bağlam ve tanımlanmasına yönelik çabaları da güçleştirmektedir.[542]

Kendi hesabına çalışma, günümüze kıyasla, sanayi dönemi öncesi ve sanayi döneminin ilk dönemlerini içeren 19. yüzyılda daha yaygın olmuştur. Sanayi döneminin sermaye-yoğun Fordist üretim tarzını içeren ve çalışma ilişkilerinin olgunlaştığı 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılda ise gelişmiş ekonomiler başta olmak üzere

---

[539] ILO, Non-standart, s. 9.

[540] Aysen Tokol, "Kendi Hesabına Çalışma: Yeni Eğilimler ve Sorunlar", **Karatahta İş Yazıları Dergisi,** Sayı: 21, 2021, (Kendi Hesabına Çalışma), s. 84.

[541] Tokol, Kendi Hesabına Çalışma, s. 86; Eurofound, **Exploring self-employment in the European Union**, Research Report, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2017, (Self-employment), s. 15; Sezgi Akbaş, **Kendi Hesabına Çalışanların Sosyal Güvenliği: Kapsam, Finanasman ve Edimler Açısından Sorunlar ve Bir Model Önerisi,** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Denizli, 2021, s. 7.

[542] Tokol, Kendi Hesabına Çalışma, s. 84-86.

ekonomilerin genelinde bağımlı ve ücretli çalışma biçimi belirgin olarak artış göstermiştir.[543]

Sanayi dönemi, esas itibarıyla, *fabrika sistemi*nin geçerli olduğu dönemi içermektedir. Bu da emek ile sermaye ayrımının kesin olarak belirgin olduğu, işçi (emek) ile işveren (sermaye) ilişkisi içinde işçinin, emeğini ücret karşılığı değişen süre ve şartlarda sermayeye kiraladığı bir sistemi tanımlamaktadır. Bu bağlamda sanayileşme; *ücretli emeğin* ortaya çıktığı bir süreç belirginleşmektedir.

Sanayileşmeyle birlikte tedrici olarak belirginleşen ücretli emek, sanayileşme ve sonrası dönemin başat unsurlarından biri olmuştur. Fabrikalarda ücret karşılığı çalışan işçi sınıfı, bu dönemden itibaren bir tür "*ücretliler toplumu*"na dönüşmüştür. Bu durum, günümüze değin önceleri tarım sektörünün gerilemesi ve sanayi sektörünün gelişmesi ve devamında hizmetler sektörünün tarım ve sanayi sektörleri aleyhine genişlemesiyle, giderek belirginleşmiş ve işgücünün büyük çoğunluğunun ücretlilerden oluşmasına yol açmıştır.[544]

Fordist üretim ve tüketim düzenlemesinin geçerli olduğu sanayileşmenin olgunluk dönemi boyunca ücretli çalışmanın toplam istihdam içindeki payında tedrici artış, buna karşın kendi hesabına çalışmanın payında ise aksi yönde azalış yaşanmıştır. Ancak özellikle de küresel neoliberal iktisat politikalarının uygulanmaya konulduğu 70'li yıllardan itibaren, kendi hesabına çalışmanın toplam istihdam içerisindeki payında geçmişte yaşanan azalış, önceleri yavaşlamış ve günümüze yaklaştıkça tedrici olarak artışa geçmiştir.[545]

Sanayi toplumu öncesi zanaat toplumunda yaygın olan bağımsız ya da kendi hesabına çalışma, günümüzde geçerli olan siparişe dayalı üretim modeline benzemektedir.[546] Ücretli emeğin başat olduğu klasik dönemin aksine, kendi hesabına çalışmanın sanayi toplumu öncesi zanaat toplumundakiyle benzer şekilde, günümüzde giderek daha belirgin olması; *i)* teknoloji ve teknolojiye bağlı olarak gelişen yeni ekonomik yaklaşımların etkisi, *ii)* teknolojik değişim ve gelişime bağlı olarak üretim ve tüketim modellerinin değişmesi, işletme ölçeğinin küçülmesi, ölçek ekonomisi yerine çeşit ekonomisinin belirginleşmesi, *iii)* yeni işletme modelleri ile birlikte iş

[543] Akbaş, s. 6.
[544] Koray, Sosyal Politika, s. 66-67.
[545] Akbaş, s. 6.
[546] Erdut, Liberal Ekonomi, s. 15.

organizasyonunda değişimlerin yaşanması, *iv)* işgücü piyasası esnekliği ve buna bağlı olarak artan dış kaynak kullanımının yaygınlaşması, *v)* kendi hesabına çalışma odaklı yeni iş ve mesleklerin ortaya çıkması, *vi)* iş olanaklarının olmaması ya da uygun iş sağlayan olanakların azalması sonucu işsiz ve çalışan yoksulların kendi hesabına çalışmaya yönelmesi, işsizlik ve ekonomik krizlere karşı bu durumun ekonomik ve sosyal politikalar aracılığıyla teşvik edilmesi, *vii)* sosyo-kültürel eğilimler dolayısıyla bağımsızlık ve kendi işinin patronu olma arzusunun tetiklenmesi ve *viii)* kadın, göçmen, yaşlı gibi dezavantajlı grupların işgücüne katılım oranlarının artması sonucu işgücü yapısında değişimlerin yaşanması, şeklindeki genel gerekçelere dayandırılmaktadır.[547]

Kendi hesabına çalışma, esas itibarıyla, herhangi bir işverene bağlı olmaksızın, hane halkı gelirinin kendi bağımsız çalışmasından elde edilmesidir. Klasik döneme içkin standart çalışma ise ücrete dayalı çalışma biçimidir. Bu bağlamda, kendi hesabına çalışma, standart istihdam ilişkisinin temel unsurlarından olan "ücretli çalışma" unsurunu ortadan kaldıran en önemli etkendir. "Standart" veya "tipik" istihdam, özü itibarıyla, işveren ile çalışan arasında akdedilmiş toplu sözleşme veya belirsiz süreli bir iş sözleşmesi kapsamında gerçekleşen çalışma biçimidir. Dolayısıyla standart çalışma; istikrarlı ve güvenceli istihdama dayalı ücret karşılığı sunulan emektir. Başka bir ifadeyle ücret, bağımlı çalışma karşılığı edinilen ve kaynağı emek olan bir gelirdir.

Ücret, hanehalkı gelirinin en temel gelir kaynağıdır. Yapılan çalışmalara göre ücret ve kendi hesabına çalışmadan elde edilen gelir, hanehalkı gelirinin yaklaşık %83'ünü oluşturmaktadır. Bu oranın %73'lük kısmı ücret, %10'luk kısmı ise kendi hesabına çalışmadan elde edilen gelirden oluşmaktadır.[548] Ancak günümüzde gelinen aşamada ücretli emeğin payının giderek azalmakta olduğu anlaşılmaktadır. *Şekil 19* ve *Tablo 14* verileri incelendiğinde; genel olarak ücretli emekte azalma, kendi hesabına çalışmada ise aksi yönde artış eğilimi olduğu anlaşılmaktadır. *Şekil 19* verilerine göre dünya genelinde ücretli çalışma ve kendi hesabına çalışma oranı yaklaşık olarak %60'a %40 seviyesinde[549] gerçekleşmektedir.

---

[547] Tokol, Kendi Hesabına Çalışma, s. 87.

[548] Berg, s. 1, 18-19.

[549] *Tablo 14*'te ayrı sütunlarda gösterilen "İşveren", "ÜKÜ: Üretici Kooperatif Üyesi" ve "ÜAÇ: Ücretsiz Aile Çalışanı/Katkı Sağlayan" verileri *Şekil 19*'da "KHÇ: Kendi Hesabına Çalışan" olarak değerlendirilmiş ve bu gruba dahil edilmiştir.

Şekil 19 ve *Tablo 14* verilerine göre OECD ortalamasının, diğer ülke ortalamalarıyla oldukça farklı olduğu görülmektedir. Buna göre gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomileri kapsayan OECD ülkelerinde ücretli çalışma ve kendi hesabına çalışma oranı yaklaşık olarak %80'e %20 şeklinde gerçekleşmekteyken, buna karşın, OECD harici ekonomilerde bu oranlar yarı yarıya yakın seviyede gerçekleşmiştir. *Şekil 19* verilerine göre 2017 yılından itibaren, OECD harici ülkelerin ortalamasında kendi hesabına çalışmanın, ücretli çalışma oranını geçtiği görülmektedir.

Şekil 19: Ücretli ve Kendi Hesabına Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (2010-2019)

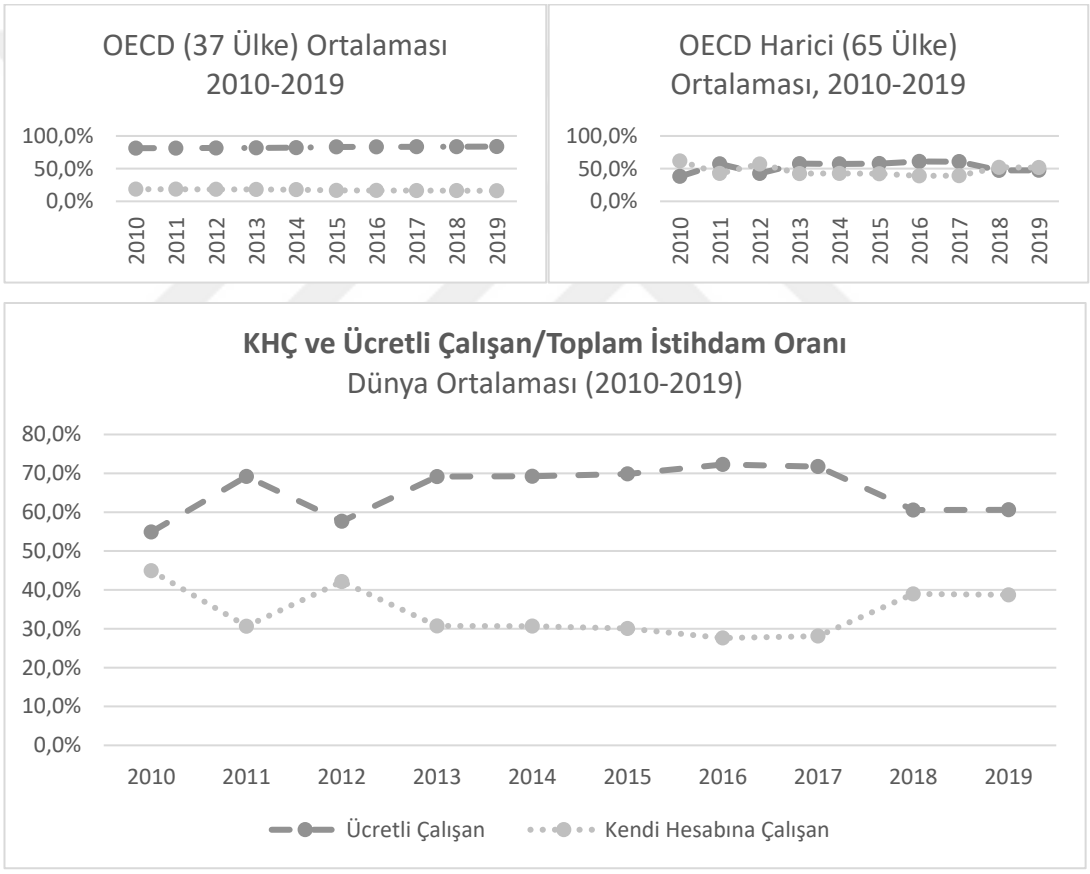

Kaynak: ILOSTAT, (ILOSTAT verilerinden derlenen *Tablo 14*'te kayıtlı 102 ülke verileri üzerinden, 2010-2019 yılları için Ücretli ve Kendi Hesabına Çalışan sayılarının toplam istihdam sayısına oranıdır).

Tablo 14: Çalışma Statüsüne Göre İstihdam Sayı ve Oranları (2018; bin kişi)

STATÜSÜNE GÖRE İSTİHDAM (2018: bin kişi)																		
S.N.	**Ülke**	**İşçi**	**İşveren**	**KHÇ***	**ÜKÜ***	**ÜAÇ***	**SÇ***	**Toplam**	**S.N.**	**Ülke**	**İşçi**	**İşveren**	**KHÇ***	**ÜKÜ***	**ÜAÇ***	**SÇ***	**Toplam**
1	BAE	6.938,1	218,3	35,2		33,7		7.225,3	52	Mısır	17.886,0	3.217,0	3.017,6		1.900,4		26.021,0
2	Belarus	4.691,9	25,8	177,1		1,6		4.896,7	53	Güney Afrika	13.624,3	843,5	3.599,6		80,2		18.147,8
3	**ABD***	145.977,7		9.686,7		96,6		155.761,0	54	Arjantin	8.746,4	459,4	2.474,7		64,2		11.744,7
4	**Norveç***	2.512,2	41,8	128,2				2.685,8	55	Kırgızistan	1.499,6	47,1	613,7	3,6	162,2	294,6	2.620,8
5	Rusya	67.577,3	1.049,5	3.598,4	7,5	299,0		72.531,6	56	Filistin	666,5	67,7	180,3		41,3		955,8
6	Brunei	186,5	5,6	8,8		0,9		201,7	57	**Şili***	6.115,1	357,9	1.831,8		92,9		8.397,7
7	**Lüksemburg***	255,1	8,2	13,4		2,4	0,7	279,9	58	Kosova	251,9	27,7	68,0		19,4		367,0
8	**Danimarka***	2.601,8	90,9	128,1		11,4		2.832,3	59	Aziz Lucia	58,6	4,1	17,2			1,5	81,6
9	**Japonya***	58.921,6	1.271,1	3.896,9		1.497,4	542,9	66.130,0	60	**Meksika***	36.416,1	2.555,1	11.810,3		2.380,3		53.161,8
10	Hong Kong	3.553,3	98,6	223,3		9,4		3.884,6	61	Uruguay	1.171,2	61,3	386,9	3,6	12,8		1.635,7
11	**İsveç***	4.601,9	182,7	302,7		9,6		5.097,3	62	**Kosta Rika***	1.544,2	81,3	541,1		35,2		2.201,8
12	**Almanya***	37.763,8	1.780,0	2.230,4		138,6		41.912,8	63	**Yunanistan***	2.322,9	258,9	754,6		124,4		3.460,7
13	**Macaristan***	4.003,9		455,3		10,2		4.469,5	64	Brezilya	62.705,8	4.340,4	22.960,4		2.069,7		92.076,3
14	**Estonya***	594,0		70,0		0,8		664,7	65	Guyana	164,9	14,7	61,5		10,5		251,6
15	Hırvatistan	1.455,2	78,2	100,5		21,1		1.655,0	66	Filipinler	26.128,0	1.489,4	11.090,5		2.448,6		41.156,5
16	Bulgaristan	2.785,4	117,2	226,5		23,5		3.152,6	67	Guatemala	4.109,2	185,4	1.950,4		670,6		6.915,5
17	**Litvanya***	1.214,3	32,9	117,2		10,2		1.374,7	68	Gürcistan	860,2	33,8	499,4		300,0	0,6	1.694,2
18	**Letonya***	804,6	39,0	61,2		4,5		909,4	69	Panama	1.168,6	58,6	551,7	0,6	88,0		1.867,5
19	**Fransa***	23.871,0	1.141,4	1.931,1		74,0	4,7	27.022,1	70	El Salvador	1.720,6	127,9	798,4		167,0	0,2	2.814,3
20	Ürdün	1.876,1	77,2	170,2		26,3		2.149,8	71	Namibya	451,3	45,7	192,6		33,1		722,7
21	**Avusturya***	3.767,7	197,3	300,6		53,4	3,6	4.322,7	72	Arnavutluk	547,1	40,5	377,3		264,1		1.229,0
22	**İzlanda***	174,6	8,0	15,6				198,3	73	Tayland	18.334,2	1.016,3	12.073,1	43,1	6.397,9		37.864,6
23	**İsrail***	3.409,3		482,7		2,5		3.894,5	74	Sri Lanka	4.633,0	221,2	2.586,1		574,8		8.015,2
24	**Slovenya***	830,2	24,9	97,5		26,7	1,4	980,6	75	Paraguay	1.879,5	178,0	997,3		249,1	7,9	3.311,8
25	Kıbrıs	347,6	8,7	41,8		2,7		400,9	76	Butan	95,4	0,9	109,2		94,9		300,4
26	**Finlandiya***	2.204,3	91,0	233,4		11,0		2.539,9	77	Pakistan	25.681,0	842,7	21.363,0		11.896,1	11,0	59.793,8
27	**İsviçre***	3.986,3	221,8	377,5		89,7		4.675,3	78	Ekvador	3.873,3	232,8	2.665,0		977,3	30,5	7.778,9
28	**Belçika***	4.088,1	180,2	446,7		40,2		4.755,2	79	Jamaika	739,5	44,7	417,9		11,1	1,8	1.215,1
29	Singapur	1.894,4	96,1	205,2		7,9		2.203,7	80	Endonezya	60.839,3	4.527,6	44.390,3		16.917,8		126.675,0
30	Malta	204,3		34,0		0,2		238,5	81	Peru	8.269,1	680,2	6.319,1		2.425,1	98,6	17.792,1
31	**İrlanda***	1.918,3	97,5	228,9		12,5		2.257,3	82	Ruanda	2.214,9	43,2	1.510,0	4,8	138,0		3.910,9
32	Seyşeller	40,8	2,1	4,9	0,0	0,1	0,1	48,1	83	İran	12.753,5	863,6	8.626,8	13,3	1.178,6		23.435,8
33	**Slovakya***	2.185,7	75,2	303,5	2,2	1,2		2.567,7	84	Vietnam	23.835,3	1.161,7	21.146,3	4,2	8.101,9		54.249,7
34	**İngiltere***	27.422,1	665,2	4.107,5		115,2	42,7	32.352,8	85	Dominik Cum.	2.570,7	148,6	1.738,0		81,9		4.539,3
35	**Kanada***	15.796,9	863,1	1.973,7		23,8		18.657,5	86	Myanmar	7.757,0	969,7	8.596,3		5.560,4		22.883,3
36	**İspanya***	16.234,2	960,0	2.053,5		72,8	6,9	19.327,5	87	Honduras	1.883,5	389,4	1.277,0	3,0	373,0	8,9	3.934,8
37	**Portekiz***	4.056,5	235,4	553,7		20,5		4.866,1	88	Moğolistan	639,6	18,4	548,6	0,5	45,3	0,5	1.253,0
38	**Avustralya***	10.513,2	731,7	1.315,3		14,4		12.574,6	89	Tonga	16,0	4,6	11,1		1,5		33,2
39	**Hollanda***	7.329,2	351,1	1.086,8		29,9		8.796,9	90	**Kolombiya***	10.223,7	929,1	9.310,7	16,6	791,6	16,6	21.271,7
40	**Çekya***	4.396,4	165,5	705,6		25,7	0,5	5.293,8	91	Bolivya	1.667,8	264,8	2.411,2	20,8	1.001,5		5.366,0
41	Romanya	6.497,2	91,4	1.412,2		687,7		8.688,5	92	Mali	729,8	35,4	3.251,1	398,4	1.534,3		5.948,9
42	Bosna Hersek	646,8	40,4	104,5		30,7		822,4	93	Senegal	1.695,3	53,9	2.319,6		193,4		4.263,1
43	K. Makedonya	579,7	32,3	101,0		36,4		749,3	94	Moldova	590,8	2,8	833,3		43,3		1.470,3
44	Mauritius	434,0	18,8	78,3		10,3	2,6	544,0	95	Ermenistan	484,9	8,2	751,9		3,2	74,4	1.322,6
45	**Polonya***	13.142,0	667,4	2.278,2		396,4		16.484,0	96	Sierra Leone	390,4	113,3	1.480,5	5,3	547,8	32,6	2.570,0
46	Barbados	102,7	0,9	23,7			0,7	128,1	97	Hindistan	85.740,6	7.439,7	208.932,7		38.377,8	6.888,4	347.379,1
47	Karadağ	185,5		45,7		6,2		237,4	98	Burkina Faso	1.107,6	94,5	2.592,6		510,1		4.306,5
48	**G. Kore***	20.083,5	1.651,1	3.986,8		1.100,7	102,8	26.924,8	99	Zambiya	1.360,5	85,6	3.482,4		338,5		5.267,0
49	**Türkiye***	19.536,1	1.280,3	4.908,5		3.008,1		28.733,1	100	Çad	381,3	50,2	3.031,1		834,4		4.296,9
50	**İtalya***	17.895,6	1.407,5	3.631,1		279,8		23.214,0	101	Gambiya	207,6	6,3	562,6				776,5
51	Sırbistan	2.031,6	101,6	541,0		157,6		2.831,8	102	Benin	787,6	38,8	2.890,6		29,1		3.746,1
	Toplam	564.120,5	16.524,9	55.240,6	9,7	8.535,5	709,6	645.146,1		**Toplam**	469.541,2	34.783,6	440.003,4	517,8	110.194,6	7.468,1	1.062.495,6
										Genel Toplam	1.033.661,7	51.308,5	495.244,0	527,5	118.730,1	8.177,7	1.707.641,7
										OECD (37 Ülke)	**83,48%**	**3,00%**	**11,70%**	**0,00%**	**1,71%**	**0,12%**	100,00%
								ORAN		**Diğer** (65 Ülke)	**47,39%**	**3,01%**	**38,92%**	**0,05%**	**9,95%**	**0,69%**	100,00%
										Genel (102 Ülke)	**60,53%**	**3,00%**	**29,00%**	**0,03%**	**6,95%**	**0,48%**	100,00%

OECD ülke (37 ülke) adları kalın yazılmış ve yanına * işareti konulmuştur.

* **KHÇ**: Kendi Hesabına Çalışan; **ÜKÜ**: Üretici Kooperatif Üyesi; **ÜAÇ**: Ücretsiz Aile Çalışanı/Katkı Sağlayan; **SÇ**: Sınıflandırıl[a]mayan Çalışan

** Verileri olan tüm ülkeler dahil edilmiştir. Sıralama, KHÇ+İşveren sayısının toplam istihdam sayısına oranı üzerinden en düşük orana göre yapılmıştır.

Kaynak: ILOSTAT.

Kendi hesabına çalışanların genel oranı, AB'de (28 ülke) ise 2002 yılından beri %15'ler seviyesinde seyretmektedir.[550] *Şekil 19* ve *Tablo 14* verilerine göre genel olarak, kimi OECD ülkeleri gibi gelişmiş ekonomilerle, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Brunei Sultanlığı gibi doğal kaynak zenginliğinden kaynaklı servet sahibi ekonomilerde ücretli çalışmanın, buna karşın gelişmemiş ya da az gelişmiş ekonomilerde ise kendi hesabına çalışmanın daha baskın olduğu görülmektedir.

Kendi hesabına çalışmada "klasik" dönemdeki kapsam ve biçimine oranla son dönemlerde önemli yapısal değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimler; *i)* klasik dönemdekinin aksine, kendi hesabına çalışan sayısında tarım sektöründe azalma, buna karşılık bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesine paralel olarak web tabanlı girişimler, medya ve eğlence, grafik tasarımı, danışmanlık gibi pek çok hizmet sektörü alanında artışın yaşanması, *ii)* yanında işçi çalıştıran kendi hesabına çalışanların sayısında azalma, buna karşın işçisi olmayanların sayısında artışın yaşanması, *iii)* kendi hesabına çalışmanın daha ayrışık bir yapıya bürünmesi, yüksek vasıf gerektiren işlerin yanı sıra düşük vasıflı işlerde de kendi hesabına çalışmanın yaygınlaşması, *iv)* kendi hesabına çalışanların içinde kısmi süreli çalışanların sayısında artışın yaşanması ve *v)* genel olarak klasik döneme içkin "ücretli çalışanlar", "kendi hesabına çalışanlar" olmak üzere iki kategori üzerinden yapılan sınıflandırmanın günümüz istihdam biçimlerinin tespit ve tasnifinde yetersiz kalması sonucu her iki çalışma ilişkisi arasında "gri/muğlak" bir alanın oluşması ve bu alanın giderek daha da büyümesi, şeklinde beş temel başlık altında belirlenebilir.[551]

Sanayinin dördüncü evresinde yaşanan teknolojik gelişim ve dönüşümler bağlamında yakarıda *"Yeni Ekonomik Yaklaşımlar"* başlığı altında detaylandırılan dijital ekonomi ve buna bağlı olarak gelişen platform ekonomisinin de gelişmesiyle birlikte günümüzde kendi hesabına çalışma kavramı giderek daha fazla çeşitlenmiş ve farklı boyutlara taşınmıştır. Klasik dönemde geçerli olan "ücretli çalışanlar", "kendi hesabına çalışanlar" yönündeki standart istihdam ilişkisine dayalı tasnifler, günümüz gerçekliğinde yaşanan yeni tip istihdam ilişkilerinin sınıflandırılmasında yetersiz kalmaktadır. Bu durum, istihdam ilişkilerinin klasik dönemdeki ikili tasnifini güçlendirmiş, yeni tip çalışma biçimlerinin hangi sınıf içinde gruplandırılması

[550] Eurofound, Self-employment, s. 7.
[551] Tokol, Kendi Hesabına Çalışma, s. 88-89.

gerektiği konusunda belirsizliklerin oluşmasına ve daha fazla gri/muğlak alanın oluşmasına yol açmıştır.

Klasik istihdam ilişkilerinin tasnifinde kendine yer bulamayan gri/muğlak alan, teknolojik değişim ve dönüşümlerin yanı sıra küresel neoliberal iktisat politikalarının geçerli olduğu günümüz küresel dönemde başat unsur olan taşeronlaşma yoluyla son dönemlerde giderek farklı boyutlara yansıyarak büyümekte ve genişlemektedir. Genel olarak gri/muğlak alan; yanında işçi çalıştırmayan kendi hesabına çalışanların bir kısmıyla, sahte kendi hesabına çalışanlardan oluşmakta ve bunların sayısı giderek artış göstermektedir. Serbest çalışan özelliklerinin bazı özelliklerini taşımayan ya da çalışma ilişkisi bağlamında ücretli çalışan özelliklerinin bir kısmını taşıyan yeni tip çalışanlar, gerçekte ücretli çalışan olmalarına rağmen, resmi kayıtlarda kendi hesabına çalışan ya da bağımsız çalışan olarak değerlendirilebilmekte ya da değerlendirmede belirsizliklere yol açabilmektedir. Bu durum, bu yeni tip çalışanların bağımsız çalışan yerine "bağımlı kendi hesabına çalışan" ya da "sahte kendi hesabına çalışan" gibi ironik ve zorlama tespit ve tasniflere yol açmaktadır. Bu sebepledir ki genel olarak literatürde bağımlı kendi hesabına çalışanlar ve sahte kendi hesabına çalışanlar, esas itibarıyla, "standart dışı çalışanlar" olarak kabul edilmektedir.[552] UÇÖ da bu yeni tip çalışma ilişkisi içinde olanları "gizli istihdam", "örtülü istihdam" kapsamında değerlendirmektedir.[553]

Standart istihdam biçimine ilişkin ücret, zaman ve bağımlılık gibi temel unsurlar, günümüzde kendi hesabına çalışma adı altında muğlaklaşmıştır. Öncelikle, iş sözleşmesinin ana unsurlarından bağımlılık unsuru muğlaklaştırılarak sözde bağımsız çalışmaya evrilmiştir. Gerçekte ise işletme/işveren için hizmet sunan ya da mal üreten işçi, zaman ve bağımlılık unsurları bağlamında hizmeti ya da ürünün taleplisi olan işverenin fiziki işyerinden uzaklaştırılmıştır. Zaman unsuru yönünden çalışan, kendisince belirlenen sürede iş görebilme inisiyatifine bağlı görünmesine rağmen gerçekte, işverenin siparişlerini işverence belirlenen süre içinde istenilen kapasite ve biçimde tamamlamak zorundadır. Aksi halde, gerçek ücret olan, ancak uygulamada genellikle parça başı ya da prim adı altında yapılan ödemeye dahi ulaşamama riskiyle karşı karşıya kalacaktır. Böylece çalışanın kendi inisiyatifiyle

[552] Tokol, Kendi Hesabına Çalışma, s. 89-91.
[553] ILO, Non-standart, s. 9; Tokol, Kendi Hesabına Çalışma, s. 89.

üretim ve hizmet sunumu sağladığı görünümü altında esas itibarıyla, çalışma ilişkisinden kaynaklı ve işletmelerce/işverence karşılanması gereken mali yükümlülükler ile istihdamdan kaynaklı tüm yasal ve sosyal riskler dışsallaştırılmıştır.

Standart iş sözleşmesinin ana unsurlarından olan, düzenli ve sürekli ödemeyi gerektiren ücret, siparişe dayalı mal ya da hizmet sunumu karşılığı parça başı ödemeye dönüştürülmüş; böylece, yasal ücret ve ücret sınırlarıyla birlikte fazla çalışma ücreti, bayram ücreti, izin ücreti gibi ücret eki diğer tüm mali yükümlülükler çalışan aleyhine dışsallaştırılmıştır. Bu yeni tür istihdam ilişkisinde çalışanın, çalışma süresi ve saatleri yönünden bağımsız olduğu görünümüne karşı gerçekte, işverence talep edilen mal ve hizmetin üretimini gerçekleştirebilmek için işveren/işletmenin zaman baskısı altında çalışmaktadır. Böylece görünümde çalışan üzerinde zaman baskısı olmadığı yanılsaması yoluyla, esas olarak zaman baskısının çalışan tarafından içselleştirmenin yolu açılmıştır. Aynı yanılsama yöntemiyle bağımlılık unsurunun olmadığı, çalışanın kendi özgün inisiyatifiyle belirlediği tür, miktar ve sürede mal ya da hizmet üretiminde bağımsız olduğu görünümü verilmesine karşın gerçekte, çalışan tarafından üretilen mal ya da hizmetin gerçek alıcısı klasik anlamda herhangi bir tüketici değil, bir veya birkaç işletme/işverendir. Bu durum, esasında işletme/işverene bağımlı olan çalışanın, bağımsız olduğu ya da kendi hesabına çalıştığı yanılsamasının gerçekliğidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SOSYAL KORUMANIN DÖNÜŞÜMÜ

4.1. SOSYAL KORUMADA DÖNÜŞÜM

Tarihsel olarak yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal süreci özünde barındıran işgücü piyasasındaki değişim ve dönüşüm, esas itibarıyla, sosyal güvenlik veya sosyal korumanın da tarihsel gelişimine[554] yansımıştır. Bu bağlamda, altın çağın sona erdiği, yerine yeni liberal iktisat politikaların egemen olmaya başladığı 1970'li yıllarla birlikte, işgücü piyasasının değişim ve dönüşümüne bağlı ve buna paralel olarak sosyal güvenlik alanında da değişim ve dönüşümler yaşanmaya başlanmıştır. Söz konusu değişim ve dönüşüm, öncelikle sosyal güvenlik kavramının adı ve kapsamında yaşanmıştır. Bu bağlamda, hegemonik yeni liberal iktisat politikalarıyla birlikte "sosyal güvenlik" kavramı yerine giderek "sosyal koruma" kavramının kullanılması benimsenmiştir. Günümüzde sosyal güvenlik, sadece herhangi bir kurum adı olarak kalmıştır. UÇÖ'da dahil olmak üzere neredeyse tüm uluslararası otoritelerce giderek sosyal koruma kavramı kullanılmakta, alana ilişkin akademik yazın ve istatistiki verilerin de bu doğrultuda yürütüldüğü gözlemlenmektedir.

Yasal kapsam dışındakilerin de koruma kapsamına alınmasına, dolayısıyla sosyal güvenlik boşluklarının kapsama alınmasına yönelik düşünceden hareketle ortaya çıktığı anlaşılan "sosyal soruma" kavramı, 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren UÇÖ literatüründe yer alamaya başlamıştır.[555] *"ILO terminolojisinde sosyal koruma, sosyal güvenliğin yanı sıra çalışma koşulları, iş güvenliği, göç ve HIV/AIDS politikalarını da içerir."*[556] Günümüzde bu terminoloji, *Tablo 1* ve *Şekil 1*'de gösteriliği üzere gelir güvenliği, eğitim, yoksulluk politikaları da dahil neredeyse tüm toplumsal riskleri kapsayacak şekilde genişlemiştir.

UÇÖ tarafından sosyal güvenlik kavramı yerine ağırlıklı olarak sosyal koruma kavramının kullanılmasının tercih edildiği dönem, tam da yeni liberal iktisadi

[554] Sosyal korumanın tarihsel süreci hakkında detaylı bilgi için bkz. Rodgers ve diğerleri, s. 117-144; Talas, s. 22-38; Bonilla García A. and J.V. Gruat; Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK), http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/kurumumuz/tarihce, (19.10.2020).
[555] Gülmez, s. 337-339.
[556] Rodgers ve diğerleri, s. 117.

politikaların başat hale gelmeye başladığı döneme rastlamaktadır. Bu bağlamda, UÇÖ yayınlarında 1970'li hatta 80'li yıllara kadar "sosyal koruma" kavramının kullanıldığına dair belirgin bir tespit mevcut değildir. Ancak ağırlıklı olarak 2000'li yıllar olmak üzere 1980'li yıllardan itibaren sosyal güvenlik (*social security*) yerine sosyal koruma (*social protection*) kavramının kullanıldığı, günümüzde ise sosyal güvenlik kavramının neredeyse hiç kullanılmadığı, daha ziyade sosyal koruma kavramının tercih edildiği gözlemlenmektedir.

Dolayısıyla yeni liberal iktisat politikalarıyla birlikte, bir yandan işgücü piyasası değişim ve dönüşüme uğramış; diğer yandan da bu alanda yaşanan değişim ve dönüşüme paralel ve buna bağlı olarak da sosyal güvenlik, giderek sosyal korumaya evrilmiştir.

4.1.1. Sosyal Korumanın Gelişimi

Sosyal güvenlik ya da sosyal korumanın tarihsel gelişimi esas itibarıyla işgücü piyasasının değişim ve dönüşümüne paralel seyir izlemektedir. Bu bağlamda tarım toplumu döneminde kurumsallaşmış herhangi bir sosyal koruma müessesesinden bahsedilemez. Bu dönemde daha ziyade aile içi yardımlaşmalar, çeşitli yardım sandıkları, meslek birlikleri şeklindeki loncalar veya dinsel nitelikli kurumlar vasıtasıyla toplumsal bazda bir takım sosyal destekler yürütülmekteydi.

Sanayi döneminin başlamasının akabinde; daha belirtili olarak, elektriğin yanı sıra demir ve çeliğin sanayide kullanımına geçilmesi nedeniyle *İkinci Sanayi Dönemi* (1870 ve sonrası) olarak tanımlanan 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta hastalık ve iş kazaları ile sakatlık ve yaşlılık olmak üzere çeşitli sosyal sigorta dalları bakımından gelişmeler yaşanmıştır. İlk defa,[557] Almanya Şansölyesi *Otto von Bismarck* tarafından Almanya'da ihdas edilen (1883-Hastalık Sigortası; 1884-İş Kazaları Sigortası; 1889-Maluliyet ve İhtiyarlık Sigortası-1889) ve devamında da 20. yüzyılın ilk çeyreği içinde Norveç(1905), İngiltere(1908; 1911), Fransa(1910; 1928), İsviçre(1911), İsveç(1913) gibi diğer Avrupa ülkelerinin muhtelif uygulamalarıyla

[557] Kimi kaynaklar uygulamanın kısmın de olsa, ilk defa 17. Yüzyılda (23 Eylül 1673 tarihli nizamnameyle) Fransa'da bahriyeliler için yürürlüğe konulduğunu belirtmektedir. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Talas, s. 14.

gelişen ve primli rejim olarak bilinen sosyal sigorta uygulamalarıyla sosyal güvenlik sisteminin temelleri atılmıştır.[558]

Sanayinin birinci evresi akabinde belirginleşen sanayinin ikinci evresinde "işçi" sınıfının olgunlaşması; sendikal hareketlerin gelişmesi, uluslararası alanda sosyal politikaların belirlenmesi ve evrensel koordinasyonun sağlanmasına yönelik 1919 yılında UÇÖ'nün kurulması[559] gibi gelişmelerin belirginleştiği bir süreç yaşanırken, aynı dönemde dünyanın ekonomik ve siyasal sistemini tamamen değiştiren iki dünya savaşı da yaşanmıştır. Çok yönlü değişim ve dönüşümleri içeren bu süreç içinde, bir yandan yeni ekonomik ve siyasal sisteme entegrasyon sorunu yaşanırken, diğer yandan da dünya tarihinin belki de en büyük ekonomik buhranı -tam da iki dünya savaşı arası dönemde- yaşanmıştır. İki büyük savaşın yaşandığı bu süreç, işgücünün neredeyse yok olmayla karşı karşıya geldiği, geriye kalanların büyük kesiminin ise sefalet ve yoksulluk içinde olduğu bir dönemi ihtiva etmektedir.

İkinci Dünya Savaşının yaşandığı dönemi (1939-1945) kapsayan 20. yüzyılın ortalarına doğru bir yandan insanlığın yeni sorgulamalarla yüzleştiği bir süreç yaşanırken, diğer yandan da buna bağlı olarak "*insan*"ı" odağına alan yeni dünya düzenine yönelik ekonomik, sosyal ve siyasal olay ve olguların sahneye çıktığı gelişmeler yaşanmıştır. Dönemin yeni dünya düzeninin simge kuruluşları olan ve Bretton Woods Kurumları olarak tanımlanan BM (1945)[560], DB (1944)[561] ve IMF (1944)[562] bu dönemde kurulmuştur. Bu durum, başta ekonomi olmak üzere sosyal ve siyasal değişim ve dönüşümlerin gerçekleşmesine vesile olmuş; insanı odağına alan düşünce ve bakış açısının başat hale gelmesiyle insan hakları, sosyal güvenlik gibi alanlarda bir dizi gelişmeler yaşanmış ve böylece "Altın Çağ"a giden yol belirginleşmiştir.

[558] Detaylı bilgi için bkz. Talas, s. 14-15; Rodgers ve diğerleri, s. 118-125.

[559] UÇÖ, kurulmasıyla birlikte sosyal sigortalar/güvenlik alanına ilişkin 1925-1953 yılları arasında kabul ettiği sözleşme ve aldığı tavsiye kararlarıyla uluslararası norm oluşturma işlevine sahip olmuştur. Talas, s. 15.

[560] Detaylı bilgi için bkz. UN, https://www.un.org/en/, (25.10.2020).

[561] 1944 yılında "Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (International Bank for Reconstruction and Development)" olarak kurulan Banka kısa süre sonra "Dünya Bankası" olarak anılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. WB, https://www.worldbank.org/en/about/history, (25.10.2020).

[562] Detaylı bilgi için bkz. IMF, https://www.imf.org/en/About/Timeline, (25.10.2020).

4.1.1.1. Altın Çağ Dönemi

1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomik Buhranı akabinde Keynesyen politikaların benimsenmesi ve bu kapsamda *"Sosyal Devlet"* olgusuna yönelik gelişmelerin yaşanmasıyla birlikte gerek ulusal gerekse uluslararası alanda sosyal politikalar, tedrici olarak emek lehine gelişmiştir. Bu kapsamda uluslararası alanda belirgin sosyal politika gelişmeleri; 1941-Atlantik Şartı/Bildirisi, 1942-Beveridge Raporu, 1944-Çalışma Konferansıyla kabul edilen ve 1946 yılında da UÇÖ Anayasasının birinci maddesiyle Anayasaya ek metin olarak eklenerek anayasal hükme bürünen Philadelphia Bildirgesi, UÇÖ'nün Gelir Güvencesine dair 67 sayılı Tavsiye Kararı, 1948-İnsan Hakları Beyannamesi ve nihayetinde 1952-Sosyal Güvenliğin Asgari Normlarına dair 102 sayılı Sözleşmesi olarak sıralanabilir.[563]

Dönemin ABD Başkanı Roosevelt'in 1941 yılında Kongreye gönderdiği mesajla temelleri atılan ve aynı yıl İngiltere Başbakanı Churchill ile Başkan Roosevelt arasında imzalanarak ilan edilen "*Atlantik Şartı/Bildirisiyle"*[564] ekonomik, sosyal ve siyasal alanda savaş sonrası yeni dünya düzenine ilişkin ana hatlar çizilmiştir. ABD Başkanı Roosevelt'in savaş sonrası yeni dünya düzenine ilişkin Kongreye gönderdiği mesajda belirttiği dört temel özgürlük; "*Düşünce ve İfade Özgürlüğü*", "*Din ve Vicdan Hürriyeti*", "*Ekonomik İşbirliği ve Serbestisi*" ile "*Silahsızlanma Yoluyla Tehdidin Ortadan Kaldırılması*" şeklindedir. Roosevelt'in bu dört temel özgürlük ilkesini içine alan ve sekiz ortak ilkeli Atlantik Bildirisiyle bu özgürlüklere eklenen beşinci özgürlük: "*Sosyal Güvenlik ve Maddi Refah"* alanına ilişkindir. Roosevelt'in Kongreye gönderdiği mesajda belirtilen üçüncü alan, Bildiride; "herkes için iyileştirilmiş çalışma standartları, daha fazla maddi refah, sosyal güvenliği sağlama ve ekonomiyi güvence altına alma maksadıyla bütün milletler arasında tam bir iş birliğinin tesisi" şekliyle yer almıştır.[565]

Atlantik Bildirisinin ertesi yılı olan 1942 yılında İngiltere'de Sosyal Sigorta ve Yardım Hizmetleri Departmanları Arası Komite başkanı olarak görevlendirilen *Sir*

[563] Tarihsel süreç hakkında detaylı bilgi için bkz. Rodgers ve diğerleri, s. 126-132.
[564] Bildirinin orijinal hali için bkz. Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Atlantic_Charter#/media/File:Atlanticcharter2.png, (26.10.2020).
[565] Talas, s. 23-24; UN, https://www.un.org/en/sections/history-united-nations-charter/1941-atlantic-charter/index.html, (26.06.2020); United State of America (USA), Office Of Historian, https://history.state.gov/milestones/1937-1945/atlantic-conf, (26.10.2020).

William Beveridge tarafından hazırlanan ve *"Beveridge Raporu"* olarak bilinen *"Sosyal Sigorta ve Yardım Hizmetleri (Social İnsurance And Allied Services)"* raporu, sosyal güvenlik sisteminin çağdaş yapılanmasına yönelik yeni ve bütünleşik bir bakış açışının gelişmesine yol açmıştır.[566]

Sadece işçileri (fabrikalarda/sanayide çalışanlar) kapsayan Bismarck modeline karşılık Beveridge modelinde, işçilerin yanı sıra tüm halkı kapsayacak şekilde kendi adına bağımsız çalışanlar, ev kadınları, işsizler, çocuklar ve yaşlılar da kapsama dahil edilmiştir. Böylece, Bismarck modelindeki *"sosyal sigorta"* anlayışı giderek *"sosyal güvenlik"* anlayışına evrilmiştir. Beveridge modelinde sosyal güvenlik kavramından kastedilen mana özü itibarıyla, çalışmayla elde edilen gelirin işsizlik, hastalık, kaza gibi nedenlerle kesilmesi hallerinde gelirin garanti altına alınması; yaşlılık halinde gelir güvencesinin sağlanması ile doğum, ölüm, evlenme gibi hallerde istisnai giderlerin karşılanmasıdır. Dolayısıyla, Beveridge modelinde sosyal güvenlik programı; kazanma gücünün kesintiye uğraması veya tahrip edilmesine karşı geçinmeyi sağlayacak asgari bir gelirin garanti edilmesi yoluyla evrensel kapsam ilkesine dayanmaktadır.[567]

Bismarck'ın primli rejime dayalı sosyal sigorta anlayışının yanı sıra finansmanın devlet katkısıyla (vergi gelirleriyle) sağlanması, sosyal gelişme politikasının bir parçası olarak toplumun büyük bir kısmını kapsaması ve bütünleşik bir sistemi önermesi; geçim için gerekli olan asgari geliri garanti etmeyi ve sefaleti ortadan kaldırmayı hedeflemesi[568] bakımından UÇÖ'nün de tercih ettiği *Beveridge Raporu Modeli*, dönemin ekonomi ve sosyal politika alanında önemli yer edinerek, adeta *"Altın Çağ"*a giden yolun mihenk taşı olmuştur.[569]

Genelde sosyal politika özelde ise sosyal güvenlik alanında *Beveridge Raporu* ile yaşanan gelişmeler, 1944 yılında düzenlenen Çalışma Konferansıyla kabul edilen 1946 yılında da UÇÖ Anayasasının birinci maddesiyle Anayasaya ek metin olarak

[566] Rodgers ve diğerleri, s. 128-129.
[567] Beveridge, Report, s. 9-11; Talas, s. 27-28; Rodgers ve diğerleri, s. 126.
[568] Raporun ana prensipleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Talas, s. 26-28.
[569] Rodgers ve diğerleri, s. 128.

eklenerek anayasal hükme bürünen "*Philadelphia Bildirgesi"*[570] ile de adeta zirve yapmıştır.

1946 yılında UÇÖ Anayasası hükmüne bürünen Philadelphia Bildirgesi; sosyal politika alanında getirdiği bakış açısıyla dönemin, hatta günümüz dahil tarihin en geniş kapsamlı amaç ve hedeflerini içermektedir. İnsanı odağına alan Bildirge, bir yandan sosyal güvenlik alanında olması gereken normatif ilkeleri belirlerken diğer yandan da sosyal güvenlik sınırını aşacak şekilde sosyal politika ve insan hakları kapsamında altın çağın ilkelerini belirlemiştir. *"Emek mal değildir"* mottosuyla hafızalara kazınan Bildirge; "*i)* İfade ve örgütlenme özgürlüğü sürekli ilerleme için gereklidir; *ii)* Herhangi bir yerdeki yoksulluk diğer yerlerdeki refaha tehdit oluşturur; *iii)* İhtiyaca karşı mücadele, ulusal bazda amansız bir gayret ve kamu yararının sağlanması amacıyla işçi-işveren-hükümet temsilcilerinin eşit şartlar içinde katılacakları serbest tartışma ve demokratik kararlarla sürekli ve uyumlu bir uluslararası çabalarla yürütülmelidir."[571] şeklindeki temel yaklaşımla, sosyal güvenlikle ilgili iki önemli ilkeyi de içermektedir. "Tam istihdamın sağlanması ve yaşam seviyesinin yükseltilmesi" ile "korunmaya muhtaç herkes için asgari gelir sağlama" yönündeki bu iki ilke, sosyal güvenlik tedbirlerinin yaygınlaştırılmasını/genişletilmesini sağlayan ve savaştan yeni çıkmış dünya için dönemine göre oldukça ileri adımlardır.[572] Bu bağlamda, dönemin ekonomik, sosyal ve siyasal koşullarına bağlı olarak Atlantik Bildirisi ve Beveridge Raporundan da esinlendiği belirgin olan Philadelphia Bildirgesiyle, kuruluş amacı sosyal adaletin bütün insanlara sağlanması olan UÇÖ'nün amaç ve hedefine ulaşmada kararlılık gösterdiği, böylece altın çağa giden yolun temellerini attığı anlaşılmaktadır.[573]

Bununla birlikte, anayasal hükme bürünen Philadelphia Bildirgesi, UÇÖ'nün Anayasada belirlenmiş görevlerini iki yönden genişletmiştir. Bunlardan biri Örgütün yetkisinin salt çalışma koşullarından, yaşam koşullarını iyileştirmeyi kapsayacak şekilde genişletmesi, diğeri ise korunan kişiler bakımından salt çalışandan öte,

---

[570] Bildirgenin İngilizce ve Fransızca orijinal metni için bkz. ILO (Philadelphia), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/normativeinstrument/wcms_698995.pdf, (29.10.2020).

[571] ILO, Philadelphia. Ayrıca Türkçe çeviri/meali için bkz. ILO-Ankara, https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_412361/lang--tr/index.htm, (29.10.2020).

[572] Talas, s. 31; ILO, Philadelphia, (29.10.2020).

[573] Talas, s. 31.

insanların tamamı için uygulanabilen ilke ve kuralları kabul etme olanağına kavuşmasıdır. Böylece Philadelphia Bildirgesinin anayasal hükme bürünmesiyle UÇÖ, uluslararası sosyal politika alanında geniş anlamda kural koyma etkinliğine ulaşmıştır. Öte yandan Bildirgenin anayasal hüküm haline gelmesiyle, UÇÖ Anayasasını kabul etmiş tüm ülkelerde kendiliğinden uygulanma zorunluluğunu da içermektedir.[574]

Philadelphia Bildirgesinin kabul edildiği 26. Çalışma Konferansında sosyal güvenlikle ilgili alınan önemli bir karar da Gelir Güvencesine dair 67 sayılı Tavsiye (*Income Security Recommendation*) Kararıdır. UÇÖ tarafından 1944 yılında bir kararla kabul edilen ve *"Tüm gelişmiş çalışma standartlarının, ekonomik ilerlemenin ve sosyal güvenliğin güvence altına alınması amacıyla ekonomik alandaki tüm uluslararasında kapsamlı işbirliğinin sağlanması"* şeklindeki Atlantik Bildirisinin beşinci maddesine atıf yapan tavsiye kararla; gelir güvencesinin sosyal güvenliğin temel bir unsuru olduğuna dayanarak üye ülkelere herkes için geçim vasıtalarını güvenceye alacak şekilde bir sosyal güvenlik sisteminin kurulması tavsiye edilmiştir. Tavsiye kararının dört genel rehber ilkesi ise; "*i)* Gelir güvencesi programlarının (sosyal güvenlik programlarının) yaşlılık dahil çalışamama durumunda kesintiye uğranan geliri makul bir düzeyde telafi edilmesi, yokluğun ve yoksulluğun giderilmesi; *ii)* Gelir güvencesi programlarının mümkün olduğunca zorunlu sosyal sigorta esasına göre organize edilmesi; *iii)* Zorunlu sosyal sigortanın karşılayamadığı ihtiyaçların sosyal yardımlarla tamamlanması; *iv)* İhtiyaç içindeki bütün kişilere ihtiyaca uygun sosyal yardımın sağlanması*"* şeklinde belirlenmiştir.[575]

67 sayılı Tavsiye Kararıyla, sosyal sigortaya dair rehber ilkelerinde ise kurulmaları önerilen sosyal sigorta sistemlerinin, sigortalı bir kişinin çalışamaması; ücretli iş elde edememesi nedeniyle geçimini sağlayamaması veya ölümü halleri dahil tüm olasılıkları kapsaması gerektiği belirtilerek, sistemlerin; *"hastalık, analık, maluliyet, yaşlılık, ölüm, işsizlik, istisnai (acil durum halleri) masraflar ile iş kazası*

[574] Erdut, Küreselleşme, s. 114-115.

[575] Talas, s. 31-32; Rodgers ve diğerleri, s. 129; ILO (67 sayılı TK), **R067 - Income Security Recommendation, 1944 (No. 67),** https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R067, (29.10.2020).

ve meslek hastalığı" şeklinde sınıflandırılmış riskleri kapsaması gerektiği belirlenmiştir.[576]

Atlantik Bildirisi ve Beveridge modelinden etkilenilerek hazırlandığı anlaşılan 67 sayılı Tavsiye Kararındaki yaklaşım, ileride UÇÖ için bir sosyal güvenlik doktrini haline gelecek olan sosyal sigorta ve sosyal yardım kavramlarını birleştiren tamamen yeni bir çerçeve prensip olarak belirginleşmiştir.[577] Bununla birlikte 1944 tarihli 67 sayılı Tavsiye Kararı, karardan 8 yıl sonra kabul edilecek olan 1952 tarihli sosyal güvenliğin asgari normları hakkındaki 102 sayılı Sözleşmenin ön metni olarak değerlendirilebilir.

BM Genel Kurulunca 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi/Bildirgesi (*The Universal Declaration of Human Rights*)[578]; sosyal güvenliğin temel insan haklarından biri olduğunu belirten en üst seviyede belgedir. Eşitlik, adalet ve barışa vurgu yapan ve sosyal ilerlemenin kolaylaştırılması ile iyi hayat şartları kurmaya yönelik Bildirgenin 22 ve devamı maddeleri ağırlıklı olarak sosyal politika alanına ilişkindir. Bildirgenin 22-25. maddeleri ise doğrudan sosyal politika ve sosyal güvenlik alanına ilişkindir.

Bildirgenin, "*Herkesin, toplumun bir üyesi olarak, sosyal güvenliğe hakkı vardır. ... herkes onur ve kişiliğinin serbestçe gelişim için gerekli olan ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının gerçekleştirilmesi hakkına sahiptir."* şeklindeki 22. madde hükmü ile *"Herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır. Herkes, işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ve kendi iradesi dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahiptir. ..."* şeklindeki 25. madde hükümleriyle doğrudan sosyal güvenlik alanına ilişkin normatif değerlere vurgu yapılmıştır.

Salt insan olmaktan kaynaklı temel hak ve hürriyetleri içeren; eşitlik, adalet, barış ve özgürlük alanında belki de insanlık tarihinin en önemli belgelerinden olan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesiyle, iş ve sosyal güvenlik hukuku bağlamında sosyal

---

[576] Talas, s. 31-33; Rodgers ve diğerleri, s. 129; ILO, 67 sayılı TK.

[577] Rodgers ve diğerleri, s. 129.

[578] Bildirgenin İngilizce orijinal hali için bkz.: UN (UDHR), https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/, (28.11.2020); Türkçe versiyonu için bkz. TBMM (İHEB), https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf, (28.11.2020) veya Kamu Denetçiliği Kurumu, https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/688B1--Insan-Haklari-Evrensel-Beyannamesi.pdf, (28.11.2020).

politika alanına ilişkin olarak da önemli prensipler benimsenmiştir. İşsizliğe karşı korunma hakkı, eşit işe eşit ücret, cinsiyet eşitliği (eşit ücret hakkı), asgari gelir hakkı, örgütlenme hakkı (sendika kurma hakkı), dinlenme hakkı, yıllık ücretli izin hakkı gibi sosyal politikaya dair temel hakları belirleyen Bildirge, özel olarak korunması gereken analık hali ve çocukları da ayrıca vurgulamıştır.[579]

"*Siyasi hak ve hürriyetler, insanların tabî haklarıdır. Fakat bunlar ekonomik ve sosyal haklarla takviye edilmedikleri takdirde pratik hayatta büyük bir kıymet ifade eylemekten uzak kalırlar."*[580] Bu bağlamda İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi; dönemin ruhuna uygun olarak, savaş sonrası dönemde sosyal güvenlik ve sosyal politika alanını da kapsayan, temel hak ve hürriyetleri evrensel bazda simgeleyen altın çağın ismiyle müsemma tarihi belgesidir.

Altın çağın sosyal güvenliğe ilişkin temel belgesi ise 1952 yılında UÇÖ'nün 35. Çalışma Konferansında kabul edilen sosyal güvenliğin asgari normlarına dair 102 sayılı *Sosyal Güvenlik (Asgari Standartlar) Sözleşmesi -Social Security (Minimum Standards) Convention*-'dir.[581] 102 sayılı sözleşme, bir yandan 1944 tarihli 67 sayılı Tavsiye Kararının somutlaşmış hali, diğer yandan da uluslararası alanda devletler için tavsiyeden öte planlanmış bir sosyal güvenlik sisteminin hayata geçirilmesine ilişkin bir tür stratejik plan mahiyetindedir.[582]

Sosyal güvenlik alanına ilişkin altın çağın referans noktası olarak baz alınan 102 sayılı sözleşmeyle, sosyal güvenliğin asgari normları hakkında evrensel bazda ilkeler belirlenmiştir. Sözleşmeyle belirlenen temel sosyal riskler ise; Sağlık Yardımı (tıbbi bakım), Hastalık (geçici iş göremezlik hali), İşsizlik, Yaşlılık, İş Kazaları ve Meslek Hastalığı (İKMH), Aile, Analık, Maluliyet ve Ölüm olmak üzere dokuz ana bölüm halinde tasnif edilmiştir.[583]

---

[579] Talas, s. 33-34; UN, UDHR; TBMM, İHEB.

[580] Talas, s. 34.

[581] Sözleşmenin İngilizce orijinal hali için bkz. ILO (102 sayılı Sözleşme), **C102 - Social Security (Minimum Standards) Convention, 1952 (No. 102),** https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C102, (20.09.2023); Türkçe versiyonu için bkz. TBMM (102 sayılı Sözleşme), https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc054/kanuntbmmc054/kanuntbmmc05401451.pdf, (28.11.2020); Ayrıca ILO-Ankara (102 sayılı Sözleşme), https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377270/lang--tr/index.htm, (28.11.2020).

[582] 102 sayılı Sözleşmenin yapım süreci hakkında detaylı bilgi için bkz. Rodgers ve diğerleri, s. 129-133.

[583] ILO,102 sayılı Sözleşme; ILO-Ankara, 102 sayılı Sözleşme; TBMM, 102 sayılı Sözleşme.

İki Dünya Savaşı sonrası sosyal güvenliğe duyulan gereksinimin yansıması olan 102 sayılı sözleşmeyle, devletlerce kurulan veya kurulacak olan sosyal güvenlik sistemlerine ilişkin uygulanması gereken asgari standartlar bağıtlanmıştır. Finansman yönteminin; prim veya vergi ya da her ikisinin birlikte kullanılması şeklinde devletlerin tercihine (Madde 71) bırakıldığı ve vatandaşlık ayrımı gözetilmeksizin (Madde 68) uygulanması gerektiği bağıtlanan sözleşmeye göre her devlet, sözleşmesinin 2. maddesiyle belirtildiği şekilde sözleşmede belirtilen dokuz risk grubundan asgari üç risk grubunu uygulamaya koymakla mükellef tutulmuş; sözleşmenin 5. maddesiyle de uygulanacak sistemin ülkedeki toplam işçi (%50) veya sakinlerin (%20) belirli bir oranda kapsaması bağıtlanmıştır. Bununla birlikte sözleşmede belirtilen riskler doğrultusunda yapılacak ödemelerin/yardımların 65, 66 ve 67. maddelerde belirtilen metotlarla (riskin gerçekleşmesi öncesinde sigortalının gelirine göre veya maktu miktar üzerinden hesaplama) yapılması gerektiği, ancak hangi metot uygulanırsa uygulansın sözleşmeyle tespit edilen ve XI. Bölüm ekinde verilen cetvelde gösterilen orandan daha aşağı olamayacağı belirtilmiştir.[584]

Böylece sosyal güvenlik alanında uluslararası mutabakat sağlanmış ve altın çağ sürecinde 102 sayılı Sözleşmeyle somutlaşan asgari normlar, devletlerce farklı form ve seviyelerde uygulanmıştır.

4.1.1.2. Küresel Dönem

1973 Petrol Krizi, savaş sonrası süregelen yaklaşık 30 yıllık ekonomik gelişmenin sona erdiğinin göstergesi olmuştur. 1970'li yıllarla birlikte krizlerin belirginleşmesi sonucu sosyal harcamalar artış göstermiş, böylece, altın çağ döneminin nispeten cömert yaklaşımlı sosyal harcamalarına yönelik sorgulamalar belirginleşmiştir. 1980'li yıllarda hegemonik yaklaşımdaki değişim, devletin rolünün azaltılması, üretimin yanı sıra sosyal politika alanlarında da özel düzenlemeleri teşvik etmiştir.[585]

Bu kapsamda başta emeklilik olmak üzere sosyal harcamaların artmasının tartışılmaya açıldığı 1970-1990'lı yılları içeren dönem, *Şili Emeklilik Modeli*'nin

[584] Detaylı bilgi için bkz. Talas, s. 34-38; Rodgers ve diğerleri, s. 129-133.
[585] Rodgers ve diğerleri, s. 133.

oluşmasına ve uluslararası alanda ilgi görmesine yol açmıştır. Tüm yükümlülükleri kapsaması, önemli miktarda yardım sağlaması ve nüfusun neredeyse tamamını kapsaması özeliğiyle, 1970'li yılların başına kadar bölgedeki en gelişmiş uygulamalardan biri olarak gösterilen Şili sosyal güvenlik sistemi, bu dönemle birlikte mali açıklarla mücadele eden devletin sosyal harcamaları üzerinde önemli baskılara yol açmıştır. 1981 yılında darbeci *Pinochet Rejimi,* emeklilik sisteminde radikal bir reform yaparak, işverenlerin sosyal güvenliğe katkısını kaldırmış, emeklilik aylığı işçi tarafından ödenen katkıya ve yatırımların getirisine bağlanmıştır. Devletin rolünün asgari düzeye indirildiği yeni sistemde devlet, sadece genel düzenlemeler ile yapacağı para ve mal araştırması sonucu geliri asgari ücretin altında kalanlara "*yardım*" adı altında emekli maaşı desteği yapmakla yükümlü bırakılmıştır. *Chicago Okulu* ekonomistlerinden esinlenerek oluşturulan ve dönemin hegemonik yeni iktisat politikalarıyla uyumlu olduğu anlaşılan Şili emeklilik modeli, kamu açıkları açısından sosyal güvenlik sisteminden kaynaklı açıkları kaldırmakla kalmamış, aynı zamanda, sistemin formel istihdamla olan bağının kaldırılması nedeniyle de gelişmekte olan ülkelerde daha geniş kapsamlı şekilde uygulanabileceği yönünde uluslararası savunu oluşturmuştur.[586]

Böylece, UÇÖ yaklaşımıyla tamamen uyumsuz olan Şili emeklilik modeli, dünyanın baskın yaklaşımı olma yolunda ilerlemiştir. Bu yaklaşım, borçlu ülkelere yapısal uyum programlarını empoze eden uluslararası finans kuruluşlarından DB ve IMF tarafından tüm dünyaya sirayet ettirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda 1994 yılında DB, büyük ölçüde Şili modeline dayalı olan ve birinci kademesi daha mütevazi bir sosyal yardımı içeren, ikinci kademesi ise zorunlu bireysel tasarrufu içeren yeni bir model sunmuştur. DB'nca 1994 yılında sunulan ve güçlü biçimde teşvik edilen bu modelle, emeklilik maaşını yoksullukla mücadelede öncelikli bir araç olarak kabul eden bir yaklaşım geliştirilmiş, böylece UÇÖ tarafından temel olarak kabul edilen; "belirsizliklere karşı koruma", "yeniden dağıtım", "eşitlik", "sosyal uyumun güçlendirilmesi", "sosyal dayanışmanın teşvik edilmesi" gibi diğer hedef yaklaşımlar öncelik dışı bırakılmıştır.[587]

[586] Rodgers ve diğerleri, s. 133-134.
[587] Rodgers ve diğerleri, s. 134-135.

Yeni liberal iktisat politikalarının iyice görünür hale geldiği 2000'li yıllara doğru ise altın çağ döneminin standardı olarak kabul gören sosyal güvenlik sistemlerinin yetersizliği daha da belirginleşmiştir. 20. yüzyılın son çeyreğinde milenyuma yaklaşıldıkça, ana akım iktisat politikası haline dönüşen yeni liberal iktisat paradigması ve bunun oluşturduğu hegemonya, işgücü piyasasının kırılganlığı daha da arttırmıştır. Bu durum, sosyal korumanın, standart iş ilişkisinin geçerli olduğu altın çağ dönemindeki etkinliğini zayıflatmış ve çalışma ile sosyal güvenlik arasındaki bağ iyice muğlaklaşmış ve kırılganlaşmıştır.

Yeni liberal dönem aynı zamanda küreselleşme dönemidir. Bu bağlamda küreselleşme dönemini; genelde sosyal politika özelde ise sosyal güvenlik kavram ve kapsamında değişim ve dönüşümün yaşanmaya başlandığı, diğer yanda ise her alanda olduğu gibi sosyal politika alanında da muğlaklığın belirginleştiği dönem olarak tarif edebiliriz. Bu döneme içkin muğlaklığın diğer tanımı da postmodernitedir.

Küreselleşme döneminin başat unsuru olan yeni liberal iktisat politikalarının temel hedefi; işgücü piyasası da dahil olmak üzere her türlü piyasalarda devletin rolünü sadece denetlemeyle sınırlı kalacak şekilde dönüştürmek olmuştur. Bu bağlamda işgücü piyasasının kuralsızlaştırılması ve esnekleştirilmesi küresel dönemin en belirgin görünürüdür.[588] İşgücü piyasasının kuralsızlaştırılması ve esnekleştirilmesi ise altın çağ döneminin ulusal bazlı sosyal güvenlik sistemlerinin işlevsizleşmesine yol açmıştır. Zira altın çağ dönemindeki formel ekonomiye dayalı standart iş ilişkisi; küreselleşmeyle birlikte yerini enformel ekonomiye dayalı standart dışı, atipik, esnek çalışmaya bırakmıştır. Bu durum ise standart iş ilişkisi içindekileri korumaya yönelik altın çağ döneminin ulusal tabanlı sosyal güvenlik sistemlerinin, standart dışı iş ilişkisi içindeki önemli bir kesimini koruma karşısında yetersiz kalmasına yol açmıştır.

Altın çağ dönemi sosyal güvenlik sistemlerinin, küresel dönemin ekonomik ve sosyal sistemi içindeki kişileri korumada işlevsiz kaldığının belirginleşmeye başlamasıyla, kimi ulusal ve uluslararası otoritelerce sosyal koruma kavram ve kapsamında yeni arayış ve yaklaşımlar belirginleşmiştir. Bu bağlamda, milenyuma yaklaştıkça sosyal güvenliğin etkinliği ve kapsamı bakımından ulusal ve uluslararası otoritelerce çeşitli taratışımalar ve yaklaşımlar yaşanmaya başlanmıştır. *Tablo 15*'te

[588] Küreselleşmeyle işgücü piyasasında değişim hakkında detaylı bilgi için bkz. Erdut, Küreselleşme, s. 118-144.

2000'li yılların başında bazı ulusal ve uluslararası otoritelerce benimsenen sosyal koruma yaklaşımlarının özeti verilmiştir. Tablo içeriği milenyumun başlangıcında otoritelerin yaklaşımını içermekle birlikte, söz konusu yaklaşımların günümüze değin giderek belirginleşmesi ve çeşitlenmesi sürecinin doğal gelişimidir.

Tablo 15: Bazı Ulusal ve Uluslararası Kurum/Örgütlerin Sosyal Koruma Kavramına Yaklaşımı

Kurum/Örgüt	"Sosyal Koruma" Tanımı	Kavramsal Vurgu
UÇÖ*	Temel risk ve gereksinimlerden kaynaklanan, düşük yaşam standartlarına ya da yaşam standartlarındaki azalmaya karşı koruma amacıyla kamu ya da toplu düzenlemeler yoluyla bireyler ve hanehalklarına yardımların sağlanması.	Sosyal koruma kapsamının enformel sektöre yönelik geliştirilmesi; sigorta dışı araçlardan ziyade temel olarak sigorta araçlarına (özellikle sosyal ve sağlık sigortası) dayalı olması.
DB**	Bireylere, hanehalklarına ve topluluklara riskleri daha iyi yönetebilmeleri için sağlanan yardımlar ve aşırı yoksullar için destek sağlanması amacıyla insan sermayesini geliştirmeye yönelik kamu müdahaleleri.	Sosyal koruma, risk ve sosyal risk yönetiminin bir parçası olarak görülür.
AKB***	Etkin ve etkili işleyen bir işgücü piyasasının desteklenmesi, işgücü piyasasından ya da küçük ölçekli tarımsal etkinliklerden elde edilen yaşamsal bakımdan önemli gelirlerin doğasında bulunan riskler karşısında bireylerin korunması, piyasa işleyişi içerisinde sağlanan desteklerin başarısız olması durumunda bireylere asgari bir destek sağlanması için tasarlanmış politika ve programların bütünü.	Ekonominin enformel, formel, tarım, hizmet ya da sanayi gibi farklı alanları için uygun araçların önerilmeli ve önlemler belirlenmesi; Sosyal koruma politikaların her ülkenin özel koşullarına (ekonomik güç, kurumsal gelişme, sosyal ve politik felsefe) göre tasarlanması.
BMZ/GTZ******	Sosyal güvenlik sistemlerinin geniş anlamda ekonomik ve sosyal güvenliğin toplam kapsamını kapsayacak şekilde tasarlanmamış olması nedeniyle; bireylerin hayatta karşılaşılan riskleri yönetmeye ve sonuçlarını hafifletmeye yardımcı olan destek sistemleri.	Dayanışma topluluğu (kendi kendine yardım veya ulusal vatandaş olarak); Yetki ikamesi (devlet, yalnızca özel ve bireysel hükümlerin geçim düzeyini korumak için yeterli olduğu durumlarda dahil olmalıdır); Tasarım ve reforma katılım ve sahiplenme; sigorta dışı araçlara daha fazla dikkat edilmesi.
* Uluslararası Çalışma Örgütü [ILO - International Labour Office]		
** Dünya Bankası [WB -World Bank]		
*** Asya Kalkınma Bankası [ADB - Asian Development Bank]		
**** (Almanya) Federal Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Bakanlığı / Alman Uluslararası İşbirliği Derneği [BMZ: Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung] [GIZ: Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit]		

Kaynak: Andy Norton, Tim Conway and Mick Foster, "Social Protection Concepts and Approaches: Implications for Policy and Practice in International Development", Centre for Aid and Public Expenditure", **Overseas Development Institute, Working Paper 143**, London, 2001, https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/2999.pdf, (29.01.2021), s. 40 ve Kapar, Sosyal Koruma s. 6'dan derlenmiştir.

Tablo 15'te verili yaklaşım içeriklerine göre genel olarak sosyal korumanın, olası daha fazla riskleri kapsayacak şekilde genişletilmesinin hedeflendiği anlaşılmaktadır. Tablodaki yaklaşımlar, toplumların farklı kültürel yapıları, değer yargıları, gelenekleri, kurumsal ve politik yapılarına göre farklılıklar gösterdiğinden, sosyal korumanın tanım ve kapsamı ile korumanın nasıl sağlanması gerektiğine yönelik tercihler de ülkeler ve coğrafyalara göre farklılıklar gösterebilmektedir. UÇÖ'nün tanımının ise kapsam olarak diğerlerine oranla daha geniş ve değer yargılarından uzak olduğu belirgindir.[589]

Gerek *Tablo 15*'te belirtilen gerekse de tabloda verilmeyen diğer genel tanımların bütüncül incelenmesinde; sosyal korumanın, salt pasif politikalardan aktif politikaları da içerecek şekilde dönüştürülmesi gerekliliği yönündeki yaklaşımları kapsadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda sosyal koruma anlayışının, salt pasif politikalardan oluşan ve standart iş ilişkisi içindeki formel çalışanları korumaya yönelik klasik yaklaşımından, başta işsizlik riskine karşı koruma olmak üzere istihdam ve istihdama erişime yönelik teşvikler ile yetkinliklerin geliştirilmesi maksatlı eğitim ve geliştirme programları gibi aktif politikaları da kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiğine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, küreselleşmeyle birlikte sosyal korumanın tanım ve kapsamındaki arayış ve yaklaşımlar; özü itibarıyla, Aaltın çağ sonrası hegemonik yeni liberal iktisat politikalarının başat olduğu ekonomik, sosyal ve siyasal yeni küresel sistemde, sosyal korumanın nasıl sağlanacağına yönelik çabaların yansıması olarak da görülebilir. Başka bir ifadeyle, bu yaklaşımlar, altın çağ döneminde uygulanan ve adeta 102 sayılı sözleşmeyle somutlaşan sosyal güvenliğin, yeni bir boyuta taşınması gerekliliğine yönelik arayış ve yaklaşımlardır.

Esasında, ağırlıklı olarak bağımlı çalışanlar ile bunların belirli aile üyelerini korumaya yönelik olan altın çağ dönemi sosyal güvenlik sistemlerinin, daha geniş kesimi de kapsayacak şekilde sosyal korumayı sağlamasına yönelik arayış ve yaklaşımlar daha da eskiye dayanabilmektedir. Bu bağlamda örneğin UÇÖ'nün 50. kuruluş yıldönümünde sadece çalışanların değil, çalışma hayatının dışında kalanların da korunması amacıyla tam istihdam hedefinin gerçekleştirilmesine yönelik yürüttüğü faaliyetlerinden dolayı Nobel Barış Ödülü'ne layık görülmesi;[590] bu tür arayış ve

[589] Detaylı bilgi için bkz. Bonilla García A. and J.V. Gruat, s. 14, 20-22.

[590] Mehmet Selvi, **Uluslararası Kuruluşların Türkiye'de Sosyal Güvenlik Mevzuatının Oluşmasındaki Etkileri,** Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı,

yaklaşımların daha altın çağ dönemindeyken yaşandığını göstermektedir. Ancak küreselleşme döneminde bu tür "romantik" arayış ve yaklaşımların yerini, dönemin ekonomik, sosyal ve siyasal yapısının sonuçları itibarıyla "realist" yaklaşımların aldığı gözlemlenmektedir.

4.1.1.2.1. Bütüncül Yaklaşımlar

Küreselleşmenin simgesel olarak da belirginleşmeye başladığı milenyuma [yeni milenyum çağı: 2000'li yıllar] yaklaşıldığı bir dönemde, 1997-98 Asya Finans Krizinin patlak vermesi, o zamana kadar uygulanan sosyal güvenlik sistemlerinin yetersiz kaldığını görünür kılmıştır. Bu görünürlük, sigorta kapsamında olmayanların da sisteme dâhil edilmesine yönelik sosyal koruma alanında bütüncül bir yaklaşımın geliştirilmesi gerektiğine yönelik düşünce ve yaklaşımları belirginleştirmiştir. Bu bütüncül yaklaşım, daha sonraları UÇÖ politikalarının temelini oluşturacaktır.[591]

"Ağırlıklı olarak gelişmekte olan ülkeler olmak üzere dünya nüfusunun yarısından fazlasının sosyal koruma sistemi dışında bırakılmış olması ve formel işgücü piyasası dışında kalanların, gelişmiş ülkelerdeki temel sosyal yardım programları hariç sosyal koruma düzenlemelerinin dışında kaldığı" yönündeki dönemin genel görünümünü içeren ve 89. UÇK'nın ana gündemini oluşturduğu anlaşılan, 2000 yılı Dünya Çalışma Raporu (World Labour Report 2000)[592] doğrultusunda ortaya çıkan *"Yeni Uzlaşma"* ile sosyal güvenliğin temel bir insan hakkı olduğu teyit edilmiştir.[593] Haziran 2001'de yapılan 89. UÇK için hazırlanan 2000 yılı Dünya Çalışma Raporunda özetle; "gelişmekte olan ülkelerdeki nüfusun yaklaşık üçte birinin günlük 1 doların altında gelirle yaşadıkları; kadınlar, çocuklar, kayıt dışı çalışanlar gibi bazı kesimlerin diğer kesimlere oranla daha fazla kırılgan durumda oldukları; gelir güvencesinin sadece yeterli gelirle ilgili olmadığı, aynı zamanda bunun düzenliliğiyle de ilgili olduğu; işgücünün büyük bir kısmının kayıt dışı sektörde çalıştığı ve birçok işçinin işsiz olmadığı ancak eksik istihdam edildiği; beklentilerin aksine kayıt dışı sektörün

Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014, s. 9; Ayrıca UÇÖ tarihçesi için bkz. https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/history/lang--en/index.htm, (27.02.2021).

[591] Rodgers ve diğerleri, s. 136-137.

[592] Raporun orijinaline "https://www.ilo.org/public/english/standards/relm/gb/docs/gb279/pdf/esp-7.pdf" (21.10.2021) adresinden ulaşılabilir.

[593] Rodgers ve diğerleri, s. 137.

ölçeğinin büyüdüğü" yönünde genel tespitler yapılarak, "iyi düzenlenmiş işgücü piyasaları ile verimli, iyi ücretli güvenceli istihdamının gerekliliği" vurgulanmıştır.[594] "Sosyal koruma kapsamının genişletilmesi"; "iyi yönetişim ihtiyacı"; "sosyal koruma ve cinsiyet arasındaki ilişki"; "sosyal koruma harcamalarının karşılanabilirliği ve sosyal korumanın olumlu etkileri" şeklinde dört ana politikanın[595] belirlendiği Raporla; "verimli bir ekonomi ve etkin bir sosyal koruma sisteminin, hem gelir güvenliğinin sağlanması hem de istikrarlı bir toplum için esas olduğu" vurgulanarak[596] "değişen istihdam kalıpları ve toplumsal yapılar doğrultusunda sosyal korumanın kapsam ve düzeyinin iyileştirilmesi ve genişletilmesi gerekliliği" belirtilmiştir.[597]

89. UÇK'nın ana gündemini oluşturduğu anlaşılan 2000 yılı Dünya Çalışma Raporu, UÇÖ'nün sosyal korumaya ilişkin genişletilmiş bütüncül yaklaşımına ilişkin temel belge olarak değerlendirilebilir. Aslında, evrensel bir sosyal güvenlik yaklaşımı yeni bir kavram değildir. Bu yaklaşım, Philadelphia Bildirisi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve 67 sayılı Tavsiye Kararında öz itibarıyla vücut bulan; *"sosyal güvenliğin bir insan hakkı olduğu, kapsamının genişletilmesi, birbirine bağlı hak ve tedbirlerin birlikte uygulanması"* yönündeki genel yaklaşımla paraleldir. Ancak küresel dönemle birlikte bu yaklaşım herhangi bir temenniden, bir strateji konumuna taşınmıştır. Bu kapsamda UÇÖ'nün 2001 yılında yapılan Çalışma Konferansında, 1999 yılında kabul edilen "uygun iş" gündeminin temel özelliklerinden biri olan *"sosyal güvenlik kapsamının genişletilmesi stratejisinin, istihdam stratejisi ve diğer sosyal politikalara bağlanması gerektiği"* yönündeki yaklaşım kabul edilmiştir.[598]

Milenyumdan önceki yaklaşık çeyrek asırlık süreçte olmayan, *"nüfusun daha geniş bir kesimi için gelir güvenliği sağlamak gayesiyle, işgücü piyasası sorunlarıyla sosyal korumayı birbirine bağlayan bütüncül ve birleştirici bir yaklaşım"* günümüzde UÇÖ'nün resmi hedeflerinden biri haline gelmiştir. Bu yaklaşım, öz itibarıyla; *"herkes için sosyal koruma kapsam ve etkinliğinin arttırılması"* şeklinde ifade edilmektedir.[599]

[594] ILO, WLR-2000. s. 1-3.
[595] ILO, WLR-2000. s. 9-12.
[596] ILO, WLR-2000. s. 12.
[597] ILO, WLR-2000. s. 10.
[598] Rodgers ve diğerleri, s. 138.
[599] Rodgers ve diğerleri, s. 138.

Bununla birlikte, yeni dönem UÇÖ yaklaşımına ilişkin olarak, özelde sosyal koruma, genelde ise sosyal politikaya ilişkin temel ilke ve amaçlarını genişleten belgelerini: 1998 tarihli *"Çalışmaya İlişkin Temel Hak ve İlkeler Bildirisi (Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work)"*[600]; 1999 tarihli *"İnsana Yaraşır İş (Uygun İş - Decent Work)"*[601] gündemi ve 2008 tarihli *"Adil Bir Küreselleşme İçin Sosyal Adalet Bildirgesi (Declaration on Social Justice for a Fair Globalization)"*[602] şeklinde sıralayabiliriz.[603]

"Örgütlenme özgürlüğü ve toplu sözleşme hakkının etkili bir şekilde tanınması; zorla ya da zorunlu çalıştırmanın tüm biçimlerinin ortadan kaldırılması; etkin biçimde çocuk çalışmalarının kaldırılması; istihdam ve mesleki bakımdan ayrımcılığın ortadan kaldırılması" şeklinde dört temel ilkeyi benimseyen 1998 tarihli Çalışmaya İlişkin Temel Hak ve İlkeler Bildirisiyle, sözleşmeleri onaylamamış olsalar dahi bütün üyelerin Örgüt (UÇÖ) üyesi olmakla, bu sözleşmelerle düzenlenen ve yukarıda belirtilen temel haklara ilişkin ilkelere, iyi niyetle ve Anayasa'nın gereği olarak saygı göstermek, bu ilkeleri geliştirmek ve gerçekleştirmekle yükümlü oldukları belirlenmiştir.[604]

Literatürde "*uygun iş*", "*saygın iş*", "*düzgün iş*", "*insana yakışır iş*", "*insanca iş*[605]*"* "*insan onuruna yakışır iş*" kavramlarıyla nitelenen uygun iş (*decent work*), ilk defa UÇÖ'nün 1999 yılında gerçekleştirilen, 87. Çalışma Konferansında, dönemin Genel Direktörü *Juan Somavia* tarafından "Decent Work" başlığını taşıyan bir rapor aracılığıyla dünya kamuoyuna sunulmuştur.[606] UÇÖ tarafından *"çalışma yaşamında*

---

600 Bildirinin orijinal versiyonu için bkz. ILO (1998-DFPRW), https://www.ilo.org/declaration/thedeclaration/textdeclaration/lang--en/index.htm, (06.03.2021); Türkçe versiyonu için ise bkz. ILO-Ankara (1998-ÇİTHİB), https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_412372/lang--tr/index.htm, (06.03.2021).

601 ILO, 10 Kasım 2000 tarihli Basın Bülteni, https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_007916/lang--en/index.htm, (06.03.2021); ILO, **Report of the Director-General: Decent Work**, International Labour Conference, 87th Session Geneva, June 1999, https://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc87/rep-i.htm, (06.03.2021).

602 Bildirgenin orijinal versiyonu için bkz. ILO, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/genericdocument/wcms_371208.pdf, (06.03.2021); Türkçe versiyonu için ise bkz. ILO-Ankara, https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_412373/lang--tr/index.htm, (06.03.2021). Ayrıca Bildirge hakkında detaylı bilgi için bkz. Recep Kapar, "Adil Bir Küreselleşme İçin Sosyal Adalet Uluslararası Çalışma Örgütü Bildirgesi", **Çalışma ve Toplum**, Sayı:23 (2009/4), (Adil Küreselleşme), 2009.

603 Selvi, s. 9.

604 ILO, 1998-DFPRW; ILO-Ankara, 1998-ÇİTHİB.

605 Bkz. Gülmez, s. 344 (2 no'lu Dipnot).

606 Rodgers ve diğerleri, s. 136, 144 (58 no'lu Dipnot); Gülmez, s. 345.

bireylerin temel haklarının korunduğu, yeterli bir gelir ve sosyal koruma sağlayan üretken bir iş"[607] olarak tanımlanan uygun iş, UÇÖ'nün tam istihdam hedefi yerine sunulan ve bütünleşmiş bir yaklaşımı uygulamaya koyma çabası olarak görülmektedir.[608]

Herkesin özgürlük, eşitlik, güvence ve onur koşulları içinde uygun ve üretken bir işe sahip olması[609] anlamına gelen uygun iş, bireylerin çalışma ve istihdam haklarına, iş sağlığı ve güvenliği koşullarına, sosyal güvenlik olanaklarına ve sendikalar ya da diğer temsil ve katılım mekanizmaları aracılığıyla kendilerini ifade etme haklarına atıfta bulunan genel bir kavramsal çerçeveyi niteleyen bütünleşmiş bir yaklaşımdır.[610]

"Uygun iş" yaklaşımı, sosyal korumanın güçlendirilmesinin UÇÖ'nün temel stratejik hedeflerinin arasına girmesine ve sosyal korumanın kapsam ve etkinliğinin geliştirilmesine yönelik tartışmaların belirginleşmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda, "uygun iş" yaklaşımı, mevcut sosyal güvenlik sistemlerinin içinde bulunduğu sorunlar ile küresel ekonomik belirsizlikler karşısında sosyal güvenliğe olan ihtiyacı odağına alarak, sosyal güvenliğin istihdam ve işgücü piyasası politikalarını da kapsayacak şekilde küresel ekonomik ve sosyal gelişmeler karşısında yeni dünya düzenine uyarlanması ve genişletilmesi çabası olarak değerlendirilebilir.[611]

"Uygun iş" yaklaşımının benimsenmesi ve otoritelerce kabul görmesi akabinde 2001 yılında düzenlenen 89. Uluslararası Çalışma Konferansında; sosyal güvenliğin bir insan hakkı olduğunu yeniden teyit ederek güncel ve uygunluğu kabul edilen temel UÇÖ normları aracılığıyla mevcut sistemler tarafından kapsam dışında kalanları da içerecek şekilde evrensel boyutta genişletilmesine yönelik politikalar geliştirilmesi gerektiği belirtilmiş; böylece sosyal güvenlik kavramına yeni bir boyut kazandırarak sosyal güvenliğin bir üst unsuru olarak kabul görülen "sosyal koruma" kavramının kullanımı ve yerleştirilmesi sağlamış; 2003 yılında ise 2001 yılında yapılan 89. UÇK'nda alınan; *"dünya çapında sosyal güvenlik kapsamının arttırılması fikrini*

---

[607] Özlem Işığıçok, "Çalışma Yaşamının Kalitesinin Artırılmasında, 'İnsana Yakışır İş'" **Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi,** 6(ÖS: Ergonomi2017), 2018, s. 304.
[608] Erdut, Küreselleşme, s. 147; Rodgers ve diğerleri, s. 136-139.
[609] Erdut, Küreselleşme, s. 147.
[610] Işığıçok, s. 303-304. Ayrıca "Uygun İş" hakkında detaylı bilgi için bkz. Erdut, Küreselleşme, s. 146-153; Rodgers ve diğerleri, s. 136-139.
[611] Rodgers ve diğerleri, s. 136-139; Selvi, s. 30-31.

teşvik etmek için kampanya çağrısı"[612] yönündeki karar doğrultusunda Uluslararası Çalışma Bürosu tarafından "*Herkes İçin Sosyal Güvenlik Küresel Kampanyası"* başlatılmıştır.[613]

Yaşanan küresel ekonomik krizle birlikte küreselleşmenin bireyler üzerindeki olumsuz etkilerinin belirgin şekilde hissedildiği 2008 yılında ise "*Adil Bir Küreselleşme İçin Sosyal Adalet Bildirgesi*" UÇÖ tarafından kabul edilmiştir. Bildirgeyle, bir yandan UÇÖ'nün temel ilke ve amaçlarını genişletilmiş, diğer yandan da sosyal güvenliğe ilişkin temel standartların kapsamı genişletilerek, tüm kesimlere koruma sağlayan yeni bir sosyal koruma anlayışına geçilmesi öngörülmüştür.[614]

Adil Bir Küreselleşme İçin Sosyal Adalet Bildirgesiyle artan yoksulluğu ve eşitsizliği gidermek, sosyal bütünleşmeyle birlikte açık toplum ve küresel ekonominin sürdürülebilirliğini sağlamak, tam istihdama ulaşmak, evrensel bir sosyal adalet beklentisini karşılamak için küreselleşme koşulları altında herkesin adil ve iyileştirilmiş sonuçlar elde etmesinin zorunlu hale geldiği tespiti yapılarak, küreselleşmenin olumsuz etkilerine karşı sosyal bütünlük, sürdürülebilir işletmeler, tam ve üretken istihdam, sosyal adalet temelinde sürdürülebilir açık ekonomi ve açık toplumlar yaratılmasını amaçlayan yeni bir yaklaşımın yaşama geçirilmesine yönelik üçlü temsilcilere çağrı yapılmıştır. Böylece hızlı bir değişim ve dönüşümün yaşandığı küreselleşme sürecinde, uluslararası çalışma standartları aracılığıyla ekonomik ve sosyal politikaların merkezine uygun iş ile üretken ve tam istihdam sağlama araçlarının yerleştirilmesi öngörülmüştür.[615]

4.1.1.2.2. 202 Sayılı Tavsiye Kararı

Küreselleşmenin belirgin şekilde görünür olduğu 1990'lı yılların sonu ile 2000'li yılların başında yaşanan tüm bu gelişmeler, özelde UÇÖ, genelde ise diğer ulusal ve uluslararası otoritelerce, yaşanan değişim ve dönüşüm sonucu sermaye karşısında daha da kırılgan hale gelen toplumun, değişim ve dönüşüm karşısında desteklenmesine yönelik girişimlerdir. Söz konusu değişimin desteklenmesi UÇÖ

[612] Rodgers ve diğerleri, s. 137.
[613] Rodgers ve diğerleri, s. 137-138; Selvi, s. 31.
[614] Selvi, s. 31.
[615] Kapar, Adil Küreselleşme, s. 63, 66, 73.

özelinde; istihdamın artırılması kapsamında *"Uygun İş"*; çalışanların temel haklarının korunması kapsamında "*Çalışmaya İlişkin Hakların Tanınması"*; *"Sosyal Diyaloğun Geliştirilmesi"* ve "*Sosyal Korumanın Güçlendirilmesi ve Yaygınlaştırılması"* şeklindeki dört temel strateji bağlamında ele alınmış ve değerlendirilmiştir.[616]

Söz konusu dört temel stratejiden dördüncüsü olan *Sosyal Korumanın Güçlendirilmesi ve Yaygınlaştırılması* kapsamında, yaşanan gelişmelerin nihai ve somut hali ise UÇÖ'nün 202 sayılı Tavsiye kararıyla belirginleşmiştir. Bu bağlamda çağdaş sosyal korumanın tanım ve kapsamını belirleyen temel belge, UÇÖ tarafından 2012 yılında kabul edilen 202 sayılı "S*osyal Koruma Tabanlarına İlişkin Tavsiye Kararı - R202 - Social Protection Floors Recommendation, 2012 (No. 202)*[617]"dır. UÇÖ tarafından 2012 yılında kabul edilen 202 sayılı Tavsiye Kararı, 30 Mayıs- 14 Haziran 2012 tarihleri arasında Cenevre'de yapılan 101. Uluslararası Çalışma Konferansında 14.6.2012 tarihinde kabul edilmiştir.[618]

202 sayılı Tavsiye Kararı: özü itibarıyla, değişen ekonomik, sosyal ve siyasal yapı karşısında 102 sayılı sözleşmenin revize edilmiş hali olarak değerlendirilebilir. Öte yandan, 202 sayılı Tavsiye Kararı, niteliği itibarıyla yumuşak hukuk belgesi olarak değerlendirilmekte, doğrudan bir sözleşmeyle ilgili olmadığı için özerk olarak kabul edilmekte ve "Sosyal Korumanın Ulusal Tabanları ile İlgili Tavsiye Kararı" olarak da adlandırılmaktadır[619].

Sosyal korumaya ilişkin önemli bir yer tutan güncel tavsiye kararı ile UÇÖ, sosyal koruma hakkının gerçekleştirilmesine yönelik başlangıç noktasında atılması gereken adımları belirlemiştir. Buna göre sosyal koruma hakkının gerçekleştirilmesi

---

[616] "Değişim ve Değişimin Desteklenmesi" hakkında detaylı bilgi için bkz. Erdut, Küreselleşme, s. 118-182.

[617] Tavsiye kararının orijinal hali için bkz. ILO, (202-SPFR), **R202 - Social Protection Floors Recommendation, 2012 (No. 202),** https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:3065524:NO, (29.01.2021).

[618] Türkiye'nin de taraf olduğu UÇÖ Anayasası'nın 19. maddesi gereğince hükümetlerin uluslararası çalışma konferanslarında kabul edilen sözleşme ve tavsiye kararları hakkındaki bilgilendirme, dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı tarafından TBMM Genel Kuruluna 12.12.2012 günlü 24. Dönem, 3. Yasma Yılı, 38. Birleşimde yapılmıştır. TBMM (TBMM, 202 sayılı TK), **Genel Kurul Tutanağı**, 24. Dönem, 3. Yasma Yılı, 38. Birleşim, 12.12.2012, https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem24/yil3/bas/b038m.htm, (29.01.2021).

[619] Recep Kapar, "Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinde Sosyal Koruma Hakkının Genel Çerçevesi", **VII. Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu**, Pamukkale Üniversitesi İİBF, Denizli, 2015, (Sosyal Koruma Hakkı), s. 165; Recep Kapar, "Uluslararası Çalışma Örgütünün Sosyal Koruma Tabanları Yaklaşımı", **Karatahta İş Yazıları Dergisi**, Sayı:1, 2015, (Sosyal Koruma Tabanları), s. 192.

için oluşturulması gereken öncelikli tabanlar: "*i)* Yoksulluk, kırılganlık ve sosyal dışlanmayı önleme ve azaltmayı amaçlayan bir korumayı temin eden ulusal düzeyde tanımlanmış temel sosyal güvenlik teminatlarının sağlanması; *ii)* Mümkün olan en kısa sürede temel sosyal güvenlik teminatlarından oluşan sosyal koruma tabanlarının kurulması ve sürdürülmesi; *iii)* İhtiyaç sahibi herkese yaşam boyunca ulusal düzeyde zaruri olarak tanımlanmış mal ve hizmetlere etkin erişimi temin eden temel sağlık hizmetlerinin ve gelir güvencesinin asgari düzeyde sağlanması ve *iv)* Sosyal güvenliğin genişletilmesi için ulusal stratejilerin oluşturulması ve uygulanması" şeklindeki temel prensipler olarak belirlenmiştir.[620]

Tavsiye Kararıyla; istihdamının desteklenmesi ile birlikte sosyal güvenliğin bir insan hakkı olduğu, sosyal güvenlik hakkının, toplumun gelişmesi ve ilerlemenin sağlanabilmesi için ekonomik ve sosyal bir zorunluluk olduğu vurgulanmıştır. Sosyal güvencesizliğin, sosyal dışlanmanın, eşitsizliğin ve yoksulluğun geriletilmesinde sosyal güvenliğin etkili bir araç olduğu, aynı zamanda enformel istihdamın azaltılmasında, toplumsal cinsiyet ve ırksal eşitsizliklerin giderilmesinde, fırsat eşitliğinin sağlanmasında önemli işlevlere sahip olduğu belirtilmiştir[621].

Bu çerçevede, 202 sayılı Tavsiye Kararıyla sosyal güvenlik; insanların, ekonomide ve işgücü piyasasında yaşanan değişimlere uyum sağlamasına destek olduğu için insana yapılan bir yatırım olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte sosyal güvenliğin, kriz zamanlarında toplam talebi canlandırmaya yardım ettiği, sürdürülebilir bir ekonomiye geçmeyi olanaklı kıldığı için kendiliğinden bir ekonomik ve sosyal dengeleyici olduğu da değerlendirilmiştir[622].

202 sayılı Tavsiye Kararıyla; ulusal sosyal güvenlik sistemlerinin temel unsuru olarak sosyal koruma tabanlarının kurulması ve sürdürülmesi konusunda üye devletlere rehberlik amaçlanmıştır. Buna göre; mümkün olduğunca çok sayıda kişiye daha yüksek düzeyde sosyal güvenliğin sağlanması hedeflenmiş, sosyal güvenliği yaygınlaştırma stratejileri kapsamında sosyal koruma tabanlarının uygulanması gerektiği belirtilmiştir. Tavsiye kararında sosyal koruma tabanı; sosyal dışlanma, yoksunluk, yoksulluğun üstesinden gelmek ve önlemek amacında olan korumayı

[620] ILO, 202-SPFR; TBMM, 202 sayılı TK.
[621] Kapar, Sosyal Koruma Hakkı, s. 165; Kapar, Sosyal Koruma Tabanları, s. 192-200; TBMM, 202 sayılı TK.
[622] Kapar, Sosyal Koruma Tabanları, s. 195.

güvence altına alan ve ulusal olarak belirlenmiş temel sosyal güvenlik garantileri belirtilmiştir. Tavsiye Kararının yürütülmesinde devletlere birincil ve genel sorumluluk yüklenmiş; bu kapsamda üye devletlere aşağıda belirtilen ilkeler ile uyumlu tabanları yaşama geçirmeleri ve sosyal güvenliğin genişletilmesi için ulusal stratejilerin oluşturulması ve uygulanması önerilmiştir. Bu ilkeler: "*i)* Sosyal dayanışma temelinde yaygın koruma; *ii)* Ulusal hukukta öngörülen yardımlardan yararlanma; *iii)* Öngörülebilir ve uygun koruma; *iv)* Ayrımcılık içermeyen, cinsiyet eşitliğini gözeten özel gereksinimleri dikkate alma; *v)* Kayıt dışı ekonomidekiler de dahil olmak üzere sosyal içerme; *vi)* Sosyal güvenlik garantileri kapsamında yer alanların insan onur ve haklarına saygı; *vii)* Hedef ve zaman çerçevesine göre programlı ilerleme; *viii)* Sosyal güvenlik programlarından yararlananların ve finansmanını sağlayanların fayda ve sorumlulukları arasında uygun denge oluşturmayı amaçlayan dayanışmacı finansal yapı; *ix)* Sistemin finansmanında ve korumanın ulaştırılmasında çeşitli yöntem ve yaklaşımları dikkate alma; *x)* Şeffaf, hesap verebilir, sağlam mali yönetim ve idare; *xi)* Sosyal adalet ve eşitlik temelinde ekonomik, mali ve finansal olarak sürdürülebilirlik; *xii)* Sosyal, ekonomik ve istihdam politikalarıyla uyumluluk; *xiii)* Sosyal koruma sisteminden sorumlu kurumlar arasında uyum; *xiv)* Sosyal güvenlik sistemini geliştiren yüksek nitelikte kamu hizmetleri; *xv)* Etkili ve kullanılabilir itiraz ve şikâyet yöntemleri; *xvi)* Düzenli izleme ve değerlendirme mekanizması; *xvii)* Örgütlenme özgürlüğü ile toplu pazarlık hakkına tam saygı; *xviii)* Çalışan ve işveren örgütlerinin temsili yoluyla üçlülük temelinde katılım sağlayan, kararlardan etkilenen kişilerin temsilcilerine ve diğer ilgili kesimlerle dayanışma" şeklinde belirlenmiştir.[623]

Bu ilkeler doğrultusunda üye devletlerin, kendi ulusal koşullarına bağlı olarak mümkün olabildiğince hızlı bir şekilde temel sosyal güvenlik garantilerini içeren sosyal koruma tabanlarını kurmaları ve sürdürmeleri gerektiği belirtilmiştir. Bu çerçevede ulusal sosyal koruma tabanlarının; *Temel sağlık bakımı,* (Analık bakımı da dahil olmak üzere, temel sağlık hizmetlerin tamamına erişim); *Çocuklar için gelir güvencesi,* (Çocuklar için ulusal düzeyde tanımlanmış asgari gelir seviyesi güvencesi); *Aktif çağda olanlar için gelir güvencesi,* (Aktif çalışma yaşında olup yeterli gelir elde edemeyenler için ulusal düzeyde tanımlanmış asgari gelir güvencesi) ve *Yaşlılar için*

[623] ILO, 202-SPFR; Kapar, Sosyal Koruma Tabanları, s. 196.

gelir güvencesi, (Yaşlılar için ulusal düzeyde tanımlanmış asgari gelir güvencesi) şeklindeki temel unsurlardan oluşturulması gerektiği belirlenmiştir.[624]

Sosyal güvenlik ya da sosyal korumanın genel tarihsel sürecinin incelenmesinde; sosyal koruma kavramının durağan olmadığı, yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler doğrultusunda *Şekil 20*'de gösterildiği biçimde değişim ve dönüşüme uğradığı anlaşılmaktadır.[625]

Şekil 20: Sosyal Korumanın Evrimi

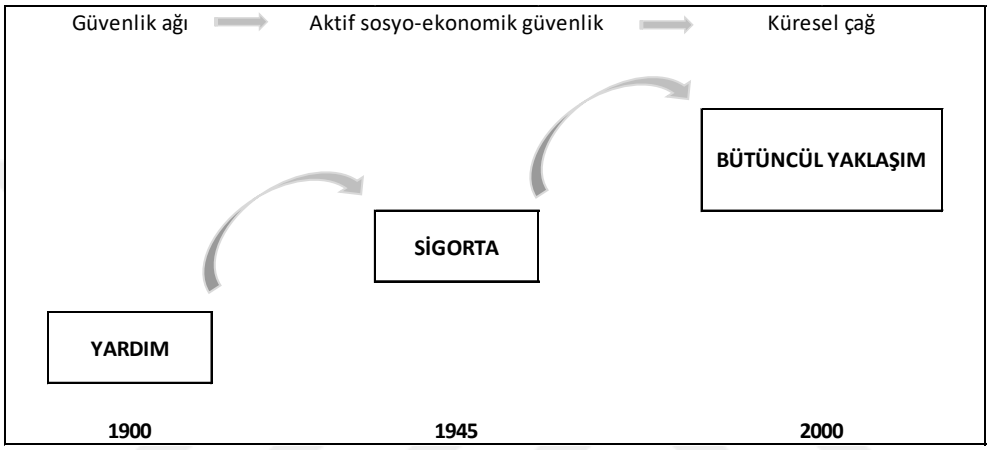

Kaynak: Bonilla García A. and J.V. Gruat s. 21.

Başlangıçta kamu yardımı şeklinde temel ihtiyaçlar için asgari gelir sağlamaya yönelik olarak insanları yoksulluktan uzak tutma maksatlı ve ağırlıklı olarak hükümetler, yerel yönetimler ya da çeşitli yardım kuruluşlarınca dağınık ve düzensiz biçimde bir tür yardım programları şeklinde yürütülen sosyal koruma, daha ziyade kamu hizmetinde çalışanlar ile kamu yardımı almadan yaşamlarını sürdüremeyecek seviyedeki çok yoksul kesime yönelik olarak dar kapsamda uygulanmıştır. İkinci sanayi dönemini kapsayan 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal değişim ve dönüşüm kapsamında ücretli emeğin giderek belirginleşmesi; emeğin sendikalar aracılığıyla organize olması ve sermaye karşısında giderek etkili olmasıyla birlikte, sosyal korumanın anlam ve kapsamı giderek genişlemiş; başta, sanayileşmiş İngiltere, Almanya, ABD gibi ülkeler olmak

[624] Kapar, Sosyal Koruma Tabanları, s. 196-198.
[625] Bonilla García A. and J.V. Gruat, s. 20. "Sosyal güvenliğin [Sosyal Sigorta Hakları Dönemi (1919-1939); Sosyal Güvenlik Hakkı Dönemi (1944-1986); Sosyal Koruma Tabanlı Sosyal Güvenlik Hakkı Dönemi (1986-2018)] şeklindeki hak temelli dönemlendirilmesi hakkında bkz. Gülmez, s. 32-34.

üzere, zamanla diğer devletler ve UÇÖ öncülüğünde uluslararası alanda daha düzenli ve sistematik şekilde çeşitli sosyal koruma programları uygulamaya konulmuştur. Bu bağlamda özellikle 20. yüzyılının ilk yarısının sonlarından itibaren uluslararası alanda sosyal güvenliğin/korumanın norm ve standartları giderek belirginleşmiş ve evrensel hale gelmiştir. Bu dönemde, başlangıçta belirli işçi kategorilerine yönelik uygulanan sosyal koruma programları, bir yandan kapsadığı nüfus, diğer yandan da kapsadığı risk alanları bakımından tedrici olarak genişletilmiştir.[626]

Altın çağ döneminde sosyal koruma, bir tür *"lütuf"* olgusundan uzaklaştırılarak; ihtiyarilikten zorunlu programlara dönüştürülmüş ve temel insan haklarından biri olarak belirginleşmiştir. Ancak altın çağ dönemiyle birlikte evrensel standartları netleşen sosyal güvenliğin yine de nüfus ve risk bağlamında kapsamı tam değildir. Zira 20. yüzyılın ortalarında netleşen ve altın çağ döneminde kesintisiz uygulanan evrensel sosyal güvenlik standartları, daha ziyade formel çalışma ilişkisi içindeki kişileri kapsamaktaydı. Bununla birlikte, söz konusu dönemde sosyal güvenlikten anlaşılan pasif sosyal politika uygulamalarıdır. Bir başka ifadeyle, bu dönemde uygulanan sosyal koruma programları daha ziyade, formel çalışma ilişkisi içinde bulunan ve birincil gelire sahip olanlardan, sosyal güvenlik kapsamında herhangi bir riskin gerçekleşmesi sonucu birincil gelirin kesintiye uğraması halinde devreye sokulan geçici ve/veya sürekli gelir güvencesine ilişkindir.

UÇÖ özelinde sosyal güvenlik alanında yapılmış düzenlemeler de *Şekil 20*'ye paralel şekilde üç dönem itibarıyla incelenebilir. Bu bağlamda, II. Dünya Savaşına kadar olan ilk dönemde toplumun tamamının kapsama dahil olmadığı, sadece belli kategorideki işçilerin kapsama alındığı görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasından küreselleşmenin belirginleştiği milenyum dönemine kadar olan yaklaşık yarım asırlık süreci kapsayan ikinci dönemde ise sosyal güvenliğin kapsamının herkesi kapsayacak biçimde genişletilebilmesi hedeflenmiştir. Sosyal Güvenliğin Asgari Standartları hakkındaki 102 sayılı Sözleşmeyle temel çerçevesi çizilen ikinci dönemle birinci dönem arasındaki belirgin fark: ilk dönemde sosyal güvenlik alanında daha katı kurumsal bir yaklaşım getirilmeye çalışırken, ikinci dönemde asgari standartların belirlenmesi suretiyle evrensel standartların oluşturulmasıdır. İçinde bulunduğumuz üçüncü dönemdeki yaklaşım ise genel olarak ikinci dönemin simgesi olan 102 sayılı

[626] Bonilla García A. and J.V. Gruat, s. 20-22.

Sözleşmedeki standartları izlese de daha karmaşık yapılar içermektedir. Bunun asli gerekçesi ise sosyal güvenliğin giderek sosyal koruma ve sosyal politikanın içine gömülü hale gelmesi; ekonomik, sosyal ve siyasal bağlamla birlikte işgücü piyasası ve istihdam politikalarıyla koordineli şekilde yürütülmeye çalışılmasıdır.[627] Bu bağlamda üçüncü dönem, yeni nesil riskler ve bu risklerin kaynağına yönelik önleyici tedbirleri de içeren bütüncül yaklaşıma ilişkindir.

Küresel dönemle birlikte, insanların değişen ihtiyaçlarını karşılamak, küresel risklerin ve kırılganlığın değişen doğasına uyum sağlamak maksadıyla sosyal koruma kavramının yeniden genişletilmesi gerekliliği giderek belirginleşmiştir. Bu genişlememin odak noktası ise asgari gelir ve refahın sağlanması ve risklere karşı korumanın ötesinde, sosyal potansiyel ve fırsatların desteklenmesine yöneliktir. Risklerin ve kırılganlıkların arttığı küresel dünyada, insani ve sosyal potansiyellerin geliştirilmesi ve desteklenmesi gerekliliğine yönelik bu yaklaşım, bireylerin ve toplumların küresel dünyanın sunduğu fırsatlardan yararlanmasına olanak sağlar. Bu bağlamda küresel dönemde sosyal koruma, yeni nesil riskler ve bu risklere karşı insani ve sosyal potansiyelin geliştirilmesine odaklanılması gerekliliği yaklaşımına yöneliktir.[628]

4.1.2. Çalışmaya Dayalı Sosyal Koruma İlişkisinde Dönüşüm

Klasik döneme ilişkin geleneksel sosyal güvenlik sistemleri, standart çalışma ilişkisi üzerine inşa edilmiştir. Süreç içerisinde çalışma ilişkisinin standart çalışmadan standart dışı, değişken ve muğlak alana taşınması, standart çalışma ilişkisi üzerine inşa edilmiş geleneksel/klasik sosyal güvenlik sistemlerini yetersiz ve işlevsiz kılmaktadır.

4.1.2.1. Standart Çalışma ve Sosyal Koruma İlişkisi

Klasik döneme içkin standart çalışma ilişkisinde emek ve sermayenin rijit ayrımı söz konusudur. Bu ayrım; sermayenin işveren ve işyeri kapsamında emek

[627] Yulia Vashchuk, **The Regulation of Financing and Administration of Social Security Systems in the Context of the Rights-Based Approach to Development: the Cases of Russia and Ukraine.** PhD thesis, University of Trento, 2011, http://eprints-phd.biblio.unitn.it/573/ (16.02.2021), s. 67-68.

[628] Bonilla García A. and J.V. Gruat, s. 22.

taleplisi, emeğin ise belirli koşullar altında ücret karşılığı emek sunucusu/arz edicisi biçiminde gelişmiştir. Standart çalışma ilişkisinde; belirsiz süreli toplu ya da bireysel iş sözleşmesi kapsamında, belirli bir üretim merkezinde (işyeri), genellikle tek işverene bağlı, haftalık, aylık ya da yıllık olarak belirlenmiş çalışma saatleri içinde emek sunumunun gerçekleşmesi, sunulan emek karşılığı olarak da ücret adı altında hane halkı için gerekli olan yeterli ve düzenli bir gelirin elde edilmesi geçerlidir.

Klasik/geleneksel sosyal güvenlik sistemleri, esas itibarıyla, ikili sacayağı üzerine kurulmuştur. Bunlardan birincisi, primli rejime dayalı ve sigorta tekniği üzerine kurulu olan sosyal sigortalar, ikincisi ise primsiz rejime dayalı olan sosyal yardımlardır. Ancak klasik dönemde bunlardan birincisi, ikincisine oranla daha baskın hale gelmiştir. Böylece sosyal sigortalar, sosyal güvenliğin başat unsuru; sosyal yardımlar ise nispeten tali unsur olarak olgunlaşmıştır.[629]

Sosyal sigorta tekniğiyle kurgulanan geleneksel sosyal güvenlik sistemlerinin başat unsuru haline gelen sosyal sigortalar; tam istihdam yaklaşımı ve genel olarak ücretli çalışmaya dayalıdır. Dolayısıyla, klasik/geleneksel sosyal güvenlik sistemlerinin asli faydalanıcıları, standart çalışma ilişkisi içindeki ücretli çalışanlardır.[630] Standart çalışma, kendi hesabına çalışmadan ziyade genel olarak işçi-işveren ilişkisi kapsamında ücretli çalışma şeklinde olgunlaşmakla birlikte, klasik sosyal güvenlik sistemleri, tedrici olarak kendi hesabına çalışanları da kapsama almış ve giderek faal nüfusun tamamını kapsayacak şekilde genişleme eğilimine girmiştir.[631]

Standart çalışma ilişkisine dayalı klasik sosyal güvenlik sistemleri, tam istihdam yaklaşımı ve ücretli çalışma unsurları üzerine kurulmuştur.[632] Bu bağlamda, klasik sosyal güvenlik sistemlerinde belirgin ön kabul; emeğini sunan herkesin ücretli çalışmaya dayalı standart istihdam ilişkisi içinde olduğudur. Söz konusu ücretli çalışma ise genellikle kesintisizdir. Başka bir ifadeyle, standart çalışma ilişkisinde emeğini sunan işçi, -belirgin gelişmeler/değişimler yaşanmadıkça- aktif çalışma yaşamının tamamını aynı işverene bağlı aynı işyerinde tamamlar. Aktif yaşamı süresince düzenli ve güvenceli çalışma yaşamı sürdüren işçi, bu süreç içinde sunduğu

[629] Talas, s. 57.
[630] Güzel ve diğerleri, s. 57.
[631] Talas, s. 57.
[632] Talas, s. 54-56.

emeğin karşılığı olarak, hane halkı gelirinin önemli bir kısmını karşılayacak şekilde yeterli ve düzenli ücret ile yasal tazminat/lar hakkına sahiptir.

Ağırlıklı olarak primli rejime dayalı geleneksel sosyal güvenlik sistemlerinde, aktif çalışma yaşamı içinde emeğini sunan işçi, emeğini sunduğu süre boyunca[633] elde ettiği brüt kazancın bir kısmını, işçi adına işverence ödenmesi gereken kısmıyla birlikte "prim" adı altında sosyal güvenlik sistemine aktarır. Ülkelerin sosyal güvenlik sistemlerine bağlı olarak farklılık gösterebilmekle birlikte, aktif birey olarak işçi adına sosyal güvenlik sistemine aktarılan primlere belirli oranda devlet katkısı[634] da ayrıca eklenir. Dolayısıyla, klasik sosyal güvenlik sisteminin finansmanı esas itibarıyla; işçi, işveren ve devlet katkısıyla sağlanmaktadır.[635] Aktif çalışma yaşamının sonucunda işçi (aktif birey), yasalarca belirlenmiş koşullara bağlı olarak adına yapılan prim ödemeleri

---

633 Bazı istisnai uygulamalarda, aktif çalışma içinde olmayanlar da pirim ödeme yükümlüsü olabilmektedir. Örneğin İsviçre, bu bağlamda genelden ayrışabilmektedir. İsviçre'de aktif çalışma süresince prim ödeme yükümlüsü, %50 oranıyla işçi ve %50 oranıyla da işverendir. Aktif çalışmanın emeklilik yaşı öncesi sonlanması halinde ise sigortalının prim ödeme yükümlülüğü devam etmektedir. ÇSGB, https://www.csgb.gov.tr/digm/contents/sosyalguvenlikulkekunyeleri/isvicre/, (03.02.2023). Bununla birlikte İsviçre uygulamasında sağlık sigortası prim yükümlülüğü, doğum ve vatandaşlıkla başlar ve çalışan-çalışmayan ayrımı olmaksızın zorunlu olarak herkesi kapsar. İsviçre'de sağlık sigortası, sigortalılar tarafından yapılan prim ödemeleriyle ve genelde yetkilendirilmiş özel sigorta şirketleri aracılığıyla gerçekleşir. Candoğan Orlu ve Ali Köse, "Türkiye ve İsviçre Genel Sağlık sigortası Sistemlerinin Kıyaslanması ve Türkiye İçin Yeni Bir Model Önerisi" **Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 19, 2018, s. 306.

634 Bir kısmı primli rejim kapsamında doğrudan prim katkısı, bir kısmı ise vergilerle finans ya da sosyal yardım kapsamında olmak üzere; AB ülkelerinde devlet katkısı olan ülkeler, genel olarak şöyledir: Belçika (yaşlılık, hastalık ve analık); Bulgaristan ve Çekya (aile yardımının tamamı); Danimarka (uzun vadeli sigorta kolları); Estonya ("*Genel sistemde ve sosyal yardım sisteminde sigortalılar, kendi nam ve hesabına çalışanlar ve işverenler prim ödememektedir. Tüm masraflar devlet tarafından karşılanmaktadır. Sosyal sigorta sisteminde sigortalılar prim ödemezken, kendi nam ve hesabına çalışanlar ve işverenler için prim oranı %16'dır. ...*"); Finlandiya (en kapsamlı refah devleti uygulaması olan ülke: "*Devlet bütçesinin yaklaşık dörtte biri ve yerel yönetim giderlerinin %40'ından fazlası refah hizmetlerine ayrılmaktadır. ...*"); Fransa (genel finansmanının yaklaşık %20'si vergi ve devlet katkısından oluşmakta, yaşlılık sigortasının finansmanı iş, işveren ve devlet katkılarından oluşmaktadır); Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (Sisteme ilişkin primler genel olarak işçi, işveren ve devlet katkısından oluşmaktadır); Hırvatistan (devlet katkısı ve vergi); Hollanda (yaşlılık sigortasına yıllık katkı); İspanya (yaşlılık ve hastalık, işsizlik sigortasına katkı, aile yardımının tamamı); İtalya (genel sağlık sigortası ve aile yardımına katkı); Letonya (aile yardımları); Lüksemburg (hastalık ve analık sigorta primlerinin yaklaşık %40'ı ve işsizlik fonunun bir kısmı, aile yardımlarının tamamı); Malta (sistemin %50'si); Polonya (aile yardımları, sağlık ve işsizlik sigortası); Portekiz (sosyal emeklilik aylıklarında prim desteği); Romanya (aile yardımları, finansal açık olması halinde devlet katkısı); Slovakya (hastalık ve analık); Slovenya (aile ve diğer sosyal yardımlar); Yunanistan (sosyal yardımlar, hastalık ve analık). SGK, **Avrupa Birliği'nde Sosyal Güvenlik**, (Ed. Muhiddin Şahin), Güncelleştirilmiş İkinci Bakı, Uzman Matbaa, SGK Yayın No: 172, Ankara, 2019, s. s. 48, 51, 66, 72, 74, 79, 86, 98, 100, 104, 107, 115, 126,130, 140-141, 147, 157-159, 164, 176, 179, 184-185, 192, 194-195, 200, 203.

635 Talas, s. 59. Öte yandan, ücretli çalışma ilişkisi dışında kalan kendi hesabına çalışanlarda işveren katkısı söz konusu olamayacağından, kendi hesabına çalışanlara ilişkin kurulmuş sistemlerin finansmanı, genellikle kendi hesabına çalışanın katkısıyla sağlanmaktadır. Talas, s. 59.

nispetinde pasif yaşamını rahatlıkla idame edebilecek seviyede emeklilik ya da başka ad altında aylık/gelire hak kazanır.

Çalışma süresi içinde, çalışmadan kaynaklı olsun veya olmasın çalışmayla elde edilen düzenli gelirin, herhangi bir sebeple (hastalık hali, analık hali, iş kazası ya da meslek hastalığı hali, sakatlık hali, ailevi yükler ya da herhangi bir sebeple sonuçlanan işsizlik hali) geçici ya da kalıcı olarak kesintiye uğraması ya da giderlerin artması (sağlık giderleri) halinde; sosyal güvenlik sistemleri aracılığıyla artan giderlerin karşılanması (tıbbi destek), geliri geçici olarak kesintiye uğrayanlar için tekrar aktif yaşam sürecine dönünceye kadar geçici süreyle, kalıcı kesintiye uğrayanlar için ise kalıcı olarak gelir desteği sağlanır. Aktif çalışma sürecinin sonunda ise emeklilik ya da yaşlılık aylığı adı altında düzenli ve yeterli gelir/aylık, çalışma yaşamı içinde ya da sonrasında ölümü halinde ise bakmakla yükümlü olduğu hak sahiplerine gelir/aylık desteği sağlanır. Bu bağlamda standart çalışma ilişkisinde, iş güvencesinin yanı sıra düzenli ve yeterli ücretle birlikte, sosyal güvenlik kapsamı da güvence altına alınmıştır.

Geleneksel sosyal güvenlik sistemlerinin asli hedefi, bireylerin istihdam ilişkilerinin sona ermesi veya herhangi bir sebeple çalışamaması nedeniyle ortaya çıkan gelir yoksunluğunu ortadan kaldırmaktır.[636] Dolayısıyla geleneksel sosyal güvenlik sistemleri özü itibarıyla çalışma ve istihdam ilişkisi üzerine kuruludur.

4.1.2.2. Standart Dışı Çalışma ve Sosyal Koruma İlişkisi

Standart dışı çalışma, klasik/geleneksel sosyal güvenlik sistemleriyle uyumsuzdur. Klasik sosyal güvenlik sistemleri, tam istihdama dayalı ücretli çalışma ilişkisi üzerine kurgulanmıştır. Genel olarak sigorta tekniği üzerinden işleyen bu sistemler, ücretli çalışma ilişkisi içindeki işçinin, aktif yaşamı süresince kesintisiz olarak standart çalışma ilişkisi içinde olduğu varsayımıyla kurgulanmıştır. Dönemin üretim ve tüketim kalıpları ile işgücü yapısı ve çalışma biçimlerine göre tasarlanmış

[636] European Trade Union Institute (ETUI), "**Report on the social security rights of short-term third-country national migrant workers**" (Ed. Vladimir Bogoeski and Zane Rasnača), ETUI Printshop, Brussels, 2023, s. 9.

geleneksel sosyal güvenlik sistemleri, standart dışı çalışma biçimlerinin geçerli olduğu günümüzde sosyal güvenceyi bütüncül olarak sağlamaktan ıraktır.[637]

Klasik dönem sosyal güvenlik sistemleri, çalışma/istihdam temelinde kurgulanmıştır. Böylece, sosyal güvenlik sistemlerinde çalışmaya/istihdama katılım ile sistemin finansmanına katkı sağlama arasında temel bir bağ kurulmuştur. Sosyal yardımlar ise çalışma/istihdam içinde olunmaması halinde, sosyal korumaya erişim için tamamlayıcı unsur olarak belirmiştir.[638]

Klasik dönemde geçerli olan çalışma ilişkilerine ilişkin şema *Şekil 21*'de sunulmuştur. *Şekil 21*, klasik dönem çalışma ilişkisinin, "endüstri işçiliği" bağlamında ücretli çalışmaya dayalı olduğunu göstermektedir. *Şekil 21*'de görüldüğü üzere klasik dönemde, işgücüne katılanların ağırlıklı kısmı ücretli çalışmaya dayalı endüstri/sanayi işçiliği kapsamında çalışmakta, ücretli çalışmaya dahil olmayanlar doğrudan işsizler arasına katılmakta, işsizler ile istihdam edilenler arasında ise *Şekil 21*'de "C" ve "D" harfleriyle belirtildiği haliyle sürekli bir devinim gerçekleşmektedir.

Şekil 21: Klasik Dönem, İşgücü ve Çalışma İlişkileri Şeması

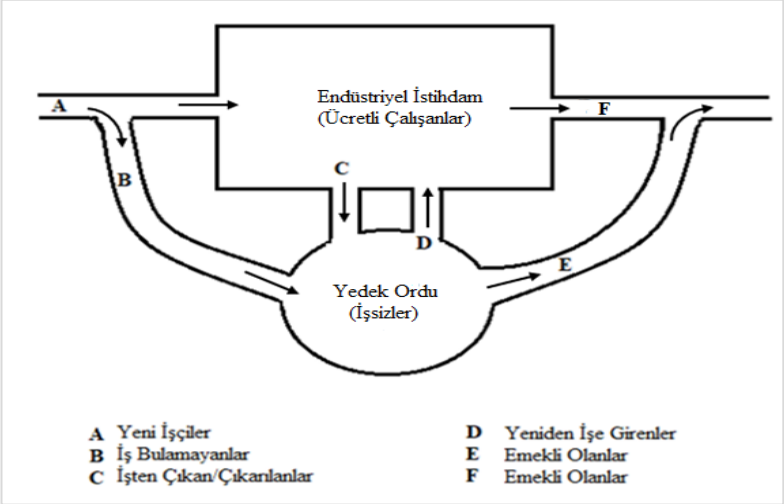

Kaynak: Sweezy, s. 174.[639]

[637] Atkinson, s. 182, Ayrıca bkz. s. 117-120.
[638] Denizcan Kutlu, "Türkiye'de Yoksulların Sosyal Yardım Deneyimi Üzerine Gözlemler", **Sosyal Yardım Alanlar**, (Der. Denzican Kutlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, (Sosyal Yardım) s. 22.
[639] Orijinali için bkz. Paul M. Sweezy, **The Theory Of Capitalist Development,** Principles Of Marxian Political Economy, Dennis Dobson Limited, Reprinted-4, London, 1962, s. 91. Ayrıca bkz. Zincirkıran ve diğerleri, s. 36.

Çalışma ilişkisinin genel olarak sanayi/endüstri işçiliği bağlamında ücretli çalışmaya dayalı olduğu klasik dönemde, yedek işgücü ordusunun çalışanlar aleyhine ve sermaye lehine baskı oluşturması kaçınılmazdır. Bu durum, ekonomik durgunluk ve gerileme döneminde daha da belirginleşir. Dolayısıyla Şekil *21*'de "Yedek Ordu" olarak gösterilen işsizlik alanı, klasik dönemde işgücünün baskı altında tutulması bu vasıtayla ücret, ücret düzeyi ve diğer ekonomik ve sosyal hakların yanı sıra örgütsel ilişkiler kapsamında işgücünün baskılanması için kapitalistlerce kullanılmıştır.[640] Bu, klasik dönem endüstri ilişkilerinin temel sorunsal alanı olan artık değere el konulmasını da kolaylaştıran bir yöntemdir. Ancak klasik döneme içkin tam istihdam yaklaşımı bağlamında değerlendirildiğinde; tam istihdama yaklaşıldıkça bu sorunsal alanlarda emek lehine nispi gelişmelerin yaşandığı da yadsınmamaktadır.

Klasik dönemin bu haline karşın, *Şekil 22*'de gösterildiği üzere günümüz çalışma ilişkileri; klasik dönemin sorunsal alanlarına ek olarak; enformel çalışma, kendi hesabına çalışma, sahte kendi hesabına çalışma, kayıt dışı çalışma gibi klasik dönemde var olmayan yeni tip çalışma biçimime ilişkin yeni sorunsal alanları da kapsamaktadır. Klasik dönem sorunsal alanlara ek olarak günümüz küresel döneme özgü gelişen bu tür yeni alanların eklenmesiyle; klasik dönemde temel sorunsal alan olarak ele alınan yedek işgücü ordusu ve artık değere el koyma sorunu adeta yokmuş gibi görünmez kılınmıştır. Klasik döneme içkin temel sorunsal alanlar esas itibarıyla günümüzde de geçerliliğini korumakla birlikte, *Şekil 22*'de gösterildiği şekliyle, günümüz çalışma ve istihdam ilişkilerinin devinim halindeki değişkenliği, karmaşıklığı ve muğlaklığı klasik dönemin temel sorunsal alanlarını adeta görünmez kılmakta, böylece, bu alanlara ilişkin tartışmaların da bertaraf edilmesine yol açmaktadır.

Günümüz küresel döneme ilişkin işgücü ve çalışma ilişkilerinin şematize edilmeye çalışıldığı *Şekil 22,* "sanayi/endüstri işçisi"nin geçerli olduğu klasik dönem çalışma ilişkilerine ilişkin *Sweezy* tarafından oluşturulan *Şekil 21*'den yola çıkılarak oluşturulmuştur. Her iki şeklin mukayesesinde; klasik döneme ilişkin *Şekil 21*'in oldukça tek düze bir görünüm sergilediği, günümüz küresel döneme ilişkin *Şekil*

[640] Paul Sweezy, **Kapitalizm Nereye Gidiyor?** Kapitalist Ekonominin Maxist Eleştirisi, çev. Aslan Başar Kafaoğlu, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1970, s. 169-174.

22'nin ise oldukça değişken, karmaşık, standart dışı ve muğlak görünüme sahip olduğu belirgindir.

Şekil 22: Küresel Dönem İşgücü ve Çalışma İlişkileri Şeması

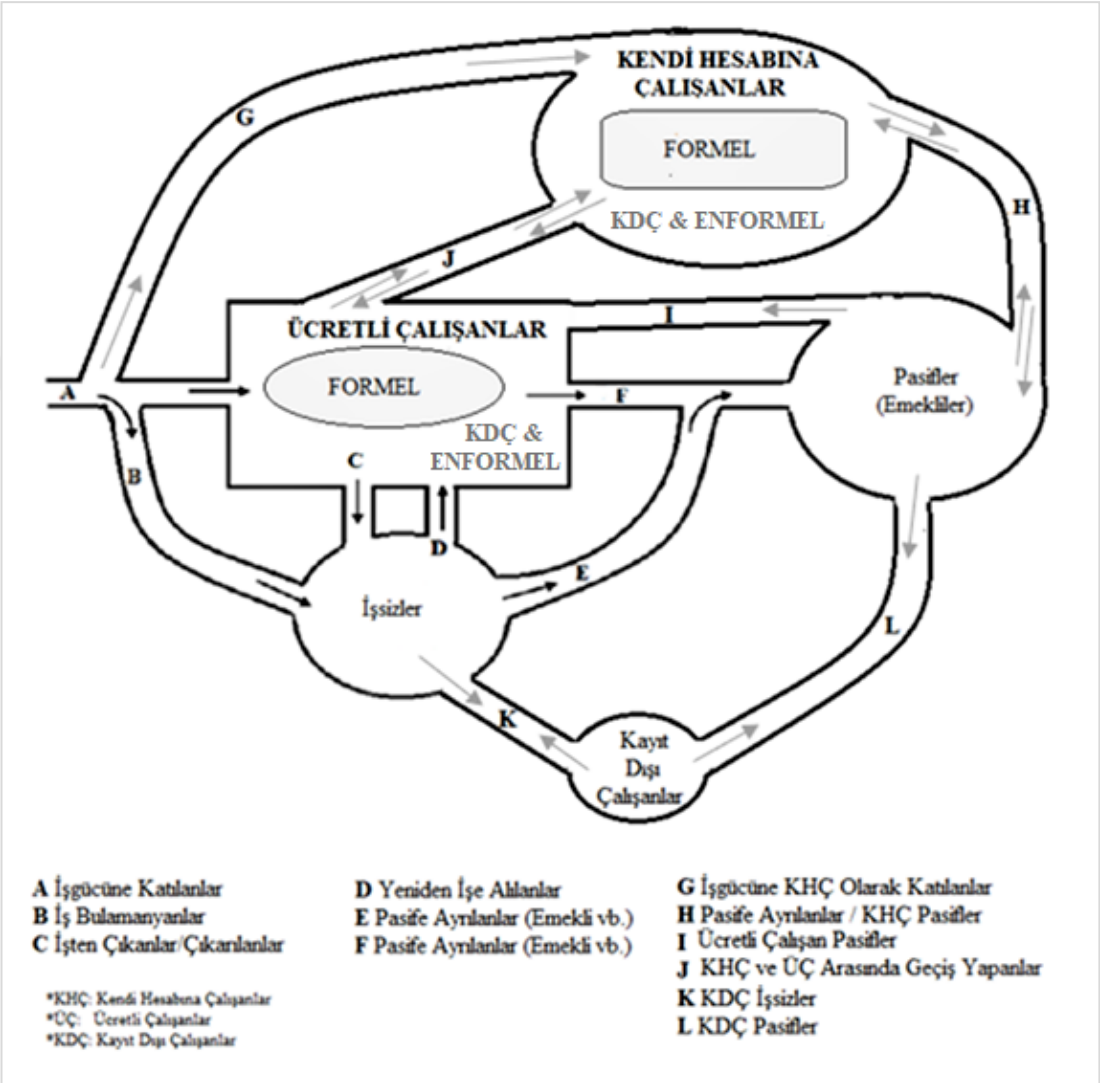

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 22'de gösterildiği üzere; günümüz işgücü ve çalışma ilişkilerinde standart çalışma biçimi söz konusu değildir. Klasik çalışma ilişkilerinde geçerli olan ücretli çalışma burada da geçerli olmakla birlikte, günümüzde ücretli çalışma, formel ve enformel olmak üzere kendi içinde ayrıştırılmıştır. Aynı durum giderek gelişen kendi hesabına çalışma biçimi için de geçerlidir. Bununla birlikte, kayıt dışı çalışma günümüzün bir diğer sorunsal alanıdır. *Şekil 22*'de gösterildiği biçimiyle günümüzde

pasife ayrılan (emekli olan ya da çalışma çağından çıkan) işgücünün tekrar işgücü piyasasına dönmesi mümkündür. Bu dönüş, kayıt dışı olabileceği gibi kendi hesabına ya da ücretli çalışma olarak da gerçekleşebilmektedir. Öte yandan işgücüne katılanların, aynı anda birden fazla çalışma ilişkisi içinde olabilecekleri gibi yaşam süresi içinde hemen her bir çalışma biçimini deneyimlemeleri de muhtemeldir. Dolayısıyla, herhangi bir emekçinin, klasik dönemde olduğu şekliyle işgücü piyasasına ücretli çalışan olarak katılması, arızi işsizlik süreleri harici buradan doğrudan pasife ayrılması ve tekrar aktif işgücüne katılmaması günümüz gerçekliğinde neredeyse imkânsız görünmektedir.

Günümüz işgücü ve çalışma ilişkilerini, klasik yapısından ayıran; başka bir ifadeyle; *Şekil 21* ve *Şekil 22* arasındaki ayrımlardan biri de *Şekil 21* için geçerli olan ekonomik alanın ulusal, buna karşın *Şekil 22* için geçerli olan ekonomik alanın ise küresel düzlemli olmasıdır.

Bu bağlamda *Şekil 21* ve *Şekil 22* birlikte ele alındığında; klasik dönemde ekonomi genel olarak ulusal sınırlar içinde gerçekleştiğinden, *Şekil 21'*de geçerli olan işgücü ve çalışma ilişkisi de bu sınırlara tabi olmuştur. Oysa günümüz küresel dönemde ekonomi giderek küresel düzlemde gerçekleştiğinden, *Şekil 22'd*e geçerli olan işgücü ve çalışma ilişkisinin de bu düzlemde değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Hâl böyle olmakla birlikte, küresel dönemde ekonomik faaliyet ve yapılanma biçimi belirgin bir şekilde küresel düzlemde gerçekleşmesine rağmen, klasik dönemdeki rijit biçimine oranla nispi esneklik sergileyebilen günümüz işgücü yapısı, halen ulusal sınır ve düzenlemelere tabidir. Bu durum, ekonomik değeri yaratan ile bu değere el koyan arasında, emek-sermaye bakışımsızlığıyla birlikte işgücünün kendi içinde coğrafi bakışımsızlığını da pekiştirmektedir.

Farklı özellik ve ilişki biçimleri barındıran her iki dönem arasındaki bu tespitler bir bütün olarak dikkate alındığında; klasik dönem işgücü piyasası ile küresel dönem işgücü piyasası arasındaki yapısal farklar ve her bir döneme ilişkin piyasanın işleyiş biçimi, ilgili döneme ilişkin sosyal korumaya bakışı ve dolayısıyla da sosyal korumanın yapısını, işlevini ve dinamizmini farklılaştırmaktadır. Bu bağlamda, *Şekil 21*'de gösterildiği biçimiyle klasik dönemin standart çalışma ilişkisine göre tasarlanmış sosyal güvenlik sistemlerinin, *Şekil 22*'de gösterildiği biçimiyle günümüz

standart dışı çalışma ilişkileri kapsamında yeterli olup olmadığına yönelik temel bir sorunsal alan günümüzde giderek belirginleşmektedir.[641]

Standart dışı çalışma ilişkisinin başat olduğu günümüzde; *i)* işgücü devir hızı oranının (*turnover rate*[642]) yüksek olması, kişinin aktif yaşam sürecinde çok sayıda işe giriş ve çıkışının olması ya da aynı anda birden fazla işverenle çalışma ilişkisi içinde olması, *ii)* ölçek ekonomisi yerine çeşit ekonominin başat hale gelmesi ve buna bağlı olarak kobileşme ve taşeronlaşmanın belirginleşmesi, böylece klasik dönemdeki ücretli çalışmanın giderek kendi hesabına çalışma biçimine evrilmesi, *iii)* kendi hesabına çalışma adı altında sahte ya da yanlış sınıflandırmanın oluşması ve buna bağlı olarak prim ödeme yükümlüsü sorunsalının belirginleşmesi -başka bir ifadeyle; finansmana katılımda sorumluluğun muğlaklaşması-, *iv)* özellikle son dönemlerde yaşanan dijital teknolojilerdeki değişim ve gelişmelere bağlı olarak yeni ekonomik yaklaşımların belirginleşmesi ve giderek başat hale gelmesiyle, platform ekonomisi başta olmak üzere bu tür yeni ekonomik yaklaşımlar bağlamında "işçi", "işveren", "bağımsız çalışan", "kendi hesabına çalışan", "iş sözleşmesi", "ücret" gibi klasik dönem iş ve sosyal güvenlik hukukuna ilişkin temel kavramların belirsizleşmesi, iç içe geçerek anlam kaymasına uğraması, manasızlaşması gibi değişim ve dönüşümler, klasik dönem sosyal güvenlik sistemlerini uyumsuz ve yetersiz kılmaktadır.

Klasik dönem standart çalışma ilişkisi biçiminde; aktif çalışma yaşamı içinde aynı işyerinde kesintisiz çalışma söz konusudur. Örneğin klasik çalışma ilişkisinde herhangi bir fabrikada ücretli olarak işe başlayan biri, normal süreçte aktif yaşamının tamamını aynı fabrikada (işyerinde) tamamlar. Tam süreli ve kesintisiz gerçekleşen bu çalışma sonucunda, çalışma süresi içinde varsa devlet katkısıyla birlikte, kendisi ve kendisi adına işveren tarafından sisteme aktarılan prim karşılığı sigorta tekniğine uygun şekilde aylık/gelire hak kazanır. Oysa günümüz standart dışı çalışma ilişkisi biçiminde; bir kişinin aktif yaşamının tamamını aynı işyerinde geçirmesi mümkün görünmediği gibi, aktif yaşamının tamamını ücretli çalışmayla tamamlaması dahi mümkün değildir. Kişi, aktif yaşamının bir kısmını farklı işyerlerinde, bir kısmını

[641] Bkz. Atkinson, s. 181-182.

[642] Turnover Rate (İşgücü Devir Hızı Oranı): Belirli bir süre (ay/yıl) içinde herhangi bir sebeple işten çıkan/çıkarılan kişi sayısının aynı süre içinde çalışan ortalama işçi sayına oranı olarak tanımlanabilir. Burcu Yılmaz ve Ali Halıcı, "İşgücü Devir Hızını Etkileyen Etmenler: Sekreterlik Mesleğine Dair Bir Araştırma", **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi,** Yıl:2, Cilt: 2, Sayı:4, 2010, s. 98.

kendi hesabına ya da bağımsız çalışma şeklinde, bir kısmını gelir ya da kazanç getirici herhangi bir çalışma olmaksızın boşta, bir kısmını kayıt dışı ya da ücretsiz aile çalışması şeklinde ve hatta bir kısmını farklı ülkelerde geçirebilmektedir. Böylece günün sonunda, kişinin standart çalışma ilişkisi içindeki şekliyle aktif yaşam süresinin tamamı için kendisi ve kendisi adına işveren ve devlet tarafından sisteme aktarılan herhangi bir prim ödemesi olamayacağından -ya da kısmen aktarılan prim, sigorta tekniği açısından yeterli olamayacağından-, sistemce kişiye, aktif yaşamı sonrası pasif yaşamını yardım almaksızın idame edecek seviyede aylık ya da gelir sağlayabilmesi de mümkün olamayacaktır. Bu durumda kişi, ya aktif yaşamını ömrünün sonuna kadar devam ettirmek zorunda kalacak, ya da pasif yaşam sürecini sosyal yardıma muhtaç şekilde geçirmek zorunda kalacaktır.

Bununla birlikte, kişinin pasif yaşam süreci içinde sistemce kendisine sağlanan aylık ya da gelirin yeterli olup olmayacağı ile buna bağlı olarak, formel kayıtlarda pasif yaşamda görünmesine rağmen, enformel biçimde, aktif yaşamdaki gibi çalışmaya devam edebilmesi ise ayrı bir sorunsal alandır.

Standart dışı çalışma ilişkisi içindeki birinin yukarıda izaha çalışıldığı şekilde; malullük, ölüm, yaşlılık gibi uzun vadeli sosyal güvenceler (uzun vadeli sigorta kolları) yönünden sistemce sağlanan güvencelere erişememenin yanı sıra kişinin geçici, eğreti, esnek işler gibi enformel, hatta kayıt dışı istihdam ilişkisi içinde olması nedeniyle , aktif çalışma yaşamı içinde sistemce sağlanan/sağlanması gereken diğer kısa vadeli (hastalık, analık, iş kazası ve meslek hastalığı, işsizlik gibi kısa vadeli sigorta kolları) güvencelere de erişme imkanı ortadan kalkabilmektedir. Klasik sosyal güvenlik sistemlerinde, sistemce önceden tanımlanmış herhangi bir geçici iş ve mesleki ya da sosyal riske maruz kalınması halinde, kişiye bu geçici sürece gelir desteği sağlanmaktadır. Oysa standart dışı çalışma ilişkisinde bu risklere maruz kalınması halinde, sigorta tekniğine göre belirlenmiş koşulların sağlanması mümkün olamayacağından, kısa vadeli sosyal güvenceler yönünden de erişimin kısıtlı olduğu belirgindir. Bu durumda, herhangi bir sosyal riske maruz kalan kişi, ya bizzat kendi birikimi veya aile içi yardımlaşma yoluyla maruz kaldığı riskleri bertaraf etmeye çalışacak, ya da yine sosyal yardıma veya sosyal hizmete muhtaç hale gelecektir.

Klasik dönemde geçerli olan ölçek ekonomisinin yerini, günümüz küresel ekonomik yapılanmada geçerli olan çeşit ekonomisinin alması, geleneksel sosyal

güvenlik sistemlerini yetersiz kılan bir diğer unsurdur. Ölçek ekonomisi, standart çalışma ilişkisinin varlığını etkileyen belirgin bir unsurdur. Çeşit ekonomisi ise ölçek ekonomisinin aksine, üretimin parçalara ayrıştırılmasını gerekli kıldığından, esnek üretim ve buna bağlı olarak da esnek işgücü yapısı üzerine kuruludur. Ölçek ekonomisi; standart, seri ve dolayısıyla da hacimsel üretim yapısı üzerine kurulu olduğundan, işgücünün de hacimsel özelliği ve standart yapısı gereklilik olarak belirmiştir. Buna karşın çeşit ekonomisi, ürün ya da hizmet çeşitliliği ve esnek üretim üzerine kurulu olduğundan, işgücünün de esnek ve eğreti yapısını gerekli kılmıştır. Üretim yapısının bu şekilde dönüşmesi, küresel düzlemde taşeronlaşmaya ve böylece KOBİ olarak tanımlanan küçük işletmeler aracılığıyla küçük ve esnek işgücünün oluşmasına yol açmıştır. Bu durum ise işgücünün, enformel yapı içinde esnek, eğreti ve standart dışı çalışma ilişkisine hapsolmasına yol açmıştır. Diğer yandan küresel düzlemde peydahlanan taşeronlaşma ve kobileşme yarışı, işletmelerin daha da küçülmesine ve esnekleşmesine yol açarak, işgücünü oluşturan her bir bireyin adeta bağımsız bir işletme gibi davranmasına, böylece işgücünün ücretli yapısını; bağımsız çalışma, kendi hesabına çalışma adı altında parça başı ya da prim karşılığı emek sunumu biçimine dönüştürmüştür. Bu durum, standart dışı çalışma ilişkisi içinde olan bu kapsamdaki işgücünün, ücretli çalışma ilişkisi üzerine kurulu geleneksel sosyal güvenlik sistemlerinin sağladığı güvenceden yoksun kalmasına yol açmaktadır.

İşgücünün standart çalışma ilişkisinden kopuşuna paralel olarak, teknolojik alanda yaşanan dijital gelişim ve dönüşüm ve buna bağlı olarak da oluşan ve giderek gelişen yeni ekonomik yaklaşımlar bağlamında geçerli olan yeni tip çalışma ilişkisi biçimleri, günümüz işgücü yapısını giderek daha da ayrışık bir boyuta taşıyarak, değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Günümüzde işgücü, standart çalışma ilişkisinden tamamen kopmuş; standart dışı çalışma ilişkisinin başat olduğu bir ekonomik yapılanma ve çalışma ilişkisi içine hapsolmuştur. Standart dışı çalışma ilişkisi içine hapsolan işgücünün, geleneksel sosyal güvenlik sistemlerince sağlanan güvencelere erişimi oldukça zordur. Zira, geleneksel sosyal güvenlik sistemlerinde finansmana katkı sağlayan unsurlar, yeni tip çalışma ilişkisi biçimlerinde geçerli değil ya da oldukça muğlaktır.

Özellikle son çeyrek yüzyılda yaşanan teknolojik gelişim ve değişimler yeni ekonomik yaklaşımları belirginleştirmiş, bu da iş ve çalışma yaşamında önemli

değişim ve dönüşümlerin belirginleşmesiyle sonuçlanmıştır. Dijitalleşme ve otomasyonun gelişmesiyle dijital platformlarda çalışma, çağrı üzerine çalışma ya da diğer geçici, yarı zamanlı çalışma biçimlerinin yanı sıra standart dışı istihdam biçimleri olarak kabul edilen bağımlı serbest meslek, geçici taşeron işçiliği gibi yeni tip istihdam biçimleri giderek belirginleşmiştir. İşletmeler özelinde sermayeye daha fazla esneklik sağladığı kesin olan bu tür istihdam biçimleri, çalışanlar açısından genellikle daha düşük ve değişken kazançlar, yüksek düzeyde gelir güvencesizliği, yetersiz veya düzensiz çalışma koşulları ile sosyal güvenlik haklarına erişimin engellenmesi ya da sınırlanmasıyla sonuçlanmaktadır. Değişen çalışma ve istihdam ilişkileri, işgücü piyasası kurumlarının zayıflamasının yanı sıra küresel düzlemde eşitsizlik ve güvensizlik düzeylerinin artmasına, böylece sosyal kapsam ve içermenin zayıflamasına yol açmaktadır.[643]

Öte yandan, platform ekonomisi başta olmak üzere yeni ekonomik yaklaşımların geleneksel sosyal güvenlik sistemleri üzerine yarattığı başka bir sorunsal alan ise yeni ekonomik yaklaşımlar kapsamında küresel düzlemde gerçekleşen ekonomik faaliyet karşısında, ulus-devlet eksenli geleneksel sosyal güvenlik sistemlerinin işlevsiz kalmasına yol açmış olmasıdır. Klasik dönemde ekonomik yapılanma ve faaliyet alanı genellikle ulus-devlet eksenli olduğundan genelde ekonomik alan, özelde ise sosyal güvenlik alanında yapılan düzenlemeler ulus-devlet eksenli olagelmiştir. Uluslararası ticaret ve ekonomik ilişkiler ise ülkeler arasında yapılan karşılıklı ya da çok taraflı sözleşmeler, antlaşmalar ya da bağıtlamalar boyutuyla gelişmiştir. Oysa küresel ekonominin geçerli olduğu durum itibarıyla, ekonomik değer üreten ülke ile bu değeri elde tutan (sahiplenen) ülke arasında belirgin bir bakışımsızlık söz konusudur. Küresel değer zincirleri bağlamında üretimin küresel düzlemde parçalara ayrılması, çok uluslu işletmeler aracılığıyla üretimin her bir aşamasının küresel düzlemde farklı bölge ya da ülkelere taşeronlaştırma yoluyla gerçekleştirilmesinin yanı sıra platform ekonomisi başta olmak üzere yeni ekonomik yaklaşımlar kapsamında ekonomik değeri elinde tutan platform ile ürün ve hizmet sunumunu gerçekleştiren aracıların farklı ulus-devletlerin ekonomik düzenlemelerine tabi olmaları, başta vergilendirme olmak üzere sosyal güvenlik sistemlerinin

[643] ILO, **World Social Protection Report 2017–19: Universal social protection to achieve the Sustainable Development Goals**, International Labour Office, Geneva, 2017, (WSPR-2017-19), s. 179.

finansmanına yönelik vergi ve primlerin tanımlanmasında, tahakkukunda ve tahsilinde küresel düzlemde önemli bir sorunsal olarak belirmektedir. Farklı bir ifadeyle, küresel ekonomik yapılanmanın yanı sıra dijital ekonomi ve platform ekonomisi kapsamında başta vergilendirme olmak üzere sosyal güvenlik katkılarının kim/ler tarafından ve ne şekilde sağlanacağı uluslararası bir sorunsal olarak önümüzde durmaktadır. Bu durum, özellikle çok uluslu işletmeler aracılığıyla görünürden uzak tutulmakta, bilinçli tercihle muğlaklığa terk edilmekte, böylece, üretim ve istihdama ilişkin vergi ve sigorta prim yükü dışsallaştırılmaktadır.

4.1.2.3. Güvenlikten Korumaya Evrilme

Güvenlikten korumaya evrilme; standart çalışma ilişkisine göre tasarlanmış klasik/geleneksel sosyal güvenlik sistemlerinin, günümüz standart dışı çalışma ilişki biçimleri karşısında yetersiz kalması sonucu, klasik dönemde bireyin aktif çalışması karşılığı hak ettiği sosyal güvence yerine, çalışmadan bağımsız olarak sağlanmaya çalışılan sosyal yardımların giderek daha başat hale gelmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Geleneksel sosyal güvenlik sistemlerinde, bireyin sosyal güvenceye erişimi bizzat kendi aktif çalışmasıyla doğrudan bağlantılı iken, günümüz standart dışı çalışma ilişkisinde çalışma ile sosyal güvence arasındaki bağlam silikleşmiştir. Dolayısıyla günümüzde sosyal güvence, daha ziyade sosyal yardımlar üzerinden sağlanmaktadır. Böylece sosyal güvenceye erişim bir haktan ziyade; ekonomik, sosyal ve siyasal bağlama göre bağışlanan/lütfedilen bir yardım haline dönüşmüştür. Bu hâl, klasik sosyal güvenlik sistemlerindeki bireyin aktif rolünün, sosyal yardım adı altında pasifliğe evrilmesi olarak da değerlendirilmelidir.

Klasik sosyal güvenlik sistemleri, yukarıda birinci bölümde verili olan *Tablo 1* ve *Şekil 1*'de gösterildiği genel şekliyle; primli rejim olarak sosyal sigortalar ile primsiz rejim olarak sosyal yardım ve sosyal hizmetler olmak üzere ikili sacayağından müteşekkildir. Primsiz rejimi oluşturan sosyal yardımlar, sosyal hizmetlerle birlikte, özü itibarıyla, sosyal güvenlik sistemlerinin boşluklarını doldurma işlevi görmüştür. Diğer bir ifadeyle, klasik dönemde sosyal yardımlar, sosyal güvenliğin tali unsuru, son çaresi olarak belirginleşmiştir.[644] Günümüzde ise sosyal yardımlar, sosyal güvenliğin

[644] Kutlu, Sosyal Yardım, s. 22.

asli unsuru olma yolunda ilerlemektedir. Bu durum, sosyal yardım miktarlarının giderek artış göstermesine rağmen, paradoksal olarak gerek nüfus gerekse tür ve yeterlilik bakımından sosyal koruma kapsamının belirgin şekilde değişmemesi, hatta giderek azalmasıyla da görünür olmaktadır.

Tablo 16: Uzun Dönemli Kamu Sosyal Harcamaların GSYİH'ya Oranı (OECD; 1880-2022)

	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2022
Fransa	0,5	0,5	0,6	0,8	0,6	1,5	12,4			16,5	20,2	25,2	24,4	28,5	27,7	28,8	31,0	31,8	34,9	31,6
Finlandiya	0,7	0,8	0,8	0,9	0,9	3,0	8,1	10,3	12,5	15,4	17,7	21,7	23,3	28,9	22,7	24,0	27,4	30,5	31,0	29,0
Danimarka	1,0	1,1	1,4	1,8	2,7	3,1	9,5		14,8	18,7	20,3	19,3	21,9	25,5	23,8	25,2	29,9	30,0	29,3	26,2
Belçika	0,2	0,2	0,3	0,4	0,5	0,6	10,2	12,2	14,7	20,4	23,8	25,6	24,6	25,3	23,7	24,7	27,7	29,1	32,3	29,0
İtalya						0,8	10,7	13,2	13,9	17,2	17,4	20,1	20,6	21,1	22,6	24,1	26,9	28,3	32,6	30,1
Avusturya						1,2	15,0	16,5	17,8	19,8	22,0	23,3	23,3	26,6	26,0	26,3	28,1	28,3	31,1	29,4
İsveç	0,7	0,9	0,9	1,3	1,1	2,6	10,4	12,6	16,6	20,3	24,8	27,0	26,9	30,2	26,4	27,1	25,8	26,1	25,9	23,7
Yunanistan						0,7	7,0	7,3	8,5	7,7	9,9	15,4	15,7	16,6	17,8	19,5	25,0	25,7	27,9	24,1
Almanya	0,5	0,5	0,6			4,8	15,4	16,8	16,6	23,6	21,8	22,2	21,4	25,3	25,5	26,4	26,1	25,1	27,9	26,7
İspanya				0,2	0,4	0,7					15,0	17,1	19,1	20,6	19,5	20,5	24,9	24,7	31,2	28,1
Norveç	1,7	1,0	1,2	1,2	1,9	2,4	6,3	7,8	12,4	15,0	16,1	17,2	21,6	22,5	20,4	20,7	22,1	24,7	28,2	20,7
Portekiz											9,5	9,8	12,2	16,0	18,6	22,4	24,3	23,9	25,1	24,6
Slovenya														5,7	22,1	21,5	23,4	22,7	24,5	22,8
Japonya	0,5	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	3,5	4,7	4,9	8,0	10,2	11,7	10,5	12,7	14,9	16,9	21,0	21,9	24,9	
İngiltere	0,9	0,8	1,0	1,4	1,4	2,2	9,7	11,7	12,5	14,8	15,6	18,2	14,9	16,6	16,8	19,1	23,1	21,3	22,5	
Lüksemburg											19,2	18,7	19,0	20,6	18,8	22,6	21,7	20,5	23,9	21,9
Macaristan															20,1	21,8	22,8	20,3	18,5	17,2
Polonya													14,2	21,8	20,2	20,9	20,7	20,2	23,2	22,7
Yeni Zelanda	0,2	0,4	1,9	1,4	1,8	2,4	11,4	10,6	10,1	13,0	16,7	17,1	20,2	17,6	18,3	19,9	23,4	20,0	22,0	
Çekya													14,0	16,0	17,9	17,9	19,5	19,3	22,6	22,0
ABD	0,3	0,5	0,6	0,6	0,7	0,6	6,2	6,7	8,9	12,4	12,8	12,8	13,2	14,9	14,1	15,5	19,0	18,5	23,9	
Avustralya				1,1	1,7	2,1	5,9	6,6	5,9	10,2	10,3	12,9	13,1	16,9	18,2	16,7	16,6	18,2		
Kanada					0,6	0,3	8,1	7,9	10,5	13,7	13,3	16,4	17,4	18,2	15,6	16,0	17,6	17,9	25,0	
Hollanda	0,3	0,3	0,4	0,4	1,0	1,3	9,6	14,5	18,4	24,3	23,3	23,8	23,7	22,1	19,0	19,9	17,5	17,6	18,9	17,6
Estonya															13,9	12,8	18,1	17,3	19,8	17,2
Slovakya														18,3	17,5	15,4	17,4	17,2	19,8	19,1
İzlanda													13,3	14,8	14,5	15,6	17,7	16,6	23,0	20,8
İsviçre						1,2	4,3	6,1	7,5	11,9	12,8	13,4	12,6	14,4	14,1	15,7	15,2	16,1	19,3	17,0
Litvanya															15,4	13,7	19,4	15,8	21,1	19,8
Letonya															15,3	12,2	19,1	15,7	18,5	19,7
İsrail														16,0	16,0	15,2	15,3	15,3	20,1	
İrlanda						3,7	7,9	7,8	9,7	13,9	15,7	20,4	16,9	17,6	13,1	15,8	24,1	15,2	15,7	12,8
Kolombiya																	13	14,5	17	
Kosta Rika																		12,6	14,5	
Türkiye											4,0	3,2	3,8	3,4	7,5	9,9	12,2	11,5		
Şili													9,7	10,9	10,3	8,9	10,6	11,0	15,1	
G. Kore													2,6	3,0	4,4	5,9	7,9	9,6	14,4	14,8
Meksika												1,7	3,1	3,7	4,4	6,1	7,3	7,7		
OECD Ortalaması	**0,6**	**0,6**	**0,8**	**0,9**	**1,1**	**1,8**	**9,0**	**10,2**	**12,0**	**15,6**	**16,2**	**17,3**	**16,4**	**18,0**	**17,3**	**18,1**	**20,4**	**20,1**	**23,0**	**21,1**

* Sıralama, 2015 yılı verilerine göre yapılmıştır.

Kaynak: OECD; Our World In Data (OWID).[645]

[645] 1990 yılı ve sonrasına ilişkin kayıtlar OECD, https://data.oecd.org/socialexp/social-spending.htm, (15.02.2023), daha önceki yıllara ait kayıtlar ise OWID, https://ourworldindata.org/government-spending#spending-per-person, (15.02.2023) verilerinden derlenmiştir. Veriler, kamu [*Public*] sosyal harcamalarına OECD, https://data.oecd.org/socialexp/social-spending.htm, (15.02.2023)] ilişkindir. 1990 ve sonrası kamu ve özel harcama toplamı [*Total net*] için bkz. OECD, https://data.oecd.org/socialexp/social-spending.htm, (15.02.2023). Ayrıca AB üyesi OECD ülkelerinin toplam sosyal harcamaları için bkz. EUROSTAT, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00098/default/table?lang=en (15.02.2023). Toplam sosyal harcamalara ilişkin olarak OECD ve EUROSTAT verileri arasında

Tablo 16, OECD ülkelerinde sosyal koruma harcamalarının GSYİH'ya oranının uzun süreli gelişimini, *Şekil 23* ise bu verilerin grafiksel görünümüyle birlikte güncel dönem dünya verilerini sunmaktadır. *Şekil 24* verileriyle de AB bölgesindeki 2009-2020 yılları arasındaki gelişimi gösterilmiştir.

Şekil 23: Kamu Sosyal Harcamalarının GSYİH'ya Oranının Gelişimi (OECD&Dünya;1880-2022)

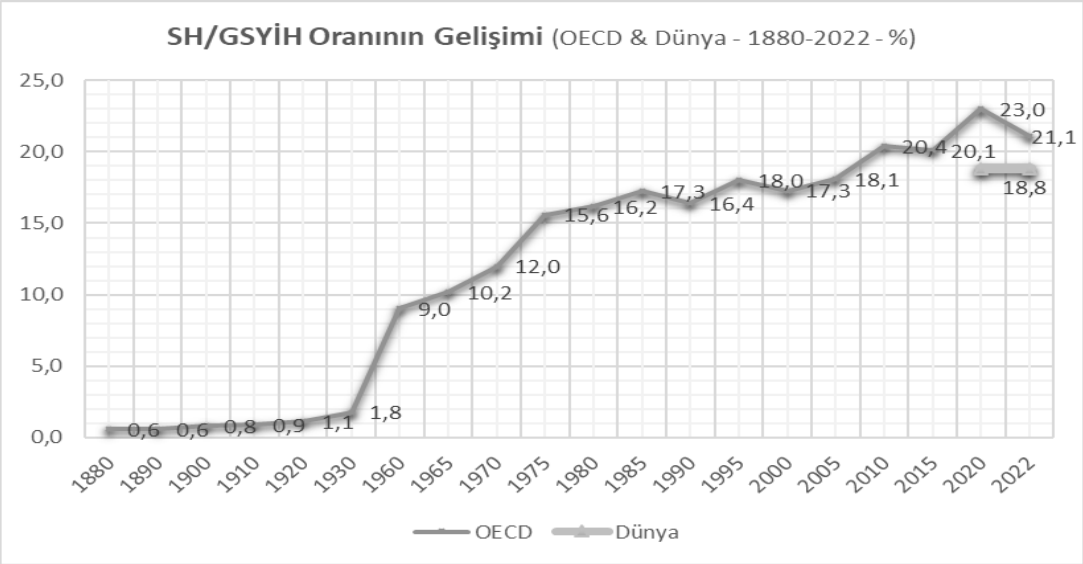

Kaynak: OECD; OWID ve ILOSTAT.[646]

OECD ülkelerinin yaklaşık 150 yıllık (1880-2022) sosyal koruma harcamalarının gelişimini sunan *Tablo 16* ve *Şekil 23* bilgilerine göre, OECD ülkelerinde sosyal koruma harcamalarının GSYİH'ya oranlarının, 1880 yılında ortalama %0,6'dan günümüzde %22'ler seviyesine çıktığı, 2020/2022 yılları itibarıyla dünya güncel görünümünün ise %18'ler seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir.

hesaplama yönteminden kaynaklı ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Bunun en belirgin hali Hollanda verilerinde görülmektedir. OECD verilerine göre Hollanda'nın 2010-2020 yılları arasında toplam kamu harcamaları, yıllık ortalama %25 seviyesinde gerçekleşmesine rağmen EUROSTAT verileri aynı dönem için yıllık ortalama %30'dur. Benzer şekilde Fransa için OECD verileri %31; buna karşılık, EUROSTAT'da, %33-35'tir. Veri farklılıkları ile mukayeseli ve detaylı analiz için bkz. OECD, https://data.oecd.org/socialexp/social-spending.htm, (15.02.2023) ve EUROSTAT, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00098/default/table?lang=en, (15.02.2023).

[646] OECD verileri, OECD ve OWİD kaynağından derlenen *Tablo 16* verilerinden oluşturulmuştur. Dünya verileri ise ILOSTAT kaynağından alınmıştır. %18,8 oranında gerçekleşen dünya kamu sosyal harcamalarının %5,8'i sağlık harcamalarına %12,9'u ise diğer sosyal koruma harcamalarına ilişkindir. ILOSTAT, https://www.social-protection.org/gimi/WSPDB.action?id=19, (15.12.2023).

OECD verilerinin grafiksel görünümünü sunan *Şekil 23* içeriğine göre OECD ülkelerinde sosyal koruma harcamaları oranındaki belirgin artışın 1960'lı yıllardan itibaren oluşmaya başladığı, İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar belirgin bir artışın söz konusu olmadığı, 1930'larda %1,8 oranında gerçekleşen sosyal koruma harcamalarının, savaş sonrası klasik dönem ekonomik yapılanma kapsamında gelişen refah devleti uygulamalarının belirgin olduğu 1960'lı yıllarda ortalama %9 seviyesinde gerçekleştiği, bu oranın 1990'lı yıllara kadar yaklaşık iki kat artarak %18 seviyesine yükseldiği, bu dönemden sonra belirgin bir artışın olmadığı, 2019/2020'li yıllardaki %2-3'lük artışın ise COVID-19 küresel salgın kapsamında yapılan harcamalardan kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 17: AB, Sosyal Koruma Harcamaları ve GSYİH'ya Oranı (2009-2018)

		2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
AB (28 Ülke)	Kişi Başına Düşen SK Harcaması (**Euro**)	7.081,2	7.130,49	7.122,23	7.143,84	7.218,43	7.307,97	7.444,25	7.585,41	7.660,42	7.749,29
	SK Harcamalarının GSYİH'ya Oranı (**%**)	28,8	28,6	28,3	28,7	29,1	28,9	28,6	28,5	28,1	27,9
Euro Bölgesi (19 Ülke)	Kişi Başına Düşen SK Harcaması (**Euro**)	8.256,66	8.320,86	8.318,84	8.329,58	8.386,07	8.476,19	8.618,68	8.745,75	8.829,3	8.926,22
	SK Harcamalarının GSYİH'ya Oranı (**%**)	29,4	29,3	29,0	29,4	29,8	29,7	29,4	29,2	28,9	28,7

Kaynak: EUROSTAT, https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database, (06.04.2023), "Expenditure on social protection (tps00098)" ve "Total expenditure on social protection per head of population. ECU/EUR (tps00099)" tabloların verilerinden oluşturulmuştur.

AB bölgesinin yeni dönem (2009-2020) sosyal koruma harcamalarının ise *Şekil 24'*te sunulu olduğu üzere; %28 - %33 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir.

Avrupa'ya ilişkin COVID-19 sürecinin öncesindeki son 10 yıllık (2009-2018) sosyal koruma harcamaları ile bu harcamaların GSYİH'ya oranlarının gelişimi *Tablo 17*'de sunulmuştur. Tablo bilgilerine göre Avrupa bölgesinde sosyal koruma hacminin önemli bir boyuta ulaştığı görülmektedir. Buna göre AB'de kişi başına sosyal koruma harcamaları, COVID-19 sürecinin öncesi dönem itibarıyla yaklaşık 8.000 Euro seviyesiyle GSYİH'nın %27/28'i oranında gerçekleşmiştir. Euro bölgesinde ise bu seviyenin daha da yukarıda olduğu görülmektedir.

Şekil 24: Sosyal Koruma Harcamalarının[647] GSYİH'ya Oranının Gelişimi (AB; 2009-2020)

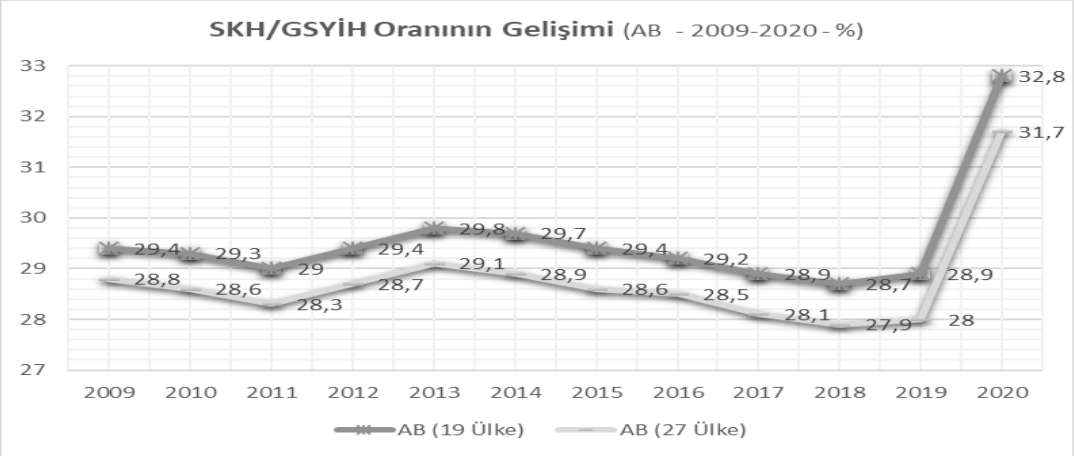

Kaynak: EUROSTAT.

Şekil 25: Sosyal Koruma Harcamalarının GSYİH'ya Oranının Güncel Görünümü (% - 2020/22)

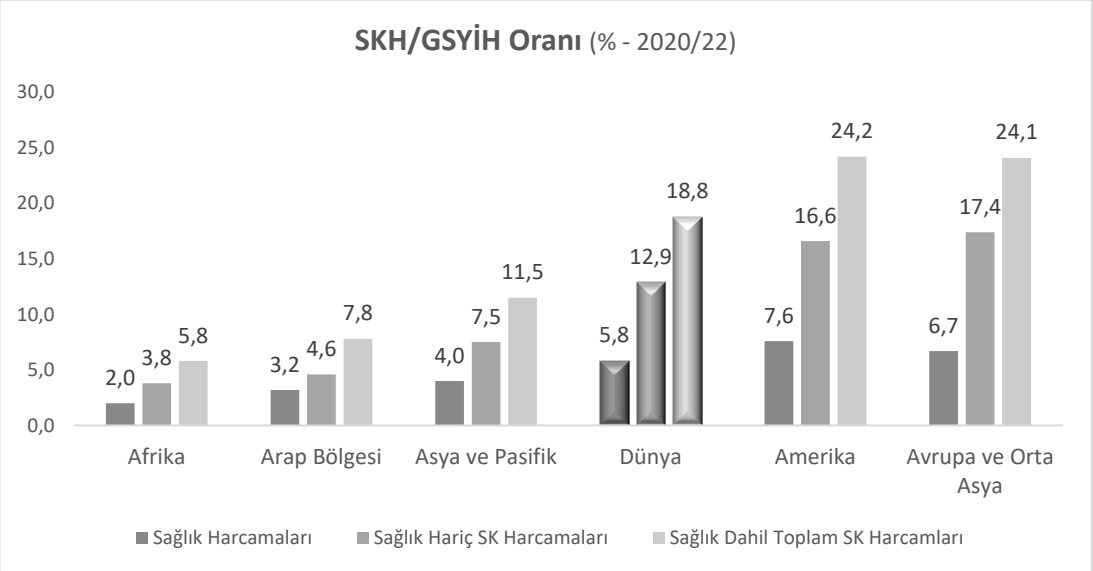

Kaynak: ILO, **World Social Protection Report 2020–22: Social protection at the crossroads – in pursuit of a better future**, ILO Flagship Report, International Labour Office, Geneva, 2021, (WSPR-2020-22), s. 278.

[647] Sosyal korumaya yönelik harcamalar; hanehalkına ve bireylere tanımlanmış ve onları risk ya da ihtiyaç yükünden kurtarmak için ayni ya da nakdi olarak yapılan transferlerden oluşan sosyal yardımları kapsamaktadır. Sosyal koruma programlarına ilişkin yönetim maliyetleri ile bu programlar tarafından yapılan çeşitli harcamalar dahildir. EUROSTAT, Expenditure on social protection, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00098/default/table?lang=en, (15.02.2023).

Tablo 16, *Tablo 17*, *Şekil 23* ve *24* verilerinin birlikte değerlendirilmesinde; AB bölgesi oranının, en az %10 seviyesiyle dünya ortalamasının üzerinde olduğu, OECD ülkelerinin ortalamasını yükselten ekonomilerin, genellikle AB bölgesi ekonomileri olduğu, dolayısıyla lokomotifin AB bölgesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, dünya ortalamasının da göreli yüksek görünmesini sağlamaktadır. Zira, güncel görünümü itibarıyla %18 seviyesinde gerçekleşen dünya ortalamasının, bölgesel bazlı görünümünü sunan *Şekil 25* verilerine göre bu oranların Afrika'da %5,8, Arap Bölgesinde %7,8, Asya ve Pasifik'te %11,5 seviyelerinde olacak şekilde dünya ortalamasının altında, diğer bölgelerin ise oldukça altında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla dünya ortalamasını yükselten bölgelerin Avrupa, Orta Asya ve Amerika olduğu görülmektedir.

Sosyal koruma harcamaları bu şekilde genel gelişim sergilerken, sosyal koruma kapsamının ise *Şekil 26* ve *27*'de sunulu olduğu üzere; dünya genelinde %47 seviyesinde gerçekleştiği, sosyal koruma harcamalarında yaşananlara paralel şekilde gelişmiş ekonomileri kapsayan bölge/kıtalarda kapsamın daha yüksek olduğu, az gelişmiş ekonomileri kapsayan bölge/kıtalarda kapsamın oldukça düşük olduğu görülmektedir. *Şekil 26,* bölge/kıta ve dünya geneline göre sosyal koruma kapsamının genel görünümünü sunarken, *Şekil 27,* kıta/bölgelere göre sosyal korumayı, sosyal sigorta ve sosyal yardım bağlamında ayrıştırılmış görünümünü sunmaktadır.

Şekil 26: Sosyal Koruma Kapsamı (% - 2020/22)

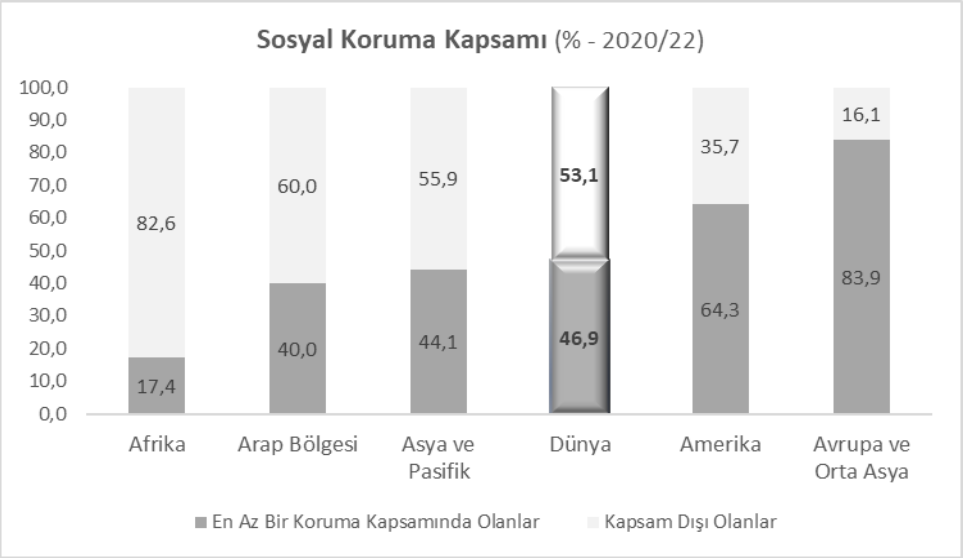

Kaynak: ILO, WSPR-2020-22, s. 268.

Şekil 27, verilerine göre özellikle Sahra-Altı Afrika bölgesinde sosyal koruma kapsamının dörtte bir oranının da altında olduğu, gelişmiş ekonomileri içeren bölge/kıtalara doğru gidildikçe sosyal koruma kapsamının genişlediği görülmektedir.

Hâl böyle olmakla birlikte, bölge/kıtaların sosyal koruma kapsamı; sosyal sigorta ve sosyal yardım başlıkları altında detaylı incelendiğinde; Avrupa ve Orta Asya hariç diğer tüm bölgelerde, klasik döneme içkin sosyal sigorta kapsamının, sosyal yardım kapsamından daha düşük olduğu görülmektedir. Örneğin, Güney Asya bölgesi kapsam dışı oran bakımından en düşük seviyede olmasına rağmen kapsamın asli unsurunun sosyal sigorta değil, %62 gibi yüksek bir oranla sosyal yardım olduğu görülmektedir. Sadece Avrupa ve Orta Asya (ki burada lokomotif kıta, daha fazla gelişmiş ekonomiyi içeren Avrupa'dır) bölgesinde sosyal sigorta kapsamı, sosyal yardım kapsamından daha yüksek orandadır. Bu durum, birden fazla sosyal koruma kapsamı yönünden de benzer özellik göstermektedir.

Şekil 27: Sosyal Koruma Kapsamı (% - 2018)

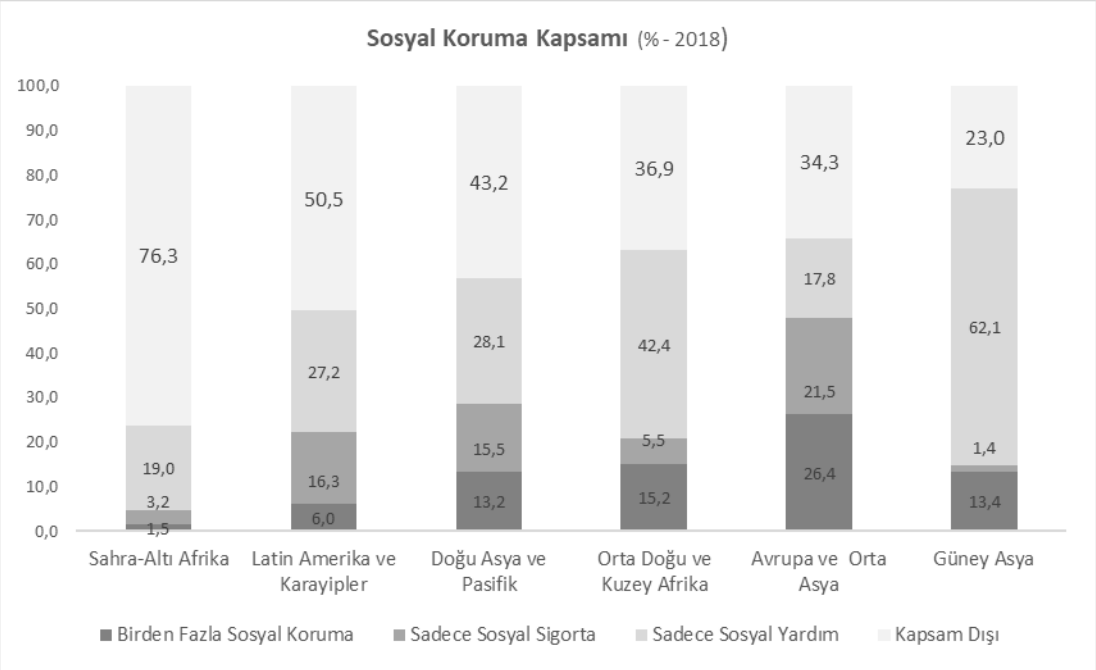

Kaynak: WB, ASPIRE: The Atlas Of Social Protection - Indicators Of Resilience And Equity, https://www.worldbank.org/en/data/datatopics/aspire/region, (16.02.2023).

Şekil 27, verilerinin detaylı incelenmesinde; Avrupa ve Orta Asya bölgesinde birden fazla sosyal koruma kapsamının, hem sadece sosyal yardım ve hem de sadece

sosyal sigorta yardım kapsamından yüksek olduğu, diğer bölgelerde bu durumun gerçekleşmediği, birden fazla sosyal koruma kapsamının Orta Doğu ve Kuzey Afrika ile Güney Asya'da sadece sosyal sigorta kapsamından yüksek olduğu, sadece sosyal yardım kapsamında ise düşük olduğu, diğer bölge/kıtalarda ise birden fazla sosyal koruma kapsamının hem sadece sosyal sigorta hem de sadece sosyal yardım kapsamından da düşük olduğu görülmektedir.

Sosyal koruma kapsamına ilişkin yukarıda sunulu tablo ve şekillere ilişkin verilerin, bu çalışmayla yapılan diğer tespitlerle birlikte bir bütün olarak değerlendirilmesinde; sosyal koruma harcamalarının giderek artış gösterdiği, ancak sosyal koruma kapsamının aynı şekilde belirgin artış sergileyemediği yönünde tespite ulaşmak mümkündür. Benzer yöndeki bir başka tespit ise klasik sosyal güvenlik sistemlerine içkin çalışmaya ve dolayısıyla da sisteme katkı sağlamaya dayalı sosyal koruma müesseselerinin günümüzde giderek silikleştiği, buna karşın, klasik dönemde sosyal güvenlik sistemlerinin tali unsuru konumunda olan ve çalışmayla bağı olamayan ya da zayıf olan sosyal yardımlarının giderek başat hale geldiğidir.

Sosyal korumanın dönüşümüne ilişkin bu tespitler; klasik dönemde tali unsur konumunda olan sosyal yardımların, günümüzde asli unsur haline dönüştüğünü ve sosyal koruma biçiminin temel görünümü hâline büründüğünü teyitlemektedir. Bu durum, giderek asli unsur haline dönüşen sosyal yardımlar üzerinden yapılan sosyal koruma harcamalarında görünür artışın, klasik dönemin aksine, günümüzde sosyal korumanın yeterince sağlanamadığına yönelik genel kabulü de desteklemektedir.

Klasik dönemde tali unsur konumunda olan sosyal yardımların, günümüzde giderek asli unsur haline dönüştüğünü destekleyen bir diğer belirteç ise kimi ulusal ve ulusüstü kurumlarca günümüzde tartışılan/tartışmaya açılan *"Temel Gelir (Basic Income)"* ya da "*Vatandaşlık Geliri*[648]" politikası yaklaşımıdır. Temel gelir politikası, özü itibarıyla, çalışmadan bağımsız bir yaklaşımı içerdiğinden, çalışmayla/istihdamla sıkı sıkıya bağlı bir yaklaşım üzerinden kurgulanmış olan klasik dönem sosyal güvenlik sistemlerinin günümüz gerçekliğinde yetersiz kaldığının kabulü olarak değerlendirilmelidir.

[648] "*Vatandaşlık Geliri*" hakkında bkz. Atkinson, s. 192-193.

Temel gelir yaklaşımının ortaya çıkması ve tartışılmasının sebeplerinden biri de sosyal güvence ağlarının giderek yetersiz kalmasıdır. Başka bir ifadeyle, temel gelir; "*yenilgiyi baştan kabul etmiş*" olma halidir.[649]

Günümüzde çalışma ve istihdam ilişkilerinin değişen yapısı karşısında sosyal koruma sistemlerinin uyumlaştırılması, koruma açıklarının kapatılması, kapsamının genişletilmesi ve toplumun tüm kesimine yaygınlaştırılmasına yönelik, çeşitli politika seçenekleri tartışılmaktadır. Bu kapsamda sosyal koruma kapsamının, yeni tip çalışma ve istihdam ilişkilerini de kapsayacak şekilde genişletilmesine yönelik türlü politikalar tartışılmakta ve geliştirilmektedir.[650]

Kimi ulusal ve ulusüstü kurumlarca ele alınan/tartışılan temel gelir politikasıyla; klasik sosyal koruma sistemlerinin değişen çalışma ve istihdam ilişkileri karşısında yetersiz kalması sonucu, sosyal koruma kapsamının genişletilmesi, gelir güvenliğinin sağlanması ve iyileştirilmesine yönelik olarak evrensel bir temel gelir sistemi önerilmektedir. Hedefleri, önerilen fayda seviyeleri, finansman mekanizmaları ve diğer özellikler açısından temel gelir politikası hakkında dünya genelinde oldukça farklı ve çok çeşitli tartışmalar yapılmaktadır. Bu tartışmalar bağlamında politika savunucuları tarafından temel gelirin; yaş, cinsiyet ve istihdama bakılmaksızın herkes için asgari bir yaşam standardını garanti edeceği ve insanlara istedikleri hayatı yaşamaları için özgür bir alan sunacağı, ayrıca bu politikanın, mevcut sosyal koruma sistemlerinin idari karmaşıklığını ve maliyetini azaltacağı, yoksulluğun hafifletilmesine katkı sunabileceği ileri sürülmektedir. Aksi yönde ise ekonomik, sosyal ve siyasal uygulanabilirliği tartışılmakta; temel gelirin, yoksulluk ve eşitsizliğin yapısal nedenlerini ele alma kapasitesi sorgulanarak, çalışmamayı teşvik edebileceğine yönelik endişeler dillendirilmektedir. Ayrıca, özellikle refah devletini ortadan kaldırmayı amaçlayan neoliberal ya da liberteryen önerilerin, yoksulluğu ve eşitsizliği artırabileceği ve toplu pazarlık gibi işgücü piyasası kurumlarını baltalayabileceğine yönelik eleştiriler de ileri sürülmektedir.[651]

"Temel Gelir" kavramı, sosyal koruma sistemleri içinde primsiz ve gelir testine bağlı işleyen bir güvenlik ağını ifade eder. İnsana yaraşır yaşam standardı sağlamak

[649] Daron Acemoğlu ve Simon Johnson, **İktidar ve Teknoloji, Bin Yıllık Mücadele,** çev. Cem Duran, 1. Baskı, Doğan Yınları, İstanbul, 2023, s. 388-389.
[650] ILO, WSPR-2017-19, s. 179-180.
[651] ILO, WSPR-2017-19, s. 180.

için yeterli imkâna sahip olmayan bireylere son çare ilkesi bağlamında bir tür güvenlik ağı olarak değerlendirilir.[652] OECD tarafından yapılan bazı hesaplamalar; mevcut sosyal harcama seviyelerinde yapılacak bir temel gelir uygulamasının, muhtemelen bireysel yoksulluk sınırının altında kalacağı ve dolayısıyla da yoksulluğun azaltılması üzerinde sınırlı bir etkiye sahip olacağını göstermekle birlikte, halihazırda kimi gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde bazı temel gelir denemeleri uygulama ya da planlamaya konulmuştur. Bu kapsamda günümüz itibarıyla, en gelişmiş pilot uygulama, Finlandiya'da iş arayan iki bin kişi için kısmi olarak yürütülmüştür. Hindistan, Kenya ve Uganda'da da ise küçük pilot programlar uygulanmaktadır. Bu tür pilot uygulamalar harici, ulusal bir sosyal koruma tabanını garanti etmeye yeterli seviyede gelir desteğinin temel dayanağı olarak kapsamlı temel gelir uygulaması, dünyanın hiçbir ekonomisinde henüz bulunmamaktadır.[653]

Günümüzde dünya nüfusunun çoğunluğu için artan ekonomik ve sosyal güvensizlik, artan eşitsizlikler ve sosyal koruma kapsamındaki büyük boşluklardan endişe duyan hemen herkes için temel gelir hakkında tartışmalar ilgi çekmektedir. Bu bağlamda insanlık onuruna yaraşır şekilde toplumun her bir üyesi için gerekli olan asgari düzeyde gelir güvenliği sağlamanın gerekliliği ve önemi temel gelir tartışmasıyla giderek daha belirginleşmiştir. İnsan onurunu koruyan ve geliştiren, bireylerin insana yaraşır işlerde yer almaları ve ailelerine bakmaları için nefes alma alanı sağlayan, bir şekilde herkes için en azından temel düzeyde bir gelir güvenliği sağlama yönündeki temel gelir düşüncesine atfedilen olumlu etkiler, esas itibarıyla, sosyal güvenliğin bazı temel ilkelerini yansıtmaktadır.[654]

Sosyal güvenliğin söz konusu ilkeleri, aynı zamanda UÇÖ'nün 202 sayılı Tavsiye Kararıyla tanımlanan sosyal koruma tabanlarının da merkezinde yer almaktadır. 202 sayılı Tavsiye Kararı, 102 sayılı Sözleşme ve diğer UÇÖ sosyal güvenlik standartlarına uygun olarak, temel bir gelir güvenliği seviyesinin ötesinde, sağlık ve diğer sosyal hizmetlere etkili erişim ile birlikte daha yüksek sosyal koruma seviyelerine ulaşma ihtiyacını vurgulamaktadır. Dolayısıyla 202 sayılı Tavsiye Kararı bağlamında ulusal olarak tanımlanmış sosyal koruma tabanı, onurlu bir yaşam

[652] Eurofound, **Minimum income,** https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relations-dictionary/minimum-income, (09.03.2023).
[653] ILO, WSPR-2017-19, s. 180.
[654] ILO, WSPR-2017-19, s. 180.

sürmeye elverişli olan, yaşam döngüsü boyunca en azından temel düzeyde bir gelir güvenliğini garanti eder. Bu bağlamda temel gelir yaklaşımı, 202 sayılı Tavsiye Kararının amaçladığı hedef kadar kapsamlı olmasa da özü itibarıyla, sosyal koruma tabanı konseptiyle çelişmemektedir.[655]

UÇÖ'ne göre temel gelir yaklaşımı aracılığıyla, sosyal koruma tabanlarının gelir güvenliği bileşeni gerçekleştirilebilir ya da evrensel yardım planları, sosyal sigorta planları, sosyal yardım planları, negatif gelir vergisi, kamu istihdamı veya istihdam destek programları gibi başka yollarla nakdi veya ayni olarak bu tür garantiler sağlanabilir. Temel gelir, kapsama açıklarının kapatılmasına katkı sağlayabilmekle birlikte, finansal, ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan uygulanabilirliği birtakım zorluklar doğurabilecektir. Bununla birlikte, birçok ekonomi yönetimi, nüfusun belirli alt grupları için evrensel yardım planlarını halihazırda uygulamaktadır. Bu kapsamda örneğin, vergiyle finanse edilen evrensel yaşlılık aylığı ve çocuk aile yardımları esas olarak yaşlılar ve çocuklar için temel bir gelir oluşturmaktadır. Bu tür programların hâlihazırda uygulanmakta olduğu ekonomilerde, sosyal güvenlik sistemlerindeki kapsam boşluklarının doldurması ve yönetilebilir bir maliyetle en azından temel düzeyde bir gelir güvenliği sağlamada oldukça etkili olmaktadır.[656]

UÇÖ'ne göre evrensel kapsam, katkı payı ve vergi tarafından finanse edilen faydaların kombinasyonu yoluyla da elde edilebilir. Daha geniş bir sosyal koruma sistemi içinde vergiyle finanse edilen bileşenlerin güçlendirilmesi, kapsam açıklarının kapatılmasına ve en azından temel bir koruma seviyesinin sağlanmasına katkıda bulunabilir. Ancak, insanların sosyal güvenlik ihtiyaçlarını tam olarak karşılamak için primli programlar mümkün olduğu kadar daha çok kişi, daha geniş kapsam ve daha yüksek düzeyde koruma sağlamada kilit bir rol oynamaya devam edecektir. Primli ve primsiz programların kombinasyonu, güçlü bir sosyal koruma tabanına sahip kapsamlı bir sosyal güvenlik sistemi oluşturmak için esastır. Bu bağlamda, yeterli koruma ve kapsamı garanti altına almak için vergiler veya katkı payları yoluyla uygun şekilde finanse edilen farklı mekanizmaların kombinasyonunun dikkate alınması gerekmektedir.[657]

[655] ILO, WSPR-2017-19, s. 180.
[656] ILO, WSPR-2017-19, s. 180.
[657] ILO, WSPR-2017-19, s. 180-181.

UÇÖ'nün 202 sayılı Tavsiye Kararı kapsamında sosyal koruma tabanlarının yaygınlaştırılmasına yönelik politikaların gündeme alınması ve tartışılmasına paralel olarak temel gelir politikası yaklaşımının günümüzde tartışmaya açılmış olması, hatta kimi pilot uygulamalarla gündeme alınmış olması; çalışmaya ve dolayısıyla da sisteme katkı sağlamaya dayalı geleneksel sosyal güvenlik sistemlerinin yetersiz kaldığını, çalışmayla/istihdamla bağı olmayan sosyal yardıma dayalı sosyal koruma yaklaşımının giderek belirginleştiğinin ve asli unsur eğiliminde olduğunun göstergesidir.

Öte yandan, sosyal korumanın asli unsuru olmaya yönelik eğilimi giderek artan sosyal yardımlar, kapitalist birikim süreci ile işgücünün yeniden üretimi arasındaki ilişkinin yönetiminde devletin bir tür müdahale aracı olarak da değerlendirilmektedir. Günümüzde devlet, klasik dönemdeki müdahale biçimiyle, sadece üretime aktif olarak katılan işgücünü kontrol etmeyle sınırla kalmamakta, tüketim kalıplarına da müdahale ederek, bölüşüm ilişkileri üzerinde doğrudan kontrol sağlayabilmektedir. Bu bağlamda günümüz kapitalist sistemde sosyal yardımlar, birikim rejiminin düzenleme biçimindeki değişimler ve toplumsal sınıflar arasındaki mücadeleler kapsamında üretim, tüketim, istihdam ve sosyal koruma arasındaki ilişkiye göre belirlenmektedir.[658]

Sonuçları itibarıyla bu şekilde görünür olmakla birlikte, sosyal yardımların giderek sosyal korumanın asli unsuru olma eğiliminin genel gerekçesi ise küresel kapitalist yapılanma ve dolayısıyla da işgücü piyasasında yaşanan değişim ve dönüşüm kapsamında yaratılan standart dışı çalışma ve istihdam ilişkilerinin, büyüme ile bölüşüm arasında yarattığı bakışımsızlık olarak görünmektedir. Zira UÇÖ'nün de isabetle belirttiği tespite göre günümüz küresel düzlemli ekonomik yapılanma, eğretiliği ve güvencesizliği arttırdığından, ekonomik büyümenin adil bir temelde paylaşılmasını engellenmektedir. Bu durum, işgücü piyasasının temel sorun alanını oluşturan istihdam ve ücret politikalarına ilişkin önemin yanı sıra eşitsizliği, yoksulluğu ve yoksunluğu önlemeye ve azaltmaya içkin rolü nedeniyle sosyal korumanın potansiyelini giderek daha da önemli hâle getirmektedir.[659]

[658] Kutlu, Sosyal Yardım, s. 23.
[659] ILO, WSPR-2017-19, s. 179.

4.2. DÖNÜŞÜMÜN ETKİSİ VE SONUÇLARI

İşgücü piyasası ve buna bağlı olarak sosyal koruma alanında yaşanan değişim ve dönüşümlerin, doğrudan ve dolaylı olarak türlü ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan etki ve sonuçlara yol açması kaçınılmazdır. Değişim ve dönüşümler, öncelikli olarak ekonomik alanda olmak üzere peşi sıra sosyal ve siyasal alanda görünür olmaktadır.

İşgücü piyasasının ekonomik ve sosyal alana etki ve sonuçlarının bir kısmı doğrudan sonuç olarak belirebilirken, bir kısmı ise sonuç olarak belirmekle birlikte, aynı zamanda değişim ve dönüşümün etkileri, dolayısıyla, gerekçeleri de olabilmektedir. Başka bir ifadeyle, değişim ve dönüşümün sonucu olarak görünen bir kısım olgular, aynı zamanda onun gerekçesi de olabilmektedir. Emek hareketliliği, çalışan yoksulluğu, kalıcı işsizlik, eşitsizlik, bakışımsızlık gibi konular, bir yandan dönüşüme etki eden, başka bir ifadeyle, dönüşümün sebepleri içinde değerlendirilebilirken, diğer yandan dönüşümün sonucu olarak belirebilmektedir. Emek hareketliliği sonucunda işgücü piyasası daha fazla ayrışık hale gelebilmektedir. Ancak işgücünün kaynak ülkeden ayrılmasının asli sebeplerinden biri de işgücünün yeterli seviyede güvenceye erişememesi olduğundan, emek hareketliliği aynı zamanda değişim ve dönüşümün sonucu olarak da belirebilmektedir. Benzer şekilde aşağıda detaylandırılmaya çalışıldığı üzere; bakışımsızlık, eşitsizlik, yoksulluk, işsizlik gibi olgular, asli olarak işgücü piyasasında yaşanan değişim ve dönüşümün sonuçları olarak belirirken, aynı zamanda da değişim ve dönüşümün gerekçeleri olarak belirebilmektedirler. Çalışan yoksulların ya da işsizlerin artması, sermaye lehine ve emek aleyhine piyasanın değişim ve dönüşümünü arttırırken, değişen ve dönüşen piyasa da daha fazla çalışan yoksul, daha fazla işsiz ve daha fazla eşitsizlikler yaratmakta ya da durumun kalıcı hale gelmesiyle sonuçlanabilmektedir. Bu durum, bir kısır döngü içinde tekrar ederek, emek aleyhine olacak şekilde birbirini desteklemekte, böylece, sermaye için "*kazan-kazan*", emek için ise aksi yönde "*kaybet-kaybet*" gerçekliğiyle sonuçlanmaktadır.

4.2.1. Ekonomik Alana Yansımaları

Günümüzde büyüme ve bölüşümün bakışımı, neredeyse tarihinde hiç olmadığı kadar ıraksamıştır. Bireylerin, herhangi bir işte çalışmalarına rağmen sosyal yardıma muhtaç halleri devam ettiğinden çalışan yoksulluğu gibi paradoksal bir olgu varlığını giderek hissettirmektedir. Doğal işsizlik kılıfı altında işsizlik giderek kalıcı görünüme evrilmektedir. Eşitsizlikler giderek daha da belirginleştirmekte ve yoksulluk giderek derinleşmektedir. Bu ve benzeri eşitsizlik, uyumsuzluk ve güvencesizlik halleri, toplumun büyük bir kısmının sosyal güvenceye erişememesi ile nihayetlenmektedir.

4.2.1.1. Büyüme ve Bölüşüm Bakışımsızlığı

Üretim sonucu elde edilen gelirin artışı ile bunun ne şekilde paylaştırılması gerektiği arasındaki temel yaklaşım farkı, iktisatçıların yaklaşım tercihinin geçmişten beri çözülememiş sorunsalıdır. Gelir artışını asli olarak gören yaklaşımlar; aslolanın ekonomik büyüme olduğunu, zamanla tüm toplumsal kesimlerin büyümeden yararlanacağını ileri sürer. Gelirin nasıl paylaştırıldığı sorunu üzerinde yoğunlaşan yaklaşımlar ise gelirin yaratılmasında etken olan faktörler ve kişilerin, gelirden eşit veya katkıları oranında pay almaları gerektiği, ilerleme ve gelişmeyle birlikte toplumsal adalet ve barışın ancak bu şekilde sağlanacağını ileri sürer. Söz konusu geçmişten beri çözümlenememiş sorunsal, pozitif ve normatif bakış açısına bağlı olarak süregelen temel iktisadi tartışma alanıdır. Bu kapsamda ekonomi bilimi; üretimdeki detayların hangilerinin asli, hangilerinin tali olduğunun tercihinde yatar. Pozitif ekonomi, spesifik hükümet politikalarının toplumun farklı katmanlarını nasıl etkilediğini, kazananların, kaybedenlerin kimler olduğunu açıklarken; normatif ekonomi, ekonomik gelirin büyümesine verilen değerle, gelirin nasıl bölüştürüleceğine verilen değer arasında bir karşılaştırma yapılmasına yöneliktir.[660]

Sosyal bilimlere içkin alanlar, fen bilimleri alanındaki gibi belirli/kısıtlı sayıda parametreye bağlı değildir. Aksine çok sayıda parametreyi karmaşık biçimde barındırlar. "*Toplumsal gerçeklik geniş sayıda olasılığın mevcut olmasın*[a] *imkân*

[660] George J. Borjas, **Çalışma Ekonomisi,** çev. Çağatay Edgücan Şahin, Kerem Gökten, Ümit Akçay, 6. Baskı, Dora Basım-Yayın, Bursa, 2015, s. 10-12.

verir."[661] Bu nedenle toplumsal alana ilişkin gelecek, ancak ilkeler bazında belirlenebilir. Söz konusu ilkelerin benimsenmesi ise toplumun/insanın iradesine, başka bir ifadeyle, onun tercihine bağlıdır.

Ekonomi disiplinine ilişkin oluşturulmuş teorilerin birçoğunun, teorinin oluşturulduğu dönem ile öncesi dönemlere ilişkin tespitleri genel olarak isabetli olmasına rağmen, bu teorilerin geleceğe dair öngörülerinde sapmaların olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, 1950'li yıllarda geliştirilen *Kuznets*'in ters U teorisi[662], 20. yüzyılın 3. çeyreğinin sonuna kadar geçerliliğini nispeten korurken, neoliberalizmin palazlandığı son çeyrekte giderek silikleşmiş, günümüzde ekonomik büyüme ile gelir dağlımı arasındaki makas *Kuznets*'in öngörüsünün aksine açılmıştır. 1990'lı yıllarda yapılan ve ekonomik büyüme ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiye odaklanan çok sayıdaki ampirik çalışmaların çoğu *Kuznets*'in öngörüsünün aksine her iki olgu arasındaki negatif ilişkinin varlığını göstermiştir.[663] Benzer şekilde *Rostow*'un beş aşamalı kalkınma teorisinin[664] ilk dört aşaması nispeten gerçekleşmesine rağmen beşinci aşamadaki bölüşüme ilişkin öngörünün aksine sosyal refah düzeyi artmamış, gelir dağılımı hiç olmadığı kadar bozulmuştur. Dolayısıyla, "*İktisatçıların gelecekte evrensel, genel amaçlı modeller ortaya koyması pek muhtemel değildir."*[665] Klasik, Keynesçi ve yeni klasik teoriler gibi teoriler; *"... tüm zamanlarda geçerli olan büyük teoriler olarak ele alındıklarında, ... başarısız oldular. Oysa belli yapısal koşullara özgü teoriler olarak ele alındıklarında, ... son derece değerlidirler."*[666]

Kuznets'in ters U teorisi ya da *Rostow*'un aşamalı kalkınma modeli gibi yaklaşımlar; ekonomik büyümenin belirli bir aşamada gelir dağılımını pozitif yönde etkileyeceği, bu nedenle ekonomik büyümenin başat unsur olması gerektiği, büyümenin sağlanması için ise sermaye birikiminin gelişmesi gerektiği salık verilmiştir. Bu kapsamda, özellikle de neoliberalizm sürecinde bölüşümden ziyade

---

[661] Rodrik, Anlamak, s. 192.
[662] Kuznets'in ters U teorisi için bkz. Piketty, s. 14-16, 253.
[663] Nasfi Fkili Wahiba and Malek El Weriemmi, "The Relationship Between Economic Growth and Income Inequality", **Internaional Journal of Economics and Financial Issues**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2014, s. 135. *Atkinson*'a göre *Kuznets*'in çalışması, az sayıda ülkenin bir avuç verisine dayanmaktadır. Atkinson, s. 41.
[664] Rostow'un 5 aşamalı kalkınma modeli için bkz. Walt. W. Rostow, **İktisadi Gelişmenin Merhaleleri,** çev. Erol Güngör, Devlet Kitapları, Sosyal İlimler Komisyonu Yayınları: 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, ss. 1-150.; Walt. W. Rostow, **Gelişme Nazariyesi, Gayri Komünist Manifesto,** Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, .?., ss. 1-69.
[665] Rodrik, Anlamak, s. 5.
[666] Rodrik, Anlamak, s. 127.

büyüme ve birikim üzerinde durulmuş temel ekonomi politikaları bu çerçevede belirlenmiştir.

Oysa günümüz hegemonik yeni liberal ekonomik yapılanması kapsamında oluşturulan politikaların; bölüşümde pozitif ilerlemeyi sağlayamadığı, aksine, 0,85'lik Gini katsayısıyla mutlak eşitsizlik düzeyine çok yaklaşılan Avrupa'daki vahşi kapitalizmin zirve yaptığı *"la belle époque"*[667] dönemi gibi tarihte hiç görülmediği kadar sermayeyi aşırı yoğunlaştırdığı, gelir dağılımını ise aksi yönde aşırı şekilde bozduğunu göstermektedir.[668] Bununla birlikte servet dağılımındaki eşitsizlik yönünden incelendiğinde; *"2010'lu yılların başında dünya genelinde servet dağılımındaki eşitsizlik, 1900-1910 dönemine doğru Avrupa ülkelerinde gözlemlenen eşitsizlikle neredeyse aynı seviyededir."*[669] *Piketty*'nin de belirttiği üzere; *Kuznets*'in teorisindeki iyimser öngörünün aksine, doğal ya da kendiliğinden bir sürecin söz konusu olmadığı, 1970'li yıllardan itibaren eşitsizliğin yükselişe geçtiği görülmektedir.[670] *Şekil 8*'de gösterildiği üzere; günümüz itibarıyla dünyadaki toplam gelirin yaklaşık %90'ı, nüfusun %50'lik dilim arasında, buna karşın gelirin diğer %10'lik kısmının ise nüfusun geri kalan %50'lik dilim arasında eşitsiz şekilde bölüşülmekte olduğu görülmektedir.

Ulusal ekonomik yapılanmanın geçerli olduğu 18-19. yüzyıllarda, ücretli emeğe olan talebin ulusal zenginliğin büyümesi oranında artacağı varsayımıyla hareket eden *Smith*'e göre; emek ücretlerinin artmasına yol açanın zenginliğin fiili büyüklüğü değil, büyümenin sürekli artış göstermesidir. Bu nedenle de emek ücretleri, gelişen ya da zenginliğe doğru hızla ilerleyen ülkelerde daha yüksektir.[671] Bu bağlamda çalışanların yetersiz geçimi duraklamanın, geçinememeleri ise hızlı bir gerilemenin göstergesi olduğunu belirten *Smith*'e göre emeğin karşılığının cömertçe ödüllendirilmesi, ulusal zenginliğin büyüme içinde olduğunun doğal belirtisi ve

---

[667] *Belle Époque* veya *La Belle Époque* Dönemi: "Güzel Dönem" .fr., olarak bilinen dönem; Franco-Prusya Savaşının sona erdiği 1871 ilâ I. Dünya Savaşının başladığı 1914 tarihleri arasındaki yaklaşık 45 yıllık Batı Avrupa sürecini kapsamaktadır. Dönem, bir yandan bilim, teknoloji, sanat, kültür gibi alanlarda gelişmeleri, diğer yandan ise ekonomik gelişmeleri ve özellikle de sermayenin tarihte hiç olmadığı kadar yoğunlaştığı bir süreci kapsamaktadır. Dönem hakkında detaylı bilgi için bkz. Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Belle_%C3%89poque (29.02.2020), dönemdeki sermaye yoğunlaşması hakkında bkz. Piketty, s. 253-254.

[668] Piketty, s. 253-254, 279-282.

[669] Piketty, s. 471.

[670] Piketty, s. 253-254.

[671] Adam Smith, **Ulusların Zenginliği Cilt-I,** Alan Yayıncılık, çev. Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı, 5. Baskı, İstanbul, 2017, s. 83.

sonucudur.[672] *Smith*'in bu analizine göre emek gelirinin Türkiye, Meksika, Çin, Hindistan, Brezilya vb. gibi günümüzde gelişmekte olan ekonomilerde daha yüksek olması gerekir. Oysa yukarıda ikinci bölümün "*Bölüşüm*" alt başlığı içinde detaylandırıldığı üzere; günümüz küresel ekonomik yapılanmasında gelişmekte olan ekonomilere oranla Japonya, AB ülkeleri gibi gelişmiş ekonomilerde emek geliri nispeten daha yüksektir. Dolayısıyla, 18-19. yüzyıllarda geçerli olan büyüme oranı gelişiminin emeğin gelirini arttıracağı yönündeki yaklaşımın da günümüz küresel ekonomik yapılanmasında geçersiz hale geldiği anlaşılmaktadır.

Günümüzde emek geliri, gelişmiş ekonomilerden ziyade gelişmekte olan, başka bir ifadeyle, gelişmiş ekonomilere kıyasla büyüme oranı daha hızlı olan ekonomilerde daha düşüktür. Bu durumun asli kaynağı ise üretimin küresel düzlemde taşeronlaştırılmasıdır. Günümüz küresel ekonomik yapılanmasında üretimin küresel düzlemde taşeronlaştırılması yoluyla; emek yoğun kısmı gelişmemiş, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere kaydırılmış, böylece, emek maliyeti ve riski gelişmiş ekonomi alanlarından dışsallaştırılmıştır. Küresel düzlemde rekabetin de etkisiyle, her bir taşeron, üretimin kendi payına düşen kısmını asgari maliyet ve azami kazançla gerçekleştirme güdüsüyle hareket ettiğinden, emek yoğun ekonomi alanında gerçekleşen emeğin payı, giderek daha da azalma eğilimine girmesiyle sonuçlanmıştır.

Diğer yandan, büyüme ve bölüşümün bakışımı ya da bakışımsızlığı, özü itibarıyla, kapitalist birikim rejiminin dönemsel düzenleme biçimine göre belirlenmektedir. *Marx*'a göre girişimci kazancı ile faizden oluşan kârı alan sermaye, rantı alan toprak ve ücreti alan emek, kapitalist üretim sürecinin üçlü biçimidir.[673] *Marx*'ın *"üçlü formül"* olarak tanımladığı bu durum, büyüme, birikim ve bölüşümü kapsayan temel unsurlardır. Kâr ve rantın, kapitalist olarak tek bir kişi ve grubun elinde toplanması durumunda, söz konusu *"üçlü formül"*, özü itibarıyla, *"ikili formül"*e dönüşür. Bu durumda bir tarafta kâr, rant ve faizi elde eden sermaye sahibi kapitalist, diğer yanda ise ücret sahibi emek belirginleşir.

Sermaye sahibi kapitalistin kârı ile emek ücretinin geçmişten beri çözülemez sorunsal olarak karşı karşıya kaldığı üretim ve bölüşüm ilişkisinde; kârın yüksekliği sermaye birikiminin artmasına, ücretin yüksekliği ise aksi yönde sermaye birikiminin

[672] Smith, s. 87.
[673] Marx, Kapital-III, s. 801.

azalmasına yol açar. Bu bağlamda ücretlerin yüksekliği, sermayenin kârını düşürdüğü ölçüde sermaye birikiminin ve büyümenin karşısında antagonistik bir sorunsal olarak belirginleşir.[674] Klasik iktisatçılardan *Ricardo* ve *Marx*'a göre kâr, sermaye birikiminin kaynağı ve kapitalist üretim güçlerinin gelişmesini sağlayan temel unsurudur. Bunun döngüsel sonucu olarak birikim ve bölüşüm ilişkileri de kârı belirlemektedir.[675]

Ancak söz konusu birikim ve bölüşüm ilişkileri özü itibarıyla Sanayi Devrimi dönemi ve ardılı fordist üretim biçiminin başat olduğu; büyüme, birikim ve bölüşümün, reel üretim üzerinden gerçekleştiği döneme ilişkindir. Oysa finans kapitalin belirgin olduğu günümüz küresel dönemin düzenleme biçiminde, reel üretim yerine finansal dolaşım yoluyla gelir/kâr elde edilmekte; emeğin gereksinimleri genel olarak üretim faaliyetleri dışında borçlanma yoluyla karşılanmaktadır.

Şekil 5'teki şemada gösterildiği üzere; finans kapitalin başat olduğu dönemde kapitalistin, borç-harcama-borç döngüsü vasıtasıyla, **P - M/Ü - P'** döngüsündeki emeğin üretime dâhil olduğu **M/Ü** aşamasını devre dışı bırakmanın yöntemini keşfettiği anlaşılmaktadır. Buna göre günümüz kapitalisti, nihai hedefi olan dolaysız **P-P'** döngüsünü gerçekleştirmenin yöntemini geliştirmiştir. Söz konusu dolaysız **P-P'** döngüsünde emeğin üretime dahil olduğu **M/Ü** aşamasının yerini borç-harcama-borç döngüsü almıştır.

Reel üretimin yerine finans kapital birikimin başat hale geldiği hegemonik neoliberal yapıda kapitalist, **P-P'** döngüsünü dolaysız gerçekleştirmek için finans kuruluşları aracılığıyla tüketiciye kredi sağlayarak, ürünlerini pazarlamakta, böylece bir yandan kredi üzerinden tüketiciden doğrudan faiz almakta, diğer yandan da verdiği krediyle yine kendi ürünlerini satabilmektedir. Böylece yeni liberal üretim yapısında kapitalist, bir yandan *Marx*'ın **P-M-P'** döngüsünü bertaraf ederek dolaysız **P-P'** döngüsünü esasa alırken; diğer yandan da *"Vakitli Öten Horoz"* olarak adlandırılan Keynes'in "*kapitalistlerin bindiği dalı kestiği - kendi kuyusunu kendisinin kazdığı"*

[674] Gülten Kazgan; "Önsöz", David Ricardo**, Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri**, çev. Barış Zeren, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, IV. Basım, İstanbul, 2018, s. XXI.
[675] Akyüz, s. 3-5.

yönündeki uyarısını,[676] tüketiciye finansal kredi sağlayarak, bir başka ifadeyle, tüketiciyi borçlandırma yoluyla bertaraf etmiş görünmektedir.

Finansın reele baskın geldiği günümüz küresel hegemonik ekonomide; emeğin birincil gelirinin azalmasında rol oynayan başat etkenleri; finansal büyüme, üretim sürecinin ayrıştırılması, çeşit ekonomisi ve teknoloji olarak belirleyebiliriz. Finansal büyüme, üretim sürecinin ayrıştırılması, çeşit ekonomisi ve özellikle vasıfsız emekle ikame edilen teknoloji sonucu emeğin birincil gelirinin başat unsuru olan ücret ya tamamen ortadan kalmakta ya da standart iş ilişkisine dayalı güvenceli yapısından uzaklaştırılarak esnek, eğreti, dolayısıyla da standart dışı iş ilişkisine doğru evrilmektedir. Bu durum, emeği daha fazla kırılgan hale getirerek, büyüme-bölüşüm ilişkisinin zayıflamasına, büyüme-istihdam arasındaki orantıyı büyüme lehine, istihdam aleyhine bozma yönüne kanalize etmektedir.

Bu bağlamda, *Piketty*'nin günümüz hegemonik küresel ekonomiye ilişkin *"Temel Iraksama Kuvveti: r>g"* şeklindeki tespiti yerindedir. "*r>g*" eşitsizliği; birikmiş servetin, üretim ve ücretlerden daha hızlı büyüdüğünü göstermekte, böylece girişimcinin, reel üretimden ziyade rantiyeye yönelmesini sağlayarak, sermaye-emek bölüşümünde sermayeden yana artış yaşanmasına, dolayısıyla da büyüme-bölüşüm bakışımsızlığının giderek belirginleşmesine yol açmaktadır.[677]

Günümüzde "*r>g*" eşitsizliği nedeniyle büyüme-istihdam orantısızlığı ve bunun doğal sonucu olarak da büyüme-bölüşüm bakışımsızlığı giderek daha belirgin hâle gelmiştir. Bu bağlamda genel kabul gören ekonomi ile sosyalin bakışımı, bakışımsızlığa; dolayısıyla da reel üretimin gerçekleştiği endüstrinin sürdürülebilir kalkınma, sosyal adalet ve refaha yönelik uzun dönemli hedeflerinin bozulmasına yol açmaktadır. Böylece ekonomide büyüme ve istihdam artışları birbirinden kopmakta, küresel ekonomideki büyümenin aksine, istihdamın artış hızında ciddi bir yavaşlamaya sebep olmaktadır. *Şekil 17*'de de verili olduğu üzere; günümüze kadar

---

[676] Alpaslan Işıklı, **Gerçek Örgütlenme: Sendikacılık,** İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s. 39-42.

[677] *Piketty*'nin "*r>g*" eşitsizlik formülünde: "*r*", kâr, kâr payı, faiz, kira ve diğer sermaye gelirlerini içeren sermayenin yıllık ortalama getirisini yüzde olarak ifade eder; "*g*" ise gelir ve üretimdeki yıllık artışa karşılık gelen ekonominin büyüme hızını gösterir. "*r>g*" eşitsizliğinde, eşitsizliği artıran temel kuvvet, özel sermayenin getiri oranının (r), gelir ve üretim artışı oranından (g) sürekli ve istikrarlı olarak daha büyük olmasıdır. Detaylı bilgi için bkz. Piketty, s. 27-29; Robin Wilson, "Kapital ve İdeoloji: Thomas Piketty'le Bir Röportaj", çev. Tuluhan Olcayto Çolak, **İktisat ve Toplum Dergisi,** Sayı: 123, 2021.

olan süreçte, büyüme belirli oranlarda sürmesine rağmen, yeterli istihdam yaratılamamıştır. Yine *Tablo 10*'da verili olduğu üzere; krizlerin de yoğunlaşmasıyla birlikte, istihdam edilenlerin büyük kısmı eğreti ve güvencesiz olarak enformel istihdamda bulunduklarından, istihdam edilsin veya edilmesin herkes gelecek korkusu içinde, bir başka ifadeyle, güvencesiz ortamda yaşama zorunluluğuyla karşı karşıya kalmaktadır. Böylece bireyler, birincil gelir dağılımı yerine ikincil gelir dağılımı olarak sosyal yardımlara muhtaç hale gelmektedir.[678]

4.2.1.2. Yükselen Eşitsizlikler

Küresel dönem hegemonik yeni iktisat politikalarının oluşturmuş olduğu somut sonuçlardan biri faktör piyasaları arasında, ülke/bölgeler arasında, işgücü piyasasının iç katmanları arasında vb. gibi toplumun tamamında yarattığı ve giderek yükselen eşitsizlikler ile buna bağlı olarak gelişen ve derinleşen yoksulluk halleridir.

"Bazı insanlar uzay yolculuğuna bilet alabilirken diğerlerinin aşevi önünde sıraya girmeleri ..."[679] günümüz eşitsizliğinin en belirgin gerçekliğini tasvir etmektedir. Eşitsizliğin kendisi yeni olmamakla birlikte, içinde bulunduğumuz eşitsizlik seviyesi sıra dışıdır.[680] Günümüzde eşitsizlik, ekonomik ve sosyal yaşamımıza adeta gömülü hale gelmiştir.[681] Dolayısıyla eşitsizlik, günümüz toplumsal yaşamının en somut sonucu olarak belirmektedir.

Küresel döneme içkin yeni iktisat politikaları doğrultusunda oluşan ve gelişen çok uluslu şirketler ve bunların aracılığıyla ticaret ve sermayenin küresel düzlemde serbestleşmesi; sermayenin pozisyonunu devlet, işgücü ve tüketiciler karşısında güçlendirmiştir. Bu durum, işgücü piyasasında esneklikle sonuçlanan değişim ve dönüşüme yol açarak, emekten sermayeye doğru güç transferine yol açmıştır.[682] Teknolojik değişim ve gelişim de bu süreci desteklemiştir.[683] Böylece eşitsizlik, önce faktör piyasaları arasında, devamında ise piyasaların kendi içinde ve nihayet toplumun tüm kesimleri arasında giderek yükselmiş ve günümüzde gelinen aşamada vahşi

[678] Yeldan, ILO ve DİSK; Koray, Dünya Ahvali, s. 277-278.
[679] Atkinson, s. 15.
[680] Stiglitz, s. 80.
[681] Atkinson, s. 3.
[682] Atkinson, s. 4.
[683] Stiglitz, s. 81.

kapitalizm dönemini aratmayacak seviyeye ulaşmış, hatta daha da yükselmiştir. Ve bu durumun durma eğilimine girdiğine dair herhangi bir emare de görünmemektedir.

Günümüzde eşitsizliğin seviyesi, yaklaşık yüzyıl önce hüküm süren vahşi kapitalizm ve onun yol açtığı Birinci Dünya Savaşı dönemdeki seviyesine geri dönmüştür.[684] Eşitsizlik, özü itibarıyla, bölüşümün adil olmamasından kaynaklanmaktadır. Yukarıda "*Bölüşüm*" alt başlığı altında verili tablo ve şekil verileri, günümüz eşitsizliklerinin tüm boyutlarıyla artış eğiliminde olduğunu göstermektedir. *Şekil 6* ve *7*'de sunulu emeğin GSYİH içindeki payının azalma eğiliminde olması; nüfus dilimlerine göre gelir dağılımını sunan *Şekil 8*'deki nüfusun en altında yer alan %50'lik diliminin toplam gelirin %10'undan azına, en üstteki %10'luk diliminin ise gelirin yarısından fazlasına sahip olması şeklinde gerçekleşen kabul edilemez seviyedeki bölüşüm bozukluğu; *Şekil 9*'da sunulu kıta/bölgeler arası gelir dağılımı dengesizliği; *Tablo 6*'da sunulu emeğin payının kendi dilimleri içindeki adaletsizliği[685] ve yine *Şekil 10*'da sunulu emeğin 10. diliminde yer alanların kıta/bölgelere göre ayrıca eşitsiz olması bir bütün olarak dikkate alındığında; günümüzde bölüşümün hiç de adil olmadığı ve eşitsizliğin tüm boyutlarıyla giderek daha da yükselmekte olduğunu tüm çıplaklığıyla sergilemektedir.

Tablo 18: Eşitsizliklerin Genel Tasnifi

<table>
<tr><th colspan="4">EŞİTSİZLİKLER</th></tr>
<tr><td rowspan="5">SONUÇ EŞİTSİZLİĞİ</td><td colspan="2">DİKEY</td><td rowspan="5">ERİŞİM EŞİTSİZLİĞİ</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Faktör Piyasaları Arasında Eşitsizlik</td><td>Faktör Piyasalarının Kendi İçinde Eşitsizlik</td></tr>
<tr><td>Ülke/Bölgesel Eşitsizlik</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Bireysel Eşitsizlik</td><td>Cinsiyete Dayalı Eşitsizlik</td></tr>
<tr><td>Etnik Grup ve Göçmenliğe Dayalı Eşitsizlik</td></tr>
<tr><td colspan="4">YATAY</td></tr>
</table>

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

[684] Piketty, s. 254, 263-265; Atkinson, s. 17.

[685] Yukarıda "*Katmanlı İşgücü Piyasası*"nın "*Gerçekleşme Biçimi*" alt başlıklı bölümü içinde de belirtildiği üzere; UÇÖ hesaplamalarına göre en alt onluk dilimdeki bir işçi yılda 374 dolar (Günlük: 1,02$; Yaklaşık 19-20TL) kazanırken, en üst onluk dilimdeki işçi ise 98.383 dolar (Günlük: 269,54$; Yaklaşık 5.250TL) kazanmaktadır. ILOSTAT, "Labour income in PPP$ by decile", 2019, https://ilostat.ilo.org/topics/labour-income/, (19.04.2023).

Eşitsizlik çok boyutludur.[686] Kaynağının çok boyutlu olması, doğru biçimiyle tespitini ve onunla mücadeleyi de kaçınılmaz olarak çok boyutlu kılmaktadır.[687] Görünür olan bireysel gelir eşitsizliği olmakla birlikte, kaynağı ve sonuçları itibarıyla detaylı tasnife tutulduğunda eşitsizliğin çok boyutluluğu belirginleşecektir. Eşitsizlikler, dikey ve yatay biçimleriyle birlikte, sonuç eşitsizliği ve erişim eşitsizliği bakımından *Tablo 18*'de genel itibarıyla belirtilmeye çalışıldığı şekliyle tasnife tutulabilir.

Tabloda belirtilen dikey eşitsizlik, eşitsizliğin faktör piyasaları arasında ve bireyler arasındaki dağılımına yöneliktir. Yatay eşitsizlik ise birey ya da grupların aynı faktör piyasası içinde ya da aynı statüde olmalarına rağmen, birinin diğerinden daha eşitsiz koşulda olması ya da diğerinden daha az gelir/kazanç elde etmesi olarak değerlendirilebilir.[688]

Tablo 19: Eşitsizlik Türlerine Göre İçsel Dağılım

<table>
<tr><th colspan="3">BİREYSEL</th><th>FAKTÖR PİYASALARI</th><th>PİYASA İÇİ KATMANAR</th><th>ÜLKE/BÖLGE</th><th>CİNSİYET</th><th>ETNİK GRUP</th></tr>
<tr><td rowspan="3">İlk %50'lik Dilim</td><td rowspan="2">İlk %10'luk Dilim</td><td>İlk %1'lik Dilim</td><td>Sermaye</td><td>Sermaye</td><td>Gelişmiş</td><td>Erkek&Kadın</td><td>Vatandaş (Asli Etnik Grup)</td></tr>
<tr><td>%9'luk Dilim</td><td>Sermaye & Emek</td><td>Düşük Sermaye & Emek (1. Katman)</td><td>Gelişmiş & Gelişmekte</td><td>Erkek&Kadın</td><td>Vatandaş (Asli&Tali Etnik Grup)</td></tr>
<tr><td colspan="2">%40'lık Dilim</td><td>Emek</td><td>Emek (2. ve 3. Katman)</td><td>Gelişmekte & Az Gelişmiş</td><td>Kadın&Erkek</td><td>Vatandaş (Asli&Tali Etnik Grup)</td></tr>
<tr><td colspan="3">Diğer %50'lik Dilim</td><td>Emek</td><td>Emek (Diğer Alt Katmanlar)</td><td>Az Gelişmiş & Gelişmemiş</td><td>Kadın&Erkek &LGBTQI+</td><td>Göçmen-Mülteci &Sığınmacı &Tali Etnik Grup</td></tr>
</table>

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Eşitsizliğin erişim ve sonuç bakımından tasnifi; özü itibarıyla, eşitsizliğin fırsat eşitsizliğinden kaynaklı olması ile fırsat eşitliği olsun ya da olmasın eşitsizliğin her halükârda sonuç olarak belirmesine ilişkindir. Herkesin eşit bir başlangıç noktasına sahip olup olmadığı veya yarış için eşit koşullarının sağlanıp sağlanmadığı gibi

[686] Atkinson, s. 26; Piketty, s. 271.
[687] Stiglitz, s. 80.
[688] Atkinson, s. 35.

yaklaşımı içeren fırsat eşitliği/eşitsizliği, eşitsizliğin erişim yönünden tasnifi olarak belirir. Fırsat eşitliği sağlansın ya da sağlanmasın eşitsizliğin yine de gerçekleşmiş olması onu sonuç yönünden değerlendirmeye tabi kılınmasını gerektirir. Sonuç eşitsizliği; faktör piyasaları arasında, bireyler arasında, ülke/bölge arasındaki bölüşüm ya da cinsiyete veya etnik gruba dayalı bölüşüm sonucu oluşan ve birinin lehine, diğerinin aleyhine gerçekleşen eşitsizlik olarak tanımlanabilir. Fırsat eşitsizliği, sonuç eşitsizliğiyle sıkı sıkıya bağlıdır ve her zaman tam ayrımını yapmak mümkün değildir. Gerçekleşen sonuç eşitsizliğinin, fırsat eşitsizliğinden kaynaklı olup olmadığının tespiti her zaman mümkün olmayabilir. Eşitsizliğin, koşullar nedeniyle mi? yoksa çabasızlık nedeniyle mi? gerçekleştiğinin yanı sıra eşitsizliğin kaynağına mı? sonucuna mı? odaklanılması gerektiği veya hangisine daha fazla önem atfedilmesi gerektiğine yönelik sorunsal, önemli bir tartışma alanını içerir. Öte yandan, erişim eşitsizliği ile sonuç eşitsizliği, birbirini tamamlayan ve adeta bir kısır döngü içinde olumsuz olarak birbirini besleyen ve giderek de nesillerarası kalıcı eşitsizliğe yol açan unsurlar olarak da belirginleşmektedir.[689]

Türlerine göre içsel dağılımı gösteren *Tablo 19*'da eşitsizliğin gerçekleşme biçimi sunulmaya çalışılmıştır. Kaynağı ne olursa olsun bireyler arasında gerçekleşen eşitsizlik, tablonun ilk sütununda verilmiştir. Bireysel eşitsizlik genel olarak, yarı yarıya olacak şekilde önce iki dilime, sonrasında ise ilk %50'lik dilim kendi içinde alt dilimlere ayrılarak belirginleşir.[690] *Şekil 8* ve *Şekil 28*'de gösterildiği üzere; ilk %10'luk dilimin aldığı pay, toplam gelirin yarısından daha fazladır. Ortadaki %40'lık dilimin payı %38/39, en alttaki %50'lik dilimin payı ise %10 seviyesine dahi ulaşamamaktadır.

Ricardo'ya göre; politik iktisadın temel problemi üretimin kira, kâr ve emek geliri olarak ücretler arasında nasıl bölüşüleceğinin belirlenmesine ilişkindir.[691] Günümüzde faktör piyasaları olarak emek ve sermaye arasındaki dağılım, neredeyse yarı yarıya gerilemiştir. Bu orana ilişkin genel kabul; 1/3 sermaye ve 2/3 emek şeklindedir.[692] Tablonun ikinci sütununda gösterilen faktör piyasaları arasındaki

[689] Detaylı bilgi için bkz. Atkinson, s. 9-11.
[690] Tasnif yöntemi ve bu gelir gruplarının sınıflandırılması ve adlandırılması hakkında detaylı bilgi için bkz. Piketty, s. 263-267.
[691] Atkinson, s. 62.
[692] Piketty, s. 44.

dağılımın ilk satırında sermaye geliri yer almaktadır.[693] Sonrasında ise sermaye ve emek geliri birlikte yer alır. Son iki satırda ise sadece emek geliri yer alır.

Tablonun üçüncü sütununda gösterilen faktör piyasalarının kendi iç dağılımı eşitsizliğin bir diğer yansımasıdır. Gerek sermaye gerekse işgücü piyasasının kendi iç dağılımı oldukça eşitsizdir. *Piketty*'e göre sermaye, emekten daha eşitsiz dağılır. Sermayenin kendi içindeki eşitsizliği, yoğunlaşma ya da merkezileşme biçiminde belirginleşir. Sermayenin yoğunlaşma eğilimi onu kendi içinde daha da eşitsiz hale dönüştürmektedir. Sermayenin yoğunlaşmasının önemli kaynaklarından biri de servetin miras müessesesi vasıtasıyla dağıtımıdır.[694] Sermayenin kendi içinde eşitsiz dağılımının yanı sıra işgücü piyasasının kendi içindeki dağılımı da oldukça eşitsizdir. *Tablo 6*'da sunulu bilgilere göre emeğin 10. diliminde yer alanların toplam emek gelirinden aldığı pay %50 seviyesindedir. Geri kalan %50'lik pay ise diğer dokuz dilim arasında yine eşitsiz ve adaletsiz biçimde bölüşülmektedir.[695] Dikey eşitsizlik bağlamında hem erişim hem de sonuç eşitsizliği yönüyle sermayeye oranla daha altlarda yer alan emeğin içsel eşitsizliği, *Şekil 13*'te sunulu katmanlı işgücü piyasası yapısı sonucu katmanlar arasında belirginleşir. Bu bağlamda katmanlı işgücü piyasasının her bir katmanında yer alanların erişim ve sonuç eşitsizliği farklı seviyede gerçekleşir.

Tablonun dördüncü sütununda gösterilen ülke/bölgeler arası eşitsizlik; gelişmiş, gelişmekte olan, az gelişmiş ya da gelişmemiş ekonomiler arasındaki eşitsizliğe ilişkindir. Gerek toplam gelir gerekse emek gelirinden aldığı pay, gelişmiş ekonomilerden az gelişmiş ya da gelişmemiş ekonomilere doğru gidildikçe azalmaktadır. Bu bağlamda, dünyadaki ülke ve bölgeler aynı yer kürede yer almalarına rağmen gelişmiş ekonomiler, gelişmekte olan, gelişmemiş ya da az gelişmiş ekonomiler arasındaki eşitsizlik, yatay eşitsizliğin başka bir boyutu olarak belirmektedir. Bireyler arasındaki eşitsizlik, ülke içi eşitsizlikle ülkeler/bölgeler arası eşitsizliğin birleşiminin etkisini yansıtmaktadır. *Atkinson*'a göre küresel düzlemde incelendiğinde; son yüzyılın ilk dönemlerinde gelişmiş/zengin ülkelerin kendi içinde

[693] En üst %1'lik kesimde yer alanların kazancının salt sermaye gelirinden oluşup oluşmadığı, kazancın bir kısmının sermaye gelirinden bir kısmının ise emek gelirinden elde edildiğine yönelik tartışmalı alan için bkz. Atkinson, s. 94-96.

[694] Piketty, s. 260-262.

[695] Sermayenin ve emeğin kendi içinde eşitsiz dağılımının genel görünümü için bkz. Piketty, s. 263-264, "*Tablo 7.1*" ve "*Tablo 7.2*".

düşük, ülkeler arası ise yüksek eğilim sergileyen eşitsizlik, günümüzde tam tersine dönüşmüştür. Buna göre günümüzde gelişmiş/zengin ülkelerin kendi içinde eşitsizlik artmış, ülkeler arası eşitsizlik ise azalmıştır.[696] Bu durum eşitsizliğin, küresel düzlemde eşitlenmesi olarak da değerlendirilebilir.

Cinsiyete ve etnik kökene ya da vatandaşlık statüsüne dayalı eşitsizlikler, günümüz bölüşüm ilişkilerinin diğer temel sorunsal alanları olarak belirmektedir. Tablonun beşinci ve altıncı sütunlarında gösterilen cinsiyete ve etnik kökene dayalı eşitsizlikler, yatay eşitsizlikler gurubunda tasnif edilmiştir. Cinsiyete dayalı eşitsizlik, aynı ülke/bölge, aynı katman ya da aynı statüde yer almalarına rağmen bireylerin seçimine bağlı olmayan cinsiyetin, gelir dağılımında belirleyici olabilmesidir. Günümüzde cinsiyete dayalı eşitsizlik, halen önemli bir sorunsal alandır. Bireysel gelir dağılımı bağlamında kadınlar genel olarak erkeklere oranla daha alt seviyede yer alırlar. Yapılan çalışmalara göre aynı şartlara haiz olmalarına rağmen kadınlar, erkeklerden daha az gelir elde etmektedir.[697] Bu kapsamda günümüz küresel düzlemde kadınlar, erkeklerden %24 daha az kazanmanın yanı sıra %50 daha az servete sahiptir. Buna göre ortalama olarak, tüm bölge ve sektörlerde benzer işler için kadınlara erkeklerden %24 daha az ücret ödeniyor.[698] Etnik grup ve göçmenliğe dayalı eşitsizlik ise cinsiyete dayalı eşitsizlikte olduğu şekliyle, aynı katmanda ya da statüde yer almalarına rağmen etnik kökenleri ya da göçmenlik statüleri nedeniyle gerek erişim gerekse sonuç eşitsizliği yönüyle daha alt katmanlarda yer almalarıyla sonuçlanan yatay eşitsizlik biçimidir. Genellikle kısmi süreli geçici işlerde çalışan göçmenler, çalışma hayatlarında daha fazla risklere maruz kalırlar.[699] Yapılan çalışmalar, Avrupa'da geçici, kısa süreli işlerde çalışan göçmenlerin sosyal korumaya erişiminin düşük olduğunu göstermiştir.[700] Bu durum, özellikle geçici ve kısa süreli işlerde çalışan göçmen çalışanları daha da kırılgan hale getirerek, göçmenler aleyhine eşitsizlikleri arttırmaktadır.

---

[696] Atkinson, s. 39.
[697] Atkinson, s. 36.
[698] Oxfam International, **Extreme inequality and essential services,** https://www.oxfam.org/en/what-we-do/issues/extreme-inequality-and-essential-services, (25.04.2023); Oxfam International, **Gender justice and women's rights,** https://www.oxfam.org/en/what-we-do/issues/gender-justice-and-womens-rights, (25.04.2023).
[699] ETUI, s. 7.
[700] ETUI, s. 157.

Tüm bu eşitsizlik türleri, bir yandan erişim yönüyle, diğer yandan da sonuç yönüyle bölüşüm adaletsizliğini beslemekte ve böylece yoksulluğu daha da derinleştirmektedir. Dünyanın en zengin %1'inin yaklaşık 6,9 milyar kişinin iki katından fazla servete sahip olduğu günümüz küresel ekonomik yapılanmada; dünya nüfusunun yaklaşık yarısına tekabül eden 3,4 milyar kişi günde 5,50 dolardan daha az bir gelirle yaşamaktadır.[701]

Şekil 28: Küresel Gelir ve Servet Eşitsizliğinin Genel Görünümü (% - 2021)

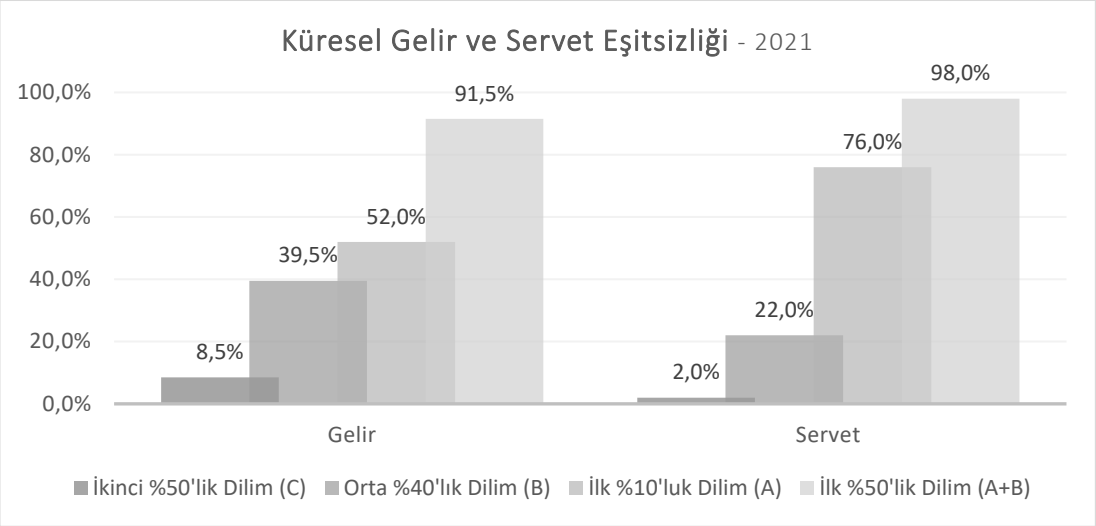

Kaynak: Lucas Chancel, et al., **World Inequality Report 2022**, World Inequality Lab wir2022.wid.world, https://wir2022.wid.world/, (25.04.2023), s. 10, 27.

Şekil 28'de sunulu 2021 yılı küresel düzlem gelir ve servet eşitsizliğine dair genel görünüme göre küresel düzlemde toplam nüfusun %50'si, toplam gelirin sadece %8,5'ini servetin ise %2'sini elinde tutabilmektedir. Toplam gelirin %91,5'i ile toplam servetin %98'i diğer %50'lik dilimde yer alanların elinde yine kendi içinde eşitsiz biçimde dağıtılmaktadır. Bu durum, bireysel gelir ve servet dağılımı ve dolayısıyla da bölüşümün ne derece eşitsiz ve adaletsiz olduğunu göstermektedir.

Bölüşümün, iki asırlık uzun dönemli tarihsel sürecinin sunulu olduğu *Şekil 29* verilerine göre eşitsizliğin sadece günümüze özgü olmadığı, vahşi kapitalizmin palazlandığı 19. yüzyıl başlarından itibaren giderek derinleştiği ve günümüzde de bu

[701] Oxfam International, **Extreme inequality and essential services,** https://www.oxfam.org/en/what-we-do/issues/extreme-inequality-and-essential-services, (25.04.2023).

derinleşmenin devam ettiği görülmektedir. 1820'li yıllarda ilk %10'luk dilimin gelirden alığı pay %50, orta %40'lık dilimin payı %35-36 ve son %50'lik dilimin yapı ise %14-15 iken, bu oranların giderek ıraksadığı, ortadaki %40'lık dilimin payının 1920-30'lu yıllara kadar azaldığı, ancak devamında altın çağ dönemini de kapsayan yaklaşık yarım asır süresince yükselme eğilimine girdiği, hatta 1970'li yıllarda %40 seviyesine ulaştığı, küresel yeni iktisat politikalarının belirginleştiği döneme paralel olarak 1970-80'li yıllardan itibaren tekrar düşüş eğilimine girdiği, aynı süreç içinde ilk %10'luk dilimin ise aksi yönde devinim gösterdiği, dolayısıyla dönemsel olarak %10'luk dilimle %40'lık dilim arasında belirgin yakınsama ve ıraksamanın oluştuğu, ancak alt kesimdeki ikinci %50'lik dilimin belirgin şekilde bunlarla aynı yönde devinim sergilemediği, genel olarak düzenli azalma eğilimi sergilediği ve 1870'li yıllardan itibaren hiçbir şekilde %10'un üzerine çıkmadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, en alttaki %50'lik dilim yönünden eşitsizliğin uzun dönemde pek de iç açıcı olmadığı, asıl devinimin ortadaki %40'lık dilimle üstteki %10'luk dilim arasında gerçekleştiği, ancak küresel dönem yeni iktisat politikalarının belirginleştiği 1970-80'li yıllarla birlikte orta seviyedeki dilimin payında gerilemenin yaşandığı ve %10'luk dilimden ziyade en alttaki %50'lik dilimle yakınsadığı, 2000'li yıllardan sonra ise tekrar aksi yönde devinim sergilediği anlaşılmaktadır.[702]

Şekil 29: Küresel Gelir Eşitsizliğinin Uzun Dönemli Seyri (1820-2020)

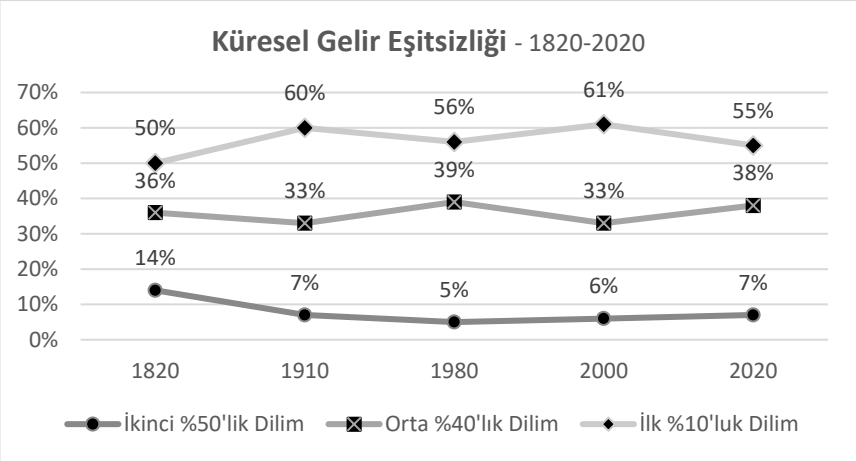

Kaynak: Chancel, et al., s. 14, 54.[703]

[702] Chancel, et al., s. 14, 54.

[703] Emeklilik ve işsizlik sigortası transferleri sonrası, gelir ve servet vergileri öncesi kişi başına düşen gelirin ölçümüne ilişkindir.

Eşitsizliğin ve dolayısıyla da bölüşümün uzun süreli bu yöndeki eğilimi; eşitsizliğin salt günümüze özgü bir olgu olmadığı, vahşi kapitalizmle birlikte %50'lik alt dilimin her halükârda derin yoksulluk içinde olduğu, iki asırlık bu süre içinde bu kesim lehine gelişmenin yaşanmadığı, dalgalanmanın orta kesime ilişkin olduğu, özellikle altın çağ döneminde orta kesim lehine nispeten iyileşmenin yaşandığı, ancak bunun da geçici olduğu, ilk %10'luk dilimin payının hiçbir dönemde %50'nin altına düşmediği açıkça belirginleşmektedir.

Toplumun %50'lik kesiminin her halükârda %10'un altında bir gelir oranıyla yaşaması, bu kesim için yoksulluğun derinleşmesine ve istikrar kazanmasına yol açtığı değerlendirilebilir. İki asırlık bir süre ortalama 3-5 nesil anlamına gelir. Bu, %50'lik kesim için derin yoksulluğun, nesillerarası devam eden bir kader olduğu algısını da pekiştirir. Kaldı ki bu kaderin değişeceğine dair kayda değer bir umut da görünmemektedir. Bunun ötesinde, küresel dönem yeni iktisat politikaları sonucu işgücü piyasası ve sosyal koruma alanında yaşanan değişim ve dönüşümler, bu "kadersizlik" durumunu daha da perçinlemiştir. İşgücü piyasası ve sosyal koruma alanında altın çağ döneminde yaşanan nispi iyileşmeler, küresel dönem yeni iktisat politikalarıyla birlikte tedrici olarak terk edilmiş, böylece toplumun alt katmanında yer alan %50'lik kesimin yanı sıra bu defa ortadaki %40'lık kesimi de kapsayacak biçimde toplumun çok yüksek bir oranı yüksek eşitsizlik ve derin yoksulluğa itilmiştir.

Eşitsizliğin *Tablo 19*'da gösterildiği biçimiyle hem dikey hem de yatay olarak gerçekleşmesi, eşitsizliğin salt bireyler ya da faktör piyasaları arasında gerçekleşmediğini, dikey eşitsizlikle birlikte yatay eşitsizliğin de önemli bölüşüm bozukluğu yarattığını belirginleştirmektedir. Bu bağlamda *Tablo 6*'da sunulu emeğin payının kendi dilimleri içindeki adaletsizliği dikkate alındığında; işgücü piyasası gelirinden faydalanmasına rağmen, piyasa içindeki %10'luk küçük bir azınlığının, piyasa gelirinin %50'sini aldığı, diğer %90'lık çoğunluğun ise bakiye %10'luk payla yetindiği belirgindir. Bu durum, aynı faktör piyasasında yer almalarına rağmen, paradoksal olarak bir yandan "*çalışan yoksulluğu"*nu beslerken, diğer yandan ise "*çalışan zengin*"[704]lerin yaratılmasına ve beslenmesine yol açmaktadır.

Faktör piyasaları arasında emek aleyhine ve sermaye lehine gelişen ve büyüyen eşitsizlikler ile ülke/bölgeler arası, cinsiyetler arası ya da etnik kökene bağlı

[704] Terim, *Atkinson*'dan alıntıdır. Atkinson, s. 69.

gerçekleşen eşitsizliklerin yanı sıra işgücü piyasasının kendi içinde oluşturulan katmanlar arasında gerçekleşen eşitsizlikler; emekten sermayeye, gelişmemiş ya da az gelişmiş ülke/bölge ekonomilerinden gelişmiş ekonomilere, kadınlardan erkeklere, tali etnik gruplardan asli etnik gruplara ve en dikkate değer olanı ise emeğin kendi içindeki katmanlar arasında aşağıdan yukarıya doğru servet transferinin gerçekleşmesiyle nihayetlenmektedir. Eşitsizlikleri besleyen ve büyüten bu yöndeki servet transferi, bir yandan işgücü piyasasında yaşanan dönüşüm sonucu birincil gelir dağılımında yaşanırken diğer yandan ise sosyal koruma yaklaşımında yaşanan yardıma dayalı dönüşümün etkisiyle perçinlenmekte ve kalıcı hale gelmektedir. Günümüz küresel bakışımsızlığının göstergesi olan bu hâl, sosyal korumanın sunduğu hiçbir desteğe nesillerarasında dahi ihtiyaç duymayacak şekilde küçük bir azınlığın karşısında, sosyal yardım olmaksızın yaşama ihtimali dahi olmayan, yoksulluk ve yoksunlukta eşitlenmiş yığınların ortaya çıkmasıyla görünür olmuştur.

4.2.1.3. Çalışan Yoksulluğu

"Geçmişte yeterli iş imkânın olmaması yoksulluğun temel nedeni iken, bugün pek çok kişi çalıştığı halde yoksulluktan kurtulamamaktadır."[705] Küresel dönemin istihdam biçimi olarak enformel istihdam, yeni iktisat politikaları doğrultusunda üretim sistemi ve teknolojik gelişmelere de bağlı olarak başat istihdam haline dönüşmüştür. Bu kapsamda gelişen eğreti, kırılgan, esnek, düzensiz ve kuralsız bileşenlere dayalı standart dışı çalışma biçimleri, kişilerin herhangi bir işte çalışmalarına rağmen, yoksulluklarının devam etmesine, yoksulluk döngüsünden kurtulamamalarına yol açmıştır. Böylece istikrasız çalışma biçimleri, çalışanların yoksulluğuna istikrar kazandırmıştır.

"Çalışan Yoksulluğu", yeni bir olgu değildir. Özellikle 19. yüzyıl vahşi kapitalizm döneminde oldukça yaygın olarak kullanıldığı anlaşılan çalışan yoksulluğu; *Smith*, *Marx*, *Engels* gibi dönemin çoğu araştırmacıları tarafından da yaygın olarak gözlemlenerek analiz edilen bir olgudur.[706] *Smith*, "*Ulusların Zenginliği*" kitabında

[705] Temiz, Eğreti, s. 77.

[706] Seyhan Erdoğdu ve Denizcan Kutlu, "Dünyada ve Türkiye'de Çalışan Yoksulluğu: İşgücü Piyasası ve Sosyal Koruma Politikaları Bağlamında Bir Değerlendirme", **Çalışma ve Toplum,** Sayı: 2014/2 (41), 2014, s.65.

kavramı; emek ücretinin, zenginlik ve büyümeyle ilişkisi bağlamında analize tabi tutmuştur.[707] 19. yüzyıl vahşi kapitalizm döneminde sanayinin anavatanı olarak kabul edilen İngiltere'deki işçilerin yaşam şartları, çalışma koşulları, çalışma ilişkileri ve ücret seviyeleri üzerine derinlemesine incelemeyi içeren *Engels*'in önemli çalışması olan "*İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu"* kitabı ise esas itibarıyla dönemin çalışan yoksullarının analizine ilişkindir.[708] Vahşi kapitalizm koşullarında yoksulluk, işçi sınıfının yaygın bir hali olarak algılanmış ve bu bağlamda analiz edilmiştir. Dönemin iktisatçıları tarafından demografik, eğitim, ekonomik ve sosyal adaletsizlik gibi nedensellikler yönüyle incelenen çalışan yoksulluğu olgusu, *Marx* tarafından ise kapitalist sistemin işleyişinin kaçınılmaz olgusunun bir parçası olarak ele alınmıştır.[709] Yoksulluğun, dönemin araştırmacıları/düşünürleri tarafından çalışma ve yaşam koşulları kapsamında işçi sınıfının yaygın bir hali olarak odağa alınmış olması, paradoksal bir olgu olan çalışan yoksulluğunun sadece günümüz küresel hegemonik kapitalizme içkin olmadığını, vahşi kapitalizm dönemi olarak bilinen 19. yüzyılın da gerçekliği olduğunu göstermektedir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasından itibaren gelişen Fordist üretim biçimi kapsamında kitlesel üretim ve tüketimin gelişmesi, emek verimliliğini ve buna bağlı olarak da emek gelirini nispi olarak arttırmış, böylece emekçilerin refahtan pay alabilmesi nispeten sağlanabilmiştir. Yapılan araştırmalar; 19. yüzyıl sonlarında geçerli olan çalışan yoksulluğunun bu dönemde %50 oranında azaldığını saptamıştır. 19. yüzyıl sonunda çalışan yoksulluğu büyük oranda ücretlerin düşüklüğüne bağlıyken, dünya çapında yaşanan ekonomik buhran koşullarında dahi yoksulluğun asli sebebinin işsizlik olduğu, ücret düşüklüğünün sadece %10 seviyesi için geçerli olduğu tespit edilmiştir. Aynı kapsamda yapılan çalışmalar, 1950'li yıllarla birlikte çalışan yoksulluğun, büyük oranda ortadan kalktığını, diğer yoksulluk biçimlerinin ise sosyal politikalar aracılığıyla engellenebileceğini göstermiştir. Bu bağlamda, 1945/50'lerden itibaren 1970'li yıllara kadar süren ve kapitalizmin altın çağı olarak tanımlanan dönemde, emekçilerin yaşam standartları; refah devleti anlayışı, tam istihdam, büyümeyle istihdamın uyumu ve ekonomi ile sosyalin bakışımı

[707] Bkz. Smith, *"Bölüm VIII, Emek Ücretleri Üstüne",* ss. 78-101.
[708] Friedrich Engels, **İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu,** Ayrıntı Yayınları, (İngilizceden) çev. Oktay Emre, 2. Basım, İstanbul, 2019.
[709] Erdoğdu ve Kutlu, s. 65.

doğrultusunda sosyal devlet politikaları aracılığıyla göreli iyileştirilmiş ve bu yönde iyimser yaklaşım gelişmiştir. Bu nedenledir ki: altın çağ dönemi, çalışanların yaşam standartlarının sosyal devlet aracılığıyla iyileştirilebileceği; çalışmanın, yoksulluğu engelleyebileceği anlayışının geçerli olduğu bir dönem olarak yaşanmıştır.[710]

1970'li yıllardan itibaren yeniden peydahlanan liberalizm kapsamında oluşturulan ve geliştirilen yeni liberal iktisat politikaları, küreselleşme ile birlikte finans kapital ve teknolojik alanda yaşanan gelişme ve dönüşümlerin de etkisiyle altın çağ dönemini sona erdirerek, liberalizmin yeni sürümünü yürürlüğe koymuştur. Böylece altın çağ dönemiyle birlikte neredeyse ortadan kalkmaya yüz tutan çalışan yoksulluğu olgusu, vahşi kapitalizmin ilk halini aratmayacak şekilde tekrar belirginleşmiştir.

1990'lı yıllarla birlikte, çalışmanın, yoksulluğu engelleyebileceğine yönelik anlayış giderek silikleşmiş; çalışan yoksulluğu, tıpkı vahşi kapitalizmin geçerli olduğu 18. ve 19. yüzyıllardaki haliyle tekrar belirginleşerek varlığı kabul gören bir olgu haline gelmiştir. Fordist üretim sistemi ve refah devleti anlayışının terk edildiği, yerine yeni iktisat politikaları kapsamında Post-Fordist üretim sisteminin görünür olduğu küresel dönemle birlikte, enformel istihdam ve bu bağlamda esnek, eğreti, istikrarsız ve güvencesiz işler, çalışan yoksulluğunun kaynağı haline gelmiştir. Böylece, vahşi kapitalizmin hüküm sürdüğü dönemde olduğu şekliyle çalışmanın yoksulluğun çaresi olmadığı tekrar ortaya çıkmıştır. Sanayinin son evresinin geçerli olduğu günümüzde yeniden belirginleşen çalışan yoksulluğu olgusu, bu defa da çalışanların yoksulluğunu azaltacak politika arayışlarıyla, sosyal politikaların önemli tartışma alanına girmiştir.[711]

Genel anlamıyla yoksulluk; maddi nitelikteki yoksunluk sonucu beslenme, barınma, sağlık, eğitim gibi temel ihtiyaçların karşılanamaması ya da asgari yaşam düzeyini sürdürmek için gerekli olan gelirden yoksun olma hali olarak ifade edilir.[712] Bu bağlamda, çalışan yoksulluğu ise genel bir ifadeyle; harcanabilir gelir bakımından çalışanların yoksul olma hali olarak tanımlanmaktadır.[713] Bu kapsamda *Şekil 30*'da

[710] Erdoğdu ve Kutlu, s. 67-68.
[711] Erdoğdu ve Kutlu, s. 68-69.
[712] Ali Seyyar, **Sosyal Politika Bilimine Giriş**, Sakarya Yayıncılık, Sakarya, 2011, s. 261.
[713] Erdoğdu ve Kutlu, s. 69; Eurofound, **Wages: A working conditions and industrial relations perspective**, Background paper, 2013, s. 23,

sunulu UÇÖ verilerine göre günümüzde çalışan yoksulluğu oranı %6-7 seviyesinde izlenmektedir. Satın alma gücü paritesine göre günde 1,90$ olan uluslararası yoksulluk sınırı (mutlak yoksulluk) baz alınarak oluşturulan ve UÇÖ modellemesinin tahminlerini içeren veriler istihdam edildiği halde yoksulluk içinde yaşayan çalışanların yüzdesini ifade etmektedir.[714]

Şekil 30: Çalışan Yoksulluğu Oranı (% - 2000-2022)

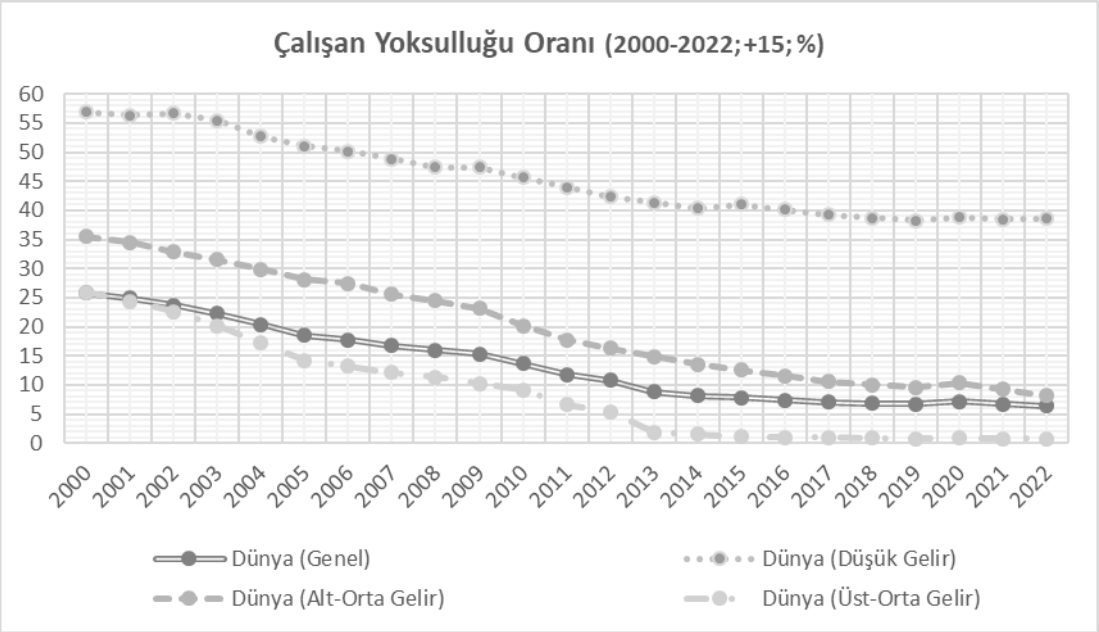

Kaynak: ILOSTAT.

Çalışan yoksulluğunun gelişimine ilişkin aşağıda sunulu *Şekil 30,* 15 yaş ve üzeri gruba ilişkindir. 15-24 yaş arasındaki çalışan yoksulluğun gelişimi ise *Şekil 31'*de verili olduğu üzere daha yüksek seyir izlemektedir.

Çalışan yoksulluğunun gelişimine ilişkin *Şekil 30,* ve *Şekil 31* verilerinin birlikte incelenmesinde; özellikle düşük gelirli çalışanların 1/3'ünden fazlasının (%38,6) mutlak yoksulluk sınırı olan günlük 1,90$'ın altında gelirle çalıştığı, sadece üst-orta gelirliler arasında bu oranın %1'ler seviyesinde olduğu, son yıllarda düşüş eğilimi görülmekle birlikte, dünya genelinin %10 civarında seyir izlediği, 15-24 yaş

https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1307en.pdf, (16.03.2023).

[714] ILO, https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer15/?lang=en&id=SDG_0111_SEX_AGE_RT_A, (16.03.2023).

aralığındaki gençlerde ise bu oranın daha yüksek (%11-12'ler) seviyede seyir izlediği görülmektedir. Öte yandan, *Şekil 30,* ve *Şekil 31* verilerine göre son 20 yılda çalışan yoksulluğu oranında azalmanın olduğu görülmekle birlikte, yukarıda üçüncü bölümün "*İSTİHDAM*" başlığı altında izaha çalışıldığı üzere; bu düşüş, ekonomik gelişme ve sosyal politika alanlarında emek lehine yapılmış iyileştirmelerden kaynaklı değildir. İstatistiki veriler ve bu verilerin işlenme yönteminin yanı sıra yoksulluk sınırına esas alınan 1,90$[715] tutar da tartışmalıdır.

Şekil 31: Genç Çalışan Yoksulluğu Oranı (% - 2000-2019)

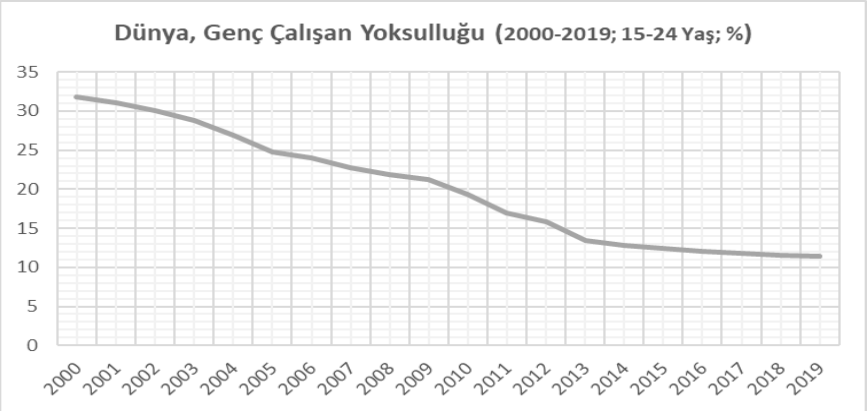

Kaynak: ILOSTAT.

Yoksulluk, insanları korumasız ve kırılgan hale getiren başat unsurdur. Bu bağlamda çalışan yoksulluğu, bireylerin herhangi bir işte çalışmalarına rağmen, korumasız ve kırılgan durumdan kurtulamamaları anlamına gelir ki: bu da sadece maddi yoksullukla sonuçlanmaz. Aynı zamanda, "çalışsam da yoksulluktan kurtulamayacağım!" yönündeki düşünce ve yaklaşımla psikolojik ve sosyal açıdan da sonuç doğurur.

Dünya Bankası verilerinden oluşturulan *Şekil 32* verilerine göre 2019 yılı itibarıyla savunmasız/kırılgan durumda olan istihdam oranı %43,6'dır. Bu oran son 30 yıl içinde %50'nin üzerindeki bir seviyeden bu seviyeye gerilemiştir. Bu düşüşe rağmen günümüz itibarıyla halen çalışanların neredeyse yarısı kırılgan ve savunmasız durumdadır.

[715] Bu tutar, kurum/kuruluşlar, zaman ve yoksulluğun kapsam ve tanımına (Gelir Yoksulluğu, Mutlak Yoksulluk, Göreli Yoksulluk vb.) bağlı olarak; 1,25$; 1,90$; 2,00$; 2,25$; 2,65$; 3,20$ gibi tutarlarda değişiklik gösterebilmektedir.

Şekil 32: Savunmasız/Kırılgan İstihdam Oranı, (Dünya -% - 1991-2019)

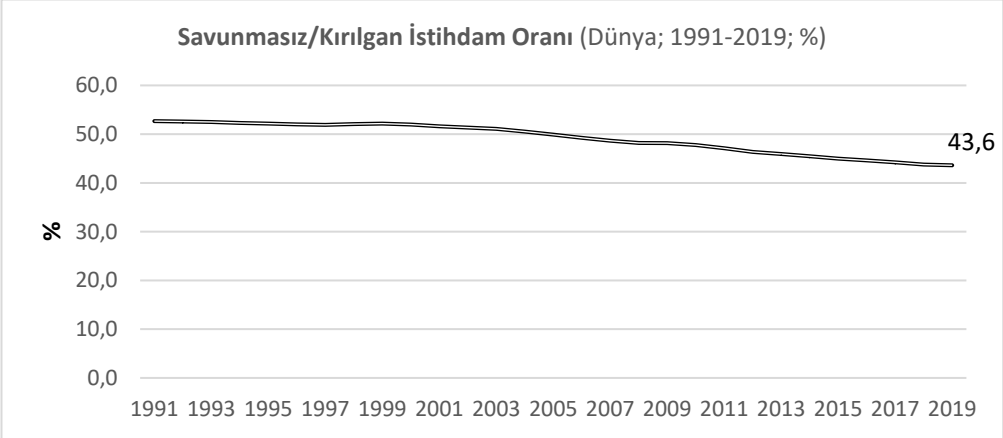

Kaynak: WB, https://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.VULN.ZS, (17.03.2023).

BM verilerine göre özellikle az gelişmiş ve gelişmemiş ülke/bölgelere gidildikçe çalışan yoksulluğu ve savunmasız istihdam oranı giderek daha da artış göstermektedir. Örneğin BM verilerine göre 2012 yılı itibarıyla gelişmiş ekonomiler ve AB'de %10'lar civarında seyir izleyen savunmasız istihdam oranı, Doğu Asya'da %50, Güney Asya ve Pasifik'te %60-70, Sahraaltı Afrika'da ise %80'lere dayanmaktadır.[716]

Çalışan yoksulluğu ve savunmasız/kırılgan istihdama ilişkin yukarıda verili genel istatistiki veriler, günümüz küresel düzlemli ekonomik yapılanmada geçerli olan yeni iktisat politikalarının enformel sektörü ve buna bağlı olarak da çalışma koşullarının esnekleşmesi ve kuralsızlaştırma yoluyla çalışan yoksulluğunu ve savunmasız/kırılgan istihdam biçimini yaygınlaştırdığı, hatta başat hale getirdiği anlaşılmaktadır. Enformel istihdamın gelişimi, işgücüne katılanların azımsamayacak bir kısmının, herhangi bir işte çalışmalarına rağmen yoksulluk sınırının altında yaşamasıyla sonuçlanmıştır.

Emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan kişiler için ücret tek ve temel gelirdir. Kişilerin bu gelirden dahi mahrum edilmeleri, yaşam hakkının elinden alınmasıyla aynı manadadır. Bu bağlamda sermayenin yoğunlaştığı, gelir dağılımı adaletsizliğinin zirveye ulaştığı günümüz küresel hegemonik yeni liberal dönemde işgücü piyasasında yaşanan dönüşümle birlikte tek geçim kaynağı ücret olan emekçi kesimin yaşam hakları tehdit altındadır. Bununla birlikte, teknoloji ile ikamesi

[716] 2012 yılına ilişkin bu veriler, günlük 1,25$'a göre hesaplanmıştır. UNDP, s. 43, *"TABLE 2.4"*.

mümkün olan emeğin, günümüz bilişim çağında karşı karşıya olduğu kırılganlık ise doruğa ulaşma aşamasına gelmiştir.

Çalışan yoksulluğunun artması ve bunun sonucu olarak kırılgan/savunmasız istihdamın başat hale gelmesi, başka bir ifadeyle, yoksulluğun salt çalışmayla giderilemeyeceğinin anlaşılmasıyla birlikte gerek UÇÖ gibi uluslararası kuruluşlar gerekse AB gibi bölgesel yapılanmalar özelinde kimi ulusal ve uluslararası kurum ya da kuruluşlarca politika arayışları ve tartışmaları giderek belirginleşmektedir. Bu kapsamda, UÇÖ tarafından ehemmiyetle üzerinde durulan *uygun iş*, özü itibarıyla, çalışan yoksulluğu ve savunmasızlığın bertaraf edilmesine yöneliktir. Benzer şekilde, günümüzde güncel tartışma alanını koruyan temel gelir yaklaşımının da bu kapsamda ele alınması gerekir. Zira yukarıda "*Güvenlikten Korumaya Evrilme*" alt başlığı atında izah edilmeye çalışılan temel gelir yaklaşımı; tam istihdamın olmadığını ve mevcut istihdamla/çalışmayla elde edilen gelirin, bireylerin temel gereksinimini karşılamaktan ırak olduğunun da zımni kabulü olarak görülmelidir. Öte yandan çalışan yoksulluğu ve kırılgan/savunmasız istihdamın belirginleşmesi akabinde yaşanan politika arayışları kapsamında *"Lizbon Stratejisi"*[717] de örnek gösterilebilir. AB'ni "*daha fazla ve daha iyi işler ve daha fazla sosyal uyum ile dünyanın en rekabetçi ve dinamik ekonomisi*" yapma yönündeki yaklaşımıyla bilinen Lizbon Stratejisi'nde "*daha iyi işler*"e yapılan vurgular; esas itibarıyla, mevcut istihdam biçimlerinin işsizliği ve yoksulluğu önleyemediğinin tespiti ve istihdamın yoksulluğa karşı birincil derecede koruma sağlaması gerekliliğine dair ön kabule ilişkindir.[718] Bu tür güncel yaklaşımlar; asli olanın çalışma olduğu, ancak günümüzdeki biçimiyle çalışmanın yoksulluğu bertaraf etmede yetersiz kaldığı, bunun göstergesinin de paradoksal bir kavram olarak belirginleşen çalışan yoksulluğu olduğu, çalışan yoksulluğu özelinde genel yoksulluk ve yoksunluğun önlenmesi gerektiğine yönelik tespit, kabul ve arayışların dışavurumudur.

---

[717] AB'de uygulanan ekonomi politikalarının, özellikle Avrupa Sosyal Modelinin kapsamlı bir eleştirisi olarak değerlendirilen *"Lizbon Stratejisi"*, 23-24 Mart 2000 tarihinde Lizbon'da gerçekleştirilen Avrupa Konseyi toplantısına sunulan rapordur. Alpan İnan, "Avrupa Birliği Ekonomik Yaklaşımı: Lizbon Stratejisi ve Maastricht Kriterleri", **Bankacılar Dergisi,** Sayı: 52, 2005, s. 68.

[718] Eurofound, **Working Poor in the European Union**, Seminar Report, Brussels, 2004, s. 2, http://www.Eurofound.europa.eu/pubdocs/2004/127/en/1/ef04127en.pdf, (09.03.2023). Strateji belgesinin tam metni için bkz. European Parliament, **Lisbon European Council 23 And 24 March 2000 Presidency Conclusions**, https://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm, (21.03.2023).

Çalışan yoksulluğunun günümüz toplumsal yapının temel sorunu olduğuna ilişkin bir diğer husus ise klasik dönemde sosyal güvenliğin tali ve tamamlayıcı unsuru olan sosyal yardımların, asli unsur olan sosyal sigortaların kapsam alanına sirayet edecek şekilde genişletilmesidir. Yüzeysel bakışta olumlu bir izlenim görüntüsü sunan bu durum, gerekliliğine dair gerçekliğiyle birlikte detaylı incelendiğinde hiç de olumlu olmadığı sonucuyla belirecektir. Zira klasik dönem sosyal güvenlik sistemi, formel ve tam istihdama dayalı olduğundan, çalışanların sosyal güvenliği, genel olarak primli rejime dayalı ve asli unsur olan sosyal sigortalar aracılığıyla sağlanmaktaydı. Tam istihdamın gerçekleşmediği, dolayısıyla da çalışma dışında kalan ve bu nedenle de çalışmaya dayalı güvenliği sağlayan sosyal sigortaların sunduğu korumaya erişemeyenler için ise tali unsur olarak sosyal yardımlar devreye alınır. Bu bağlamda klasik dönemde, çalışmayla sıkı sıkıya bağlı olan sosyal sigortaların yetersizliği söz konusu değildir. Tali ve tamamlayıcı unsur olarak sosyal yardımlar ise sadece çalışma içinde olmayanların korunmasına yönelik programlarla yürütülmüştür. Ancak günümüz gerçekliğinde, enformel istihdam ve buna bağlı olarak gelişen çalışan yoksulluğu, sosyal yardımların çalışanları da kapsayacak şekilde genişletilmesine yol açmıştır. Dolayısıyla geçmişte çalışma içinde olanların hiçbir şekilde gereksinim duymadığı, erişiminin çalışmamaya dayalı olduğu sosyal yardımlar, günümüzde onlar için de gereksinim haline dönüşmüştür. Bu durum, *Erdoğdu ve Kutlu*'nun Türkiye özelinde yaptığı isabetli tespitle de belirgin olduğu üzere; günümüzde sosyal yardımlar, diğer sosyal politika ve sosyal koruma programlarının tamamlayıcı işlevinden ziyade, sosyal yardıma dayalı bir politika anlayışı ve uygulamalarının yerleştirilmesi çabası görümü sergilenmektedir.[719]

Öte yandan belirtilmelidir ki: sosyal yardımların sosyal politika ve sosyal korumanın tamamlayıcı işlevinden uzaklaşarak, korumanın merkezine yerleş[tiril]mesine yönelik bu çaba, bir yandan günümüz küresel hegemonik yeni iktisat politikaların bilinçli iradesinin bir sonucu iken, diğer yandan ise her ne etkenle gerçekleşirse gerçekleşsin, günümüz gerçekliğinde belirginleşmiş olan enformel istihdam ve çalışan yoksulluğu sonucu emeğin karşı karşıya kaldığı mevcut yoksulluk ve yoksunluğu gidermeye yönelik [iyimser] arayışın da sonucudur. Ve bu durum, bir tür kısır döngü haliyle giderek daha da gelişmekte, büyümekte ve belirginleşmektedir.

[719] Erdoğdu ve Kutlu, s. 103.

4.2.1.4. Kalıcı İşsizlik

Küresel dönem hegemonik yeni iktisat politikalarının işgücü piyasasında oluşturduğu değişim ve dönüşümün bir başka somut sonucu ise işsizliğin, giderek kalıcı bir yapıya evrilmiş olmasıdır.

Yukarıda "*Gerçekleşme Biçimi*" alt başlığı altında belirtildiği üzere; UÇÖ tahminlerine göre 2022 yılı genel işsizlik oranı %6 seviyesinde, işgücüne katılım oranı ise %60 seviyesinde gerçekleşmektedir.[720] Buna göre kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusun yaklaşık %40'lık kısmı işgücüne katıl[a]mamakta; bunların bir kısmı ise çalışmaya hazır olmasına rağmen iş aramayanlar ya da iş bulma umudunu yitirenlerden oluşmaktadır. Bu bağlamda, geniş tanımlı işsizlik açısından değerlendirildiğinde; gerçek işsizlik oranının daha fazla olduğu sonucuna kolaylıkla varılabilmektedir. Dolayısıyla, kayıtlı işsizlerle birlikte herhangi bir sebep ya da saikle işgücüne katıl[a]mayanların da eklenmesiyle; geniş tanımlı işsizliğin, yaklaşık %12/13 seviyeleri aralığında gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Yine yukarıda "*İstihdam"* başlığı altında belirtildiği üzere; UÇÖ verilerine göre dünya işsizlik oranı, son 30 yıl içinde istikrarlı biçimde %5-%6 seviyesinde seyir izlemektedir. Bu süre içinde işgücüne katılmayanların oranı %34 seviyesinden %40 seviyesine yükselmiştir. Aynı dönem içinde işgücüne katılım oranı ise %65 seviyesinden %60 seviyesine gerilemiştir.[721] Bu verilere göre işsizlik oranının son 30 yıl içinde nispeten aynı seviyede ilerlediği, ancak aynı süre içinde işgücüne katılım oranının yaklaşık %6, buna paralel olarak istihdam oranının da yaklaşık %5 değerinde azaldığı anlaşılmaktadır. Bu tespitler, görünür işsizliğin kalıcı hale geldiğini, gizli işsizliğin artış eğiliminde olduğunu, bunun sonucu olarak da geniş tanımlı işsizliğin %10-%15 seviyeleri aralığında gerçekleştiğini belirlemektedir.

Bu tespitler, genel işsizliğe ilişkindir. Oysa verilerin detaylı incelenmesinde; işsizliğin kendi içinde pek de görünür şekilde olmadığı, ülke/bölgeler bağlamının yanı sıra yaş, cinsiyet, eğitim ve kriz dönemlerinde oldukça sorunsallar barındırdığı görülecektir.

[720] ILOSTAT, https://ilostat.ilo.org/data/, (22.03.2023).
[721] Bkz. *Şekil 16*.

Tablo 2019: Dünya ve Bölgelere Göre Genç (15-24 Yaş) İşsizlik Oranı Gelişimi (% - 1991-2021)

Ülke/Bölge	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2021	Ortalama (31 Yıl)
Orta ve Batı Afrika	8,4	8,5	9,0	8,7	8,6	8,9	10,4	9,9	**8,7**
Doğu Asya ve Pasifik	5,1	6,8	8,5	10,8	10,0	10,4	11,3	11,1	**9,2**
Sahraltı Afrika	11,4	11,2	11,4	11,1	12,1	11,3	12,7	12,4	**11,4**
Dünya	**10,1**	**11,9**	**13,0**	**13,7**	**14,3**	**15,6**	**18,4**	**16,4**	**13,8**
OECD	13,3	15,6	14,2	14,7	17,5	15,0	15,7	13,6	**14,9**
Latin Amerika ve Karayipler	11,2	14,4	17,1	16,4	14,7	14,7	20,7	18,8	**15,5**
Avrupa ve Orta Asya	14,9	20,6	20,1	18,7	19,8	19,9	18,1	17,6	**19,0**
AB	18,8	24,1	20,9	21,1	22,6	24,1	18,8	18,7	**21,4**
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	23,6	25,7	25,1	25,2	23,6	27,1	26,1	25,5	**25,0**
Arap Bölgesi	24,3	27,4	26,0	26,0	23,2	28,2	28,3	27,3	**26,0**

Kaynak: WB, Unemployment, youth total (% of total labor force ages 15-24), https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.1524.ZS?end=2021&name_desc=false&start=1991&view=chart, (22.03.2023).

DB verilerinden derlenen *Tablo 20*, Dünya ve bölgelere göre genç (15-24 Yaş) işsizlik oranının son 30 yıllık gelişimini sunmaktadır. Tablo içeriğine göre dünya genelinde genç işsizliğin, genel işsizliğin çok daha üzerinde bir oranda seyir izlediği, ayrıca bu seyrin artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Tablo verilerini diğer işgücü piyasası verilerinden ayıran en önemli ayrıntı ise gelişmemiş, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ekonomileri kapsayan Afrika, Asya gibi bölgelerdeki genç işsizliğin AB, OECD gibi gelişmiş ekonomileri kapsayan bölgelere oranla daha düşük olmasıdır. Son 31 yıllık ortalamaya göre genç işsizliğin en yüksek olduğu bölge %26 gibi çok yüksek oranla Arap Bölgesidir. Bunu sırasıyla Ortadoğu ve Kuzey Afrika, AB, Avrupa ve Orta Asya, Latin Amerika ve Karayipler ile OECD ekonomileri takip etmektedir. Dünya ortalaması ise %13 seviyesinde gerçekleşmiştir.

AB, OECD ve Dünya genelinde son 30 yıllık dönemine ilişkin genç işsizlik oranının seyrini gösteren *Şekil 33* verilerine göre OECD ve AB ekonomilerinde genç işsizliğin genel olarak dünya ortalamasının üzerinde olduğu, OECD ortalamasının 2015 yılından itibaren Dünya genelinin altında seyir izlediği, ancak AB ekonomisine ilişkin verilerin %20'ler civarındaki oranla oldukça yüksek bir seviyede (1/5 oranında) Dünya ve OECD ortalamasının üzerinde seyir izlediği görülmektedir. Bu verilere göre OECD ortalamasını yükselten asıl etkenin, OECD üyesi olan AB ekonomileri olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 33: AB, OECD ve Dünya, Genç (15-24) İşsizlik Oranı (% - 1991-2021)

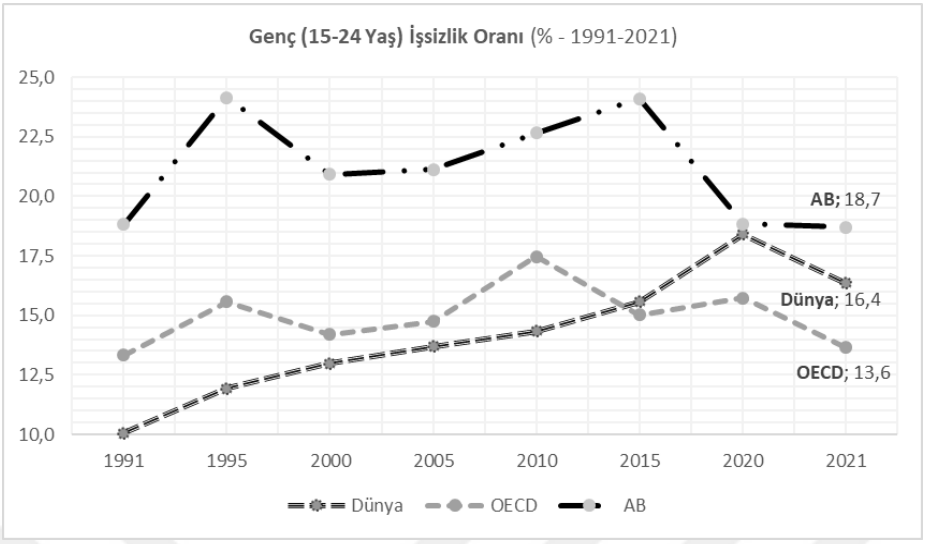

Kaynak: WB, Unemployment, youth total. (% of total labor force ages 15-24).

Şekil 34: Cinsiyete Göre İşsizlik Oranının Gelişimi (Dünya, % - 1991-2021)

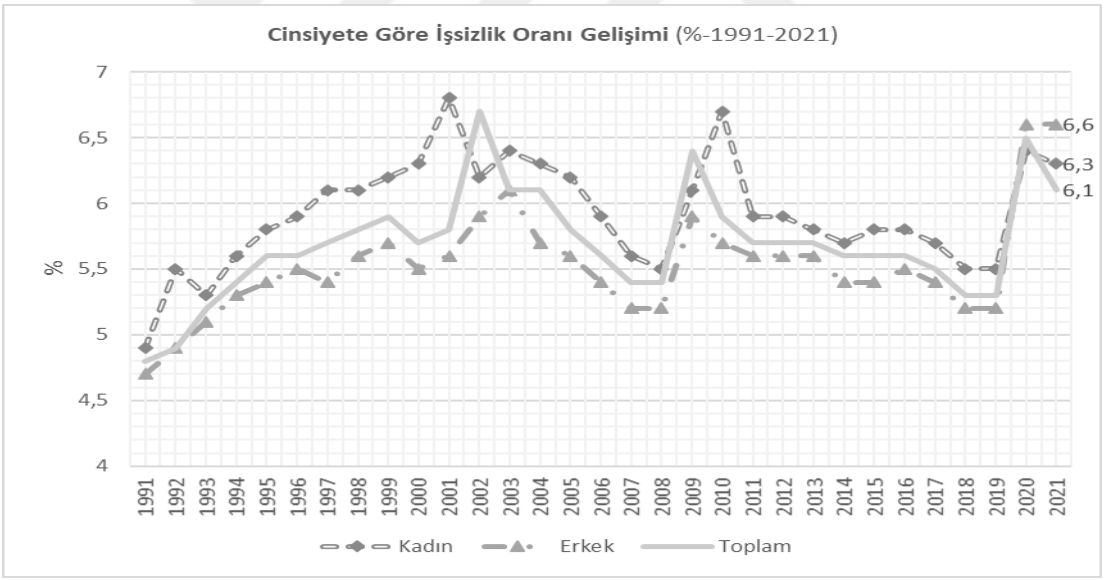

Kaynak: WB, Gender Data Portal, https://genderdata.worldbank.org/indicators/sl-uem-zs/?view=trend, (28.03.2023).

Cinsiyet bağlamında işsizliğin görünümüne ilişkin verileri içeren *Şekil 34* ve yine cinsiyete göre genç işsizliğe dair verileri içeren *Şekil 35* kayıtlarına göre işsizliğin hem genel hem de gençler arasında kadınlar aleyhine daha yüksek eğilim sergilediği ve bu eğilimin istikrar içerdiği görülmektedir. Buna göre gerek genel işsizlik gerekse genç işsizlik oranının gelişiminde erkek işsizliğin toplam işsizlik oranının altında,

kadın işsizliğin ise aksi yönde toplam işsizlik oranının üzerinde seyir izlediği anlaşılmaktadır. Genç kadınların işsizlik oranının ise neredeyse %20 seviyesinde gerçekleştiği, dolayısıyla, dünyadaki her beş genç kadından birinin işsiz olduğu sonucu belirginleşmektedir.

Şekil 35: Cinsiyete Göre Genç (15-24) İşsizlik Oranının Gelişimi (Dünya, % - 1991-2021)

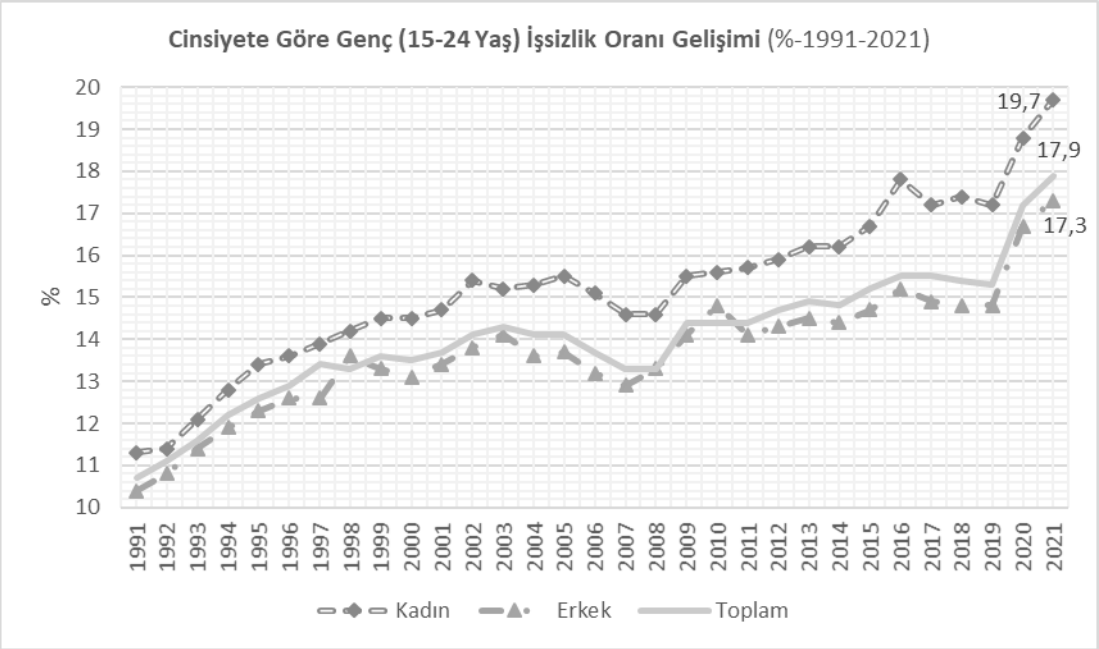

Kaynak: WB, Gender Data Portal, https://genderdata.worldbank.org/indicators/sl-uem-zs/?age=15-24&view=trend, (28.03.2023).

Eğitim durumu ve cinsiyete dayalı dünya geneli işsizlik oranına dair görünümü sunan *Şekil 36* verilerine göre en yüksek işsizlik oranı temel eğitime sahip kadınlar arasında gerçekleşmektedir. Temel ve orta eğitime sahip kadınlar arasında işsizlik oranı %10 seviyesinin üzerindedir. Erkekler arasında %10 seviyesinin üzerinde işsizliğe sahip olanlar sadece temel eğitime sahiplerden oluşmaktadır. *Şekil 36* verilerine göre gerek erkek gerekse kadınlar arasında eğitim düzeyi yükseldikçe işsizlik oranı nispi azalışa geçmektedir. Gerek erkek gerekse kadınlar yönünden temel eğitimini tamamlamamışlarla yüksek eğitime sahip olanların işsizlik oranı, temel ve orta öğretim almaşlardaki işsizlik oranından daha düşüktür. Bu durum, günümüzde işgücünün katmanlar arasında giderek ayrıştığını, uç katmanlara doğru yığılmanın yaşandığını da teyitlemektedir.

Şekil 36. Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre İşsizlik Oranı (% - 2020).

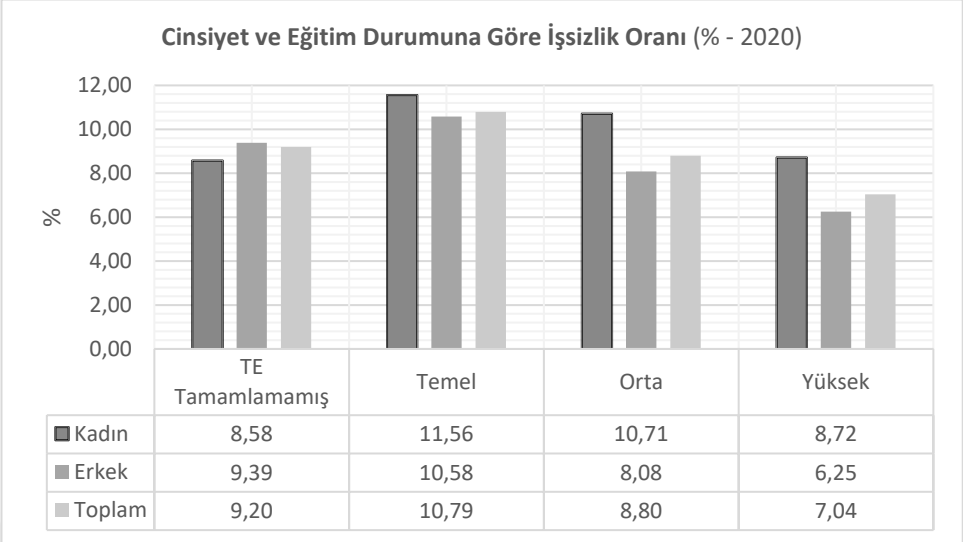

	TE Tamamlamamış	Temel	Orta	Yüksek
Kadın	8,58	11,56	10,71	8,72
Erkek	9,39	10,58	8,08	6,25
Toplam	9,20	10,79	8,80	7,04

Kaynak: ILOSTAT.[722]

Şekil 37: İşsizlik Sürelerine Göre İşsiz Sayılarının Gelişimi (bin kişi; OECD; 2010-2021)

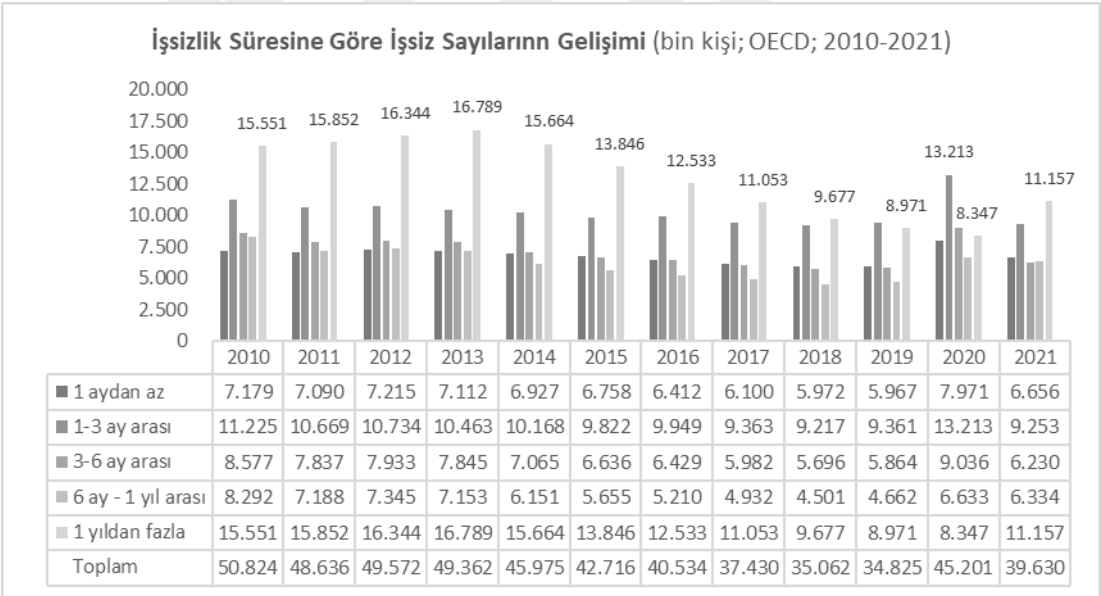

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1 aydan az	7.179	7.090	7.215	7.112	6.927	6.758	6.412	6.100	5.972	5.967	7.971	6.656
1-3 ay arası	11.225	10.669	10.734	10.463	10.168	9.822	9.949	9.363	9.217	9.361	13.213	9.253
3-6 ay arası	8.577	7.837	7.933	7.845	7.065	6.636	6.429	5.982	5.696	5.864	9.036	6.230
6 ay - 1 yıl arası	8.292	7.188	7.345	7.153	6.151	5.655	5.210	4.932	4.501	4.662	6.633	6.334
1 yıldan fazla	15.551	15.852	16.344	16.789	15.664	13.846	12.533	11.053	9.677	8.971	8.347	11.157
Toplam	50.824	48.636	49.572	49.362	45.975	42.716	40.534	37.430	35.062	34.825	45.201	39.630

Kaynak: OECD, https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=DUR_D, (31.03.2023).

İşsizlik sürelerine göre işsizliğin genel görünümünü sunan *Şekil 37* verilerine göre OECD ülkelerinde en yüksek işsizlik sayısının; bir yıldan fazla süreyle işsiz (uzun süreli işsizlik) olanlara ilişkin olduğu, bunu 1-3 ay aralığında süreyle işsiz olanların

[722] ILOSTAT'ın *"Unemployment rate by sex, education and rural / urban areas (%)"* başlığı altında kayıtlı istatistik kayıtlarından en fazla kaydı içeren cari yıla (2020) ait verilerden derlenen toplam 74 ülke verisinin ortalamasına ilişkindir.

takip ettiği görülmektedir. 1-3 ay arası süreli işsiz sayısının bir yıldan fazla süreli işsiz sayısının üzerinde gerçekleştiği tek dönem, COVID-19 pandemi sürecinin geçerli olduğu 2019 ve 2020 yıllarıdır. Diğer yılların tamamında bir yıldan fazla süreli gruba dahil olanların sayısı diğer tüm gruplarda yer alan sayıların üzerinde gerçekleşmiştir.

COVID-19 pandemi süreci hariç, toplamdaki işsiz sayısının yanı sıra bir yıldan fazla süreyle işsiz olanların sayısında genel olarak azalış eğilimi görülmekle birlikte, bir yıl ve daha uzun süreli işsizlerin iş bulma ümidini yitirmeleri sonucu işgücü piyasasından çekildiklerine yönelik genel kabul dikkate alındığında, görünümün gerçeği tam olarak yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Zira bir yıldan fazla süreyle işsizlerin sayısı dikkate alınmadığında, toplam işsizliğin görüldüğü şekliye, belirgin bir azalış göstermediği, hatta COVID-19 sürecinin geçerli olduğu 2020 yılında, 2010 yılındaki sayıdan yaklaşık bir milyon kişi daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bir yıldan fazla süreyle işsiz olanların bir kısmının işgücü piyasasından çekilmesi, toplam işsizliği düşürmekte ve böylece de yanılsamalı bir sonuç görünür olmaktadır.

İşsizlik göstergelerine ilişkin *Tablo 20*, *Şekil 33-37* verilerinin ortak özelliği ise kriz dönemlerinde işsizliğin belirgin şekilde artış gösterdiğidir. Bu bağlamda özellikle yukarıda verili *Şekil 34* içeriğine göre 1997/98 Asya Finans Krizi, 2008 Finans Krizi ve COVID-19 pandemi süreci gibi süreçlerin ardıllarında işsizliğin artış gösterdiği belirgindir. Bu durum, ekonomik krizlerin öncelikli olarak işgücü piyasasında tesirli olduğunu da teyitlemektedir.

İşsizliğe ilişkin dikkat çeken önemli ortak özelliklerden bir diğeri ise genel işsizlik oranında konjonktürel dalgalanmalar yaşanmasına rağmen, genç işsizliğin sürekli artış eğilimine sahip olduğudur. Bu durum, yukarıda verili *Şekil 33* ve *34* verilerinin mukayesesinde oldukça belirgindir. Günümüzde %5-6'lar seviyesinde giderek kalıcı hale gelen genel işsizliğin konjonktürel dalgalanmaları karşısında, genç işsizliğin istikrarlı artış eğilimine sahip olması, işsizliğin kalıcılığının, gelecekte daha da yüksek seviyelerde gerçekleşeceğinin de alametidir. Dolayısıyla, yakın gelecekte genel kalıcı işsizlik oranının %10'lar seviyesinde gerçekleşmesi pek de ihtimal dışı görünmemektedir.

İşsizliğin giderek kalıcı hale gelmesi, "doğal oran" hipotezinin geçerli olmadığını, işsizliğin aslında "histerik" bir yapıya sahip olduğunu da desteklemektedir. Zira herhangi bir krizin ya da şokun ardından işsizlik oranının uzun

dönemde kendiliğinden eski denge seviyesine tekrar ulaşacağını ileri süren doğal oran yaklaşımının aksine, işsizliğe ilişkin yukarıda verili tespitler, bunun [özellikle de genç işsizlik yönüyle] geçerli olmadığını, krizlerin işsizlik üzerinde kalıcı etkiye sahip olduğunu, her bir kriz sonrası işsizliğin daha yüksek bir seviyede dengeye oturduğunu ve bunun da istikrar kazandığını göstermektedir. Dolayısıyla, *Stiglitz*'in de isabetle belirttiği üzere; günümüzde geçerli olan yüksek işsizlik seviyesi, hiç de doğal değildir.[723]

İşsizliğin kalıcı hale gelmesi, aktif birey olarak kişilerin aktif çalışma yaşamından koparılarak pasif yaşam içine hapsedilmeleriyle sonuçlanır. Çalışma yaşamında aktif olmayan herhangi bir bireyin, klasik anlamda sosyal güvenlik sistemlerinin sağladığı işsizlik sigortasından faydalanabilmesi söz konusu değildir. Zira klasik sosyal güvenlik sistemlerinde işsizlik, arızi bir risk olarak öngörülmüştür. Buna göre işgücü piyasasında formel biçimde aktif olarak yer alan bireyin işsizlik gibi arızi bir riskle karşılaşması halinde, sosyal sigorta sistemi kapsamında arızi işsizlik süresi için gelir desteğine hak kazanır. Söz konusu arızi riskin ortadan kalkmasıyla birlikte ise tekrar formel istihdama dahil olur. Oysa günümüz gerçekliğinde bireyin kalıcı olarak işsiz olması, onun sosyal yardıma muhtaç olmasına ve ona bağlı yaşamasına ya da kayıt dışı çalışma içinde rol almasına yol açmaktadır. Her iki durumda da birey, sosyal yardıma bağımlı olarak yaşamını idame etme yoluna girmektedir. Bu durum, bireyin pasif yaşam içine hapsolmasına ya da gerçekte çalışma yaşamı içinde aktif olarak yer almasına rağmen pasif görünümlü bir yaşam sürmesine yol açmaktadır. Böylece aktif çalışma yaşamı yerine çalışmamaya ve dolayısıyla da sosyal korumaya dayalı pasif yaşam biçimi giderek belirginleşmektedir.

4.2.2. Sosyal ve Siyasal Alana Yansımaları

Sosyal koruma; insanların temel gereksinimlerini karşılama, sosyal ve siyasal uyumsuzluk ve dolayısıyla da huzursuzlukları azaltma, böylece sosyal ve siyasal uyumu sağlama potansiyeline sahiptir.[724] Öte yandan sosyal korumaya erişim temel bir insan hakkıdır. Herkes için insana yaraşır yaşam koşulları sağlama çabalarının

[723] Stiglitz, s 342.
[724] Gülmez, s. 348.

merkezinde yer alan sosyal koruma, kişilerin sağlığını ve onurunu korumanın da temelidir.[725]

Günümüzde, kabul edilemeyecek seviyede seyreden işsizliğin yanı sıra milyarlarca kişi enformel işlerde istihdam edilmektedir. Artış eğiliminde olduğu gözlemlenen çalışan yoksulluğu sonucu, 300 milyonu aşkın işçi, çalışmasına rağmen aşırı yoksulluk içinde yaşamaktadır. Kadın, erkek ve çocuk dahil milyonlarca kişi adeta modern köleliğin pençesinde yaşamaktadır. Uzun çalışma saatlerinin yanı sıra iş kazası sonucu ölümler milyonları bulmaktadır. Ücret artışı ile verimlilik arasında dengenin olmadığı günümüz çalışma yaşamında, emeğin milli gelirden aldığı pay giderek azalmaktadır. Gelir dağılımının oldukça dengesiz ve adaletsiz olduğu günümüz ekonomik yapılanmada, cinsiyete dayalı gelir dengesizliği de belirgindir. Bu tür uyumsuzluklar ve zorluklar, sosyal adalet ve sosyal barış için çok boyutlu sonuçlar doğurmaktadır. Demokratik kurumlara olan güveni aşındıran bu tür belirsizlik ve güvencesizlik halleri, toplumları bir arada tutan ortak refah normlarını tehdit etmekte ve baltalamaktadır. Artan belirsizlik ve güvensizlik halleri, popülizmi beslediğinden; eşitsizliği genişleten, belirsizliği arttıran ve dışlanmayı pekiştiren ekonomik, sosyal ve siyasal sonuçlara dair endişeleri de beslemektedir.[726]

Gelinen aşamada, klasik dönem ekonomik yapılanma biçimi ve işgücü piyasası işleyişine göre kurgulanmış sosyal güvenlik sistemlerinin, günümüz küresel hegemonik yapılanma ve buna bağlı olarak değişen ve dönüşen işgücü piyasasının korumasını sağlamaktan ıraktır. Bu bağlamda sosyal korumanın biçim ve kapsamına ilişkin sorunsal alanlar giderek belirginleşmektedir. *Atkinson*'a göre yapılması gereken; sosyal koruma sistemlerinin günümüz işgücü piyasasına göre yeniden tasarlanarak, klasik dönemdeki rolünün tekrar aktifleştirilmesidir.[727]

4.2.2.1. Sosyal Güvenceden Yoksunluk ve Dışlanma

Günümüzde işgücü piyasası, "*sosyal güvenlik ağı olmayan bir işgücü piyasası*"[728] haline dönüşmüştür. Genel hatları *Tablo 21*'de verilen güncel UÇÖ

[725] ILO, Social Protection Platform, World Social Protection Data Dashboards, https://www.social-protection.org/gimi/WSPDB.action?id=32, (25.10.2022).
[726] ILO, Future of Work, s. 18, 21.
[727] Atkinson, s. 197.
[728] Stiglitz, s. 55

verilerine göre günümüz dünya nüfusunun sadece %47'si en az bir sosyal koruma kapsamından faydalanmaktadır. Genel nüfusun yarısından fazlası (%53; yaklaşık 4,1 milyar kişi) ise hiçbir sosyal koruma kapsamında değildir. *Şekil 26* ve *27* verileri dikkate alındığında, gelişmiş ülke/bölgelerden gelişmemiş bölgelere doğru gidildikçe söz konusu kapsamın daha da daraldığı görülmektedir.

Tablo 201: Sosyal Koruma Kapsamının Güncel Görünümü (2023)

KORUMA TÜRÜ			KAPSAM	KAPSAM DIŞI	AÇIKLAMA
Çocuk ve Aile			26%	74%	Çocukların 2/3'ünden fazlası (yaklaşık 1,5 milyar) sosyal koruma nakdi yardım kapsamı dışındadır.
Analık			45%	55%	Yeni doğmuş bebekleri olan annelerin % 45'i doğum yardımına ulaşabilmektedir. Yaklaşık 71 milyon yeni anne korumasız durumdadır.
İş Kazası			35%	65%	Çalışan nüfusun sadece %35'i iş kazası durumunda korunurken, 2,1 milyar kişi sigorta kapsamı dışındadır.
Engellilik			34%	66%	Dünya çapında ağır engellilerin sadece %34'ünden azı nakit yardım alabilmektedir. Çoğunluğu kapsam dışındadır.
İşsizlik			19%	81%	İşsizlerin 1/5'inden azı işsizlik maaşına ulaşabilirken, yaklaşık 180 milyon işsiz kapsam dışındadır.
Sağlık			66%	34%	Nüfusun sadece %66'sı, uygun fiyatlı erişimi garanti eden ve kamu tarafından zorunlu kılınan bir sağlık hizmetine erişebilmektedir.
Yaşlılık (Emeklilik)	Aylık/Maaş		78%	22%	Emeklilik aylığı, sosyal korumanın en yaygın şeklidir. Küresel düzeyde yaşlı kadın ve erkeklerin yaklaşık %78'i emekli aylığına almaktatdır.
	Sisteme Katkı Sağlama	Kadın	26%	74%	Çalışma çağındaki nüfusun yaklaşık 1/3'ü (%32,5) bir emeklilik sistemine katkıda bulunmaktadır.
		Erkek	39%	61%	Cinsiyet farkının belirgin olduğu duruma göre çalışan kadınların yaklaşık 3/4'ü, erkeklerin ise yaklaşık 3/5'i emekliliğe yönelik herhangi katkı sunmamaktadır.
GENEL KAPSAM	**Nüfus**		**47%**	**53%**	Küresel nüfusun yalnızca %47'si en az bir sosyal korumadan etkin şekilde faydalanabilmektedir. Sosyal güvenlik hakkı, 4.1 milyar insan için henüz bir gerçeklik değil.
	Harcama	Sağlık	6%	Toplam	Kapsam boşlukları, sosyal korumaya önemli ölçüde yetersiz yatırım yapılmasıyla ilişkilidir: GSYİH'nın sadece %6'sı sağlık korumasına ve %13'ü sağlık hariç diğer sosyal korumaya harcanmaktadır.
		Diğer	13%	**18%**	

Kaynak: ILO, Social Protection Platform.

Sosyal koruma, eşitsizliğin azaltılmasında önemli role sahiptir. Refah devleti anlayışının geçerli olduğu klasik dönemde sosyal koruma, gelir eşitsizliğinin azaltılmasında önemli bir araç olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda eşitsizliklerde gözlemlenen artışın gerekçelerden biri de sosyal koruma harcamalarının kısılmasıdır. *Atkinson*'a göre 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Birleşik Krallık'ta gelir eşitsizliğinin keskin yükselişi, sosyal koruma seviyelerindeki azalışla örtüşmektedir.[729] Benzer şekilde Avrupa ülkelerinde sosyal koruma yoluyla gelir aktarımının olmadığı koşullarda gelir yoksulluğunun %30 seviyesinde olduğu, gelir aktarımları sonrasında bu oranın %10-15 seviyesine gerilediği, sosyal aktarımların nispeten daha az olduğu ABD'de ise aktarım öncesinde AB ülkeleri düzeyinde olan

[729] Atkinson, s. 181.

yoksulluk oranının, aktarım sonrasında %20-25 seviyesinde kaldığı gözlemlenmiştir. Buna göre sosyal koruma kapsam ve seviyesinde göreli iyi durumda olan Avrupa ülkelerinde gelir dağılımı eşitsizliğinin diğer ülkelere oranla azaldığı, dolayısıyla, sosyal koruma vasıtasıyla gelirin yeniden dağılımının, yoksulluğun azaltılmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır.[730]

Sosyal koruma, ikincil gelir dağılımının önemli ve etkin bir vasıtasıdır. Birincil gelir dağılımının eşit olmadığı, yetersiz ve adaletsiz olduğu durumlarda daha da önem kazanır. Gelirin ikincil dağılımında etkin bir unsur olarak sosyal koruma; geliri yeniden dağıtarak, toplumsal eşitsizliğin azaltılmasında ve yoksullukla mücadelede önemli rol oynar.

UÇÖ normları başta olmak üzere AB ve diğer ulus üstü kuruluşların normları kapsamında sosyal koruma; ikincil gelir dağılımı yoluyla sosyal dışlanmayla mücadelede önemli bir araç olarak görülmektedir. *"... sosyal sigortaların* [sosyal korumanın] *esas gayesi ... elde edilen milli gelirin bir kısmının yeniden tevzidir."*[731] Bu bağlamda, sosyal korumanın asli hedefi; bir yandan bireyleri sosyal risklere karşı güvence altına alarak yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlamak, diğer yandan da temel bir insan hakkı olarak sosyal dışlanmayla mücadele ederek, sosyal içermeyi, sosyal kaynaşma, dayanışma ve bütünleşmeyi sağlamak ve böylece de sosyal barış ile sosyal adaletin sağlanması olarak belirginleşmektedir.[732]

Sosyal korumanın sağlanamaması, bireylerin ekonomik ve toplumsal açıdan dışlanmasıyla sonuçlanır. Sosyal koruma kapsamının darlığı, bireylerin sosyal güvenceden yoksun kalmasıyla nihayetlenir. Bu durum, başta ekonomik olmak üzere bireylerin neredeyse tüm toplumsal alanlardan dışlanmasına yol açmaktadır.

Sosyal dışlanmanın türlü etkenleri mevcuttur. İşgücü piyasasında yaşanan değişim ve dönüşüm sosyal dışlanmanın belirgin kaynağıdır. Gelir dağılımında giderek artan eşitsizlik ve adaletsizliğin yanı sıra bir bütün olarak sosyal koruma

[730] Kapar, Sosyal Adalet, s. 7.
[731] Talas, s. 13.
[732] Faruk Sapancalı, **Sosyal Dışlanma,** Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF Yayınları, 1. Baskı, İzmir, 2003, (Dışlanma), s. 247-248; ILO, **Social security: A new consensus,** Geneva, 2001, (Social Security), s. 1-2, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---soc_sec/documents/publication/wcms_209311.pdf, (05.07.2021).

kapsamında yaşanan daralma da sosyal dışlanmanın temel etkenleri arasında yer alır.[733]

Sosyal dışlanma, çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Bireyin toplumla bütünleşmesini engelleyen her türlü yoksunluk ya da yetersizlik hali sosyal dışlanmanın kapsamında değerlendirilebilir. Bireyin kendi geleceğini şekillendirmesinde fırsatlara erişimini engelleyen, temel gereksinimlerin karşılanmasından yoksun bırakan her türlü durum ya da süreç olarak sosyal dışlanma, sosyal bütünleşmenin/içermenin gerçekleşmemesi ya da eksik olması halidir.[734] Bu bağlamda sosyal dışlanma, birey ya da grupların sosyal katılım anlamında kısmen ya da tamamen yaşadığı toplumun dışında kalması hali olarak değerlendirilir. Erişim ya da sonuç eşitsizliği sonucu dışlanmaya maruz kalan birey ya da gruplar, risklere karşı savunmasız, kırılgan zayıf ve korumasız durumda kalırlar.[735]

İhtiyaçların karşılanması için gerekli olan gelirden yoksun olma hali ekonomik dışlanma olarak tanımlanabilir. İşsizlik, ekonomik dışlanmanın en belirgin kaynağıdır. Bununla birlikte, günümüz işgücü piyasasının yapısı sonucu oluşan enformel istihdam da ekonomik dışlanmanın kaynağı haline bürünmüştür.[736] Dolayısıyla, günümüzde kalıcı hale gelen işsizlikle birlikte enformel istihdam kapsamında gelişen esnek, kayıtsız, eşitsiz, eğreti ve güvencesiz işler ve bunların sonucu olarak da gelişen çalışan yoksulluğu ekonomik dışlanmanın kaynağı haline gelmiştir.

Herhangi bir alandan yoksun olma hali, beraberinde diğer alanlardan da yoksun olmaya yol açmaktadır.[737] İşgücü piyasasına erişememe, erişimde eşit fırsatlara sahip olmama, işgücündeki katmanlaşmaya bağlı olarak alt katmanlarda yer alma gibi sair etkenlerle gelir yoksunluğu ya da yetersizliği sonucuyla ekonomik alandan dışlanma, beraberinde sosyal alandan da dışlanmayı getirmektedir. Dolayısıyla, ekonomik alandan dışlananların sosyal alanda da dışlanmaması için sosyal korumanın eşit ve yeterli seviyede devreye girmesi gerekmektedir. Aksi halde işgücünün piyasa yapısı sonucu ekonomik alandan dışlanan bireyler, doğrudan sosyal dışlanmaya da maruz kalırlar.

---

[733] Özlem Çakır, "Sosyal Dışlanma", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 3, 2002, s. 88.
[734] Sapancalı, Dışlanma, s. 19-20.
[735] Sapancalı, Dışlanma, s.20.
[736] Çakır, s. 86.
[737] Çakır, s. 83.

Sosyal dışlanmanın önemli boyutlarından biri sosyal korumaya erişememe, korumadan yoksun olma halidir. Bu bağlamda sosyal güvenceden yoksunluk, sosyal dışlanmanın önemli bir unsuru olarak belirir.[738] Genel hatları *Tablo 21*'de verilen günümüz sosyal koruma kapsamının oldukça yetersiz olduğu belirgindir. Bu durum, toplumun çoğunluklu kısmının, sosyal koruma açısından dışlanmış halde olduğunu açığa çıkarmaktadır. Dünya nüfusunun yarısından fazlasının herhangi bir sosyal koruma kapsamı içinde olmamasının yanı sıra *Şekil 27*'de verili olduğu haliyle bölgeler bağlamında incelendiğinde; belirli coğrafyalardaki durumun daha da yüksek olduğu görülmektedir. *Tablo 21* ve *Şekil 27*'de yer alan tespitlerin birlikte değerlendirilmesinde; sosyal koruma kapsamında olan %47'lik kısmın büyük çoğunluğunun sadece bir sosyal koruma kapsamında olduğu, birden fazla sosyal koruma kapsamında olanların bölgelere göre %1,5 ilâ %26 aralığında olduğu, %25'in üstünde olan bölge/kıtanın sadece Avrupa ve Orta Asya olduğu, diğerlerinin %15 ve altı seviyesinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, tüm sosyal koruma araçları yönünden dikkate alındığında nüfusun yaklaşık 4/5'i ve daha fazlasının aslında yeterli seviyede sosyal koruma kapsamında olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun tersten ifadesi ise nüfusun %80-85'inin aslında ekonomik ve sosyal dışlanmaya maruz halde olduğudur. Bu, "Dünya"nın herkes ya da her bölge için tek ve aynı anlamı ifade etmediği, dünya genelinde toplumsal birliğe ulaşmanın çok zor olduğunu, dünya bütünselliğinden bahsetmenin pek de mümkün olamayacağını belirginleştirmektedir.

İşgücü piyasasının katmanlı yapısı, ülke/bölgeler arasında ya da cinsiyete dayalı eşitsizlikler bağlamında toplumun büyük çoğunluğunun dezavantajlı konumu dikkate alındığında, gerek işgücü piyasasına erişememe veya eşit erişim fırsatlarına sahip olamama gerekse sosyal koruma sisteminin yokluğu veya yetersizliği sonucu sosyal dışlanmaya maruz kalan nüfusun oranı ve dışlanma seviyesi de değişiklik göstermektedir. Başka bir ifadeyle, sosyal dışlanmaya maruz kalma aynı seviyede gerçekleşmemektedir. Bu, dışlanmada dahi katmanlı ve eşitsiz bir yapının varlığını göstermektedir. Değişik ifadeyle, sosyal güvenceden yoksunluk, dışlanmada da eşitsizlik yaratmıştır.

[738] Sapancalı, Dışlanma, s. 190-191.

4.2.2.2. Dayanışma ve Toplu Tasarrufun Yitirilmesi

Klasik dönem sosyal güvenlik sistemlerinin en belirgin özelliği, toplu tasarruf yoluyla gerek nesillerarası gerekse nesil içi dayanışmanın sağlamasıdır. Günümüzde geçerli olan ekonomik yapılanma biçimi ve buna bağlı olarak değişen ve dönüşen işgücü yapısı karşısında sosyal güvenliğin bu özelliği giderek silikleşmiştir.

Sosyal güvenliğin özü, toplu tasarruf vasıtasıyla toplumsal dayanışmayı sağlayabilmesidir. Bu bakımdan toplu tasarruf ve sosyal dayanışma, ekonomi ile sosyalin birlikteliğidir. Ekonomik alana içkin toplu tasarruf, sosyal alana içkin dayanışmayı pekiştirir. Ancak günümüzde gelinen aşamada sosyal korumanın bu özelliği yitirilmiştir. Liberalizmin yeni formatıyla ortaya çıkan küresel düzlemli hegemonik neoliberalizm, toplumsallık yerine bireyselliği, dayanışma yerine ise rekabeti başat hale getirmiştir.

Klasik dönemde faktör piyasaları arasındaki bölüşüm mücadelesi, günümüzde piyasaların kendi içinde bireysel rekabete dönüşmüştür. Atomize olmuş işgücü piyasasının temel özelliği tam da budur. Geçmişte emeğin sermayeyle olan ilişkisi/rekabeti, günümüzde emeğin kendi içindeki rekabetine dönüşmüştür. Bu rekabet, bir yandan işgücü piyasasının kendi içindeki katmanlar arasında belirginleşirken, diğer yandan da aynı katman içindeki bireyler arasında görünür olmuştur. Bu durum, refah devleti anlayışının karşıtı olan neoliberalizmin en belirgin özelliğidir. Neoliberalizm, bu özelliğiyle, emek ve sermaye arasındaki bölüşüm mücadelesini emeğin kendi içindeki rekabete yönelterek, emeğin toplu bir güç olarak sermaye karşısındaki direncini kırılganlaştırmış; böylece emek, asli rakibi olan sermayeye karşı gerçekleştirilmesi gereken mücadelesini unutarak, kendi içindeki rekabet mücadelesine hapsolmuştur.

Emeğin sermayeye karşı gerçekleştirmesi gereken mücadeleden uzaklaşarak kendi içindeki rekabete yönelmesi, dayanışma olgusunu bertaraf eden temel unsurdur. İşgücü piyasasında yaşanan değişim ve dönüşüme paralel olarak klasik dönem sosyal güvenlik yapısının işlevsizleşmesi, toplu tasarruf olgusunu baltaladığından, geçmişte sosyal güvenlik sistemlerinin oluşturduğu zorunlu kolektifliği ve dolayısıyla da toplumsal dayanışmayı silikleştirmiştir.

Emeğin kolektifliği ve dolayısıyla da dayanışma özelliği, elbette salt sosyal güvenlik sistemlerinin oluşturduğu bir olgu değildir. Klasik dönemde emek ile sermaye arasındaki rijit ayrım, emeği kolektif biçimde harekete zorlamıştır. Klasik dönemde emek; örgütlü yapılanma, toplu pazarlık gibi işgücü piyasası kurumları aracılığıyla kolektif hareket edebilme ve dayanışma kapasitesini artırmış ve geliştirmiştir. Bu döneme içkin klasik sosyal güvenlik sistemleri ise bu kolektifliği ve dayanışmayı gerek nesil içi gerekse nesillerarasında perçinleştirmiştir. Böylece emeği oluşturan bireylerden herhangi birinin herhangi bir riskle karşılaşması halinde toplu tasarrufun oluşturduğu dayanışmayla kolektif hareketlilik sağlanabilmiştir.

Günümüzde ise sendika ve toplu pazarlık gibi işgücü piyasasının temel kurumları, piyasanın katmanlı ve atomize yapısı sonucu neredeyse ortadan kalkmıştır. Piyasanın bu temel kurumlarının etkisizleşmesiyle birlikte sosyal güvenlik sistemlerinin de piyasada yaşanan değişim ve dönüşüme bağlı ve ona paralel olarak işlevsizleşmesi, işgücü piyasası için klasik dönemde geçerli olan dayanışma olgusunu günümüzde neredeyse ortadan kalkmıştır. Katmanlı ve atomize olmuş işgücü piyasasının, sosyal güvenlik sistemleri vasıtasıyla toplu tasarrufu sağlaması ve bunun sonucunda da gerek nesil içi gerekse nesillerarası dayanışmayı sürdürebilmesi pek de mümkün görünmemektedir.

Klasik dönem sosyal güvenlik sistemlerinin oluşturduğu zorunlu toplu tasarruf ve bunun sonucunda gerçekleşen dayanışmanın silikleşmesi, işgücü piyasasında yer alanların kendi kaderlerine terk edilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu durum, işgücü piyasasının orta ve alt katmandakilerinin sosyal güvenceden tamamen dışlanmasına, üst katmandakilerin ise özel sigortalar aracılığıyla piyasalaştırılmasına yol açmıştır. Gerecekten de günümüzde özel sigortalar, zorunlu sosyal güvenlik sistemlerinin alternatifi ya da tamamlayıcı unsuru haline gelmiştir.

Piyasa kurallarına göre oluşturulan özel sigortalar[739], hiçbir biçimiyle, sosyal devlet anlayışıyla oluşturulan zorunlu sosyal güvenliğin alternatifi olamazlar. Zira özel sigortalar, tamamen piyasa koşullarına göre işler ve işletilir. Bu da kapitalizmin kâr güdülü ruhuna uygundur. Oysa devlet tarafından oluşturulmuş, zorunlu ve toplumsal dayanışmaya dayalı sosyal güvenlik sistemleri, kâr amacı gütmeyen, gelirin ikincil

[739] Piyasa temelli özel sigortalar hakkında detaylı değerlendirme için bkz. Kapar, Sosyal Koruma, s. 15-17.

dağılımına dayalı toplumsal adaleti ve dayanışmayı sağlamaya yönelik yapılardır. Özel sigortalar ise tamamen kapitalist yapılanma ve güdüye dayalıdır. Diğer yandan özel sigortalara erişim, toplumun sadece çok az bir kesimi için geçerlidir. Gerek işgücü piyasası özelinde gerekse toplumun tüm yapısı bağlamında ele alındığında, özel sigortalara erişim, ancak ona belirli oranda katkı sağlamayla mümkündür. Dolayısıyla, özel sigortaya erişebilmek için katkı sağlamaya yetecek kadar gelirin elde edilmesi ve bunun istikrarlı olması gerekir. Ağırlıklı olarak primli rejime dayalı geleneksel sosyal güvenlik sistemleri katkıya dayalı yapı içermekle[740] birlikte, katkı sağlama imkânı olmaması halinde dahi sosyal güvenliğe erişim mümkündür. Oysa özel sigortalarda sadece katkı sunanlar katkı sağladıkları oranda erişim sağlayabilirler.

Günümüz gerçekliğinde toplumun çoğunluğunun, değil özel sigortaya katkı sağlama gücü, asgari yaşamını idame edecek kadar dahi gelire ulaşması mümkün değildir. Bu durum, özel sigortaların toplumun sadece küçük bir kesimi için alternatif olarak değerlendirilebileceğini, geri kalan büyük çoğunluk için sadece hayali bir durum olduğunu göstermektedir.

Özel sigortaların tamamlayıcı özelliği ise zorunlu sosyal güvenlik sistemlerinin yetersiz kaldığının tescilidir. Bu, günümüz gerçekliğinde kısmen de olsa sosyal güvenliğe erişebilenlerin yeteri kadar korunamadıklarının adeta itirafı olarak görülmelidir. Başka bir anlatımla; tamamlayıcı özel sigortaların belirginleşmesi, geleneksel sosyal güvenlik sistemlerinin, değişen ve dönüşen günümüz toplumsal yapı ve işgücü piyasasının işleyişi karşısında yetersiz kaldığının ispatı olarak değerlendirilmelidir.

[740] Sosyal güvenliğin finansmanı genel olarak iki farklı yaklaşım barındırır. Bunlardan birincisi sosyal güvenliğin temel bir insan hakkı olduğu ve devletin tüm vatandaşların güvenliğini sağlaması gerektiği yaklaşımıyla hareket eden ve finansmanın ulusal bütçeyi oluşturan vergi gelirleriyle sağlanmasıdır. İkincisi ise işçi ve işverenin sisteme belirli oranda katkı sağlamasıyla finanse edilmesi yöntemidir. Bu ikinci yöntem, sigorta tekniğine göre çalışan sosyal sigorta olarak değerlendirilir. Ancak bazı durum ve uygulamalarda her iki yöntem birlikte değerlendirilebilir. Bu durumda esas itibarıyla ikinci yöntem geçerli olmakla birlikte devlet, işçi ve işveren katkısının yanında ayrıca sisteme katkı sunar. Devletin bu katkısı, işçi ve işveren katkısı gibi belirli oranda katkı şeklinde olabileceği gibi, sosyal güvenliğin primsiz aylığını doğrudan karşılamak, sistemin açıklarını kapatmak ya da kimi teşvik uygulamalarını yürürlüğe koyarak da gerçekleşebilir. Detaylı bilgi için bkz. Güzel ve diğerleri, s. 75-80.

4.2.2.3. Sosyal Adalet ve Sosyal Barışın Yitirilmesi

"Evrensel ve kalıcı bir barış salt sosyal adalet temeline dayalı olarak kurulabilir."[741] UÇÖ Anayasası'nın bu yöndeki ilk cümlesiyle de hayati önemi vurgulanan sosyal adalet, küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan ve günümüzde giderek belirginleşen yüksek eşitsizlik seviyeleri, artan güvencesizlik halleri ve bunlara bağlı olarak belirginleşen sosyal sorunlar karşısında günümüzde daha da anlam kazanmaktadır.[742]

Sosyal adalet, korunmaya muhtaç birey ya da gruplara eşitlik ve güvence sağlamaktan öte evrensel ilke ve kurallar çerçevesinde insanlığın genel refahına katkı sunan ideal bir değerdir. Bu ideal, evrensel ve kalıcı barışın oluşmasını sağlayan ve onu pekiştiren bir yaklaşımdır.[743]

Sosyal adalet ve dolayısıyla da sosyal barış, toplumu oluşturan tüm kesimlerin büyüme ve refahtan eşit oranda faydalanabilmesiyle mümkündür. Küresel hegemonik yeni iktisat politikaları doğrultusunda gelişen günümüz ekonomik yapılanmada, emeğin büyüme ve refahtan aldığı pay, vahşi kapitalizmin hüküm sürdüğü 19. yüzyıl dönemini aratmayacak şekilde sermaye lehine azalmıştır. Emeğin toplam gelirden aldığı payın azalmasının yanı sıra katmanlı ve atomize olmuş işgücü piyasa yapısı sonucu emeğin toplam payı da kendi içinde eşitsiz ve adaletsiz bölüşüm haline gelmiştir. Dolayısıyla günümüzde gelinen aşamada, ekonomik birlikteliği oluşturan faktör piyasaları arasında veya toplumsal birlikteliği oluşturan bireyler arasında büyüme ve refahtan eşit oranda ya da katkıları oranında faydalanabildiklerinden bahsetmek mümkün değildir. Bu durum gerek faktör piyasaları arasında gerek coğrafyalar arasında gerekse de toplumu oluşturan bireyler arasında ekonomik ve sosyal adaletsizliği arttırarak sosyal barışın yitirilmesine yol açmaktadır.

Emek ile sermaye arasındaki bölüşüm bakışımsızlığının yanı sıra emeğin kendi içindeki katmanlar arası bakışımsızlık, toplumun büyük bir kesiminin çok daha düşük

---

[741] Erdut, Küreselleşme, s. 45. UÇÖ Anayasası için bkz. ILO Türkiye Ofisi, **ILO Constitution,** https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_412382/lang--tr/index.htm, (06.05.2023); Orijinali için bkz. ILO, "ILO Constitution", https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:62:0::NO:6-2:P62_LIST_ENTRIE_ID:2453907:NO, (06.05.2023).

[742] Erdut, Küreselleşme, s. 101.

[743] Erdut, Küreselleşme, s. 101-102.

bir payla yetinmesi sonucunu doğurmaktadır.[744] Günümüz küresel hegemonik ekonomi politikaları doğrultusunda değişen ve dönüşen ekonomik yapılanma biçimi ve buna bağlı olarak bozulan bölüşüm ilişkileri, gerek emeğin kendi içinde eşitsizlik ve adaletsizliğe gerekse faktör piyasaları arasında eşitsizlik ve adaletsizliğe yol açarak, sosyal barışa tehdit oluşturmuştur.[745]

Sosyal barış, devletler arasındaki çatışmaların yokluğu olarak anlaşılması gereken evrensel barışın da güvencesidir. Bu bağlamda sosyal barış, salt toplumsal içerikli bir olgu değildir. Evrensel barışın yanı sıra küresel ekonomi ve ticaretin de güvencesi olarak değerlendirilmelidir.[746]

Sosyal barış ve sosyal içermenin sağlanması, eşit ve adil bölüşüm anlayışı içinde dengeli ve düzenli gelir dağılımı yaklaşımına bağlıdır. Gelirin dengeli ve düzenli dağılımı, öncelikle birincil gelir dağılımı yoluyla sağlanır. Piyasa işleyişinden kaynaklı birincil gelirin adil, dengeli ve düzenli dağılımının sağlanamadığı ya da yetersiz kaldığı durumlarda ise sosyal koruma sistemleri aracılığıyla ikincil gelir dağılımının devreye alınması gereklilik olarak belirir. Bu bağlamda, sosyal adalet ve sosyal barışın sağlanması ve sürdürülebilmesi öncelikli olarak işgücü piyasasının eşit, adil, düzenli ve dengeli işlemesine, akabinde ise sosyal korumanın herkesi kapsayacak biçimde ve yeterli seviyede gerçekleşebilmesiyle mümkündür.

Sosyal güvence yoksunluğu, sosyal adalet ve dolayısıyla da sosyal barışın yitirilmesine yol açan temel etmen olarak belirmektedir. Sosyal adalet ve dolayısıyla da sosyal barışın yitirilmesi ise gerek ulusal düzlemde gerekse küresel düzlemde bireyler, gruplar ve nihayet ülke ve bölgeler arasında ekonomik, sosyal ve siyasal çatışmaların yaşanmasına yol açarak ekonomik yapılanma ve ticaretin yanı sıra toplumsal ve siyasal düzene karşı tehdit oluşturur.

4.2.2.4. Yoksunluğun Sosyal ve Siyasal Davranışa Etkisi

Sosyal koruma; çalışanların ve ailelerinin yanı sıra tüm toplumun refahı için gerekli olan önemli bir sosyal politika aracıdır. Sosyal koruma, temel bir insan hakkı ve sosyal uyumu sağlamanın asli yollarından biridir. Sosyal politikanın vazgeçilmez

[744] Bu durum, yukarıda *"Yükselen Eşitsizlikler"* başlığı altında detaylandırılmıştır.
[745] Erdut, Küreselleşme, s. 103.
[746] Erdut, Küreselleşme, s. 102.

bir unsuru olarak sosyal koruma, yoksulluğu önlemek ve hafifletmek için önemli bir vasıtadır. Sosyal barışı, sosyal adaleti ve sosyal içermeyi sağlamaya yardımcı olur. Dayanışma ve adil külfet paylaşımı yoluyla insan onurunun korunması, adil bölüşümün sağlanması ve böylece de sosyal adaletin sağlanmasına katkı sunar. Öte yandan sosyal koruma, siyasi katılımın sağlanması, demokrasinin güçlendirilmesi ve gelişimin sağlanması için önemli bir araçtır.[747]

Çalışmaya dayalı sosyal koruma ile sosyal yardıma dayalı sosyal koruma arasında temel olarak iki belirgin fark bulunmaktadır. Birincisi, çalışmaya dayalı sosyal korumanın hak temelli olması, buna karşın yardıma dayalı sosyal korumanın ise bir tür "bağış" ya da "lütuf" temelli olmasıdır. İkincisi ise çalışmaya dayalı sosyal korumanın tazmin edici işlevinin yanı sıra önleyici işlevin de bulunmasına karşın, yardıma dayalı sosyal korumanın herhangi bir önleyici işlevinin olmamasıdır. Çalışmaya dayalı geleneksel sosyal koruma sistemlerinde, "aktif birey" yaklaşımıyla, bireyin aktif çalışma yaşamında sisteme katılımı söz konusudur. Oysa yardıma dayalı sosyal korumada böyle bir zorunluluk söz konusu değildir. Dolayısıyla sosyal yardıma dayalı sosyal korumada hak temelli bir yaklaşımdan ziyade, bir tür bağış ya da lütuf geçerlidir. Yardımı yapanlar; yardımın kime yapılacağını, yardım yapılanının buna müstahak olup olmadığını, yardımın kapsamını, süresini tek taraflı olarak belirlerler.[748] Yardıma ilişkin kurallar ise genellikle önceden belirli olmayan, muğlak ve dolayısıyla da keyfiliğe ve kayırmacılığa yatkındır. Ayrıca yardıma dayalı sosyal korumada tazmin işlevinin yeterliliği de tartışmalıdır.

Günümüzde gelinen aşamasıyla; sosyal korumanın çalışma ilişkisi bağlamından koparılmış olması, kapsamının daralmasının yanı sıra korumaya erişimi de muğlaklaştırmıştır. Güvenlikten korumaya evrilen sistem sonucu aktif yaşama göre tasarlanan klasik sosyal güvenlik yapılanmasını, günümüz enformel istihdama dayalı katmanlı işgücü piyasa yapısı karşısında yetersiz kılmıştır. Böylece klasik dönemde sistemin aktif unsuru konumunda olan bireyler, gelir testi olgusuna tabi tutularak hane halkı bağlamı içinde pasif konuma itilmiştir. Sosyal korumaya erişim ise genel olarak talebe, teste ve idari karara tabi kılınmıştır. Klasik dönem sosyal güvenlik sistemlerinin aksine sosyal yardıma dayalı sosyal koruma biçiminde idari karara tabi olma;

[747] ILO, Social Security, s. 1-2.
[748] Talas, s. 10.

kararların zaman ve mekâna bağlı olarak keyfiliğe ve/veya kayırmacılığa dayalı olabilmesinin de önünü açmıştır. Oysa klasik sosyal güvenlik sisteminde erişim için herhangi bir test ya da idari karara gerek yoktur. Bu durum, klasik sosyal güvenlik sisteminde erişimin, bir "hak" olduğu; buna karşın, günümüz sosyal yardıma dayalı sosyal koruma sisteminde ise "lütfedilen/bağışlanan" bir olgu olduğu algı ve gerçekliğini belirginleştirmektedir.

Sosyal korumaya erişememe sonucu öncelikli olarak ekonomik alandan dışlananlar, erişememenin süreklilik eğilimine girmesi ya da sürenin makul olandan daha fazla uzamasıyla toplumsal alandan da dışlanmaya maruz kalırlar. Böylece öncelikle işgücü piyasasından, devamında ise sosyal korumaya erişememe sonucu ekonomik ve sosyal alandan dışlanmayla pasif ve edilgen hale gelerek, her türlü sosyal ve siyasal yönlendirmeye açık hale gelirler.

Eşitsizlikler sonucu ekonomik alandan dışlanan bireyler, yardıma muhtaç hale geldiklerinden ve dolayısıyla da sosyal ve siyasal alandan gelecek olan her türlü yönlendirmeye açık hale geldiklerinden, sosyal ya da siyasal bağlamda baskın olan birey, grup, sınıf ya da paradigmanın asli maksatları doğrultusunda kolaylıkla yönlendirebilirler.

Birbirlerini kolaylıkla etkileyebilecekleri bu yönlendirme biçimleri, esas olarak iki asli alanda görünür olur. Bunlardan birincisi sosyal alana içkin olan din ve dinsel eğilimler, ikincisi ise siyasal eğilimlerdir. Din, bir yandan eşitsizliği açıklarken diğer yandan ise eşitsizlik olgusunu meşrulaştırabilme özelliğine sahiptir. Hâkim paradigma tarafından oluşturulmuş ekonomik yapılanma biçimi ve dolayısıyla da eşitsizlik halini sorgulamak sosyal düzeni ve hatta Tanrının iradesini sorgulamak olarak algılatılabilir.[749]

Bireylerin bu tür yanılsama ve yönlendirmelerden kurtulabilmeleri, dünyevi ihtiyaçlar ile manevi ihtiyaçların ayrıştırılmasıyla mümkün olabilir. Bunu ayırt edilebilmenin koşulu ise insanların dünyevi olana ilişkin maddi kaygılarının giderilmesi, onlara eşit fırsatların sunulması, maddi boyuta ilişkin beklentilerinin gerçekleşmesiyle mümkündür. İnsanların maddi kaygılarının giderilmesi, maddi unsurlara ilişkin beklentilerin karşılanması ve umutların yaratılması ise devlet ve onun kurumları, ulusüstü ya da uluslararası kurum ve kuruluşlar gibi dünyevi

[749] Stiglitz, s. 80.

organizasyonlar vasıtasıyla gerçekleşir. Dünyevi olana ilişkin maddi imkanlara erişebilmek için herkesin fırsat eşitliğine sahip olması, beklenti ve umutlarının karşılanması, kaygılarının bertaraf edilmesine yönelik önlem ve tazmin sisteminin oluşturulması gerekmektedir. Bu da dünyevi organizasyonların asli görevleri arasında yer alır.

Sosyal ve siyasal yapılanma biçimi bağlamında devlet ve onun kurumları olarak dünyevi organizasyonlar, bazen de bilinçli tercihlerle; insanları korumaya muhtaç hale getirerek, maddi korumayı tinsel bir varlığa yükleme algısı oluşturabilirler. Kendisine lütfedildikçe birey de devlete ve dolayısıyla da iktidarı elinde bulunduran hâkim paradigmaya bağımlı hale gelerek, insan ve onun onuruna yaraşmayacak biçimde pasif ve edilgen bir hale gelir. Böylece hâkim paradigma ve onun muktedir iktidarları, insanları daha kolay kontrol edebilir ve onları kolayca yönlendirebilirler.

Yoksunluk sonucu siyasal yönlendirmeye açıklık bakımından ele alındığında da dinsel yönlendirmeye açıklık benzeri sonucun ortaya çıkacağı görülecektir. Siyasal yönlendirmeye açıklıkta, tinsel varlığın yerini bu defa dünyevi varlık olarak "Devlet/Otorite/İktidar" kavramlarıyla görünür olan hâkim paradigma alır. Üstelik, dünyevi paradigma aracı olarak devlet, otorite ya da iktidar, tinsel varlığı amaçları doğrultusunda manipüle edebilmektedir.

Her ekonomik yapılanma biçimi, kendi asli paradigması ve onun hedefleri doğrultusunda bir toplumsal düzen ve buna bağlı olarak da sosyal, siyasal, hukuki ve hatta dinsel bağlam oluşturur. Başka bir ifadeyle, her toplumsal düzen aslında belirli bir ekonomik yapılanma paradigmasının yansımasıdır. Örneğin feodal dönemde toplumsal düzen; en tepede yer alan bir monark, ona bağlı yerel korucular olarak derebeyleri ve sistemin güvenliğini sağlayan güvenlik elemanları ile monark ve onun korucularını beslemek için gerekli olan üretim ve hizmeti sağlayan tebaa ve kölelerden oluşurdu. Günümüz küresel dönemde ise monarkın yerini küresel sermayedarlar, derebeylerin yerini siyasal iktidarlar, tebaa ve kölelerin yerini ise "modern köle" olan halk almıştır.

Feodal dönem yapılanma biçimiyle günümüz küresel dönem yapılanma biçimi bu bağlamda mukayese edildiğinde; özü itibarıyla, değişen bir sonucun olmadığı, değişenin sadece biçim ve araçlar olduğu görülecektir. Zira üretim ve hizmeti

gerçekleştiren ile ona el koyan esas itibarıyla değişmemiştir. Hatta feodal döneme oranla günümüz küresel yapılanma biçiminde üretim ve hizmete el koyan ile onu üreten arasında küresel dönem lehine gelişmenin yaşandığından bahsedilebilir. Bu değişimi iki yönden değerlendirebiliriz. Birincisi, günümüz küresel yapılanma biçiminde, feodal dönemin aksine monarklar salt kendi coğrafyalarıyla sınırlı değildir. Sermayenin küresel alanda serbestçe dolaşımı dikkate alındığında günümüzde sermayedarların coğrafi sınırlılığından bahsedilemez. İkincisi ise feodal dönemdeki köleler, "köle" olduklarının bilincindeydiler. Toplumsal düzen ve buna bağlı olarak hukuki, sosyal, siyasal ve dini düzen bu bağlamda tesis edilmişti. Feodal döneme ilişkin paradigma, kölelerin köle olarak doğdukları, vazifelerinin ise "sahiplerine hizmet etme" olduğuydu. Oysa günümüzün "özgür irade" yanılsaması, sermaye için üretim ve hizmet sağladığımızın farkındalığını muğlaklaştırmaktadır. Günümüz küresel ekonomik yapılanma biçiminde neredeyse tüm bireylerin yanı sıra ülke ve kurumlar borç ilişkisiyle sermayeye bağımlıdır. Küresel düzlemde borç ilişkisiyle sermayeye ve dolayısıyla da ona sahip olanlara bağımlılık, "özgür irade" yanılsamasının gerçekliğidir.

Birey, şirket, kurum, kuruluş ya da devletlerin borç ilişkisiyle küresel sermayeye bağımlılığı, gerek ulusal/bölgesel gerekse küresel düzlemde paradigma kurgulayıcılarının küresel sermaye olduğunu belirginleştirmektedir. Ulusal düzlemli iktidarlar ise zaman ve mekâna bağlı olarak kısmen bilinçli, kısmın bilinçsiz olarak küresel sermayenin derebeyleri olarak hareket etmeye tabi olmaktadır. Bu durum, ulusal iktidarların küresel sermayenin oluşturduğu paradigma çerçevesinde hareket etmesini adeta zorunlu kılmaktadır. Böylece ulusal iktidarlar ve iktidarı oldukları devletlerin yapılanma biçimleri, küresel sermaye aleyhine hareket ve deviniminden sakınırlar.

Küresel düzlemde sermayenin, ulusal düzlemde ise sermaye aleyhine hareket etme kabiliyeti olmayan ya da zor olan iktidarların, bireyleri kolayca yönlendirebilmeleri, bireylerin iktidarların sunduğu ekonomik yardımlara muhtaç olmalarını, dolayısıyla da iktidarların sunduğu maddi desteklere bağımlı olmalarını gerekli kılar. Bu durum, günümüz küresel ekonomik yapılanmanın ve dolayısıyla da işgücü piyasası ve sosyal korumanın, klasik dönemdeki hak temelli yaklaşımdan uzaklaşılmasına, iktidarların lütfuna, dolayısıyla da keyfiliğe ve kayırmacılığa, başka

bir ifadeyle, “ahbap-çavuş ilişkisi”ne dayalı sosyal yardımlara evrildiğinin gerekçesini de açıklamaktadır.

Günümüz hegemonik küresel paradigma içinde kişilerin sosyal ve siyasal açıdan yönlendirmeye açık olmaları, esas itibarıyla, faktör piyasaları arasında emekten sermayeye, gelişmemiş ve/veya az gelişmiş ekonomilerden gelişmiş ekonomilere, kadınlardan erkeklere, tali etnik gruptan asli etnik gruba ya da işgücü piyasasının kendi içinde oluşturulmuş katmanlar arasında aşağıdan yukarıya doğru gerçekleşen servet transferinin görünürden uzaklaştırılmasına hizmet etmektedir. Olanın gizlenmesine hizmet eden bu durum, kabul edilemez seviyeye ulaşan günümüz eşitsizlik seviyeleri ve bakışımsızlıkların “doğal” olduğu yanılgısının kitlelere kabulünü kolaylaştırmaktadır.

Oysa, klasik dönemdeki biçimiyle hak temelli sosyal koruma, işgücü piyasası ve onun işleyişinden kaynaklı eşitsizlikler sonucu korumaya muhtaç hale gelmiş bireyleri güvence altına alarak, bireylerin ekonomik bağlamda yoksunluğa mahkûm olmalarını engeller. Ekonomik bağlamda yoksunluğa maruz kalmayan bireyler ise sosyal ve siyasal açıdan yönlendirmeye açık kalmaz. Bu bağlamda sosyal politikalar özelinde sosyal koruma, bireylere sunduğu güvenceyle, kişilerin gerek sosyal gerekse de siyasal yönlendirmeye açık olmalarını engeller.

SONUÇ

İşgücü piyasası dinamik bir yapıya sahiptir. Her bir ekonomik yapılanma düzenine göre yeniden biçim alan işgücü piyasası, öznesinin insan olması nedeniyle de diğer faktör piyasalarından daha dinamik olma özelliği gösterir. Ekonominin dinamikliği, işgücü piyasasını sürekli bir devinim halinde pozisyon almaya iter. Tarihsel süreç bağlamında ele alındığında, her bir ekonomik yapılanma biçimi ve dolayısıyla da paradigma değişimi karşısında işgücü piyasasının da değişim ve dönüşüme uğradığı görülmektedir.

Klasik dönemde ekonomik faaliyet genel olarak ulusal sınırlar içinde gerçekleşmiştir. Uluslararası ekonomik faaliyet ise ulusal ekonomilerin birbirleri arasındaki ticareti yoluyla gerçekleşmiştir. Aynı dönemde işgücü ise ulusal sınırlar içinde örgütlü ve bağdaşık bir yapıyla belirginleşmiştir. Küreselleşmeyle birlikte ekonomik faaliyet alanı ulusal sınırları aşarak küresel düzleme taşınmıştır.

Küreselleşme, finansallaşma ve teknoloji birbirlerini tetikleyen ve geliştiren unsurlardır. Teknolojik gelişim ve değişim, finans kapitale ve küreselleşmeye, finans kapitalin gelişimi küreselleşmeye ve küreselleşme de diğer ikisinin gelişimine katkı sunmuştur. Bu durum, klasik dönemde geçerli olan ulusal düzlemli ekonomik yapılanmayı küresel düzleme taşımayı, böylece ulusal düzlemli paradigmanın küresel düzlemde yeniden organizasyonuna evrilmesini sağlamış ve gelişimini kolaylaştırmıştır. Üretim ve tüketimin küreselleşmesi, kapitalist birikim rejiminin küresel alana uyumlaşmasını sağlamıştır. Teknolojik gelişim ve değişimle birlikte finans kapitalin gelişimi de bu süreci hızlandırmış ve yaygınlaştırmıştır.

Küreselleşmeyle birlikte ulusal düzlemli ekonomik yapılanma, küresel düzlemli yapılanmaya evrilmiştir. Bu dönemde sermaye, küresel alanda serbestçe hareket kabiliyetine kavuşmuş, buna karşın işgücü, ulusal alanda kalmaya devam etmiştir. Bu bağlamda küreselleşme, öncelikli olarak emek ile sermaye arasında coğrafi bakışımsızlık yaratmıştır. Bu bakışımsızlık, küresel alanda serbestçe hareket etme kabiliyetine kavuşan sermayenin, kârını maksimize edecek şekilde üretimi küresel alanda parçalara ayırarak, her bir parçasını farklı coğrafyalara taşere edebilmesiyle gerçekleşmiştir. Teknolojik gelişme ve finans kapital, sermayenin küresel düzlemli bu hareketliliğini desteklemiş ve kolaylaştırmıştır. Böylece sermaye,

bir yandan üretim ve tüketim ağına küresel düzlemde hâkim olmuş, diğer yandan ise finans kapital aracılığıyla küresel düzlemde kârlı bulduğu tüm ekonomik alanlara ulaşabilme ve onlardan faydalanabilme imkân ve kabiliyetini kazanmıştır.

Ekonomik alanın hegemonik yeni iktisat politikaları doğrultusunda küresel düzleme evrilmesi, işgücü piyasasını doğrudan etkilemiştir. Klasik dönemde ulusal sınırlar içinde nispeten örgütlü ve güvenceli yapıya sahip olan işgücü, küresel dönemle birlikte tedrici olarak değişim ve dönüşüme uğramıştır. Bu değişim ve dönüşüm, en çok da sermaye karşısındaki bakışımsızlığın sermaye lehine ve emek aleyhine gelişmesiyle görünür olmuştur.

Klasik dönem işgücü piyasasının, küresel dönemle birlikte değişim ve dönüşüme uğramasının asli gerekçesi neoliberalizm adıyla anılan yeni liberal ekonomi politikaları ve bu politikalar doğrultusunda kapitalist birikim rejiminin değişen düzenleme biçimidir. Kapitalizmin küresel dönem düzenleme biçimi; büyüme, birikim ve bölüşüm ilişkilerini, 19. yüzyıl vahşi kapitalizm dönemini aratmayacak seviyede yüksek eşitsizliklerle çerçevelemiştir. Bu dönemde yeni iktisat politikalarının oluşturduğu paradigma doğrultusunda devletin piyasalar üzerindeki rolü zayıflatılmıştır. Klasik dönemdeki haliyle devletin dengeleyici ve denetleyici rolünde yaşanan gerileme, emek ile sermaye arasındaki ilişkinin tamamen piyasanın işleyişine terk edilmesiyle sonuçlanmıştır.

Kapitalizmin küresel döneme içkin düzenleme biçimi, özü itibarıyla, klasik dönemde geçerli olan fordist üretim biçiminin, teknolojik alanda yaşanan gelişim ve değişimin de desteğiyle post-fordist üretim biçimine evrilmesidir. Özellikle milenyumla birlikte teknolojik alanda yaşanan değişim ve dönüşüm; dijital, platform, yeşil ve döngüsel ekonomi gibi yeni ekonomik yaklaşımlarla daha da perçinleşmiştir. Finans kapitalin yaygınlaşmasıyla gerek ulusal ekonomiler gerek ticari şirketler gerekse bireylerin borçlanma ilişkileri gelişmiş, böylece devlet, şirket ve bireylerin küresel hegemonik yapılanmaya eklemlenmeleri kolaylaşmıştır.

Standart üretim ve tüketimin geçerli olduğu fordist üretim biçiminin; siparişe dayalı esnek üretimin geçerli olduğu post-fordist üretim biçimine evrilmesi, işgücü piyasasının esnekliğiyle sonuçlanmıştır. Küresel dönemle birlikte işgücü piyasasının bağdaşık yapısı çözülmüş, esnek ve atomize bir yapıya evrilmiştir. Proletaryadan prakaryaya dönüşümün sağlandığı bu dönemde, işgücü piyasası çekirdek ve çeper

olmak üzere belirgin olarak ikili katmana, akabinde ise kendi içinde daha alt katmanlara ayrıştırılmıştır. Böylece standart dışı iş ilişkisinin başat hale geldiği bu dönemle birlikte işgücü piyasası, çok katmanlı yapı içinde ayrışık, atomize, esnek ve eğreti bir piyasaya evrilmiştir.

İşgücü piyasasında yaşanan değişim ve dönüşüm, bir yandan büyüme ve istihdam arasında oluşan bakışımsızlık, diğer yanda da klasik dönemin başat istihdam biçimi olan formel istihdamın, küresel dönemle birlikte enformel istihdama dönüşmesiyle görünür olmuştur.

Küresel dönemde büyüme belirli bir istikrar göstermesine rağmen, istihdam için aynı istikrardan bahsedilemez. Klasik dönemde geçerli olan reel üretim ve bunun sonucu olarak da istihdamın gelişimi, günümüz küresel yapılanmada giderek durağanlaşmıştır. Dolayısıyla finans kapital ve teknolojik gelişimin etkisiyle günümüz küresel ekonomideki büyümenin aksine, istihdamın artış hızında yavaşlama ve durağanlaşma yaşanmaktadır. Giderek yoğunlaşan küresel ekonomik krizlerin de etkisiyle istihdam edilenlerin büyük kısmı ise enformel istihdamda yoğunlaşmıştır. Büyüme ve istihdam artışlarının birbirinden kopuşu, ekonomi ile sosyalin bakışımını, bakışımsızlığa dönüştürmüştür. Bu durum, reel üretimin gerçekleştiği klasik dönem endüstrisinin sürdürülebilir kalkınma, sosyal adalet ve refaha yönelik eşitlikçi yaklaşımının yitirilmesine yol açmıştır.

Enformel istihdam, klasik dönemdeki formel yapısının aksine esneklik, kayıtsızlık, eşitsizlik, eğretilik ve güvencesizlikten beslenen küresel döneme özgü standart dışı istihdam biçimidir. Günümüzde istihdam edilenlerin yaklaşık %60'ına tekabül eden kısmı enformel istihdam içinde yer almaktadır. Yeni ekonomik yaklaşımlar kapsamında dijital, platform, yeşil ve döngüsel ekonomi gibi teknolojik değişim ve gelişime bağlı gelişen yeni tür istihdam alanları da günümüz standart dışı istihdamı destekleyen ve genişleten unsurlar olarak belirmiştir.

Formel istihdamın enformel yapıya evrilmesi, standart iş ilişkilerini ve çalışma biçimlerini standart dışı ve kendi hesabına çalışmaya dönüştürmüştür. Belirli bir işyerinde tek işverene bağlı olarak gerçekleşen, belirsiz süreli iş sözleşmesiyle bağıtlı ve dolayısıyla da düzenli ve istikrarlı olan, tam süreli, kendisinin ve ailesinin geçimini sağlamaya yeten, ücretli iş ilişkisi olarak kabul edilen standart iş ve çalışma biçimi, küresel dönemle birlikte kendi hesabına çalışma, aynı zaman dilimi içinde birden fazla

işverene bağlı çalışma, dijital platformlar üzerinde çalışma, evden çalışma, uzaktan çalışma, proje bazlı çalışma gibi türlü biçim ve boyutlarıyla belirginleşen ve genellikle de iş ve görev süresiyle bağlantılı olarak belirli süreli olan standart dışı iş ve çalışma biçimine evrilmiştir. Küresel dönemle birlikte oluşan ve giderek genişleyen standart dışı çalışma biçiminde iş, işçi, işyeri, çalışan, sigortalı, ücret, bağımlılık, zaman gibi klasik dönem iş hukukunun temel kavramları günümüz istihdam yapısı karşısında muğlaklaşmış ve anlamsızlaşmıştır.

Kapitalist düzenleme biçiminin ulusal düzlemli yapılanmadan küresel düzlemli yapılanmaya evrilmesi, üretim ve tüketim kalıplarıyla birlikte işgücü piyasası ve dolayısıyla da iş, istihdam ve çalışma biçimlerinin değişim ve dönüşümüyle sonuçlanmıştır. Çalışma ilişkisi biçimlerinin, standart yapıdan standart dışı yapıya evrilmesi ise standart iş ve çalışma ilişkisi üzerine tasarlanmış klasik dönem sosyal güvenlik sistemlerini yeni tür iş, istihdam ve çalışma ilişkisi biçimleri karşısında işlevsiz kılmıştır.

Geleneksel sosyal güvenlik sistemleri, fordist üretim ve birikim paradigması kapsamında, dönemin koşullarında geçerli olan üretim ve tüketim kalıpları, endüstriyel ilişkiler, piyasa yapıları ve piyasa dengeleri doğrultusunda standart istihdam ilişkisi doğrultusunda tasarlanmıştır. Klasik dönem için geçerli olan bu tür kavramlar ve ekonomik yapılanma biçimi, günümüz işgücü piyasası yapısı karşısında geçerliliğini yitirmiştir. Dolayısıyla, küresel döneme özgü yeni paradigma kapsamında değişen üretim ve tüketim kalıpları, endüstriyel ilişki biçimleri, piyasa yapıları ve piyasa dengeleri, klasik dönem ekonomik ve sosyal yapılanma biçimine göre tasarlanmış sosyal güvenlik sistemlerini yetersiz kılmaktadır.

Klasik dönem çalışma ve sosyal koruma ilişkisi, standart iş ilişkisi üzerine kurulu çalışma biçimlerine göre tasarlanmıştır. Ücretli çalışma ve tam istihdam yaklaşımının geçerli olduğu klasik dönemde bireyin istihdama erişimiyle birlikte iş hukuku koruması ve sosyal güvenlik kapsamı devreye girer. Ücretli çalışmaya dayalı bu dönemde istihdamın istikrarı asıl, kesintisi ise istisnaidir. Belirgin istisnalar dışında birey, aktif yaşam süresince aynı işyerinde ve aynı işverene bağlı olarak istihdamda kalır. Aktif istihdam süresince iş hukukunun koruması altında sisteme katkı sağlayan birey, pasif yaşamı süresince de sosyal güvenlik sisteminin sunduğu korumayla kendisinin ve ailesinin yaşamını idame eder. Dolayısıyla tam istihdam ve ücretli

çalışma yaklaşımının geçerli olduğu klasik dönemde gerek nüfus gerekse bireysel yaşam süresinin kapsamı bağlamında güvencesizlik, arızi haller dışında pek de mümkün değildir.

Enformel istihdam, standart dışı çalışma, kendi hesabına çalışma gibi küresel döneme özgü kavramların geçerli olduğu günümüz çalışma yaşamında, tam istihdam ve ücretli çalışma biçim ve yaklaşımı geçerli olmadığından, klasik iş hukuku ve sosyal güvenlik sistemlerinin sağladığı korumalara erişim oldukça zayıflamıştır. Günümüz enformel istihdam ve standart dışı çalışma ilişkisi biçiminde işgücü devir hızı oranının yüksek olması, bireylerin aktif yaşam süresi içinde çok sayıda işe giriş ve çıkışlarının olması, aynı anda birden fazla işverenle çalışma ilişkisi içinde olabilmeleri, kobi işletmeciliği ve taşeronlaşma gibi çeşit ekonomisi sonucu kendi hesabına çalışma biçiminin giderek artması, kendi hesabına çalışma adı altında sahte ya da yanlış sınıflandırma sonucu sistemin finansmanına katılımın muğlaklaşması, dijital teknoloji alanında yaşanan hızlı değişim ve gelişim sonucu, platform ekonomisi başta olmak üzere yeni tür ekonomik yaklaşımların belirginleşmesi ve bunların standart dışı iş ilişkilerini çok boyutlu hale taşıması, klasik dönem çalışma ilişkilerine göre tasarlanmış sosyal güvenlik sistemlerini uyumsuzlaştırmakta ve sürdürülebilirliğini sorgulatmaktadır.

Klasik döneme içkin geleneksel sosyal güvenlik sistemleri, bağdaşık yapıya sahip işgücü piyasası özelliklerine göre tasarlanmıştır. Küresel döneme içkin ayrışık ve atomize yapıya sahip işgücü piyasasında yer alanların, geleneksel sosyal güvenlik sistemlerinin sağladığı güvenceye erişimi oldukça zordur. Geleneksel sosyal güvenlik sistemleri; işçi, işveren ve devlet olmak üzere üçlü yapı ekseninde oluşturulmuş, devletin emek ve sermaye arasında dengeleyici rol aldığı, emeğin örgütlü ve bağdaşık bir yapıya sahip olduğu, güçlü emek kurumlarının belirgin olduğu bir ortamda gelişen proletaryanın korunmasına yönelik kurgulanmıştır. Ayrışık, atomize edilmiş, örgütsüz, üçlü yapının aşındığı, hatta yok olduğu bir ortamda oluşan ve giderek belirginleşen küresel hegemonik döneme içkin prekarya için yeni bir kurguya olan gereksinim giderek belirginleşmektedir.

Klasik dönem sosyal güvenlik sistemlerinin, küresel dönem istihdam ve çalışma ilişkileri arasında oluşan uyumsuzluk, sosyal korumaya erişim kapsamında daralmayla sonuçlanmıştır. İşgücü piyasası ve dolayısıyla da istihdam ve çalışma

biçimlerinde yaşanan değişim ve dönüşüm, geleneksel sosyal güvenlik sistemlerinin sağladığı sosyal korumaya erişimi engellemektedir. Küresel döneme özgü yeni tür çalışma biçim ve ilişkilerine göre tasarlanmış yeni tür sosyal koruma sistemlerinin oluşturulmamış olması, durumun sürdürülebilirliğine ilişkin belirsizliği daha da arttırmaktadır. Böylece klasik dönemde istihdamda olanların ekseriyetini kapsayan klasik dönem sosyal güvenlik sistemleri, günümüz standart dışı çalışma ilişkileri karşısında işlevsiz ve yetersiz kalmıştır.

Klasik dönem sosyal güvenlik sistemlerinin, günümüz ekonomik yapılanma biçimi ve işgücü piyasası yapısı karşısında işlevsiz ve yetersiz kalması sonucu bulunduğu gözlemlenen çare ise sosyal sigorta tekniğine göre işleyen primli rejimler yerine sosyal yardıma dayalı primsiz rejimlere yönelmedir. Sosyal korumanın çalışma ilişkisinden ayrışık hale getirilmesi, sosyal korumanın primli ayağının zayıflamasına, sosyal yardıma dayalı ayağının ise genişlemesine yol açmaktadır.

Sosyal korumanın primli ayağının işlevsizleşmesi, buna karşın, primsiz ayağının giderek çeşitlenmesi ve genişlemesi, sisteme katkı sunmaya dayalı ve dolayısıyla da hak temelli ve aktif birey anlayışıyla işleyen sistemden uzaklaşıldığını; katkı sunmayla ilişkisiz, gelir testine tabi, kural ve esasları primli rejim gibi açık ve anlaşılır olmayan ve genellikle de zaman ve mekâna bağlı olarak iktidarların "lütuf" anlayışıyla işleyen sosyal yardımlara yöneldiğini göstermektedir.

Klasik dönemde sosyal yardımlar, sosyal sigorta tekniğine göre işleyen primli rejimin tamamlayıcı unsurları olarak tasarlanmıştır. Oysa günümüz küresel dönemde sosyal yardımlar, asli unsur haline dönüştürülmüştür. Sosyal yardımların, sosyal korumanın asli unsuru haline dönüştürülmesi, hak temelli ve "aktif birey" anlayışının, "lütuf"a dayalı "pasif birey" anlayışına dönüşümünün belirleyicisidir.

Küresel dönemle birlikte işgücü piyasası ve buna bağlı olarak da sosyal koruma alanında yaşanan değişim ve dönüşüm; nihayetinde, büyüme ve bölüşüm ile büyüme ve istihdam arasında bakışımsızlığın yanı sıra gerek emek ve sermaye arasında gerekse emeğin kendi içinde ve bireyler arasında servet transferinin gerçekleşmesine ve böylece de yüksek eşitsizliklerin oluşmasına, eşitsizliğin boyutlanarak genişlemesine, çalışan yoksulluğu gibi paradoksal bir olgunun oluşmasına ve gelişmesine, işsizliğin kalıcı hale gelmesine yol açarak nüfusun büyük çoğunluğunun, pasif ve bağımlı bireylere dönüşmesine yol açmıştır.

Geleneksel sosyal güvenlik sistemlerinin önemli özelliklerinden biri toplu tasarruf yoluyla gerek nesil içi gerekse nesillerarası dayanışmanın sağlanmasına katkı sunmalarıdır. Sosyal dayanışma, toplumun bir arada huzur ve güven içinde yaşamasının temel koşullarındandır. Sosyal güvence yoksunluğu, dayanışmanın yetersizliği ya da yokluğuyla sonuçlanır. Dayanışmanın yetersizliği ya da yokluğu ise sosyal korumaya erişemeyenlerin dışlanmasıyla sonuçlanır. Bu bağlamda sosyal güvenceden yoksunluk, bireylerin ekonomik, sosyal ve siyasal alandan dışlanmasına yol açar. Sosyal dışlanma, toplumu oluşturan ve bir arada tutan önemli unsurlardan olan sosyal adalet ve sosyal barışın yitirilmesine yol açan temel etmendir. Sosyal adalet ve sosyal barışın tesisi ise her şeyden önce toplumu oluşturan bireylerin, eşit ve adil bir bölüşüm ilişkisi içinde eşit fırsat erişimine sahip olmalarına ve sosyal risklere karşı güvence altında olmalarına bağlıdır.

KAYNAKÇA

Acemoğlu, Daron and David Autor. "Skills, Tasks And Technologies: Implications For Employment And Earnings", **NBER Working Paper Series,** Working Paper 16082, http://www.nber.org/papers/w16082, (24.11.2022).

Acemoğlu, Daron ve Simon Johnson, **İktidar ve Teknoloji, Bin Yıllık Mücadele,** çev. Cem Duran, 1. Baskı, Doğan Yınları, İstanbul, 2023.

Açıkalın, Neriman. "Yoksulluk ve Genç Kuşakların Toplumsal Hareketlilik Olanakları: İstanbul ve Gaziantep Örnekleri", **Çalışma ve Toplum,** Sayı: 2007/2, 2008, ss. 131-154.

Açıkalın, Neriman. "Enformel Sektör ve Yoksulluk: Kentsel İşgücü Pazarı Üzerine Etkileri, İstanbul ve Gaziantep Örnekleri", **Sosyoekonomi,** Cilt: 6, Sayı: 6, 2007, ss. 43-62.

Akbaş, Sezgi. **Kendi Hesabına Çalışanların Sosyal Güvenliği: Kapsam, Finanasman ve Edimler Açısından Sorunlar ve Bir Model Önerisi,** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Denizli, 2021.

Akben, İbrahim ve İlker İbrahim Avşar. "Endüstri 4.0 ve Karanlık Üretim, Genel Bir Bakış", **Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,** Cilt: 3, Sayı: 1, 2018, ss. 26-37.

Akçomak, İ. Semih. "İşgücü Piyasasındaki Güncel Dinamikler: Teknoloji, Küreselleşme ve İthal Girdi Kullanımı", **Ekonomik Yaklaşım Dergisi,** Cilt: 24, Sayı: 88, 2013, ss. 65-100.

Akçomak, Semih ve H. Burcu Gürcihan. **Türkiye İşgücü Piyasasında Mesleklerin Önemi: Hizmetler Sektörü İstihdamı, İşgücü ve Ücret Kutuplaşması**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Çalışma Tebliği, No:13/21, TCMB, Ankara, 2013.

Akyüz, Yılmaz. **Sermaye Bölüşüm Büyüme,** Efil Yayınevi, Ankara, 2009.

Alper, Yusuf. Yeni Bir Yüzyıla Girerken Yeniden Yapılanmanın Eşiğindeki Sosyal Güvenlik, **Çimento İşveren Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 2, 1999, ss. 10-34.

Altınışık, İsa ve Hasan Sencer Peker. Eğitim ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği, **KMU İİBF Dergisi**, Yıl:10 Sayı:15, 2008, ss. 101-118.

Aslan, Onur Ender. **Kamu Personel Rejimi, Statü Hukukundan Esnekliğe,** TODAİE, Ankara, 2005.

Atkinson, Anthony B. **Eşitsizlik Ne Yapılabilir?**, çev. Ömer Limanlı ve Elif Kaya, Efil Yayınevi, 1. Basım, Ankara, 2018.

Aydın, Faruk, Hülya Saygılı, Mesut Saygılı ve Gökhan Yılmaz. **Dış Ticarette Küresel Eğilimler ve Türkiye Ekonomisi,** TCMB Çalışma Tebliği, No:10/01, TCMB, Ankara, 2010.

Bahar, Ozan ve Fehime Korkmaz Bingöl. "Türkiye'de İç Göç Hareketlerinin İstihdam ve İşgücü Piyasalarına Etkileri", **Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:15, Sayı: 2, 2010, ss. 43-61.

Bakır, Hasan. "Neo-Liberalizmin Hegemonyası Altında Türkiye Emek Piyasası", **Çalışma ve Toplum,** Sayı: 2018/3 (58), 2018, ss. 1459-1480.

Balbay, Şenay, Adem Sarıhan ve Edip Avşar. "Dünya'da ve Türkiye'de "Döngüsel Ekonomi / Endüstriyel Sürdürülebilirlik" Yaklaşımı", **Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi**, Sayı: 27, 2021, ss. 557-569.

BASF, **Circular Economy at BASF** https://www.basf.com/global/en/who-we-are/sustainability/we-drive-sustainable-solutions/circular-economy.html, (26.12.2021).

Bedirhanoğlu, Pınar. "Finansallaşma, Yeni Sınıfsal Çelişkiler ve Devletin Dönüşümü", **Çalışma ve Toplum**, Sayı:60 (2019/1), 2019, ss. 371-388.

Berg, Janine. "Emek Piyasası Kurumları: Adil Toplumların Yapı Taşları", **Emek Piyasaları, Kurumları ve Eşitsizlik**, (Der. Janine Berg), çev. Enes Işık, Efil Yayınevi, 1. Basım, Ankara, 2018.

Berg, Janine, Marianne Furrer, Ellie Harmon, Uma Rani and M. Six Silberman. **Dijital İşgücü Platformları ve İstihdamın Geleceği: Çevrimiçi Dünyada İyi Çalışmaya Doğru,** çev. Serenay Dıraz, Efil Yayınevi, Ankara, 2020.

Beveridge, William. **Social Insurance And Allied Services,** Report, London, 1942.

Boeri, Tito and Pietro Garibaldi. "Two Tier Reforms of Employment Protection: A Honeymoon Effect?", **The Economic Journal,** Cilt: 117, Sayı: 521, 2007. ss. F357-F385.

Boldwin, Richard. **Büyük Yakınsama, Bilgi Teknolojisi ve Yeni Küreselleşme**, çev. Kemal Akın, Efil Yayınevi, Ankara, 2021.

Bond, Patrick. **The US Financial Meltdown**, 03.10.2008, http://ccs.ukzn.ac.za/files/us-finmeltdown.pdf, (01.03.2020).

Bonilla García, A. and J.V. Gruat. **Social Protection, A Life Cycle Continuum Investment For Social Justice, Poverty Reduction And Sutainable Development,** Version 1.0, Social Protection Sector, ILO, Geneva, November 2003.

Borjas, George J. **Çalışma Ekonomisi,** çev. Çağatay Edgücan Şahin, Kerem Gökten, Ümit Akçay, 6. Baskı, Dora Basım-Yayın, Bursa, 2015.

Bosch, Gerhard. “Towards a New Standard Employment Relationship in Western Europe”, **British Journal of Industrial Relations,** Cilt: 42,Sayı: 4, 2004, ss. 617–636.

Bossuyt, Emma. “Baskı Altındaki Platform Ekonomisi: Artan Demokratik Mülkiyet Çağrısı”, çev. Aylin Çiğdem Köne, **Sosyal Ekonomi,** 27.01.2020, https://sosyalekonomi.org/baski-altindaki-platform-ekonomisi-artan-demokratik-mulkiyet-cagrisi/#_edn2, (28.12.2021).

Bozlağan, Recep. “Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı:50, 2005, ss. 1011-1028.

Bughin, Jacques, Susan Lund and Jaana Remes. “Ten New Work Orthodoxies for the Second Machine Age”, **Global Talent Competitiveness Index-2017,** (Ed. Bruno Lanvin and Paul Evans), INSEAD, Fontainebleau, France, 2016, ss. 43-49.

Bukht, Rumana and Richard Heeks. “Defining, Conceptualising and Measuring the Digital Economy”, **Development Informatics Working Paper Series**, Working Paper No: 68, Centre for Development Informatics, 2017, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3431732, (27.12.2021).

Bulut, Ela ve Taner Akçacı. “Endüstri 4.0 ve İnovasyon Göstergeleri Kapsamında Türkiye Analizi”, **ASSAM uluslararası Hakemli Dergi,** Sayı: 7, 2017, ss. 50-72.

Cahuc, Pierre, Olivier Charlot and Franck Malherbeti. “Explaining the Spread of Temporary Jobs and its Impact on Labor Turnover”, **International Economic Review,** Cilt: 57, Sayı: 2, 2016. ss. 533- 571.

Caire, Guy. “Atypical wage employment in France”, **Precarious jobs in labour market regulation: The growth of atypical employment in Western Europe,** (Ed. Gerry Rodgers, Jamne Rodgers), ILO (International Institute for Labour Studies-Free University of Brussels), Geneva, 1989, ss. 75-108.

Cambridge Dictionary, https://dictionary.cambridge.org/, (24.03.2023).

Campbell, Al. "ABD'de Neoliberlizmin Doğuşu: Kapitalizmin Yeniden Örgütlenmesi", **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, (Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston), çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, Yordam Kitap, 3. Basım, İstanbul, 2020.

Carr, Marilyn and Martha Chen, "Globalization, social exclusion and work: with special reference to informal employment and gender", **ILO Working Papers No.20**, Geneva, 2004, https://www.ilo.org/integration/resources/papers/WCMS_079104/lang--en/index.htm, (09.11.2021).

Ceylan-Ataman, Berrin. **Çalışma Ekonomisi, Teori ve Politikalar,** 2. Baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2016.

Chancel, Lucas, Thomas Piketty, Emmanuel Saez, Gabriel Zucman, **World Inequality Report 2022**, World Inequality Lab wir2022.wid.world, https://wir2022.wid.world/, (25.04.2023).

Çakır, Özlem. "Sosyal Dışlanma", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 3, 2002, ss. 83-104.

Çakmak, Umut. "Esnek Üretim Sistemi: İstihdama Etkisi ve Toyota Örneği", **Ekonomik Yaklaşım Dergisi,** Cilt: 15, Sayı: 52-53, 2004, ss. 235-253.

Çelik, Kamil, Sezin Güleryüz ve Hakan Özköse. "4. Endüstri Devrimine Kuramsal Bakış", **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,** Cilt: 5, Sayı: 9, 2018, ss. 86-95.

Çifter, Algun. "Değişen Dünyada Endüstri İlişkilerinin İşletme Düzeyinde Yeni Boyutları", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı:41-42, 1998, ss. 83-90.

Çiğdem, Serpil. "Endüstri 4.0 ve Dijital Emek Platformlarının İnsana Yakışır İş Bağlamında Değerlendirilmesi", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi** Sayı: 77, 2019, ss. 157-199.

Çolak, Ömer Faruk. "Küreselleşme, Kriz ve Borçlanma: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Analiz", **Çalışma ve Toplum**, Sayı:60 (2019/1), 2019, ss. 389-410.

ÇSGB**, Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2023), Eylem Planları (2014-2013),** 2014.

ÇSGB, https://www.csgb.gov.tr/digm/contents/sosyalguvenlikulkekunyeleri/isvicre/, (03.02.2023).

Dağıstan, Nihat. "Küresel Değer Zincirlerinin Türkiye'nin Dış Ticaret ve Üretim Yapısına Etkisi", **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 13, 2017, ss. 824-835.

Davutoğlu, Ahmet. **Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu,** Küre Yayınları, 76. Baskı, 2012.

Davutoğlu, Necati Atalay, Birol Akgül ve Erşan Yıldız. "İşletme Yönetiminde Sanayi 4.0 Kavramı ile Farkındalık Oluşturularak Etkin Bir Şekilde Değişimi Sağlamak", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,** Yıl: 5, Sayı: 52, 2017, ss. 544-567.

De Stefano, Valerio. **The rise of the just-in-time workforce: On-demand work, crowdwork and labour protection in the "gigeconomy**, Conditions of Work and Employment Series No. 71, ILO, Geneva, 2016.

De Stefano, Valerio. "A Tale of Oversimplification and Deregulation: The Mainstream Approach to Labour Market Segmentation and Recent Responses to the Crisis in European Countries", **Industrial Law Journal**, Cilt: 43, Sayı: 3, 2014, ss. 253-286.

Demirbilek, İbrahim. T**ürk Anayasalarında Anayasa Yapma ve Değiştirme (Devletin İnşası ve Tadili),** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, TODAİE, Ankara, 2012.

DİSKAR, "Türkiye'de Sendikalaşma, Toplu İş Sözleşmesi Kapsamı ve Grevler (2013-2019)" **Sendikalaşma Araştırması,** İstanbul, 2019.

Doloitte, "What is digital economy?, Unicorns, transformation and the internet of things", Article**,** https://www2.deloitte.com/mt/en/pages/technology/articles/mt-what-is-digital-economy.html, (27.12.2021).

Duman, Anıl. "Türkiye'de Emeğin Değişen Payı ve Gelir Dağılımı", **Çalışma ve Toplum**, Sayı:60 (2019/1), 2019, ss. 349-370.

Dumenil, Gerard ve Dominique Levy. **Büyük Yol Ayrımı, Neoliberalizme Son Noktayı Koymak,** çev. Ayşen Gür, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Dural, A. Baran. "Antonio Gramsci ve Hegemonya", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt: 11, Sayı: 39, 2012, ss. 309-321.

EBSO, Araştırma Müdürlüğü, "Sanayi 4.0 Uyum Sağlamayan Kaybedecek", **EBSO Dergisi**, Ekim 2015.

Engels, Friedrich. **İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu,** Ayrıntı Yayınları, (İngilizceden) çev. Oktay Emre, 2. Basım, İstanbul, 2019.

Erden Özsoy, Ceyda. "Yeşil İşler ve İstihdam Olanakları Üzerine Bir Tartışma", **Aksaray Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Cilt: 8, Sayı: 1, 2016, ss. 51-59.

Erdoğdu, Seyhan ve Denizcan Kutlu, "Dünyada ve Türkiye'de Çalışan Yoksulluğu: İşgücü Piyasası ve Sosyal Koruma Politikaları Bağlamında Bir Değerlendirme", **Çalışma ve Toplum,** Sayı: 2014/2 (41), 2014, ss. 63-114.

Erdoğdu, Mustafa. "Türkiye'de Sosyal Bütçe ve Gelişimi", **Türkiye'de Sosyal Bütçe Nasıl Yapılıyor? Nasıl İzlenir?** (Ed. Ahmet Buldam), Tesev Yayınları, İstanbul, 2008.

Erdut, Tijen. Yeni **Teknolojilerin İş İlişkisi Üzerindeki Etkisi**, TUHİS, İzmir, 1998.

Erdut, Tijen. "İşgücü Piyasasında Enformelleşme ve Kadın İşgücü", **Çalışma ve Toplum,** Sayı: 2005/3, 2005, ss. 11-49.

Erdut, Tijen. "Dijitalleşme ve İşgücü Piyasası", **Karatahta İş Yazıları Dergisi,** Sayı: 19, 2021, ss. 25-59.

Erdut, Tijen. "İş ve Gelir Güvencesi", **I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi, "Yaşam Boyu Sosyal Koruma",** DİSK, Ankara, 22-24 Ocak 2004.

Erdut, Zeki. **Avrupa Topluluğu'na Tam Üyelik Bakımından Türk Endüstri İlişkileri Sisteminin Değerlendirilmesi,** Kamu-İş, Ankara, 1992.

Erdut, Zeki. **Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye,** Dokuz Eylül Yayınları, 2. Baskı, İzmir, 2003.

Erdut, Zeki. "Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal Politika", **Çalışma ve Toplum**, Sayı: 2 (2004/2), 2004, ss. 11-37.

Erdut, Zeki. "Enformel İstihdamın Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Etkileri", **Çalışma ve Toplum,** Sayı: 2007/1 (12), 2007, ss. 53-82.

Erdut, Zeki. "Günümüzde Sosyal Politikanın Açılımları", **I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi, "Yaşam Boyu Sosyal Koruma",** DİSK, Ankara, 22-24 Ocak 2004.

Erdut, Zeki. "Dönüşüm Sürecinde İşgücü Piyasaları", **II. Ulusal Sosyal Politika Kongresi, "Sosyal Adalet İçin Ekonomi Politikaları",** DİSK, Ankara, 23-24 Kasım 2006.

Eroğlu, İlhan ve Fatih Yeter. "Neoliberal Politik Düşünce Ekseninde Yeni Para Politikası Arayışları", **Sosyal Bilimler Metinleri,** Cilt: 2017, Sayı**:** 1, 2017, ss. 60-74.

Ersezer, Devrim. Gelir Dağılımı Politikası ve Araçları, **Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 16, Sayı:1, 2006. ss. 255-268.

ETUI, "**Report on the social security rights of short-term third-country national migrant workers**" (Ed. Vladimir Bogoeski and Zane Rasnača), ETUI Printshop, Brussels, 2023.

Eurofound, "**Labour market segmentation: Piloting new empirical and policy analyses**", Research Report, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2019.

Eurofound, **Digital Age, Employment and working conditions of selected types of platform work,** Research Report, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2018.

Eurofound, **Working Poor in the European Union**, Seminar Report, Brussels, 2004, http://www.Eurofound.europa.eu/pubdocs/2004/127/en/1/ef04127en.pdf, (09.03.2023).

Eurofound, "**Exploring self-employment in the European Union**", Research Report, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2017.

Eurofound, **Minimum income,** https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relations-dictionary/minimum-income, (09.03.2023).

Eurofound, **Wages: A working conditions and industrial relations perspective**, Background paper, 2013, https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1307en.pdf, (16.03.2023).

Eurofound, **Labour market segmentation,** 31.07.2019, https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relations-dictionary/labour-market-segmentation, (20.07.2022).

Eurofound, Tackling undeclared work in Europe, **(**05.02.2015), http://www.eurofound.europa.eu/tackling-undeclared-work-in-europe (28.10.2022).

European Commission, **Proposal for a Directive Of the European Parliament And Of The Council on improving working conditions in platform work**, COM (2021) 762 final, 2021/0414 (COD) Brussels, 2021.

European Commission, **Economic and Financial Affairs**, https://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm, (14.01.2020).

European Council, **European Green Deal**, https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/, (23.12.2021).

European Environment Agency, **Circular economy in Europe, Developing the knowledge base,** EEA Report, No:2/2016, Luxembourg, 2016.

European Parliament, **Lisbon European Council 23 And 24 March 2000 Presidency Conclusions**, https://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm, (21.03.2023).

European Parliamant, **The Social Protection of Workers in the Platform Economy**, https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/614184/IPOL_STU(2017)614184_EN.pdf, (01.02.2022).

EUROSTAT, https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database, (06.04.2023).

EUROSTAT, Expenditure on social protection, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00098/default/table?lang=en, (15.02.2023).

Fırat, Saniye Ümit ve Oktay Zihni Fırat. "Sanayi 4.0 Devrimi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Kavramlar Küresel Gelişmeler ve Türkiye", **Toprak İşveren Dergisi,** Sayı: 114, 2017, ss. 10-23.

Foley, Duncan K. ve Thomas R. Michl, **Büyüme ve Bölüşüm,** çev. Benan Eres, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2015.

Forrier, Anneleen and Luc Sels. "Temporary Employment And Employability: Training Opportunities And Efforts Of Temporary And Permanent Employees in Belgium", **Work, Employment and Society,** Cilt: 17, Sayı: 4, ss. 641–666.

Friedman, Milton. **Kapitalizm ve Özgürlük**, çev. Doğan Erbek ve Nilgün Himmetoğlu, Eksi Kitaplar, 5. Baskı, Ankara, 2018.

Gacar, Anıl. "Paylaşım Ekonomisi Üzerine Yapılan Uluslararası Yayınların Bibliyometrik Analizi", **Dokuz Eylül University Faculty of Economics and Administrative Sciences, İzmir International Congress on Economics and Administrative Sciences, İZCEAS**, (Ed. Kamil Tüğen, Süleyman Yükçü, Ahmet Özen, Selim Şanlısoy, Ömer Aydın, Efe Sarıbay, Nur Fidancı, Çağatay Orçun, Ceyda Ünal, Ayşegül Çimen, Mehmetcan Türkölmez, Gökçe Sinem Erbuğa, Furkan Kılınç, Burcu Durak Oldaç, İlteriş Ergun, Anıl Göğebakan), Detay Yayıncılık, Ankara, 2018, ss. 21-31.

Giddens, Anthony. **Sosyoloji,** (Yayıma Hazırlayan: Cemal Güzel), çev. Hüseyin Özel, Abdülkadir Sönmez, Zeynep Mercan, İsmail Yılmaz, Eren Rızvanoğlu, Mehmet Ali Sarı, Şebnem Pala Güzel ve Muttalip Özcan, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2012.

Gökalp, Faysal ve Gonca Akgün, "Küresel Ekonomiye Katılım Sürecinde Türkiye'de Üretimin Uluslararasılaşması: Dikey Uzmanlaşma", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 1, 2011, ss. 47-62.

Gökbayrak, Şenay. "Uluslararası Göç ve Kalkınma Tartışmaları: Beyin Göçü Üzerine Bir İnceleme", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,** Sayı: 63-3, 2008, ss. 65-82.

Gökdere, Ahmet Yılmaz. **Yabancı Ülkelere İşgücü Akımı ve Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1978.

Görmüş, Ayhan. "Gig Ekonomisinde İstihdam ve Endüstri İlişkileri: İstihdam Statüsünden Kaynaklanan Zorluklar", **Sosyal Güvenlik Dergisi,** Cilt: 10, Sayı: 2, 2020, ss. 227-244.

Gramsci, Antonio. **Hapishane Defterleri**, Felsefe ve Politika Sorunları -Seçmeler-, çev. Adnan Cemgil, Belge Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2014.

Grimshaw, Damian, Colette Fagan, Gail Hebson and Isabel Tavora. "A New Labour Market Segmentation Approach For Analysing Inequalities: Introduction And Overview", **Making Work More Equal: A New Labour Market Segmentation Approach,** (Ed. Damian Grimshaw, Colette Fagan, Gail Hebson and Isabel Tavora), Manchester University Press, Manchester, 2017, ss. 1-32.

Gutierrez-Barbarrusa, Tomas. "The growth of precarious employment in Europe: Concepts, indicators and the effects of the global economic crisis", **International Labour Review,** Cilt: 155, Sayı: 4 , 2016, ss. 477-508.

Güler, Mehmet Atilla. **Birikim, Düzenleme ve Sosyal Devletin Dönüşümü**, Türk Metal Sendikası, Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları, Ankara, 2020.

Güler, Mehmet Atilla. "Sosyal Devletin Dönüşümü ve Düzenleme Teorisi: Karşılaştırmalı Bir Çalışma", **Çalışma ve Toplum**, Sayı:67 (2020/4), 2020, ss. 2250-2252.

Güllüpınar, Fuat. "Göç Olgusunun Ekonomi-Politiği ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme", **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 4, 2012, ss. 53-85.

Gülmez, Mesut. **Uluslararası Sosyal Güvenliğin Evrensel Sefaleti,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018.

Günaydın, Davuthan. "Yeşil İşler ve İşgücü Piyasasına Etkileri", **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 3, 2015, ss. 503-525.

Gürdal, Oya. "Bilgi Ekonomisi ve/veya Yeni Ekonomi'nin Reddettikleri", **Bilgi Dünyası Dergisi**, Sayı: 5(1), 2004, ss. 48-73.

Güzel, Ali, Ali Rıza Okur ve Nurşen Caniklioğlu. **Sosyal Güvenlik Hukuku,** Yenilenmiş 15. Bası, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2014.

Güzel, Serkan. **Çalışma Sosyolojisi, Modern İşgücünün Oluşumu,** Literatürk Yayınları, İstanbul, 2008.

Hacısalihoğlu, Elif. "Kitap İncelemesi: Prekarya: Yeni ve Tehlikeli Bir Sınıf (Mı?)", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 70, Sayı:1, 2015. ss. 249-253.

Harvey, David. **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, çev. Aylin Onocak, Sel Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2015.

Häusermann, Silja. “The Politics of Old and New Social Policies”, **Zurich Open Repository and Archive**, University of Zurich, 2012, ss. 111-132, https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/65869/1/Ch6_hausermann-3.pdf, (24.11.2022).

Het Groene Brein, “What is the definition of a circular economy?”, **Circular Economy,** https://kenniskaarten.hetgroenebrein.nl/en/knowledge-map-circular-economy/what-is-the-definition-a-circular-economy/, (25.12.2021).

Hill, Michael. **Social Policy In The Modern World,** Blackwell Publishing, Singapore, 2006.

Huberman, Leo. **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, çev. Murat Belge, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1995.

ILO, https://www.ilo.org, (17.05.2023).

ILO, **C102 - Social Security (Minimum Standards) Convention, 1952 (No. 102),** https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C102, (20.09.2023).

ILO, **Decent work and the informal economy, Report VI**, Sixth item on the agenda, International Labour Conference, 90th Session, Geneva, 2002, http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc90/pdf/rep-vi.pdf (09.11.2022).

ILO, “Decent Work in the Platform Economy”, Technical Paper submitted to the G7 Employment Working Group, 2018, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---ddg_p/documents/publication/wcms_728139.pdf, (06.01.2022).

ILO, **Employment, incomes and equality**: A strategy for increasing productive employment in Kenya, International Labour Office, Geneva, 1972, https://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/1972/72B09_608_engl.pdf, (09.11.2022).

ILO, **Guidelines for a just transition towards environmentally sustainable economies and societies for all,** 2015, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/documents/publication/wcms_432859.pdf , (25.12.2021).

ILO, **Labour Inspection and Undeclared Work in the EU**, EC Project GLO/12/24/EEC, Labour Inspection Strategies for combatting undeclared work in Europe, Working Document Number 29 Geneva, 2013.

ILO, **Labour Market Segmentation**, https://www.ilo.org/global/topics/employment-security/labour-market-segmentation/lang--en/index.htm, (27.07.2022).

ILO, **Measuring informality: A statistical manual on the informal sector and informal employments**, International Labour Office, Geneva, 2013.

ILO, **Non-standard employment around the world: Understanding challenges, shaping prospects**, ILO, Geneva, 2016.

ILO, **Report of the Director-General: Decent Work**, International Labour Conference, 87th Session Geneva, June 1999, https://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc87/rep-i.htm, (06.03.2021).

ILO, **Research Workshops: Employment Quality in Segmented Labour Markets**, https://www.ilo.org/global/topics/employment-security/WCMS_194268/lang--en/index.htm, (27.07.2022).

ILO, **Social Protection,** https://www.social-protection.org/gimi/ShowMainPage.action, (17.05.2023).

ILO, Social Protection Platform, **World Social Protection Data Dashboards**, https://www.social-protection.org/gimi/WSPDB.action?id=32, (27.02.2023).

ILO, **Social security: A new consensus,** Geneva, 2001, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---soc_sec/documents/publication/wcms_209311.pdf, (05.07.2021).

ILO, **The Informal Economy And Decent Work: A Policy Resource Guide,** Supporting Transitions To Formality, International Labour Office, Employment Policy Department, Geneva, 2013.

ILO, **Universal social protection for human dignity, social justice and sustainable development**, International Labour Conference, 108th Session, 2019, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_673680.pdf, (04.03.2021).

ILO, **Work for a brighter future – Global Commission on the Future of Work**, ILO, Geneva, 2019.

ILO, **World Employment and Social Outlook, Trends 2015**, ILO, Geneva, 2015.

ILO, **World Employment Social Outlook-WESO, Trends 2019**, International Labour Office, Geneva, 2019.

ILO, **World Employment and Social Outlook 2021: The role of digital labour platforms in transforming the world of work**, ILO Flagship Report, Geneva, 2021.

ILO, **World Labour Report 2000: Income security and social protection in a changing World**, Geneva, 2000.

ILO, **World Social Protection Report 2017–19: Universal social protection to achieve the Sustainable Development Goals**, International Labour Office, Geneva, 2017.

ILO, **World Social Protection Report 2020–22: Social protection at the crossroads – in pursuit of a better future**, ILO Flagship Report, International Labour Office, Geneva, 2021.

ILO, https://www.ilo.org/wesodata/, (17.01.2020).

ILO, https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer15/?lang=en&id=SDG_0111_SEX_AGE_RT_A, (16.03.2023).

ILO, ILO Constitution**,** https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:62:0::NO:62:P62_LIST_ENTRIE_ID:2453907:NO, (06.05.2023).

ILO, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/normativeinstrument/wcms_698995.pdf, (29.10.2020).

ILO, **R067 - Income Security Recommendation, 1944 (No. 67),** https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R067, (29.10.2020).

ILO, https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/history/lang--en/index.htm, (27.02.2021).

ILO, https://www.ilo.org/public/english/standards/relm/gb/docs/gb279/pdf/esp-7.pdf, (21.10.2021).

ILO, https://www.ilo.org/declaration/thedeclaration/textdeclaration/lang--en/index.htm, (06.03.2021).

ILO, https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_007916/lang--en/index.htm, (06.03.2021).

ILO, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/genericdocument/wcms_371208.pdf, (06.03.2021).

ILO, **R202 - Social Protection Floors Recommendation, 2012 (No. 202),** https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:3065524:NO, (29.01.2021).

ILO-Ankara, https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_412373/lang--tr/index.htm, (06.03.2021).

ILO-Ankara, https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_412372/lang--tr/index.htm, (06.03.2021).

ILO-Ankara, https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377270/lang--tr/index.htm, (28.11.2020).

ILO-Ankara, https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_412361/lang--tr/index.htm, (29.10.2020).

ILOSTAT, https://ilostat.ilo.org/data/, (06.03.2023).

ILOSTAT, https://www.social-protection.org/gimi/WSPDB.action?id=19, (15.12.2023).

ILOSTAT, "Labour income in PPP$ by decile", 2019, https://ilostat.ilo.org/topics/labour-income/, (19.04.2023).

ILOSTAT, "Labour income in PPP$ by decile", 2019, https://ilostat.ilo.org/topics/labour-income/, (01.12.2022).

ILO Türkiye Ofisi, "ILO Constitution", https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_412382/lang--tr/index.htm, (06.05.2023).

IMF, World Economic Outlook Database, https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/02/weodata/, (13.01.2020).

IMF, https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD, (15.01.2020).

IMF, https://www.imf.org/en/About/Timeline, (25.10.2020).

ISSA, **10 Global Challenges For Social Security 2016**, ISSA, Geneva, 2016.

ISSA, **10 Global Challenges For Social Security 2019,** Developments and Innovation, ISSA, Geneva, 2019.

Işığıçok, Özlem. "Çalışma Yaşamının Kalitesinin Artırılmasında, 'İnsana Yakışır İş'" **Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi,** 6(ÖS: Ergonomi2017), 2018, ss. 302-311.

Işıklı, Alpaslan. **Gerçek Örgütlenme: Sendikacılık,** İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.

IUCN, WWF and UNEP, **World Conservation Strategy**, Living Resource Conservation for Sustainable Development, 1980, https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/wcs-004.pdf, (24.12.2021).

İnan, Alpan. "Avrupa Birliği Ekonomik Yaklaşımı: Lizbon Stratejisi ve Maastricht Kriterleri", **Bankacılar Dergisi,** Sayı: 52, 2005, ss. 67-86.

İ-SCOOP, "Industry 4.0 and the fourth industrial revolution explained", **Industry 4.0**, https://www.i-scoop.eu/industry-4-0/, (03.11.2021).

İşcan, İsmail Hakkı ve Mesut Çakır. "Türkiye'deki Sığınmacı ve Mültecilerin Türk İşgücü Piyasasına Etkisi: Bir Saha Araştırması", **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, Yıl: 19, Sayı: 43, 2019, ss. 177-236.

Jarvis, Andrew, Adarsh Varma ve Justin Ram, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Yeşil İş Potansiyelinin Değerlendirilmesi: Bir Uygulayıcı Kılavuzu,** çev. Banu Barış, Efil Yayınevi, Ankara, 2017.

Kamu Denetçiliği Kurumu, https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/688B1--Insan-Haklari-Evrensel-Beyannamesi.pdf, (28.11.2020).

Kapar, Recep. **Sosyal Korumanın İşgücü Piyasasına Etkisi,** DİSK, Birleşik Metal-İş Yayınları, İstanbul, 2005.

Kapar, Recep. "Uluslararası Çalışma Örgütünün Sosyal Koruma Tabanları Yaklaşımı", **Karatahta İş Yazıları Dergisi**, Sayı:1, 2015, ss. 181-209.

Kapar, Recep. "Adil Bir Küreselleşme İçin Sosyal Adalet Uluslararası Çalışma Örgütü Bildirgesi", **Çalışma ve Toplum**, Sayı:23 (2009/4), (Adil Küreselleşme), 2009. ss. 61-77.

Kapar, Recep. "Sosyal Adalet İçin Daha Fazla Sosyal Koruma", **II. Ulusal Sosyal Politika Kongresi, "Sosyal Adalet İçin Ekonomi Politikaları",** DİSK, Ankara, 23-24 Kasım 2006.

Kapar, Recep. "Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinde Sosyal Koruma Hakkının Genel Çerçevesi", **VII. Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu**, Pamukkale Üniversitesi İİBF, Denizli, 2015.

Kara, Mustafa Cemil ve Ersan Öz. "Dijital Vergilendirmeye Küresel Bir Bakış", **Vergi Dünyası Dergisi**, Sayı: 424, 2016, ss. 30-37.

Karaçay, Gaye ve Lütfihak Alpkan. "Dijital Dönüşümün İşgücü Piyasalarına Etkileri: Türkiye İşgücü Piyasası İçin sosyal Politika Önerileri", **Türk İdare Dergisi,** Yıl: 91, Sayı: 488, 2019, ss. 345-372.

Karadeniz, Oğuz. "Türkiye'de Atipik Çalışan Kadınlar ve Yaygın Sosyal Güvencesizlik", **Çalışma ve Toplum,** Sayı: 2011/2 (29), 2011, ss. 83-127.

Karalp-Orhan, Hacer Simay ve Deniz Aksoylu. "Ücret Farklılıklarına Neden Olan Faktörler ve İşgücü Piyasasında Tabakalaşma: Ankara İli İnşaat Sektörü Üzerine Bir Alan Araştırması", **Sosyal Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 2, 2018, ss. 1-20.

Kaya, Can. "Eski İş, Yeni Güvencesizlik: Dijital Emek Platformları", **Sendika.Org e-dergi: Dijitalleşen Dünya, Değişmeyen Mücadele**, (Ed. Funda Başaran ve Diyar Saraçoğlu), 2021, ss. 22-28, https://dergi.sendika.org/wp-content/uploads/2021/07/dijital-son2.pdf, (15.01.2022).

Kayalıdere, Gül ve Hande Şahin. Sosyal Devlet Anlayışı Çerçevesinde Türkiye'de Sosyal Koruma Harcamalarının Gelişimi ve Yoksulluk, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, Yıl:2, Cilt:2, Sayı:2, 2014, ss. 57-75.

Kazgan, Gülten. **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi,** Remzi Kitabevi, 21. Basım, İstanbul, 2018.

Kazgan, Gülten. **Liberalizmden Neoliberalizme, Neoliberalizmin Getirisi ve Götürüsü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.

Kazgan, Gülten. "Önsöz", David Ricardo**, Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri**, çev. Barış Zeren, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, IV. Basım, İstanbul, 2018.

Kenney, Martin and John Zysman. “The Rise of the Platform Economy”, **Issues in Science and Technology**, Cilt: XXXII, Sayı: 3, 2016, https://issues.org/rise-platform-economy-big-data-work/, (29.12.2021).

Kılıç, Cem. “Dijitalleşmenin İşgücü Piyasasına Etkileri”, **Kamu-İş Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 4, 2019, ss. 15-19.

Kiracı, Hakan ve Aydın Kayabaşı. “Yeni Nesil Bir Ekonomik Sistemin Ülkemizdeki Potansiyeli: Paylaşım Ekonomisindeki İş Modeli Örneklerinin İrdelenmesi”, **Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 4, 2017, ss. 75-90.

Klein, Naomi. **No Logo**, çev. Nalan Uysal, Bilgi Yayınevi, 10. Yıl Özel Basımı, 4. Basım, Ankara, 2012.

Kobitek: Kabilerin İş Portalı, “Ölçek Ekonomisi ve Kapsam Ekonomisi”, https://kobitek.com/olcek-ekonomisi-ve-kapsam-ekonomisi, (10.11.2021).

Koca, Didem. “Sanayi Devrimlerinin Tarihsel Arka Planı ve İşgücü Becerileri Üzerindeki Yansımaları”, **OPUS, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi,** Cilt: 16, Sayı: 31, 2020, ss. 4531 – 4558.

Kocabaş, Fatma. “Endüstri İlişkilerinde Dönüşüm”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 10, 2004, ss. ? [1-21], https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55313, (22.12.2021).

Koçak, Biray. **Tedarik Zinciri Ölçek ve Kapsam Ekonomileri Modelinin Araştırılması,** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul, 2018.

Koçak, Yasemin ve Şevki Ulema. “Paylaşım Ekonomisinde Yasal Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Airbnb Örneği”, **Journal of Tourism and Gastronomy Studies**, Cilt: 8, Sayı: 4, 2020, ss. 3021-30385.

Koray, Meryem. **Kapitalizm Küreselleşirken Dünya Ahvali**, Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2011.

Koray, Meryem. **Sosyal Politika,** İmge Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, 2012.

Kutlu, Denizcan. "Türkiye'de Yoksulların Sosyal Yardım Deneyimi Üzerine Gözlemler", **Sosyal Yardım Alanlar**, (Der. Denzican Kutlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Kutlu, Denizcan. "Kitap İncelemesi: "Prekarya" Üzerine Eleştirel Notlar ve Düşünceler", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 70, Sayı:1, 2015. ss. 223-236.

Kutlu, Denizcan. "Prekarya ve "Prekarya Bildirgesi" Üzerine Bir Kaç Soru, Gözlem ve Görüş", **Çalışma ve Toplum**, Sayı:53 (2018/3), 2018. ss. 1860-1880.

Lazzarato, Maurizio. **Borçlandırılmış İnsanın İmali, Neoliberal Durum Üzerine Deneme,** çev. Murat Erşen, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2020.

Lazzarato, Maurizio. **Borçla Yönetmek,** çev. Şule Çiltaş, Otonom Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul, 2015.

Leontaridi, Marianthi Rannia. "Segmented Labour Markets: Theory And Evidence", **Journal Of Ekconomic Surveys,** Cilt: 12, Sayı: 1, 1998, ss. 63-101.

Leschke, Janine. "The segmentation potential of non-standard employment; A four-country comparison of mobility patterns", **International Journal of Manpower,** Cilt: 30, Sayı: 7, 2009, ss. 692-715.

Leschke, Janine. "Has The Economic Crisis Contributed To More Segmentation In Labour Market And Welfare Outcomes?", **European Trade Union Institute, Working Paper 2012.02**, ETUI, Brussels, 2012.

Maddison, Angus. **Monitoring the World Economy,** Published by the OECD Development Centre, Paris, 1995, http://www.ggdc.net/maddison/Monitoring.shtml, (12.11.2019).

Maddison Project Database, www.ggdc.net/maddison; https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database-2018, (24.02.2020).

Marx, Karl. **Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi**, **I. Cilt, Sermayenin Üretim Süreci,** çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, Yordam Kitap, 11. Basım, İstanbul, 2018.

Marx, Karl. **Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi, II. Cilt, Sermayenin Dolaşım Süreci**, Yayına Hazırlayan: Friedrich Engels, çev. Mehmet Selik, Yordam Kitap, 6. Basım, İstanbul, 2017.

Marx, Karl. **Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi, III. Cilt, Bir Bütün Olarak Kapitalist Üretim Süreci**, Yayına Hazırlayan: Friedrich Engels, çev. Mehmet Selik ve Erkin Özalp, Yordam Kitap, 3. Basım, İstanbul, 2017.

Marx, Karl ve Friedrich Engels, **Komünist Manifesto,** çev. Celal Üster ve Nur Deriş, Can Sanat Yayınları, 30. Basım, İstanbul, 2018.

Mastar Özcan, Pelin. "Dijital Ekonominin Vergilendirilmesinde Karşılaşılan Sorunlar: BEPS 1 No'lu Eylem Planı Kapsamında Bir Değerlendirme", **Electronic Journal of Vocational Colleges**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2016, ss. 73-82.

Nacar, Birsen. "Refah Devleti Mit mi Gerçek mi?, Türkiye Genel Bütçe Harcamaları Örneği (2006 – 2020)" **İktisat ve Toplum Dergisi,** Sayı: 131, 2021, ss. 107 – 116.

Nakhoul, Tuğçe Elif. **Uluslararası İşgücü Göçü ve Türkiye**, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014.

Neilson, David. “Remaking the Connections: Marxism and the French Regulation School”, **Review of Radical Political Economics,** Sayı: 44(2), 2012, ss. 160-177.

Norton, Andy, Tim Conway and Mick Foster. “Social Protection Concepts and Approaches: Implications for Policy and Practice in International Development”, Centre for Aid and Public Expenditure”, **Overseas Development Institute, Working Paper 143**, London, 2001, https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/2999.pdf, (29.01.2021).

Nurdoğan, Ali Kemal. “Teknoloji ve İşgücü Piyasası İlişkisinin Kanonik Korelasyon Analizi ile İncelenmesi” **Çalışma ve Toplum,** Sayı: 2021/1 (68), 2021, ss. 97-118.

Odabaş, Yusuf. “Göçmen Karşıtlığı ve Prekarya”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:49, 2020. ss. 531-566.

OECD, **An Introduction to Online Platforms and Their Role in the Digital Transformation**, OECD, Paris, 2019.

OECD, **The OECD Jobs Study, Fact, Analysis, Stategies**, 1994, https://www.oecd.org/els/emp/1941679.pdf, (25.10.2022).

OECD, “Urgent action needed to stop jobs crisis becoming a social crisis”, 07.07.2020, https://www.oecd.org/newsroom/urgent-action-needed-to-stop-jobs-crisis-becoming-a-social-crisis.htm, (13.12.2022).

OECD, https://data.oecd.org/socialexp/social-spending.htm, (15.02.2023).

OECD, https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=DUR_D, (31.03.2023).

OED, https://www.oed.com/, (24.03.2023).

Oran, Serter. “Kitap İncelemesi: Modern Zamanların Tutunamayanları Prekarya: Sınıf mı, Sınıftan Kaçış mı?”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 70, Sayı:1, 2015. ss. 237-247.

Orlu, Candoğan ve Ali Köse. “Türkiye ve İsviçre Genel Sağlık sigortası Sistemlerinin Kıyaslanması ve Türkiye İçin Yeni Bir Model Önerisi” **Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 19, 2018, ss. 303-329.

OWID, https://ourworldindata.org/government-spending#spending-per-person, (15.02.2023).

Oxfam International, **Extreme inequality and essential services,** https://www.oxfam.org/en/what-we-do/issues/extreme-inequality-and-essential-services, (25.04.2023).

Oxfam International, **Gender justice and women’s rights,** https://www.oxfam.org/en/what-we-do/issues/gender-justice-and-womens-rights, (25.04.2023).

Oxfam International, **Extreme inequality and essential services,** https://www.oxfam.org/en/what-we-do/issues/extreme-inequality-and-essential-services, (25.04.2023).

Oxford English Dictionary, https://www.oed.com/, (24.03.2023).

Öngen, Tülin. “Tekelci Kapitalizm ve Sınıf Yapısı”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 49, Sayı: 3, 1994, ss. 303-349.

Ören, Kenan. **Sosyal Politika**, 3. Basım, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2013.

Ören, Kenan. **Çalışma Sosyolojisi,** Nobel Yayıncılık, Ankara, 2014.

Özbudun, Ergun. **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, 10. Baskı, Ankara, 2009.

Özcan, Burcu. "İşsizlik Histerisi Hipotezi OECD Ülkeleri İçin Geçerli mi? Yapısal Kırılma Birim Kök Analizi", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Sayı: 40, 2012, ss. 95-117.

Özel, Hüseyin. "Yeni Ekonomik Düzen Eski 'Şıranın' Yeni Şişede Sunumu mu Olacak?", **İktisat ve Toplum Dergisi,** Yıl: 10, Sayı: 119, 2020, ss.17-28.

Özkurt, Cem. "Yeni Krizler Çağı, Çalışmanın İflası ve Prekarya", **Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Sayı:2, 2018. ss. 111-122.

Özsoy, Ceyda. "Yeşil Ekonominin İstihdama Olası Etkileri", **TİSK İşveren Dergisi**, Cilt: 51, Sayı: 3, 2013, ss. 87-89.

Özsoy, Ceyda. "Yeşil Ekonominin Dinamikleri: Yeşil İşler ve Beceriler", **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar,** Cilt: 48, Sayı: 562, 2011, ss. 19-32.

Öztürk, Şenol. "Sosyal Korumada Yeni Sosyal Risk Kavramı", **Sosyal Siyaset Konferansaları,** Sayı: 66-67, 2014, ss. 43-74.

Özyer, Berkan. "Dosya/Adil Geçiş: Hiçbir Çalışanın Geride Kalmaması İçin Adil Geçiş, Ölü Bir Gezegende İş Yoktur", **EKOIQ, Yeşil İş/Yeşil Yaşam Dergisi,** Sayı: 60, 2016, ss. 43-63. https://ekoiq.com/arsiv/ekoiqsayi60.pdf, (25.12.2021).

Palley, Thomas I. "Keynescilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması", **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, (Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston), çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, Yordam Kitap, 3. Basım, İstanbul, 2020.

Parlak, Zeki ve Süleyman Özdemir. "Esneklik Kavramı ve Emek Piyasalarında Esneklik", **Sosyal Siyaset Konferansları**, Sayı: 60, 2011, ss. 1-60.

Piketty, Thomas. **Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital**, çev. Hande Koçak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2018.

Pons-Vignon, Nicolas. "Giriş: Avrupa Güney'den Neler Öğrenebilir", **Finansla Yüzleşme**, (Ed. Nicolas Pons-Vignon ve Phumzile Ncube), çev. Yağmur Güney, Efil Yayınevi, Ankara, 2015.

Pulignano, Valeria, Guglielmo Meardi and Nadja Doerflinger. "Trade Unions And Labour Market Dualisation: A Comparison Of Policies And Attitudes Towards Agency And Migrant Workers in Germany and Belgium", **Work, Employment and Society,** Cilt: 29(5), 2015, ss. 808–825.

Rakıcı, Cemil ve Tarık Zeki Yılmaz. "Refah Devleti Kavramı ve Türkiye'de Refah Devleti Uygulamaları", **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar,** Cilt: 48, Sayı: 559, 2011, ss. 5-18.

Rodgers, Gerry, Eddy Lee, Lee Swepston ve Jasmin Van Daele, **Uluslararası Çalışma Örgütü ve Sosyal Adalet Arayışı, 1919-2009,** çev. Beyza Selçuk, (çev. Ed. Ömer Faruk Çolak), Efil Yayınevi, Ankara, 2014.

Rodrik, Dani. **İktisadı Anlamak,** çev. Can Madenci, 1. Basım, Efil Yayınevi, Ankara, 2016.

Rodrik, Dani. "Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform", **Journal of Economic Literature,** Cilt: XLIV, 2006, ss. 973–987.

Rostow, Walt. W. **İktisadi Gelişmenin Merhaleleri,** çev. Erol Güngör, Devlet Kitapları, Sosyal İlimler Komisyonu Yayınları: 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, ss. 1-150.

Rostow, Walt. W. **Gelişme Nazariyesi, Gayri Komünist Manifesto,** Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, .?., ss. 1-69.

Rubery, Jill and Agnieszka Piasna. "Labour Market Segmentation And The EU Reform Agenda: Developing Alternatives To The Mainstream", **European Trade Union Institute, Working Paper 2016.10**, ETUI, Brussels, 2016.

Saad-Filho, Alfredo ve Deborah Johnston. "Giriş", **Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki**, (Der. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston), çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, Yordam Kitap, 3. Basım, İstanbul, 2020, ss. 14-22.

Sapancalı, Faruk. **Sosyal Dışlanma,** Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF Yayınları, 1. Baskı, İzmir, 2003.

Sapancalı, Faruk. **Toplumsal Açıdan Yaşam Kalitesi,** Altın Nokta, İzmir, 2009.

Sapmaz Veral, Evren. "Döngüsel Ekonomi: Engeller, Stratejiler ve İş Modelleri", **Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi**, Cilt: 8, Sayı:1, 2021, ss. 7-18.

Sarı Gerşil, Gülşen ve Mehtap Aracı. "Küreselleşme Sürecinde Türk İşçi Sendikacılığı ve Yaşanan Örgütleneme Sorunu", **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt:14, Sayı: 2, 2007, ss. 155-169.

Sarıipek, Doğa Başar. "Yeni Sosyal Riskler ve Yeni Refah Düzeni", **Karatahta İş Yazıları Dergisi,** Sayı: 11, 2018, ss. 69-86.

Savaş, Vural Fuat. **Küresel Finans ve Makro İktisat**, Efil Yayınevi, Ankara, 2012.

Schmidt, Florian A. **"**Digital Labour Markets in the Platform Economy, Mapping the Political Challenges of Crowd Work and Gig Work", **A Project by The Friedrich-Ebert-Stiftung, 2015 – 2017**, 2017, https://library.fes.de/pdf-files/wiso/13164.pdf, (28.12.2021).

Selvi, Mehmet. **Uluslararası Kuruluşların Türkiye'de Sosyal Güvenlik Mevzuatının Oluşmasındaki Etkileri,** Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014.

Seyyar, Ali. **Sosyal Politika Bilimine Giriş**, Sakarya Yayıncılık, Sakarya, 2011.

Sezen, Seriye. **Çin'in İkinci Uzun Yürüyüşü**, TODAİE Yayınları, Yayın No: 348, 1. Basım, Ankara, 2009.

SGK, **Avrupa Birliği'nde Sosyal Güvenlik**, (Ed. Muhiddin Şahin), Güncelleştirilmiş İkinci Bakı, Uzman Matbaa, SGK Yayın No: 172, Ankara, 2019.

SGK, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/kurumumuz/tarihce, (19.10.2020).

Smith, Adam. **Ulusların Zenginliği Cilt-I,** Alan Yayıncılık, çev. Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı, 5. Baskı, İstanbul, 2017.

Social Protection & Human Rights, https://socialprotection-humanrights.org/key-issues/disadvantaged-and-vulnerable-groups/, (29.11.2022).

Standing, Guy. **Prekarya, Yeni Tehlikeli Sınıf,** çev. Ergin Bulut, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2017.

Statista, https://www.statista.com/statistics/264682/worldwide-export-volume-in-the-trade-since-1950/, (12.11.2021).

Stiglitz, Joseph E. **Eşitsizliğin Bedeli,** Bugünün Bölünmüş Toplumu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?, çev. Ozan İşler, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2018.

Suğur, Nadir. “Eğitim ve Toplumsal Hareketlilik”, **Eğitim Sosyolojisi ve Felsefesi**, Ed. A. Boyacı, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, No: 973, Eskişehir, 2008, ss. 1-16.

Sweezy, Paul M. **The Theory Of Capitalist Development,** Principles Of Marxian Political Economy, Dennis Dobson Limited, Reprinted-4, London, 1962.

Sweezy, Paul. **Kapitalizm Nereye Gidiyor?** Kapitalist Ekonominin Maxist Eleştirisi, çev. Aslan Başar Kafaoğlu, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1970.

Şanlı, Devran. “Makro Ekonomik İstikrarsızlıklar ve Doğal İşsizlik Oranı: 1980-2016 OECD ve Türkiye Ekonomisi Örneği”, **Bulletin of Economic Theory and Analysis,** Sayı: 3(3), 2018, ss. 159-174.

Şenses, Fikret. **İktisada (Farklı Bir) Giriş,** 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Şimşek, Birgül. “İşgücü Piyasalarının Küreselleşmesi ve Küresel İşgücü Piyasasında Ulusal İşgücü Piyasalarının Yeri” **İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi,** Cilt: 2, Sayı: 1, 2000, http://www.isguc.org/?p=article&id=85&cilt=2&sayi=1&yil=2000, (09.12.2022).

Talas, Cahit. **Sosyal Güvenlik ve Türk İşçi Sigortaları,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953.

TBMM, **Genel Kurul Tutanağı**, 24. Dönem, 3. Yasma Yılı, 38. Birleşim, 12.12.2012, https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem24/yil3/bas/b038m.htm, (29.01.2021).

TBMM, https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf, (28.11.2020).

TBMM, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc054/kanuntbmmc054/kanuntbmmc05401451.pdf, (28.11.2020).

TDK, https://sozluk.gov.tr/, (24.03.2023).

Temiz, Hasan Ejder. **Küreselleşmenin Sosyal Boyutları ve Türkiye Açısından Etkileri,** Genel-İş Matbaası, Ankara, 2004.

Temiz, Hasan Ejder. "Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeni Yapılanması", **Çalışma ve Toplum,** Sayı: 2004/2 (2), 2004, ss. 55-80.

The Investopedia Team, "Economies of Scope", (Reviewed by: David Kindness), (24.02.2021). https://www.investopedia.com/terms/e/economiesofscope.asp, (10.11.2021).

Tiryaki, Göksel. **Para ve Finansın Dönüşümü**, Efil Yayınevi, Ankara, 2016.

Tiyek, Ramazan. "Devletin Endüstri İlişkilerindeki Rolü ve Taşeron Çalışma", **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi,** Cilt: 3, Sayı: 7, 2014, ss. 8-31.

Tokol, Aysen. "Sosyal Politikanın Tarafları", **Sosyal Politika**, (Ed. Aysen Tokol, Yusuf Alper), Dora Yayıncılık, 5. Baskı, Bursa, 2014.

Tokol, Aysen. "Kendi Hesabına Çalışma: Yeni Eğilimler ve Sorunlar", **Karatahta İş Yazıları Dergisi,** Sayı: 21, 2021, ss. 83-111.

Tokol, Aysen. "Dördüncü Sanayi Devrimi, Çalışma Hayatı ve Sendikalar", **Karatahta İş Yazıları Dergisi,** Sayı: 22, 2022, ss. 31-61.

Toksöz, Gülay. **Uluslararası Emek Göçü**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Toksöz, Gülay ve Şerife Türcan Özsuca. "Enformel Sektörde İstihdamın ve İşgücünün Özellikleri", **İktisat, Ev Eksenli Çalışma Özel Sayısı,** Sayı: 430, 2002.

Tünay, Muharrem. "Türk Yeni Sağının Hegemonya Girişimi", çev. Nazım Güveloğlu; Demet Dinler, **Praksis (5)**, 2002, ss. 177-197.

Türkiye Döngüsel Ekonomi Platformu, https://donguselekonomiplatformu.com/knowledge-hub/article_1-what-is-the-definition-of-a-circular-economy_11.html?page=5#articlePageTitle, (25.12.2021).

Tüzünkan, Demet. "Uluslararası İşgücü Göçünün Uluslararası Sosyal Politika ve Düzgün İş Unsurları İçinde İncelenmesi", **Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi,** Cilt: 5, No: 1, 2013, ss. 163-173.

UN, **World Population Prospects 2019,** File POP/1-1: Total population (both sexes combined), 2019, https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/, (13.01.2020).

UN, **Climate Change Conference UK21**, https://ukcop26.org/, (24.12.2021).

UN, **Non-discrimination: groups in vulnerable situations,** https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-health/non-discrimination-groups-vulnerable-situations, (29.11.2022).

UN, https://www.un.org/en/, (25.10.2020).

UN, https://www.un.org/en/sections/history-united-nations-charter/1941-atlantic-charter/index.html, (26.06.2020).

UN, https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/, (28.11.2020).

UNDP, **Human Development Report 2014**, Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience, UNDP, New York, 2014.

UNEP, **Towards a Green Economy, Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication, A Synthesis for Policy Makers**, UNEP, 2011. https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/126GER_synthesis_en.pdf , (23.12.2021).

UNFCCC, **Just Transition of the Workforce, and the Creation of Decent Work and Quality Jobs**, Technical paper, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/Just%20transition.pdf, (25.12.2021).

USA, Office Of Historian, https://history.state.gov/milestones/1937-1945/atlantic-conf, (26.10.2020).

Uyanık, Yücel. "Dualist (İkili) İşgücü Piyasası Teorisi", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 3, 1999, ss. 1-8.

Uyanık, Yücel. "Neoliberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 2, 2008, ss. 209-224.

Uyanık, Yücel. Neoliberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Sayı: 10/2, 2008. ss. 209-224.

Vashchuk, Yulia. **The Regulation of Financing and Administration of Social Security Systems in the Context of the Rights-Based Approach to Development: the Cases of Russia and Ukraine.** PhD thesis, University of Trento, 2011, http://eprints-phd.biblio.unitn.it/573/ (16.02.2021).

Vatansever, Aslı. “Prekarya Geceleri, 21. yüzyıl Dünyasında Geleceği Olmayan Beyaz Yakalıların Rüyası”, **Lefke Avrupa Üniversitesi (LAÜ), Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 4, Sayı:2, 2013. ss. 1-20.

Wahiba, Nasfi Fkili and Malek El Weriemmi, “The Relationship Between Economic Growth and Income Inequality”, **Internaional Journal of Economics and Financial Issues**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2014, ss. 135-143.

WB, **Global Monitoring Report 2015/2016**, Development Goals in an Era of Demographic Change, Washington, 2016.

WB, **World Development Report 1990**, Oxford University Press, Washington, D.C., 1990, https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/5973/WDR%201990%20-%20English.pdf?sequence=5&isAllowed=y, (25.10.2022).

WB, ASPIRE: The Atlas Of Social Protection - Indicators Of Resilience And Equity, https://www.worldbank.org/en/data/datatopics/aspire/region, (16.02.2023).

WB, Gender Data Portal, https://genderdata.worldbank.org/indicators/sl-uem-zs/?view=trend, (28.03.2023).

WB, Gender Data Portal, https://genderdata.worldbank.org/indicators/sl-uem-zs/?age=15-24&view=trend, (28.03.2023).

WB, https://www.worldbank.org/en/about/history, (25.10.2020).

WB, https://data.worldbank.org/indicator/SL.EMP.VULN.ZS, (17.03.2023).

WB, Unemployment, youth total (% of total labor force ages 15-24), https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.1524.ZS?end=2021&name_desc=false&start=1991&view=chart, (22.03.2023).

WB-Data, **World Poverty headcount ratio,** https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.DDAY?end=2015&locations=1W&start=1981&view=chart, (24.10.2019).

WID, https://wid.world/data/, (24.10.2019).

Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Belle_%C3%89poque (29.02.2020).

Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Atlantic_Charter#/media/File:Atlanticcharter2.png, (26.10.2020).

Williamson, John. "A Short History of the Washington Consensus", 2004, https://www.piie.com/sites/default/files/publications/papers/williamson0904-2.pdf, (12.08.2020).

Wilson, Robin. "Kapital ve İdeoloji: Thomas Piketty'le Bir Röportaj", çev. Tuluhan Olcayto Çolak, **İktisat ve Toplum Dergisi,** Sayı: 123, 2021. ss. 52-60.

World Economic Forum, "The Future of Jobs, Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution", **Global Challenge Insight Report**, 2016.

WTO, https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/statis_bis_e.htm?solution=WTO&path=/Dashboards/MAPS&file=Map.wcdf&bookmarkState={%22impl%22:%22client%22,%22params%22:{%22langParam%22:%22en%22}}, (12.11.2021).

Yalçın, A. Zafer. "Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yeşil Ekonomi Düşüncesi ve Mali Politikalar", **Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Cilt: 6, Sayı: 1, 2016, ss. 749-775.

Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 8.12.2009 günlü kararı, 2009/44744 E., 2009/33940 K., https://www.calismatoplum.org/Content/pdf/yargitay-kararlari-6027-82102d08.pdf, (19.0.2023).

Yeldan, Erinç. **İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri**, çev. Murat Yıldırımoğlu ve Harun Öztürkler, Efil Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2011.

Yeldan, Erinç. **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, İletişim Yayınları, 18. Baskı, İstanbul, 2016.

Yeldan, Erinç. "ILO ve DİSK'ten işgücü piyasaları üzerine gözlemler", **Cumhuriyet Gazetesi**, 24.10.2018, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/1120040/ILO_ve_DiSK_ten_isgucu_piyasalari_uzerine_gozlemler.html, (14.01.2020).

Yentürk, Nurhan. "Post-Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadi İşbölümünün Geleceği", **Toplum ve Bilim Dergisi,** Sayı: 56-61, 1993, ss. 42-56.

Yeşiltaş, Candan ve Okşan Artar. "Ekonomideki Dijital Dönüşüm ve İstihdam Üzerindeki Etkisi", **İstanbul Ticaret Üniversitesi, Working Paper Series**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2021, ss. 45-52.

Yıldırım, Cengizhan. **Neoliberal İktisat Politikalarının Türkiye'de Orta Sınıfa Etkisi,** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Bolu, 2011.

Yıldırım, Cengizhan. “Birinci ve İkinci Nesil Washington Uzlaşması: Neoliberal İktisat Politikalarının 1980’den Sonraki Evrimi”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,** Cilt:7, Yıl:7, Sayı:2, 2011, ss. 1-23.

Yıldırım, Erhan. “Ekonomik Yapı ve ölçek Ekonomileri”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:3, Sayı:3, 1995, ss. 65-82.

Yıldız, Naciye. “Neoliberal Küreselleşme ve Eğitim”, **D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, S**ayı:11, 2008, ss. 13-32.

Yılmaz, Burcu ve Ali Halıcı. “İşgücü Devir Hızını Etkileyen Etmenler: Sekreterlik Mesleğine Dair Bir Araştırma”, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi,** Yıl:2, Cilt: 2, Sayı:4, 2010, ss.93-108.

Yılmaz, Veysel. “Sürdürülebilir Kalkınma ve Döngüsel Ekonominin Bibliyometriği”, **Enderun Dergisi**, Cilt: 3, Sayı:2, 2019, ss. 60-72.

Yüce, Mehmet ve Nilay Akbulut. “BEPS Eylemi Kapsamında Dijital Ekonominin Vergilendirilmesine İlişkin Alınan Önlemler”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 68, 2018, ss. 105-123.

Yüksel Arabacı, Rabihan. “Gelir Dağılımı ve Yoksulluk”, **Sosyal Politika**, (Ed. Aysen Tokol, Yusuf Alper), Dora Yayıncılık, 5. Baskı, Bursa, 2014.

Zincirkıran, Mehmet, Şuayyip Çalış, Şenol Baştürk, Aşkın Keser, Umut Omay ve Zerrin Sungur. “Çalışma Yaşamında Toplumsal Tabakalaşma ve Sınıf Tartışmaları”, **Çalışma Sosyolojisi,** (Ed. Zerrin Sungur), Anadolu Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, Eskişehir, 2014.